

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A OSMANLI BAŞKENT MİMARİSİNDE
EĞİTİM YAPILARININ KÜLLİYE KURULUŞLARI İÇİNDEKİ YERİ ve
ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kenan ÖZYÜREK

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Türk İslam Sanatları Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER

KASIM 2019

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A OSMANLI BAŞKENT MİMARİSİNDE
EĞİTİM YAPILARININ KÜLLİYE KURULUŞLARI İÇİNDEKİ YERİ ve
ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Kenan ÖZYÜREK

Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Türk İslam Sanatları Programı

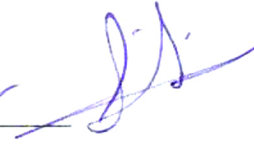
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER

KASIM 2019

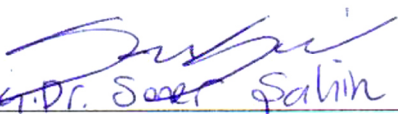
Kenan ÖZYÜREK tarafından hazırlanan **KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A OSMANLI BAŞKENT MİMARİSİNDE EĞİTİM YAPILARININ KÜLLİYE KURULUŞLARI İÇİNDEKİ YERİ ve ÖNEMİ** adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER
Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Şükrü Sönmezer

Üye : Doç. Dr. Selçuk SEĞKİT

Üye : Doç. Dr. Sener Şahin (Nisantipi Üniversitesi)

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Kenan ÖZYÜREK

KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A OSMANLI BAŞKENT MİMARİSİNDE EĞİTİM YAPILARININ KÜLLİYE KURULUŞLARI İÇİNDEKİ YERİ ve ÖNEMİ

ÖZET

Mimaride ibadet, konut, mezar, ticaret, sosyal ve eğitim yapıları kategorizasyonu: yapısal, biçimsel ve strüktürel tipolojilerden farklı olarak, temel parametresi işlevsellik olan bir tipolojik sınıflandırmayı ifade eder. İşlevsel tipolojik bir grup olarak eğitim yapıları, verilen eğitimin niteliğine ve düzeyine bağlı olarak bir alt gruba ayrılmış, her bir alt grup ise morfolojik özelliklerine göre ayrıca sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur.

Osmanlı mimarisinin temel işlevi eğitim olan yapıları: genel medreseler, ihtisas medreseleri (Darülhadisler, darükkurrallar, tıp medreseleri), ve sıbyan mektepleridir. Asıl fonksiyonu ilgili kimselere kitap hizmeti sunmak olan kütüphaneler birincil işlevlerinin yanında eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler olarak bilindiğinden birer eğitim yapısı olarak değerlendirilmişlerdir.

Osmanlı mimarisinin başlangıcından itibaren yapı üretimindeki genel eğilimi, farklı fonksiyonel yapıların bir külliye oluşturacak şekilde bir arada tasarlanması yönünde olmuştur. Bu eğilimin bir sonucu olarak külliye kuruluşlarının işlevleri açısından dini, sosyal, ticari ve kültürel birer merkez; tasarımları açısından ise uygun mimari kompleksler haline gelmesi Osmanlılar döneminde olmuştur.

Dini ve simgesel anlamlarına koşut olarak çoğunlukla külliyelerin merkezlerini teşkil eden camileri saymazsak, Osmanlı külliye mimarisinin en önemli öğeleri başta medreseler olmak üzere eğitim yapıları olmuştur. Bazıları günümüze ulaşmamış olsa da çoğu külliye de bir veya daha fazla eğitim yapısı mutlaka inşa edilmiştir. Öyle ki Fatih ve Süleymaniye gibi Osmanlı mimarisinin ikonları sayılan iki sultani külliye, öğretimin son derece planlı ve kademeli yapıldığı birer eğitim kampüsü olarak tasarlanmışlardır. XVI. Yüzyılın sonlarında başlayarak merkezini eğitim yapılarının teşkil ettiği külliyelerin inşa edilmesi ise bir gelenek haline almış, bu gelenek yaklaşık iki yüzyıl boyunca sürdürülmüştür.

Geleneksel Osmanlı eğitim yapıları, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi alanlarında daha çok tekil yapılar olarak ele alınmış; plan, strüktür ve diğer yapısal özellikleri bakımından birçok araştırmacı tarafından çalışma konusu edilmişlerdir. Bu çalışmalarda Osmanlı eğitim yapıları plan şemaları, mekân düzenlemeleri, strüktürleri, dış kütle biçimlenişleri, inşa malzemesi ve teknikleri açısından irdelenmiş, gelişim süreçleri yorumlanmıştır. Bu tez çalışmasında ise Osmanlı başkentlerinde inşa edilen ve bir külliye nin fiziki bütünlüğü içinde yer alan eğitim yapılarının, bir bütünün parçaları olmaları durumları göz önüne alınarak incelenmiştir. Yapılan çalışmayla söz konusu yapıların, bütün içindeki mimari fonksiyonlarının neler olduğu, parça-parça,

parça-bütün ilişkilerinin nasıl kurulduğu, bu ilişkilerin eğitim yapılarının mimari tasarımlarına nasıl etki ettiği sorularına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, EĞitim Yapıları, Külliye, Medrese, Darülhadis, Darülcürra, Tıp Medresesi, Sıbyan Mektebi, Kütüphane

FROM FOUNDATION TO TANZIMAT-ERA THE POSITION AND THE SIGNIFICANCE OF THE EDUCATIONAL BUILDINGS IN OTTOMAN KULLIYE

SUMMARY

In architecture, the categorization of religious buildings, domestic buildings, tombs, commercial buildings, social structures and educational buildings, different than formal and structural typologies, indicates a typological classification with its main parameter functionality. As a group of functional typology, educational buildings are also divided in sub-groups according to quality and the level of the education and each subgroup is also classified by structural specialties.

The educational buildings of the Ottoman Architecture are: General Madrasah, Specialty Madrasah (Darulhadis, Darulkurra, Medical Madrasah) and Sibyan Mektebi (Primary School). Although the libraries are for providing books, as it is known that they also kept educational activities other than their primary mission, they are also considered as educational buildings.

From the beginning of Ottoman Architecture general aim of architectural planning has been placing buildings with different functionality as building complexes (kulliye) As a result of this aim in Ottoman architecture These functional buildings became religious, social, commercial and cultural centers and with the same reason they became developed architectural complexes.

Other than the mosques which comprise the religious and symbolic centers- of a Kulliye, the most important elements of külliye architecture are madrasah and other educational buildings. Although some of these educational buildings did not survive it is known from the sources that one or more educational buildings always existed as a part of Kulliye. Two imperial complexes, Fatih and Süleymaniye which are counted as the icons of Ottoman architecture were even designed like educational complexes where the education is held gradually and integrated. From the end of the XVI Century it was started to build educational structures as central units of Kulliye, this became a tradition and continued during two centuries.

Traditional Ottoman educational structures were mostly studied as single units in art history and history of architecture. They have been subject of studies of many scholars by their plans, structures and other structural specialties. In these studies Ottoman educational structures were investigated by schema planning, space arrangement, structures, outer mass forms, construction materials and construction technics and their development process was discussed

The goal of this thesis is to investigate the educational structures built in Ottoman capitals as a part of building complexes, by focusing on their position as a part of whole

Kulliye. The thesis searches what these structures's architectural functions in Kulliye were, how they were connected and related to other units of the building complexes, and how these functional specialities and connections with other units had an affect on the architectural design of educational structures.

Keywords: Ottoman Architecture, Educational Buildings, Complex, Madrasah, Darülhadis, Darülkurra, Medical Madrasah, Sibyan Mektebi, Library

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	xi
İÇİNDEKİLER.....	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xxi
PLANLAR LİSTESİ.....	xliii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	liii
KISALTMALAR.....	lv
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Çalışmanın Amacı.....	1
1.2 Çalışmanın Kapsamı	1
1.3 Çalışmanın Yöntemi	3
2. KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ	5
3. OSMANLI KÜLLİYE KURULUŞLARI İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM İŞLEVİLİ YAPI TİPLERİ.....	11
3.1 Medreseler	11
3.1.1 Umumi Medreseler	22
3.1.2 İhtisas Medreseleri.....	24
3.1.2.1 Dar'ül Hadis medreseleri	24
3.1.2.2 Dar'üt Tıb medreseleri	26
3.1.2.3 Dar'ül Kurra medreseleri	27
3.2 Sıbyan Mektepleri	30
3.3 Kütüphaneler	33
4. ERKEN DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI	35
4.1 Bursa Orhan Gazi Külliyesi	35
4.2 Bursa Hüdavendigâr Külliyesi	40
4.3 Bursa Yıldırım Külliyesi	51
4.4 Bursa Yeşil Külliye	61
4.5 Bursa Muradiye Külliyesi.....	71

5. ERKEN KLASİK DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI.....	81
5.1 Edirne Üç Şerefeli Cami Külliyesi	81
5.2 Fatih Külliyesi.....	87
5.3 Edirne II. Bayezid Külliyesi.....	108
5.4 İstanbul II. Bayezid Külliyesi	120
6. KLASİK DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI.....	135
6.1 Haseki Sultan Külliyesi.....	135
6.2 Şehzade Külliyesi.....	146
6.3 Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi.....	164
6.4 Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi	180
6.5 Süleymaniye Külliyesi.....	186
6.6 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi	217
6.7 Edirne Selimiye Külliyesi.....	231
6.8 Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi	244
6.9 Üsküdar Atik Valide Külliyesi	258
6.10 Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi.....	267
6.11 Eyüp Cafer Paşa Külliyesi.....	279
6.12 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi.....	287
6.13 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi	293
6.14 Kılıç Ali Paşa Külliyesi	302
6.15 Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi.....	310
7. GEÇ KLASİK DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI.....	319
7.1 Koca Sinan Paşa Külliyesi.....	319
7.2 Gazanfer Ağa Külliyesi.....	325
7.3 Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi	338
7.4 Sultan Ahmed Külliyesi.....	350
7.5 Kuyucu Murad Paşa Külliyesi.....	366
7.6 Bayrampaşa Külliyesi	382
7.7 Çinili Cami Külliyesi	391

7.8 Köprülü Külliyesi	398
7.9 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi.....	405
7.10 Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi	419
7.11 Feyzullah Efendi Külliyesi	434
7.12 Çorlulu Ali Paşa Külliyesi	445
8. BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI.....	457
8.1 Üsküdar Yeni Valide Sultan Külliyesi.....	457
8.2 Saraçhane Damad İbrahim Paşa Külliyesi	461
8.3 Üsküdar Ahmediye Külliyesi	472
8.4 Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi	486
8.5 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi	494
8.6 Nur-u Osmaniye Külliyesi	513
8.7 Zeynep Sultan Külliyesi	532
8.8 Hamidiye Külliyesi.....	537
8.9 III. Selim Külliyesi	556
9. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	558
10. KAYNAKÇA.....	629
11. ÖZGEÇMİŞ	655

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3. 1 Hoca Meşhed Medresesi, giriş (güney) cephesi. Tacikistan, IX-XI. yy (Mominov, K. 2013)	14
Şekil 4.1 Hüdavendigâr Cami Orta Sofası ve Ana Eyvanı	43
Şekil 4.2 Orta Sofaya Açılan Doğu Eyvanı ve Yan Mekanlar	44
Şekil 4.3 Medrese Katına Çıkışı Sağlayan Merdiven Sistemi.....	45
Şekil 4.4 Hüdavendigâr Medresesi Dershane Mekânı	45
Şekil 4.5 Hüdavendigâr Medresesi U Planlı Koridorun Doğu ve Batı Kolu	46
Şekil 4.6 Caminin Ana Eyvanı Üzerindeki Kubbeli Mekân ve Mekâna Ulaşım Sağlayan Tonozlu Geçit	46
Şekil 4.7 Hüdavendigâr Medresesi Öğrenci Hücresi Örneği	47
Şekil 4.8 Hüdavendigâr Cami-Medresesi Kuzey (Giriş) ve Doğu Cepheleri	48
Şekil 4.9 Hüdavendigâr Cami-Medresesi Batı ve Güney Cepheleri	48
Şekil 4.10 Bursa Yıldırım Medresesi.....	54
Şekil 4.11 Bursa Yıldırım Medresesi Doğu Cephesi.....	54
Şekil 4.12 Bursa Yıldırım Medresesi Giriş Cephesi ve Giriş Eyvanı.....	55
Şekil 4.13 Bursa Yıldırım Medresesi Avlusu.....	56
Şekil 4.14 Yıldırım Medresesi Batı Revakı	57
Şekil 4.15 Yıldırım Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi.....	57
Şekil 4.16 Yıldırım Medresesi Dershane Eyvanı	58
Şekil 4.17 Bursa Yeşil Medrese Güneydoğudan Görünümü	65
Şekil 4.18 Bursa Yeşil Medrese Giriş Cephesi ve Giriş Eyvanı	65
Şekil 4.19 Bursa Yeşil Medrese Avlusu Batı Revak Cephesi.....	66
Şekil 4.20 Bursa Yeşil Medrese Avlusu Batı Revakı	67
Şekil 4.21 Bursa Yeşil Medrese Bir Öğrenci Hücresi	67
Şekil 4.22 Bursa Yeşil Medrese Batı ve Doğu Eyvanları	68
Şekil 4.23 Bursa Yeşil Medrese Batı Eyvanının Çini Kaplı Aynalı Tonozu	68
Şekil 4.24 Bursa Yeşil Medrese Dershane Eyvanı	69
Şekil 4.25 Muradiye Medresesi Kuzey (Giriş) ve Doğu Cepheleri.....	75
Şekil 4.26 Muradiye Medresesi Girişi	75
Şekil 4.27 Muradiye Medresesi Giriş Eyvanı	76
Şekil 4.28 Muradiye Medresesi Şadırvanlı Avlusu	77
Şekil 4.29 Muradiye Medresesi Öğrenci Hücresi Örneği	77
Şekil 4.30 Muradiye Medresesi Dershane Eyvanı Cephesi	78
Şekil 4.31 Muradiye Medresesi Dershane Eyvanı.....	79
Şekil 5.1 Saatli Medrese Doğu ve Kuzey Cepheleri.....	84
Şekil 5.2 Saatli Medrese Batı Cephesi.....	85
Şekil 5.3 Fatih Külliyesi'nin Kent İçindeki Fiziki Konumu, (GÖNCÜOĞLU, F. 1957)	91

Şekil 5.4 Akdeniz Sahn-1 Seman Medrese Blokları Arasındaki Yol.....	94
Şekil 5.5 Akdeniz Sahn-1 Seman Medreseleri Giriş Cephesi.....	96
Şekil 5.6 Karadeniz Sahn-1 Seman Medreseleri Doğu (Arka) Cepheleri	96
Şekil 5.7 Fatih Sahn-1 Seman Medreseleri Taç Kapı Örnekleri Sol: Akdeniz Baş Kurşunlu. Sağ: Karadeniz Baş Kurşunlu	97
Şekil 5.8 Akdeniz Semaniye Medreseleri Giriş Eyvanı ve Revakı	98
Şekil 5.9 Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi Avlusu	99
Şekil 5.10 Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi	99
Şekil 5.11 Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi'nden Köşe Öğrenci Hücresi .	100
Şekil 5.12 Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Eyvanı	100
Şekil 5.13 Akdeniz Baş Kurşunlu Dershaneşi.....	101
Şekil 5.14 Akdeniz Ayak Kurşunlu Dershaneşi	101
Şekil 5.15 Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Dershaneşi	101
Şekil 5.16 Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Dershaneşi	101
Şekil 5.17 Karadeniz Baş Kurşunlu Dershaneşi.....	102
Şekil 5.18 Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Dershaneşi.....	102
Şekil 5.19 Akdeniz Ayak Kurşunlu Dershane Mekânı	102
Şekil 5.20 Akdeniz Baş Kurşunlu Dershane Mekânı	103
Şekil 5.21 Karadeniz Tetimmelerinin Yerinde İlkokul Olarak Kullanılan Bina ...	104
Şekil 5.22 Edirne II. Bayezid Medresesi Batı ve Güney Cepheleri.....	113
Şekil 5.23 Edirne II. Bayezid Külliyesi Medresesi Doğu (Giriş) Cephesi.....	113
Şekil 5.24 Edirne II. Bayezid Medresesi Avlusu.....	114
Şekil 5.25 Edirne II. Bayezid Medresesi Avlusu Giriş Revakı	115
Şekil 5.26 Edirne II. Bayezid Medresesi Güney Revakları	115
Şekil 5.27 Edirne II. Bayezid Medresesi Güney Revakları	116
Şekil 5.28 Edirne II. Bayezid Medresesi Dershaneşi Batı Duvarı.....	117
Şekil 5.29 Edirne II. Bayezid Medresesi Dershaneşi Güney ve Kuzey Duvarları	117
Şekil 5.30 Doğu Duvarı Mahfil Düzenlemesi	117
Şekil.5.31 II. Bayezid Medresesi Kuzey ve Doğu Cepheleri.....	124
Şekil.5.32 II. Bayezid Medresesi Batı Cephesi	125
Şekil 5.33 II. Bayezid Medresesi Giriş Eyvanı	125
Şekil 5.34 II. Bayezid Medresesi Girişi	126
Şekil 5.35 II. Bayezid Medresesi Şadırvanlı İç Avlusu	127
Şekil 5.36 II. Bayezid Medresesi Revakları.....	127
Şekil 5.37 II. Bayezid Medresesi Kesit.....	128
Şekil 5.38 İstanbul II. Bayezid Külliyesi Restorasyonu.....	128
Şekil 5.39 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Batı ve Güney Cepheleri.....	130
Şekil 5.40 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Revaklı Cephesi.....	130
Şekil 5.41 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Revakı	131
Şekil 5.42 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Sofa-Eyvan Kemerli	131
Şekil 5.43 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Sofa-Eyvan Mekânı	132
Şekil 5.44 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Kışlık Dershaneşi Doğu ve Güney Duvarları	132

Şekil 5.45 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Kışlık Dershanesi Kuzey ve Batı Duvarları	133
Şekil 6.1 Haseki Medresesi Batı ve Doğu Cepheleri.....	139
Şekil 6.2 Haseki Medresesi Giriş Cephesi ve Taç Kapısı.....	139
Şekil 6.3 Haseki Medresesi Avlusu	140
Şekil 6.4 Haseki Medresesi Öğrenci Hücresi.....	141
Şekil 6.5 Haseki Medresesi Dershane Mekânı.....	141
Şekil 6.6 Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi.....	143
Şekil 6.7 Haseki Sıbyan Mektebi Yazlık Mekânı.....	143
Şekil 6.8 Haseki Sıbyan Mektebi Kışlık Dersliği.....	144
Şekil 6.9 Şehzade Medresesi Doğu ve Kuzey Cepheleri.....	150
Şekil 6.10 Şehzade Medresesi GüneyCephesi	150
Şekil 6.11 Şehzade Medresesi Batı (giriş) Cephesi	151
Şekil 6.12 Şehzade Medresesi Taç Kapısı	152
Şekil 6.13 Şehzade Medresesi Şadırvanlı İç Avlusu	153
Şekil 6.14 Şehzade Medresesi Giriş Revakı.....	153
Şekil 6.15 Şehzade Medresesi Eyvanı ve Revakı.....	154
Şekil 6.16 Şehzade Medresesi Dershane Revakı.....	154
Şekil 6.17 Şehzade Medresesi Doğu Revakları.....	155
Şekil 6.18 Şehzade Medresesi Öğrenci Hücreleri	156
Şekil 6.19 Şehzade Medresesi Dershane Giriş Cephesi.....	157
Şekil 6.20 Şehzade Medresesi Dershane Mekânı Kuzey Duvarı	157
Şekil 6.21 Şehzade Medresesi Dershane Mekânı Kubbeye Geçiş Detayı	158
Şekil 6.22 Şehzade Medresesi Dershane Mekânı Güney ve Batı Duvarları	158
Şekil 6.23 Şehzade Sıbyan Mektebi Kuzeydoğu Köşesinden Görünümü	160
Şekil 6.24 Şehzade Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi	161
Şekil 6.25 Şehzade Sıbyan Mektebi Güney (giriş) ve Batı Duvarları	161
Şekil 6.26 Şehzade Sıbyan Mektebi Doğu duvarı	161
Şekil 6.27 Şehzade Sıbyan Mektebi Kuzey duvarı.....	163
Şekil 6.28 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Kuzey Cephesi	170
Şekil 6.29 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Doğu ve Batı (giriş) Cepheleri .	171
Şekil 6.30 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Taç Kapısı.....	171
Şekil 6.31 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi İç Avlusu.....	172
Şekil 6.32 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Öğrenci Hücresi Örneği.....	172
Şekil 6.33 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Dershane Giriş Kapısı.....	173
Şekil 6.34 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kuzeydoğudan Köşesi	174
Şekil 6.35 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kuzeybatı Köşesi.....	175
Şekil 6.36 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Güneybatıdan Görünümü	175
Şekil 6.37 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dış Kütle Biçimlenişi.....	176
Şekil 6.38 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Yazlık (Eyvan) Dersliği ..	177
Şekil 6.39 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kışlık Dershanesi.....	178
Şekil 6.40 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Doğu Cephesi	183
Şekil 6.41 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Kuzey Cephesi.....	183

Şekil 6.42 Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi, Camisi ve Medresesinin Paylaştıkları Şadırvanlı Avlu	184
Şekil 6.43 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Revakları	184
Şekil 6.44 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Öğrenci Hücreleri	185
Şekil 6.45 Evvel ve Sani Medreselerinin Avlularından Birer Görünüm	191
Şekil 6.46 Evvel Medresesi Kuzey Revakı	192
Şekil 6.47 Sani Medresesi'nden Öğrenci Hücreleri	192
Şekil 6.48 Sani Medresesi Dershane Girişi	193
Şekil 6.49 Evvel Medresesi Üç birimli Eyvan Düzenlemesi	193
Şekil 6.50 Rabi Medresesi Girişi	194
Şekil 6.51 Süleymaniye Rabi Medresesi Doğu Revak Cephesi	197
Şekil 6.52 Süleymaniye Salis Medresesi Avlusu	197
Şekil 6.53 Süleymaniye Rabi Medresesi, Doğu Revakı ve Öğrenci Hücreleri Önündeki Sekiler	198
Şekil 6.54 Rabi Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi	198
Şekil 6.55 Salis Medresesi Dershanesi	199
Şekil 6.56 Salis Medresesi, Dershane Cumbası Altındaki Şadırvan Yorumu	200
Şekil 6.57 Rabi Medresesi Dershane Mekânı Güney ve Kuzey Girişleri	200
Şekil 6.58 Rabi Medresesi, Dershane Mekânı Güney ve Batı Duvarlar	201
Şekil 6.59 Rabi Medresesi, Dershane Mekânı Doğu Duvarı	202
Şekil 6.60 Rabi Medresesi, Dershane Mekânı Cumbası	202
Şekil 6.61 Süleymaniye Darülhadis Medresesi Dış Avlu Duvarı	203
Şekil 6.62 Darülhadis Medresesi Avlu Girişi	204
Şekil 6.63 Darülhadis Medresesi Revak Cephesi ve Revakı	205
Şekil 6.64 Darülhadis Medresesi Öğrenci Hücresi	205
Şekil 6.65 Darülhadis Dershanesi, Külliye Avlusundan Görünüm	206
Şekil 6.66 Darülhadis Dershanesi, Medrese Avlusundan Görünüm	206
Şekil 6.67 Darülhadis Medresesi Dershanesi Revak Kısmı	207
Şekil 6.68 Darülhadis Medresesi Dershanesi, Derslik Mekânı	207
Şekil 6.69 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Kuzeybatıdan Görünümü	209
Şekil 6.70 Sıbyan Mektebi Dış Avlu Kapısı	210
Şekil 6.71 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Kapısı	210
Şekil 6.72 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Sekiler	210
Şekil 6.73 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Kışlık Dershanesi	211
Şekil 6.74 Süleymaniye Darülkurrası	212
Şekil 6.75 Süleymaniye Darülkurrası	213
Şekil 6.76 Süleymaniye Darülkurrası Kuzey ve Doğu Duvarları	214
Şekil 6.77 Süleymaniye Darülkurrası Kalemşi Bezemeleri	214
Şekil 6.78 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami-Medrese Avlusu	222
Şekil 6.79 Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi Doğu Revakı	223
Şekil 6.80 Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi Öğrenci Hücresi	223
Şekil 6.81 Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi Batı Eyvanı ve Kubbesi	224
Şekil 6.82 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kuzey Cephesi	225

Şekil 6.83 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, Batı ve Güneydoğu Yönünden Görünümleri	226
Şekil 6.84 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Türbe ve Dershane İlişkileri	227
Şekil 6.85 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dershane Mekânı	227
Şekil 6.86 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dershane Mekânı Batı ve Güney Duvarları	228
Şekil 6.87 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Batı Cephesi ve Kuzeydoğudan Görünümü.....	236
Şekil 6.88 Şadırvanlı Avlunun Doğu Girişi ve Medresenin Güneydoğudan Görünümü.....	236
Şekil 6.89 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi ve Şadırvanlı Avlu	237
Şekil 6.90 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Kubbeli Doğu ve Tonozlu Kuzey Revakları	238
Şekil 6.91 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Dershane Girişi ve Dershane Mekânı	238
Şekil 6.92 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi	239
Şekil 6.93 Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi Kuzeybatı ve Güneybatıdan Görünüm	241
Şekil 6.94 Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi sofa (sol) ve derslik mekânı.....	241
Şekil 6.95 Selimiye Darülkurra Medresesi Batı ve Güney Cepheleri	247
Şekil 6.96 Selimiye Darülkurra Medresesi Batı ve Güney Cepheleri	247
Şekil 6.97 Selimiye Darülkurra Medresesi Kuzey (Giriş) Cephesi	248
Şekil 6.98 Selimiye Darülkurra Medresesi Avlusu	249
Şekil 6.99 Selimiye Darülkurra Medresesi Kuzey ve Doğu Revakları	249
Şekil 6.100 Selimiye Darülkurra Medresesi Öğrenci Hücresi	250
Şekil 6.101 Selimiye Darülkurra Medresesi Dershane Mekânı	251
Şekil 6.102 Selimiye Darülhadisi Kuzey (Giriş) Cephesi ve Güneydoğudan Görünümü.....	252
Şekil 6.103 Selimiye Darülhadisi Avlusu	252
Şekil 6.104 Selimiye Darülhadisi Öğrenci Hücresi	252
Şekil 6.105 Selimiye Darülhadis Medresesi Dershane Mekânı	253
Şekil 6.106 Selimiye Sıbyan Mektebi.....	254
Şekil 6.107 Selimiye Sıbyan Mektebi Giriş Mekânı	255
Şekil 6.108 Selimiye Sıbyan Mektebi Batı (Giriş) ve Doğu Duvarları	255
Şekil 6.109 Selimiye Sıbyan Mektebi Kuzey ve Güney Duvarları	256
Şekil 6.110 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Doğu Cephesi	261
Şekil 6.111 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi	262
Şekil 6.112 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Darülkurrası.....	264
Şekil 6.113 Atik Valide Medresesi Kuzey ve Batı Cepheleri	271
Şekil 6.114 Atik Valide Medresesi Revak Cephesi ve Dershane Revakı	272
Şekil 6.115 Atik Valide Medresesi Batı ve Güney Revakları.....	272
Şekil 6.116 Atik Valide Medresesi Öğrenci Hücresi Örnekleri	273

Şekil 6.117 Atik Valide Medresesi Dershane Giriş Sofası	273
Şekil 6.118 Atik Valide Medresesi Dershanesi Güney ve Doğu Duvarları.....	274
Şekil 6.119 Atik Valide Medresesi Dershanesi Kuzey Duvarı	274
Şekil 6.120 Atik Valide Camisi ve Sıbyan Mektebi.....	276
Şekil 6.121 Atik Valide Sıbyan Mektebi'nin Kuzeydoğu ve Güneybatı Köşelerinden Görünümü.....	276
Şekil 6.122 Atik Valide Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi	277
Şekil 6.123 Atik Valide Sıbyan Mektebi Batı ve Güney Duvarları	277
Şekil 6.124 Atik Valide Sıbyan Mektebi Kuzey ve Doğu (Giriş) Duvarları	278
Şekil 6.125 Atik Valide Sıbyan Mektebi Kalemîşi Süslemeleri	278
Şekil 6.126 Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Kuzey Cephesi.....	282
Şekil 6.127 Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Kuzey Girişi	283
Şekil 6.128 Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Avlu Revakları.....	283
Şekil 6.129 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Revak İçleri.....	284
Şekil 6.130 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi	284
Şekil 6.131 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Dershane Girişi	285
Şekil 6.132 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Dershane İç Mekânı	285
Şekil 6.133 Dershane Mekânı Kubbe ve Tromp Detayı	286
Şekil 6.134 Eyüp Cafer Paşa Medresesi Avlu Cephesi	290
Şekil 6.135 Eyüp Cafer Paşa Medresesi Dershane Hacmi.....	291
Şekil 6.136 Eyüp Zal Mahmutpaşa I. Medrese Avludan Görünüm	296
Şekil 6.137 Zal Mahmud Paşa I. Medrese Kuzey ve Batı Hücreleri.....	297
Şekil 6.138 Zal Mahmud Paşa Külliyesi I. Medrese Dershane Mekânı	297
Şekil 6.139 Eyüp Zal Mahmud Paşa II. Medrese Avludan Görünüm	299
Şekil 6.140 Kılıç Ali Paşa Medresesi Doğu ve Batı Cephesi.....	305
Şekil 6.141 Kılıç Ali Paşa Medresesi Kuzey (Giriş) Cephesi.....	306
Şekil 6.142 Kılıç Ali Paşa Medresesi Şadırvanlı Avlusu.....	306
Şekil 6.143 Kılıç Ali Paşa Medresesi Güney Revakı	307
Şekil 6.144 Kılıç Ali Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi	307
Şekil 6.145 Kılıç Ali Paşa Medresesi Dershanesi Güney Duvarı.....	308
Şekil 6.146 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi Kuzeybatıdan Görünümü ...	314
Şekil 6.147 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi Avlu Revakları.....	314
Şekil 6.148 Şemsi Paşa Medresesi Kuzey ve Batı Revaklar	315
Şekil 6.149 Şemsi Paşa Medresesi Hücre Revak Cephesi	315
Şekil 6.150 Şemsi Paşa Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi.....	316
Şekil 6.151 Şemsi Paşa Medresesi Dershane Hacmi Kuzey Duvarı	317
Şekil 6.152 Şemsi Paşa Medresesi Dershane Hacmi Giriş ve Batı Duvarı.....	317
Şekil 7.1 Divanyolu Koca Sinan Paşa Külliyesi	321
Şekil 7.2 Koca Sinan Paşa Medresesi Avlu Revakı	323
Şekil 7.3 Koca Sinan Paşa Külliyesi Medresesi Dershanesi	323
Şekil 7.4 Gazanfer Ağa Medresesi	329
Şekil 7.5 Gazanfer Ağa Medresesi Batı ve Kuzey Cephesi	330
Şekil 7.6 Gazanfer Ağa Medresesi Avlusu	332

Şekil 7.7 Gazanfer Ağa Medresesi Batı ve Kuzey Revakları.....	332
Şekil 7.8 Gazanfer Ağa Medresesi Öğrenci Hücreleri.....	333
Şekil 7.9 Gazanfer Ağa Medresesi Dershane Mekânı Girişi	334
Şekil 7.10 Gazanfer Ağa Medresesi Dershane Mekânı Tromp Detayı ve Kubbe Göbeğindeki Kalemîşi.....	335
Şekil 7.11 Gazanfer Ağa Medresesi Dershanesi Doğu (Giriş) ve Batı Duvarı	335
Şekil 7.12 Gazanfer Ağa Medresesi Dershane Mekânı Güney ve Kuzey Duvarı.....	336
Şekil 7.13 Ekmekçizade Külliyesi'nin kible yönünden görünümü	342
Şekil 7.14 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Kuzey ve Doğu Cephesi	342
Şekil 7.15 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Batı (Giriş) Cephesi	343
Şekil 7.16 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Giriş Kapısı	343
Şekil 7.17 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Avlusu	334
Şekil 7.18 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Dershane Giriş Revakı.....	345
Şekil 7.19 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Doğu Revakı.....	346
Şekil 7.20 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi.....	346
Şekil 7.21 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Dershane Revak Cephesi ...	347
Şekil 7.22 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Dershane Mekânı ve Kubbesi ..	348
Şekil 7.23 1912 Yılında Yangından Zarar Gören Arastanın Kuzey Dükkânları...351	
Şekil 7.24 Sultan Ahmed Medresesi Güney ve Kuzey (giriş) Cepheleri.....	354
Şekil 7.25 Sultan Ahmed Medresesi Şadırvanlı İç Avlusu	355
Şekil 7.26 Sultan Ahmed Medresesi Hücrelerin Revak Cephesi	356
Şekil 7.27 Sultan Ahmed Medresesi Öğrenci Hücreleri	357
Şekil 7.28 Sultan Ahmed Medresesi Helalar Mekânı.....	357
Şekil 7.29 Sultan Ahmed Medresesi Dershane Sofası.....	358
Şekil 7.30 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Külliye Duvarına Bağlı Konumlanması	359
Şekil 7.31 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Batı ve Doğu Cephesi	360
Şekil 7.32 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Girişi	361
Şekil 7.33 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Merdiven Evi	361
Şekil 7.34 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Derslik Mekânı Kapısı	361
Şekil 7.35 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Doğu ve Kuzey Duvarları	362
Şekil 7.36 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Kuzeybatıdan Görünüm.....	370
Şekil 7.37 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Kuzeybatıdan Görünüm.....	370
Şekil 7.38 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Avlu Girişi ve Giriş Eyvanı	371
Şekil 7.39 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Avlusu	372
Şekil 7.40 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Öğrenci Hücreleri.....	373
Şekil 7.41 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Dershane-Mescit Revakı	374
Şekil 7.42 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Dershane Mekânı Giriş Duvarı	374
Şekil 7.43 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Dershane Mekânı Kuzey Duvarı.....	375
Şekil 7.44 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Kuzey ve Batı Cepheleri.....	376
Şekil 7.45 Sıbyan Mektebi Girişi ve Altındaki Tonozlu Dükkân Hacmi.....	377
Şekil 7.46 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Doğu ve Güney Duvarları.....	378
Şekil 7.47 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Kuzey ve Batı Duvarları	378

Şekil 7.48 Bayram Paşa Medresesi Avlusu.....	386
Şekil 7.49 Bayram Paşa Medresesi Kuzey Revak	386
Şekil 7.50 Bayram Paşa Medresesi Güney ve Kuzey Hücreleri	387
Şekil 7.51 Bayram Paşa Medresesi Dershane Mekânı.....	388
Şekil 7.52 Bayram Paşa Sıbyan Mektebi	389
Şekil 7.53 Çinili Medresesi	394
Şekil 7.53 Çinili Medresesi Öğrenci Hücresi.....	395
Şekil 7.54 Çinili Medresesi Dershanesi	395
Şekil 7.55 Çinili Cami Külliyesi Sıbyan Mektebi	396
Şekil 7.56 Çinili Cami Külliyesi Sıbyan Mektebi Güneybatıdan Görünümü	397
Şekil 7.57 Köprülü Su Yolları Haritası.....	400
Şekil 7.58 Köprülü Medresesi Avlu Revak Cepheleri.....	402
Şekil 7.59 Köprülü Medresesi Hücre Revak Cephesi.....	402
Şekil 7.60 Köprülü Medresesi Dershane-Mescidi	403
Şekil 7.61 Köprülü Medresesi Dershane-Mescit Mekânı	404
Şekil 7.62 Kara Mustafa Paşa Medresesi Avlusu.....	411
Şekil 7.63 Kara Mustafa Paşa Medresesi Batı Revakları.....	411
Şekil 7.64 Kara Mustafa Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi.....	412
Şekil 7.65 Kara Mustafa Paşa Medresesi Dershane-Mescit Hacmi	413
Şekil 7.66 Kara Mustafa Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı	414
Şekil 7.67 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Doğu ve Batı Cephe.....	416
Şekil 7.68 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Giriş Cephe.....	417
Şekil 7.69 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi İç Mekânı	417
Şekil 7.70 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Revak Cephesi.....	423
Şekil 7.71 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Revakları	423
Şekil 7.72 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi Örnekleri	424
Şekil 7.73 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı	435
Şekil 7.74 Amcazede Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi	427
Şekil 7.75 Amcazede Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi Güneybatı Köşesi.....	428
Şekil 7.76 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Güney Cephesi	430
Şekil 7.77 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Kuzey Cephesi.....	431
Şekil 7.78 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Güney Duvarı	431
Şekil 7.79 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Doğu ve Batı Duvarları.....	432
Şekil 7.80 Feyzullah Efendi Medresesi Güney ve Doğu Cepheleri	437
Şekil 7.81 Feyzullah Efendi Medresesi Avlu Revak Cephesi.....	437
Şekil 7.82 Feyzullah Efendi Medresesi Güney Revakı	438
Şekil 7.83 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane ve Kütüphane Hacimlerinin Avlu (Giriş) Cephesi.....	439
Şekil 7.84 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane ve Kütüphane Sofası	440
Şekil 7.85 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane Giriş Cephesi	440
Şekil 7.86 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane Mekânı Güney Duvarı	441
Şekil 7.87 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane Mekânı Doğu ve Batı D.....	442
Şekil 7.88 Feyzullah Efendi Kütüphanesi Giriş Cephesi.....	443

Şekil 7.89 Feyzullah Efendi Kütüphanesi Güney ve Kuzey Duvarları	443
Şekil 7.90 Feyzullah Efendi Kütüphanesi Doğu ve Batı Duvarları.....	443
Şekil 7.91 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Batı Cephesi.....	451
Şekil 7.92 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Avlu Revakları.....	451
Şekil 7.93 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi	452
Şekil 7.94 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Kalemîşi Süslü Öğrenci Hücreleri	452
Şekil 7.95 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Dershane Giriş Revakı ve Girişi	453
Şekil 7.96 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı	454
Şekil 7.97 Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Batı Cephesi	455
Şekil 7.98 Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Batı Cephesi	455
Şekil 8.1 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi	459
Şekil 8.2 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi Doğu ve Güney Cepheleri	460
Şekil 8.3 Damat İbrahim Paşa Medresesi Güney Cephesi	464
Şekil 8.4 Damat İbrahim Paşa Medresesi Güney Revakı	465
Şekil 8.5 Saraçhane Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane-Mescidi.....	466
Şekil 8.6 Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane Revakı Kalemîşleri	467
Şekil 8.7 Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı	468
Şekil 8.8 Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı Restorasyon Öncesi Durumu.....	468
Şekil 8.9 Damat İbrahim Paşa Külliyesi Kütüphanesi.....	469
Şekil 8.10 Damat İbrahim Paşa Külliyesi Kütüphanesi İç Mekânı	470
Şekil 8.11 Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi Restorasyon Öncesi İç Mekânı.....	470
Şekil 8.12 Ahmediye Merdesesi Revaklı Abdest Alma Mahalli.....	476
Şekil 8.13 Ahmediye Merdesesi Dershanesi	476
Şekil 8.14 Ahmediye Merdesesi Dershane Revakı.....	477
Şekil 8.15 Ahmediye Merdesesi Dershane Mekânı.....	478
Şekil 8.16 Ahmediye Merdesesi Dershane Mekânı Kubbe Göbeği Kalemîşi Süslemesi.....	478
Şekil 8.17 Ahmediye Merdesesi Avlu Revakları	479
Şekil 8.18 Ahmediye Merdesesi Batı ve Güney Revak Kolları	479
Şekil 8.19 Ahmediye Merdesesi Batı Koldan Bir Öğrenci Hücresi	480
Şekil 8.20 Ahmediye Kütüphanesi Güneybatıdan Görünümü	482
Şekil 8.21 Ahmediye Kütüphanesi Revaklı Giriş Mekânı	483
Şekil 8.22 Ahmediye Kütüphanesi Kuzey ve Batı Duvarları.....	484
Şekil 8.23 Ahmediye Kütüphanesi Güney Duvarı	484
Şekil 8.24 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Kuzey Cephesi.....	489
Şekil 8.25 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Güney Cephesi	490
Şekil 8.26 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Giriş Revak.....	491
Şekil 8.27 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Kitap Deposu.....	492
Şekil 8.28 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Kuzey ve Güney Duvarları.....	492
Şekil 8.29 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Doğu ve Batı Duvarları.....	492
Şekil 8.30 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Kuzey Cephesi	499
Şekil 8.31 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Doğu ve Güney Cepheleri	499

Şekil 8.32 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Güneybatı Köşesinden Görünümü	500
Şekil 8.33 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Girişi	501
Şekil 8.34 Seyyid Hasan Paşa Medresesine Ulaşım Sağlayan Altta Tonozlu Üstte Arkadlı Merdive Sistemi	501
Şekil 8.35 Seyyid Hasan Paşa Medresesi İç Avlusu.....	502
Şekil 8.36 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Kuzey Revakları.....	503
Şekil 8.37 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi	504
Şekil 8.38 Dershane Sofası ve Dershane Sofaya Açılan Kuzey Cephesi	505
Şekil 8.39 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Dershane Mekânı Güney ve Doğu Duvarları	506
Şekil 8.40 Dershane-Mescit Mekânı Kalemîşi Süslemeleri.....	506
Şekil 8.41 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi ve Sebili	508
Şekil 8.42 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi ve Sebili	509
Şekil 8.43 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi Doğu (Giriş) ve Batı Duvarları...509	
Şekil 8.44 Nuruosmaniye Medresesi Giriş Cephesi	518
Şekil 8.45 Nuruosmaniye Medresesi Avlusu	518
Şekil 8.46 Nuruosmaniye Medresesi Doğu Revakları.....	519
Şekil 8.47 Nuruosmaniye Medresesi Öğrenci Hücresi Örnekleri	520
Şekil 8.48 Nuruosmaniye Medresesi Dershane Mekânı	520
Şekil 8.49 Nuruosmaniye Kütüphanesi Üst Örtü Biçimlenişi.....	523
Şekil 8.50 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kuzeydoğu Yönünden Görünümü	524
Şekil 8.51 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kuzeybatı ve Güneybatı Yönünden Görünümü.....	524
Şekil 8.52 Nuruosmaniye Kütüphanesi Güneybatı ve Kuzeybatı Kapıları.....	525
Şekil 8.53 Nuruosmaniye Kütüphanesi Merkezi Kubbesi	526
Şekil 8.54 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Güney Tarafı	526
Şekil 8.55 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Düşey Taşıyıcıları	527
Şekil 8.56 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Sütun-Plastir-Kemer Detayı.....	528
Şekil 8.57 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kitap Deposu	528
Şekil 8.58 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kitap Deposu Aynalı Tonozu	529
Şekil 8.59 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kitap Deposu Ahşap Kitap Rafları ve Dolap Nişi.....	529
Şekil 8.60 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Batı, Güney ve Doğu Cepheleri.....	534
Şekil 8.61 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Kuzey Revaklı Giriş Cephesi.....	534
Şekil 8.62 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Giriş Revakı.....	535
Şekil 8.63 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Kuzey ve Güney Duvarları.....	535
Şekil 8.64 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Doğu ve Batı Duvarları.....	536
Şekil 8.65 Hamidiye Medresesi Güney Cephesi.....	543
Şekil 8.66 Hamidiye Medresesi Ana Giriş Kapısı.....	544
Şekil 8.68 Hamidiye Medresesi ve Kütüphanesinin Giriş Sofası.....	544
Şekil 8.69 Hamidiye Medresesi Giriş Revakı	545
Şekil 8.70 Hamidiye Medresesi İç Avlusu.....	545

Şekil 8.71 Hamidiye Medresesi Güney Revakları.....	546
Şekil 8.72 Hamidiye Medresesi Kuzey Revakları.....	546
Şekil 8.73 Hamidiye Medresesi Öğrenci Hücreleri.....	547
Şekil 8.74 Dershane Mescit Hacmi Kuzeybatı Köşesinden Görünüşü.....	548
Şekil 8.75 Hamidiye Medresesi ve Dershanesi Arasındaki Geçit.....	548
Şekil 8.76 Hamidiye Medresesi Dershane Girişi.....	549
Şekil 8.77 Hamidiye Medresesi Dershane-Mescit Mekânı.....	549
Şekil 8.78 Hamidiye Mektebi ve Köşesindeki Sebili.....	551
Şekil 8.79 Türbe, mektep ve imaretin Hamidiye Caddesi'nden görünüş.....	551
Şekil 8.80 Hamidiye Kütüphanesi.....	552
Şekil 8.81 Hamidiye Kütüphanesi Merdivenleri ve Kütüphane Sofası.....	553
Şekil 8.82 Koridor ve Okuma Salonu Giriş Mekânı.....	553
Şekil 8.83 Hamidiye Kütüphanesi Kitaplığı ve Okuma Salonu.....	554
Şekil 8.84 Selimiye Sıbyan Mektebi Sokak ve Avlu yönünden Görünümleri.....	557
Şekil 9.1 Erken Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.....	561
Şekil 9.2 Erken Dönem Külliye Medreselerinin Tarih Sırasına Göre Planlar.....	563
Şekil 9.3 Erken Klasik Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.....	569
Şekil 9.4 Erken Klasik Dönem Külliye Medreselerinin Kronolojik Planları.....	570
Şekil 9.5 Klasik Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.....	579
Şekil 9.6 Dershanesi "U"nun Simetri Ekseninde Konumlanmış "U" Plan Şemasına Sahip Kapalı Medreseler.....	581
Şekil 9.7 Dershanesi "U"nun Karşısında Konumlanmış "U" Plan Şemasına Sahip Kapalı Medreseler.....	582
Şekil 9.8 Dershanesi Yan Kollarından Birinin Üzerinde Konumlanmış U Plan Şemasına Sahip Kapalı Medreseler.....	582
Şekil 9.9 "L" Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.....	583
Şekil 9.10 "□" (dörtgen) Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örnekleri.....	584
Şekil 9.11 "I" (tek sıra) Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örnekleri.....	584
Şekil 9.12 "II" (iki sıra) Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.....	585
Şekil 9.13 "U" Plan Şemasına Sahip Yarı Açık Medrese Örnekleri.....	586
Şekil 9.14 "II" (iki sıra) Plan Şemasına Sahip Yarı Açık Medrese Örneği.....	586
Şekil 9.15 "U" Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örneği.....	587
Şekil 9.16 "L" Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örnekleri.....	587
Şekil 9.17 Klasik Dönem Sıbyan Mekteplerinin Külliye İçindeki Konumları.....	591
Şekil 9.18 Tek Birimli Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örnekleri.....	592
Şekil 9.19 Çift Birimli Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örnekleri.....	592
Şekil 9.20 Geç Klasik Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.....	599
Şekil 9.21 Dershane Hacminin U'nun Karşısındaki Kenara Konumlandığı U Planlı Kapalı Medrese Örnekleri.....	600
Şekil 9.22 Dershane Hacmi "U"nun Simetri Eksenine Konumlandığı "U" Planlı Kapalı Medrese Örnekleri.....	601
Şekil 9.23 "□" Dörtgen Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.....	601
Şekil 9.24 "L" Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.....	602

Şekil 9.25 Dershaneleri Ana Kütleden Koparılmış Açık Medreseler.....	603
Şekil 9.26 ‘L’ Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örnekleri.....	604
Şekil 9.27 ‘U’ Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örneği.....	604
Şekil 9.28 ‘V’ Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örneği.....	604
Şekil 9.29 Geç Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.....	607
Şekil 9.30 Tek Birimli Geç Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örnekleri.....	608
Şekil 9.31 Çift Birimli Geç Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örneği.....	608
Şekil 9.32 Geç Klasik Dönem Kütüphane Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.....	610
Şekil 9.33 Geç Klasik Dönem Kütüphane Örnekleri.....	611
Şekil 9.34 Batılılaşma Dönemi Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.....	617
Şekil 9.35 Batılılaşma Dönemi Açık Medrese Örnekleri.....	618
Şekil 9.36 Batılılaşma Dönemi Dörtgen Planlı Kapalı Medrese Örnekleri.....	618
Şekil 9.37 Batılılaşma Dönemi L Planlı Kapalı Medrese Örneği.....	619
Şekil 9.38 Batılılaşma Dönemi Sıbyan Mektebi Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.....	621
Şekil 9.39 Batılılaşma Dönemi Sıbyan Mektebi Örnekleri.....	621
Şekil 9.40 Batılılaşma Dönemi Kütüphane Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.....	623
Şekil 9.41 Batılılaşma Dönemi Önü Revaklı Tek Birimli Kütüphane Örnekleri.....	624
Şekil 9.42 Batılılaşma Dönemi Hazine-i kütüb ve Okuma Mekânından Oluşan Kütüphane Örneği.....	624
Şekil 9.43 Batılılaşma Dönemi Hazine-i kütüb ve Okuma Salonu Mekânları Ayrı Kütüphane Örneği.....	625

PLANLAR LİSTESİ

Sayfa

Plan 3.1 Maverünnehir ve Horasan bölgelerindeki IX.-XII. yy. merkezi planlı konutlar (Altun, A. 1988).....	13
Plan 3.2 Hargirt Medresesi Planı, (Kuran, A. 1969).....	15
Plan 3.3 Kütahya Darülkurrası Planı, (Tanman, M. B. 1993b).....	29
Plan 4.1 Bursa Orhan Gazi Külliyesi ve İçinde Bulunduğu Hanlar Bölgesi (Ayverdi, E. H. 1966)	36
Plan 4.2 Bursa Hüdavendigâr Külliyesi Vaziyet Planı (Gencel, İ. 2000).....	41
Plan 4.3 Hüdavendigâr Cami-Medresesi Alt Kat Planı (Kuran, A)	42
Plan 4.4 Hüdavendigâr Cami-Medresesi Üst Kat Planı. (Kuran, A)	46
Plan 4.5 Bursa Yıldırım Külliyesi Vaziyet Planı. (Yıldız, S. T. 2001).....	52
Plan 4.6 Bursa Yıldırım Medresesi Planı (Demiralp, Y. 1997)	53
Plan 4.7 Bursa Yeşil Külliye Vaziyet Planı. www.sehrinesesver.com.....	62
Plan 4.8 Bursa Yeşil Medrese Planı (Demiralp, Y. 1997)	64
Plan 4.9 Muradiye Külliyesi Vaziyet Planı (Ayverdi, E. H. 1972)	72
Plan 4.10 Bursa Muradiye Medresesi Planı (Yekta Demiralp)	74
Plan 5.1 Saatli Medrese Planı (Ayverdi, E. H. (2014).....	84
Plan 5.2 Fatih Külliyesi Vaziyet Planı Restitüsyonu (Ayverdi, E. H. 1973)	90
Plan 5.3 Karadeniz ve Akdeniz Sahn-ı Seman Medreseleri Planı (Ayverdi, E. H. 1973)	95
Plan 5.4 Akdeniz Tetimme Medreseleri Planı (Ayverdi, E. H. 1973).....	104
Plan 5.5 Saatli Medrese ve Sahn-ı Seman Medreseleri Plan Şemaları	106
Plan 5.6 Edirne II. Bayezid Külliyesi Vaziyet Planı. (Yüksel, İ. A. 1983).....	109
Plan 5.7 II. Bayezid Medresesi Planı, (Demiralp, Y. 1997).....	112
Plan 5.8 İstanbul II. Bayezid Külliyesi Vaziyet Planı. (Eyice, S. 1992)	122
Plan 5.9 İstanbul II. Bayezid Medresesi Planı. (İ. Aydın Yüksel)	123
Plan 5.10 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Planı (W. Müller-Wiener 2001) .	129
Plan 5.11 İstanbul ve Edirne II. Bayezid Külliyesi Yerleşim Planlarının Örtüşürülmesi (Atman, A. 2000)	134
Plan 6.1 Haseki Hürrem Sultan Külliyesi Vaziyet Planı. (Ülgen, A. S. 1939)	137
Plan 6.2 Haseki Hürrem Sultan Medresesi Planı (Ülgen, A. S. 1939)	138
Plan 6.3 Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi. (Ülgen, A. S. 1939).....	142
Plan 6.4 Şehzade Külliyesi, Vaziyet Planı (A. Kuran. 1986).....	148
Plan 6.5 Şehzade Külliyesi Medresesi Planı. (Ülgen, A. S. 1951).....	149
Plan 6.6 Şehzade Külliyesi Sıbyan Mektebi Planı (Özturna, F. 1991).....	159
Plan 6.7 Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi Vaziyet Planı, (Kuran, A. 1986) ...	168

Plan 6.8 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Planı. (Ülgen, A. S. 1944).....	169
Plan 6.9 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi. (Özturna F. 1991).....	174
Plan 6.10 Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Necipoğlu, G. 2013)	181
Plan 6.11 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi (Necipoğlu, G. 2013)	182
Plan 6.12 Süleymaniye Külliyesi Vaziyet Planı. (Mülayim, S. 2010).....	189
Plan 6.13 Süleymaniye Evvel, Sâni ve Tıp Medreseleri Rölöve Planı. (Ülgen, A. S. 1940)	190
Plan 6.14 Süleymaniye Külliyesi, Sâlis ve Râbi Medreseleri (Ülgen, A. S. 1940)	196
Plan 6.15 Süleymaniye Darülhadis Medresesi Restitüsyon Planı. http://web.fomgrup.com/TR/38/projedetay	203
Plan 6.16 Süleymaniye Külliyesi Sıbyan Mektebi Planı (Balcan, C. 2018).....	208
Plan 6.17 Süleymaniye Darülkurrası Planı (Ülgen, A. S. 1945).....	212
Plan 6.18 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (Ülgen, A. S. 1940)	219
Plan 6.19 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi Cami ve Medresesi (Kuban, D. 2007)	221
Plan 6.20 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi	225
Plan 6.21 Edirne Mihrimah Sultan Medresesi (Kuban, D. 2007)	230
Plan 6.22 Topkapı Kara Ahmet Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Balcan, C. 2018).234	
Plan 6.23 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Planı (Ülgen, A.S. 1944)	235
Plan 6.24 Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi Planı (Balcan, C. 2018)...240	
Plan 6.25 Edirne Selimiye Külliyesi Vaziyet Planı (Necipoğlu, G. 2013)	245
Plan 6.26 Edirne Selimiye Darülkurra Medresesi Planı (Ülgen, A. S. 1948).....	246
Edirne 6.27 Selimiye Darülhadis Medresesi Planı (Ülgen, A. S. 1948).....	251
Plan 6.28 Edirne Selimiye Sıbyan Mektebi Planı (Ülgen, A. S. 1948)	253
Plan 6.29 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, (Ülgen, A. S. 1944).....	260
Plan 6.30 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi. (Ülgen, A. S. 1944).....	261
Plan 6.31 Atik Valide Külliyesi Vaziyet Planı (Ülgen, A. S. 1944).....	269
Plan 6.32 Üsküdar Atik Valide Medresesi Planı (Ülgen, A. S. 1944).....	270
Plan 6.33 Atik Valide Sıbyan Mektebi Planı. (Balcan C. 2018)	275
Plan 6.34 Kadirga Sokollu Mehmet Pasa Külliyesi Vaziyet Planı (Kuban, D. 1998)	280
Plan 6.35 Kadirga Sokollu Mehmet Pasa Medresesi Planı (Ülgen, A. S. 1944)...281	
Plan 6.36 Eyüp Cafer Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Erkoğlu, İ. R. 1970)	288
Plan 6.37 Eyüp Cafer Paşa Medresesi Planı (Erkoğlu, İ. R. 1970)	290
Plan 6.38 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi Vaziyet Planı, (Kuran, A. 1986)	294
Plan 6.39 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi I. Medrese Planı (Ülgen, A.S. 1944)	295
Plan 6.40 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi I. Medrese Planı (Ülgen, A.S. 1944)	298
Plan 6.41 Kılıç Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı. (Kuran, A. 1986)	303

Plan 6.42 Kılıç Ali Paşa Medresesi (Kuran, A. 1986)	305
Plan 6.43 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Necipoglu, G. 2013)	311
Plan 6.44 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi Planı (Necipoglu, G. 2013)....	313
Plan 7.1 Divanyolu Koca Sinan Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (www. archnet.org)	320
Plan 7.2 Gazanfer Ağa Külliyesi Vaziyet Planı. (Necipoglu, G. 2013).....	327
Plan 7.3 Gazanfer Ağa Medresesi Planı. (Necipoglu, G. 2013).....	328
Plan 7.4 Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi Vaziyet Planı. (Ahunbay, Z. 1974)	340
Plan 7.5 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Planı. (Ahunbay, Z. 1974).....	341
Plan 7.6 Sultan Ahmed Külliyesi Vaziyet Planı (Nayır, Z. 1975).....	352
Plan 7.7 Sultan Ahmed Medresesi Planı. (Müller Wiener 2001)	353
Plan 7.8 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Üst Kat Planı. (Müller-Wiener 2001) ...	359
Plan 7.9 Sultan Ahmed Darülkurrası ve Türbesi Planı (Küçükaya, G. A. 1987)	363
Plan 7.10 Kuyucu Murad Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Sözen, M. 1975).....	368
Plan 7.11 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Planı (Sözen, M. 1975).....	369
Plan 7.12 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Alt ve Üst Kat Planları. (Çobanoğlu, A. V. 2002).....	376
Plan 7.13 Bayram Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Nayır, Z. 1975).....	383
Plan 7.14 Bayram Paşa Medresesi Planı (Nayır, Z. 1975).....	384
Plan 7.15 Çinili Külliyesi Vaziyet Planı (Argıt, N. 1993)	392
Plan 7.16 Çinili Medresesi Planı (Köşklü, Z. 1999).....	393
Plan 7.17 Köprülü Külliyesi Vaziyet Planı (Özay, S. 2003).....	400
Plan 7.18 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Vaziyet Planı, (Ünsal, B. 1969)	406
Plan 7.19 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi, 1922/45 Pervitich Haritaları	407
Plan 7.20 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Köşklü, Z. 1999)	408
Plan 7.21 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi Planı (Köşklü, Z. 1999)	409
Plan 7.22 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Planı. VGM'den işlenerek	415
Plan 7.23 Amcazede Hüseyin Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Yücel, E. 1966)	421
Plan 7.24 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Planı (Yücel, E. 1966)	422
Plan 7.25 Amcazede Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi Planı (Yücel, E. 1966).....	427
Plan 7.26 Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi Planı (Yücel, E. 1966).....	429
Plan 7.27 Feyzullah Efendi Külliyesi Vaziyet Planı (Ahunbay, Z. 1994)	436
Plan 7.28 Çorlulu Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Uçar, Z. 2018)	449
Plan 7.29 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Planı (Uçar, Z. 2018).....	450
Şekil 7.30 Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Planı (Budak, A. 2006)	454
Plan 8.1 Üsküdar Yeni Valide Külliyesi Vaziyet Planı (Nadide Seçkin'den)	458
Plan 8.2 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi Alt Kat Planı. (Kalafat, M. 2011)	458

Plan 8.3 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi Alt Kat Planı (Şahin, S. 2009) ..	459
Plan 8.4 Saraçhane Damat İbrahim Paşa Külliyesi Planı (Köşklü Z. 2000)	462
Plan 8.5 Saraçhane Damat İbrahim Paşa Medresesi Planı (Köşklü Z. 2000)	463
Plan 8.6 Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi Planı (Şahin, A. 1997)	469
Plan 8.7 Üsküdar Ahmediye Külliyesi Vaziyet Planı (Haskan, M. N. 2001)	474
Plan 8.8 Üsküdar Ahmediye Külliyesi Perspektif Çizimi (Sevinçsoy, R. 1958) ..	474
Plan 8.9 Üsküdar Ahmediye Medresesi Planı (Ünalın, S. 2010).....	475
Plan 8.10 Üsküdar Ahmediye Medresesi Dershane Planı (Sevinçsoy, R. 1958) ..	475
Plan 8.11 Üsküdar Ahmediye Kütüphanesi Planı (Ünalın, S. 2010)	481
Plan 8.12 Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Papila, A. 2000'den işlenerek)	488
Plan 8.13 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Planı (Ünsal, B. 1984).....	489
Plan 8.14 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (VGM arşivinden)	495
Plan 8.15 Seyyid Hasan Paşa Medresesi. (Şahin, S. 2009).....	498
Plan 8.16 Seyyid Hasan Paşa sıbyan Mektebi Planı. (Şahin, S. 2009).....	507
Plan 8.17 Nuruosmaniye Külliyesi Vaziyet Planı (Kuban, D. 2007)	516
Plan 8.18 Nuruosmaniye Medresesi Planı (Şahin, S. 2009).....	517
Plan 8.19 Nuruosmaniye Kütüphanesi Planı (Başbaydar, F. 2008)	522
Plan 8.20 Zeynep Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (Açıkgözoğlu, A. S. 2013).....	532
Plan 8.21 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Planı, (Kılıç, N. 2012).....	533
Plan 8.22 1904 tarihli Charles Edouard Goad haritasında Hamidiye İmaretı, Sıbyan Mektebi ve Sebili. (F.A.A.E. Arşivi, Plan D'Assurance de Constantinople-Vol.I, Stamboul, Pafta no: 6. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2012, Sayı: 4).....	538
Plan 8.23 Hamidiye Külliyesi Vaziyet Planı (Papila, A. 2000)	539
Plan 8.24 Hamidiye Medresesi Planı (Papila, A. 2000)	541
Plan 8.25 Hamidiye Medresesi Bodrum Katı Planı (Alpay, B. 1979).....	541
Plan 8.26 Hamidiye Kütüphanesi Planı (Ünsal, E. 1984)	552
Plan 8.27 Selimiye Külliyesi Cami Avlusı Vaziyet Planı (Avunduk, A. 2010)...	557

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 9.1 Erken Dönem Külliye Örneklerinin Programında Yer Alan Eğitim Yapıları.....	560
Çizelge 9.2. Erken Klasik Dönem Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapılarının Durumu.....	567
Çizelge 9.3. Klasik Dönem Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapılarının Durumu.....	576
Çizelge 9.4. Geç Klasik Dönem Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapıları.....	596
Çizelge 9.5. Batılılaşma Dönemi Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapılarının Durumu.....	615

KISALTMALAR

- a.g.e.**: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
a.g.t.: Adı geçen tez
Ans.: Ansiklopedi(si)
Bkz.: Bakınız
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Böl.: Bölüm(ü)
C.: Cilt
DBİA: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
FBE: Fen bilimleri Enstitüsü
H.: Hicrî
İDGSA: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi
İFC: İstanbul Fetih Cemiyeti
M.: Miladî
SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü
STAD: Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSTE: Türk Sanat Tarihi Enstitüsü
TTK: Türk Tarih Kurumu
TTOK: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü

1.GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Amacı

Bu tez çalışması ile Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul şehirlerinde inşa edilmiş olan külliye kuruluşları içinde yer alan eğitim yapılarının:

Plan, strüktür, dış kütle biçimlenişi, iç mekân organizasyonu, cephe kompozisyonları, süsleme programları, inşa malzemesi ve tekniği açısından mevcut durumlarının tespiti ve dönem özelliklerinin belirlenmesi;

Fiziki bütünlüğü içinde yer aldıkları külliyelerin yerleşim planları içindeki konumları, yönelişleri, diğer külliye yapılarıyla aralarında kurulan mimari ve işlevsel ilişkileri açısından incelenmesi;

Araştırma konusu olan külliye örneklerinin, inşa edildikleri dönemlerin dini, siyasi, sosyal, ekonomik, topografik ve diğer çevresel şartlarının, tasarım özelliklerine ve fiziki biçimlenişlerine etkilerinin belirlenmesi;

Sonuç olarak da elde edilen verilerin analizi yapılarak, eğitim işlevi olan tüm yapı tiplerinin, mimari tasarım ilkeleri ve uygulamaları hakkında genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu (XIII. yy sonu- XIV. yy başı) ile Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) arasında yaşanan süreçte Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul'da inşa edilmiş, fiziki bünyesinde eğitim yapısı bulunduran külliye kuruluşları ve bu külliyelerin yapı programlarında yer alan eğitim yapıları araştırma konusu yapılmıştır.

Bu tez çalışmasının sabit değişkeni, Osmanlı külliye mimarisi içinde, geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin işlevsel mekânları olarak inşa edilmiş yapı tipleridir. Bu bağlamda araştırma kapsamına alınan yapı tipleri: örgün eğitimin verildiği geleneksel

eğitim mekânları olan genel medreseler, ihtisas medreseleri (Darülhadisler, darülkurrallar, tıp medreseleri), sıbyan mektepleri ve birincil işlevi ilgili kimselere kitap hizmeti sunmak olan ancak aynı zamanda birer eğitim mekânı olarak da kullanılan kütüphaneler olmuştur.

Söz konusu yapı tiplerinden bir külliye'nin parçası olmayıp, bağımsız birer yapı olarak inşa edilmiş, külliye bütünlüğüne sonradan katılmış yapı örnekleri bu araştırmanın konusu değildir.

Bazı külliye örneklerinde yer alan ancak müfredatları ‘‘usûl’’, ‘‘erkân’’, ‘‘adab’’ gibi tasavvufi kural ve öğretilerden oluşan, dolayısıyla daha çok yaygın eğitim kurumları olarak nitelendirilen tarikat yapıları (tekke, hanikah ve zaviyeler), araştırma konusuna dâhil edilmemiştir.

Bazı örnekleri hakkında ‘‘tıp eğitimi’’ verildiğine dair bilgiler bulunsa da programlı bir tıp eğitiminin verildiği kesin olarak tespit edilemediğinden, asıl işlevleri topluma sağlık hizmetleri vermek olan darüşşifalar tez çalışmasının kapsamı dışında bırakılmıştır.

Tez çalışması zaman aralığı açısından Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılı olarak kabul edilen 1299 ile Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılları arasındaki 540 yıllık bir süreci kapsamaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlı mimarlığı bu uzun süreç içerisinde çok geniş ve çeşitli coğrafyalarda sayısız eğitim yapısı içeren külliyeler inşa etmiştir. Ancak Osmanlı Mimarisinin genel karakterini yansıtan örneklerin başkentlerde inşa edilmiş olması nedeniyle, tez çalışmasının konusu coğrafi olarak, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul şehirleriyle sınırlanmıştır. Osmanlıların henüz bir beylik durumundayken merkez olarak kullandıkları bilinen Söğüt, İznik ve Bilecik şehirleri, tez konusuna uygun özellikte bir külliye örneğine sahip olmadıklarından araştırma konusuna dâhil edilmemiştir.

Tez çalışmasının amacına koşut olarak Osmanlı başkentlerinde inşa edilmiş külliye eğitim yapılarının nasıl bir gelişme gösterdikleri hakkında tespitler yapabilmek amacıyla, her dönem içinde dönem özelliklerini yansıttığı ya da farklı bir tasarım özelliği ortaya koyduğu düşünülen örnekler ele alınmış ve bunların sayısının mümkün olduğunca çok olmasına çalışılmıştır.

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışması, genel olarak üç aşamalı bir süreç sonunda hazırlanmıştır:

Literatür taraması aşaması: Devlet, vakıf, üniversite, belediye ile bazı özel kurum ve kuruluşlara ait arşiv, kütüphane ve web siteleri katalogları taranmış, konumuzla ilgili ansiklopedi, kaynak kitap, süreli yayınlar, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, sempozyum bildirileri ile diğer akademik yazı ve makaleler incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda çalışmamıza bilimsel katkı sunacağı düşünülen bilgi, düşünce, yorum ve analizler; çalışmamıza bilimsel belge ve kaynak olacağı düşünülen tarihi belge, fotoğraf, resim, harita, plan ve çeşitli çizimlerden oluşan materyaller belirlenmiş, kullanılmak üzere bilgisayar ortamında oluşturulan bir arşivde toplanmıştır.

Alan araştırması aşaması: Tez konusu kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul illerinde bulunan külliye kuruluşları yerinde incelenmiştir. Yerinde araştırmalar sırasında külliye kuruluşlarının genel, bünyelerinde bulunan eğitim yapılarının ise ayrıntılı durumlarının tespiti, gerekli notlar ve görselleri (fotoğraf çekimi) alınarak yapılmıştır.

Tasnif çalışması ve yazım aşaması: Kaynak taraması ve alan araştırması sırasında elde edilen bilimsel nitelikli her türlü bilgi, belge ve doküman düzenlenerek çalışmanın hangi bölümünde kullanılacağı belirlenmiş ve ilgili konu başlıklarına göre tasnif edilmiştir.

2. KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ

Eğitim, yaygın bir tanıma göre: “Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.”¹ Eğitimin diğer bir tanımı ise: “kasıtlı kültürlenme”dir.² Kasıtlı kültürlenme, toplumun bireyleri kendi kültürünün istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilemesi ve değiştirmesidir.³ Kültür, toplumsal bir varlık olan insanın kazandığı bilgi, inanç, gelenek, sanatsal faaliyet, hukuk, ahlaki değerler ile diğer yetenek ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütün,⁴ eğitim ise kültürün yenilenme ve aktarılma sürecidir.⁵

Eğitim, geniş anlamda sosyolojik bir kurumdur. Fichter kurumu : “Temel sosyal insan ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla oluşturulmuş; onaya, tekrara ve sürekliliğe dayalı rol ve ilişkiler bütünü” olarak tanımlar.⁶ Bir kurum, onu meydana getiren bireylerden farklı olarak uzun yaşamlıdır ve yüzyıllar boyunca varlığını sürdürebilir.⁷ Her bir kurum, kendinden önceki süreçlerde ortaya çıkan sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel koşullara bağlı olarak biçimlenmişlerdir. Dolayısıyla içinden çıktıkları toplumun özelliklerine bağlı olarak nitelik kazanırlar. Toplumdan etkilendikleri gibi toplumu da etkilerler. Dinamik niteliktedirler, öz değişimler geçirebilirler. Ancak dönemsel olarak özgünleşseler hatta köklü değişimler geçirseler bile hiçbir kurum bir önceki süreçten bağımsız değildir.⁸

14 ve 20. yüzyıllar arasında Anadolu merkez olmak üzere Karadeniz’in kuzeyi, Kafkaslar, Batı İran, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa’dan oluşan geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Osmanlılar, idari, askeri, siyasi teşkilatlanmalarının yanında; toplumsal örgütlenme ve kültür-sanat üretim biçimlerinin kökeni, erken Orta

¹ ERTÜRK, Selahattin (1984). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Yelken Tepe Yayınları. s.12

² ARSLAN, M. (2009).Eğitim Bilimlerine Giriş. Ankara: Gündüz Yayıncılık. s.14

³ ARSLAN, M. (2009). s.15

⁴ Kültür Nedir? Kültür Özellikleri ve Kültür Çeşitleri

<https://circlelove.co/kultur-nedir-kultur-ozellikleri-kultur-cesitleri/> (Erişim: 19 Aralık 2018)

⁵ TEZCAN, M. (2018), Kültür ve Eğitim İlişkileri,

<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/download/5632/1773> (Erişim: 19 Aralık 2018)

⁶ FİCHTER, Joseph (2011). Sosyoloji Nedir? (Çev : Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayınları. s.140

⁷ OZANKAYA, Özer (1984). Toplum Bilimine Giriş. Ankara: S Yayınları. s.139

⁸ OZANKAYA, Ö. (1984). a.g.e. s.42-143

Asya-Türk tarihine kadar dayanmaktadır. Osmanlılar, öncülleri olan Selçuklulardan miras aldıkları Asya kökenli tecrübelerini muhafaza etmekle birlikte, hâkim oldukları coğrafyalarda karşılaştıkları geçmiş veya mevcut kültür birikimlerinden yararlanmayı, eskiyle yeniye harmanlamayı bilmişlerdir. Dolayısıyla bu pozitif tavır, Osmanlı Devleti'ni siyasi-askeri dünya tarihinde olduğu gibi, dünya kültür tarihi içerisinde de önemli bir konuma yerleştirmiştir.⁹

Osmanlı kültürünün muhtevasında yer alan Orta Asya-Türk ve yerli kaynakların etkisi, yer-zaman etkenine bağlı olarak değişkenlik göstermiş olmakla birlikte idari, kültürel ve toplumsal alanda baskın unsur, daima İslamiyet olmuştur. Osmanlı eğitim sisteminde eğitim kurumlarının kuruluşu, işleyişi ve teşkilatlanması Orta Asya geleneklerini devam ettirirken, eğitim programlarının içeriği ve eğitim felsefesi her zaman İslami karakterde olmuştur.¹⁰

Başlangıçtan modern eğitim kurumlarının ortaya çıkışına kadarki süreçte, ilköğretim düzeyindeki Osmanlı temel eğitimin öncelikli gayesi, çocuklara İslam dininin temel bilgileri ile birlikte ahlaki kuralları özümsetmek olmuştur. Yükseköğretim düzeyindeki öncelikli hedef ise halkın ihtiyaç duyduğu müftü, imam, müezzin, hafız gibi din adamları, yine mektep ve medreselerden hocalık yapacak muallim ve müderrisleri, daha üst seviyede devletin ilmiye teşkilatında görevlendirmek üzere kadı, kazasker, nakibüleşraf ve şeyhülislam hukukçu-yönetici din adamı yetiştirmektir.¹¹

Bu amaçla başta padişahlar olmak üzere diğer hanedan üyeleri, veziriazamlar, vezirler, şeyhülislam gibi üst düzey yöneticiler, bürokrasiden diğer devlet adamları, toplumun önde gelen din adamları ve ticaret erbabı birçok kişi oluşturdukları vakıflar aracılığıyla eğitim kurumları kurmuş ve finanse etmişlerdir.¹² Vakıf sistemi, halkın dini, sosyal bütün ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet ettiği gibi, eğitim faaliyetlerinin de yürütülmesinde lokomotif görevi görmüştür. Ancak eğitim hizmetlerinin doğrudan devlet eliyle götürülmeyip bireyler vasıtasıyla finanse edilmesi, eğitimde teşkilat düzeninin, müfredat birliğinin oluşmasına engel olmuştur. Dolayısıyla eğitimin faaliyetlerinin kalite düzeyi, vakfın ekonomik şartlarına, vakıf

⁹ CİHAN, A. (2007). Osmanlıda Eğitim. İstanbul: 3F Yayınevi. s.11

¹⁰ DOĞAN, Recai, Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili. s.419 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/782/10066.pdf>

¹¹ İPŞİRLİ, M. (2000).İlmiye. TDVİA, Cilt 22, 141-145

¹² CİHAN, A. (2007). a.g.e. s.17

sahibinin uzak görüşlülüğüne, en önemlisi de öğretim görevlilerinin bilgi birikimi, deneyim ve yeteneklerine bağlı olarak artmış veya azalmıştır.

Osmanlı klasik eğitim sisteminin halka yönelik temel örgün eğitim kurumları sıbyan mektepleri, medreselerdir. Osmanlı eğitim sisteminin temel unsuru olan mektepler ile omurgasını teşkil eden medreselere aşağıda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Osmanlı döneminde saray eğitimi kapsamında ise zaman içerisinde şehzadelerin, saray mensuplarının ve devletin üst düzey yöneticilerinin yetiştirilmesi amacıyla Şehzadegân Mektebi, Enderun Mektebi gibi kurumların yanısıra Harem’de de eğitim verilmekteydi.¹³

Şehzadegân Mektebi: Padişah çocuklarının temel eğitimi sarayda başlardı. İlk eğitimlerini Dâye ve Lalalardan alan şehzadeler, beş-altı yaşlarına geldiklerinde Bed’-i Besmele ile düzenli eğitime başlardı. Bed’-i Besmele şehzadelerin derse başlama töreniydi. Törenden sonra şehzadenin eğitimi tayin olunan hocasına bırakılırdı. Okuma, yazma, Kur’an ve temel dini bilgiler ilk başta verilen derslerdi. Sarayda alınan dersler çoğunlukla teorikti ancak dövüş ve binicilik gibi uygulamalı dersler de verilmekteydi. Mekteb-i Âli olarak da bilinen Şehzadegân Mektebi, ilk başlarda hanedan mensupları ile devlet ileri gelenlerinin çocukları da devam etmişken sonraları, okul daha çok padişahın çocuklarına hizmet vermeye başlamıştı. Burada temel dini bilgilerden başka coğrafya, tarih ve matematik gibi genel dersler ile Fransızca, Arapça ve Farsça gibi yabancı dil dersler verilmekteydi. Hocalar ise daha çok güvenilir kişilerden ve bilhassa askerlerden seçiliyordu.¹⁴

Enderun Mektebi: Saraya alınan yetenekli devşirme çocukları, uzun ve çok yönlü bir eğitimden geçirdikten sonra devletin ihtiyacı olan üst düzey mülki ve askeri yöneticileri yetiştiren bir okuldur. II. Murad zamanında kurulmuş olan Enderun Mektebi II. Murad zamanında kurulmuş, Fatih Sultan Mehmed zamanında ise asıl kimliğini kazanmıştır.¹⁵

Enderun kurumun temeli orduya asker toplama yöntemi olan devşirme sistemine dayanır. Devşirmeler başlangıçta sadece Rumeli eyaletlerine yaşayan gayrimüslim

¹³ CİHAN, A. (2007). a.g.e. s.12

¹⁴ KIRPIK C. (2010). II. Meşrutiyet’ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim. SDÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2010, Sayı:21, 99-130. s.100

¹⁵ AKKUTAY, Ü. (1999) Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi, (Ed: Güler Eren). Ankara: C. 5. s.187

ailelerden toplanmaktayken, XV. yüzyılın sonlarından itibaren başka bölgelerden farklı etnik kökenden Müslüman çocuklar da alınmaya başlanmıştır.¹⁶

Hıristiyan ailelerden devşirilmiş çocuklar, Enderun'a alınmadan önce belli bir ön eğitim almaları amacıyla Müslüman Türk aileleri yanına verilirdi. "Türk'e verme" denilen bu yöntem sayesinde çocukların Türk örf ve adetlerini, İslamî kuralları ve Türkçeyi öğrenmeleri sağlanırdı. Daha sonra Acemi Ocağı'na teslim edilen bu devşirmeler, ak börk giyerek acemi oğlanı olurlardı.¹⁷ Enderun adayları ise Acemi Ocaklarında en az yedi yıl belirli talim ve terbiye alan üstün yetenekli acemiler arasından seçilirdi. Acemilerin ocaktan ayrılmalarına "çıkma" denirdi.¹⁸

Enderun mektebi öğrencisi, her biri kendi içinde hiyerarşik biçimde düzenlenmiş, kademeli yükselmeyi esas alan uzun ve disiplinli bir eğitim-öğretim süreci geçirmekteydi. Enderun mektebinde başarılı olanlar, göze girenler sivil bürokrasi ve askeri personel olarak devletin en üst kademesine kadar yükseldikleri gibi, bunlar arasında edebiyat, tarih, musiki ve diğer sanat dallarında ilerleyenler olmuştur.¹⁹

Osmanlı Devleti zamanında mektep, medrese ve saray okullarının dışında askeri eğitim veren ocaklar, mesleki eğitimin verildiği loncalar ve tasavvuf eğitiminin verildiği tekke, hanikâh ve zaviyeler ise yaygın eğitim veren kuruluşlar olmuştur.²⁰

Askeri Ocaklar: Enderun bahsinde değinildiği gibi devşirme sistemi içerisinde devletin asker ihtiyacını karşılamak, amacıyla kurulmuş askeri teşkilatlardır. "Ocak" özel adıyla anılan bu askeri eğitim kurumları, planlı bir örgün eğitim vermemekle birlikte eğitilen kişiye yeni bir kimlik, yeni bir inanç kazandıran, askerlik mesleğinin bilgi ve becerilerini dönemine göre en üst düzeyde kazandıran, eğitim ve disiplin ağırlıklı kışlalardı.²¹

Loncalar: Fütüvvet ve Ahilik geleneğinin devamı olarak ortaya çıkan loncalar birer esnaf kuruluşudur.²² Şeyh, kethüda, yiğitbaşı ve ehl-i hibreden meydana gelen bir kurul tarafından yönetilen meslek örgütlenmeleriydi. Loncalar bünyesindeki meslek

¹⁶ CİHAN, A. (2007). a.g.e. s.34

¹⁷ İLGÜREL, M. (1988). Acemi Oğlanı, DBİA, Cilt 1, 324-325. s.324

¹⁸ İŞPİRLİ, M. (1995). Enderun. DBİA, Cilt XI, 185-187. s.185

¹⁹ CİHAN, A. (2007). a.g.e. s.35

²⁰ ÜNAL, T. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S 1/3, 343-366 www.sosyalarastirmalar.com.>taskin_unal.pdf

²¹ SAKAOĞLU, N. (2003). Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 38-40.

²² PAKALIN, M. Z. (1993). a.g.e. s.369

grupları esnaf, çırak, kalfa ve usta gibi meslek kademelerine ayrılırdı. Loncalardaki çırak ve kalfalar meslekleri içinde yükselebilmek için sıkı ve disiplinli bir eğitimden geçirilirdi. Ustalığa yükselenler, kendi işyerlerini açabilme ruhsatına sahip olur, yapacakları iş için gerekli sermaye lonca tarafından sağlanırdı.²³

Tekke ve zaviyeler: Tekke ve zaviyeler bağlı bulunduğu tarikatın öngördüğü usul, adab ve erkân eğitiminin verildiği yerlerdi. Bunların yanı sıra Fıkıh, Tefsir, Hadis, Siyer, İslam tarihi, Arapça ve Farsça gibi derslerin de tahsil edildiği bilinmektedir.²⁴ Ayrıca dinî musikiye önem verilir, şiir ve ilahiler okunur, tarikat usulünce ayinler düzenlenirdi.²⁵

Osmanlı eğitim felsefesinin dini karakteri zamanla tutucu bir nitelik kazandığında, başta medreseler olmak üzere eğitim kurumları önce durağanlaşmış sonra da bozularak devletin çöküşüne zemin hazırlamıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Batılılaşma olarak adlandırılan süreçte, geleneksel eğitim kurumlarının bozulduğunun farkına varan bazı yöneticiler, Avrupa devletleri karşısında alınan siyasi- askeri başarısızlıkların da etkisiyle, Batı tarzında yeni okullar kurma girişiminde bulunmuşlar, bu amaçla Avrupalı uzmanlardan yararlanmışlardır.²⁶ Ancak Tanzimat'a kadar olan dönemde kurulan okullar askeri-teknik okullardır.²⁷ Sivil eğitim kurumları olan mevcut mektep ve medreseler bazı düzenlemelerle ıslah edilmeye çalışılmışsa da bu müdahalelerin olumlu geri dönüşü sınırlı olmuştur.²⁸

II. Mahmud döneminde askeri ve mesleki teknik okullara öğrenci hazırlamak amacıyla daha seküler müfredatı olan ilk iptidai ve rüştiyeler kurulmuş ancak diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da köklü değişikliklere Tanzimat Fermanı'nın ilanından (1839) sonra gidilmiştir.²⁹ 1824 yılında Talim-i Sıbyan fermanını yayınlayan II. Mahmud, 5-6 yaşına gelen çocukların çırak olarak çalıştırıldığını, bu nedenle okuldan uzak tutulduklarını gerekçe göstererek çocukların, mektep eğitimlerini tamamlamadan

²³ BALTACI, C. (2010). İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.126

²⁴ BALTACI, C. (2010). a.g.e. s.125

²⁵ ULUDAĞ, S. (1997). Hankah. DBİA, Cilt XVI, 42-43. s.42

²⁶ CİHAN, Ahmet (2007). a.g.e. s.13

²⁷ Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Mektebi Harbiye-i Şahane

²⁸ CİHAN, Ahmet (2007). a.g.e. s.13

²⁹ CİHAN, Ahmet (2007). a.g.e. s.58

çırac olarak çalıştırılmalarını yasaklamış, çocukların en azından ilkokulu bitirmesini zorunlu hale getirmiştir.³⁰

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Batılılaşma döneminin ikinci safhası yaşanmış, bu dönemde önceki süreçten farklı olarak daha köklü değişikliklere gidilmiştir. Eğitim sisteminde kanuni alt yapısı oluşturulmaya çalışılmış, geleneksel kurumlardan farklı olarak modern-seküler nitelikli okullar açılmıştır. Klasik eğitim kurumları ise ıslah edilmeye çalışılmış ancak bu girişimlerin hiç biri istenilen sonucu vermemiş ve nihayetinde mektep ve medrese eğitimi, sistem dışına doğru itilmiştir.³¹

³⁰ AŞKIN, D. (2017). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 977-995. S 982

³¹ AŞKIN, D. (2017). a.g.m. s.982

3. OSMANLI KÜLLİYE KURULUŞLARI İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM İŞLEVİLİ YAPI TİPLERİ

3.1 Medreseler

Medrese, Arapça kökenli bir sözcük olup Sami dillerinde ortak kullanılan dirase (ders) kökünden türemiş, ders okutulan yer anlamına gelen bir mekân ismidir. Dirase, "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamındadır.³²

Medrese sözcüğü bir isim olarak ise İslam coğrafyasında orta ve yüksek derecede eğitim veren kurumlarını, aynı zamanda eğitimin verildiği müstakil yapı veya yapı gruplarını ifade etmek için kullanılmıştır.³³

İlk medreselerin nerede ve nasıl ortaya çıktığına ilişkin birbirinden farklı bazı görüşleri sürülmüştür. Bir görüşlerden ilkinde göre medreseler, cami-mescit okullarının devamı olarak ortaya çıkmıştır.³⁴ Bir başka görüş medreselerin, bir Şîî kütüphane ve eğitim kurumu olan Darü'l- İlim/Darü'l- Hikme'lerin Sünnîler tarafından taklit edilmesi sonucu ortaya çıktığı yönündedir.³⁵ Diğer bir görüş ise medreselerin, Karmatî manastır okullarının etkisiyle ortaya çıktığını ileri sürer.³⁶ Medreselerin aslında

³² BOZKURT, N. (2003). Medrese. TDVİA, Cilt: XXVIII, Ankara. 338-340. s. 323

³³ KUŞÇU, A. D. (2008). Ortadoğu'da Şii-Sünni Mücadelesinde Selçuklu ve Zengi Medreseleri, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: II, Sayı 4, ss 17-38. s 25

³⁴ Bu görüşü ilk ileri süren J. Pederson'dur. George Makdisi ise mescit kaynaklı gelişimi: mescit, mescit-han ve medrese şeklinde üç aşamalı olarak değerlendirmiştir. Bkz: PEDERSON, J. art. "Masjid", Encyclopedia of İslam English edition, vol. 3, p 350-376; MAKDİSİ, G. (2009). İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî İlimler, (Ter: Hasan Tuncay Başoğlu) İstanbul: Klasik Yayınları. s. 285; EYİCE, S. Mescid, MEB İslâm Ansiklopedisi, cilt: VIII, s.1-118.

³⁵ Bu görüş yine medreseler üzerinde önemli çalışmalarda bulunmuş A. L. Tibawi tarafından ileri sürülmüştür. GÖZÜTOK, Ş. (2013). Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler. Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Editör Fikret GEDİKLİ, Muş: MŞÜ Yayınları, Cilt 1, s 199-216. s 204

³⁶ Aydın Sayılı, Medreselerin kaynağı konusunda şu görüşlere yer verir: "Julian Riberay Tanago tarafından yapılan araştırmaların neticesi göstermiştir ki, 11. Yüzyılın başlarında Horasan Sünnî medreseleri, Karmatîlerin propagandalarına karşı koymak ve kendi gelişen güçlerini sınamak üzere ortaya çıkmışlardır. Bu Sünnî medreseler, Karmatîlerin manastır okullarından ilham almışlardır ve muhtemelen bir dereceye kadar onları taklit etmişlerdir." GÖZÜTOK Ş. (2013). a.g.m. s.205

Yakındoğu'daki Hristiyan okullarının örnek alınmasıyla ortaya çıktığını düşünenler de olmuştur.³⁷

Bu görüşler birçok yönüyle eleştirilmiş ve genel bir kabul görmemiştir. Bu itirazların temel gerekçesi, dönem kaynaklarında medrese sözcüğünün İslamiyet'in erken dönemlerinde kullanılmadığının bilinmesi; medrese olarak tabir edilen ilk yapıların en erken X. yüzyılda Türkistan ve Horasan bölgelerinde inşa edildiğinin anlaşılmasıdır.³⁸ Dolayısıyla medreselerin kökeni konusunda öne çıkan ve birçok araştırmacı tarafından kabul edilen sav, medreselerin kaynağını, İslamiyet öncesi eğitimin kurumsallaştığı Budist-Türk devirlerine dayandıran görüştür.

Budist mimarinin İslami dönem mimarisine etkisinden bahseden ilk araştırmacı W. Barthold olmuştur. Barthold'un iddiasına göre: "Budizm, İslam'ın baskın etkisine karşı koyamayarak kaybolmuşsa da bazı izleri kalmıştı. Bunlardan izlerden biri de medreselerdir. İlk medreseler, Budist viharalarından esinlenilerek ortaya konulmuş, buradan da bütün İslam coğrafyasına yayılmıştır."³⁹ Emel Esin, Budizm'in Türkler arasında IV. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladığını, vihara yaptırma geleneğinin IX. ve X. yüzyıllarda İslami dönemle eş zamanlı olarak Uygurlar tarafından devam ettirildiğini ve temel işlevi Budist rahipler yetiştirmek olan bu yatılı okulların, Müslüman olan Türkler aracılığı ile İslamileştirildiğini söyleyerek Barthold'un savını destekler.⁴⁰ Doğan Kuban da aynı kökene işaret ederek: "cami mimarisinin Arap-İslam kökenine karşın; medreseler, yapı tipi olarak klasik İslam'da daha önce var olmayan bir Türk dönemi yaratmasıdır. İşlevi de, biçimi de Türklerin hâkimiyet dönemlerinde gelişmiştir" der.⁴¹

Medrese mimarisi, bilinen ilk örneklerinden başlayarak Osmanlı dönemi de dâhil olmak üzere bütün bir süreç içinde ana esasları bakımından en az değişim yaşayan yapı türüdür.⁴² Medrese tasarımı genel olarak, taç kapı, eyvan, revak, eğitim ve barınma işlevlerine sahip hacimler ile diğer fonksiyonel mekânların, kare veya dikdörtgen bir

³⁷ KUŞÇU, A. D. (2008). a.g.m. s.26-27

³⁸ Kaynaklarda medrese olarak anılan ilk eser, fakih ve muhaddis Ebfi Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö. 342/954) tarafından Nişabur'da kurulan darüssünnedir (Zehebl, XVII, 170) Aktaran: BOZKURT, N. (2003). a.g.m. s.324

³⁹ BARTHOLD, V. V. (1975). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. s.77

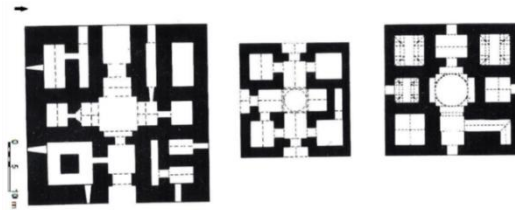
⁴⁰ ESİN, E. (1993). "Muyanlık" Uygur "Buyan" Yapısından (Vihâra)Hakanlı Muyanlığma (Ribât) Ve Selçuklu Han İle Medresesine Gelişme", Malazgirt Armağanı, II. Baskı, Ankara. s.90-98.

⁴¹ KUBAN, D. (1993). Batıya Göçün Sanatsal Evreleri, İstanbul: Cem Yayınevi. s.164

⁴² KUBAN, D. (2007) Osmanlı Mimarisi, İstanbul: Yem Yayın. s.164

avlu etrafına yerleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Değişim ana şemanın farklı varyasyonları ve medrese mimarisinin karakteristik unsurlarının çeşitli sayılarda ya da farklı konumlandırılmasıyla buna bağlı olarak da farklı mekân organizasyonlarının denemesiyle gerçekleştirilmiştir. Osmanlı dönemine kadar medrese plan şemasının ana unsuru avlu, mekân organizasyonunun belirleyici ögesi ise eyvandır. Mekân organizasyonu ve işlevsellik açısından çok amaçlı birim olarak kullanılan avlu mekânı, kütlenin genel etkisinin oluşumunda da önemli rol oynamaktadır. Avlunun giriş aksına göre tek veya çift eksenli olarak kenar ortalara konumlandırılan eyvanlar yazlık dersane, mescit olarak kullanılırken, eyvanlardan arta kalan yerlere yerleştirilen diğer odalar barınma, eğitim-öğretim ve müştemilat işlevlerini karşılamak için kullanılmışlardır. Taç kapılar, köşe kuleleri, türbe, mescit, minare, çeşme gibi fonksiyonel mekân ve unsurlar kütle oluşumuna, yapının silüetine katkıda bulunan diğer öğelerdir.⁴³

Günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş bir örnek olmamakla birlikte bazı kalıntılar üzerinde yapılan araştırmalardan Orta Asya ve İran coğrafyasında inşa edilen medreselerin dört eyvanlı-avlulu oldukları anlaşılmıştır. Türk mimarisinde medreselerle birlikte birçok yapı türünde (saray, kervansaray, han, cami, darüşşifa) kullanılan bu şemanın, -bazı araştırmacılar tarafından ilk olarak Mısır konut mimarisinde kullanıldığı iddia edilse de⁴⁴ Orta Asya evlerinden etkilenilerek geliştirildiği düşüncesi genel kabul görmüştür (Plan 3.1) .⁴⁵

Plan 3.1 Maverānnehr ve Horasan bölgelerindeki IX.-XII. yy. merkezi planlı konutlar. (Altun, A. 1988)

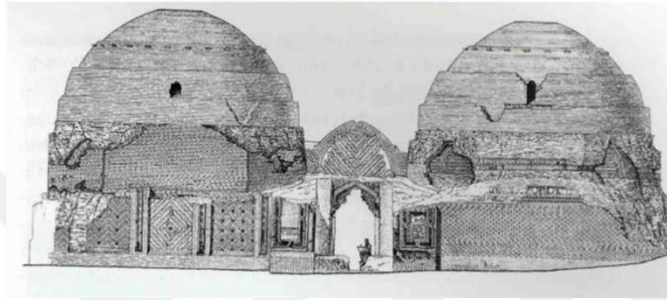
Kalıntıları günümüze ulaşmış olan en erken tarihli medrese örneği Tacikistan'ın güneyinde bulunan Hoca Meşhed Medresesi'dir. 1940 yılında ortaya çıkarılan

⁴³ USTA, A. (1994). Anadolu Türk Mimarlığında Form Analizi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Programı Doktora tezi, Trabzon. s.109

⁴⁴ CRESWELL, K. A. C. (1952). The Muslim Architecture of Egypt, Oxford. s.59

⁴⁵ A. Pugaçenkova, Puti Razvitiya Arhitekturi Yujnogo Türkmenistana, Moskva 1958, s.142-158; KUBAN, D. (1965). Anadolu Türk Mimarisi Tarihi, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. s.45; KURAN, A. (1969). Anadolu Medreseleri 1, Ankara: TTK Yayınları. s.8-10; CEZAR, M. (1977). a.g.e. s.379; ALTUN, A. (1988). Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana hatları İçin Bir Özet. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s.8-10

medresede, bir ta kapıdan girilen tonozlu eyvanın her iki yanında kubbeli birimler bulunmaktadır. Bir türbe olarak inşa edildiği düşünölen doğu birimi IX. yüzyıla, batı birimi, avlu ve orta eyvan XI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapının doğu bölmesinde bulunan kemerler Samani karakteristiğindedir. Tasarımı hakkında bilgi sahibi olduğumuz en eski örnek olan bu medrese, sonraki dönemlerde inşa edilen medreselerin nerdeyse bütün temel öğelerine sahiptir. Çapraz eksenli dört eyvanlı avlusu, avlu çevresindeki birimleri, ta kapısı, ön cephesindeki simetrik düzenlemesi ve köşe kuleleri sonraki yüzyıllarda inşa edilen medreselerde karşımıza çıkacaktır (Şekil 3.1).⁴⁶

Şekil 3.1 Hoca Meşhed Medresesi, giriş (güney) Cephesi. Tacikistan, IX-XI. yüzyıllar. (MOMİNOV, K. 2013)

IX. ve XI. yüzyıllardan günümüze ulaşan başka bir medrese örneği olmamakla birlikte, kaynaklardan birçok örneğin varlığı bilinmektedir. X. yüzyılda yaşamış olan ünlü coğrafyacı el-Makdisi, Nişabur ve Rey Şehirlerinde bulunan medreselerden övgüyle söz eder. Narşahi (Nerşehi) ise Tarih-i Buhara isimli eserinde 937 yılında Mutezililer ile Kerramiler arasında çıkan çatışmada Buhara’da ‘Fardcek’ (Fareck) adında büyük bir medresenin yandığından söz eder. W.Barthold’a göre bu yapı Orta Asya’daki en eski medresedir.⁴⁷ Kaynaklarda karşılaştığımız diğer bir erken medrese örneği ise Nişabur’da Ebu Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgi (ö. 954) tarafından kurulan darüssünnedir. Nişabur’da kurulan diğer bir örnekler Behyaki ve Gazneli Mahmud’un kardeşi Emir Nasr b. Sebük Tegin tarafından inşa ettirilmiş olan medresedir. Karahanlı Hükümdarı İbrahim Tamgaç Han’ın 1066 yılında Semerkant’ta yaptırdığı medrese, vakfiyesinin günümüze ulaşmış olması sebebiyle ayrıca önemli bir örnektir.⁴⁸ Semerkant’ta Şah-ı Zinde Türbeler bölgesinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bir

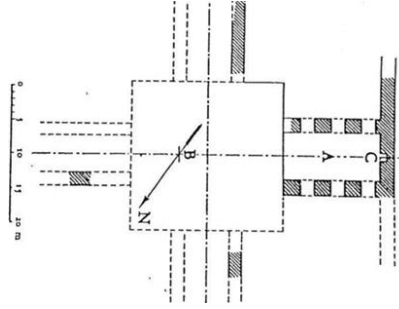
⁴⁶ HATTSTEİN. M. Ve DELİUS P. (2007). İslam Sanatı ve Mimarisi. Literatür Yayıncılık. s.362-363

⁴⁷ MOMİNOV. K. (2013). Orta Asya’da Medreselerin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Temelleri. Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Cilt 1. (Editör Fikret GEDİKLİ) Muş: MŞÜ Yayınları. 403-427. s.409

⁴⁸ BOZKURT, N. (2003). a.g.m. s.324

yapının İbrahim Tamgaç Han'ın medresesi olduğu sanılmaktadır. Eğer bu iddia doğru ise söz konusu medrese açık avlulu, simetrik medrese plan şemasına sahip idi.⁴⁹

Medreselerin kurumsallaşmaları ve buna bağlı olarak mimari biçimlenişlerinin gelişmeye başlaması Büyük Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türk hâkimiyetindeki topraklarda inşa edilen medreseler, Sünniliğin devlet politikası olarak kabul edilmesiyle birlikte bu dönemlerin ekonomik ve politik gücünün yanı sıra sanatsal yaratıcılığın da en iyi yansıtıldığı yapı türü olmuştur.⁵⁰ Öncesinde bilinen başka medrese örnekleri olmasına rağmen en önemli Selçuklu medreseleri, Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve Sultan Melik-Şah (1072-1092)'a vezirlik yapan Nizamü'l-Mülk'e nispetle "el-Medârisü'n-Nizâmiyye" (Nizamiye Medreseleri) ismi ile tanınmışlardır.⁵¹ Nizamü'l Mülk (1063-1092), bir yandan devletin yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak, bir yandan da Sünni İslam'ın karşısında zararlı görülen Şii-Bâtını akımlarla mücadele etmek amacıyla Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Hargirt, ve Musul gibi merkezlerde medreseler yaptırmıştır.⁵² Nizamiye Medreselerinden günümüze ulaşan bir örnek bulunmamaktadır. Yalnız, 1938 yılında Andre Godard'ın Hargird Nizamiyesinin kalıntılarından yaptığı araştırmalar sonucunda bu medresenin dört eyvanlı, kare planlı bir avlusunun bulunduğu; kible yönündeki eyvanın yan kenarlarda bulunan eyvanlardan daha büyük olduğu, kible eyvanı karşısındaki dar olan eyvanın ise medresenin kapı dehlizi olduğu anlaşılmıştır (Plan 3.2).⁵³

Plan 3.2 Hargirt Medresesi Planı, (Kuran A. 1969).

⁴⁹ ALTUN, A. (1988). Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I. (Editör: Sadi Bayram). İstanbul: VGM Yayınları. s.38

⁵⁰ KUBAN D. (1965). a.g.e. s.137

⁵¹ KUŞÇU, A. D. (2008). a.g.m. s.36

⁵² AKYÜZ, Y. (2007). a.g.e. s.43-44

⁵³ Suut Kemal Yetkin, bu yapının dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medrese olduğunun kesinleşmesiyle, bu şemanın kaynağının Van Bercheem, Creswell'in iddia ettiği gibi Mısır ve Suriye olmadığını ispatlandığını söyler. YETKİN, S. K. (1984). İslam Ülkelerinde Sanat. İstanbul: Cem Yayınevi. s.91

Büyük Selçuklu mimari ilkelerinin atabekler eliyle batı yönünde güneyde Irak, Suriye ve Mısır; kuzeyde ise Anadolu'ya taşınmıştır. Bu akış içerisinde avlulu, eyvanlı medrese yapı türü de söz konusu bu bölgelerde yerel etkilere bağlı olarak değişikliğe uğramıştır ancak aynı kökün türevleri olarak gelişimini sürdürmüştür. Avlu, bir veya dörde kadar çıkan eyvan sayısı, öğrenci birimleri ve taç kapılarıyla doğudaki ön örneklerinin belli başlı öğelerine sahiptirler. Doğudaki Selçuklu bölgeleriyle batıdaki Selçuklu etki alanındaki bölgeler arasındaki en önemli fark ise özellikle Suriye ve Anadolu'da taş malzemenin kullanılmasıdır. Dolayısıyla XII. ve XIII. Yüzyıllarda batıda, yerel etkilere taş malzemenin karakterinin de eklenmesiyle kütesellikleri, proporsiyonları ve tasarımları açısından özgün örneklerin ortaya çıktığı görülür.⁵⁴

Osmanlı öncesi Selçuklu çağında medreselerin mekân tasarımında genel ilke, ön örneklerinde olduğu gibi, dörtgen bir avlu etrafında eyvan ve bir ya da iki katlı olarak düzenlenmiş diğer işlevsel mekânları yerleştirme düşüncesidir. Dört eyvanlı-avlulu medrese kalıbı, Orta Asya ve İran örneklerinden farklı olarak 1-4 arasında değişen eyvan sayısı ile zenginleştirilmiştir.⁵⁵ Ayrıca iklimle alakalı olarak bazı medreselere kışlık dersane eklenmiştir.⁵⁶

Anadolu Selçuklu medreselerinde mekân organizasyonu ve işlevselliği açısından çok amaçlı birim olarak kullanılan avlu mekânı, kütlelerin genel etkisinin oluşumunda da önemli rol oynamaktadır. Avlunun giriş aksına göre tek veya çift eksenli olarak kenar ortalara konumlandırılan eyvanlar, hem yazlık dersane hem de mescit işlevi görürler. Eyvanlardan arta kalan yerlere yerleştirilen diğer odalar barınma, eğitim ve müştemilat işlevlerini karşılamak için kullanılmışlardır. Taç kapılar, köşe kuleleri, türbe, mescit, minare, çeşme gibi fonksiyonel mekân ve unsurlar kütle oluşumuna, yapının dış silüetine katkıda bulunan diğer öğelerdir.⁵⁷ Anadolu medrese mimarisi genel olarak içe dönük bir tasarıma sahiptir. Oldukça yüksek, kalın neredeyse hiç delinmemiş duvarlara sahiptirler. Dolayısıyla dıştan müstahkem bir görünüm arz ederler. Yüksek ana benden duvarları bazı örneklerde köşe kuleleri ile desteklenmiştir. Giriş cephesi haricinde diğer cepheler hareketsizdir. Medrese yapılarındaki bu hareketsizliği

⁵⁴ KUBAN, D. (1993). a.g.e. s.142,146

⁵⁵ KURAN, A. (1969). a.g.e. s.V

⁵⁶ DEMİRALP, Y. (2006). Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma. Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XV/2, 29-48. s.30

⁵⁷ USTA, A. (1994). a.g.e. s.109

nispeten piştak benzeri taç kapı, kubbeli örneklerde aydınlatma fenerleri, bazı örneklerde çifte minareler dengeler.⁵⁸

Medrese yapılarının dıştan bütün dekorasyonu giriş cephesinde, minarelerde, özellikle de taç kapıda toplanır. Medreselerdeki bezeme programının ana unsurları figürlü ve geometrik şekilli taş süslemeleri, firuze ve patlıcan moru renkli sırlı tuğla ve çini mozaikleridir. Taç kapılar anıtsallıkları ve süslemeleriyle algıyı iç mekâna yönlendirir içerde revak, eyvan, kubbe ve tonoz gibi unsurlarla oluşturulan hareketlilik ve bu mimari öğelerin zengin çini mozaik, seramik, tuğla bezemeleri, yapıların dış mimarisindeki sadelikle karşıtlık oluşturur. Bezemelerde kullanılan figür, yazı, geometrik şekil ve bitkisel motifler dönemin kozmolojik birikimini yansıtan ürünleridir.⁵⁹

Anadolu medrese mimarisi, açık avlulu ve kapalı avlulu olmak üzere iki tipte gelişme göstermiştir. Tipolojik sınıflandırmada bu durum dikkate alınmış ve bu yapı tipi Kapalı Avlulu Medreseler, Açık Avlulu Medreseler şeklinde iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar, mekân organizasyonları ve strüktürleri bakımından yine alt gruplara ayrılmıştır. Bu alt grup tipolojik sınıflandırmada ise eyvan sayısı esas olmak üzere kat düzenlemesi, taşıyıcı öğeler ve revak dizileri belirleyici unsurlar olmuştur.⁶⁰ Aslında her iki tipin de mimari esasları ve unsurları aynıdır. Avlularının açık-kapalı olmalarının dışında aralarındaki en önemli fark, plan şemalarındadır. Açık avlulu tipte avlu uzunlamasına veya enlemesine dikdörtgen formda, kapalı tipte ise örtüden dolayı kare veya kareye yakın dikdörtgendir. Ayrıca strüktüre bağlı olarak kubbeli medreseler daha mütevazı ölçülerde iken, açık avlulu medreseler eyvan sayısına bağlı olarak daha abidevi ölçülerde inşa edilmişlerdir.⁶¹

Açık Avlulu Medreseler:

Açık avlulu medreseler genellikle giriş eksenine bağlı olarak uzunlamasına dikdörtgen plan şemasında inşa edilmişlerdir ancak bazı örneklerde enlemesine uzanan dikdörtgen

⁵⁸ PEKER, A. U.(2009). Anadolu Selçuklu Mimari Tasarımını Etkileyen Evren ve Estetik Anlayışı, Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu, Bildiriler, 7-8 Ekim 2008, Konya (Ed. Adem ESEN, Haşim KARPUZ, Osman ERAVŞAR) Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları. s.89

⁵⁹ ÖNEY, G. (2002). Anadolu Selçuklu Sanatı, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 807-819

⁶⁰ Anadolu medreselerinin tipolojik sınıflandırma denemeleri Aptullah Kuran ve Metin Sözen tarafından yapılmıştır. Bknz: KURAN, A. (1969). Anadolu Medreseleri I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; SÖZEN, Metin. (1970) Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri, Cilt I, İstanbul: İTÜ Basımevi.

⁶¹ KURAN, A. (1996). a.g.e. s.43

şema da kullanılmıştır. Bir veya iki katlı inşa edilen açık avlulu medreseler, eyvan sayıları ile revak düzenlemeleri açısından farklılık gösterirler. Eyvanlar genellikle sivri- beşik tonozla, ana eyvanın yanlarındaki iki hacim kubbe ile örtülüdür. Bu hacimler genellikle kışık dersane, mescit ya da türbe mekânları olarak değerlendirilmiştir.⁶²

İlk olarak Artuklular döneminde medreselerde dört eyvanlı retorik şemanın dışına çıkılmış, tek veya iki eyvanlı, iki katlı revaklı olmak üzere açık avlulu plan şemasının farklı türevleri denenmiştir.⁶³ Dolayısıyla Anadolu'da açık avlulu, eyvanlı medreselerin gelişimi Artuklular döneminde inşa edilmiş olan Diyarbakır Zinciriye (1198) ve Mesudiye (1198-1223) medreseleri ile başlamış, Kayseri Çifte Medrese (1203) ile Türkiye Selçuklularına geçmiştir. Sivas'ta bulunan Keykavus Şifahanesi (1218) Açık avlulu, eyvanlı ilk Selçuklu yapısıdır.⁶⁴

XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu medreseleri genel olarak dikdörtgen plana sahiptirler. Bununla birlikte Akşehir Taş Medrese, Sivas Gökmedrese, Isparta Ertokuş ve Konya Karatay Medreselerinde olduğu gibi yapının düzgün geometrisini bozan çarpıklık veya çıkıntılar görülür. Plan konturlarındaki yer yer bozulmalara karşın avlu daima belli bir düzende tasarlanmıştır. XIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren avlulu medrese plan şeması olgun bir hal almaya başlamıştır. Avlu etrafındaki mekân organizasyonu, dış kütle formu muntazam simetrik ve rasyonel bir mimariye ulaşmıştır. Anadolu Selçuklu medreseleri içinde en simetrik plan şemasına sahip medrese ise dört eyvanlı 1271 tarihli Sivas Buruciye Medresesidir.⁶⁵ Aynı yıl yapılan Sivas Gökmedrese, Kayseri Sahibiye (1267-68) ve Erzurum Çifte Minareli Medrese de açık avlulu, dört eyvanlı medreselerin gerek mimarileri gerekse süslemeleriyle 13. yüzyılın en gösterişli diğer örnekleridir.⁶⁶

Kapalı Avlulu Medreseler:

Merkezdeki avlusunun üzeri, sütunlu revaklı bir strüktüre veya doğrudan duvarlara oturtulan kubbe, tonoz vb. örtü elemanlarıyla kapatılmış olan medreselerdir.

⁶² KURAN, A. (1996). a.g.e. s.43

⁶³ ERARSLAN A. (2011). Mimar Sinan'ın Şehirciliği Üzerine Panoramik Bir Analiz. Toplumsal Tarih Dergisi, Eylül 2011, Sayı 213, 86-92. s.152

⁶⁴ ASLANAPA, O. (2002). Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devri Kültür Sanatı. Türkler Ans. Cilt 7, 705-723

⁶⁵ KURAN, A. (1996). a.g.e. s.90

⁶⁶ ASLANAPA, O. (2002). a.g. m. s.705

Anadolu'da inşa edilmiş on üç kapalı avlulu medreseden sekizinin avlusu bir kubbe ile diğerlerinde ise avlunun üzeri birden fazla örtü elemanı ile kapatılmıştır. Bu örneklerde avlunun merkezi dört destekle taşınan bir kubbe veya aynalı manastır tonozuyla, merkezi örtü elemanın çevresi ise çeşitli tonozlarla örtülmüştür. Avluyu örten kubbenin ya da tonozun tepesinde, ışık ve havalandırma amacıyla dörtgen veya daire şekilli bir açıklığın bırakılması ortak bir özelliktir. Bu açıklıkların düşey aksında ise bir havuz bulunmaktadır.⁶⁷

Bu tipin ortaya çıkışında, avlusunun üzeri kubbeye örtülü Orta Asya evlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Araştırmalardan bazı Orta Asya Türk evlerinin avlularının kubbeye örtülü olduğu tespit edilmiştir ki böylece, daha önce açık avlulu medrese tipinin bir türevi olarak geliştiği düşünülen ve gelişimini Anadolu'da gerçekleştirecek olan kapalı (kubbeli) medrese plan şemasının kaynağının, avlusu kubbeli-dört eyvanlı Orta Asya evlerinin olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.⁶⁸ Kapalı avlulu-eyvanlı plan şeması medreseler dışında tekke, hanıkâh, Mevlevihane gibi tarikat yapılarında da kullanılmıştır. Ayrıca Erken Osmanlı mimarisinde gelişimini gösteren \perp (ters T) biçimindeki yapı tipinin, dört eyvanlı medrese plan şemasıyla, kapalı medrese tipinin birleşmesinden oluştuğuna dair ortaya atılan iddia da, bu şemanın süreç içerisinde diğer yapı tiplerine etkisini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁹

Kapalı avlulu medreselerin bilinen ilk örneği Zengiler dönemi yapısı olan Suriye'deki Bosra Gümüştekin Medresesi (1135)'dir. Ancak bu tipin Anadolu dışında başka örneklerinin bulunmaması, diğer bir deyişle gelişimini yalnızca Anadolu'da göstermesi kapalı avlulu medreselerin Anadolu'ya özgü bir tür olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Öyle ki bu tipte medrese dışında, Danişmentogullarından başlayarak Anadolu Selçuklu, İlhanlı, XIV. Yüzyıl beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde birçok darüşşifa, tekke ve zaviye de inşa edilmiştir.⁷⁰ Hatta zamanla medreselerin çapları 14 metreye kadar büyüyen kubbeleri, Türk İslam cami mimarisinde kubbe gelişimi ve tek kubbe altında merkezi mekân tasarımının deneme alanı olmuşlardır.⁷¹

⁶⁷ DEMİRALP, Y. (2006). a.g.m. s.31

⁶⁸ KURAN, A. (1996). a.g.e. s.8-9

⁶⁹ KURAN, A. (1964). İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. s.63

⁷⁰ KURAN, A. (1996). a.g.e. s V

⁷¹ MÜLAYİM, S. (1989). Sinan ve Çağı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları. s.65

Anadolu'da Danişmentoğulları döneminde inşa edilen Tokat (1152) ve Niksar (1158) Yağıbasan Medreselerinin plan tasarımları bakımından birbirinin benzeri olmaları bu tipin rastlantısal ortaya çıkmadığını, bir geleneğin bilinçli uygulaması olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.⁷² Danişmentoğulları, Yağıbasan Medreselerinde Artukluların açık avlu etrafında kullandıkları iki eyvanlı medrese şemasını kapalı avluda kullanarak yeni bir strüktür ortaya koymuşlardır.⁷³ Her iki yapıda da merkezde üzeri kubbeyle örtülü bir avlu, avlunun iki yan kenarında eyvanlar, eyvanların çevresinde yer alan diğer hacimler mekân ve kütle organizasyonun öğeleridir. Ancak yapıların kütle biçimlenişlerindeki baskın öge avlunun üzerini örten merkezi kubbelerdir. Avlunun merkezinde yer alan havuz ise tasarımı zenginleştiren bir unsur olarak göze çarpmaktadır.⁷⁴ Her iki yapının da iç mekân organizasyonu simetriden yoksundur.

Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilen kapalı avlulu medreseler, Danişmentli dönemi örneklerine göre plan şeması ve dış kütle biçimlenişi bakımından daha gelişmiş örneklerdir ve kendi içlerinde farklı uygulamalara sahiptirler. XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Afyon Boyalıköy (1210), Ali Gav ve Isparta Ertokuş (1224) Medreselerinde avluyu örten kubbeleri kolonlar taşımaktadır. Isparta Ertokuş Medresesinin avlusunun üzeri kubbemsi bir tonozla örtülüdür. İlhanlılar dönemine ait iki kapalı avlulu medresenin avluları ise çapraz tonozludur.⁷⁵ XIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan Karatay, Caca Bey, İnce Minareli ve Yakup bin Yakup medreselerinin avlularının üzeri kubbeli, plan şemaları ise düzgün geometrik ve oldukça simetriktir.⁷⁶ Bu medreselerden Karatay ve İnce Minareli Medrese'nin avluları tek eyvanlı, Yusuf bin Yakup Medresesi'nin ise iki eyvanlıdır.⁷⁷ Konya İnce Minareli Medrese'de avlunun üzerini örten kubbe çini mozaikle, Karatay Medresesi'ninki ise sırlı ve sırsız tuğlalardan oluşturulmuş düzenlemelerle bezenmiştir.⁷⁸

⁷² KURAN, A. (1996). a.g.e. s.11-12

⁷³ ERARSLAN A. (2012). Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi, Megaron Dergisi 2012;7 Sayı 3 145-160 s.154

⁷⁴ USTA, A. (1994). a.g.e. s.106

⁷⁵ KURAN, A. (1996). a.g.e. s.62

⁷⁶ USTA, A. (1994). a.g.e. s.108

⁷⁷ KURAN, A. (1996). a.g.e. s.63

⁷⁸ ÖNEY, G. (2002). a.g.m. s.808

XIV. yüzyıl Beylikler döneminde inşa edilen medreselerde Selçuklu medrese mimarisinin prensipleri genel olarak değişmemiştir. Bu dönemde medreselerin tasarımlarında, Selçuklu medreselerinin açık ve kapalı plan tipleri tekrar edilerek uygulanmıştır.⁷⁹ Selçuklu üslubunda inşa edilen en önemli medreselerden biri Karamanoğulları dönemine ait revaklı açık avlulu, dört eyvanlı ve tek katlı Aksaray Zinciriye Medresesi (1336-37)'dir.⁸⁰

XIV. yüzyılda yapılmış ilgi çekici değişik bir örnek, Mentешеoğlu Beyliği'ne ait Peçin Ahmet Gazi Medresesi'dir. Kubbeli tek eyvanı ile bu medrese Osmanlı Medreselerine bir geçiş örneği olarak değerlendirilir.⁸¹ Peçin Ahmet Gazi Medresesi'nin Anadolu Selçuklu dönemindeki örneklerinin aksine taç kapı düzenlemesinde görülen sadeleşme eğilimi, sonraki süreçte Osmanlı yapılarında karşımıza çıkacak olan bir diğer özelliktir.⁸² Kapalı avlulu medrese tasarımının XIV. Yy. Beylikler dönemindeki gelişimi, Kütahya'da Germiyanogulları tarafından inşa edilen Vacidiye Medrese-Gözlemevi'ne kadar sürer.⁸³

Kapalı avlulu medrese plan şeması, Osmanlı mimarisinde sınırlı kullanılmış bir şemadır. Bu tipin en bilinen örneği 1339 tarihli Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'dir. Medrese, merkezde yer alan kubbeli bir mekâna açılan beşik tonozlu bir eyvan ile eyvanın iki yanına sıralanmış hücrelerden oluşmaktadır.⁸⁴

3.1.1 Umumi Medreseler

Umumi diğer bir deyişle genel medreseler, ilk ortaya çıktıkları dönemden başlayarak Osmanlı İmparatorluğunun sonlarına kadar gelişimini devam ettirmiş olan, müfredatlarında özel bir ayırım olmadan dönemlerinin geçerli bütün ilmi alanlarında eğitimin verildiği kurumlardır. Umumi medreselerde okutulan dersler “Ulûm-i âliye” denilen: Hikmet (felsefe) mantık, belâgat, dil (Türkçe, Arapça, Farsça), hisab

⁷⁹ YETKİN, S. K. (1984). a.g.e. s.101

⁸⁰ SÖZEN, Metin. (1970). a.g.e. s.34-35

⁸¹ ALTUN, A. (1988). a.g.m, s.39

⁸² YETKİN, S. K. (1955). Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı. AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, 39-43. s.2

⁸³ ALTUN, A. (1988). a.g.m. s.39.

⁸⁴ KÖŞKLÜ, Z. (1999). 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. s.18

(matematik), hendese (geometri), cebir, Hey'et (astronomi), tarih, ve cografya ile; “ulûm-i diniye” denilen Kur'an, fıkıh, tefsir, hadis, kelim ve siyer dersleri idi.⁸⁵

Osmanlının erken döneminde genel eğitimin verildiği medreseler arasında belirgin bir derece farkı bulunmamakla birlikte bazı medreseler müderrislerinin yetkinliğine bağlı olarak daha öne çıkabiliyordu. Medreselerin hızla yayılması sonrasında ise medrese düzeninde bir derecelendirmeye gidilmiş, bunun sonucunda medreseler arasında statü farkları ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Bu düzenlemeye göre medreseler, müderrislerinin aldıkları günlük yevmiye ücretlerine göre derecelendirilmişlerdir. Müderrisi günlük yirmi-yirmi beş akçe yevmiye alan medreselere “Yirmili Medrese (Haşiye-i tecrid)”, otuz-otuzbeş akçe alanlara “Otuzlu Medrese (Miftah)”, kırk akçe alanlara “Kırklı Medrese”, elli akçe alanlara ise “Ellili Medreseler” denmiştir.⁸⁷

Sultan II. Mehmet, içinde Sahn-ı Seman ve Musıla-i Sahn medreselerinin bulunduğu Fatih Külliyesi'nin kurduktan sonra medrese sisteminde tekrar bir düzenlemeye gidilmiş, bu düzenleme neticesinde medreselerin derecelendirmesi şu şekilde olmuştur:

1) Haşiye-i Tecrid Medreseleri (Yirmili), 2) Miftah Medreseleri (Otuzlu), 3) Musıla-ı Sahn Medreseleri, 4) Kırklı medreseler, 5) Ellili Medreseler, 6) Sahn-ı Seman Medreseleri.⁸⁸

Osmanlı devletinde medrese yapılaşmasının en olgun düzeye erişmesi Sultan I. Süleyman zamanında gerçekleşmiştir. Süleymaniye Külliyesi medreselerinin kurulmasından sonra medrese teşkilatı şu şekli almıştır:

- 1) İptida-i Hariç
- 2) Hareket-i Hariç
- 3) İptida-i Dahil
- 4) Hareket-i Dahil
- 5) Musıla-ı Sahn

⁸⁵ KUTLU, İ. (1992). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Medreseleri, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya. s.41-42.

⁸⁶ HALAÇOĞLU, Y. (1994). Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 12, Konya: Kombassan Yayınları. s.414

⁸⁷ YILDIZ, H. D. (1988). Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 7, İstanbul: Çağ Yayınları.

⁸⁸ ÖZKAN, S. H. (2017) Türk Eğitim Tarihi, s 27-28

- 6) Sahn-ı Seman
- 7) İptida-i Altmışlı
- 8) Hareket-i Altmışlı
- 9) Musıla-i Süleymaniye
- 10)Hamise-i Süleymaniye
- 11) Süleymaniye
- 12) Darü'l Hadis

Medrese teşkilatının son dönemlerine kadar bu sistem devam etmiş, bu düzen özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul medreseleri için geçerli olmuştur.⁸⁹

3.1.2 İhtisas Medreseleri

Medreselerin ders programları başlangıçta müderrisin birikim ve yetkinliğiyle doru orantılı olarak, dini ilimler çerçevesinde şekillenmiştir.⁹⁰ Müfredat, dönemin şartlarına göre matematik, astronomi felsefe, mantık, tarih, coğrafya, gibi pozitif bilimlerle zenginleştirilmiştir. Bir süre sonra genel eğitim veren medreselerin dışında, bazı özel alanlara yönelik eğitim programları olan medreseler ortaya çıkmıştır. Genel olarak ihtisas medreseleri başlığı altında değerlendirilen bu medreseler, uzmanlık alanlarına göre üç isimle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: Daru'l-Hadis, Dar'üt- Tıb ve Dar'ül-Kurra medreseleridir.⁹¹

3.1.2.1 Dar'ül Hadis medreseleri

Darülhadis medreseleri, Hz. Muhammet'in söylediği söz, davranış ve fiillerini ifade eden "hadis" repertuarının öğretildiği yüksek derecedeki okullardır. Arapçada

⁸⁹ TAŞDEMİRCİ, E. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma. Doktora Tezi. A. Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara. s.61-62.

⁹⁰ YILMAZ, H. (2016). Medrese Nedir? XII. Ve XIII. Yüzyıllarda Dımaşk Medreseleri Üzerine Bir İnceleme, Dıvân Dergisi, Cilt 21, sayı 40, 33-70. s.51

⁹¹ MEFAİL, H. (1987). Kurulusundan Osmanlılara Kadar Medreseler. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:2, 273-281. s.277

‘‘dar’’: yer, mekân, ev anlamındadır. Hadis ise: Peygamberin söz fiil ve öğretilerini gösteren anlamına gelir.⁹²

Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim, Mesarik gibi hadis kaynaklarının ders kitabı olarak okutulduğu darülhadislerin müderrislerine ‘‘Muhaddis’’ denirdi.⁹³ Derslerin içeriğini ise, ‘‘rivâyet’’, ‘‘dirâyet’’, ‘‘isnat’’, ‘‘terâcim-i ahvâl’’ ve ‘‘tenkîd-i ahvâl-i rivâyete’’ gibi konular oluşturmaktaydı.⁹⁴

Darülhadisler, Türk ve İslam Mimarisi içinde mimari tasarımları açısından medreselerden bağımsız, ayrı bir yapı türü değildirler. Gelişimlerini medrese mimarisi içinde sürdürmüşlerdir.⁹⁵ Bilinen ilk Darülhadisler, Hicri IV. asrın başlarında Nişabur'da kurulan ‘‘Daru'l-Hadisi'l-Bestamiyye’’ ve ‘‘Daru's-Sünneti's-Sebgiyye’’dir.⁹⁶

Büyük Selçuklu Devleti'nin Halep Atabeklerinden Nureddin Mahmud b. Zengî (1146-1174) tarafından Şam'da yaptırılan Daru'l-Hadisi'n-Nuriyye Medresesi (1168) günümüze kısmen ulaşmış olmakla birlikte, Zengilerin Büyük Selçuklu mimari geleneğine bağlı olarak Suriye'de geliştirdikleri medrese mimarisinin genel özelliklerini taşımaktadır.⁹⁷ Yapıda bölgeye özgü olarak dört eyvanlı, avlulu plan şemasının bir türevi uygulanmıştır. Merkezinde küçük bir havuzun yer aldığı kare geometriye sahip avlunun kuzey ve güney kenarları, oldukça simetrik bir mekân düzenlemesine sahiptir. Yapının kible yönündeki kenarında bir giriş eyvanı, eyvanın yanlarında çapraz tonoz örtülü iki hacim yer almaktadır. Kuzey yönünde ise enine dikdörtgen planlı, üzeri düz çatıyla örtülü mescit konumlandırılmıştır. Mescidin harim kısmı üç kemerli bir düzenlemeyle avluya açılmıştır. Bu yapı tasarımıyla sonraki dârülhadislerin öncüsü olmuştur.⁹⁸

⁹² İhtisas Medreseleri. <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/ihtisas-medreseleri/> Erişim: 03.05.2018

⁹³ ÜNAL, M. A. (2012). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Fakülte Kitapevi. s.112

⁹⁴ BALTACI, C. (1976). XV. ve XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası. s.21.

⁹⁵ TANMAN, M. B. (1993a). Darülhadis, TDVİA, cilt: 08; s.533

<https://islamansiklopedisi.org.tr/darulhadis#3-mimari> Erişim Tarihi: 03.05.2019

⁹⁶ GÖZÜTOK, Ş. (2006). İslam Eğitim Tarihinde Müesseseleşme. Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık, Cilt 9, 17-44. s.38

⁹⁷ YILDIZ, H. D. (1988) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 7, İstanbul. s.92.

⁹⁸ TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s.533

Anadolu’da bilinen ilk darülhadis yapısı, Çankırı Darülhadisi’dir. Kitabesinden 1242 yılında Atabey Cemaleddin Ferruh tarafından yaptırıldığı anlaşılan yapı,⁹⁹ kapalı avlulu Anadolu Selçuklu medreselerinin plan şemasını anımsatmaktadır.¹⁰⁰

Anadolu Selçuklularının ünlü veziri Sâhib Atâ’nın Konya’da yaptırdığı İnce Minareli Medrese (1260-1265) ile İlhanlı veziri, Semseddin Cüveynî’nin Sivas’ta yaptırdığı Çifte Minareli Medrese (1271), birer darülhadis medresesi olarak kurulmuştur.¹⁰¹ İnce Minareli Medrese plan şeması itibarıyla kapalı avlulu, tek eyvanlı Selçuklu medrese plan şemasındadır.¹⁰² Sivas Çifte Minareli Medrese ise açık avlulu-dört eyvanlı karakteristik tipolojinin iki katlı bir örneğidir.¹⁰³

Osmanlı döneminde inşa edilen dârülhadislerin neredeyse tamamı, ilk olarak İznik Süleyman Paşa Medresesi’nden başlayarak Osmanlı medrese mimarisinin de karakteristiği haline gelen “açık avlulu ve revaklı” medrese tasarımının türevleridir.¹⁰⁴

Osmanlılar döneminin ilk darülhadisi, I. Murat zamanında Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından 1378 yılında İznik’te inşa ettirilmiştir ancak bu yapı günümüze gelememiştir.¹⁰⁵ Erken Osmanlı döneminin en bilinen darülhadisi ise II. Murad’ın 1425 yılında inşa ettirdiği Edirne Darülhadisi’dir. Müderrisliğini ilk olarak Fahreddîn-i Acemî’nin yaptığı bu darülhadis yapısı da günümüze ulaşamamıştır.¹⁰⁶

II. Bayezid devrinde Amasya’da 1485 yılında inşa edilmiş olan Abdullah Paşa Darülhadisi, özgün yapısıyla günümüze ulaşabilmiş bir örnektir.¹⁰⁷ Baha Tanman’a göre bir cami olan bu darülhadis, kubbeli-kapalı medrese şeması ile erken Osmanlı mimarisine özgü bir yenilik olan tabhâneli (zâviyeli) cami tipolojisini kaynaştıran,

⁹⁹ YARDIM, A. (1993). Darülhadis. TDVİA, cilt: 08, s.530

<https://islamansiklopedisi.org.tr/darulhadis#2- Anadolu-selcuklulari-ve-osmanlilarda-darulhadis>
Erişim: 03.05.2019; TORUK, F. (2002). Çankırı Darülhadisi. Vakıf ve Kültür Dergisi, Yıl 5, C.2, Nisan, Ankara.

¹⁰⁰ KURAN, A. (1969). a.g.e. s.110

¹⁰¹ UNAN, F. (2006). Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Eğitim. (Ed.Ahmet Yasar Ocak), Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasal Hayat), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.394.

¹⁰²TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s. 533; KURAN, A. (1969). a.g.e. s.62-63

¹⁰³ SÖZEN, Metin. (1970). a.g.e. s.58; TANMAN, M. B. (1993). a.g.m. s.533

¹⁰⁴ TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s.533

¹⁰⁵ YARDIM, A. (1993). agm, s.531; İHSANOĞLU, E. (2002). Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu, Belleten Dergisi, C.LXVI, Sayı.247, Ankara. s.879.

¹⁰⁶ YARDIM, A. (1993). a.g.m. s.531

¹⁰⁷ YARDIM, A. (1993). a.g.m. s.531

özgün bir tasarımıdır ancak bir istisnadır ve sonrasında benimsenmemiş bir tasarımıdır.¹⁰⁸

Osmanlı mimarisinin en bilinen dârülhadis örnekleri ise Mimar Sinan’la birlikte klasik döneminden itibaren inşa edilen Haseki Sultan, Süleymaniye, Edirne Selimiye, Üsküdar Şemsî Ahmed Paşa, Çemberlitaş Sinan Paşa, Sultan Ahmed, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazâde Hüseyin Paşa, Çorlulu Ali Paşa külliyelerinin dârülhadisleridir.¹⁰⁹

3.1.2.2 Dar’üt Tıp medreseleri

Tıp medreseleri, hekimlik mesleğinin ve tıp biliminin öğretildiği medreselerdir.¹¹⁰ İslam dünyasında tıp eğitimi başlangıçta hastane işlevi gören yerlerde verilmiş ancak gelişmelere bağlı olarak zamanla tıp öğretiminin yapıldığı kurumlara ihtiyaç duyulmasıyla tıp eğitiminin verildiği medreseler kurulduğu düşünülmektedir.¹¹¹

Tıp medreselerinin eğitim programında tıp biliminin yanında ayrıca geometri, astronomi, mantık, ahlak, gibi bilimler de öğretilmiştir. Tıp talebesinin, nefsinin kötülüklerden arındırıp faziletli bir şahsiyet olması için ahlak bilimini, akıl gözünün açılması için geometri ve astronomiyi öğrenmesi gerektiği, ancak bu aşamadan sonra tıp sanatını iyice öğrenebileceği düşünülmüştür.¹¹²

1227’de Bağdat’ta kurulan Mustansiriyye Medresesinde, 10 öğrenciye tıp eğitimi veren bir müderrisin (*şeyh-i tıb*) görev yaptığı bilinmektedir. Kahire’deki Müeyyediyye medreselerinde de ayrıca tıp dersleri verilmiştir. Memlûkler döneminde Şam’da, yalnız tıp eğitimi veren 3 medrese faaliyet göstermiştir. Bunlar: Dahvâriyye, Dunaysiriyye ve Lebbüdiyye medreseleridir.¹¹³

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi, Anadolu’da günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli tıp medresesidir. 1205-1206 yılında Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşi Gevher Nesibe’nin vasiyeti üzerine

¹⁰⁸ TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s..533

¹⁰⁹ TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s..533

¹¹⁰ SAKAOĞLU, N. (1994) Darü’t-tıb. İstanbul Ansiklopedisi, cilt 3, s.4

¹¹¹ BAYAT, A. H. (2016). Tıp Tarihi. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları. s.210

¹¹² BAYAT, A. H. (2016). a. g. m. s.210

¹¹³ BAYAT, A. H. (2016). a.g.e. s.209-210

yaptırılmış olan bu yapılar açık avlulu, avluları dört yönden revaklı, dört eyvanlı ve tek katlı medrese plan şemasına sahiptir.¹¹⁴

3.1.2.3 Dar'ül Kurra medreseleri

Dâru'l-Kurrâ, İslam dünyasında Kur'an-ı Kerim'in "kıraat" denilen bir üslupta okunması eğitiminin verildiği okullara verilen isimdir. Kurrâ, okuyan anlamına gelen "kâri" kelimesinin çoğuludur. Yer, mekân, ev anlamına gelen "dâr" kelimesiyle birlikte kullanılmasıyla işlevine uygun bir mekân adı olmuştur. Zaman içerisinde "darülkur'an" veya "darülhuffaz" olarak da nitelendirilen darülkurraların müderrislerine ise "Şeyhü'l-kurra" denilmiştir.¹¹⁵

İslami anlatıya göre; Kur'an-ı Kerim yedi harf üzerine indirilmiş, Hz. Muhammed tarafından yedi lehçe ile (kıraat üzere) okunmuştur. Ashaptan olan kişilerden nakledilen bu Kur'an okuma tarzı ilk olarak Hicri ikinci asrın başlarında mescit, ve ev gibi ortamlarda oluşturulan halkalarda öğretilmeye başlanmış böylece "kıraat ilmi" ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde kıraat ilmiyle ilgili yazılan eserler ise darülkurraların eğitim programlarının kaynakları olmuştur.¹¹⁶

İlk darulkura yapısının nerede ve hangi tarihte inşa edildiğine dair bilgi ve belgeler yetersizdir. Bilinen bir erken dönem yapı örneği de yoktur. Nuaymi'nin "Dürü'l-Kur'an fi Dımaşk" isimli eserinde Şam'da kurulmuş olan bazı darülkurralardan söz edilmiştir. Bu kaynağa göre Şam'daki ilk darülkurra, Rişa' b. Nazif tarafından kurulan Rişaiyye Darülkur'anı'dır (X. yy sonları ya da XI. yy başları).¹¹⁷

Anadolu Selçukluları döneminde Konya'da Sahib Ata, Ferhuniye, Sadeddin Ömer ve Nasuh Bey darülhuffazlarının varlığı bilinmekle birlikte,¹¹⁸ Türk İslam mimarisi içinde günümüze ulaşabilmiş en eski darülkurralar Karamanoğulları dönemine aittir. Karamanoğlu II. Mehmet Bey zamanında Hatıplı Has Beyoğlu Mehmed, Konya ve Meram'da iki darülkurra yapılmıştır. Has Bey Darülhuffazı olarak bilinen Konya'daki yapı, kitabesine göre 1421 yılında inşa edilmiştir. Has Bey Darülhuffazı, kubbeli, kare

¹¹⁴ DOĞAN, N. Ş. (2013).Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(2), 429-443. s.433

¹¹⁵ BOZKURT, N.(1993). Darülkurra. TDVİA, C 8, ss, 543-545, s.543
<https://islamansiklopedisi.org.tr/darulkurra#1> Erişim: 03.05.2019.

¹¹⁶ MEFAİL, H. (1987). a.g.m. s.277-278

¹¹⁷ BOZKURT, N.(1993). a.g.m. s.544

¹¹⁸ BALTACI, C. (1976). a.g.e. s.14-15; ERGİN, O. (1977). Türkiye Maarif Tarihi, I. Cilt. İstanbul: Eser Matbaası. s.169; UNAN, F. (2006). a.g.e. s.394

planlı bir hacimden ibaret bir yapıdır. Alt katında baniye ait olduğu düşünölen bir mezar bulunan yapı, bu özelliğiyle Selçuklu kümbet geleneğine bağlanır. Meram Darülhuffazı ise içinde bir mescit ve çift hamamın olduğu küçük bir külliyeenin parçasıdır. Aynı şekilde kubbeli kare bir mekân şeklinde tasarlanmış olan yapı, mescitle bitişiktir ve bir kapı vasıtasıyla mescide bağlanmaktadır. Aynı plan özelliklerine sahip bir diğer Karamanlı yapısı ise Konya merkezinde bulunan Hacı Ali Darülhüffazı'dır (1429). Kesme taştan inşa edilmiş kubbeli yapının kubbesi, sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Yapının cephesindeki izlerden girişinin önünde sivri kemerli, kubbeli bir giriş mekânının bulunduğu anlaşılmıştır. Hacı Ali Darülhüffazı, oran, tasarım ve mimarisindeki ayrıntıları açısından Karamanoğlu mimarisinden daha çok Osmanlı mimarisinin etkilerini yansıtmaktadır.¹¹⁹

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre bilinen ilk Osmanlı darülkurrası, Orhan Gazi döneminde, İznik'in alınmasından hemen sonra Süleyman Paşa Medresesi ile birlikte inşa edilmiştir. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Bursa Ulu Cami'sine bitişik olan ve belgelerde "muallimhane" olarak nitelendirilen bir yapının darülkurra olduğu düşünülmektedir.¹²⁰ Aynı özelliklerde bir yapının da Bursa Muradiye Külliyesi'nde var olduğu bilinmektedir. Erken Osmanlı dönemine ait darülkurra örneklerinin günümüze ulaşmamış olması nedeniyle, darülkurraların en erken örneklerinin mimari özellikleri ile ilgili bilgiler kısıtlıdır.¹²¹

Osmanlı döneminin günümüze ulaşmış en eski darülkurra örneği 1492-1493 tarihli Bursa Hoca Yakup Darülkurrası'dır. Yapı yazlık ve kışlık kare planlı, sekizgen kasnaklı kubbeli iki birimden oluşmaktadır. Yazlık dersane, geniş bir kemerle dışarıya açılmaktadır. Kubbeli eyvan görünümünde olan dersane, kalkan duvar şeklinde yüksek cephesiyle Selçuklu dönemi eyvan-türbelerini hatırlatır. Öte yandan biri eyvanlı, diğer kapalı olan iki birimli tasarımıyla bu yapı, darülkurralardan farklı olarak daha çok sıbyan mekteplerinin tasarım özelliklerine sahiptir.¹²²

Osmanlı döneminin günümüze ulaşabilen darülkurraları çoğunlukla XVI. Yüzyıldan itibaren inşa edilmiş külliye yapılarıdır. Bunlar en önemlileri: Süleymaniye, Eyüp

¹¹⁹ TANMAN, M. B. (1993b). Darülkurra, Mimari. TDVİA, Cilt 8, 545-548. s.546 <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulkurra#2-mimari> Erişim Tarihi: 04.05.2019.

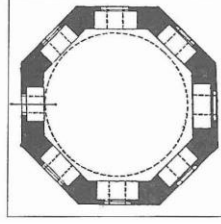
¹²⁰ Bursa'daki Yıldırım Bayezid Dâru'l-Kurrâsı, Cezerî'nin gelişiyle Ulu Cami'de açılmıştır. BALTACI, C. (1976). a.g.e. s.23

¹²¹ TANMAN, M. B. (1993b). a.g.m. s.545

¹²² TANMAN, M. B. (1993b). a.g.m. s.546

Sokullu Mehmed Paşa (1568- 1569), Üsküdar Atik Valide (1578), Edirne Selimiye ve Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi (1569 -1571) darülkurralarıdır.¹²³

1579 yılında Cafer Paşa tarafından Kütahya’da yaptırılan darülkurra, sekizgen planlı kubbeli tasarımıyla Osmanlı türbe plan şemasına atıfta bulunan istisnai bir örnektir (Plan 3.3). Yapının kesme küfeki taşla örülmüş cephelerinin her yüzünde altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır.¹²⁴

Plan 3.3 Kütahya Darülkurrası Planı (TANMAN, M. B. 1993).

3.2 Sıbyan Mektepleri

Sıbyan sözcüğü, Arapça küçük erkek çocuk anlamına gelen "sabi" kelimesinin çoğuludur.¹²⁵ Mektep ise Arapça “ktb” mastarından mekân ismi olarak türetilmiş, “yazı yazma öğretilen yer” anlamındadır. Çoğulu “mekâtip”tir.¹²⁶ Sıbyan mektebi: çocuklara ilk eğitimin verilmesi amacıyla kurulmuş okullara verilen genel addır. İlköğretim düzeyinde eğitimin verildiği bu okullara Araplar "küttâb" demişlerdir. Bu okullara Karahanlı ve Selçuklu döneminde sıbyan mektebi denilmekteydi. Osmanlı zamanında bu isimle birlikte, “Daru’ttalim”, “Daru’l-ilim”, “Mekteb-i İptidaiye” gibi isimler de kullanılmıştır.¹²⁷ Her mahallede bir tane bulunduğundan “Mahalle Mektebi”, çoğunun taş malzemeyle yapılmış olmasından kaynaklı “Taş Mektep” olarak da bilinirler.¹²⁸

Sıbyan mekteplerinin ön örnekleri olarak, İslam’ın erken devirlerinde okuma-yazma ve temel dini bilgilerin öğretildiği küttaplar gösterilir. Küttapların camiden ayrı bir birim olarak düşünülmesi, küçük yaştaki çocukların cami ve mescit temizliğine dikkat

¹²³ TANMAN, M. B. (1993b). a.g.m. s.546-547

¹²⁴ TANMAN, M. B. (1993b). a.g.m s.548

¹²⁵ BALTACI, C. (2004). Osmanlılarda Mektep. TDVİA, Cilt 29. 5-6. s.5

¹²⁶ SEÇKİN, S. (2016). Osmanlı Dönemi Sıbyan Mekteplerinin Mimari Özellikleri ve Şehir Hayatındaki Yeri. www.canik.bel.tr/78_IN5Y18FK_gecmisten-gunumuze-sehir-ve-cocuk-2.-cilt-uluslararası-yayın-pages-1-8,594-610

¹²⁷ BALTACI, C. (2004). a.g.m. s.5

¹²⁸ KILIÇ, N. (2002). 18. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme. MSGSÜ, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. s.4.

edemeyecekleri endişesi ile ilgili olduğu söylenir. Emeviler ve Abbasiler döneminde çok sayıda inşa edilen küttaplar, daha sonra İslâmiyet'in kabul edildiği hemen her yere yayılmıştır.¹²⁹

Selçuklular döneminde özellikle medreselerin belli bir program dâhilinde devlet eliyle kurulmasıyla, dağınık bir şekilde yürütülmekte olan eğitim hizmetlerinin daha organize ve düzenli bir şekilde yürütülmesi gerçekleşmiş, çocuklar içinse mescitlerin yanına mektepler açılmıştır.¹³⁰

Türklerin Anadolu'ya geçişinden sonra, XIII. yüzyılda merkezi idarenin kurulması ve şehir hayatının gelişmesiyle birlikte, özellikle Sivas, Konya, Erzurum gibi kentlerde mescit, medrese, han gibi yapıların yanı sıra sıbyan mekteplerinin de kurulmaya başlandığı anlaşılmaktadır.¹³¹ Selçuklulardan günümüze kalmış bir sıbyan mektebi yapısı bulunmamakla birlikte bazı kaynaklardan bu okulların varlığı bilinmektedir.¹³²

Sıbyan mekteplerinin ders programları inşa edildikleri dönemin şartlarına, buldukları yere (şehir, kasaba, köy), vakfiyesinde belirtilen özel maddelere bununla birlikte mektep hocasının bilgi ve birikimine bağlı olarak değişebilmekteydi. Genel olarak mekteplerde Elifbayla birlikte Kuran okumak, namaz sure ve dualarını ezberlemek, namaz kılmak, gibi temel dini bilgi ve uygulamalar öğretilmekteydi. Bununla birlikte tekbir, salavat, ilahî söylemek gibi etkinlikler aracılığıyla, dini nitelikli bir musiki eğitimi de verilmekteydi.¹³³

Tanzimat Dönemi'ne kadar sıbyan mekteplerinde eğitim süresi belli bir zaman dilimi ile sınırlandırılmamıştır. Genel olarak 4-6 yaşlarında¹³⁴ başlayan ilköğretimin süresi, öğrencinin bireysel becerisine, algılama yeteneğine ve yükümlü olunan kitapların bitirilmesine bağlı olarak değişebiliyordu.¹³⁵ Sıbyan mekteplerinin bazılarında eğer vakfiyede belirtilmişse kız ve erkek öğrenciler için farklı yapılarda eğitim

¹²⁹ KIZILABDULLAH, Y. (2012). Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim – Öğretim ve Mekân Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17:2, 171-190. s.177-178

¹³⁰ ÖZTEKİN, S. (2013). Elhac Süleyman Halife Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi. Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı. İstanbul. s.16

¹³¹ KÖPRÜLÜ, F. (1991). Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara: TTK Yayınları. s.61

¹³² AZİZ B. Ardaşir, Bezm-ü Rezm, Türkiyat Enstitüsü, 1928. ; BEYGU, A. Ş. (1936). Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri. İstanbul: Bozkurt Basımevi. s.91

¹³³ BİRİNCİ, A. ve KARA, İ. (2005). Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri, İstanbul: Dergah Yayınları. s.12.

¹³⁴ ÖZYALVAÇ, A. N. (2011). Bir Müfettiş Raporunda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri. Türkiyat Mecmuası, C. 21/Bahar, 345-373. s.349

¹³⁵ BALTACI, C. (2004). A.g.m. s.6

verilebilmekteydi. Mekteplerde görev alan eğitimciler ise bazen medrese eğitimi görmüş bazen de okuma yazma bilen imam, müezzin, kayyum vb. kişilerden seçilmekteydi.¹³⁶ Mektepte görev yapan öğretmenlere "muallim", yardımcılara "kalfa" (halife) denmiştir.¹³⁷ Her mektepte olmasa bile bazı mekteplerde, sabahları mektebi açan, talebeyi toplayan, aynı zamanda yemek, temizlik ve genel olarak disiplin ve güvenlikten sorumlu ‘‘bevıab’’ denilen kişiler görevlendirilmekteydi.¹³⁸ Çeşitli vakfiyelerden mekteplerde ayrıca ferrâş, câbi, vekilharç, kâtip, bekçi, ihlashan, cüzhan, müsebbih, vaiz gibi diğer bazı görevlilerin de istihdam edildiği anlaşılmaktadır.¹³⁹

Sıbyan mektepleri, ahşap veya kâgir malzemeyle inşa edilmiş bir veya iki katlı, üzeri kubbe, tonoz ya da çatı ile örtülü yapılar olarak inşa edilmişlerdir.¹⁴⁰ Birçoğu külliye bütünlüğü içinde karşımıza çıkan mektepler tekil yapılar olarak inşa edildiklerinde, çoğunlukla bir cami veya mescit çevresinde ya da sokakların kesiştiği köşe başlarında konumlandırılmışlardır.¹⁴¹ Öğrencilerin su, tuvalet gereksinimlerini karşılamak için gerekli olan çeşme, hela, depo gibi fonksiyonel birimler çoğunlukla mektebin bahçesine yapılmıştır.¹⁴²

Sıbyan mektepleri kütle biçimlenişleri ve cephe düzenleri itibariyle medreselerin dersane mekânlarına benzemektedirler. Mektep yapılarında anıtsallıktan daha çok çocuk ölçeğinde bir tasarım söz konusudur. Aynı yaklaşım, yapının kütle biçimlenişiyle orantılı olarak kapı, pencere, merdiven gibi mimari elemanlarının boyutlandırılmasında da söz konusudur. Cephelerde genel olarak strüktür ve işlevin de etkisine bağlı olarak küçük, dikdörtgen formda veya kemerli pencere düzeni yer almaktadır. Alt sıra pencereleri daima dikdörtgen biçimindedir ve bu pencereler,

¹³⁶ İHSANOĞLU, E. Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri, s.231

¹³⁷ ÖZYALVAÇ, A. N. (2011). Bir Müfettiş Raporunda Erken 20.Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri. Türkiyat Mecmuası, C. 21/Bahar, 345-373. s.347

¹³⁸ KARA, İ. (2013). Osmanlı Mahallesinin Dinamiklerinden Biri Mahalle/Sıbyan Mektebi. 1453 Dergisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, Sayı 16, 20-25. s.21

¹³⁹ SEÇKİN, S. (2016). a.g.m. www.canik.bel.tr/78-IN5Y18FK-gecmisten-gunumuz-ve-cocuk-2.-cilt-uluslararası-yayın-1-8,594-610

¹⁴⁰ DİKMEN, Ç. B. ve TORUK, F. (2017). Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği. Vakıflar Dergisi, sayı 48, 35-72. s.41

¹⁴¹ SEÇKİN, S. (2016). a.g.m. s.1295

¹⁴² AHUNBAY, Z. (2004). Osmanlılar’ da Mektep Mimarisi. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 29, s.7-9. İstanbul.

üzerinde kesme taş veya tuğladan yapılmış hafifletme kemerleri ile vurgulanmıştır. Pencereler madeni şebekelerle ise korunaklı hale getirilmiştir.¹⁴³

Osmanlı döneminde sıbyan mekteplerinde plan tasarımının genel olarak iki tipte geliştiği görülür. Bu tiplerin ilkinde mektep, önünde saçaklı, revaklı bir giriş mekânı bulunan tek hacimli, dörtgen formlu kapalı bir birimdir.¹⁴⁴ İkinci tipte ise giriş mekânı, kapalı dersane mekânının yanında genişletilerek üzeri geniş saçaklarla örtülü yarıaçık bir yazlık birime dönüştürülmüştür.¹⁴⁵ Her iki tipte de dersaneleri ısıtan bir ocak ile mekânın duvarlarında çeşitli ebatlarda dolap nişleri yer almaktadır.¹⁴⁶

XIV. yüzyılda Memlûklülere döneminde Mısır'da sebil ve sıbyan mekteplerinin altlı üstlü yerleştirilmesiyle "sebil-küttap" denilen bir farklı tip uygulanmıştır. Bu yeni mektep tasarımında genellikle alt katta, içerisinde su havuzları ve selsebilin bulunduğu dörtgen planlı mekân ile sebil bulunmaktaydı. Üst katında ise çoğunlukla altyapıyı teşkil eden sebil katının plan şemasını tekrar eden dersane mekânı yer almaktaydı.¹⁴⁷ Mısır'ın Yavuz Sultan Selim döneminde fethetmesiyle birlikte sebil-mektep kompozisyonunun, Osmanlı mimarisinde de uygulanmaya başlandığı görülür. Sebil-mektep kaynaşmasının İstanbul'da bilinen en erken örneği XVI. Yüzyılda Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olan Divan Yolu üzerindeki Mehmed Ağa Külliyesi'nin sebil-küttabıdır. Yapı, XIX. yüzyılda cadde genişletilme çalışmaları sırasında dönem özelliklerini yitirmiştir.¹⁴⁸ Öte yandan Anadolu Türk mimarisinde özellikle ticari yapılarda (han ve kervansaraylar) karşımıza çıkan bir şadırvan veya şadırvanlı havuz üzerinde inşa edilen mescit uygulamaları; bir su unsuru ile bir fonksiyonel yapının üst üste tasarımı düşüncesinin farklı bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tasarım düşüncesi, Osmanlı döneminde sebil-mektep birlikteliği uygulamalarının ortaya çıkışı ve gelişimi açısından ayrıca dikkat çekicidir.¹⁴⁹

¹⁴³ DİKMEN, Ç. B. ve TORUK, F. (2017). a.g.m. s 43

¹⁴⁴ İstanbul Yavuz Sultan Selim Külliyesi Sıbyan Mektebi, İstanbul Şehzade Külliyesi Sıbyan Mektebi ve Edirne 2. Selim Külliyesi Sıbyan Mektebi bu plan şeması ile tasarlanmış örneklerdendir.

¹⁴⁵ İstanbul Haseki Hürrem Sultan Külliyesi Sıbyan Mektebi, Bursa Sitti Hatun Sıbyan Mektebi ve İstanbul Süleymaniye Külliyesi Sıbyan Mektebi bu tip örneklerdendir. DİKMEN, Ç. B. ve TORUK, F. (2017). a.g.m. s.43; AHUNBAY, Z. (1988). Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, İstanbul. s.279-285- 286.

¹⁴⁶ DİKMEN, Ç. B. ve TORUK, F. (2017). a.g.m. s 42

¹⁴⁷ BAYHAN, A. A. (2002). Mısır'da Memlûk Sanatı, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 6, 183-201. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s.191

¹⁴⁸ ÖZTEKİN, S. (2013). a.g.e. s.9

¹⁴⁹ Söz konusu iki uygulama arasındaki tasarım ilişkisine dikkati çeken, tez çalışmamızın danışman hocası Doç. Dr. Şükrü Sönmezer'dir.

3.3 Kütüphaneler

Ana fonksiyonu bilgi aktarımı olan kütüphaneler sırf bu özellikleriyle bile birer eğitim kurumu sayılmaktadır. Çünkü bilgi aktarımı eğitim sürecinin temelidir ve bilgi aktarımı sürecinin gerçekleşmesini sağlayan kurumlardan biri de kütüphanedir. Dolayısıyla kütüphaneler eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁵⁰ Kütüphaneler tarih boyunca sadece kitapların toplandığı mekânlar değil, aynı zamanda başındaki hocalar vasıtasıyla farklı konularda derslerin ve araştırmaların yapıldığı yerler olarak işlev görmüştür.¹⁵¹ Nitekim kütüphane görevlisinin bir müderris veya medrese ehlinden birinin olması şartı, birçok vakfiyede karşılaşılan bir durumdur.¹⁵²

Türk kütüphanecilik tarihinin başlangıcı olarak, kendilerine özgü bir alfabe ve baskı tekniğine sahip olan Uygurlar dönemi gösterilir. Bilindiği gibi Uygurlar, Uygur, Soğd, Brahmi ve Tibet alfabelerini kullanarak, Soğdca, Sanskritçe, Toharca, Çince ve Tibetçeden; Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık inançlarına ilişkin metinleri tercüme ederek zengin bir edebi gelenek oluşturmuşlardır.¹⁵³ Bazı araştırmacılar tarafından, Tun-Huang şehri yakınlarındaki Bin Buda Mağara Tapınağı'nda yer alan dörtgen plânlı bir hücre, ilk Türk kütüphanesi olarak kabul edilir. Bu hücrede Uygurca, Çince, Göktürkçe ve diğer dillerde yazılmış çok sayıda kitap, yazma ve belge bulunmuştur.¹⁵⁴

Erken dönem Türk İslam mimarisine ait kütüphane yapılarından günümüze ulaşmış bir örnek olmamakla birlikte dönem kaynaklarından özellikle de vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla, hemen her saray, cami ve medreseye ait bir de kütüphane kurulması yaygın bir uygulamadır. Karahanlı Hakanı İbrahim Tamgaç Buğra Karahan'ın (1042-1067) Semerkant'taki medresenin vakfiyesinde medrese, mescit ve

¹⁵⁰ YILMAZ, B. (2004). Türkiye'de Eğitim Politikası ve Kütüphane. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği. s.49

¹⁵¹ BALTACI, C. (2010). a.g.e. s.126

¹⁵² "Feridun Bey'in İstanbul'daki kütüphanesinin vakfiyesinde (967/1559-1560) hafız-ı kütübün "ilm u marifetten haberdar olması" istenmişti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ise, Kavala'daki kütüphanesinin hafız-ı kütübü için "müderris efendiler veyahut ahali-i medreseden olurlar ise caiz ola" demiştir." ERÜNSAL, İ. (1988). Türk Kütüphaneleri Tarihi II. Ankara: AKM Yayınları. s.155,158,159. "Selim Ağa'nın Üsküdar'daki kütüphanesinin hafız-ı kütüblerin ikisinin aynı zamanda kütüphanede ders de okutacakları için âlim olmaları ve bu göreve talib olan kimselerin tayin edilmeden önce şeyhülislam tarafından imtihan edilmesi istenmiştir." Hacı Selim Ağa Vakfiyesi, VGMA, 579, s 122-123 Aktaran: BALTACI, C. (2010). a.g.e. s.127.

¹⁵³ DEMİR, N. ve YILMAZ, E. Uygurlarda Nesir

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~eminey/makaleler/yilmazkbol11.pdf> Erişim: 15.01.2017

¹⁵⁴ BAYRAKTAR, M. S. (2002). Türk Kütüphane Mimarisi. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, 388-394. s.388

derslikle birlikte bir de kütüphaneden bahsedilmektedir. Vakfiyede ayrıca kütüphaneden sorumlu görevliye ödenmesi gereken aylık ücret de belirtilmiştir.¹⁵⁵

Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'un Gazne'deki sarayında yer alan ve döneminin en ünlüsü sayılan kütüphanesinde binlerce değerli yazmanın yer aldığı bilinmektedir.¹⁵⁶

Yakut, Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah (1017-1092) dönemlerinin veziri Nizam-ül-Mülk'ün yaptırdığı Nizamiyelerde, her medreseye bağlı bir de kütüphane kurduğunu söyler.¹⁵⁷ Yakut, ziyaret ettiği Merv Nizamiye Medresesi'ndeki kütüphaneden övgüyle söz eder. Aynı şekilde İsfahan ve Nişabur Nizamiye medresesinde de kütüphaneler bulunduğu bilinmektedir.¹⁵⁸

Anadolu Selçukluları döneminde kurulan kütüphanelere ait ilk belge, II. Kılıçarslan ve oğlu Rükneddin Süleyman Şah zamanında komutanlık yapmış olan Şemseddin Altun Aba'nın Konya'da yaptırdığı Altun Aba Medresesinin (İplikçi Medresesi) 1202 tarihli vakfiyesidir. Vakfiyede her yıl vakıf akarından ayrılan yüz dinarlık bir bütçe ile kitaplar alınıp kütüphaneye konulması istenmiştir.¹⁵⁹ Dönemin önemli devlet adamlarından Sahip Ata'nın da yaptırdığı medreselerin kütüphanelerine çok sayıda kitap bağışladığı bilinmektedir.¹⁶⁰

Osmanlı döneminde kütüphanelere ilişkin ilk bilgiler Yıldırım Bayezid (1389-1402) dönemine aittir. Yıldırım Bayezid'in Bolu'daki Yıldırım Medresesi ile o dönemde Bursa ve Balıkesir'de inşa edilen Eyne Bey Subaşı Medreselerinde birer kütüphane bulunduğu bilinmektedir.¹⁶¹ Osmanlıların ilk saray kütüphanesi ise II. Murad zamanında Manisa Sarayı'nda kurulmuştur.¹⁶²

¹⁵⁵ BİLHAN, S. (1982). 900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 15(2), 117-124. S.117-119, 123

¹⁵⁶ CUNBUR, M. (1963). Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 12(3-4), 105-116. s.106.

¹⁵⁷ Yakut, İrşad, IV, 322, Aktaran: TALAS, M. A. (2000). Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim Öğretim. Samsun: Etüt Yayınları. s.53

¹⁵⁸ TALAS, M. A. (2000). a.g.e. s 53.

¹⁵⁹ TURAN, O. (1947). Selçuklu devri vakfiyeleri I: Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı. Belleten 11(41-44), 197-221. s.197, 201,202.

¹⁶⁰ ÜNVER, S. (2010). Selçuklular Zamanında Kütüphaneler Üzerine Yeni Örnekler ve Bazı Mülahazalar. Üçüncü Türk Tarih Kongresi Tebliğleri içinde (642-646). Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları. s.642-643

¹⁶¹ ERÜNSAL, İ. (1988). a.g.e. s.6-7

¹⁶² ÜNSAL, B. (1984). Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi. Vakıflar Dergisi, Sayı 18, 95-124. Ankara. s.96

4. ERKEN DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI

4.1 Bursa Orhan Gazi Külliyesi

Orhan Gazi Külliyesi, Bursa şehir merkezinde Hanlar Bölgesi olarak bilinen yerde, Tahtakale'den Setbaşı'na giden eski yol üzerinde yer almaktadır.¹⁶³ Orhan Gazi (1326-1360) kendi adıyla anılan külliyesini, 1326 yılında Bursa'yı fethettikten bir süre sonra, Hisar içinde sıkışmaya başlayan kenti sur dışına doğru genişletmek amacıyla kalenin doğusunda inşa ettirmiştir.¹⁶⁴ Neşri Tarihi'nde külliyenin kurulduğu bölgenin, o dönemde meskûn olmayan ıssız bir alan olduğu, bununla birlikte bu alanda pazarların kurulmasıyla ticari etkinliklerin gerçekleştiği anlatılmaktadır.¹⁶⁵ Eski şehrin dışında inşa edilen külliye, Osmanlı Bursa'sının merkezini oluşturmuş,¹⁶⁶ yeni şehrin bu merkez etrafında gelişmesinde belirleyici unsur olmuştur.¹⁶⁷

Orhan Gazi Külliyesi, ilk inşa edildiği haliyle bir külliye dış duvarı içerisinde ters T planlı cami-zaviye, medrese, mektep, imaret, hamam ve han (Emir Han) yapılarından oluşmaktaydı. Zaviyeli caminin kapı kitabesinden 1339-1340 tarihinde yapıldığı anlaşılan külliyenin, cami, han ve hamam dışındaki yapıları günümüze ulaşmamıştır. Külliye yapılarını çevreleyen duvarın, II. Bayezid zamanında Koza Han'ın inşası sırasında yıkıldığı bilinmektedir.¹⁶⁸

Zaman içerisinde külliye arazisinin içine Koza Han başta olmak üzere başka birçok yapının inşa edilişi, XIX. Yüzyılda külliyenin ortadan kalkan yapılarının yerine

¹⁶³ AYDIN, N. G.(2017). Bursa Orhan Gazi Külliyesi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Bursa. S.31

¹⁶⁴ HIZLI, M. (2001). Bursa'da Selatin İmareti. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 33-62. Bursa. s.34

¹⁶⁵ AYVERDİ, E. H. (1950). Orhan Gazi Devrinde Mimari. Yıllık Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, 115-197. s.127

¹⁶⁶ KUBAN, D. (2007). Osmanlı Mimarisini. İstanbul: Yem Yayın. s.83

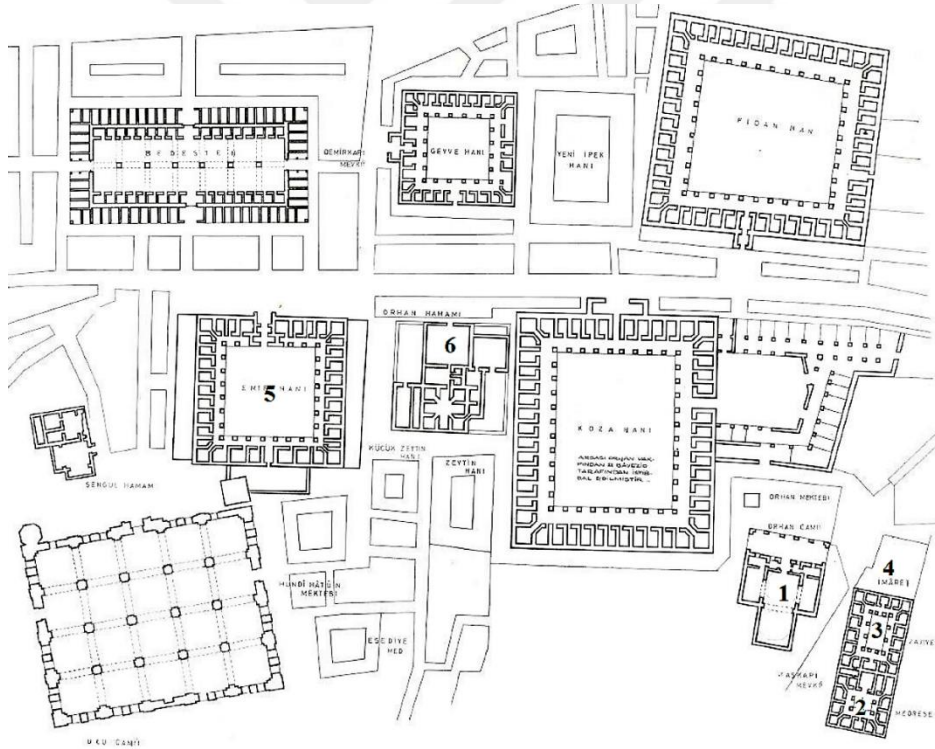
¹⁶⁷ CANTAY, T. (1988). Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Sanatı, Mimarı Başlı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul: VGM Yayınları. s.56

¹⁶⁸ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s 83.

Belediye binasının inşası ve yol kotunun yükseltilmesi gibi uygulamalar, külliye genel vaziyet planının özgün durumunun bozulmasına neden olmuştur.¹⁶⁹

E. H. Ayverdi'nin anlatımına göre külliyenin özgün vaziyet planında: medrese, imaret, zaviye, cami ve bunların kuzeyinde mektep, etrafı duvarla çevrili olan avlunun doğu yönünde; han ve hamam ise batı yönünde diğer gruptan ayrı olarak konumlandırılmıştı. Arada bırakılan bahçe-avlu ise iki grup arasında bir nevi tampon görevi görüyordu (Plan 4.1).¹⁷⁰

Ters T planlı yapı, günümüzde cami olarak işlev görmektedir ve Bursa'nın merkez ilçesi olan Osman Gazi İlçesi sınırları içinde, Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde Tarihi Belediye Binası'nın yanında yer almaktadır. İlk Osmanlı bedesteni olarak bilinen yapısı Emir Han (Bey Hanı) ve külliyenin hamamı, Uzunçarşılı Caddesi üzerindedirler. Han, günümüzde birçok ticari işletmeye ev sahipliği yapmaktadır. Eski Aynalı Çarşısı olarak bilinen hamam ise turistik eşyaların satıldığı bir çarşı olarak kullanılmaktadır.

Plan 4.1 Bursa Orhan Gazi Külliyesi ve İçinde Bulunduğu Hanlar Bölgesi (Ayverdi, E. H. 1966)

1-Cami, 2- Medrese, 3- Zaviye, 4- İmaret, 5-Han, 6- Hamam

¹⁶⁹ AYDIN, N. G.(2017). a.g.t. s.32

¹⁷⁰ AYVERDİ E. H. (1966). a.g.e. s.61,66

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

Medrese:

Ekrem H. Ayverdi, en son 1808 yılında tamir gördüğü bilinen,¹⁷¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar faal olduğu anlaşılan,¹⁷² ancak ne zaman yıkıldığı bilinmeyen medresenin konumuyla ilgili ‘‘Cami ile Belediye binasının arasındaki sokağın köşesindeki bahçenin yerinde idi’’ der.¹⁷³ Medresenin plan şeması, dış kütle biçimlenişi ve diğer mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Sıbyan Mektebi:

Külliyeğe ait bir mektebin varlığı, Bursa kadı sicil kayıtlarından tespit edilmiştir. Hicri 1038 (1628) tarihli sicil kaydında geçen: ‘‘... cami'i şerife muttasıl muallimhanesinin sakfı kiremitleri ve kurşundan olukları ve cami-i şerif havlisinde muallimhaneye muttasıl ve mülasık su maksemi taşları ve bölmeleri harab olup ta'miri hassa mi'marı üstad İbrahim bin Abd'ül-gani on bir bin beş yüz akçeye ta'mirini ...’’ ifadelerinden, mektebin caminin yakınında bir su maksemi ile bitişik, kubbeli ve kubbesi kiremitle kaplı bir yapı olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁴ Mektebin 1855 depreminde tamamen yıkıldığı sanılmaktadır.¹⁷⁵

Değerlendirme:

İlk mimari etkinliklerini daha önce İznik ve Bilecik'te müstakil yapılar şeklinde gerçekleştiren Osmanlılar, henüz kuruluş aşamasında iken Bursa'nın fethiyle birlikte devletleşme yolunda kurumlarını oluşturmaya başlamış, bu eğilim mimariye de yansımıştır.

Şüphesiz bu gelişmelerde Orhan Gazi'nin kişiliği önemli rol oynamıştır. Orhan Gazi, bir yandan küçük bir beylik olarak devraldığı ülkesini yeni fetihlerle genişletirken, bir yandan da kurduğu müesseselerle beylikten devlete geçiş sürecini başlatan yapılanmayı oluşturmuştur.

¹⁷¹ HIZLI, M. (2001). a.g.m. s.40

¹⁷² ‘‘XIX. yüzyıl başlarında Bursa'daki medreseler hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bir yazma eserde Orhan Gazi İmaretinin, kendi medrese öğrencileri ve çalışanları dışında, şehirdeki diğer medrese personeline her gün kaç fodla (bir tür ekmek) tahsis ettiği ayrıntılarıyla yer almaktadır.’’HIZLI, M. (2001). a.g.m. s 43

¹⁷³ AYVERDİ E. H. (1966). İstanbul Mimari Çağının Menşei - Osmanlı Mimarisinin İlk Devri [630-805 (1230-1402)], İstanbul Fetih Cemiyeti. s.94

¹⁷⁴ AYVERDİ E. H. (1966). a.g.e. s.95

¹⁷⁵ YAVAŞ, D. (2007). Orhan Gazi Külliyesi. TDVİA, cilt 33, 387-389. s.387

Bursa Orhan Gazi Külliyesi, Sultan Orhan Gazi'nin teşkilatçı kişiliğinin bir ürünü olarak belli bir program dâhilinde, dini, sosyal, eğitim ve ticari yapıların bir arada tasarlanıp inşa edildiği, bu yapıların bir dış külliye duvarı içine alınıp fiziki bir bütünlüğün sağlandığı ilk Osmanlı külliyesidir.

Bursa Orhan Gazi Külliyesi, erken dönem külliyesi hakkında geometrik bir düzene sahip olmayışlarından yola çıkılarak yapılan, rastlantısal ya da dağınık değerlendirmelerinin durumu tam olarak yansıtmadığını, aksine sonraki dönemlerde de gözetilecek olan genel külliye tasarım ilkelerinin ilk olarak bu dönemde ortaya koyulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bursa Orhan Gazi Külliyesi, mevcut yerleşim planına göre değerlendirildiğinde, bir yola bağlı olarak seçilmiş bir arsada, külliye yapılarının işlevlerine göre iki grup halinde tasarlanmış külliye kuruluşuna sahip olduğu görülür. Külliye yapılarının konumlarını ve yönelişlerini belirleyen unsur, birinci grupta kible ekseni, ikinci grupta yol olmuştur.

Bu bağlamda Gönül Cantay'ın külliyenin genel vaziyet planıyla ilgili yaptığı yol vurgusu önemlidir. Cantay'a göre, bir yol üzerinde kurulmuş olan külliye han ile hamamın yol kenarına konumlanması, cami, medrese, zaviye, imaret ve mektebin yoldan uzaklaştırılarak içeri çekilmesi, yolcu ve tacirlerin kullanımı açısından düşünülmüş bir tasarımın varlığını ispatlar.¹⁷⁶ Bursa'nın önemli ticaret yolları üzerinde, yoğun bir ticari etkinliğin gerçekleştiği bir şehir olduğu düşünüldüğünde, söz konusu tasarım düşüncesi daha da anlam kazanır. Ticaret yapısı han ile daha çok tüccar taifesine yönelik yapıldığı anlaşılan hamam yapısının yol kenarına yerleştirilmesi, burada zaten var olduğu bilinen ticari etkinliğin¹⁷⁷ bir düzene sokulması, buna bağlı olarak şehrin fiziki şekillenmesinde ticari merkezin vurgulanması dikkat çekicidir.

Külliye yapıları arasında geometrik bir ilişki yoktur. Ancak arsanın doğusunda cami-mektep ikilisi ve medrese-zaviye-imaret üçlüsünün kible ekseninde birbirine paralel

¹⁷⁶ CANTAY, G. (2002), Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. s.32

¹⁷⁷ Kitab-ı Cihannümâ'da Orhan Gazi Külliyesi'nin bulunduğu yere ilişkin bilgi verirken, bölgede Balık Pazarı ve At Pazarının kurulduğuna değinir: "... Ve Bursa'da yapıldığı 'imâret yiri bir ıssız yiridi-kim, ikindüden sonra âdem varmağa vehm iderdi. Zira Gök-Dere suyu ol eyyâmda Balık- Pazarı'nda akardı. Ol sebebden dereyi öte yakaya geçmeğe vehm iderlerdi. Sonradan derenün çaydan yana tarafına At-Pazarı olıcak, hisardan yana biraz emin oldı..." NESRÎ, M.(1987). Neşrî Tarihi (Kitâb-ı Cihannümâ) I, (haz. UNAT F.R. ve KÖYMEN, M. A.),Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.187.

iki saf, batıda ise han ile hamamın yola teğet bir saf oluşturdukları dikkate alındığında külliyyede kısmen de olsa eksenal bir düzenin varlığından söz edilebilir.

Eğitim yapılarının günümüze gelememiş olması ve kaynaklarda mimari özellikleri hakkında yeterince bilgi bulunmaması, değerlendirme konusu olmalarına imkân vermemektedir. Ancak medrese ve mektep yapılarının konumları itibarıyla, ticari aksın gürültülü ortamından koparılmaları, işlevlerine bağlı olarak ihtiyaç duydukları sükûneti sağlamak amacıyla yolun gerisinde inşa edilmeleri, eğitim yapılarının Osmanlı külliyesi içindeki yerlerini belirleyen genel ana ilkenin daha ilk örnekte uygulandığını gösterir.

Öte yandan belgelerde geçen ifadelerden örtüsünün kiremit kaplı olduğu anlaşılan ve bir su maksemnin bitişiğinde olduğu belirtilen sıbyan mektebi, bir su unsuruyla ilişkili olarak ele alınması açısından ilgi çekicidir. Söz konusu ilişki yapıyı, sonraki dönemlerde sebil-mektep (sebilküttap) olarak karşımıza çıkacak olan bir tasarım birlikteliğinin, en azından fikir bağlamında prototipi olarak değerlendirilebilmesine olanak vermektedir.

4.2 Bursa Hüdavendigâr Külliyesi

Hüdavendigâr Külliyesi, Bursa'nın Osman Gazi İlçesi'ne bağlı Çekirge Semtinde yer almaktadır. Külliye, Bursa kent merkezinin batısında, şehrin geliştiği ovaya hâkim konumdaki bir tepe üzerinde, Sultan I. Murad (1360-1389) tarafından inşa edilmiştir. Bursa'da kurulan ilk sultani külliye olan Orhan Gazi Külliyesi, kentin doğu yönünde nüvesini oluşturmuşken, kısa bir süre sonra Sultan I. Murad'ın külliyesini tam aksi istikamette inşa ettirmesi, şehrin bir nüvesinin de bu yönde oluşturulmak istendiğini gösterir.¹⁷⁸ Külliyenin inşa edildiği bölgeye o dönemde Kaplıca Mevkii denildiği,¹⁷⁹ kaplıcalar bakımından zengin olan bölgede bir yerleşimin olduğu bilinmektedir. Bölgenin bu özelliğine bağlı olarak Hüdavendigâr Külliyesine Kaplıca İmaret'i de denilmiştir.¹⁸⁰

Külliye yapılarına ait bir inşa kitabesi bulunmadığından, külliyenin tarihlendirilmesinde Osmanlı kronikleri¹⁸¹ ve 1385 tarihli vakfiyesinden yararlanılmıştır.¹⁸² Kroniklere göre Sultan I. Murad, külliye'yi Biga'nın Fethi ve Sırp Sındığı Zaferi'nden (1364) sonra yaptırmıştır. Bu tarihten yola çıkarak külliyenin, 1366-67-1385 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir.¹⁸³

Hüdavendigâr Külliyesi, cami-medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam ve türbe yapılarından oluşmaktadır. Türbe, külliye'ye Sultan Murad'ın ölümünden sonra oğlu Sultan I. Bayezid (Yıldırım) tarafından eklenmiştir. İmaret binası yıkılmış, mevcut yapı II. Abdülhamit zamanında inşa edilmiştir.¹⁸⁴ Sıbyan mektebi ise günümüze kadar gelememiştir.

Şehre hâkim bir tepe üzerinde yer alan külliye yapıları, erken dönem özelliği olarak birbiriyle geometrik ve simetrik bir ilişki içinde olmayıp, üzerinde yer aldığı arazinin topografik yapısına uyum sağlayacak şekilde, bir yolun iki kenarına birbirinden bağımsız olarak konumlandırılmışlardır.

¹⁷⁸ HIZLI, M. (2001). a.g.m. s.44

¹⁷⁹ BARKAN, Ö. L. ve MERİÇLİ, E. (1988). Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I. Ankara: TTK Yayınları. s.8

¹⁸⁰ EYİCE, S. (1988). Hüdavendigâr Külliyesi, TDVİA, cilt: 18, 290-295. s.291

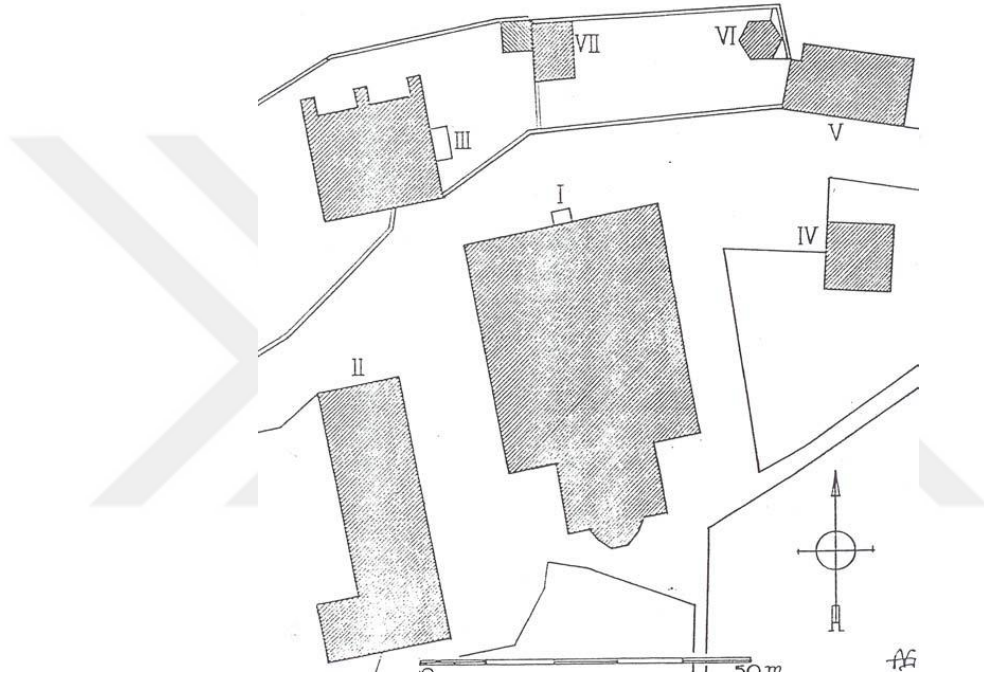
¹⁸¹ AYVERDİ E. H. (1966). a.g.e. s.231

¹⁸² Gökbilgin, T. (1953). Murad I Tesisleri ve Bursa İmâret'i Vakfiyesi. Osman Yalçın Matbaası.

¹⁸³ Kuban, D. (2007). a.g.e. s.87; EYİCE, S. (1988). a.g.m. s.291

¹⁸⁴ Eyice, S. (1988). a.g.m. s.294

Külliye Osmanlı Mimarisi içinde farklı kılan, merkezindeki yapının ayrı fonksiyonlara sahip iki farklı yapı türünün, iki katlı olarak birlikte tasarlanmış olmasıdır. Alt katı ters T planlı cami, üst katı medrese olarak düzenlenen yapı, I. Murad Caddesi ile Hamam Caddesi arasında yer almaktadır. İmaret, L düzende yerleştirilmiş mekânlarıyla caminin batısına konumlandırılmıştır. Hamam, kare planı ve aydınlık fenerli kubbesiyle caminin doğusundadır. Türbe ise caminin önünde kuzeybatı yönünde bulunmaktadır. Sultan I. Murad'ın meftun olduğu türbe kare planlı ve kubbelidir (Plan 4.2).

Plan 4.2 Bursa Hüdavendigar Külliyesi Vaziyet Planı (Gencel, İ. 2000).

1 – Cami-Medrese, 2 – İmaret, 3 – Türbe, 4 – Hamam, 5 – Sıbyan Mektebi.

Külliyyede Yer Alan Eğitim Yapıları

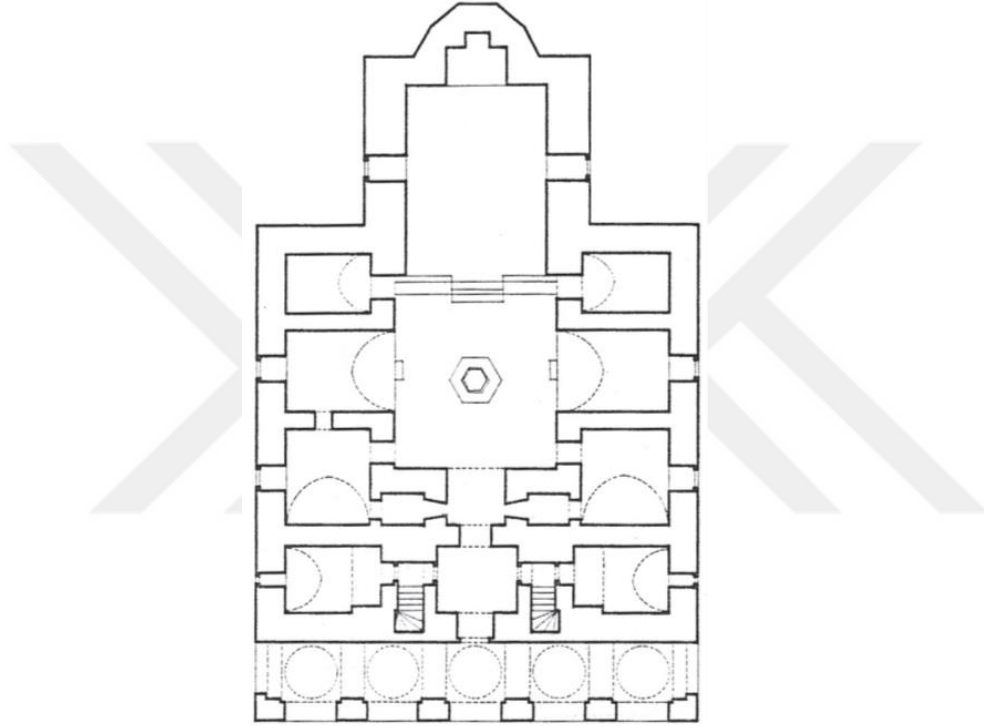
Medrese:

Hüdavendigar Külliyesi'nin medresesi, Osmanlı mimarisi içinde farklı bir tasarımla ele alınmış ünik bir yapıdır.¹⁸⁵ Medrese, Erken Osmanlı mimari programı içinde yaygın olarak karşımıza çıkan Ters T planlı, tabhaneli veya zaviyeli cami olarak nitelendirilen bir yapı tipinin üst katında yer almaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Kuban, D. (2007). a.g.e. s.86

¹⁸⁶ Ters T Planlı yapılar hakkında bkz: Eyice, Semavi (1962) İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, XXI, İstanbul, 1-80.

Özgün fonksiyonunun yanında aynı zamanda medreseye alt yapı vazifesi gören zemin kat, üzeri kubbeyle örtülü, merkezinde şadırvanı bulunan yüksek bir orta sofa ile bu sofanın dört yanına yerleştirilmiş tonoz örtülü dört eyvan ve dört odadan oluşan, dönemin karakteristiği ters T plan şemasının bir varyasyonudur. Bu mekân organizasyonunun önünde bir giriş sofası etrafında organize edilmiş üst kata çıkış sağlayan iki merdiven sahanlığı ve iki tonozlu hacim; en önde ise iki katlı düzenlemesiyle aynı zamanda yapının kuzey cephesini meydana getiren ve kubbeli beş birimden oluşan bir son cemaat yeri revakı yer almaktadır (Plan 4.3).

Plan 4.3 Hüdevendigar Cami-Medresesi Alt Kat Planı (Kuran, A)

Yapıya ortadaki revak biriminin gerisindeki düz atkılı kapıdan girilir. Kısa bir dehlizden sonra ilk olarak kareye yakın dörtgen planlı, tonozlu bir giriş sofasına ulaşılır. Bu sofanın sağında ve solundaki iki kapının gerisinde birer koridor yer almaktadır. Koridorların doğu-batı eksenlerindeki açıklıklar beşik tonoz örtülü köşe hacimlere açılmaktadır. Koridorların kuzeyinde ise medrese katına çıkış sağlayan birer merdiven sahanlığı yer almaktadır. Kare planlı ilk giriş sofasından mihrap ekseninde devam edildiğinde, dikdörtgen planlı ikinci bir sofaya geçilir. Sofa, yanlarda uzunlamasına dikdörtgen iki mekâna iki dar koridorla bağlanırken, güneyde ise kubbeli büyük orta sofaya geçişi sağlar (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 Hüdevendigar Cami Orta Sofası ve Ana Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Orta sofa üstte medresenin iç avlusunu da oluşturacak şekilde yüksek tutulmuş ve ikinci kat seviyesinde poligonal kasağa oturan, pandantifli bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe 11,00 m. çapında, 23,00 m yüksekliğindedir.¹⁸⁷ Kubbenin merkezinde bir aydınlık feneri, bunun düşey aksında ise altıgen planlı mermer şadırvan yer almaktadır. Orta sofanın iki yanında, sivri kemerlerle sofaya bağlanan, zeminleri orta sofadan yüksek iki eyvan bulunmaktadır. Eyvanların yanlarında ise birer kapıyla eyvanlara, yuvarlak kemerli birer açıklıkla orta sofaya bağlanan ikişer mekân daha yer almaktadır. Bu mekânlar orta sofayla aynı zemin kotuna sahip olup, üzerleri beşik tonozlarla örtülüdür (Şekil 4.2).

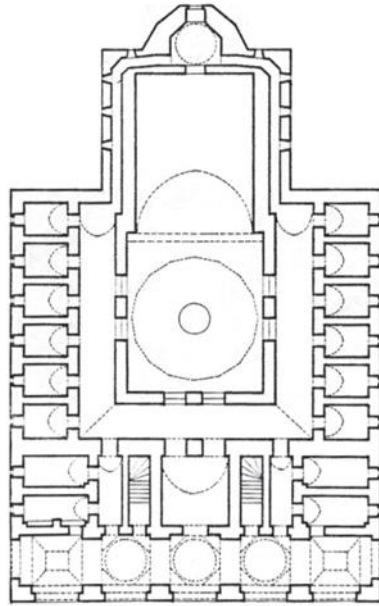
Orta sofanın güneyinde uzunlamasına dikdörtgen planlı, üzeri beşik tonoz örtülü ve büyük kemer açıklıklı, mihraplı ana eyvan yer almaktadır. Buraya kot farkından dolayı beş basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Güney duvarında dışa doğru iki kademe halinde çıkma yapan dikdörtgen planlı mihrap nişi, dış cephede beş kenarlı bir apsis şeklinde düzenlenmiştir (Şekil 4.1).

¹⁸⁷ PEKER, A. U. (2007). a.g.m. s.19

Şekil 4.2 Orta Sofaya Açılan Doğu Eyvanı ve Yan Mekanlar (Özyürek, K. 2019).

Medrese katı, ters T planlı alt katın kubbeyle örtülü orta sofasının etrafını doğu, batı ve kuzey yönlerinde U biçiminde dolanan tonozlu bir koridorun gerisinde organize edilmiş 21 tane tonozlu hacim ile güney yönünde ana eyvanın duvarları üzerinde oluşturulmuş iki tonozlu geçitle ulaşılan beş kenarlı, kubbeli bir mekândan oluşmaktadır. Medresenin önünde alt kattaki son cemaat yeri revakının devamı olarak beş birimden oluşan bir de dış revak bulunmaktadır. Revakın doğu ve batı birimlerinin üst örtüsü aynalı tonoz, ortadaki üç birimin pandantifli kubbedir (Plan 4.4).

Plan 4.4 Hüdevendigar Cami-Medresesi Üst Kat Planı. (Kuran, A)

Medresenin U düzenini oluşturan doğu ve batı kollarında, birbirine eş ölçülerde sıralanmış dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü altışar öğrenci hücresi bulunmaktadır. U'nun tabanını teşkil eden kuzey kenarının merkezinde dersane olabileceği

düşünülen¹⁸⁸ kareye yakın ölçülerde dikdörtgen planlı, üzeri beşik tonoz örtülü büyük bir mekân yer almaktadır. Büyük mekânın iki yanında medrese katına çıkışı sağlayan iki merdiven sahanlığı, sahanlıkların yanlarında ise tonoz örtülü koridorlara açılan enine yatık dikdörtgen planlı ikişer mekân bulunmaktadır. Ortadaki büyük mekân ve kenarlardaki mekânların önündeki koridorlar, hem öndeki U planlı koridora hem de gerideki dış revaka açılmaktadırlar. Plan üzerinde dış revaka açılan merdiven sahanlıkları ise günümüzde düz atkılı birer açıklıkla büyük mekâna bağlanmaktadır (Plan 4.4).

Medrese katına ana girişin gerisindeki sofanın yan duvarlarındaki kapıların gerisindeki merdivenlerle çıkılmaktadır (Şekil 4.3). İki kol halinde yukarı çıkan merdivenler, U'nun taban kenarının merkezinde dersane olabileceği düşünülen 5,60 x 4,85 m ölçülerindeki büyük mekâna, yuvarlak kemerli birer açıklıkla bağlanmaktadır. Bu mekân, orta sofanın üst boşluğunun etrafını U şeklinde saran, bu yönüyle klasik medrese şemasının U düzenindeki avlu revaklarını anımsatan üzeri tonoz örtülü koridora, iki yuvarlak kemerli açıklıkla, geride ise dış revaka düz atkılı bir kapıyla açılmaktadır (Şekil 4.4).

Şekil 4.3 Medrese Katına Çıkışı Sağlayan Merdiven Sistemi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 4.4 Hüdevendigar Medresesi Dershane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

¹⁸⁸ PEKER, A. U. (2007). a.g.m. s.19

İç avlulu medreselerdeki avlu revaklarının konumundaki koridorlar, 3,50 m derinliğindedir. Revakların avlu konumundaki kubbeli sofa boşluğuna dönük duvarlarında 1,70 m genişliğinde yuvarlak kemerli nişler yer almaktadır. Bu nişlerin içinde var olduğu bilinen pencereler günümüzde kapatılmış durumdadır (Şekil 4.5).

Şekil 4.5 Hüdevendigâr Medresesi U Planlı Koridorun Doğu ve Batı Kolu (Özyürek, K. 2019).

Koridor güneyde, altta asıl ibadet mekânı olarak işlev gören ana eyvanın etrafını yine U şeklinde dolanan oldukça dar bir geçitle birleşir. Bu geçit apsidal planlı mihrap nişinin üzerinde yer alan, 3,66 x 2,76 m ölçülerinde üzeri kubbeli bir mekâna ulaşım sağlamaktadır. Kubbeli bu küçük mekân, güneyde yuvarlak kemerli niş içinde dikdörtgen açıklıklı bir pencereyle dışarıdan ışık alırken, kuzey duvarındaki yuvarlak kemerli penceresiyle kubbeli orta sofaya bağlanmaktadır (Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Ana Eyvan Üzerindeki Kubbeli Mekân ve Mekâna Ulaşım Sağlayan Tonozlu Geçit (Özyürek, K. 2019).

U şeklinde uzanan koridorun doğu ve batı kenarlarının gerisinde, altışardan on iki dikdörtgen planlı öğrenci hücresi simetrik olarak yer almaktadır. Hücrelerin koridorlara açılan penceresi yoktur. Öğrenci hücrelerine düz atkılı, kenarları profilli devşirme mermer söveli kapılarla girilmektedir. Üzerleri beşik tonoz örtülü olan hücreler, bazı farklılıklar göstermekle birlikte ortalama 3,35 m derinliğinde olup, 2,70, 2,80 veya 2,90 m arasında değişen genişliklere sahiptir. Dikdörtgen planlı odalar dışarıya bakan duvarlarının merkezinde açılmış birer pencereyle aydınlanmaktadır. Dikdörtgen açıklıklı pencere ve düz atkılı kapılar, içerde duvar genişliğinde yuvarlak

kemerli nişler içinde yer almaktadır. Hücrelerin bazılarında kare veya kemerli küçük nişler bulunmaktadır. Medresede bütün hacimlerin iç yüzeyleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. Zeminleri fayans döşenmiş, fayansların üzeri ise halı kaplanmıştır (Şekil 4.7).

Şekil 4.7 Hüdevendigar Medresesi Öğrenci Hücresi Örneği (Özyürek, K. 2019).

Hüdevendigar Cami-Medresesi, giriş cephesinin birinci kat seviyesi hariç, dıştan bir sıra muntazam kesme taş, üç sıra tuğladan oluşan, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Giriş cephesinin alt seviyesinde ise kemerlerin oturduğu düşey taşıyıcı unsurlar muntazam kesme taşla örülmüştür. Bütün cepheleri üstte yuvarlak kemerli bir saçak düzenlemesi sınırlamaktadır (Şekil 4.8, Şekil 4.9).

Yapının kuzeyinde yer alan beş birimli son cemaat yeri revakı, üstte medrese katında da devam ettirildiğinden, yapının önünde dışarıya üç yönde kemerlerle açılan, iki katlı bir revaklı cephe kompozisyonu oluşturmaktadır. Alt kat revakı, kesme taştan örülmüş bir setin zeminine oturan, yine kesme taşla örülmüş oldukça kalın altı payenin taşıdığı önde beş, yanlarda birer sivri kemerli açıklığa sahiptir. Üst katta ise beş sivri kemer dikey aksta tekrar edilmiş ancak bunlar birer sağır kemere dönüştürülerek, içlerinde ortada bir mermer sütunun taşıdığı çifte sivri kemerli bir düzenleme oluşturulmuştur. Çifte kemerli bu düzenleme, revakın yan cephelerindeki alt açıklığında da uygulanmıştır. Ortada girişi sağlayan hariç alt kat revaklarının payeleri, altta mermer korkuluklarla birbirlerine bağlanmıştır. Yapıda sütunlardan başka cephede süsleme unsuru olarak kullanılmış devşirme olduğu söylenen parçalar kullanılmıştır. Kemerler bütünüyle bir sıra taş, üç sıra tuğla ile örülmüş ve duvarların örgü düzenine

uyulmuştur. Kemer alınlıklarının bazılarında geometrik şekillerden oluşan kompozisyonlar yer almaktadır (Şekil 4.8).

Yapı, giriş cephesinde iki katlı bir cephe kompozisyonuna sahipken, doğu ve batı cephelerde üç sıralı bir pencere düzeni göze çarpmaktadır. Bu cephelerdeki pencerelerden alttaki iki sıradakiler cami hacimlerine aittir. Üstte bir sıra halinde yer alan sekizer pencere ise medrese odalarını aydınlatmaktadır. T'nin öne çıkma yapan kolunun yan cephelerinde, içerdeki dar koridorlara ışık sağlayan ikişer mazgal açıklığı bulunmaktadır. Güneyde apsidal planlı mihrap nişinin üst seviyesinde ise medresenin karşısındaki kubbeli odaya açılan bir pencere yer almaktadır (Şekil 4.9).

Şekil 4.8 Hüdevendigar Cami-Medresi Kuzey (Giriş) ve Doğu Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Şekil 4.9 Hüdevendigar Cami-Medresesi Batı ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebi:

Günümüze kadar ulaşamamış olmasına karşın külliyyede bir sıbyan mektebinin var olduğu, külliyyeye ait vakfiyeden ve bazı tamir belgelerinden tespit edilmiştir.¹⁸⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1385 tarihli vakfiye suretinin sonuna eklenmiş Hicri 802 tarihli bir ilavede, medresenin müderris ve öğrencileriyle birlikte, sıbyan mektebinin hocasına da bir ücret tayin edildiği bilgisine dayanarak, külliyyeye ait sıbyan mektebi ile birlikte

¹⁸⁹ Eyice, S. (1988). a.g.m. s.294

ayrıca bir de tabhanenin bulunduğunu söyler.¹⁹⁰ Ayverdi'nin sözünü ettiği vakfiye metni, 1385 tarihli vakfiyenin 1400 tarihinde yapılmış bir suretidir. Tayyip Gökbilgin suretin, vakfiyenin düzenlenmesinden kısa bir süre sonraya ait olması ve zeylinin Molla Fenari tarafından yapılması nedeniyle güvenilir bir belge olduğunu belirtir. Belgeye göre sıbyan mektebi muallimine günde iki akçe ücret tayin edilmiştir.¹⁹¹

E. H. Ayverdi mekteple ilgili en çarpıcı bilgiye tamir kayıtlarından ulaşıldığını belirterek 1619 tarihinde medrese, mektep, tabhane ve caminin kurşunları 59100 akçe ile tamir edildiği bilgisinden mektebin kubbeli bir yapı olduğunu, 1635 yılına ait bir kadı hükmündeki ifadelerden ise tabhane ile sıbyan mektebinin birbirine bitişik olduğunu anlaşıldığını söyler.¹⁹² Son olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen 1722 ve 1727 tarihli muallim maaşıyla ilgili iki belge ise sıbyan mektebinin söz konusu tarihlerde hâlihazırda faal olduğunu ortaya koymuştur.¹⁹³

Değerlendirme:

Bursa Murad Hüdavendigâr Külliyesi, üzerinde yer aldığı arazinin topografyasına uyumlu bir şekilde, yapıların bir yolun iki yanına birbirinden bağımsız konumlandırıldığı bir yerleşim düzenine sahiptir. Külliye Osmanlı Mimarisi içinde farklı kılan özelliği, merkezindeki yapının ayrı fonksiyonlara sahip iki farklı yapı türünün, iki katlı olarak birlikte tasarlanmış olmasıdır. Alt katı dönemin karakteristik yapısı ters T plan şemasında zaviyeli cami, üst katı ise medrese olarak inşa edilmiştir. Yapı, gerek iki fonksiyonlu tasarımıyla, gerekse dış kütle biçimlenişi ve cephe düzenlemesiyle Osmanlı mimarisi içinde tek örnek olarak kalmış ve bir daha tekrar edilmemiş ilginç bir örneği olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁴

Hüdavendigâr Medresesi, literatürde kapalı avlulu medreselerden mülhem olduğu ileri sürülen ters T planlı yapı tipinin¹⁹⁵ çizdiği dış konturlara uymakla birlikte, mekân organizasyonu açısından alt kattan bağımsız uygulanmış, U düzeninde bir medrese plan

¹⁹⁰ Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s.233

¹⁹¹ Gökbilgin, T. (1951). Murad I Tesisleri ve Bursa İmâreti Vakfiyesi, XXII. Müsteşrikler Kongresi Tebliğler. s 222

¹⁹² Kadı hükmündeki ilgili ifade şöyledir: "Hüdavendigâr Cami-i kurşunları ve cami-i şerif mukaabelesinde vaki birbirine muttasıl ve mülasık mu'allimhane ve tabhane sakfları tuğla kiremidleri 125241 akçe ile ta' miri.." Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s.234

¹⁹³ Söz konusu belgeler: B.O.A.,C.MF. 24/1179 (12-S-1135), B.O.A.,C.MF. 71/3503 (09-Ra-1140) Yılmazyaşar, H. (2017), Bursa'dan Kosova'ya Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi, Anadolu Üniversitesi, SBE, STAD, Doktora Tezi, Eskişehir. s.147

¹⁹⁴ Kuban, D. (1978). 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi. s.159-160

¹⁹⁵ Kuran, A. (1964). a.g.m. s.63

şemasına sahiptir. Avlusu orta sofa olarak alt seviyede kalmış olan yapı, sütunlu-kemerli revaklar yerine avlu boşluğunu U şeklinde çevreleyen bir koridor gerisinde organize edilmiş medrese hacimlerinden oluşmaktadır. Yapı, iki merdiven sahanlığı arasında yer alan büyük hacmin derslane mekânı olduğu önerisi¹⁹⁶ doğru kabul edilecek olursa, derslanesi girişle aynı kenarda konumlanmış simetrik, sade bir U plan şeması ortaya koymaktadır. U'nun karşısında, alt kat ana eyvanın üzerinde yer alan küçük kubbeli mekân ise medrese için işlevsel bir öge olamayacak ölçülerdedir.

Hüdavendigâr Medresesi, Osmanlı mimarlık tarihinde farklı bir fonksiyonel yapı tipinin üzerinde inşa edilmiş tek medrese örneği olmakla birlikte, ters T plan şemasının bir medresede denendiği ilk örnektir ve bu yönüyle sonraki Bursa medreseleri için bir prototip veya ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Nitekim medresenin üstünde yer aldığı alt yapının dış konturlarına bağlı olarak biçimlenmiş ters T plan şeması, Bursa'da inşa edilen diğer sultani medreselerde derslane işlevi gören ana eyvanın ana kütlede tamamen dışa taşırılması şeklinde uygulanmıştır.

Yapı bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise orta sofa/ iç avlusunun üzerinin bir kubbeyle örtülü olduğu dikkate alınrsa, klasik Osmanlı medrese şemasıyla, üzeri kapalı avlulu Selçuklu medrese tipinin kaynaştırıldığı bir tasarıma sahip olduğu öne sürülebilir. Öte yandan yapının önündeki beş birimli revak dizisinin, medreseye giriş sisteminin bir parçası olması dışında, bir anlamda revaklı avlunun eksikliğini tamamladığı, diğer bir ifadeyle bir sirkülasyon mekânı olarak benzer işlevi yerine getirdiği söylenebilir.

Külliyenin sıbyan mektebi, birçok belgeden varlığı tespit edilebilmiştir ancak, kubbeli bir yapı olduğu dışında mimari özellikleri bakımından hakkında değerlendirilme yapabilmeye imkân verecek hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁹⁶ PEKER, A. U. (2007). a.g.m. s.19

4.3 Bursa Yıldırım Külliyesi

Bursa Yıldırım Külliyesi, Bursa'nın Yıldırım İlçesi'ne bağlı Yıldırım Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Sultan I. (Yıldırım) Bayezid, Ulucami Külliyesi'ni kent merkezine inşa ettikten sonra şehrin doğusunu şenlendirmek, bu yönde bir imar ve iskân faaliyetini başlatmak amacıyla kendi adıyla anılan külliyesini inşa ettirmiştir. Evliya Çelebi, geçmişte Şüşterî Bahçesi diye bilinen¹⁹⁷ bölgeyi, ‘‘cennet bahçesine benzer bir gülistan’’ olarak anlatmıştır.¹⁹⁸

Külliye ait bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Vakfiyesi ise 1400 tarihlidir.¹⁹⁹ Âşıkpaşazâde, Mehmed Neşrî ve Hoca Sadeddin Efendi, Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı yapılardan bahsederken bir tarih vermezler. Bursalı İsmail Belig ise Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefiyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân isimli eserinde Yıldırım külliyesindeki yapıların 1394-95 yılında tamamlandığını belirtir.²⁰⁰

Külliye yapıları günümüze ulaşmış olanlar cami, medrese, darüşşifa, hamam ve türbe yapılarıdır. Vakfiyesinde iki medrese kayıtlıdır. Biri günümüze ulaşmamıştır.²⁰¹ Vakfiyede ayrıca matbah, zaviye, han, mahzen, su kemerleri, çeşme, hademe evleri, ahırlar ve ihata duvarlarından bahsedilmektedir.²⁰² Vakfiyede sözü edilmese de külliye içinde bir de kasır-köşk olduğu söylenmektedir.²⁰³

Külliye bir tepe üzerinde kurulduğundan yapılar birbirinden bağımsız ve farklı kotlarda ele alınmış, arazinin uygun görülen yerlerine konumlanmış görünmektedirler. Külliye ana yapısı olan cami, eğimli külliye arazisinin en üst kotunda bir set üzerinde yer almaktadır. Caminin kuzeyinde, camiye göre daha düşük kotta türbe, kuzeybatısında ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan medrese yapısı yer almaktadır. Hamam, gelenek olduğu üzere birincil işlevli yapıların uzağına ve ters istikametine konumlandırılmıştır. Bulduğu yer caminin güney batısına denk gelmektedir.

¹⁹⁷ Yavaş, D. (2013). Yıldırım Külliyesi. TDVİA, cilt: 43, 532-534. s.532

¹⁹⁸ Zıllıoğlu, M. (1971) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 1-2, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi. s.364

¹⁹⁹ Külliye vakfiyesi için bkz. Ayverdi, E. H. (1969). Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi. Vakıflar Dergisi, sayı.8, s.37-47.

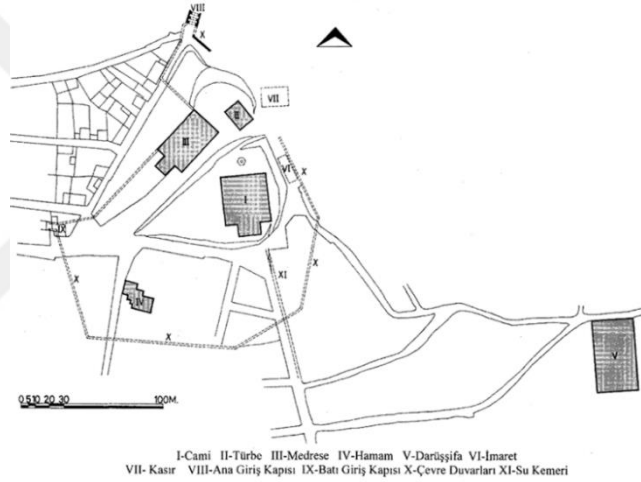
²⁰⁰ Hızlı, M. (2001). a.g.m. s.47-48

²⁰¹ Sedat Çetintaş ikinci medresenin yıkıldığını ve yerinin bilinmediğini söyler. Çetintaş, S. (1952). Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da Murad I ve Yıldırım Bayezid I Binaları. İstanbul: MEB Yayınları. s.22; E. H. Ayverdi ise ikinci medresenin Yıldırım'ın ölümü nedeniyle hiç yapılmadığını iddia eder. Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s. 447

²⁰² Ayverdi, E. H. (1969). a.g.m. s.38

²⁰³ Kuban, D. (2007). a.g.e. s.91

Külliyede konumu en izaha muhtaç yapısı darüşşifadır. Yapı, külliye sınırları dışında, caminin yaklaşık 300 m güneydoğusunda daha alçak bir tepe üzerinde yer almaktadır. Günümüze ulaşmamış yapılardan imaretle ilgili E. H. Ayverdi, caminin batısında ve alt kottaydı der.²⁰⁴ Külliye su kemerleriyle Uludağ'dan su getirildiği bilinmektedir. Vakfiyesinde külliye yapılarından sayılan bu kemerler de günümüze gelememiştir.²⁰⁵ Külliye vakfiyesinde, bahsedilen ikinci medresenin yeri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Vakfiyede bahsedilmemekle birlikte var olduğu söylenen kasır-köşk ile de ilgili herhangi bir ize rastlanılamamıştır. Kasrı vaziyet planında VII numaralı konumda gösteren Albert Gabriel'dir (Plan 4.5).²⁰⁶ Vaziyet planına göre külliye alanı bir ihata duvarıyla çevrelenmiş, darüşşifa hariç yapılar arasında bir bütünlük sağlanmıştır. Bu duvarlar üzerinde biri batıda, biri kuzeyde olmak üzere iki kapı açılarak külliye alanının dışa açılması sağlanmıştır. (Plan 4.5)

Plan 4.5 Bursa Yıldırım Külliyesi Vaziyet Planı. (Yıldız, S. T. 2001).

Külliyede Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Günümüzde restorasyona alınmış olan Yıldırım Medresesi, caminin kuzeybatısında daha alt kotta, caminin kible eksenine göre çapraz bir eksende konumlanmıştır. Camiyle medrese zeminleri arasındaki kot farkı 8 metredir.²⁰⁷ Külliyenin üzerine

²⁰⁴ Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s.462

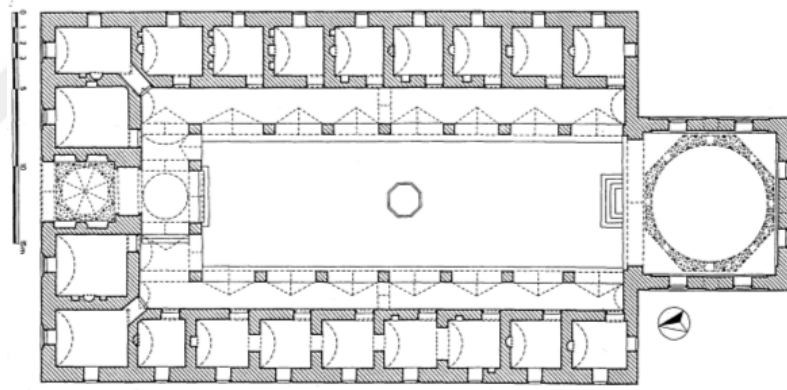
²⁰⁵ Yavaş, D. (2013a).Bursa Yıldırım Külliyesi. TDVİA, cilt 43, 532-534. s.532

²⁰⁶ Vaziyet planı Salim Tayfun Yıldız tarafından, S. Çetintaş ve A. Gabriel planları ile VGM Arşivinde yer alan iki plan bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Yıldız, S. T. (2001). Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, SBE, İzmir. s.15

²⁰⁷ Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s.441

oturduğu alan doğu- batı yönünde eğimli bir topografyaya sahip olduğundan, arsa bir istinat duvarıyla tesviye edilmiştir ancak bu düzenlemenin yetersiz kalması nedeniyle yapının uzun kuzeybatı cephesi, ikinci bir istinat duvarına oturtulmuştur.²⁰⁸

Yıldırım Medresesi, kabaca doğu-batı istikametinde uzanan üç yönde revaklı açık avlulu, uzunlamasına dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Girişi kısa kuzey kenarında olan yapının güney kenarında ise kare planlı, kubbeli formuyla derslane hacmi tamamen dışa taşırılmış vaziyette yer almaktadır. Büyük bir kemerle avluya açılan derslane bir eyvan niteliğindedir. İç avluyu giriş tarafından başlayarak üç yönde U biçiminde çevreleyen revak dizisi, derslane eyvanı önünde devam etmez. Revaklar içten tonozla, dıştan tek yöne eğimli bir çatı ile örtülüdür. Ancak giriş revakı kubbeyle örtülerek ayrıca vurgulanmıştır. Sağ ve soldaki revakların gerisinde sekizer hücre yer almaktadır. Giriş tarafında ise kubbeli giriş mekânının iki yanında ikişerden dört hücre daha bulunmaktadır. Hücrelerin ebatları farklılıklar göstermektedir. Hücrelerin üzeri revaklarda olduğu gibi altta tonoz, dıştan tek yöne eğimli çatı ile örtülüdür. (Plan 4.6)

Plan 4.6 Bursa Yıldırım Medresesi. (Demiralp, Y. 1997)

Yapının giriş cephesi muntazam kesme taştan, diğer cephe duvarları dikeyde üç sıra tuğla, bir sıra taş, yatayda bir taş-bir tuğla düzeninde tekrar eden taş tuğla almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Almaşık duvar örgülü cepheleri üstte iki sıra kirpi saçak, Kesme taş örgülü giriş cephesini ise düz bir saçak kornişini sınırlamaktadır (Şekil 4.10).

²⁰⁸ Demiralp, Y. (1997). Erken Dönem Osmanlı Medreselerinde Derslane Mekânının Yeri ve Mimari Özellikleri. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir. s.36

Şekil 4.10 Bursa Yıldırım Medresesi (Özyürek, K. 2019).

Uzun yan cephelerde tek sıra halinde dokuzar pencere bulunmaktadır. Pencere basık kemerlidir ancak üstte sivri kemerli nişlerle vurgulanmışlardır. Nişlerin yüzeyleri geometrik motiflerle bezenmiştir (Şekil 4.11).

Şekil 4.11 Bursa Yıldırım Medresesi Doğu Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Arka cephe dershanenin dışa taşmasından dolayı kademeli ilerler. Beden duvarları medrese kütesinden de yükseltilmiştir. Dershane cephelerinde iki sıra pencereden oluşan iki katlı bir düzen söz konusudur. Her cephede alt sırada yan yana ikişer pencere, üstte ise bir pencereden oluşan üçlü pencere düzeni yer almaktadır. Alt pencereler yüksek sivri kemerli sağır nişler içine alınmışlardır. Üst seviyedeki tek

pencereler, alttaki ikiz kemerli sağır niş düzenlemelerinin üstüne, tam ortalarına gelecek şekilde yerleştirilmiştir.

Giriş cephesi kesme taş örgüsüyle ayrıca vurgulanmıştır. Bu cephe de yanlardan yükseltilecek kalkan duvar haline getirilmiştir. Cephenin sağında ve solunda yer alan ikişer pencere dikdörtgen açıklıklı ve söveli olup, üstten sivri kemerli bir nişle taçlandırılmışlardır. Daha dıştan ise dikdörtgen ikinci bir niş içine alınmışlardır. Kenarlarda yer alan pencerelerin söveleri, mukarnaslı bezemeleriyle dikkati çekerler. Cephenin ortasındaki giriş bir eyvan niteliğindedir ve oldukça anıtsal bir taç kapı düzenlemesine sahiptir. Giriş, dıştan silmeli bir çerçeve içine alınmış, köşe sütunceli, sivri kemerli bir açıklığa sahiptir. Giriş eyvanının üzeri, sekizgen planlı yüksek kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Kasnak yüzeyi içten Türk Üçgenleriyle dolgulanmıştır. Mekânın sağında ve solunda silmeli çerçeveler içine alınmış mukarnas kavsaralı ikişer niş yer almaktadır. Avluya geçiş ise basık kemerli, geniş bir açıklıkla sağlanmıştır (Şekil 4.12).

Şekil 4.12 Bursa Yıldırım Medresesi Giriş Cephesi ve Giriş Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan iç avlunun zemini topraktır. Avlunun restorasyondan dolayı bozulan zemininin ortasında beş köşeli bir mermer havuz bulunmaktadır. Avluyu üç yönde kuşatan revaklardan giriş revakı kubbe, diğerleri beşik tonozla örtülüdür. Revaklar, önde kesme taştan bir set üzerinde yükselen kare planlı payeleri birbirlerine bağlayan sivri kemerlerle avluya açılmaktadır. Revakların

payeleri, kemerleri ve revak cephesi bütünüyle taş-tuğla-derz almaşık örgüye sahiptir (Şekil 4.13).

Şekil 4.13 Bursa Yıldırım Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Avluya girildiğinde ulaşılan ilk mekân olan giriş revakının diğerlerinden farklı olarak örtülmüş olan kubbesinin yüzeyi, pandantiflerle birlikte eteklerine kadar peteklerle bezenmiştir. Revak zeminleri avlu zemininden yükseltilmiştir ancak burada dikkati çeken, iki kanat zeminleri arasındaki bariz kot farkıdır. Zeminler arasındaki bu fark, revak derinliklerinde de hissedilir. Sağ taraftaki revak kolu diğerinden daha alçaktır ve daha dardır. E. H. Ayverdi bütün bu aksaklıkların bilinçli tercihler olmadığını ya da herhangi bir zorunluluktan kaynaklanmadığını, doğrudan hesap yanlışlığından kaynaklanan hatalı uygulamalar olarak değerlendirmiştir.²⁰⁹ Ancak hatalar bu kadarla kalmayıp mekân boyutuna yansımıştır. Aslında birbirine simetrik olarak tasarlanmış olmalarına rağmen hücrelerin ebatlarındaki farklılıklar nedeniyle, karşısındakinin simetrisinde olması gereken ayak, kemer ve hücre kapıları gibi unsurlar tam olarak birbirlerini karşılamamaktadır.

Hücrelerin revaklara açılan pencereleri yoktur. Almaşık örgülü basık kemerli kapı açıklıkları, almaşık örgülü sivri kemerli hafifletme kemerleri altında yer almaktadır. Hafifletme kemerlerinin alınlıkların tuğla veya tuğla taş dolguludur (Şekil 4.14)

²⁰⁹ AYVERDİ E. H. (1966). a.g.e. s.450

Şekil 4.14 Yıldırım Medresesi Batı Revakı (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri, doğu kolda 3,00 x 3,30 m, batı kolda yaklaşık olarak 3,05 x 3,15 m ölçülerindedir. Üzerleri beşik tonozla örtülüdür. İç mekânları, girişin karşısındaki duvarlarında yuvarlak kemerli nişler içine alınmış birer pencereyle aydınlanmaktadır. Yan duvarlarında yer alan ocakları, mevcut durumda basık kemerli birer niş şeklindedir. Bazı hücrelerin giriş duvarlarında küçük birer niş bulunmaktadır (Şekil 4.15).

Şekil 4.15 Yıldırım Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Girişin tam aksında yer alan derslane eyvanı, avluya büyük sivri kemerle bağlanan, 9,25 x 9,70 m ölçülerinde kare yakın dörtgen planlı bir iç hacme sahiptir. Mekânın üzeri, yüksek sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Yapı bu haliyle tonozlu eyvandan, kubbeli derslane mekânına geçişin ilk uygulaması olarak değerlendirilmektedir.²¹⁰ Avlu zemininden yüksekte olduğu için bir merdivenle girilen iç mekânda, kasnağa geçişi sağlayan pendentif yüzeyleri petekli bir bezemeye dolgulanmış, bu bezemenin üstünde mukarnaslı bir kuşak, duvar üst bitimlerinde döndürülmüştür. Her kenarında birer pencere olan sekizgen kasnak yüzeyi ise Türk

²¹⁰ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.93

Üçgenleriyle dolgulanmıştır. Dershane eyvanı, dikdörtgen kütlede dışa çıkma yaptığından üç duvarında da pencere açılabilmiştir. Her üç duvarda iki alt, bir üst pencereden oluşa üçlü pencere grupları yer almaktadır. (Şekil 4.16)

Şekil 4.16 Yıldırım Medresesi Dershane Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, 14. Yüzyılın sonunda Bursa'da inşa edilmiş olan üçüncü sultani külliyesidir. Külliye yerleşim düzeni açısından, dönemin tasarım ilkelerine uygunluk göstermektedir. Bursa Yıldırım Külliyesi, yapılarının külliye arazisinin fiziki durumuna, özellikle de topografik özelliklerine bağlı olarak konumlandırılmış bir külliye yerleşim düzenine sahiptir. Yapılar arasında dik açılı veya birbirine paralel eksenlerde herhangi bir saflaşma söz konusu değildir. Bununla birlikte caminin arsanın en üst kotuna yerleştirilmesi, medrese, türbe ve imaret yapılarının ise caminin şehre dönük tarafına, dar açılarla konumlanmaları dikkat çekicidir. Dört yapının oluşturduğu düzen, arsa zemininin engebeli ve eğimli yapısının bilinçli kullanıldığını, kot farklarının külliye'nin şehir yönünden kesintisiz algılanabilmesini sağlamak için değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Orhangazi Külliyesi'nde olduğu gibi merkezinde ters T planlı bir yapının bulunduğu Yıldırım Bayezid Külliyesi, yapı programında yer alan eğitim yapılarının sayısı ile farklı bir özellik gösterir. Külliye'de vakfiyesinde belirtilen ancak günümüze

gelememiş olanla birlikte iki medrese ve bir darüşşifa yapısı bulunması külliye'nin eğitim işlevini öne çıkarmaktadır.

Medrese, diğer bütün külliye yapıları gibi bir yapıyla herhangi bir organik bağı bulunmayan, tekil bir yapıdır. Dershane hacminin güney kenarından bütünüyle çıkma yaptığı uzunlamasına dikdörtgen planlı bir ana kütle içinde, üç yönde revaklı bir avlunun etrafına U şeklinde dizilmiş hacimlerden oluşan bir medrese düzenine sahiptir.

Yapı, inşa malzemesi ve tekniği olarak giriş cephesinde muntazam kesme taş, diğer cephelerde taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir ve bu yönüyle külliye'nin merkezi yapısı camiyle kıyaslandığında aralarındaki hiyerarşik fark sezilebilmektedir.

Medrese oldukça simetrik mekânsal bir tasarıma sahiptir. Medrese hacimlerinin iki eş L şeklinde girişin iki yanında bir U oluşturması, dershane hacminin U'nun karşısında girişle aynı ekseninde konumlanması, yapının simetrik tasarımını ortaya koyar.

Yıldırım Bayezid Medresesi plan şeması açısından dönem özelliği gösterse de birçok yönüyle Selçuklu dönemi medreselerinin uygulamalarını devam ettirir. Girişin anıtsal bir taş kapı şeklinde düzenlenmesi, dershane hacminin eyvan formu, dershane eyvanının avlu zemininden yüksek tutulması, ana eyvan dışında bütün öğrenci hücreleri ve diğer hacimlerin tonoz örtülü olması gibi uygulamalar, yapının Selçuklu dönemi medreseleriyle uyuşan özellikleridir.

Medresenin dershane hacmi, medrese mimarisi açısından önemli bir dönüşüm evresini yansıtır. Osmanlı öncesi medrese mimarisinin karakteristiği olan ve genellikle çeşitli tonoz örtüleriyle karşımıza çıkan dershane işlevli ana eyvan, bu yapıda kubbeli örtüsüyle farklı bir özellik ortaya koyar. Dershane hacmi, eyvan formuyla Selçuklu geleneğini devam ettirirken, kubbeli örtüsüyle sonraki dönemlerde kubbeli kapalı hacimlere dönüşecek olan dershane tipinin ön örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dershane eyvanının medrese plan şemasının saf geometrisini bozacak şekilde, bütünüyle dışa çıkma yapması, bu hacmin önceki dönemlerdeki örneklerinden farklı diğer bir özelliğidir. Dershane mekânına daha fazla pencere açılmasına imkân sağlayan bu özellik, sonraki Bursa sultani külliyelerinin medreselerinde istisnasız tekrar edilmiştir.

Öte yandan dershanenin yaptığı çıkmayla medresenin dikdörtgen şemasına kazandırdığı formun, Bursa'daki bütün sultani külliyelerin camilerinde uygulanan ters T plan şemasına benzerliği dikkat çekicidir. Osmanlı cami mimarisi içinde tipolojik grubu oluşturan ters T plan şemasının, bu yapıyla birlikte medreselere de uyarlandığı görülmektedir. Bu uyarlamanın ön pratiğinin Hüdavendigâr Medresesi'nde gerçekleştirildiği, uzun bir dikdörtgen olan Yıldırım Medresesinde denendiği, Yeşil ve Muradiye Medreselerinde ise oransal olarak olgunlaştırıldığı, sonraki dönemlerde de kullanılarak medrese mimarisinde tipolojik bir grubun oluşturulduğu görülmektedir.

4.4 Bursa Yeşil Külliye

Yeşil Külliye Bursa'nın Yıldırım İlçesine bağlı Yeşil Mahallesi'nde yer almaktadır. Konum olarak şehir merkezinin doğusunda, şehrin doğu manzarasına kuzey ve kuzeybatı yönlerinden hâkim bir noktadadır. Tarihî belgelerde İmâret-i Sultân, İmâret-i Sultân Çelebi Mehmed Han isimleriyle kayıtlı olan külliye²¹¹ Yeşil Külliye olarak ünlenmesinin sebebi, yapılarında kullanılan çini tezyinatıdır.²¹²

Külliye cami, medrese, imaret ve türbeden oluşmaktadır. Külliye'nin ana yapısı olan Yeşil Caminin inşa kitabesinde, Sultan (Çelebi) I. Mehmed'in emriyle inşasına başlanan binanın 1419 yılında tamamlandığı, mimarının ise Ahi Bayezid oğlu Hacı İvaz Paşa olduğu yazılıdır.²¹³ Külliye'ye 1485 yılında bir de hamam eklenmiştir.²¹⁴

Sultan I. Mehmed (1413-1421), Ankara Savaşı (1402) sonrası yaşanan Fetret Dönemini (1402-1413) kardeşlerini bertaraf ederek sona erdiren, Anadolu'da yeniden Türk birliğini kuran ve devleti dağılmaktan kurtaran, bu yüzden de devletin ikinci kurucusu sayılan, beşinci Osmanlı padişahıdır. Yaptırdığı külliye gerek yapısal gerekse süsleme özellikleriyle yeniden kuruluşun, devlet ihtişamının ve sultanın gücünün bir simgesi olarak görülmüştür.²¹⁵

Külliye Osmanlı Bursa'sının ortasında, Bursa Ovası'na hâkim bir tepe üzerinde kurulmuştur. Külliye binalarının üzerinde yer aldığı arsa bir taraftan dere, iki taraftan derin bir yarla çevrilidir.²¹⁶

Yeşil Külliye'nin tasarımında Muradiye Külliyesi'nde olduğu gibi belirleyici unsur doğu-batı ekseninde uzanan yol olmuştur. Külliye yapıları, yatay eksende uzanan yolun iki yanında iki saf oluşturacak bir şekilde konumlandırılmışlardır. Külliye'nin ana yapısı cami ile ikincil yapısı medrese, yolun kuzeyinde yaklaşık 100 m aralıkla yan yana yerleştirilmişlerdir. İki eksenli bu yerleşim düzeninde ters T planlı cami batıda, medrese doğuda yer almaktadır. Burada Muradiye'den farklı olarak cami ve medresenin kuzey giriş cepheleri değil, güney cepheleri yola bakmaktadır. Kuzey-

²¹¹ YAVAŞ, D. (2013b). Yeşil Cami Külliyesi, TDVİA, cilt: 43, 492-495. s.492

²¹² ÖNEY, G. ve ÜNAL, R. H. (2000). Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s.98; YÜCEL, E. (1965). Bursa Yeşil Külliyesi. Arkitekt Dergisi, Cilt 1965-1, Sayı 318, 31-35. s.33

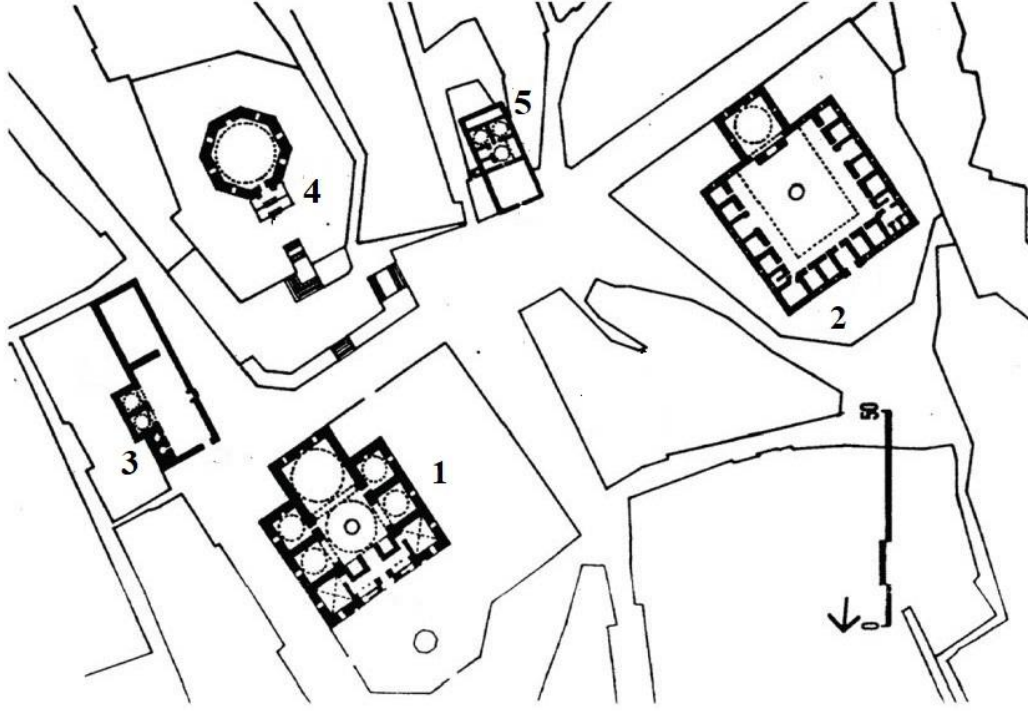
²¹³ AYVERDİ, E. H. (1972). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II, 806-855 (1403-1451). İstanbul: Baha Matbaası s 94; YAVAŞ, D. (2013b). a.g.m. s.492

²¹⁴ YÜCEL, E. (1965). a.g.m. s.35.

²¹⁵ ÖNEY, G. ve ÜNAL, R. H. (2000). a.g.e. s.98

²¹⁶ YAVAŞ, D. (2013b). a.g.m. s.492

güney doğrultusundan yola bağlı olarak hafif sapsmış durumda uzunlamasına dikdörtgen bir ana yapı ile güneydoğusundan dikdörtgene bitişik iki kubbeli bir ek mekândan ibaret imaret yapısı caminin kuzeydoğusundadır. Bir kripta katı üzerine inşa edilmiş sekizgen planlı türbe ise caminin kuzeybatısında, yolun diğer tarafında konumlandırılmıştır (Plan 4.8).

Plan 4.7 Bursa Yeşil Külliye Vaziyet Planı (www.sehrinesesver.com sitesinden işlenerek alınmıştır.).

1-Cami, 2-Medrese, 3- İmaret, 4-Türbe, 5- Hamam.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Yeşil Medrese, Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmakta iken 2018 yılında restorasyona alınmış, halihazırda restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Medrese, tarihi kaynak ve belgelerde Sultaniye Medresesi, Bursa Sultaniyesi, Çelebi Mehmed Medresesi olarak anılmaktadır.²¹⁷ E. H. Ayverdi, vakfiyesinde otuz öğrencinin eğitim göreceği ifadesinden ve medresenin aşağıda belirteceğimiz bazı yapısal özelliklerinden yola çıkarak yapının aslında iki katlı olarak tasarlandığını ancak ikinci katın mücbir sebeple tamamlanamadığını ileri sürmüştür.²¹⁸

²¹⁷ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.95; BALTACI, C. (1976). a.g.e. s.491

²¹⁸ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.95

Yeşil Medrese, külliyyeye ait diğer yapılardan nispeten uzakta, külliye arazisinin güneybatısında yer almaktadır. Medrese, araziyi ikiye bölen yolun güneyinde cami ile aynı yatay ekseninde konumlanmıştır ve camiye paralel kible ekseninde uzanmaktadır.

Yeşil Medrese, güneyinden derslane hacminin bütünüyle çıkma yaptığı, diğer medrese hacimlerinin kareye yakın dörtgen bir şema içinde üç yönde revaklı, şadırvanlı bir açık avlu etrafına U düzeninde dizildiği, oldukça simetrik bir medrese düzenine sahiptir. Medrese, derslane hacminin ana kütlede dışa taşırılması nedeniyle caminin ters T plan şemasına benzer şema ortaya koymaktadır. Yapının iç avlulu ana kütle, 38,50 x 36 m ebadında kareye yakın bir dikdörtgen plana sahiptir. Ana kütlein güneyinden bütünüyle çıkma yapan derslane hacmi ise yaklaşık 12 x 12 m ebadında, avluya büyük bir kemerle açılan dıştan sekizgen kasnaklı, içten pandantifli kubbeli bir yapıdır (Plan 4.8).

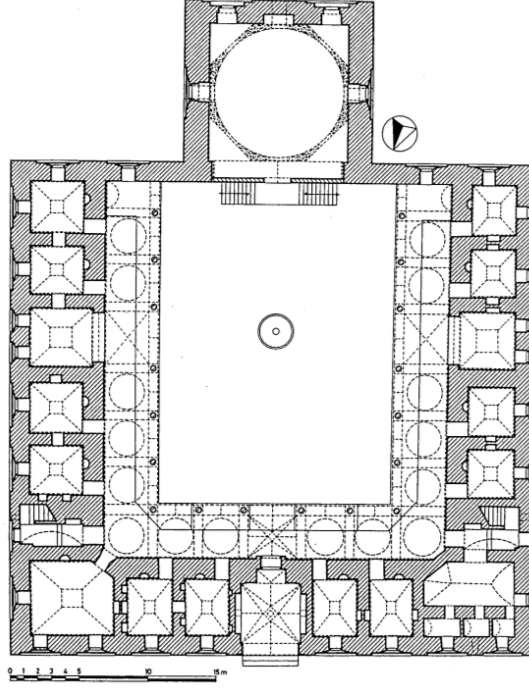
17,50 x 20,50 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı iç avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerinde U düzeninde 21 adet revak birimi, revakların gerisinde ise girişle birlikte üçü eyvan, on ikisi öğrenci hücresi ve iki de diğerlerinden büyük köşe hücresi olmak üzere toplam 17 tonozlu medrese hacmi yer almaktadır. U'nun kolları ile taban kenardaki köşe hücrelerinin arasında ise karşılıklı yerleştirilmiş birer merdiven sahanlığı bulunmaktadır. Bu merdiven sahanlıklarının aslında iki katlı tasarlanmış medresenin üst katına ulaşım sağlamak amacıyla inşa edildikleri öne sürülmüştür.²¹⁹

Medresenin giriş eyvanı, U şemanın tabanını teşkil eden güney kenarının merkezindedir. Diğer iki eyvan ise U'nun doğu ve batı kolların merkezinde karşılıklı konumdadır. Toplam 12 öğrenci hücresi ise üç eyvanın da her iki yanında ikişerden dörder tane olacak şekilde yer almaktadırlar. Diğerlerinden daha büyük olan köşe hacimlerinden kuzeybatıdaki güneyinde bir kemerle merdiven sahanlığına bağlanan güneydoğu köşesi kesik enine yatık dikdörtgen planlı bir sirkülasyon mekânı ile kuzeyinde bu mekâna yuvarlak kemerlerle bağlanan tonozlu üç hela biriminden oluşan bir helalar mekânı olarak düzenlenmiştir. Kuzeydoğu köşedeki hacim ise diyagonalinde kapı açılabilmesi amacıyla güneybatı köşesi kesilmiş kare planlı, aynalı tonoz örtülü büyük bir hücre şeklindedir (Plan 4.8).

Revak birimlerinden bazıları farklı ebat ve örtülere sahiptir. U'nun ucundaki birimler dar ve beşik tonozlu, yan eyvanların önündekiler ise geniş ve çapraz tonozludurlar.

²¹⁹ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.95

Giriş mekânının önündeki revak ise yıldız şeklindeki tonoz örtüsüyle giriş aksını vurgulamaktadır. Bunların haricindeki diğer birimlerin hepsi pandantifli kubbelidir. Dershane hariç bütün mekân ve revakların üzeri dıştan iki yöne eğimli, kiremit kaplı bir çatı ile örtülüdür.

Plan 4.8 Bursa Yeşil Medrese (Demiralp, Y. 1997).

Yeşil Medrese, moloz taştan bir set üzerinde inşa edilmiştir. Yapının dış beden duvarları düzensiz bir taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle örülmüştür. Almaşık örgüde kullanılan taşlar, kimi yerlerde kaba yonu taş, kimi yerlerde moloz taştır. Tuğla hatıllar ise bazen bir, bazen de iki sıra halindedir. Taşlar arasındaki dikey tuğlalar bazı yerlerde kullanılmamıştır. Beden duvarlarını üstte iki sıralı bir kirpi saçak sonlandırmaktadır.

Medrese, oldukça hareketli bir cephe düzenine sahiptir. Bütün cepheler tek sıra pencere düzeninde ele alınmıştır. Dikkati çeken özellik olarak bütün pencereler set üstünden saçak altına kadar büyük dikdörtgen birer niş içine alınmıştır. Pencereler dikdörtgen nişlerin içinde üç sıra tuğla bir sıra taşla örülmüş hafifletme kemerleri altında elde edilmiş ikinci bir dikdörtgen niş içinde, kenarları profilli silmelerle kademelendirilmiş sağır sivri kemerli kesme taştan yüzeysel nişler içinde yer almaktadırlar. Pencereler, profilli silmelerle kademelendirilmiş sağır sivri kemerli, dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekelidir. Almaşık örgülü büyük sivri kemerlerin

alınlıkları geometrik motifli, firuze renkli çini ve taş malzemeye bezenmiştir (Şekil 4.17).

Şekil 4.17 Bursa Yeşil Medrese Güneydoğudan Görünümü (Özyürek, K. 2019)

Üstte kenarları oval bir ahşap sundurmayla korunaklı hale getirilmiş olan medresenin girişi, üç sıra tuğla bir sıra taşla örülmüş büyük sivri bir kemerle dışarıya açılan kare planlı, üzeri yıldız şekilli tonozla örtülü bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Mekânın sağında ve solunda, Bursa kemerli iki sağır niş bulunmaktadır. Güney yönünde ise üstte profilli silmelerle vurgulanmış sivri kemerli derin bir niş içinde, avluya giriş kapısı yer almaktadır. Sivri kemerli nişin kemer altı ve alınlık kısmı lacivert ve firuze renkli çinilerle bezenmiştir. Dikdörtgen formlu mermer giriş basık kemerli bir açıklığa sahiptir ve iki ahşap kanatlıdır (Şekil 4.18).

Şekil 4.18 Bursa Yeşil Medrese Giriş Cephesi ve Giriş Eyvanı (Özyürek, K. 2019)

Dikdörtgen planlı avlunun zemini, toprak üzerine doğal taşlar döşelidir ve merkezinde yuvarlak mermer bir havuz yer almaktadır. Revaklar avluya doğu ve batı yönlerinde yedişer, kuzeyde ise beş sivri kemer açıklığıyla açılmaktadır. Taş-tuğla-derz almaşık örgülü bu kemerleri önde 18 sütun taşımaktadır. 18 sütundan ikisi granit, diğerleri mermerdir. Sütun başlıklarından altı tanesi Bizans dönemine ait olup devşirmedir.²²⁰ Revakların avluya bakan cepheleri bir sıra taş, üç sıra tuğla almaşık örgülüdür. Taşların arası dikey tuğlalarla kasetlenmiştir. Cephe üstte kirpi saçakla sınırlanmıştır. Revak üst örtüsü olan kırma çatı, avluya doğru geniş saçaklıdır (Şekil 4.19).

Şekil 4.19 Bursa Yeşil Medrese Avlusu Batı Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019)

Revak zemini kare formu tuğlalarla döşenmiştir. Revak derinliği 3,30 m'dir. Sütunlardan hücre duvarlarına atılan yan kemerlerin formu yuvarlaktır. Revakların kemer, pandantif ve üst örtü yüzeyleri ve hücre cepheleri sıvalı ve boyalıdır (Şekil 4.20).

Revak gerisindeki hücrelerin girişleri, kuzeydekilerde düz atkılı, diğerlerinde basık kemerli kapılarla sağlanmıştır. Hücreler doğuda 3,57 x 3,73 m, batıda 3,60 x 3,33 m ölçülerindedir. Hücrelerin avlu yönündeki giriş duvarlarında birer ocakları, kuzey duvarlarında bir veya iki niş bulunmaktadır. Hücrelerden kuzeydoğu köşedeki üç, güneydoğu ve güney batı köşedekiler iki, diğerleri birer pencereyle aydınlanmaktadır (Şekil 4.21).

²²⁰ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.96

Şekil 4.20 Bursa Yeşil Medrese Avlusu Batı Revakı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 4.21 Bursa Yeşil Medrese Bir Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Yan eyvanlar önlerindeki revaka dilimli kemerleriyle açılmaktadır. Doğu eyvanı 4,15 x 455, batı eyvanı 4,20 x 3,97 m iç ölçülere sahiptir. Her iki eyvan da aynalı tonoz örtülüdür (Şekil 4.22). Batıdaki aynalı tonoz örtüsü çini bezemeyle kaplanmıştır. Tonozun aynasında yirmi kollu bir yıldız ve bu yıldızın etrafında gelişen geometrik şekillerle sınırlanmış alanlar içinde bitkisel motifli kompozisyon yer almaktadır. Kavisli yüzeyler ise dikdörtgen şeklinde firuze ve lacivert çinilerle kaplanmıştır.²²¹ Zeminleri altıgen formlu tuğlalarla döşenmiş olan eyvanların dışarıya açılan dikdörtgen açıklıklı ikişer penceresi bulunmaktadır. Güney duvarlarında ise sivri kemerli birer niş yer almaktadır (Şekil 4.22, Şekil 4.23).

²²¹ DEMİRALP, Yekta (1997). a.g.t. s.71

Şekil 4.22 Bursa Yeşil Medrese Batı ve Doğu Eyvanları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 4.23 Bursa Yeşil Medrese Batı Eyvanının Çini Kaplı Aynalı Tonozu (Özyürek, K. 2019).

Avlunun güney kenarının ortasında, girişin karşı aksına konumlanmış olan dersane eyvanı, yerden yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir set üzerine oturmaktadır. Avluya 9,60 m genişliğinde tuğla örgülü büyük bir sivri kemerle açılan dersane eyvanının cephesi, revak boyunun neredeyse iki katı yüksekliğe sahiptir. Cephe kemer üzengi seviyesine kadar kaba yonu taş, yukarısı ise araları dikey tuğlalarla kasetlenmiş bir sıra taş, üç sıra tuğla ve derz dolgu tekniğinde almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Üstte ise iki sıralı bir kirpi saçak bulunmaktadır.

Kubbeli dershane eyvanı 10,00 x 10,06 m iç ölçülerine sahiptir. Duvarlardan sekizgen kasnağa geçişi sağlayan pandantiflerin yüzeyleri, küçük niş dizilerinden oluşan mukarnaslarla bezenmiştir. Her yüzünde yuvarlak kemerli bir pencere bulunan sekizgen kasnağın yüzeyi ise prizmatik Türk üçgenleriyle dolgulanmıştır ve her cephesinde sivri kemerli, alçı revzenli birer pencere bulunmaktadır. Mekânın güney duvarında iki alt bir üst, doğu ve batı duvarlarında altlı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Alt pencereler dikdörtgen, üst pencereler sivri kemerlidir. Güney duvarının merkezinde sivri kemerli bir de mihrap nişi bulunmaktadır.

Şekil 4.24 Bursa Yeşil Medrese Dershane Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Bursa Yeşil Külliyesi'nin tek eğitim yapısı, Yeşil Cami'nin batısında yer alan Yeşil Medrese'dir. Mevcut durumda tek katlı bir yapıdır ancak hücre duvarlarının çok kalın oluşu, medrese hacimlerinin tonoz örtülere sahip olması, ana eyvanın tek katlı bir medrese yapısı için çok yüksek inşa edilmesi ve iki yanında iki merdiven sahanlığının bulunması gibi özelliklerinden dolayı aslında iki katlı olarak tasarlandığı düşünülmüştür.²²² Ayrıca medresede 13 hücre bulunmasına karşın vakfiyesinde 30

²²² AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.95; BALTACI, C. (1976). a.g.e. s.491

öğrenciden bahsedilmesi, ikinci bir katın olması gerektiği düşüncesini güçlendirmektedir.²²³

Yeşil Medrese, başta dersane eyvanı olmak üzere birçok özelliği ile Selçuklu dönemi medrese geleneğine bağlanır.²²⁴ Güney cephesinin merkezinde yer alan bir giriş eyvanı, girişin simetri ekseninde yer alan dersane işlevi gören ana eyvan ve çapraz ekseninde, birbirine simetrik konumlanmış iki küçük eyvan, medreseyi Selçuklu Çağı'nın dört eyvanlı medrese tipolojisiyle ilişkilendirir. Dersane hacminin eyvan şeklinde büyük bir kemerle avluya açılması, avlu zemininden yüksek tutulması, diğer medrese hacimlerinin tonoz örtüyle kapatılması, süsleme programında çiniye verilmesi, devşirme malzeme kullanımının Selçuklu dönemi medreseleriyle uyuşan diğer uygulamalarıdır.

Ana eyvanın üzerinin bir kubbeyle örtülmesi ve ana kütlede tümüyle taşırılması ise döneme özgü bir uygulamadır ve yapının plan şemasını dönemin karakteristiği olan ters T plan şemasına dönüştürmüştür. Hüdavendigâr Medresesi'nde zaten ters T planlı cami üzerinde uygulanan bu şema, ikinci olarak Yıldırım Medresesi'nde uzunlamasına dikdörtgen kütlede denenmiştir. Yeşil Medrese, erken dönemde inşa edilen sultani külliyelerinin medreselerinde karşımıza çıkan bu tasarım düşüncesinin cami oranlarında ele alınmış ilk olgun örneğidir. Medresenin, kareye yakın ölçülerdeki dörtgen ana kütleyle hacmi büyüyen dershanenin oran ve formları birbirine yaklaştırılmış böylece nerdeyse külliyenin camisiyle eş bir ters T planlı bir yapı halini almıştır.

Beden duvarlarının, avlu revak kemer ve cephelerinin almaşık duvar örgüsü, dersane eyvanının pendentiflerinin mukarnaslarla, kubbe kasnağının prizmatik üçgenlerle dolgulanması döneme özgü özelliklerdir.

Bütün cephelerin büyük dikdörtgen nişlerle hareketlendirilmesi ve pencerelerin bu nişlerin içinde açılması, pencerelerin üzerindeki alınlıkların çiniyle kaplanması ise dönemi içinde bu yapıya özgüdür.

²²³ DEMİRALP, Y. (1997). a.g.t. s.71

²²⁴ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.102

4.5 Bursa Muradiye Külliyesi

Bursa'da inşa edilen sultani külliyelerin sonuncusu olan Muradiye Külliyesi, şehrin batısında, hisarın batı kapısına yakın bir konumda yer almaktadır. Bulunduğu mahal, külliye yapıldığı dönemde Semaviyyin Mahallesi olarak bilinmektedir.²²⁵ Günümüzde ise Muradiye Mahallesi adını almıştır.

Cami kitabesinden banisinin Sultan II. Murad olduğu, Mayıs 1425'te inşasına başlandığı, Kasım 1426'da da bitirildiği anlaşılmaktadır.²²⁶ Vakfiyesinin aslı bulunmamaktadır ancak 1430 tarihli bir tercümesi VGM arşivinde yer almaktadır.²²⁷

Sultan II. Murad, Osmanlı tarihinde en çok vakıf eser yaptıran padişah olarak bilinir. Bu özelliğinden dolayı Ebu'l-hayr, Ebu'l-hayrat namıyla anılır. Payitahtı Edirne'ye taşıdığından imar etkinliklerinin büyük çoğunluğunu yeni başkentte gerçekleştirmiştir. Bursa Muradiye Külliyesi'yle aynı tarihlerde Edirne Muradiye Külliyesi'ni de inşa ettirmiş, daha sonra Edirne Eski Sarayı'nın yapımına başlamıştır. Osmanlı mimarisinin mihenk taşlarından biri sayılan Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi, Ergene nehri üzerindeki Uzunköprü, Edirne'de inşa ettirdiği diğer önemli yapılarıdır.²²⁸

Muradiye Külliyesi'nin fiziki bütünlüğünü cami, medrese, imaret, türbe, hamam ve çeşme yapıları oluşturmaktadır. Sonraki süreçte etrafına çok sayıda türbe ve mezar yapıldığından, külliye alanı adeta bir nekropole dönüşmüştür.²²⁹

Muradiye Külliyesi, Bursa'da inşa edilen sultani külliyeler içinde yerleşim düzeni açısından en uygun örnektir. Yapılar, her ne kadar sokak dokusunun belirlediği organik bir düzende yerleştirilmişlerse de, kible eksenine dik doğrultuda yer aldıklarından doğu-batı yönünde belirgin bir saf oluştururlar. Bu saflaşmaya imkân veren en büyük etken, arsanın ve arsayı kuzeyden sınırlayan sokağın kible eksenine dik uzanışdır. Bununla birlikte külliye arazisinin çevreden yüksek fakat düz bir zemine sahip olması, yapıları aralarında kot farkı olmadan, bir düzlemde ele alınmalarına olanak sağlamıştır.

²²⁵ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.298

²²⁶ BAYKAL, K. (1993). Bursa ve Anıtları. Bursa: Hâkimiyet Tesisleri. s.166

²²⁷ Vakfiye hakkında bkz: AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.298-299

²²⁸ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.110

²²⁹ Külliye alanında II. Murad'a ait türbe dışında 12 türbe daha yer almaktadır. Türbeler hakkında bkz: ERSOY B. (1990). Bursa Muradiye Türbeleri. TİB Kültür ve Sanat Dergisi, Yıl 2, Sayı 7, Eylül 1990, 27-34; ALTINTAŞ, Z. (2008). Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler. ÇOMÜ, SBE, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Kısmen aksenal olarak da nitelenebilecek bir düzende, külliye'nin ana yapısı cami ile ikincil yapısı medrese, yaklaşık 40 m aralıkla birbirine paralel vaziyette yan yana konumlandırılmışlardır. Kuzey cepheleri sokağa bakan yapılardan Ters T planlı cami arsanın doğu yönünde, medrese ise batısındadır.

Hamam, günümüzde külliye alanını batı yönünde kuzey-güney istikametinde ikiye bölen caddenin diğer tarafında, caddeyle sokağın kesiştiği noktada yer almaktadır. Caddenin açısına bağlı olarak hafif sapmış olsa da cami ve medrese gibi kible ekseninde uzanmaktadır.

Külliye'nin tek eksenli yerleşme düzenini bariz bozan yapı, dikdörtgen planlı imarettir. Yapı caminin doğusunda, diğer yapıların oluşturduğu hattın kuzeye kaymış vaziyette, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu uzanışıyla farklı bir açı çizmektedir.

Türbe ise asıl külliye yapılarının çizdiği hattın güneyinde cami ile medrese arasında ancak medrese eksenine daha yakın bir konumda yer almaktadır. Külliye Sultan II. Murad'ın ölümünden (1451) sonra eklendiği düşünülen türbe,²³⁰ sonradan inşa edilen diğer türbelerle birlikte arazinin güneyinde bir hazire oluşturmuştur (Plan 4.9). Külliye bu özelliğiyle Osmanlı külliye mimarisinde camilerin güneyindeki alanların, hazire olarak değerlendirilmesi geleneğini başlatan ön örnek olarak değerlendirilmektedir.²³¹

Plan 4.9 Muradiye Külliyesi Vaziyet Planı (Ayverdi, E. H. 1972).

²³⁰ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.321

²³¹ CANTAY, G. (2002),

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

Medrese:

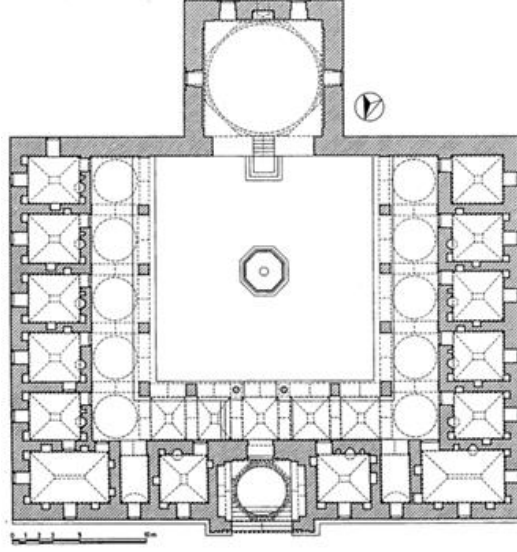
Külliye bütünlüğü içinde eğitim işlevli tek yapı olan Muradiye Medresesi, günümüzde Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Kur'an ve El Yazmaları Müzesi olarak hizmet vermektedir.

Medrese, caminin doğusunda yer almaktadır. Üzerinde yer aldığı alan batıdan doğuya artan eğime sahip olduğundan bir set üzerinde inşa edilmiştir. Yapı, güneyinden dersane hacminin çıkma yaptığı, medrese hacimlerinin enine yatık dikdörtgen bir şema içinde üç yönde revaklı, şadırvanlı bir açık avlu etrafına U düzeninde dizildiği simetrik medrese düzenine sahiptir. Ana kütlein güneyinden bütünüyle çıkma yapan dersane hacmi, avluya büyük bir kemerle bağlanan sekizgen kasnaklı, kubbeli bir eyvandır. Dersane eyvanının ana kütlede bütünüyle öne doğru çıkma yapması, medresenin yatık dikdörtgen şemasının geometrisini bozarak, dış konturları itibarıyla ters T plan şemasına dönüştürmüştür (Plan 4.10).

Enine yatık dikdörtgen planlı ana kütlein iç avlusu, 16,80 x 16,00 m ölçülerinde kareye yakın bir dikdörtgendir. İç avluyu doğu, batı ve kuzey yönlerinde, her kolda beşerli olmak üzere U şeklinde dizilmiş 15 revak birimi kuşatmaktadır. Kuzey yönündeki revaklar aynalı tonozlu, doğu ve batı yönündekiler kubbe örtülüdür.²³² Revakların gerisinde ise birisi giriş mekânı, iki küçük eyvanımsı hacim, İki dikdörtgen köşe odası ve yaklaşık kare on iki öğrenci hücrelerinden oluşan toplam 17 hacim yer almaktadır (Plan 4.10).

Giriş eyvanı ve giriş eyvanının iki yanına simetrik olarak dizilmiş iki öğrenci hücre, iki tonoz örtülü küçük eyvan ve enine yatık dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülü iki köşe odası, U'nun taban kenarını oluşturmaktadır. U'nun doğu ve batı kollarında ise beşer öğrenci hücre yer almaktadır. Öğrenci hücreleri, yaklaşık kare planlı ve üzerleri aynalı tonoz örtülü hacimlerdir (Plan 4.10). İşte tonoz örtülü olan medrese hacimlerinin tümü, dışta tek yöne eğimli bir çatı ile örtülmüştür

²³² Doğan Kuban bu kubbelerin geç dönem onarımlarında yapılmış olabileceğini ileri sürer. KUBAN, D. (2007). Osmanlı Mimarisi. s.115

Plan 4.10 Bursa Muradiye Medresesi. (Yekta Demiralp)

Muradiye Medresesi'nin bütün dış beden duvarları, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Kuzey dış beden duvarında, araları dikey birer tuğla yerleştirilmiş bir sıra moloz taş, üç sıra tuğla hatıllı ve derz dolgulu almaşık duvar örgüsü söz konusudur. Bu duvar örgüsü diğer cephelerde tam düzenli değildir. Duvarlarda tuğla hatılın yer yer iki sıra tuğla ile yapıldığı görülür. Ayrıca moloz taşlar arasında açık kahverengi ve maviye çalan renkler dikkati çeker. Bütün beden duvarları, kubbe kasnakları ve taç kapı üstleri üç sıra testere diş tuğla saçakla bitirilmiştir (Şekil 4.25).

Medrese cepheleri bir sıra pencere düzenine sahiptir. Doğu ve batı cephelerde altışar pencere bulunmaktadır. Güneyde derslane hacminin dışa taşmış bedeni dolayısıyla kesintiye uğrayan cephenin doğu tarafında bir pencere bulunmaktadır. Cephenin batı tarafındaki simetrisinde ise bu pencere yoktur. Dershanenin doğu ve batı beden duvarlarında altı üslü ikişer, güney duvarında ise ikisi alta, biri üstte olmak üzere üç tane pencere yer almaktadır. Kuzey giriş cephesinde taç kapının her iki yanında üçer adet pencere bulunmaktadır. Alt sıra pencerelerin hepsi dikdörtgen açıklıklı, dörtkenar kesme taş söveli ve madeni şebekelidir. Pencereler üstte bir sıra dikine yerleştirilmiş tuğla ile örülmüş sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. Bu sivri kemerler doğu cephesinin ilk dört, giriş cephesinin bütün pencerelerinde üstte testere diş şeklinde yerleştirilmiş bir sıra tuğla ile ayrıca vurgulanmıştır. Kemer alınlıkları ise renkli taş, tuğla veya tuğla-taş malzemeden elde edilen geometrik desenlerle bezenmiştir.

Şekil 4.25 Muradiye Medresesi Kuzey (Giriş) ve Doğu Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Yapının kuzey cephesinin merkezinde yer alan giriş eyvanının sivri kemerli girişi, beden duvarlarından dışa taşırılarak derinlik, üstte piştak şeklinde yükseltilerek anıtsallık kazandırılmış dikdörtgen bir taç kapı formundadır. Taç kapının etrafı üç sıra tuğla, bir sıra taş almaşık örgülü duvarı iç içe iki çerçeve oluşturacak şekilde kademelendirilmiştir. Taç kapıyı en üstte ise üç sıra tuğladan bir kirpi saçak sınırlamaktadır. Taç kapının üç tuğla-bir kesme taş dizisiyle örülmüş büyük ve geniş sivri kemeri, üç tuğla-bir taş örgülü bir şeritle üstten bir kez daha vurgulanmıştır. Kemer üstündeki cephe yüzeyi, birbirini takip eden altıgen taşların, tuğlalarla konturlanmasıyla oluşturulmuş bir kompozisyonla bezenmiştir (Şekil 4.26).

Şekil 4.26 Muradiye Medresesi Girişi (Özyürek, K. 2019).

Büyük sivri kemerin altından altı basamaklı bir merdiven aracılığıyla, üzeri yüksek kasnaklı bir kubbeye örtülü giriş eyvanına çıkılmaktadır. Giriş eyvanı 6,60 x 5,37 m ölçülerindedir. Eyvanın sağında ve solundaki büyük sivri kemerlerin içinde 1 m derinliğinde Bursa kemerli birer niş yer almaktadır. Giriş eyvanının üzerini örten

kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin yüzeyleri mukarnaslarla, kubbe kasnağının yüzeyi bir sıra prizmatik Türk Üçgenleriyle dolgulanmıştır. Mekândan medreseye geçiş ise kenarlardan profilli mermer silmelerle çerçevelenmiş, mermer söveli, basık kemerli bir açıklıklığı olan dikdörtgen formlu bir kapıyla sağlanmıştır (Şekil 4.27).

Şekil 4.27 Muradiye Medresesi Giriş Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Basık kemerli giriş kapısından avluya, giriş revakından altından geçilerek ulaşılır. Avlu zemini traverten taşlarla döşenmiş olup merkezinde sekizgen planlı mermer bir şadırvan yer almaktadır.

Güney cephe hariç, avluyu üç yönde çevreleyen revakların avluya bakan duvarları yükseltilmiştir. Sivri revak kemerleri, girişin önündeki hariç önde zeminden yükseltilmiş parapetlerden yükselen 80 x 80 cm ölçülerine kare planlı payelere, geride ise hücre duvarlarına dayanmaktadır. Paye ve kemerler tuğla malzemeyle örülmüştür. Giriş revakının cephe kemeri ise iki mermer sütuna oturmaktadır. Bu sütunlar, korint tarzda bir devşirme başlıktan yapılmış birer kaideye sahiptir. Başlıkları ise basit tablalar şeklindedir.²³³ Avlu revak cephelerinde kemerlerin araları kilit taşı seviyesine kadar üç sıra tuğla, bir sıra taş örgüye sahiptir. Kemerlerin üzerinde kalan yüzeyler ise tuğlaların dikey ve yatay yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir kompozisyonla bezenmiştir. Taşıyıcıların her birinin dikey aksında birer çörtlen yer almaktadır. Revak cephesinin üstte dört yönde dolanan iki sıra testere dişi tuğla saçak sınırlamaktadır (Şekil 4.28).

²³³ AYVERDİ, E. H. (1972). a.g.e. s.316

Şekil 4.28 Muradiye Medresesi Şadırvanlı Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revakların derinliği 3,30 m'dir. Zeminleri kare formu tuğlalarla döşelidir. Revak birimlerinin bütün kemerleri tuğla örgülüdür. Revakların gerisinde yer alan hacimlerin revaklara açılan pencereleri yoktur. Girişleri kesme taştan basık kemerlidir ve tuğladan örülmüş sivri kemerli hafifletme kemerleri altında birer sağır niş içine alınmışlardır.

Medrese hacimlerinden öğrenci hücreleri birbirinden farklı iç ölçülere sahiptir. Doğu kolda yer alan hücreler yaklaşık 3,55 x 3,75 m, batı koldakiler 3,65 x 3,45 m ölçülerindedir. Kuzeyde yer alan hacimlerden köşelerdeki büyük odalar 6,80 x 3,90 m, revaka birer yuvarlak kemerle açılan beşik tonoz örtülü eyvanlar ise 2,15 x 4,90 m iç ölçülere sahiptir. Köşe odalar ikişer, diğer bütün hacimler dışarıya bakan duvarlarında açılmış birer pencereyle aydınlanmaktadır. Öğrenci hücrelerinin giriş duvarlarının merkezinde ocakları ve yanlarında birer kare niş yer almaktadır. Girişin karşısındaki duvarda yer alan pencerenin yanlarında birer kare, yan duvarlarda ise birer dikdörtgen nişleri bulunmaktadır. Bütün hacimlerin zeminleri kare formu tuğlalarla döşelidir (Şekil 4.29).

Şekil 4.29 Muradiye Medresesi Öğrenci Hücresi Örneği (Özyürek, K. 2019).

Avlunun kuzeyinde giriş ekseninde konumlanmış olan dersane eyvanı, avlu zemininden 1,60 m yüksek bir set üzerinde yer almaktadır. 8,80 x 8,80 m iç ölçülere sahip olan kubbeli hacim, 7,45 m açıklığı olan tuğla örgülü büyük bir sivri kemerle avluya açılmaktadır.

Eyvan cephesinin kemer üzengisi hizasına kadar olan alt kısmı, düzensiz bir şekilde moloz taş ve tuğla sıralarıyla örülmüştür. Kemer üzengisi hizasından yukarısı ise üçgen tuğlalarla oluşturulmuş bordürlerle bölümlendirilmiş, her bölümde taş ve tuğla malzemenin farklı kullanılmasıyla elde edilmiş çeşitli süsleme kompozisyonlarıyla bezenmiştir. Cephe kenarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgüsüyle oluşturulmuş dikdörtgen kesitli bir silme ile yanlardan ve üstten çerçevelenmiştir. Bu çerçeveden hemen sonra bu kez üçgen tuğlaların sıralı yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir şerit ile iki yanda 1m genişliğinde birer düşey kuşak, ortada ise kemeri Ters U biçiminde çerçeveleyen 50 cm genişliğinde bir kuşak şeklinde cephe bölümlenmiştir. İki yandaki düşey kuşaklar bir taş, bir de üç sıra tuğlanın yan yana dizilmesi esasına dayanan bir kompozisyonla bezenmiştir. Burada taş ve tuğlaların bir sırada dar bir sırada uzun kullanılmasıyla oluşturulmuş ritmik bir düzen dikkati çeker. Kemerin üzerinde yer alan Ters U kuşakta ise altıgen formulu taşların tuğla ile konturlanmasıyla oluşturulmuş kartuşların, bir sıra halinde birbirini takip ettiği bir kompozisyon yer almaktadır. Tuğla ile konturlanmış bu kartuşlar yanlarda da geliştirilerek kompozisyona sonsuzluk hissi verilmiştir. Cephenin en üstünde ise tuğla ve taştan kademeli bir korniş elde edilmiş bu korniş altta ve üstte bir sıra testere dişi tuğla dizisiyle sınırlandırılarak bir saçak haline getirilmiştir (Şekil 4.30).

Şekil 4.30 Muradiye Medresesi Dersane Eyvanı Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Dershane fevkani bir yapı olduğundan, iç mekâna altı basamaklı bir merdivenle ulaşılır. İçerde kubbenin oturduğu sekizgen kasnağı taşıyan büyük kemerler ve bunları taşıyan payelerin, kalınlıklarından daha ince bir duvarla örülmesinden dolayı strüktür okunabilmektedir. Bu yüzden giriş cephesi hariç diğer cephe duvarları sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Bu nişlerin içinde doğu ve batı duvarlarında altlı üstlü iki, güney duvarında altta iki üstte bir pencere açılmıştır. Alttaki pencereler dikdörtgen açıklıklı söveli, üsttekiler sivri kemerli ve vitraylıdır. Güney duvarının merkezinde iki pencere arasında bir de sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlemiş mihrap bulunmaktadır. Duvarlar pencere üst seviyelerine kadar kenarları lacivert zemin üzerine, kahverengi beyaz ve firuze renkli rumi ve palmet motiflerle bezeli çini bordürlerle konturlanmış, firuze renkli, altıgen formlu çinilerle kaplıdır. Duvarların alt kısımlarındaki çiniler eksiktir.²³⁴ Mekânın kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerinin yüzeyleri mukarnaslarla dolgulanmıştır. Ayrıca sekizgen kubbe kasnağının köşelerinde içleri mukarnas dolgulu tromplar yer almaktadır (Şekil 4.31).

Şekil 4.31 Muradiye Medresesi Dershane Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Bursa'da inşa edilen son sultani külliye olan Muradiye Külliyesi, nispeten daha düz bir araziye sahip olmanın avantajıyla yerleşim düzeni bakımından erken dönem Osmanlı külliyesi içinde en derli toplu tasarlanmış örnektir. Külliye yapılarının

²³⁴ DEMİRALP, Y. (1997). a.g.t. s.78

özellikle cami ve medresenin yola bağlı saflaşmasıyla külliye boyutunda oluşturulan cephe düzeni, sonraki dönem Osmanlı külliye mimarisinin yerleşim ilkelerinden birisi olmuştur.²³⁵

Külliye'nin tek eğitim işlevli yapısı olan Muradiye Medresesi, erken dönem külliye medreselerinin genel özelliklerini yansıtır. Yapı, girişin olduğu kenarda yer alan ve işlevleri tam olarak bilinmeyen iki küçük eyvanımsı hacim dikkate alınmadığı takdirde, güney cephenin merkezinde yer alan giriş eyvanı ve karşı aksında konumlanmış ana eyvanıyla, iki eyvanlı, tek eksenli Selçuklu medresesi tipini yansıtmaktadır. Dershane hacminin bir eyvan şeklinde olması ve avlu zeminden yükseltilmesi, öğrenci hücreleri ve revak birimlerinin tonoz örtülerle kapatılmış olması, revak düşey taşıyıcılarının tuğla örgülü payelerden oluşması, devşirme malzeme kullanımı, taş, tuğla ve çini malzemeyle oluşturulmuş süsleme programı medresenin Selçuklu geleneğine bağlanan diğer özellikleridir.

Henüz Selçuklu dönemi medrese geleneğine ait unsurları ve uygulamaları bünyesinde barındıran yapı, bununla birlikte dönem içinde ortaya çıkan bir medrese tipolojisinin de devamcısı niteliğindedir. Muradiye Medresesi, Hüdavendigâr Medresesi'yle başlayan, Yıldırım Medresesi'nde uzunlamasına gelişen bir dikdörtgen kütlede denenen, Yeşil Medrese'de oransal olgunluğa erişen ters T plan şemasının, öncekilerden farklı olarak enine gelişen dikdörtgen bir kütlede ele alınmış bir varyasyonudur.

Beden duvarları ve revak cephelerinin almaşık duvar örgüsü, duvar üst bitimlerinin kirpi saçakla gerçekleştirilmesi Bizans kaynaklı dönem özelliğini yansıtır. Geçişlerinde pandantif yüzeylerinin, kubbe et ve kasnak yüzeylerinin mukarnaslı ve prizmatik üçgenlerden oluşan kuşaklarla bezenmesi yapının dönemiyle uyuşan uygulamalarıdır.

²³⁵ A. Ataman bu cephe düzenini, Osmanlı mimarisini yönlendiren ilk konvansiyon olarak nitelemiştir. ATAMAN, A. (2000). s.86

5. ERKEN KLASİK DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI

5.1 Edirne Üç Şerefeli Cami Külliyesi

Edirne Üç Şerefeli Cami Külliyesi günümüzde Edirne Merkez ilçesine bağlı Babademirtaş Mahallesi'nde yer almaktadır. Tarihi Edirne şehrinin merkezinde kurulmuş olan külliye'nin ana yapısı camiye, eski vesikalarda Eski Cami'ye nispetle "Cami-i Cedid" denilmiştir. Bununla birlikte minaresine atıfla Üç Şerefeli Cami de denilmiş, günümüzde daha çok bu adla tanınır olmuştur.²³⁶

Külliye'ye ait vakfiye günümüze ulaşamamıştır. Camide çok sayıda kitabe bulunmaktadır ve bunların her biri farklı tarihler vermektedir. Taç kapı üzerindeki kitabeye göre cami, 1445 yılında yapılmıştır. Avlu güney kapısının kitabesi 1443-1447 tarihlerini verir. Sağ kapı kitabesinin ise 1437-1447 olarak verdiği tarih külliye'nin başlama ve bitiş tarihi olarak kabul edilmiştir.²³⁷

Kitabelerden başka bazı tarihi kaynaklardan külliye'nin banisi, inşa tarihi ve mimarı hakkında bilgi edinilebilmiştir. Bunlardan Fatih Sultan Mehmed dönemine ait Hikayet-i Beşir Çelebi Tarih-i Edirne Risalesi'nde caminin Sultan II. Murad Han tarafından, ayaklarından engelli usta bir mimara inşa ettirildiği bilgisi yer almaktadır.²³⁸ Solakzade Tarihi, bir tarih vermesi açısından önemlidir. Eserde Sultan II. Murad'ın 1437 (H 841) yılında, Cami-i Cedit'in inşasını başlattıktan sonra Macaristan (Üngürüs Vilayeti) seferine çıktığı yazar.²³⁹ Ruhi Çelebi (Ö 1522) ise tek nüshalık yazma eserinde, Sultan Murad'ın camiye yaptırmaya 1427 yılında karar verdiğini ve inşa görevini Mimar Usta Muslihuddin'e verdiğini anlatır.²⁴⁰

²³⁶ AYVERDİ, E. H. (2014). Osmanlı Mimarisinde I. Murad - Çelebi Mehmed - II. Murad ve Fatih Devri Eserleri: Edirne. Yayına Hazırlayanlar İ. Aydın Yüksel, İ. Numan, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları. s.130

²³⁷ Kitabeler hakkında bkz: AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.156-160

²³⁸ AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.130

²³⁹ Aktaran: KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.143

²⁴⁰ AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.130-131

Üç Şerefeli Cami Külliyesi cami, medrese, sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve hazireden oluşan dar kapsamlı yapı programına sahip bir sultanî külliyesidir. Külliyyeye XV. yüzyılın ikinci yarısında, Fatih Sultan Mehmed tarafından Peykler Medresesi adıyla tanınan bir medrese daha eklenmiştir.²⁴¹

Külliye, kuzeyden güneye gittikçe artan meyilli bir alanda inşa edilmiştir. Külliyenin merkezinde büyük avlusu ve dört minaresiyle mihrap eksenine dik, enine gelişen dikdörtgen plana sahip cami yer almaktadır. Külliyenin asli yapısı Saatli Medrese, caminin doğu cephesine paralel bir şekilde, bir yol aralığına kible ekseninde uzanmaktadır. Fatih dönemi yapısı olan Peykler Medresesi ise Saatli Medresenin güneyinde, eksenden bir miktar doğuya kaymış vaziyette, yine aynı doğrultuda yerleştirilmiştir. Külliyenin sıbyan mektebi günümüze ulaşamamıştır. Yeri ve mimari yapısı bilinmemekle birlikte Saatli Medrese ile caminin doğu kapısı arasında olduğu düşünülmektedir.²⁴² Caminin mihrap cephesinin önü ise hazire olarak değerlendirilmiştir.

Üç Şerefeli Cami, ilk avlulu Osmanlı camisi olmasının dışında üst örtü biçimlenişi, tek kubbe altında geniş ve bütüncül iç mekân tasarımı, merkezi kubbeli üst örtü ve geometrik alt yapının sorunsuz bütünleşmesi gibi klasik dönemde karşımıza en olgun haliyle çıkacak olan uygulamalar açısından öncü bir yapıdır. Revaklı avlu düzenlemesinin son cemaat yeri revakıyla bütünleşmesi, kubbeler arasındaki hiyerarşi ve bu hiyerarşik biçimlenişin yapının silüetine katkısı, revak zemininin avlu zemininden yükseltilmesi, üç yönde girişinin olması, iki katlı pencere düzeni, öte yandan yapının bütününde minarelerin yerini bulması gibi uygulamalar, bu yapıdan sonra Osmanlı cami mimarisinin vazgeçilmez unsurları olmuştur.²⁴³

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Saatli Medrese olarak bilinen yapı, caminin doğusunda ve camiyle aynı kotta yer almaktadır. Caminin kible eksenine paralel uzanan yapının ana giriş kapısı, şadırvanlı

²⁴¹ AKÇIL, N. Ç. (2012). Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 42, 277-280. s.277

²⁴² AKÇIL, N. Ç. (2012). a.g.m. s.279

²⁴³ Üç Şerefeli Cami'nin Osmanlı Mimarisi içindeki önemi hakkında detaylı bilgi için bkz: AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.130-162; KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.143-148

camii avlusunun doğu girişiyle aynı akstadır. Yapı günümüzde restorasyonda olup kapalı tutulmaktadır.

Saatli Medrese, restorasyon öncesi durmunu yansıtan plana göre, dış konturları itibarıyla geometrisi bozuk dikdörtgen bir plana sahiptir. Medrese, açık avlulu, avlusu üç yönde revaklı, hücreleri asimetrik U düzeninde, yazlık ve kışlık olarak kullanılan iki dershanesi bulunan bir yapıdır.

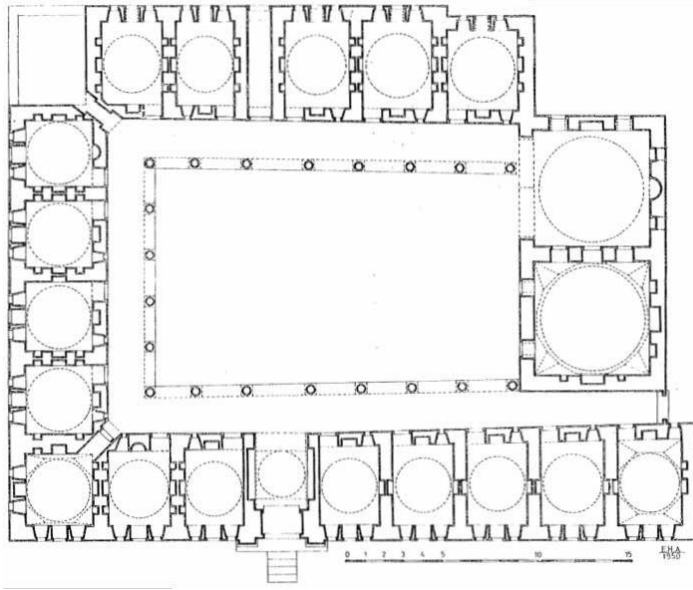
Medresede toplam 17 kubbeli hücre, iç avluyu doğu, batı ve güney yönlerinde kuşatan revakların gerisine, asimetrik bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Biri eyvan şeklinde yarı açık, diğeri kapalı olan kubbeli dersane hacimleri ise birbirine bitişik bir şekilde U'nun karşısında, avlunun revak bulunmayan güney kenarında yer almaktadır. Medresenin taç kapı şeklinde düzenlenmiş girişi, alışılmadık bir şekilde dersane hacimleriyle çapraz ekseninde, U'nun batı yönündeki kolu üzerine kaydırılmış ve caminin doğu avlu kapısıyla ilişkilendirilmiştir.

Medresenin tamamı kubbeli 17 hücrelerinden biri kuzeybatı köşe hücresi olmak üzere beş tanesi, U'nun tabanını teşkil eden kuzey kenardadır. Kuzeydoğu köşede ise içinde helaların olduğu hücre yer almaktadır.²⁴⁴ U'nun diğerinden kısa olan doğu kolu üzerinde beş hücre bulunmaktadır. Bu kolun ucundaki son hücre, yarı açık dersane hacmine güneybatı köşesinden birleşmektedir. Doğuda kolunun ikinci ve üçüncü hücrelerin arasında dehliz şeklinde bir giriş daha bulunmaktadır. Batı kolu ise uzun tutulmuş buraya medrese girişiyle birlikte yedi hücre yerleştirilmiştir. Bu kanadın güneyindeki son iki hücre kapalı dersane hacminin güney cephesi hizasına kadar yapıyı avluya katacak şekilde açıktan devam etmektedir. İki hücre ile dershanenin batı duvarı arasındaki açıklık, hücrelere ulaşımı sağlayan beşik tonozlu bir koridor şeklinde düzenlenmiştir.²⁴⁵

Birbirine eş iki kubbeli kare mekân olan dersane hacimleri, U'nun merkez ekseninden doğuya kaymış bir şekilde, doğu yönünden dikdörtgenden bütünüyle dışa çıkma yapan, batı yönünde ise ters yönde avlu içine taşmış kütleler olarak yer almaktadır (Plan 5.1).

²⁴⁴ E. H. Ayverdi'ye göre helaların olduğu kuzeydoğu köşe hücresinin yeri boştur. AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.130-131

²⁴⁵ AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.164

Plan 5.1 Saatli Medrese Planı. E. H. AYVERDİ (2014)

Saatli Medrese, bütünüyle muntazam kesme taşla inşa edilmiş camiye dönük batı cephesi hariç, bütün cepheleri taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Almaşık örgü bütün cephelerde farklılık göstermektedir. Kuzey cephede araları bir veya iki tuğlayla kasetlenmiş bir sıra muntazam kesme taş, bir, iki veya üç sıra halinde düzensiz tuğla hatıllar kullanılmıştır Doğu cephesinde tuğla hatıllar tek sıra tuğladan oluşmaktadır (Şekil 5.1). Güneyde dersane cephelerinde ise bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla kullanılmıştır. Üstten kesme taştan bir kornişle sınırlanmış olan cepheler üçlü pencere gruplarından oluşan tek katlı pencere düzenine sahiptir. Öğrenci hücreleri doğu, batı ve kuzey cephelerine ortada dikdörtgen açıklıklı yanlarda bazıları yuvarlak kemerli, bazıları dikdörtgen dar pencerelerle açılmaktadır. Pencereler taş söveli, lokmalı demir parmaklıklıdır (Şekil 5.1,Şekil, 5.2).

Şekil 5.1 Saatli Medrese Doğu ve Kuzey Cepheleri (Özyürek, K. 2019)

Şekil 5.2 Saatli Medrese Batı Cephesi (Özyürek, K. 2019)

Sıbyan Mektebi:

Külliyenin var olduğu bilinen ancak günümüze ulaşmamış olan sıbyan mektebi hakkında ulaşabildiğimiz tek bilgi, E. H. Ayverdi'nin külliyeyle ait tamir belgelerinden aktardıklarından ibarettir. Bu belgelerden sıbyan mektebinin, bağdadi tavan ve çatı ile örtülü bir sofasının olduğu ve bir ihata duvarı içerisinde yer aldığı bilgilerine ulaşılmıştır. E. H. Ayverdi mektebin külliye içindeki konumuyla ilgili, cami avlu duvarı ve Saatli Medrese arasında kalan alanda olabileceği tahmininde bulunmuştur.²⁴⁶

Değerlendirme:

Üç Şerefeli Cami Külliyesi'nin Osmanlı mimarisi içindeki önemi yukarıda kısaca değinildiği gibi cami yapısının sonrasında cami mimarisinin klasik normları olacak uygulamaları ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Külliye tasarımı açısından herhangi bir yenilik arz etmemektedir.

Külliyenin medresesi sayılan Saatli Medrese, bir dönem harap olduğu ve özgün niteliklerinin bir kısmını kaybettiği bilinmekle birlikte caminin aksine Osmanlı dönemi öncesi medrese mimarisinin uygulamalarıyla, döneme özgü uygulamaların birlikte kullanıldığı bir örnektir.

²⁴⁶ AYVERDİ, E. H. (2014). a.g.e. s.164

Plan şeması açısından, üç yönde revaklı dikdörtgen iç avlunun etrafında U medrese düzeninin asimetrik bir uygulamasıdır. U'nun kollarından birinin diğerinden uzun olması, medrese girişiyle dersane hacimlerinin çapraz eksenlerde yer alması, bu üç unsurun aynı zamanda buldukları kenarların merkez eksenlerinden de kaymış olması yapıda simetri olgusunun nerdeyse hiç gözetilmediğini düşündürür.

Saatli Medrese'nin giriş kesme taştan giriş cephesinin haricinde almaşık duvar örgüsü, sütunlu, düzeni, hücrelerin kubbeyle örtülüp, dışa pencerelerle açılmaları Selçuklu dönemi medreselerinden farklı olarak Erken Osmanlı döneminin özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapıya anıtsal bir taç kapıyla girilmesi, giriş cephesinin daha özellikli ele alınması, revakların tonoz örtüsü bunun yanında yazlık ve kışlık olmak üzere iki dersane mekânın olması Selçuklu dönemi etkilerinin devamı olan uygulamalardır. Medresenin en belirgin özelliği olan iki dersane uygulaması, Selçuklu uygulamalarından farklı olarak birbirine eş ebatlarda iki mekânın yan yana ve kubbeli olmasıdır. Kapalı dershanenin eyvan formundaki hacme açılması, bu mekânın aynı zamanda bir sofa niteliği kazandırmıştır.

Külliyenin sıbyan mektebi Ayverdi'nin aktardıklarına göre üzeri çatı örtülü bir sofa ile bir derslik hacminden oluşan iki birimli bir yapı olduğu ve bir duvar içine alınarak çevreden izole edildiği anlaşılmaktadır. Hakkında başka bilgiye sahip olmadığımız yapı, mevcut verilerden iki birimli sıbyan mekteplerinin ön örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2 Fatih Külliyesi

Fatih Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Ali Kuşçu Mahallesi'nde, Fatih semtini kuzey yönünden Edirnekapı'ya, güney yönünden ise Şehzadebaşı ve Beyazıt'a bağlayan aks olan Fevzi Paşa Caddesi'nin üzerinde yer almaktadır.

Külliyenin içinde bulunduğu bölge, İstanbul'un kuruluşundan itibaren simgesel bir statüye sahip olmuştur. Külliye'nin yer aldığı alan İstanbul'un IV. Tepesiydi ve burada ilk olarak IV. Yüzyılda inşa edilen Constantinus'un anıt mezarı ve "martirion" bulunmaktaydı. Bölgeye Justinyanus zamanında Havariun Kilisesi, Fetih'ten sonra da harabe halde bulunan bu kilisenin yerine Sultan II. Mehmed (1451-1481)'in emriyle Fatih Külliyesi inşa edilmiş böylelikle alanın dini simgesel statüsü devam ettirilmiştir.²⁴⁷

Osmanlılar fethin ardından IV. Haçlı Seferi (1204-1261) yağmasından sonra bir daha eski ihtişamına dönemeyen ve gittikçe ölü bir şehir haline gelen İstanbul'un yeniden iskânı, iskâna koşut olarak da imarı amacıyla, birçok faaliyette bulunmuşlardır. Bu bağlamda öncelikle harap durumdaki Bizans yapıları onarılmış ve yeniden işlevlendirilmiştir. Bir süre sonra ise şehre yeni kimliğini kazandıracak yapılaşma çalışmalarına başlanmıştır.²⁴⁸ Fatih Sultan Mehmed 1459 yılında dönemin ileri gelenlerinden şehrin çeşitli yerlerine külliye yapıtırmalarını istemiş, kendisi için de bir saray ve büyük bir caminin inşa edilmesini emretmiştir.²⁴⁹

Fatih Sultan Mehmed, külliyesini inşa ettirmeden önce külliye alanı içinde yer alan Havariun Kilisesi'ni başta Ortodoks Patrikliğine tahsis etmiş ancak bir süre sonra Patrik Gennadios'un isteği üzerine Patrikhane, Pammakaristos Manastırı'na nakledilmiştir (1455).²⁵⁰ Bir zaman boş kalan ve harabeye dönen Havariun Kilisesi'nin yerine ise Fatih Külliyesinin inşa edilmesine karar verilmiştir.²⁵¹

²⁴⁷ KUBAN, D. (1993). Fatih. DBİA, Cilt III, 261-263. s.261

²⁴⁸ CANTAY, G. (2013). Tarihi Topografyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmanın Değerlendirilmesi. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı 7, 7-14. s.10

²⁴⁹ İNALCIK, H. Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası. <http://www.inalcik.com/images/pdfs/59215982FATiHiSTANBULUYENiDENiNSASL.pdf>

²⁵⁰ ŞAHİN, Ş. (2012). Türk İstanbul'un Simgesi: Fatih Camii. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 12, 133-138. S 133

²⁵¹ ÜNVER, A. S. (1946). Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı. İstanbul: İÜ Yayınları; EYİCE, S. (1993) Fatih Külliyesi. DBİA, Cilt III, 265-270. S.265

Yeni payitahtın ilk külliyesinin inşasına Atik Sinan'ın mimarbaşılığında²⁵² 1463 yılının ilkbaharında başlanmış, 1470 yılının sonlarında tamamlanmıştır.²⁵³ Külliye, vakfiyesindeki ifadelerle göre cami, sekizi medaris-i ali, sekizi tetimme olmak üzere 16 medrese, darüşşifa, imaret, tabhane, kervansaray, mektep, kütüphane ve hamam binalarından oluşmaktaydı.²⁵⁴ Külliye bir süre sonra inşa tarihleri bilinmeyen Fatih Sultan Mehmed ve eşi Gülbahar Hatun'a ait iki türbeyle birlikte bir hazire katılmıştır.²⁵⁵

Fatih Külliyesi, süreç içerisinde günümüze gelene dek deprem, yangın gibi afetler, külliye çeşitli dönemlerde yapılan eklemeler ve kültürel mirası gözetmeyen şehir planlama çalışmaları nedeniyle özgün fiziki bütünlüğünü büyük oranda kaybetmiştir. Külliye en büyük hasarı 1766 depreminde görmüştür. Harabeye dönen cami, dönemin padişahı III. Mustafa'nın emriyle yeniden ihya edilmiştir. Külliye bileşenlerinden kütüphane, sıbyan mektebi, tetimme medreseleri, darüşşifa, kervansaray ve hamam çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Külliye zaman içinde eklenen yapılar ise Sultan I. Mahmut Kütüphanesi (1742) ve biri 1741, diğeri 1742 tarihli iki çeşme ile 19. Yüzyılda II. Mahmud tarafından inşa edilen su maksemi, Askeri Rüştüye, Karakol binası ve türbe, sebül, mektep ve medreseden oluşan Nakşidil Sultan Külliyesi'dir. Ayrıca külliyenin haziresi içine Gazi Osman Paşa Türbesi, birkaç açık türbe ve çok sayıda mezar eklenmiştir.²⁵⁶

Fatih Külliyesi, İstanbul'un IV. Tepesi olarak bilinen, Tarihi Yarımada'ya hâkim konumdaki bir yükselti üzerinde kurulmuştur. Kaynaklarda külliyenin her ne kadar düz bir topografya üzerinde inşa edildiği ifade edilse de arsanın özellikle doğu ve batı yönlerinde belirgin bir eğime sahip olduğu görülmektedir. Arazinin düzlüğü muhtemelen büyük oranda Roma dönemi yapılaşması sırasında oluşmuştur. Nitekim alanda tespit edilen sarnıç ve diğeri alt yapı kalıntıları bu düşüncüyü destekler niteliktedir.²⁵⁷ Ayrıca külliye yapılarının farklı kotlara sahip teraslar üzerinde yer almasından dolayı, külliye inşaatının ilk aşamasında arsa üzerinde ciddi bir tesviye işleminin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

²⁵² KUNTER, H. B. ve ÜLGEN, A. S. (1938). Fatih camii. Vakıflar Dergisi, Cilt 1(1), 91-102. S.93

²⁵³ İNALCIK, H. a.g.m.

²⁵⁴ KUNTER, H. B. ve ÜLGEN, A. S. (1938). Fatih camii. Vakıflar Dergisi, Cilt 1(1), 91-102

²⁵⁵ CANTAY, G. (2013). a.g.m. s.11

²⁵⁶ CANTAY, G. (2013). a.g.m. s.12-13

²⁵⁷ KUNTER, H. B. ve ÜLGEN, A. S. (1938). a.g.m. s.91

Fatih Külliyesi, eğimli bir topografyaya sahip olmasına karşın, son derece düzgün bir dikdörtgen geometrisi olan, 108.675 m² yüzölçümüne sahip dikdörtgen bir arazinin üzerinde kurulmuştur.²⁵⁸ Arazinin dik açılı düzgün geometrisi, daha önce külliye mimarisinde görülmemiş, sonrasında da görülmeyecek derecede ahenkli, simetrik ve katı geometrik düzende bir külliye tasarımına büyük olanak sağlamıştır.

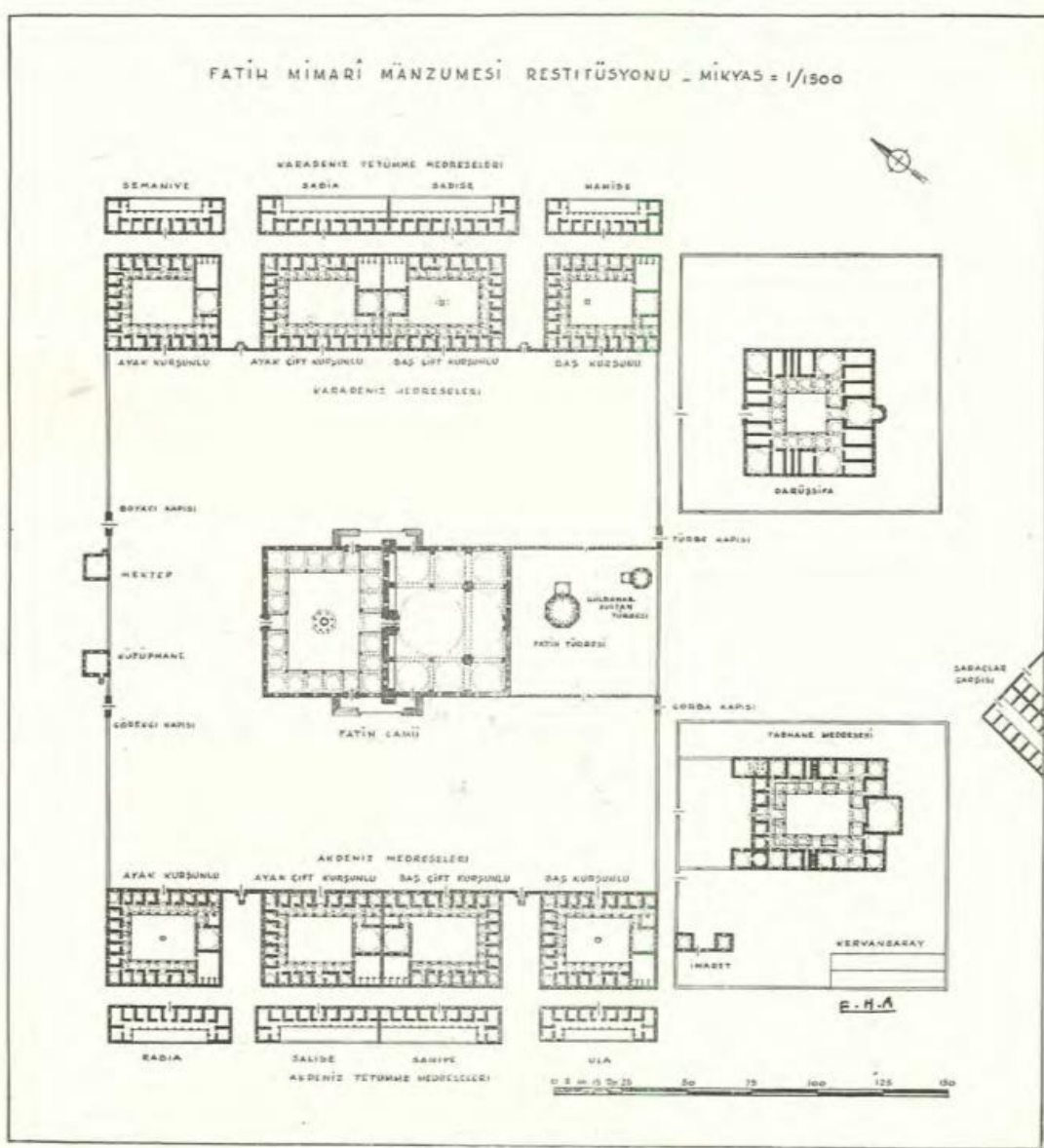
Vaziyet planı, külliyenin inşa edilirken ilk aşamada külliye arsası üzerinde bir parselasyona gidildiğini, külliye programında yer alan yapıların iki ayrı parsel üzerine işlevsel gruplar halinde fakat iki parselin de bütüncül bir anlayışla simetrik bir düzen içinde tasarlandığını düşündürmektedir. Plan üzerinden ifade edilecek olursa, parselasyon aşamasında külliye arazisi kuzey ve güney yönünde 3/2 ve 3/1 oranında iki ayrı parsel elde edilecek şekilde bölünmüştür. Güney yönündeki geniş alana şehrin ulu camisi niteliğindeki ibadet yapısı ile eğitim işlevli yapılar; kuzey yönünde arta kalan 3/1 oranındaki alana ise darüşşifa, imaret, tabhane ve kervansaraydan oluşan sosyal işlevli diğer yapılar konumlandırılmıştır (Plan 5.2).

Külliyenin güneyinde doğu-batı yönünde enlemesine gelişen dikdörtgen planlı büyük parselde yer alan yapılar, caminin kible aksına bağlı olarak güney-kuzey doğrultulu üç paralel eksen oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Bu alanda şadırvanlı avlulu caminin merkezde olduğu, bir külliye avlusunun etrafında kible yönünde birbirine paralel beş eksenli, eğime bağlı olarak da üç kademeli bir yerleşim düzeni söz konusudur.

Külliyenin merkez eksenini şadırvanlı avlusuyla birlikte cami, caminin mihrap cephesiyle, güney avlu duvarı arasında içinde iki türbenin de yer aldığı hazire, kuzeyde ise yine aynı eksenle avlu duvarlarına bağlı inşa edilmiş kütüphane ve mektep yapıları oluşturmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁸ Ayverdi'nin aktardığına göre külliye 108675 m²'lik bir alan üzerine kuruluydu. AYVERDİ, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri [855-886 (1451-1481)]. İstanbul: Baha Matbaası. s.363

²⁵⁹ Ayverdi'nin Evliya Çelebi'den naklettiğine göre sıbyan mektebi Boyacılar Kapısı'nın yanında, kütüphane ise vakfiye kayıtlarına göre Çörekçiler Kapısı'nın yanında birbirine mukabil bir şekilde yer almaktaydı. AYVERDİ, E. H. (1973). a. g. e. s.403-404

Plan 5.2 Fatih Külliyesi Vaziyet Planı Restitüsyonu (AYVERDİ, E. H. 1973).

Merkez ekseninde yer alan yapılardan kütüphane ve sıbyan mektebi günümüzde mevcut değildir. Caminin mihrap cephesi önündeki alan ise zaman içinde inşa edilen türbelerle birlikte etrafı duvarlarla çevrili büyük bir hazireye dönüşmüştür. Sultan I. Mahmud zamanında inşa edilen kütüphane de hazirenin içinde yer almaktadır. Mevcut cami ise 1766 Depreminde yıkılan caminin temelleri üzerine, Sultan III. Mustafa'nın inşa ettirdiği yapıdır. Cami bir tepenin zirvesi olan arazinin en yüksek kotunda yer aldığından, her yönden bir bütün halinde algılanabilen kütleye sahiptir ve şehir silüetinin belirgin bir ögesi konumundadır (Şekil 5.3).

Şekil 5.3 Fatih Külliyesi'nin Kent İçindeki Fiziki Konumu, (GÖNCÜOĞLU, F. 1957)

Külliye'nin merkez eksene paralel ikinci ve üçüncü eksenlerini Sahn-ı Seman Medreseleri teşkil etmektedir. Üç blok halinde tasarlanmış dörder medrese, caminin iki yanında yaklaşık 70 m mesafeyle sıralanmaktadır. Sahn Medreseleri merkez eksenin zemin kotundan yaklaşık 3 m daha aşağı bir kademede elde edilmiş düzlükler üzerinde inşa edilmiştir.

Sahn Medreselerinin bir alt kotunda ve bir sokak genişliği (yaklaşık 7,5 m.) gerisinde aynı sayıda ve aynı düzende simetrik olarak yerleştirilmiş Tetimme Medreseleri yer almaktaydı. Külliye'nin en dışta dördüncü ve beşinci eksenlerini teşkil eden bu medreselerden batı yönündekiler, 1928 yılında Fevzi Paşa Caddesi'nin genişletilmesi çalışmaları sırasında bütünüyle ortadan kaldırılmıştır.²⁶⁰ Doğu yönündeki Tetimmelerin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Günümüzde bu medreselerin yerlerinde İlköğretim Okulu ve Kur'an Kursu olarak kullanılan binalar bulunmaktadır.

Kible aksında birbirine paralel beş eksen halinde dizilmiş külliye'nin organik bütünlüğünü kuzey ve güney yönlerinde medreseleri birbirine bağlayan avlu duvarları, doğu ve batı yönlerinde ise Sahn Medreselerinin camiye dönük beden duvarlarını birbirine bağlayan duvarlar sağlamaktadır. Aynı zamanda ortada büyük bir külliye dış avlusu oluşturan bu duvarlar üzerinde, dört yönden birbirine simetrik olarak konumlandırılmış toplam sekiz kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan dördü, kuzey ve güney avlu duvarlarına bağlıdır ve caminin doğu ve batı duvarlarının kible yönünde çizdiği eksenler üzerinde karşılıklı olarak yer alırlar. Kuzeydoğudaki Boyacılar,

²⁶⁰ AYVERDİ, E. H. (1973). a. g. e. s.390

kuzeybatıdaki Çörekçiler, güneydoğudaki Türbe Kapısı, güneybatıdaki ise Çorbacı ya da Aş Kapısı olarak bilinmektedir. Çorbacı Kapısı özgün haliyle günümüze gelebilmiş tek kapıdır.²⁶¹ Çapraz eksendeki diğer dört kapı, medrese blokları arasındaki duvarlarda açılmış basık kemerli kapı açıklıkları şeklindedir.

Fatih Külliyesinin sosyal işlevli yapıları olan tabhane, imaret, kervansaray yapıları ile sağlık hizmeti veren darüşşifa yapısı, yukarıda da belirtildiği gibi külliye avlusunun güneydoğusundaki alanda ayrı bir şekilde ele alınmıştır. 19. Yüzyıla tarihlenen ve II. Bayezid Külliyesi'nin Su Yollarını gösteren bir haritaya göre darüşşifa bu alanın Karadeniz Medreseleri tarafında, medrese hizasıyla Türbe Kapısı arasında etrafı duvarla çevrili bir avlu içinde yer almaktaydı. Darüşşifanın simetrisinde Akdeniz Medreseleri tarafına ise yine dört yönde duvarlarla çevrili geniş bir avlu içine tabhane, imaret ve bazı kaynaklara göre birkaç mutfak yapısından oluşan sosyal yapılar yerleştirilmiştir. Kervansaray bu avlunun Fevzi Paşa Caddesi tarafında bir yüzü Arslanhane Sokağı'na dönük şekilde alt kotta yer almaktaydı.²⁶² Söz konusu yapılardan sadece tabhane günümüze ulaşabilmiştir.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Sahn-ı Semân Medreseleri:

Fatih Külliyesi'nin vakfiyesinde belirtilen ve özgün yerleşim planında, merkez ekseninde caminin yer aldığı külliye avlusunun sağında ve solunda dörderli iki sıra halinde konumlandırılmış toplam 16 medrese yer almaktadır. Bu medreselerden kuzeydoğu yönünde olanlarına “Bahr-i Siyah” (Karadeniz), güneybatı yönündekilere “Bahr-i Sefid” (Akdeniz) Medreseleri denilmiştir.²⁶³

Her iki yönde birbirini tekrar eden bir düzende art arda sıralanmış olan medreselerin avlu tarafında olanları “Sahn-ı Semân Medreseleri” veya “Medâris-i Semâniye” isimleriyle anılan ancak vakfiyesinde “Medâris-i Âlî olarak nitelendirilen üst düzey yükseköğretimin verildiği medreselerdir.²⁶⁴

²⁶¹ ÇELİK, T. ve YILDIRIM, S. Ö. (2012) İstanbul Fatih Külliyesi Binalarında Yapısal Sorunlar ve Nedenleri. Beykent University Journal of Science and Engineering, Volume 5(1-2), 1-26. s 3

²⁶² AYVERDİ, E. H. (1973). a. g. e. s.403

²⁶³ YILMAZ, C. (2015). Fatih Sultan Mehmed'in İstanbulu İmarı. Düşten Fethi İstanbul. Ed. C. YILMAZ. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.151-163 s.158

²⁶⁴ Fatih Sultan Mehmed'in teşkilat kanunnamesinde ‘‘ Haliya bina eyledüğüm medâris-i âliyye Sahn deyü isim koymuşlar’’ denilmektedir. Aktaran: İHSANOĞLU, E. (1995). Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi! İstanbul Armağanı I. Fetih ve Fatih, 105-136. s.124

Sahn Medreselerinden kible yönündekilere “Baş Kurşunlu”, bitişik olanlardan kible tarafında olanlara “Baş Çifte Kurşunlu”, diğerine “Ayak Çifte Kurşunlu” en sondakilere ise “Ayak Kurşunlu” denmiştir. S. Ünver bu durumu her ne kadar baş ve ayak tabirlerini, insan vücudunda başın üstte, ayakların altta olmasıyla izah etmişse de²⁶⁵ yatakta ve mezarda başın her daim kibleye dönük olması gerekliliğine dair İslami inancının, ne tarafın baş olduğunun belirlenmesindeki etkisini bir seçenek olarak düşünmek gerek.

Sahn-ı Semân medreselerinin her birinin başına bir müderris atanmış ve bu müderrisler günlük 50’şer akçe yevmiye almıştır. Ayrıca Sahn müderrisleri protokolde sancak beylerinden üstün tutulmuş, merasimde sancak beylerinin önünde yer almışlardır. Öte yandan müderrislikten ayrıldıktan sonra kadı, hatta kadıasker olabilmışlerdir.²⁶⁶ F. Unan’ın tespitine göre kuruluşundan XVI. Yy ortalarına kadar Sahn Medreselerinde müderrislik yapan 105 kişiden 28’i kadı, beşi sancak müftüsü, 10’u İstanbul kadısı, yedisi Anadolu kadıaskeri, yedisi Rumeli kadıaskeri, yedisi de şeyhülislam olmuştur. Bu müderrislerden biri olan Sinan Paşa ise veziriazamlığa kadar yükselmiştir. Söz konusu 105 kişiden devlet hizmetine geçmeyenlerin sayısı sadece 40 olmuştur.²⁶⁷

Medâris-i Semâniye olarak da ifade edilen medreseler grubu, merkezinde Fatih Cami’sinin yer aldığı büyük külliye avlusunun kible eksenine göre kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde avlu sınırları boyunca sıralanmış, toplam sekiz medreseden oluşmaktadır. Her iki yönde dörder adet medrese yer almaktadır.

Sahn medreseleri, külliyenin merkezi yapısı olan caminin, doğu ve batı kenarlarından yaklaşık 70 m uzunluğunda bir mesafeyle, avlunu bu yöndeki sınırlarına yerleştirilmişlerdir. Üzerinde yer aldıkları düzlemler, cami zemin kotundan yaklaşık 3 m daha aşağı bir kota sahiptir. Her iki yönde dört medreseden ikisi, buldukları avlu kenarının başlarına müstakil olarak, diğer ikisi ise iki medreseden arta kalan boşluğun simetri merkezine bitişik nizamda yerleştirilmişlerdir. Ortadaki çifte medrese kütleleriyle yanlardaki tekil kütleler arasında yaklaşık 14,50 m aralık vardır. Bu aralıklar medreselerin avlu cepheleri düzleminde birer duvarla kapatılmış, duvar yüzeylerinin merkezine ise basık kemerli büyük kapı açıklıkları açılmıştır (Şekil 5.4).

²⁶⁵ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.39

²⁶⁶ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.140-141

²⁶⁷ UNAN, F. (1999). İstanbul'un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 83-91. .90

Söz konusu aralıklar, sahn medreselerinin gerisinde yer alan tetimmelerin önündeki yollara ve en gerideki çevre cadde-sokak dokusuna dik açıyla bağlanarak, hem tetimmeleri, hem de çevre sokak dokusunu külliyeye bağlayan geometrik kurgulu ulaşım ağının ana akslarını oluşturmuşlardır. Bu akslardan Akdeniz Medreselerinin tarafında olanları yüksek eğimden dolayı merdivenli bir yol olarak düzenlenmiş olup, tetimmeler mevcut olmadığından, hâlihazırda sadece külliye avlusunu Fevzi Paşa Caddesi'ne bağlayan tali girişler durumundadır. Karadeniz Medreseleri tarafındakiler ise eğime bağlı alçalan yol şeklindedirler. Tetimmelerin yerinde bulunan ve ilkokul olarak kullanılan yapılar sayesinde külliyenin özgün sokak kurgusu bu yönde algılanabilmektedir.

Şekil 5.4 Akdeniz Sahn-ı Seman Medrese Blokları Arasındaki Yol (Özyürek, K. 2019)

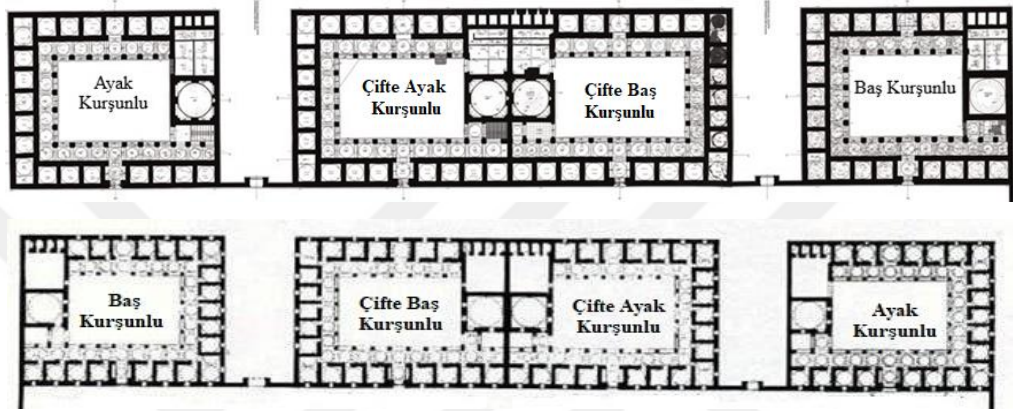
Sahn-ı Semân Medreselerinin tamamı aynı plan şemasında ve yaklaşık aynı ebatlarda inşa edilmişlerdir. Dış konturları itibarıyla enine yatık dikdörtgen plan şemasına sahip medreselerin her birinde dikdörtgen planlı revaklı bir avlu etrafına dizilmiş bir dersane hacmi, bir giriş mekânı olmak üzere iki eyvan, on dokuz öğrenci hücre ve içinde helaların bulunduğu küçük birer avlu yer almaktadır.

Sahn-ı Seman Medreseleri, medrese hacimlerinin önlerindeki revaklarla birlikte dikdörtgen planlı bir iç avlunun etrafına U düzeninde dizildiği, dersane hacminin U'nun karşısındaki kenara dışa taşırılmadan konumlandığı ancak dersanelerin bir tarafının helalar avlusu olarak değerlendirilmesi nedeniyle U'nun simetrisinin bozulduğu bir medrese plan şemasına sahiptir (Plan 5.3).

Kare planlı, kubbeli hacimler olan dersaneler, müstakil olan Baş ve Ayak Kurşunlu Medreselerinde kısa güney kenarların, birbirine bitişik olan Ayak ve Çifte Baş Kurşunlu Medreselerinde ise birleştikleri kısa kenarlarının merkezinde yer almaktadır.

Bütün medreselerde dersane hacimlerinin külliye dışına bakan cepheleriyle dış beden duvarı arasında kalan alanlar, avlu yönünde bir duvarla bölünerek içinde helaların olduğu bir avlu olarak düzenlenmiştir.

Dershanelerin helalar avlusuyla kapatılan taraflarına karşılık, külliyeye dönük kenarlarının açık olması, revak ve hücrelerin bütün kenar boyunca dizilmesine imkân vermiş böylece biri uzun diğeri kısa kolları olan asimetrik bir U plan şeması ortaya çıkmıştır (Plan 5.3).

Plan 5.3 Karadeniz ve Akdeniz Sahn-1 Seman Medreseleri Planı (AYVERDİ, E. H. 1973).

Avluyu üç yönden kuşatan revaklar, helalar avlusuyla kesilen kısa kollarda yedi, taban kenarlarında köşe revaklarıyla birlikte yedi, uzun kollarda olduğu külliyeye dönük kenarlarda onar tanedir. Uzun kenarlarda ayrıca dersanelere geçit veren dik açılı konumlanmış birer revak daha bulunmaktadır.

Medreselerin giriş eyvanları, külliye avlusuna dönük uzun kenarlarının merkezindedir. Dershanelerin olduğu taraflarında dörder, diğer taraflarında üçer öğrenci hücresi yer almaktadır. Kısa kolların giriş aksında ise birer eyvan yer almaktadır. Eyvanların helalar avlusu tarafında ikişer, diğer taraflarında üçer hücre bulunmaktadır. Medreselerin taban kenarlarında ise köşe hücreleriyle birlikte yedişer hücre sıralıdır.

Sahn-1 Seman Medreselerinin tamamının dış beden duvarlarının inşasında, farklı ebatlarda ancak çok büyük olmayan kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Medreselerde uygulanmış olan duvar örgü tekniği, muntazam kesilmemiş taşların Horasan harcından geniş derz dolgularla birbirine bağlanması şeklindedir. Dış beden duvarlarını üstten sınırlayan saçak kornişleri ve taç kapılar muntazam kesilmiş taşların kullanıldığı yerlerdir. Tuğla ise yalnızca hafifletme kemerlerinde kullanılmıştır.

Medreselerin üstten muntazam kesme taştan düz silme şeklinde bir saçak kornişiyile sınırlanmış olan dışa dönük bütün cepheleri, tek katlı pencere düzenindedir. Pencereleer sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, kesme küfeki taş söveli ve lokma demir parmaklıklıdır. Hafifletme kemerleri üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş örgülüdür. Kemerler üstte yatay konulmuş bir sıra tuğla ile ayrıca konturlanmıştır (Şekil 5.5, Şekil 5.6.). Giriş cephelerinde hafifletme kemerlerinin alınlık kısımlarında genel olarak kesme kullanılmıştır. Bazı medreselerde taşla birlikte tuğlanın da kullanıldığı görülür. Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi'nin, kemer alınlıkları yatayda bir sıra tuğla, bir sıra taş tekniğinde almaşık örgülüdür. Diğerleri sadece kesme taştandır. Karadeniz Baş Kurşunlunun kemer alınlıkları ise taç kapının sağındakilerde yatayda ve düşeyde bir taş bir tuğla şeklinde iken, solundakinde üçgen formunda kesilmiş taşların ince tuğlalarla konturlanmasıyla oluşturulmuş bir kompozisyon uygulanmıştır. Diğer medreselerde alınlıklar yine kesme taş örgülü olup, tuğla yalnızca pencere üst sövelerinin üzerinde bir sıra halinde kullanılmıştır.

Şekil 5.5 Akdeniz Sahn-ı Seman Medreseleri Giriş Cephesi(Özyürek, K. 2019)

Şekil 5.6 Karadeniz Sahn-ı Seman Medreseleri Doğu (Arka) Cepheleri (Özyürek, K. 2019)

Medreselerin girişleri, avluya dönük duvarlarının merkezinde yer almaktadırlar. Girişler, duvar örgüsünden farklı olarak düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Yatayda cephe yüzeyinden taşma yapmayan girişler, dikeyde cephe üst sınırından belirgin bir şekilde dikdörtgen formunda yükseltilmiş, piştak tarzında taç kapılar şeklindedir. Taç kapıların Akdeniz tarafında olanlarına, zemin kotunun daha düşük olmasından dolayı üç yönden dört basamaklı birer merdivenle çıkılır. Karadeniz Semanilerinde girişler muhtemelen yükselmiş zeminden dolayı düzayaktır. Söz konusu yükselmişlik pencerelerin zemin seviyesinde olmasından anlaşılmaktadır. Kapıların dikdörtgen formunun cephe seviyesinde herhangi bir unsurla sınırlanmadığı, düzgün kesme taş örgünün gelişi güzel bir şekilde cephenin kabayonu taş duvar örgüsüyle kaynaştırıldığı dikkati çeker. Dikdörtgen formulu taç kapıların yüksek ve geniş sivri kemerli bir niş içinde basık kemerli açıklıkları, iki ahşap kanatlı kapıları bulunmaktadır. İki renkli taş örgülü basık kemerler, yanlarda kesme taş ayaklara oturur. Basık kemerli girişlerin hemen üzerinde büyük kemer alınlığının taş yüzeyine bir sıra tuğla ile çerçevelenmiş içi boş dikdörtgen kitabelikler bulunmaktadır (Şekil 5.7).

Şekil 5.7 Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri Taç Kapı Örnekleri Sol: Akdeniz Baş Kurşunlu. Sağ: Karadeniz Baş Kurşunlu (Özyürek, K. 2019).

Taç kapıların arkasındaki mekânlar, önlerindeki revaklara sivri kemerlerle açılan birer giriş eyvanı şeklindedir. Ortası pandantifli kubbelerle örtülü eyvanlar, iki yana doğru birer kemerlerle genişletilmiş olduklarından dikdörtgen planlıdır (Örneğin Akdeniz

Ayak Kurşunlu'da giriş eyvanı 4,35 x 3,0 m ölçülerindedir). İki yanlarında birer seki bulunan giriş eyvanlarının zeminleri taş döşelidir ve önlerindeki revak birimleriyle birlikte kubbeleri yükseltilecek şekilde vurgulanmıştır (Şekil 5.8).

Şekil 5.8 Akdeniz Semaniye Medresesi Giriş Eyvanı ve Revakı (Özyürek, K. 2019).

Sahn-ı Seman Medreselerinin iç avluları, Akdeniz Ayak Kurşunlu'da 14,65 x 17,75 m olarak ölçülmüştür. Revak cephelemeleri, Akdeniz tarafındakilerin tümünde iki sıra tuğla, bir sıra taşan almaşık duvar örgülüdür. Revakların avluya açılan kemerleri Akdeniz Ayak Kurşunlu'da bütünüyle tuğla örgülüdür. Diğerlerinde ise giriş revakı kemeri üç sıra tuğla, bir sıra taş almaşık örgülü, diğerleri tuğla örgülü olmakla birlikte kilit taşları kesme taştandır. Karadeniz tarafındakilerde Baş Kurşunlu almaşık örgülü, diğerleri bütünüyle tuğla örgülüdür. Revak kemerlerini önde taşıyan taşıyıcılar, kesme taşla örülmüş (Ayak Kurşunlu'nun bazı payelerinde tuğla sıraları da kullanılmıştır.) kareye yakın ölçülerde kenarları pahlanmış kalın payelerdir (Akdeniz Ayak Kurşunlu'da 72 x 80 cm, Çifte Ayak Kurşunlu'da 95 x 100 cm, Baş Kurşunlu'da 93 x 93 cm). Giriş ve eyvan hariç bütün payelerin alt seviye arasında payeler kalınlığında, 40 cm yüksekliğinde (Akdeniz Ayak Kurşunlu'da 70 cm yüksekliğinde) kesme taşan örülmüş parapet duvarlar bulunmaktadır (Şekil 5.9).

Şekil 5.9 Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revakların zeminleri altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Revak derinlikleri 2,65 - 3,0 m arasında değişmektedir. Revak yan kemerleri, kubbe-pendantif iç yüzeyleri gibi hücre duvarları da sıvalıdır. Hücrelerin revaka açılan pencereleri yoktur.

Hücrelere geçiş, düz atkılı, taş söveli, tek kanatlı ahşap kapılarla sağlanmıştır. Zeminler üstleri kullanıma bağlı olarak ahşap kaplanmış ancak altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Hepsinin üzeri pendantifli kubbelerle örtülüdür. Köşe hücreler hariç hepsi birbirinden farklı ölçüler vermekle birlikte (3,70 x 3,60, 3,75 x 3,85, 3,80 x 3,90, 3,60 x 3,90 m gibi) kareye yakın ebattadırlar. Köşe hücreleri ise birer kemer revaka diyagonalden değil, doğrudan açılabilmesi için ortalama 1,70 m genişliğinde birer kemerli tonozla genişletildiklerinden değişik ölçülerde (5,70 x 3,90, 5,65 x 3,85, 5,560 x 3,70 m gibi) dikdörtgen planlıdırlar. Bütün hücrelerin dışarıya dönük duvarlarında birer penceresi bulunmaktadır. Ocaklar giriş duvarında olmakla birlikte sivri kemerli birer nişe dönüştürülmüşlerdir. Her odada ayrıca beşer tane sivri kemerli niş bulunmaktadır (Şekil 5.10, Şekil 5.11).

Şekil 5.10 Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 5.11 Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi'nden Bir Köşe Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Girişlerin karşı aksında konumlanmış olan eyvanlar da giriş eyvanlarında olduğu gibi önlerindeki revaklarla birlikte kubbeleri yükseltilmiş ve giriş eksenini ayrıca vurgulanmıştır. Kubbeyle örtülü kare orta mekânları, yanlara doğru birer kemerle genişletilmiş ve birbirine yakın ancak değişik ölçülerde (3,75 x 4,40, 385 x 4,20 m gibi) dikdörtgenlere dönüştürülmüştür. Eyvanların zeminleri tuğla döşelidir. Kemer ayaklarının önünde birer tane taş seki bulunmaktadır. Dışa dönük duvarlarında birer pencere ve ikişer niş yer almaktadır. Eyvanların konumlarına göre sağ veya sol yanlarındaki birer odanın kapısı eyvanlara açılmaktadır (Şekil 5.12).

Şekil 5.12 Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Sahn-ı Seman Medreselerindeki dersane hacimlerinin kare kütleleri medrese kütesinden dışarı taşırılmadan iç avluların revaksız tarafında yer almaktadır. Beden duvarları ve kubbe kasnakları kabayonu taşla inşa edilmiştir. Dershanelerin avlu cephesinde altta iki üstte iki olmak üzere dört, yan cephelerinde bir alt, iki üst, karşı cephelerinde ise ikişer üst pencereleri bulunmaktadır. Pencerelerin hepsi üç sıra tuğla,

bir sıra kesme taş örgülü hafifletme kemerleri altında açılmışlardır. Üst pencereler sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, lokmalı demir parmaklıklıdır. Her iki tarafın Baş Kurşunlu dershanelerinin alt pencere kemer alınlıkları, altıgen formulu taşların etrafına üçgen tuğlaların yerleştirilmesiyle elde edilmiş yıldız motifli kompozisyonla dolgulanmıştır. Diğerlerinde ise alınlıklar muntazam kesme taş örgülüdür.

Kubbelerin üzerine oturduğu kasnaklar bazı farklılıklar göstermektedir. Akdeniz medreselerinden Ayak Kurşunlunun kasnağı sekiz (Şekil 5.14), Akdeniz çifte medreselerinki on iki kenarlıdır (Şekil 5,15, Şekil 5.16). Baş Kurşunlunun kubbe kasnağı ise farklı olarak kare planlıdır. İçte köşeleri kapatan pandantifler ise dışa, kare kasnağın köşelerinden çıkma yapan aşağı meyilli üçgen çatılar olarak yansıtılmıştır (Şekil 5.14). Karadeniz medreselerinde Baş Kurşunlu dışındaki dershanelerin üzerini örten kubbeler, Akdeniz dershanelerinden daha yüksek ve her kenarında pencereler olan yüksek sekizgen kasnaklara oturtulmuştur. Baş Kurşunlu'nun dershane kubbesinin kasnağı da sekizgendir ancak diğerlerinden farklı olarak penceresizdir (Şekil 5.17, Şekil 18).

Şekil 5.13 Akdeniz Baş Kurşunlu Dershanesi.

Şekil 5.14 Akdeniz Ayak Kurşunlu Dershanesi.

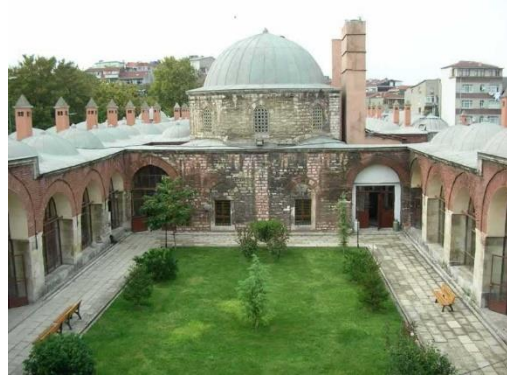
Şekil 5.15 Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Dershanesi.

Şekil 5.16 Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Dershanesi.

Şekil 5.17 Karadeniz Baş Kurşunlu Dershanesi.²⁶⁸

Şekil 5.18 Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Dershanesi²⁶⁹

Dershanelerin girişleri külliyeye dönük cephelerindedir ve birer revak birimiyle avlu revaklarına bağlanmaktadır. Kesme taştan basık kemerli basit girişleri bulunmaktadır. Dershanelerin zeminleri, revak zemininden 20-30 cm yüksektedir ve altıgen tuğla döşemelere sahiptir. İç hacimlerinin ortalama ölçüleri 7,50 x 7,50 m'dir. Duvarlarda 4-6 arasında değişen sayıda sivri kemerli nişler bulunmaktadır (Şekil 5.19, Şekil 5.20). Mihrap nişine yalnızca Akdeniz Baş Kurşunlu'da rastlanılmıştır (Şekil 5.19). Dershane hacimlerinin kubbeleri köşelerde pandantiflere oturmaktadır. Karadeniz Medreselerinden Ayak Kurşunlu'da pandantif ve kasnak yüzeyleri prizmatik Türk Üçgenleriyle, Çifte Medreselerde ise mukarnaslarla dolgulanmıştır.

Şekil 5.19 Akdeniz Ayak Kurşunlu Dershane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

²⁶⁸ Fotoğraf restorasyon öncesine aittir. <http://web.fomgrup.com/TR/8/projeler/> adresinden 06.05.2019 tarihinde alınmıştır.

²⁶⁹ Fotoğraf restorasyon öncesine aittir. <http://web.fomgrup.com/TR/8/projeler/> adresinden 06.05.2019 tarihinde alınmıştır.

Şekil 5.20 Akdeniz Baş Kurşunlu Dershane Mekanı (Özyürek, K. 2019).

Tetimme Medreseleri:

Sahn-ı Seman Medreselerinin her birinin ardında bir alt kotta sokak aşırı inşa edilmiş Semaniyelerle aynı ebatta birer Tetimme Medresesi yer almaktaydı. Günümüze gelememiş olan bu medreseler hakkında Fatih'in vakfiyesinde "... Sekiz medrese ve bu medreseler verasında Tetimme ismi ile mevsüm birer Medresepençe bina buyurdular." yer almaktadır.²⁷⁰

Tetimme Medreseleri, Sahn medreselerine öğrenci hazırlayan, lise düzeyinde eğitim veren medreseler olarak değerlendirilmişlerdir.²⁷¹ Bu nedenle Tetimme Medreselerine "sahna ulaştırın" anlamına gelen "mâile-i sahn" medreseleri de denmiştir.²⁷²

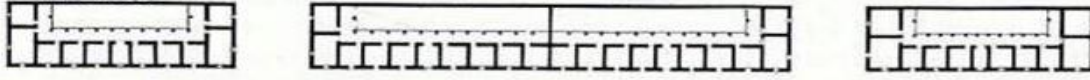
A. S. Ünver Tetimme medreselerinin birbirinin aynı ancak Semaniye Medreseleri gibi bir iç avlu etrafında dizilmiş hücrelerden oluşan bir plan şemasına sahip olmadıklarını söylemiştir. Ünver'in yaptığı tarif ve vaziyet planına göre Tetimmeler, hücrelerin Semaniye Medreseleri tarafında sıralanarak taban kenarını oluşturduğu, iki kısa kolu bulunan külliye dışına dönük birer U plan şemasına sahiptiler. Başlarda yer alan iki tanesinde onar, birbirine bitişik olan ortadakilerde ise dokuzar hücre bulunmaktaydı (Plan 5.4).²⁷³

²⁷⁰ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.38

²⁷¹ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.24

²⁷² BALTACI, C. (1976). a.g.e. s.73

²⁷³ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.39

Plan 5.4 Akdeniz Tetimme Medreseleri Planı (Ayverdi, E. H. 1973).

1783 tarihli bir belgede ise her Tetimme Medresesinin on bir odasının, üçer helasının bulunduğu, odaların basma tavanlı ve boyalı olduğu, her birinde iki pencere, bir ocak, iki dolap yer aldığı, zeminlerinin ise tahta döşeli olduğu bilgisine ulaşılmıştır.²⁷⁴

Günümüzde Akdeniz Tetimmelerinin yerinde Fevzi Paşa Caddesi geçmektedir. Karadeniz Tetimmelerinin yerinde ise özgün yapıların ebatlarını ve yerleşim düzenlerini tekrar eden ancak I. Dünya Savaşı sırasında yeniden inşa edilmiş olan iki yapı bulunmaktadır.²⁷⁵ Baş Kurşunlu ve Çifte Baş-Çifte Ayak Kurşunlu Tetimmelerinin yerlerinde olan bu yapılar günümüzde ilköğretim okulu olarak işlev görmektedirler (Şekil. 5.21).

Şekil 5.21 Karadeniz Tetimmelerinin Yerinde İlkokul Olarak Kullanılan Bina (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Fatih Külliyesi'nin sıbyan mektebi yapısı günümüze ulaşamamıştır. Fatih'in vakfiyesinde "Cami'i şerifin garbe mail olan kapısı tarafında bir Darutta'lim bina buyurdular ki..." şeklinde tarif edilen mektebe, bir muallim, bir kalfa, iki de kayyım atandığı, S. Ünver tarafından tespit edilmiştir. S. Ünver ayrıca mektebin şadırvanlı cami avlusunun arka kapısı aksında, külliye duvarının hizasında olduğunu ve 1918 yılında çıkan bir yangında yandığını, bazı kalıntıların mevcut olduğunu

²⁷⁴ UNAN, F. (2008) Sahn-ı Seman. TDVİA, Cilt 35, 532-534. s.533

²⁷⁵ <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik36.html> Erişim: 24.08.2019

belirtmiştir.²⁷⁶ E. H. Ayverdi ise Evliya Çelebi'nin Ali Kuşçu'nun yaptığı güneş saatini tarif ederken kullandığı "Boyacılar Kapısı cenbinde sıbyan-ı müslim'in için Dâr'üt-talîm-i Kur'an bina olunan kubbe-i 'aliye önünde..." ifadelerinden sıbyan mektebinin kubbeli bir yapı olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir.²⁷⁷

Kütüphane:

Vakfyesinden var olduğu bilinen kütüphane yapısının ne zaman ve nasıl ortadan kalktığı hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır. Vaziyet planı üzerinde Çörekçiler kapısının yanına yerleştiren E.H. Ayverdi, vakfiyede geçen "...Cami'i şerifin canibi garbisinde bir buk'ai latife dahi inşa buyurdular, ta ki medarisi şerifelerinde ifazayi ulum eden müderrisin ve iktibası ulumu aliye eden talibini mustaidin belki ulemai mustahakkinden sair muhtacin için vakf buyurdıkları kitaplar için mahzen ola..." ifadelerine dayanarak bu konumlandırılmayı yaptığını beyan etmiştir.²⁷⁸

Değerlendirme:

Fatih Külliyesi, önceki dönemlerde inşa edilen külliye kuruluşların yerleşim düzenlerinden farklı olarak dik açılı katı geometrik bir düzende inşa edilmiştir. Vaziyet planı incelendiğinde görülmektedir ki külliyenin bütüncül tasarımının ana ilkesini, külliye öğelerinin belli bir işlevsel sistematik içinde birbiriyle ve çevre yerleşim dokusuyla kurulmak istenen ilişkiler oluşturmuştur. Bu tasarım düşüncesinin kaynağı, devleti mutlak merkezîyetçi bir yapılanmayla imparatorluğa dönüştüren, fatihliğinin yanında kanun yapıcı, düzenleyici ve imar edici kişiliğiyle öne çıkan Sultan II. Mehmed'in düşünsel dünyasıyla ilgili olmalıdır. Külliyenin ana ögesi caminin merkeziliği, Fatih'in oluşturduğu sistem içerisindeki hükümdarın konumu gibi nettir. Diğer bütün unsurlar belli bir sistematik hiyerarşiyi yansıtır. Bu sistem içerisinde şüphesiz ki en önemli halkayı eğitim yapıları teşkil etmektedir. Bu yüzden Fatih Külliyesi'nin en önemli özelliği, ilk, orta ve yüksek düzeyde kademeli eğitimin verildiği bir kompleks şeklinde tasarlanmış olmasıdır.

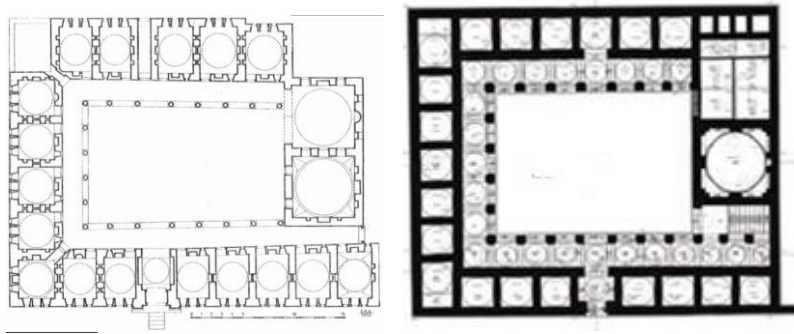
²⁷⁶ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.38

²⁷⁷ AYVERDİ, E. H. (1973). a. g. e. s.403

²⁷⁸ AYVERDİ, E. H. (1973). a. g. e. s.403-404

Fatih Külliyesi'nin yükseköğretim derecesinde eğitim kurumları olan Sahn-ı Seman Medreselerinin plan şemaları, klasik U medrese düzeninin asimetrik birer türevidir. Yapıların simetrisini bozan, helalar da dâhil bütün medrese unsurlarının, enine yatık dikdörtgen bir şemanın geometrisini bozmadan medrese avlusu etrafında organize edilmesidir. Dolayısıyla Sahn Medreselerinin önceki örneklerden farkları, herhangi bir çıkmayla bozulmamış dikdörtgen ana şemalarıdır. Medreselerin düzgün dikdörtgenler olarak tasarlanmaları ise geometrik külliye kurgusunun katı disipliniyle ilgilidir. Önceki hiçbir külliye örneğinde karşılaşmadığımız bu disiplin, doğası gereği saf geometrik modüller dayatır ki bu yüzden medreseler külliye ölçeğinde birbirini simetrik bir şekilde tekrar eden, dolayısıyla alan simetrisi inşa eden birim modüller olarak tasarlanmıştır.

Bütün unsurların dikdörtgen bir şemanın geometrisini bozmadan medrese avlusu etrafında tasarlanması düşüncesi, U medrese plan şemasının bir kolu kısa olarak deforme edilmesini gerektirmiştir. Bununla birlikte Sahn Medreselerinin düzgün dikdörtgen içinde kurgulanan bilinçli asimetrik U şeması, esasında bir ilk değildir. Dershane hacimlerinin enine yatık dikdörtgen kütlelerin dışına taşırılmadan girişin çapraz eksenine ve U'nun karşısına konumlanması, dershane hacminin bir yanının helalar avlusu yapmak üzere kapatılarak U'nun bir kolunun kısa tutulması sonucu ortaya çıkan mekân kurgusu asimetrik de olsa daha önce Bursa Üç Şerefeli Cami Külliyesi'nin Saatli Medresesi'nde uygulanmıştır (Plan 5.5).

Plan 5.5 Saatli Medrese ve Sahn-ı Seman Medreseleri Plan Şemaları.

Külliye'nin eğitim yapılarından günümüze gelememiş olan Tetimme Medreseleri, sıbyan mektebi ve kütüphane hakkında bilgiler mimari özellikleri hakkında değerlendirme yapmaya imkân vermeyecek ölçüde sınırlıdır. Tetimmelerin geç dönemde tespit edilen ahşap çatı-tavan üst örtüsü ve sokağa dönük ve önü açık U düzeni Osmanlı medrese mimarisi içinde tercih edilen uygulamalar olmadığı gibi,

külliye'nin kubbeli genel karakterine ve yapıların işlevsel mahremiyet ilkelerine de uymamaktadır. Sıbyan mektebinin külliye duvarına bağı ancak yerleşim dokusuna dönük konumu ve kubbeli bir hacme sahip oluşuna dair bilgi ise yapının mektep mimarisinin genel tasarım ilkelerine uygun ele alınmış bir sıbyan mektebi olarak tasarlandığını düşündürmektedir.

5.3 Edirne II. Bayezid Külliyesi

Edirne II. Bayezid Külliyesi, Edirne'nin Merkez İlçesi'ne bağlı Yeniimaret Mahallesi'nde yer almaktadır. Külliye, Edirne şehir merkezinin dışında, Tunca Nehri'nin hemen kıyısında o dönem tam olarak meskûn olmayan bir mahalde inşa edilmiştir.²⁷⁹ Külliye'nin inşa edilmesiyle birlikte civarda bir yerleşim dokusu oluşmuş ve burasına Yeni İmaret denmiştir.²⁸⁰

Külliye'nin banisi Osmanlı İmparatorluğu'nun sekizinci padişahı Sultan II. Bayezid'dir. Sultan II. Bayezid (1481-1512), Yeni İmaret (İmaret-i Cedide) olarak da bilinen külliye'nin inşasına, 1484 yılında Boğdan Seferine giderken ikmal için bir süre kaldığı Edirne'de reyanın darüşşifa talebi üzerine karar verdiği bilinmektedir.²⁸¹ Şehrin sağlık hizmeti ihtiyacının karşılanması amacıyla inşasına başlanan külliye, merkezinde caminin yer aldığı, medrese, darüşşifa, imaret, sıbyan mektebi, muvakkithane, köprü, çifte hamam, dükkânlar, su dolapları ve değirmenden oluşan çok yönlü bir tesis olarak 1488 yılında tamamlanmıştır.²⁸² Vakfiyesinde bahsedilen çifte hamam, muvakkithane,²⁸³ değirmen, dükkânlar ve su dolapları günümüze gelememiştir.²⁸⁴ Vakfiyede bahsedilmediği halde varlığı bilinen sıbyan mektebi de yine günümüze ulaşmamış bir külliye yapısıdır.²⁸⁵

Külliye'nin mimarının kim olduğu konusu tartışmalıdır. Külliye'nin mimarı hakkında bazı kaynaklarda Mimar Hayreddin adı geçerken, bazı araştırmacılar Mimar Kemaleddin ismini vermektedirler.²⁸⁶ Rıfki Melül Meriç ise bazı dönem belgelerine dayanarak, Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'ni Mimar Hayreddin veya Mimar

²⁷⁹ Fatih Müderrisoğlu, külliye'nin doğusunda bir iskânın varlığından bahseder fakat bunun düşük yoğunlukta olduğunu söyler. MÜDERRİSOĞLU, F. (1991). Edirne II. Bayezid Külliyesi. Vakıflar Dergisi, 22, 151-198. s.155

²⁸⁰ MÜDERRİSOĞLU, F. (1991). a.g.m. s.152

²⁸¹ Külliye'nin inşasına neden olan hadise, Hoca Sadeddin'in Tacu't-Tevarih'inde anlatılır. Bkz: KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.197

²⁸² MÜDERRİSOĞLU, F. (1991). a.g.m. s.152

²⁸³ "1859 tarihli gider listesine ait bir kayıta " padişahın buyruğuyla, caminin harem kapısı yanında yeni yapılan saathane için 3794 akçe ödenek konmuştur." diye yazar. Caminin bahçesinde dikili bulunan güneş saatinin, bu bölüme ait olduğu kuvvetle muhtemeldir." ŞENGÜL E. (2014). Müzikle Tedavinin Tarihi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları. s.76

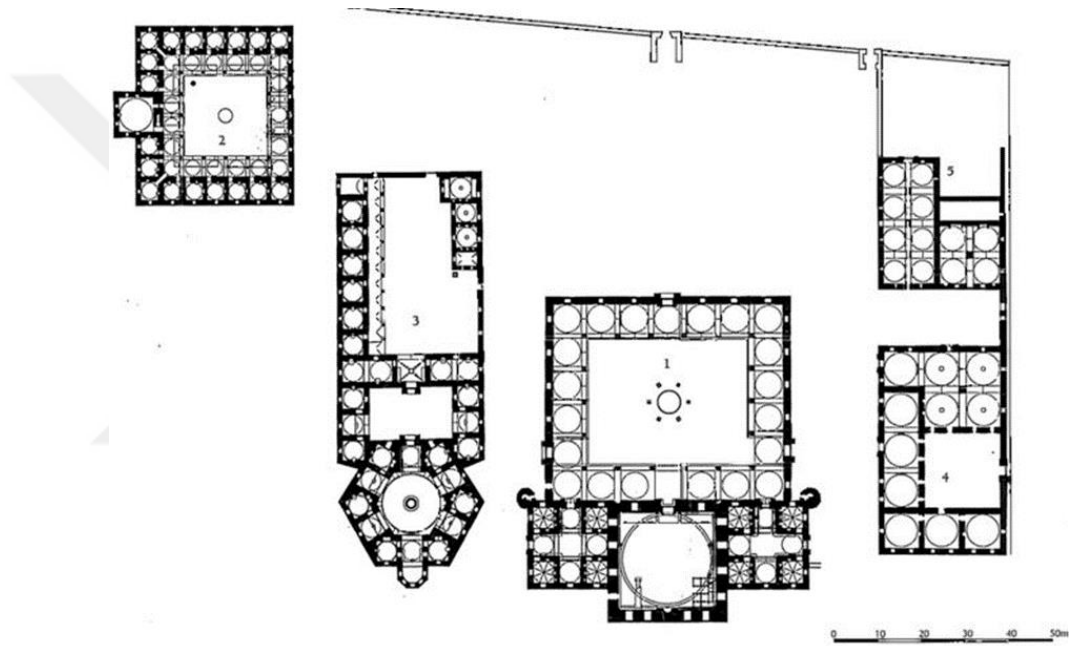
²⁸⁴ KUBAN, Doğan (2007). a.g.e. s.200

²⁸⁵ "Evliya Çelebi bu yapıdan bu bölümden "ebcet okuyan çocuk mektebi" diye söz eder. Aktaran: ŞENGÜL E. (2014). a.g.e. s.76-77

²⁸⁶ MÜDERRİSOĞLU, Fatih (1991) a.g.e. s.152

Kemaleddin'in inşa etmiş olamayacağını, külliyei inşa eden mimarın büyük bir ihtimalle Yakup Şah bin Sultan Şah olduğunu öne sürer.²⁸⁷

Edirne II. Bayezid Külliyesi, Tunca Irmağı'nın kuzey kıyısında, kıyıya paralel gelişen oldukça düz bir topografyaya sahip dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuştur. Külliye arazisini sınırlayan dış çevre duvarı kuzey ve batı yönlerinde açıktan, güney ve doğuda ise yapıları birbirine bağlayarak külliye bütünlüğünü sağlar. Büyük bir kısmının elden geçtiği anlaşılan bu duvar, kuzey ve batı yönlerinde düzgün gelişmediğinden külliye alanının geometrisini bozmaktadır.²⁸⁸

II. Bayezid Külliyesi, Edirne. Yerleşim planı. 1. Cami, 2. Medrese, 3. Dârişşifa, 4. İmaret, 5. Kervansaray (A. Yüksel)

Plan 5.6 Edirne II. Bayezid Külliyesi Vaziyet Planı. (İ. A. Yüksel).

Külliyenin fiziki bütünlüğünü oluşturan yapılar, eğimsiz geniş külliye arazisi üzerine geometrik bir düzende yerleştirilmiştir. Buna göre külliyei oluşturan yapılar, rasyonel bir tavırla işlevlerine göre gruplandırılmış ve geometrik bir düzen içinde kuzey-güney istikametinde birbirine paralel gelişen üç ekseninde konumlandırılmıştır. Külliyenin merkez ekseninde dini, doğudaki ekseninde sosyal, batı yönündeki ekseninde ise eğitim

²⁸⁷ MERİÇ, R. M. (1957). Bayezid Camii Mimarı. Ankara İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Tarihi Araştırma Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi, Fasikül 2, İstanbul. s.27-28

²⁸⁸ MÜDERRİSOĞLU, Fatih (1991) a.g.e. s.168

ve sağlık işlevli yapılar, birbirleriyle ilişkili fakat kendi içlerinde bitmiş kteller halinde yerleştirilmiştir (Plan 5.1).²⁸⁹

Klliyeenin orta ekseninde, iki yanına bitişik tabhane mekânlarıyla güçlü bir organik bütünlüğe sahip tek kubbeli, kare planlı cami yapısı yer almaktadır ve dört yönde revaklı, şadırvanlı avlusuyla birlikte külliyeenin merkezini oluşturmaktadır. Ana ibadet yapısı, planı açısından bir yenilik arz etmez. Ancak tek kubbeli yapının kanatlarında yer alan tabhane birimlerinin, harimden tamamen koparılmış, orta sofalı, dört eyvanlı ve köşe odalı olarak kendi içlerinde bitmiş ayrı birimler halindeki tasarımları, yapıyı Ters T planlı yapı tipolojisi içinde gelişmiş bir 15. yüzyıl rneği yapar.²⁹⁰

Ana eksenin doğusundaki paralel eksende külliyeenin sosyal işlevli yapısı olan imaret, art arda iki kütle halinde konumlandırılmıştır. Güneyde yer alan kütle, bir i avlunun kuzey, güney ve batı yönlerine üç ayrı bölüm halinde yerleştirilmiş kubbeli mekânlardan oluşan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kuzeydeki kütle ise yine üç ayrı bölüm halinde kubbeli mekânlardan oluşan ve kuzeyindeki avluya dönük L planlı bir yapıdır.²⁹¹

Klliyeenin sağlık ve eğitim alanını oluşturan batı eksenini kendi içinde, kendine özgü bir tasarım özelliği gösterir. Burada güneyden bir kapıyla girilen dış avlunun güneyine kuzey-güney doğrultusunda uzanan darüşşifa yerleştirilmiş, avlunun batısında ise darşşifayla dik bir açı oluşturacak şekilde medrese konumlandırılmıştır. İki yapı, birbirine yaklaştıkları köşelerden bir ara mekân aracılığıyla organik olarak bağlanmıştır.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

II. Bayezid Külliyesi medresesinin ihtisas alanı ile ilgili vakfiyesinde herhangi bir kayıt olmamasına karşın, Evliya elebi'nin anlatımına göre bir tıp medresesidir.²⁹²

Medresenin tıp medresesi olduğunu, Evliya elebi'yi kaynak alan Dr. Rıfat Osman, Dr. Osman şevki Uludağ ve Mimar Kemal Altan gibi araştırmacılar da kabul

²⁸⁹ MüDERRİSOğLU, Fatih (1991) a.g.e. s.156

²⁹⁰ MüDERRİSOğLU, F. (1991) a.g.e. s.159

²⁹¹ İmaretin detaylı plan analizi ve mimari özellikleri için bkz. MüDERRİSOğLU, F. (1991) a.g.e. s.165-168

²⁹² şEHSEVAROğLU, B. (2002). Edirne II. Bayezid Drşşifası. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 10, 510-513. s.511

etmişlerdir. Ayrıca medresede okutulan ve günümüze ulaşmış olan hekimliğe ait 30 civarındaki kitap bu medresede tıp eğitimi verildiğinin en önemli kanıtı olarak görülmüştür.²⁹³ Bir görüşe göre de medresede aslında dini ilimler okutulmaktaydı ancak bu medreseyi bitiren bazı öğrenciler darüşşifada tıp eğitimi almış, eğitim süresi boyunca medrese odalarında kalmış ve hatta medrese kitaplığından faydalanmışlardır.²⁹⁴

Medrese, külliye'nin batısında darüşşifa yapısıyla birlikte ayrı bir eksende ele alınmıştır. Kuzey yönünde bir girişi olan dış avlunun sağında, darüşşifanın çizdiği kuzey-güney doğrultulu eksenden kaymış ve darüşşifaya 90 derecelik bir açı yapacak şekilde konumlandırılmıştır. Genel külliye kurgusu içinde kuzey batı köşede yer alan medrese, dış avluya dönük doğu cephesinin merkezinde yer alan girişine göre doğu-batı aksında yerleştirilmiştir ve güneydoğu köşesinden darüşşifaya bağlanmaktadır.

Edirne II. Bayezid Medresesi, kareye yakın dikdörtgen planlı, dört yönde revaklı açık avlulu bir şema içerisinde, bir dersane ve 18 öğrenci hücrelerinden oluşan kapalı hacimlerinin U düzeninde ele alındığı oldukça simetrik bir külliye yapısıdır.

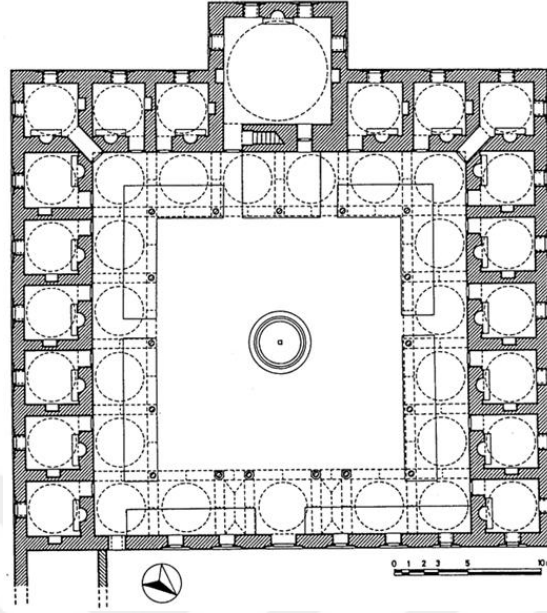
Merkezinde şadırvanı bulunan dört yönde revaklarla çevrili iç avlu, kare planlıdır. Önde sütunlardan birbirine, yanlarda ise sütunlardan duvarlara atılan sivri kemerlerin oluşturduğu revak birimlerinden girişin iki yanındakiler, dikdörtgen planlıdır ve üzerleri aynalı tonozlarla örtülüdür. Diğer bütün revak birimleri ise kare planlı ve pandantifli kubbelidirler.

Medresenin bir dersane ve 18 öğrenci hücrelerinden oluşan kapalı hacimleri, girişin yer aldığı doğu kenarı hariç diğer üç yöndeki revakların gerisinde U şeklinde sıralanmıştır. Kare planlı ve üzeri sekizgen kasnaklı tek kubbeyle örtülü bir yapı olan dersane hacmi, U'nun tabanını teşkil eden batı kenarının merkezinde, iki revak biriminin arkasında yer almaktadır. Girişle aynı eksende konumlandırılmış olan dersane, yatayda ve dikeyde medrese kütesinden taşma yapmaktadır. Kare planlı, sekizgen kasnaklı kubbeleri olan 18 öğrenci hücreleri ise dershanenin iki yanında birbirine simetrik iki L şeklinde sıralanmaktadır. Dersane hacminin iki yanında

²⁹³ ŞENGÜL, E. (2008). Kültür Tarihi İçinde Müzikle Tedavi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası. Trakya Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Edirne. s.105

²⁹⁴ ŞEHSUVAROĞLU, B.(2002). a.g.m. s.511

ikişer, kuzey ve güney yönündeki revakların gerisinde ise yedişer öğrenci hücresi bulunmaktadır (Plan 5.2).

Plan 5.7 II. Bayezid Medresesi Planı, (Y. Demiralp. 1997).

Dış beden duvarları muntazam kesme taştan inşa edilmiş olan medrese, altlı-üstlü iki katlı pencere düzenine sahiptir. Alt sıra pencereler, kesme taştan sivri hafifletme kemerleri altında, dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekeli olarak kenarları profilli birer yüzeysel niş içine yerleştirilmişlerdir. Bunların hemen üstünde yer alan pencereler ise sivri kemerli ve alçı revzenlidir.

Kuzey ve güney cephelerinde altta ve üstte yedişerden on dört pencere bulunmaktadır. Batı cephesinde dershanenin iki yanındaki hücre duvarlarında aynı düzende altışar, dershanenin batı cephesinde dört, taşmadan dolayı ortaya çıkan yan cephelerinde ise ikişer pencere yer almaktadır (Şekil 5.22). Medresenin genel pencere düzeni girişin olduğu doğu cephesinde farklılaşır. Cephenin merkezinde yer alan girişin kuzey tarafında dört alt, iki de üst pencere, güney tarafında ise medreseyle darüşşifayı birleştiren mekânın cepheyi kesintiye uğratması nedeniyle biri üstte üç pencere, bir de kapı açıklığı bulunmaktadır. Medresenin merkezde yer alan girişi, pencerelerde olduğu gibi kenarları profilli bir yüzeysel niş içinde ele alınmış olup iki renkli taştan basık kemerli ve söveli bir açıklığa sahiptir (Şekil 5.23).

Şekil 5.22 Edirne II. Bayezid Medresesi Batı ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Şekil 5.23 Edirne II. Bayezid Külliyesi Medresesi Doğu (Giriş) Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Oldukça gösterişsiz, basık kemerli kapıdan iç avluya girildiğinde, taşla kaplı zeminin ortasında, dairesel planlı bir şadırvan alt yapısı, kuzeybatısında ise bir su kuyusu yer almaktadır. Dr. Rıfat Osman, avluyu ağaçların arasında çağlayan şadırvanlı bir bahçe olarak tasvir eder.²⁹⁵ Avluyu dört yönden çevreleyen revak kemerlerinin tamamı iki renkli taş örgüye sahiptir ve önde sütunlara oturmaktadır. Muntazam kesme taş örgülü revak cephesini üstte profilli bir silme saçak sınırlandırmaktadır (Şekil 5.24).

²⁹⁵ TOSYAVİ-ZADE, R. O. (1999). Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi. Cilt I, Camiler ve Mescidler. Sadeleştiren: Ülkü Ayan Özsoy. Ankara: VGM Yayınları. s.73

Şekil 5.24 Edirne II. Bayezid Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Avlu revaklarından giriş tarafında olanlar, U plan şemasına göre dizilmiş kapalı medrese hacimlerinin önünde yer alan revaklardan farklı bir düzenlemeye sahiptir. Revaklar diğer üç yönde birbirine eş dörder sivri kemer açıklığıyla yinelenirken, giriş yönündeki revak cephesi, ritmik olarak sıralanmış üç büyük sivri, iki küçük kaş kemerden oluşan beş açıklıklı hiyerarşik bir düzenlemeye sahiptir. Bu özel düzenleme taşıyıcı sütunlara ve hatta sütun başlıklarına da yansıtılmıştır. Giriş revakının kubbesini taşıyan iki sütun granitten, bunların yanındakiler beyaz, köşedekiler ise yeşil renkli mermerdendir. Yeşil mermerden olan köşe sütunlar baklava dilimi desenli başlıklı, diğerlerinin başlıkları mukarnaslıdır.²⁹⁶ Mukarnaslı başlıklardan giriş revakının sütunları üzerindeki sekizgen, diğer iki yandakiler kare formludurlar (Şekil 5.25).

Giriş revakındaki bu ritmik uygulama aslında simetrik bir zorunluluktan kaynaklanmıştır. Medrese girişinin yapının simetri ekseninde konumlandırabilmek, bir tam revakın ikiye bölünerek girişin iki yanına yerleştirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu düzen aynı ekseninde yer alan dersane önünde uygulanmamış, bunun yerinde dershaneni girişi, eksenden kaydırılarak revaklardan birinin altına çekilmiştir. Medresenin giriş yönündeki ritmik ve hiyerarşik kemer düzenlemesi, aynı kentte inşa

²⁹⁶ PEKER, A. U. (2007). Edirne II. Beyazıd Külliyesi. Tasarım Merkezi Dergisi, Haziran Sayısı, 19-27. s.23

edilmiş olan Selimiye Camisi'nin son cemaat yeri revakında daha anıtsal bir şekilde uygulanmıştır.²⁹⁷

Şekil 5.25 Edirne II. Bayezid Medresesi Avlusu Giriş Revakı (Özyürek, K. 2019).

Revak zeminleri kare tuğlalarla kaplıdır. Revak yan kemerleri, revak kubbe ve pandantifleri ile revakların gerisinde yer alan öğrenci hücrelerinin duvar yüzeyleri sıvalıdır. Hücrelerin revaklara açılan pencereleri yoktur. Girişleri düz atkılı ve kesme taş sövelidir (Şekil 5.26).

Şekil 5.26 Edirne II. Bayezid Medresesi Güney Revakları (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri 3,65 x 3,65, 3,70 x 3,70, 3,70 x 3,65 m gibi farklı ölçülerde kubbeli hacimlerdir. Dıştan sekizgen planlı kasnaklara oturan kubbelere geçişler içerde pandantiflerle sağlanmıştır. Hücrelerin hepsinde birer ocak bulunmaktadır. Ocaklar

²⁹⁷ PEKER, A. U. (2007). a.g.m. s.25.

batı yönündeki hücrelerde doğu duvarında, diğerlerinde avluya bakan duvarlardadır. Batı yönündeki köşe hücrelerinin dışında bütün hücrelerde birer niş yer almaktadır. Giriş duvarlarının merkezindedir. Güneydoğudaki hariç köşe hücreler altlı üstlü dört, diğer hücreler altlı üstlü ikişer pencere ile aydınlanmaktadır. Bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalı olan hücrelerin zeminleri kare formlu tuğla döşelidir (Şekil 5.27).

Şekil 5.27 Edirne II. Bayezid Medresesi Güney Revakları (Özyürek, K. 2019).

Avlunun batı kenarının merkezinde yer alan derslane mekânı, merkez eksenden güney yönüne kaydırılmış düz atkılı bir kapı ve dikdörtgen açıklıklı bir pencereyle avluya bağlanmaktadır. İç ölçüleri 7,33 x 7,37 m olan mekânın üzerini örten sekizgen kasnaklı kubbe, içten pandantiflidir. Mekân, revaka açılan bir penceresinden başka, girişin karşısındaki duvarda altlı üstlü dört, kuzey ve güney duvarlarının dışa taşan kısımlarında altlı üstlü ikişer olmak üzere toplam sekiz pencere ile aydınlanmaktadır. Batı duvarındaki alt pencerelerin arasında bir ocak, yan duvarlarının revak tarafında ise birer niş yer almaktadır (Şekil 5.28, Şekil 5.29).

Dershanenin avluya bakan doğu duvarı alt seviyede 1 m eninde genişletilerek burada bir mahfil oluşturulmuş, bu mahfil üst seviyede bir kemer içine alınarak duvar içinde bir hacim elde edilmiştir. Söz konusu hacme duvar içinde açılmış 70 cm genişliğinde 15 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Bu hacmin muhtemelen öğrenci veya misafirler tarafından derslerin izlendiği bir seyir balkonu²⁹⁸ ya da bir kütüphane

²⁹⁸ MÜDERRİSOĞLU, F. (1991), a.g.e. s.161

mekânı²⁹⁹ olarak düzenlenmiş olabileceği düşünülmüştür. Ancak zeminden yüksek bu mahallin hocaların dersi anlatmak için kullandığı ve buranın bir nevi kürsü olarak yapıldığı düşüncesini de ihtimaller arasında saymak gerekir (Şekil 5.30).

Şekil 5.28 Edirne II. Bayezid Medresesi Derşanesi Batı Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 5.29 Edirne II. Bayezid Medresesi Derşanesi Güney ve Kuzey Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 5.30 Doğu Duvarı Mahfil Düzenlemesi (Özyürek, K. 2019).

²⁹⁹ DEMİRALP, Y.(1997) a.g.t. s.143

Değerlendirme:

Edime II. Bayezid Külliyesi, geometrik kurgusu, rasyonel tasarımı ve yapılarının arasındaki organik ilişkileri ile sanat ve mimarlık tarihi açısından külliye mimarisine getirdiği yenilik kadar, döneminin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına ışık tutan idari örgütlenmesiyle de karakteristik bir örnektir. Yapıların külliye bütünlüğü içindeki üç eksenli yerleşim düzeni, aynı zamanda külliye yapılarının fonksiyonel olarak gruplandırılması, her bir müessesenin idari ve mali açıdan kendi içinde örgütlenmesine olanak sağlamıştır. Nitekim vakfiye kayıtlarından ve diğer belgelerden anlaşılmaktadır ki, her bir müessese kendine ayrılan bütçeden, personel ve diğer gider harcamalarını yapabilmiş, bu açıdan diğerlerinden bağımsız hareket edebilmişlerdir.³⁰⁰

Külliye'nin işlevlerine göre gruplandırılan yapıları, hem kendi aralarında birbirleriyle, hem de külliye'nin genel düzeni ile uyum bir şekilde, geometrik bir düzende konumlandırılmıştır. Bu düzen içerisinde külliye'nin eğitim yapıları olan medrese ile darüşşifa yapılarının birbiriyle olan mimari ilişkisi, işlevsel birliktelikleri hakkında da fikir vermektedir. Eğitim müfredatında bütünüyle olmasa da belli oranda tıp eğitimi verildiği anlaşılan medrese ile sağlık hizmetinin yanında uygulamalı tıp eğitiminin verildiği bir kurum olan darüşşifanın külliye'nin batısında aynı avlu etrafında üstelik zayıf da olsa birbiriyle organik bir ilişki içinde tasarlanmış olmaları rasyonel bir tasarım düşüncesinin ürünüdür.

Külliye'nin batısında darüşşifa yapısıyla birlikte ayrı bir eksenle ele alınmış olan medrese yapısı, kuzey yönünde ayrı bir girişi olan dış avlunun sağında, darüşşifanın çizdiği kuzey-güney doğrultulu eksenin batısına dik bir açıyla yerleştirilmiştir. Medresenin Külliye'nin kible yönündeki aksenal düzenini bozacak şekilde darüşşifa ile aynı dış avlunun etrafına konumlanması, iki yapı arasındaki işlevsel ilişkiye dair ortaya atılan iddiaları destekler niteliktedir.

Edirne II. Bayezid Medresesi, dört yönde revaklı iç avlulu dörtgen şema içinde, hücre dizilimiyle simetrik U medrese düzeninde bir yapıdır. Yapıda U şema, erken dönem örneklerinin aksine yön değiştirmiştir. Diğer bir ifadeyle U'nun karşısında dersane hacmi yerine giriş konumlandırılmış, dersane U'nun taban kenarının merkezine yerleştirilmiştir. Bu şemanın ilk örneği Edirne II. Bayezid Medresesi'nden yaklaşık üç

³⁰⁰ ŞENGÜL E. (2014). a.g.e. s.118-119

yıl önce 1485 yılında İstanbul'da II. Bayezid'in veziri Davut Ağa'nın inşa ettirdiği külliyenin medresesinde denenmiştir. Edirne II. Bayezid Medresesi ise aynı simetrik plan şeması ve diğer bütün unsurlarıyla, Osmanlı medrese mimarisinin klasik normlarını bir bütün halinde ortaya koyulduğu ilk külliye medresesidir. Birim modül olarak kare planlı hücreler, hücreleri tam olarak karşılayan eş ebatlı revak birimleri, hücre ve revak birimlerinin üstlerinin tonoz yerine istisnasız kubbe ile örtülmesi, dersane hacminin dört hücre büyüklüğünde kubbeli ve kapalı bir hacim olarak formunu bulması, aynı zamanda iki yanındaki hücrelerle hem yüz edilip, önüne revak getirilmesi dolayısıyla ana kütleyle daha güçlü kaynaştırılması, medrese girişi ve şadırvanla aynı ekseninde konumlanması gibi uygulamalar, Edirne II. Bayezid Medresesi'ni klasik medrese tipolojisi içinde en olgun örneklerinde biri olarak değerlendirmemize olanak verir. Nitekim II. Bayezid Medresesi'nde ortaya konulan önü revaklı bir duvarla kapatılan, dersane hacminin merkezinde olduğu U medrese kalıbı, özellikle Klasik Dönemde sıklıkla kullanılacaktır. Hatta aynı kalıp önündeki duvar kaldırılarak ve bazı özgün yorumlamalarla, Mimar Sinan tarafından camilerin son cemaat yeri revaklarıyla kaynaştırılarak özellikle kısıtlı alanlara sahip külliyelerde kullanılacaktır.

5.4 İstanbul II. Bayezid Külliyesi

İstanbul II. Bayezid Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'nde, ismini verdiği Beyazıt Meydanı'nda yer almaktadır. Külliye'nin kurulu olduğu alan, Bizans dönemi İstanbul'unun en büyük meydanı olarak bilinen Forum Tauri'nin sınırları içinde kalmaktadır.³⁰¹ Meydanın Osmanlı dönemindeki önemi ise Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği Saray-ı Atik ile yine Fatih tarafından çekirdeği oluşturulan hatta büyük kısmı tamamlanmış olan Kapalı Çarşı kompleksinin arasında olmasıdır.

İstanbul II. Bayezid Külliyesi cami, medrese, türbe, aşhane-imaret, kervansaray, sıbyan mektebi, tabhaneler ve hamam yapılarından meydana gelen bir yapılar topluluğudur. Külliye'nin banisi Sultan II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmed'in oğludur ve Bâyezid-i Vefî lakabı ile tanınmaktadır. Daha önce Edirne ve Amasya'da sonrasında da İstanbul'da inşa ettirdiği üç külliyeyle, Osmanlı mimarisinde Fatih Külliyesi'nden sonra büyük ölçekli sultani külliye fikrinin, bir geleneğe dönüşmesinde öncü olmuştur.³⁰²

Külliye'nin mimarının kim olduğu konusunda farklı isimler ileri sürülmüştür. İlk olarak Ayvansarayi Hadika'da, aynı semtte bulunan Mimar Hayreddin'in bir mescidinden yola çıkarak, Bayezid Külliyesi camisinin mimarı olarak Mimar Hayreddin'in ismini vermiştir. Bu nedenle bir süre külliye'nin mimarı olarak Mimar Hayreddin kabul edilmiştir. Sonrasında, Laleli Külliyesi karşısında Merdivenli Mescid adıyla tanınan küçük bir eseri olan Mimar Kemaleddin'in, Bayezid Camisi'nin mimarı olabileceği görüşü ortaya atılmıştır.³⁰³ Ancak 1958 yılında Rıfkı Melûi Meriç, "Beyazıt Camii Mimarı" başlıklı makalesinde, İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunduğu Muaallim M. Cevdet Bey'e ait yazmaların içindeki Hicri 911 tarihli bir belgenin, dönemin diğer mimarları ve eserlerinden başka Bayezid Külliyesi'nin sanatkar-usta isimlerine varıncaya kadar ayrıntılı bilgiler verdiğini açıklamıştır. Belgeye göre: Hicri 911 (M 1505) tarihinde tamamlanan Bayezid Camisi'nin mimarı, Ya'kub- Şâh bin Sultan- bin Şâh, medresenin mimarı ise Yakub bin Şâh'ın halifelerinden Yusuf bin Papas'tır.³⁰⁴

³⁰¹ EYİCE, S. (1992). Beyazıt II Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 6, 45-49. s.45

³⁰² KUBAN D. (2007). a.g.e. s.195

³⁰³ EYİCE, S. (1992). a.g.m. s.45

³⁰⁴ MERİÇ, R. M. (1958). Beyazıt Camii Mimarı. AÜ, İlahiyat Fakültesi, Yıllık Araştırmalar Dergisi II, Ankara: Ajan-Türk Matbaası. 5-76. S.8, 14

İstanbul II. Bayezid Külliyesi, ismini verdiği meydanın güneydoğusunda, cami yapısının merkezîliğinde kurulmuş bir külliye düzenine sahiptir. Külliyenin medrese ve hamam yapıları hariç diğer unsurları, birbirine paralel iki ayrı eksenle yerleştirilmiştir. Günümüze ulaşmamış olmakla birlikte yapıların bir dış duvarla, külliye bütünlüğü içine alındığı bilinmektedir.³⁰⁵

Külliyenin ana eksenini cami, camiye bitişik halde bulunan tabhaneler, türbeler ve sıbyan mektebi oluşturmaktadır. Külliyenin merkezi yapısı cami, önündeki şadırvanlı avlusuyla birlikte alanın kuzeydoğusunda kible ekseninde uzanmaktadır. Caminin avlusuyla birleştiği köşelerinde, birbirine simetrik olarak yerleştirilmiş iki tabhane yer almaktadır. Caminin mihrap duvarının önü bir duvarla çevrilerek hazire olarak değerlendirilmiş, caminin mihrap eksenine Sultan II. Bayezid'in 1508'de ölen kızı Selçuk Sultan'ın sekizgen planlı türbesi inşa edilmiştir. Selçuk Sultan Türbesi'nin güneyinde yer alan Sultan II. Bayezid'in türbesi ise ölümünden sonra oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından sekizgen planlı olarak inşa ettirilmiştir.³⁰⁶ Sıbyan mektebi, merkez eksenin en ucunda, hazirenin güneyinde düzensiz gelişen külliye duvarının hemen gerisinde yer almaktadır. Mektep mihrap ekseninden kaymış olmakla birlikte, aralarında uzun bir mesafe ve kot farkı olmasına rağmen, caminin güneybatı yanındaki tabhaneyle aynı aksta konumlanmıştır.

Ana eksene güneybatı yönünde paralel gelişen ikinci eksen, imaret ve kervansaray yapıları teşkil etmektedir. Birbirine bitişik olan yapılardan imaret, kible yönünde bir iç avlu etrafında organize edilmiş hacimlerden oluşmaktadır. Kervansaray ise meydan tarafında imarete bitişik dikdörtgen planlıdır. Bu yapılar, 1884 yılında II. Abdülhamid tarafından dönem üslubunda bazı yapısal değişikliklere uğratarak "Kütüphane-i Umum-i Osmani" adıyla kütüphane olarak yeniden işlevlendirilmiştir.³⁰⁷ Bu yapılar günümüzde ise Yazma Eserler Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

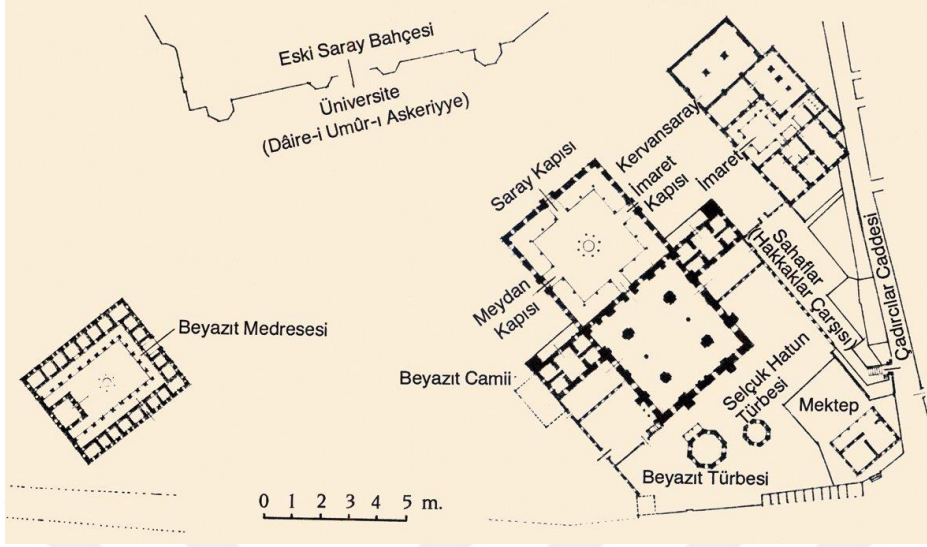
Medrese ve hamam yapıları, iki eksenli yerleşim düzeninden ayrı ve bağımsız inşa edilmiş iki külliye yapısıdır. Hamam gelenek olduğu üzere külliyenin en uzağında, meydanın kuzeyinde önündeki caddeye yönlendirilmiş vaziyette yer almaktadır.

³⁰⁵ MERİÇ, R. M. (1958). a.g.m. s.8

³⁰⁶ EYİCE, S. (1992). a.g.m. s.48

³⁰⁷ EYİCE, S. (1992). a.g.m. s.49

Medrese ise caminin kuzeyinde ve nispeten uzağında, kible eksenine dik eksende konumlandırılmıştır (Plan 5.8).

Plan 5.8 İstanbul II. Bayezid Külliyesi Vaziyet Planı. (EYİCE, S. 1992).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

Medrese:

II. Bayezid Külliyesi'nin medresesi, Meriç'in yayınladığı belgeden anlaşıldığına göre, inşasına cami inşaatı bittikten sonra başlanmış, 1507 yılında tamamlanmıştır. Mimarı Yakub bin Şâh'ın halifelerinden Yusuf bin Papas'tır.³⁰⁸

II. Bayezid Medresesi, birbirine paralel iki eksen üzerinde yer alan külliye yapılarından ayrı, camiye yaklaşık 100 m kuzeyinde, müstakil bir yapı olarak yer almaktadır. Daha önce bir dış duvarla çevrili olduğu bilinen yapı³⁰⁹, külliyenin diğer yapılarının kible eksenli dizilişine, dik bir açıyla yerleştirilmiştir. Kuzeydoğu-güneybatı ekseninde konumlanmış olan medresenin girişi meydan açılmaktadır.

Medrese³¹⁰, 44 x 36,60 m ölçülerinde girişine göre uzunlamasına gelişen iç avlulu dikdörtgen bir kütlede oluşmaktadır. Dikdörtgen şema içerisinde revak ve hücrelerinin avlunun güney, kuzey ve doğu kenarlarına U oluşturacak şekilde dizildiği,

³⁰⁸ MERİÇ, R. M. (1958). a.g.m. s.14

³⁰⁹ EYİCE, S. (1992). a.g.m. s.48

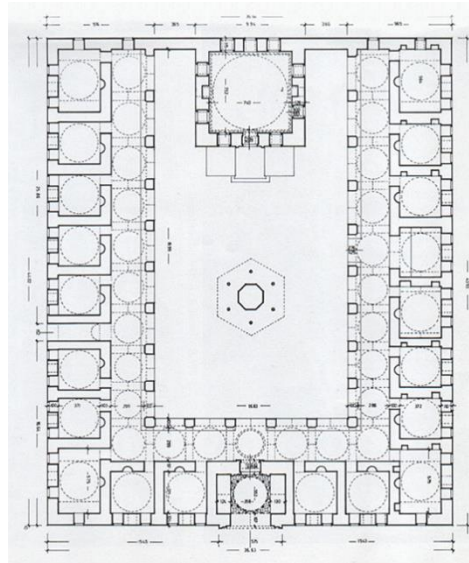
³¹⁰ II. Bayezid Medresesi, restorasyon çalışmaları kapsamında kapalı olduğundan yerinde incelemesi yapılamamıştır. Yapının betimlenmesi, İ. A. Yüksel'in çizimi olan plan şeması ve restorasyon öncesi çekilmiş fotoğraflarından yararlanılarak yapılmıştır.

dershanenin ise U'nun karşısına şema dışına taşırılmadan yerleştirildiği bir medrese düzenine sahiptir (Plan 5.8).

Dershane hacmi kare planlıdır ve üzeri dıştan sekizgen kasnaklı, içten pandantifli bir kubbeye örtülüdür. Avlu içinde revak ve hücrelerden bağımsız bir şekilde giriş ekseninde konumlanmış olan dershane, geride hücre duvarlarından daha alçak duvarlarla ana kütleyle bağlanmıştır.

Şadırvanlı avluyu U düzeninde kuşatan revak dizisi, kubbeli toplam 25 revak biriminden oluşmaktadır. Doğu yönündeki taban kenarında beş, kollarında ise köşedekilerle birlikte onar tane revak bulunmaktadır. Revak kubbeleri, önde kare kesitli payelerden birbirine, yanlarda payelerden hücre duvarlarına atılmış kemerlere; geride ise hücre duvarları içindeki hafifletme kemerlerine pandantiflerle oturmaktadır.

U düzenindeki revakların gerisinde asimetrik olarak sıralanmış biri giriş mekânı, biri eyvan, on dokuzu hücre olmak üzere toplam 21 kubbeli hacim, bir de dar bir tonozlu geçit bulunmaktadır. Kubbeli 21 hacimden giriş mekânı ve iki köşe hücresiyle birlikte yedi tanesi batı yönünde U'nun taban kenarında, biri eyvan olmak üzere yedi tanesi U'nun kuzey kolunda, diğer yedi tanesi güney kolundadır. Tonoz örtülü dar geçit ise güney koldaki hacimlerin arasındadır. Fazladan üretilmiş bir mekân olan geçidin, iki kol arasında ortaya çıkardığı uzunluk farkı, karşı koldaki iki hacmin yanlardan kemerlerle genişletilmesiyle giderilmiştir. Ancak bu durum, medrese hücre düzeninin simetrisini bozmuştur (Plan 5.9).

Plan 5.9 İstanbul II. Bayezid Medresesi Planı (İ. Aydın Yüksel).

U'nun taban kenarı, kendi içinde simetrik bir düzene sahiptir. Hepsi kubbeli olan yedi hacimden ortadaki giriş mekânıdır. Giriş, kubbe örtülü kare bir mekân iken yanlardan kemerlerle genişletilmiş, iki yanında derin nişler şeklinde ek mekânlar elde edilmiştir. Yanındaki nişlerle birlikte enine yatık dikdörtgen bir alanı kaplayan girişin, sağında ve solunda yer alan üçer hacimden ikişer tanesi kare planlı, köşelerdekiler ise yanlardan kemerlerle genişletilmiş uzunlamasına dikdörtgen planlıdır (Plan 5.9).

Güney kolda yer alan hacimler, köşe hücrelerinden itibaren sırasıyla iki kare planlı hücre, bir tonozlu geçit, dört kare planlı hücre ve en uçta yanlardan kemerlerle genişletilmiş, ortası kubbeli dikdörtgen planlı bir hücre şeklinde sıralanmaktadır (Plan 5.9).

Kuzey kolda bulunan yedi hacimden merkezde olanı, önündeki revaka kemerle açılan bir eyvan şeklindedir. Eyvan, güneyindeki hücre ve kolun ucundaki hücre, yanlardan kemerlerle miktar genişletilmişlerdir. Diğer dört hücre ise kare planlıdır (Plan 5.9).

II. Bayezid Medresesi, dış beden duvarları, almaşık duvar örgüsüne sahip dersane hacmi haricinden bütünüyle muntazam kesme taşla inşa edilmiştir. Duvarlar üstten kesme taştan bir saçakla sınırlanmıştır. Saçağın üzerinde yer alan hücre kubbeleri sekizgen kasnaklıdır ve yüzeyleri kurşun kaplıdır. Ocak bacaları kare formlu gövdelere, konik biçiminde külahlara sahiptir (Şekil 5.31).

Yapının batı cephesi hariç, dış cepheleri her hücreden açılan iki alt-bir üst şeklinde üçlü pencere gruplarının oluşturduğu iki katlı pencere düzeninde ele alınmıştır. Bu üçlü pencere grubundan Kuzey ve güney cephelerinde sekizer tane, batı cephesinde girişin iki yanında ikişer olmak üzere dört tanedir. Giriş cephesinin köşe hücreleri yüzeylerinde sadece birer alt pencere bulunmaktadır (Şekil 5.31).

Şekil 5.31 II. Bayezid Medresesi Kuzey ve Doğu Cepheleri (www.canercangul.com).

Medresenin doğu cephesinde, uç hücresinin ve önlerindeki revakların dışarıya açılan birer alt penceresi bulunmaktadır. Bu cephenin ortasında almaşık duvar örgüsüyle farklılık arz eden dersane hacmi ise üç alt, üç üst pencereyle dışarıya açılmaktadır. Üst pencerelerden ortadaki daha üst seviyede açılarak cepheye ritmik bir ifade kazandırılmıştır. Medrese kütesindeki üst pencereler, kesme taştan sivri kemerli ve revzenli dışlıklara sahiptir. Alt pencereler, kesme taştan sivri kemerli yüzeysel nişler içinde dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ve madeni şebekelidirler. Dersane cephesindekiler ise ana kütledekilerden farklı olarak tuğla kemerlidir (Şekil 5.32).

Şekil.5.32 II. Bayezid Medresesi Batı Cephesi (www.gezgindergi.com).

Medresenin ana girişi, meydana dönük doğu cephesinin merkezinde yer almaktadır. Giriş, merkezde dışarıya büyük bir sivri kemer açıklığıyla açılan kare planlı, kubbeli eyvan formunda bir orta mekân ile yanlarda iki kemer açılarak kemerler altında derin nişler şeklinde elde edilmiş, iki yan mekândan oluşmaktadır. Yan mekânların zeminleri orta mekânın zemininden daha da yükseltilmiş ve birer sekiye dönüştürülmüştür (Şekil 5.33).

Şekil 5.33 II. Bayezid Medresesi Girişi 2014 (www.bolercelik.com)

Giriş eyvanının büyük sivri kemerli açıklığı, dıştan bir taç kapı formunda düzenlenmiştir. Büyük kemer iki renkli taş örgülüdür. Kemerin oluşturduğu açıklık, kademeli bir şekilde cepheden öne çıkma yapan, kesme taştan örülmüş iki geniş silme ile üç yönde çevrilerek çerçeve içine alınmıştır. Kareye yakın bir forma sahip olan giriş en üstte iri palmet dizisinden oluşan bir tepelikle taçlandırılmıştır (Şekil 5.34). Giriş eyvanının üzerini örten kubbenin kasnak iç yüzeyi, prizmatik üçgenlerle dolgulanmış böylece kare alt yapıdan kubbeye geçiş, dekoratif bir yöntemle sağlanmıştır. Giriş eyvanından gerisindeki revaka, üzerinde kalemşi bir tepelik bulunan, etrafı profilli silmelerle çerçevelenmiş; basık kemerli açıklığı, iki ahşap kanadı olan dikdörtgen formu bir kapıyla geçiş sağlanmıştır (Şekil 5.34).

Şekil 5.34 II. Bayezid Medresesi Giriş Eyvanı, (D. Üveysuna, 2013).

II. Bayezid Medresesi'nin dikdörtgen planlı avlusunun zemini topraktır. Giriş revakıyla dersane girişinin aksında, altı mermer sütunun taşıdığı altı kenarlı, düz tavanlı, üstü kurşun kaplı pramidal bir çatı altında, sekizgen planlı şadırvan yer almaktadır. Revakların avluya açılan sivri kemerleri tuğladan, revak cepheleri ise muntazam kesme taştandır. Sivri formu tuğla kemerler, kesme taştan örülmüş kare planlı payelere, payeler ise parapet şeklinde zeminden yükseltilmiş kesme taş örgülü duvarlara oturmaktadır (Şekil 5.35).

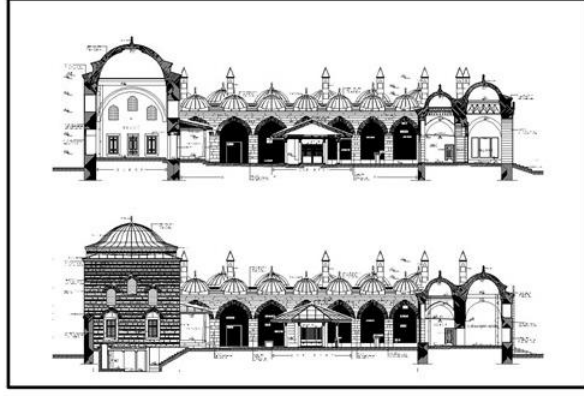
Şekil 5.35 II. Bayezid Medresesi Şadırvanlı İç Avlusu (www.gezgindergi.com).

Medresenin revak zeminleri altıgen formlu tuğla ile döşelidir. Revak kubbe, pandantif, yan kemerler ve hücre duvarları sıvalıdır. Hücrelerin revaklara açılan pencereleri yoktur. Hücrelere düz atkılı kapılarla girilmektedir (Şekil 5.36).

Şekil 5.36 II. Bayezid Medresesi Revakları 2014 (www.bolercelik.com).

Avlunun batısında giriş ekseninde yer alan dersane, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiş kare planlı, kubbeli bir hacimdir. Kubbesi dıştan almaşık duvar örgülü sekizgen bir kasağa oturmaktadır. Dershanenin dışarıya bakan batı duvarındaki üç alt, üç üst penceresinden başka, diğer üç duvarının her birinde iki alt, ortadaki yüksekte üç üst pencere bulunmaktadır (Şekil 5.37).

Şekil 5.37 II. Bayezid Medresesi Kesit (www.halilonurmimarlik.com).

II. Bayezid Medresesi'nin inşasından kısa bir süre sonra 1509 yılında gerçekleşen depremde yıkıldığı, ardından da tamir edildiği bilinmektedir. 20. Yüzyıl başlarına kadar birkaç sefer tamir görmüşse de 1914 yılında birkaç küçük tadilat öngörülerek dârülhilâfe kadrosuna alınmıştır. Medrese, 1939'da Belediye Müzesi ve Kütüphanesi olarak tahsis edilmiş, 1940 yılında yapılan bir onarım sonrasında ise 1981 yılına kadar yalnızca kütüphane olarak kullanılmıştır. 1981-83 yılları arasında restore edilen yapı sonrasında Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi olarak işlevlendirilmiştir.³¹¹ Son olarak 2014 yılında VGM tarafından başlatılan restorasyon çalışması devam etmektedir (Şekil 5.38).

Şekil 5.38 İstanbul II. Bayezid Külliyesi Restorasyonu (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

II. Bayezid Külliyesinin sıbyan mektebi, caminin kible yönünde içinde hazirenin de bulunduğu, etrafı bir duvarla çevrili fakat geometrisi düzgün olmayan bir bahçenin

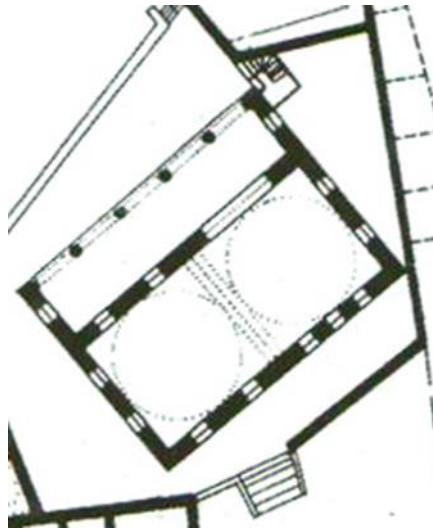
³¹¹ KÜTÜKOĞLU, M. (2000). S.87, 88

ucunda yer almaktadır. Caminin, kuzeydoğu yanındaki tabhaneye aynı aksta, tabhaneye dönük olarak konumlanmıştır. Sıbyan mektebinin arkasında ise Kapalıçarşı'nın Beyazıt Kapısı'na ve Sahaflar Çarşısı Kapısı olarak bilinen külliye kapısına geçit verem küçük bir meydan bulunmaktadır.

Mektebin içinde yer aldığı bahçeye, Sahaflar Çarşısı'nın dükkânları arasında kalmış bir kapıdan girilmektedir. Bahçe, kible yönünde alçalan eğimli bir topografyaya sahiptir. Bahçenin en alt kotunda yer almasına rağmen mektebin üzerinde oturduğu zemin, gerisinde yer alan meydanın zemin kotundan ortalama 1,80 m yüksektedir.

Sıbyan mektebi biri yazlık diğeri kışlık iki derslikten oluşan, önü revaklı dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kuzeydoğusunda ise yaklaşık 1,40 m daha aşağı kotta helalar hacmi yer almaktadır.

Sıbyan mektebi, 10 x 10 m ölçülerinde birbirine bitişik, iki kare hacimin oluşturduğu, kible eksenine dik, enine gelişen dikdörtgen plan şemasına sahiptir. (Plan 5.10) Dikdörtgenin külliyeye dönük uzun cephesinin önünde, yanları duvarlarla kapalı, üzeri tek yöne eğimli ahşap çatıyla örtülü, bir de revak bulunmaktadır. Mektebin her iki hacmi de dıştan sekizgen kasnaklı, içten pendentifli birer kubbeyle örtülüdür. Kuzeydoğu yönündeki hacim, önündeki revaka büyük sivri kemerle açılan bir eyvan şeklindedir. Diğer hacim ise bir kapıyla eyvana bağlanan kapalı derslik mekânıdır.

Plan 5.10 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Planı (W. Müller-Wiener 2001).

Sıbyan mektebi, dıştan muntazam kesme taşla inşa edilmiştir. Taşların arasında kullanılmış olan derz harçlarının tuğla rengi ve kalınlıkları dikkat çekicidir. Beden

duvarlarının ve kubbe kasnaklarının etrafı profilli silme saçakla çevrilidir. Cepheler iki katlı pencere düzenindedir. Üst pencereler kesme taştan sivri kemerli ve yuvarlak gözlü alçı revzenlidir. Alt pencereler ise sivri hafifletme kemerleri altından dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklıdır (Şekil 5.39).

Şekil 5.39 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Batı ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Enine gelişen dikdörtgen planlı mektebin önünde bütün cephe boyunca uzanan revak, esasında öne doğru eğimli ahşap bir sundurmadır. Üstü kurşun kaplanmış, altı kasetli tavan şeklinde döşenmiş olan sundurma, yanlarda duvarlara, önde ise ikisi duvarlara bağlı, dördü bağımsız toplam altı mermer sütuna kemer olmaksızın oturmuştur. 4,50 m derinliğinde bir alanı örten eğimli çatı, sütunlara oturduktan sonra, dışa doğru 0,50 m genişliğinde düz bir saçak yapmaktadır (Şekil 5.40).

Şekil 5.40 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Revaklı Cephesi (Özyürek, K. 2019).

4,50 m derinliğindeki revakın bahçe kenarı 1,10 m genişliğinde taşlarla döşelidir. Zeminin geri kalanı ise altıgen formlu tuğlalarla kaplanmıştır. Revak sütunları mermerden olup, alttan yukarı doğru daralan gövdelere sahiptir. Sütun başlıkları baklava dilimi desenlidir.

Mektebin revak altında kalan cephesi ve revak yan duvarları sıvanmış ve boyalıdır. Yan revak duvarlarında karşılıklı açılmış birer pencere bulunmaktadır. Sıbyan mektebinin kışlık hacmi, revaka mermer söveli iki dikdörtgen pencereyle, eyvan hacmi ise 4,50 m genişliğinde açıklığı olan yüksek sivri bir kemerle açılmaktadır. Sıbyan mektebine girişi sağlayan bu kemer, günümüzde ahşap görünümlü PVC doğramayla kapatılmıştır (Şekil 5.41).

Şekil 5.41 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Revakı (Özyürek, K. 2019).

Büyük sivri kemer açıklığı altından ulaşılan yazlık derslane birimi, aynı zamanda kışlık dershaneye ulaşım sağladığından bir sofa niteliğindedir. Eyvan hacmi, 7,85 x 7,70 m ölçülerinde bir iç mekâna sahiptir. Mekânın üzerini örten kubbe köşelerde pandantiflere oturmaktadır. Mekânın üst örtü elemanları da dâhil bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Girişin solundaki ve karşısındaki duvarlarda üçer alt, ikişer üst pencere yer almaktadır. Sağdaki duvarın sağında ise kapalı derslik hacminin kapısı bulunmaktadır (Şekil 5.42).

Şekil 5.42 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Sofa-Eyvan Mekânı Kemerli Açıklığı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 5.43 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Sofa-Eyvan Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Kışlık dershanenin girişi mermerden olup duvarın her iki yüzünde, iki yanda dikdörtgen kesitli ayaklara oturan basık kemerli açıklığı olan, dikdörtgen formunda basit bir düzenlemeye sahiptir. Derslik iç mekânı 8 x 7,85 ölçülerindedir. Kubbe geçişlerde eyvanda olduğu gibi pandantif kullanılmıştır. Duvar, pandantif ve kubbe yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Mekânın girişinin olduğu duvarın merkezinde sivri piramidal külahlı ve yaşmaklı bir ocak, ocağın sağında dikdörtgen bir niş yer almaktadır. Girişin sol tarafında arka bahçeye bakan duvarın merkezinde, yuvarlak kemerli bir mihrap nişi, mihrabın iki yanında altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır. Girişin karşısındaki duvarda merkezde bir niş, yanlarda altlı üstlü ikişer pencere, revaka bakan duvarında ise sadece iki alt pencere yer almaktadır (Şekil 5.44).

Şekil 5.44 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Kışlık Dershanesi Doğu ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Her iki mekânda da duvar genişliğinde olan dikdörtgen formlu alt pencere açıklıklarının kenarları küfeki taştan sövelidir. Üst pencerelerin ise bitkisel motiflerle

bezeli vitraylı içlikleri bulunmaktadır. Kışlık hacimin duvarlarında açılmış dolap nişleri, pencerelerle aynı boyutlardadır. İki mekânda da zemin, döşemesi görülmeyecek şekilde ahşap bir malzemeyle kapatılmış, üzerine halı döşenmiştir (Şekil 5.45).

Şekil 5.45 İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi Kışlık Dershane Kuzey ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebi harap bir haldeyken 1960 yılında vakıflar tarafından restore edilmiş ve bir süre Tarık Us adıyla kütüphane olarak tahsis edilmiştir.³¹² Yapı günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı bir Kuran Kursu olarak kullanılmaktadır.

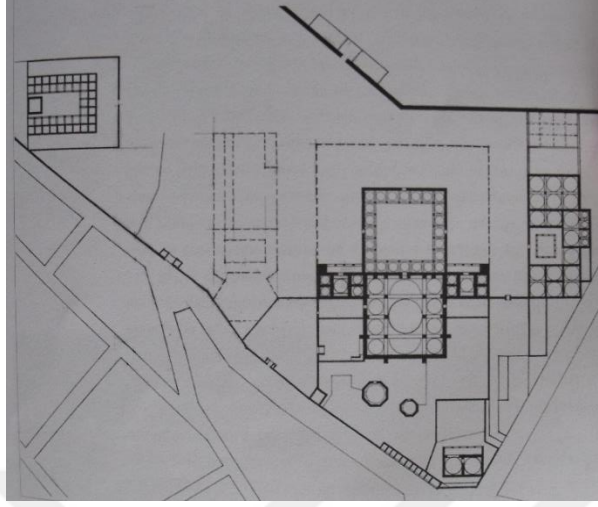
Değerlendirme:

Beyazıt Meydanı'nın süreç içinde birçok müdahaleye maruz kalmış olması, külliye bütünlüğünü sağlayan külliye dış duvarının ortadan kalkması, İstanbul II. Bayezid Külliyesi'nin özgün yerleşim düzeninin tam olarak algılanmasına engel olmaktadır. Bu yüzden külliyenin yerleşim düzeniyle ilgili, dağınık-serbest düzende olduğu, yapıların arasında geometrik ya da simetrik bir ilişki kurulmadığı yorumları yapılmıştır.³¹³ Ancak vaziyet planları karşılaştırıldığında konumları ve arazi yapıları farklı olmasına rağmen Sultan II. Bayezid'in Edirne ve Amasya'da inşa ettirdiği külliye üç eksenli düzenlerinin, burada iki paralel, bir çapraz eksenli olarak uygulandığı görülür. Özellikle Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin vaziyet planından darüşşifa yapısı çıkarıldığında, İstanbul'da da aynı külliye kalıbının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim medresenin çapraz eksenli konumu, her iki külliye de aynıdır. Aradaki fark İstanbul'da medresenin önünde üçüncü paralel eksenli oluşturulan darüşşifa yapısının olmamasıdır. Burada bir darüşşifa inşa edilmeyişinin ya da üçüncü

³¹² EYİCE, S. (1992). a.g.m. s.49

³¹³ EYİCE, S. (1992). a.g.m. s.49

paralel eksenin oluşturulmaması, sarayın girişinin kapatılmaması endişesiyle ilgili olmalıdır (Plan 5.11).³¹⁴

Plan 5.11 İstanbul ve Edirne II. Bayezid Külliyesi Yerleşim Planlarının Örtüştürülmesi (Ataman, A. 2000).

İstanbul II. Bayezid Medresesi, uzunlamasına dikdörtgen bir şema içinde, giriş eyvanıyla birlikte hücrelerin üç yöndeki revakların gerisine U düzeninde dizildiği, dersane hacminin ise U'nun karşısında ancak ana şemadan hiçbir taşma yapmadan, avlu içinde konumlandırıldığı bir medrese şemasına sahiptir. Girişin dışarıya açılan bir eyvan niteliğinde olması, hücrelerin girişin iki yanına dizilmesi, hücrelerin arasında bir eyvan yerleştirilmesi açısından, baninin Edirne'deki külliyesinde inşa ettirdiği medreseden farklı olarak erken dönem Osmanlı medreselerinin özelliklerini yansıtır. Dershanenin dışa taşırılmadan bütünüyle avlu içinde konumlanması bakımından ise Fatih Külliyesi'nin Semaniye Medreselerine benzemektedir.

İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi, başkent külliyesi içinde günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli örnektir. Külliye'nin diğer yapılarından tamamen koparılmış bir şekilde, mahalle dokusuna en yakın köşesinde yer almaktadır. Bütünüyle muntazam kesme taştan inşa edilmiş yapı, eş ölçülerde biri kapalı, diğeri eyvan şeklinde yarı açık kubbeli iki hacmiyle, iki birimli sıbyan mektebi tipolojisi içinde yer almaktadır. Mektep bilinen ilk örneği Bursa'daki Sitti Hatun Sıbyan Mektebi olan, biri eyvan şeklinde yarı açık, diğeri kapalı iki birimli mektep tipolojisinin bir külliye içinde inşa edilmiş bilinen ilk örneğidir.

³¹⁴ ATAMAN, A. (2000). a.g.e. s.85

6. KLASİK DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI

6.1 Haseki Hürrem Sultan Külliyesi

Haseki Sultan Külliyesi, İstanbul'un Fatih ilçesinin, Cerrah Paşa Mahallesi'nde Haseki Caddesi'nin üzerinde yer almaktadır. Külliye'nin içinde yer aldığı mevki daha çok Haseki Semti olarak bilinmektedir.

Bizans Döneminde Xerolophos / Kserolosof (Kuru Tepe) olarak anılan ve İstanbul'un yedinci tepesi sayılan bu bölgede, Mese Caddesi üzerinde döneminin dört büyük alanından biri olan içinde Arcadius Sütunu (Kız Taşı) ile birlikte Arcadius Forumu yer almaktadır.³¹⁵ Mevkiinin Fetih'ten sonra Başçı Hacı Mahmut isimli bir zatın inşa ettirdiği mescitten dolayı Başçı Hacı Mahallesi olarak anıldığı, sonraki süreçte ise Arcadius sütunun çevresinin ahşap ev ve dükkânlarla çevrelendiği ve burada kurulan bir pazardan dolayı halk arasında "Avrat Pazarı" olarak adlandırıldığı bilinmektedir.³¹⁶ Semte Haseki denilmesi ise geç dönemde 19. Yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir.³¹⁷ Millet Caddesi ile Cerrah Paşa Caddesi arasında kalan bölgeyi kapsayan Haseki semtinde, külliye'nin inşa edildiği dönemde yerleşimin çok sık olmadığı, külliye çevresinin bahçelerle çevrili olduğu vakfın muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır.³¹⁸

Külliye, Kanuni Sultan Süleyman'ın Hasekisi Hürrem Sultan tarafından 1538-1550 yılları arasında Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. Külliye'nin mimarı, Mimarbaşı Acem Ali'nin vefatının ardından, 1539 yılında Baş Mimar olarak görevlendirilen Mimar Sinan'dır. Haseki Sultan Cami ve Külliyesi, Mimar Sinan'ın Mimar Başı olduktan sonra inşa ettiği ilk cami ve külliye olarak bilinir.³¹⁹ Bununla birlikte ilk işi değildir.

³¹⁵ TAŞKIRAN, N. (1972), Hasekinin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi, Cami-Medrese-İmaret-Sübyan Mektebi Darüşşifa ve Yeni Haseki Hastanesi, İstanbul: Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği Yayınları. s.70

³¹⁶ PEKAK S. (1993). Arkadios Forumu. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.Cilt.I. a.g.m. s.306

³¹⁷ TAŞKIRAN, N. (1972). a.g.e. s.71

³¹⁸ DÜZENLİ, H. İ. (2015,9 XVI-XVII. Yüzyıllarda İstanbul Mimarisi, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt VIII,İstanbul: İBB Kültür Aş. Yayınları. s.184

³¹⁹ DOĞAN, S (1997) Haseki Külliyesi, TDVİA. Cilt 16, 370-372. s.370

Mimarbaşılığı öncesinde Üçbaş Cami ve Medresesi ile Kasım Paşa Cami ve Medreselerinde yaşadığı bir deneyim söz konusudur.³²⁰

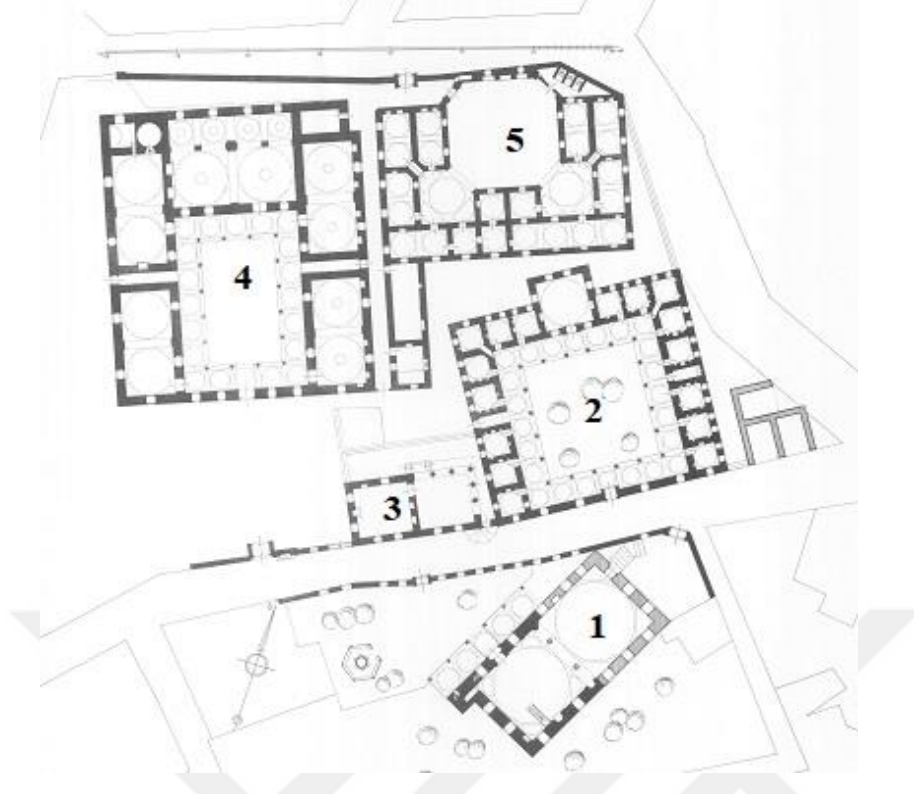
Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin fiziki bütünlüğünü, cami, medrese, sıbyan mektebi, darüşşifa ve imaret yapıları oluşturmaktadır. Külliye yapıları ilk olarak cami tasarlanmış ve 1538-1539 yıllarında inşa edilmiştir. Bir yıl sonra medrese ve sıbyan mektebi yapılmıştır. İmaret ve darüşşifa ise on iki yıl sonra 1550 yılında külliye eklenmiştir. Bu yapılardan sadece imaret Mimar Sinan'a ait tezkirelerde geçmez ve kitabesinde banisinin Kanuni Sultan Süleyman olduğu yazılıdır.³²¹

Külliye, içinde bulunduğu semtin konut ve sokak dokusuna bağlı olarak şekillenmiş organik bir yerleşim düzenine sahiptir. Külliye yapıları, doğu-batı istikametinde gelişen Haseki Caddesi'nin iki yanındaki iki ayrı arsada inşa edilmiştir. Caddenin güneyinde, kible yönü farkından dolayı cadde eksenine çapraz konumlanmış cami yer almaktadır. Diğer külliye yapıları ise Haseki Caddesi'nin diğer yanında, kuzey yönünde Cevdet Paşa Caddesinin, batı yönünde Özbek Süleyman Efendi Sokağı'nın doğu yönünde ise Sami Paşa Sokağı'nın sınırladığı yapı adasına sıkışık bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Medrese ve sıbyan mektebi güneyde Haseki Caddesi tarafında yer alırken, imaret ve darüşşifa kuzeyde Cevdet Paşa Caddesi tarafında; İmaretle mektep doğuda, medrese ve darüşşifa batıda konumlanmıştır. Sıbyan mektebi haricinde diğer yapılar, ana girişleriyle önlerindeki caddelerle doğrudan ilişkilidirler. Haseki Caddesi kenarında olmasına rağmen avluya dönük olarak yerleştirilmiş sıbyan mektebi ise medrese ile arasındaki duvarda açılmış bir kapıyla dolaylı bir şekilde caddeye bağlanmaktadır.

Darüşşifa ile imaret yapılarının birbirlerine paralel eksenlerde uzanımları ve oluşturdukları simetri söz konusuysen medrese ve mektep Haseki Caddesi'nin kırıklı ve açılı uzanışı nedeniyle külliye simetrisini bozmaktadırlar. Burada dikkati çeken başka bir husus ise yapıların çevre sokak dokusu ve birbiriyle kurulmuş ilişkileridir. Yapılar yerleştirildikten sonra avlu içinde arta kalan alanlar adeta birer sokak şeklinde değerlendirilmiştir (Plan 6.1).

³²⁰ KURAN, A. (1986). Mimar Sinan. İstanbul:Hürriyet Vakfı Yayınları. s.43.

³²¹ KURAN, A.(1974). Haseki Külliyesi. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Sayı 2, 57-86. s.63-64; KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.263

Plan 6.1 Haseki Hürrem Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (A. S. Ülgen 1939).
Cami, 2- Medrese, 3- Sıbyan Mektebi, 4- İmaret, 5- Darüşşifa.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

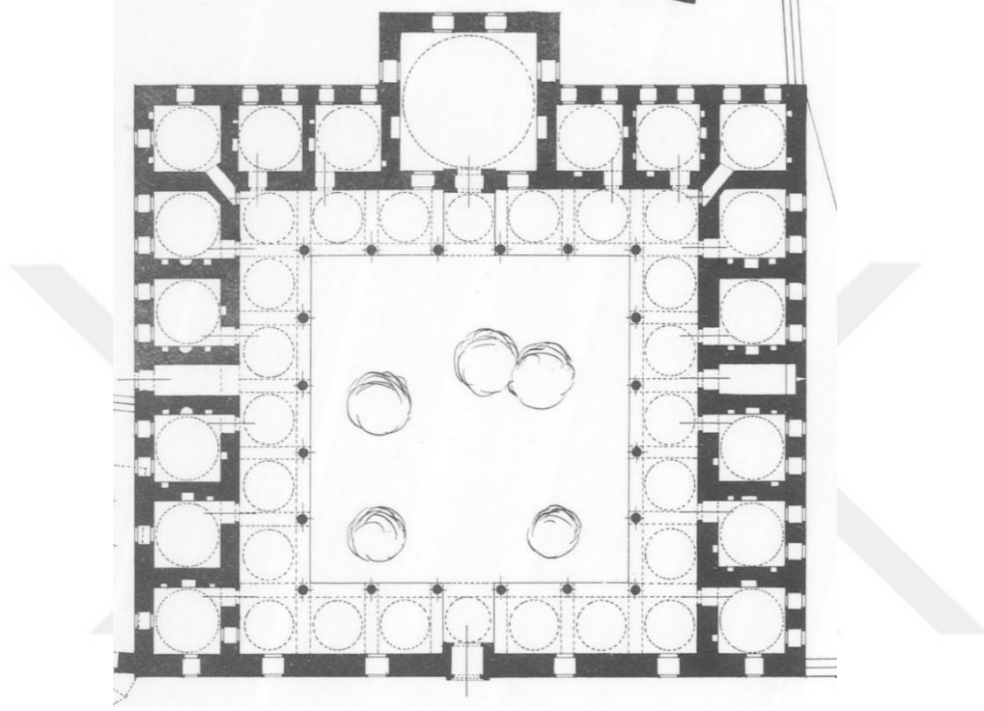
Medrese:

Haseki Sultan Medresesi kitabesine göre 1539-1540 tarihinde inşa edilmiştir.³²² İçinde bulunduğu külliye arsasının güney doğusunda yer alan yapı, güneyden Haseki Caddesi'ne, doğudan Sami Paşa Sokağı'na cephe vermektedir. Yapı, Haseki Caddesi'nin içe doğru açılmasıyla ilgili olarak imaret ve darüşşifanın çizdiği eksene çapraz bir konumlanmayla arsa içerisinde yer almaktadır.

Medrese, dört yönde revaklarla çevrili kare bir iç avlu etrafına U şeklinde simetrik olarak yerleştirilmiş mekân düzeniyle, klasik medrese plan şemasına uygun bir tasarımıdır. Medresenin girişi, hücre bulunmayan güney kenarın merkezindedir. Kare planlı, kubbeli bir hacim olan dersane ise girişle aynı eksende, U'nun tabanını oluşturan kuzey kenarının merkezinde yarısı ana kütlede dışarı çıkma yapmış vaziyette yer almaktadır. 16 kare planlı, kubbeli öğrenci hücresi ve tonoz örtülü dikdörtgen iki

³²² Medresenin çini inşa kitabesi İstanbul Çinili Köşk Müzesinde sergilenmektedir. KURAN, A. (1986). a.g.e. s.40.

hacim, dershanenin iki yanında birer L şeklinde birbirine simetrik olarak yerleştirilmişlerdir. Öğrenci hücreleri, dersane hacminin yanlarında ikişer, doğu ve batı kollarında altışar tanedir. Beşik tonoz örtülü hacimler kollardaki hücrelerin ortalarında, karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Bu hacimlerden doğudaki sağırken, batıdaki bir kapıyla dış avluya açılmaktadır. Aptullah Kuran, batıdaki geçidin günümüzde mevcut olmayan helalara ulaşım sağladığını söylemiştir.³²³

Plan 6.2 Haseki Hürrem Sultan Medresesi Planı (A. S. Ülgen 1939)

Medresenin ana beden duvarları muntazam olmayan kesme taştan inşa edilmiştir. Beden duvarlarını üstte üç sıra profilli silmelerden oluşan bir saçak sınırlamaktadır. Giriş cephesi hariç diğer cepheler, iki katlı pencere düzenine sahiptir. Yan yana iki dikdörtgen pencerenin üstünde tam ortaya gelecek şekilde sivri kemerli bir pencere daha açılarak oluşturulan üçlü pencere grubu, yapının doğu, batı ve kuzey cepheleri boyunca tekrar edilmiştir. Dersane biriminin cephelerindeki altı üstlü ikili pencere düzeni, doğu cephedeki son hücrenin tek penceresi ve batıda sıbyan mektebine karşılık gelen hücre pencereleri bu kompozisyonu kesintiye uğratmaktadır. Sıbyan mektebinin karşısındaki iki hücrenin duvarında altta bir kemerli pencere ile üst sırada ikişer tane yuvarlak pencere açılmıştır. Cephelere açılan pencerelerin hepsinin kenarı taş söveli olup, üstte taş alınlıklı sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmışlardır. Üst

³²³ KURAN, A.(1974). a.g.m. s.60

pencerelerin kemerleriyle, alt pencerelerin üzerindeki hafifletme kemerleri, Sami Paşa Sokağı'na bakan doğu cephesinde iki renkli taş örgülüdür (Şekil 6.1).

Şekil 6.1 Haseki Medresesi Batı ve Doğu Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Diğer cephelerin aksine giriş cephesinde tek sıradan oluşan bir pencere düzeni söz konusudur. Cephenin merkezinde taç kapı, iki yanında tek sıra halinde üçer pencere yer almaktadır. Bu pencerelerden kenarlarda olanlar daha yüksekte ve küçük ebattadırlar. Diğer dört pencere ise yine renkli taştan söveli ve üstlerinde iki renkli taştan sivri kemerlerle vurgulanmışlardır. Cephenin merkezinde yer alan medrese girişi, etrafı profilli silmelerle çerçevenilmiş, yüksek sivri kemerli bir niş sahip taç kapı şeklinde düzenlenmiştir. İki renkli taş örgüsüne sahip sivri kemerin iki yanında birer kabara yer almaktadır. Taç kapı üstte, bir sıra palmetten oluşan bir tepelikle sonlandırılmıştır. Medrese avlusuna büyük sivri kemerli nişin içinde açılmış iki renkli geçmeli taştan basık kemerli açıklıktan, iki kanatlı ahşap bir kapı vasıtasıyla girilmektedir (Şekil 6.2).

Şekil 6.2 Haseki Medresesi Giriş Cephesi ve Taç Kapısı (Özyürek, K. 2019).

Haseki Medresesi'nin dört yönde revaklı avlusu 16,10 x 15,75 m ebadındadır. Zemini toprak olan avlunun ortasında ana girişle dersane girişi ekseninde taştan yapılmış bir yürüyüş yolu uzanmaktadır. Avluyu dört yönde çevreleyen kubbeli revak birimleri, her kenarda beşer tane olmak üzere önde sütunlara oturan iki renkli taşla örülmüş sivri kemerlerle avluya açılmaktadır. Üstten profilli bir saçak kornişiyile sınırlanmış olan revak cepheleri muntazam kesme taştandır. Dershanenin giriş revakının kemerinin iki yanında birer kabara yer almaktadır. Mermer, somaki ve granitten yapılmış sütunların başlıkları, dördü nilüfer çiçeği, diğerleri baklava dilimi desenindedir (Şekil 6.3).³²⁴

Şekil 6.3 Haseki Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revak zeminleri avludan 25 cm yüksek ve taş döşelidir. Revakların bütün iç yüzeyleri ve medrese hacimlerinin revak cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Öğrenci hücrelerinin girişleri düz atkıdır. Girişlerin atkı ve söveleri kahverengi renkli bir taştandır.

Hücreler 3,35 x 3,35 m ölçülerinde kubbeli iç hacimlere sahiptir. Kubbelere geçişlerde pandantifler kullanılmıştır. Dışarıya bakan duvarlarında açılmış iki alt bir üst pencereden oluşan üçlü pencerelerle aydınlanan hücrelerin, revaklara açılan pencereleri bulunmamaktadır. Hücrelerin her birinde, konumlarına göre sağ veya sol duvarlarının merkezinde yaşmaklı birer ocak nişi bulunmaktadır. Hücrelerin bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Zeminleri ise parke kaplıdır (Şekil 6.4).

³²⁴ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.42

Şekil 6.4 Haseki Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Medrese girişinin karşı aksında, avlunun kuzey kenarının merkezinde yer alan dersane hacminin girişi iki dikdörtgen pencere arasındadır. Giriş kapısı, kesme taştan profilli silmelerle çerçevenilmiş yüksek bir sivri kemer içinde, yanlarda mermer ayaklara oturan birbirine geçmeli üç renkli mermerle örülmüş basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Basık kemerin üzerinde etrafı profilli mermer bir köşelik yer almaktadır. Mekâna iki kanatlı ahşap bir kapıyla girilmektedir.

Dershane, 6,73 x 6,73 m ölçülerinde kubbeli bir iç mekâna sahiptir. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Mekânın bütün iç yüzeyleri sıvalı, zemini parke döşelidir. Girişin iki yanındaki birer penceresinden başka, karşı duvarda altlı üstü dört, yan duvarlarda altlı üstlü ikişer penceresi bulunmaktadır. Alt pencereler taş söveli, üst pencereler vitraylı içliklidir. Yan duvarlarda karşılıklı yerleştirilmiş birer dikdörtgen niş yer almaktadır. Giriş kapısının açıklığı içten Bursa kemerlidir (Şekil 6.5).

Şekil 6.5 Haseki Medresesi Dershane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

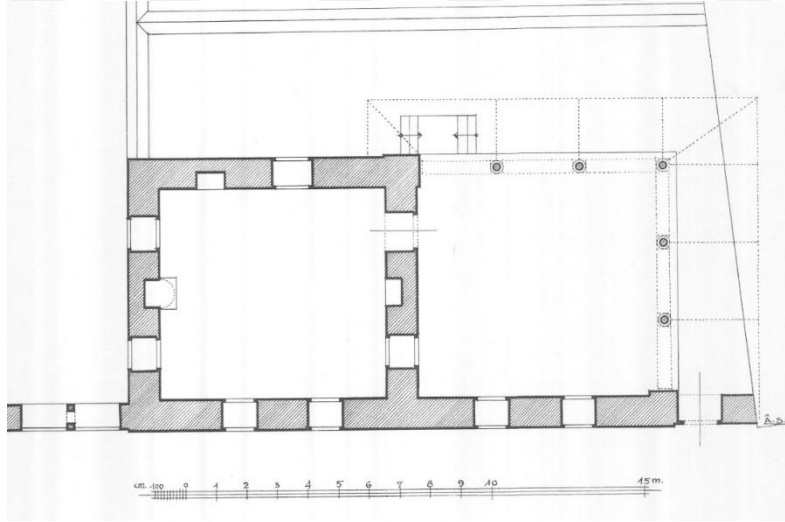
Medrese, 1960 yılında geniş kapsamlı bir onarımdan geçirilmiştir. Kapı ve pencerelerin kırmızı renkli taş sövelerinin bu onarımda imal edildiği, taş bacaların bir bölümünün yenilendiği, kurşun taklidi çimento şap uygulaması, sıva ve derz onarımları, beton dışlıklar imalatı, elektrik tesisatı vb işlemlerin (Vakıflar Arşivi, 1960 yılı onarımı) yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapı son olarak 2010-2012 yılları arasında

özgün olmayan uygulamaların birçoğundan arındırılarak restore edilmiştir.³²⁵ Yapı günümüzde diğer külliye yapılarıyla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Eğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi:

Haseki Sultan Sıbyan Mektebi, medresenin doğusunda, Haseki Caddesi üzerinde yer almaktadır. Medreseyle aynı tarihte inşa edildiği düşünülmektedir.³²⁶ Ayrı bir kapıyla caddeye bağlanmaktadır.

Sıbyan mektebi, birbirine yakın ölçülerde biri yarı açık, diğeri kapalı iki birimden oluşan, üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülü dikdörtgen planlı bir yapıdır (Plan 6.3).

Plan 6.3 Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi. (A. S. Ülgen 1939)

Yazlık dersane olarak değerlendirilen ilk mekân, 8,50 x 7,90 m ölçülerindedir. Kot farkından dolayı bir set üzerinde yer alan fevkani yazlık bölüm, L şeklinde dizilmiş beş sütunu birbirine ve duvarlara bağlayan üçer kemerle kuzey ve doğu yönlerinde avluya açılmaktadır. Yanlarda duvara bağlı payelere oturan bu kemerler, kaş kemer formundadır. Kemerli düzenlemenin tuğla derz örgüsü ise, yapının genel taş karakteriyle tezat oluşturmaktadır. Kemerli düzenlemenin üstünde bir sıra testere dişli

³²⁵ ALİOĞLU, E. vd (2012). Haseki Hürrem Sultan Külliyesi 2010-2012 Yılları Restorasyonu. Restorasyon Yıllığı, Sayı: 4, 18-29. S.22

³²⁶ Aptullah Kuran her iki yapıda da nilüfer çiçeği desenli sütun başlıklarının kullanılmasından yola çıkarak iki yapının birlikte tasarlanmış olduğunu söyler. KURAN, A. (1986). a.g.e. s.40

korniş, saçağın hemen altında iki cepheyi dolanmaktadır. Kemerleri taşıyan sütunlardan köşede olanı gri taş, diğerleri beyaz mermerdendir. Sütun başlıkları ise nilüfer çiçeği desenlidir (Şekil 6.6).³²⁷

Şekil 6.6 Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi (Özyürek, K. 2019).

Yarı açık mekâna giriş, yapının ortasına yerleştirilmiş çift yönlü bir merdivenle sağlanmıştır. Zemini altıgen formlu tuğla döşeli olan mekânın üzeri düz ahşap tavanlıdır. Bu tavan kırmızı zemin üzerine kasetli düzenlemesi ile dikkat çeker. Aynı düzenleme saçak altlarında da devam ettirilmiştir. Mekânın caddeye bakan güney duvarı üzerinde zemin seviyesinde söveli iki dikdörtgen pencere yer almaktadır. Bunların üstünde ise sivri kemerli, vitraylı birer pencere daha bulunmaktadır. Batı duvarında alt seviyede bir niş ve kapalı dersane mekânına geçişi sağlayan söveli, lentolu, ahşap kanatlı kapı yer almaktadır. Açık mekân bu yönüyle kapalı dershaneye geçiş mekânı diğer bir ifadeyle sofa vazifesi görmektedir (Şekil 6.7).

Şekil 6.7 Haseki Sıbyan Mektebi Yazlık Mekanı (Özyürek, K. 2019).

³²⁷ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.40

Kare planlı kapalı dersane mekânına girildiğinde dikkati çeken ilk unsur, batı duvarının merkezine yerleştirilmiş yaşmaklı yarım daire ocak nişidir. Çokgen yüzeyle bir külahlı sonlandırılmış olan yaşmaklı niş, dışta profilli silmelerle çerçeve içine alınmıştır. İki yanında altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli pencere düzenlemesiyle birlikte simetrik bir kompozisyon arz eder. Mekân dış duvarlara açılan, altlı üstlü toplam on pencere ile aydınlanmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli, iki ahşap kanatlı, üst pencereler sivri kemerli, söveli ve vitraylıdır. Kapının yer aldığı duvarda iki adet niş bulunmaktadır. Mekânın üzerini örten düz tavan ise diğer mekânda olduğu gibi kırmızı zemin üzerine kasetli bir düzenlemeye sahiptir (Şekil 6.8).

Şekil 6.8 Haseki Sıbyan Mektebi Kışlık Dersliği (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Haseki Hürrem Sultan Külliyesi, mevcut sokak dokusu üzerinde, iki parçalı arsa üzerinde kurulmuş bir külliye olmasının yanında yapılarının bir arada planlanmayıp, külliye bütünlüğünün zaman içerisinde tamamlanması nedeniyle sıkışık ve çarpık bir yerleşim düzenine sahiptir. Yapılar arsa içinde birbiriyle sınırlı ilişkilere sahiptir. Buna karşılık buldukları sokağa cephe veren ve kapıları doğrudan sokağa açılan yapılar halindedirler.

Külliyenin medresesi, Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduktan sonra inşa ettiği ilk medresedir. Medrese, dört yönde revaklı iç avlulu dörtgen şema içinde, hücre dizilimiyle simetrik U medrese düzeninde inşa edilmiş bir yapıdır. Medresenin plan

şeması, Edirne II. Bayezid Medresesi'nin küçük bir farkla benzeridir. Yarıları ana kütlede çıkma yapan dersane hacmi, Edirne II. Bayezid Medresesi'nde olduğu gibi U'nun taban kenarının merkezinde, giriş ise U'nun karşısındaki revaklı duvarın ortasındadır. Mimar Sinan burada farklı olarak U'nun kolları arasındaki hücrelerin arasına tonozlu birer hacim yerleştirmiştir.

Medresenin genel tasarımında Osmanlı Klasik Mimarlığının olgun ölçü ve oranları gözlenebilmektedir. Dersane, hücreler ve revakların tamamı kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişlerden pandantifler kullanılmış, dersane revakı dilimli tonozlarla ayrıca vurgulanmıştır. Klasik dönemin başlıca bezeme unsurları, taş ve çini işçiliği, giriş kapısında, kemerlerde, kapı ve pencere aynalarında, sütun başlıklarında toplanmıştır. Haseki Hürrem Sultan Medresesi, Mimar Sinan'ın tasarladığı medreseler arasında, çini bezemenin kullanıldığı tek örnektir.³²⁸

Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi, medresenin doğusunda arka cephesi sokağa, ön cephesi avluya dönük olarak konumlandırılmış, biri yazlık, diğeri kışlık iki birimli üzeri ahşap kırma çatı örtülü mektep plan şemasındadır. Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi ile bu tipin külliye içindeki bilinen ilk örneği olan İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi arasında farklı yapısal özellikleri bulunmaktadır. II. Bayezid Mektebi'nde yazlık mekân bahçeye büyük sivri kemerli bir açıklıkla açılan eyvan formunda iken, burada iki yöne üçer kemer açıklığıyla açılan, revaklı bir mekân niteliğindedir. II. Bayezid Mektebi'nde her iki birim de kubbeyle örtülürken, Haseki Mektebi'nde birimlerin üzeri dört yönde eğimli kırma çatıyla kapatılmıştır. Yazlık mekânın geniş geniş saçağının, caddeye açılan dış kapının üzerinde poligonal bir sundurmaya dönüşmesi ise bu yapıya özgüdür.

³²⁸ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.m. s.244

6.2 Şehzade Külliyesi

Şehzade Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesine bağlı Kalenderhane Mahallesi'nin sınırları içinde Şehzadebaşı Caddesi üzerinde yer almaktadır. Vefa ile Vezneciler arasında kalan bu semt, külliyyeden dolayı günümüze 'Şehzadebaşı' adıyla anılmıştır. Şehzadebaşı semti ve çevresi, pagan ve Hıristiyan Roma dönemlerinde Filadelfiyon (Philadelphion) olarak bilinmekteydi. Döneminde kentin ana aksı olan Mese, Filadelfiyon'da Valens Kemerini yönünde ikiye ayırıldığından burası önemli bir kavşak noktasıydı. Fetihden sonra bu bölgede bulunan bir kiliseden çevrilen Kalenderhane Camisi'nin çevresi, Kalenderi tarikatı dervişlerinin yoğun olarak yerleştiği bölge olmuştur. Fatih devrinde Beyazıt'ta inşa edilen Eski Saray'la birlikte bölgeye yapılan yeniçeri oda ve kışlaları nedeniyle buralar muhtemelen yeniçerilerin sosyal yaşam veya eğitim alanları olarak kullanılmıştır. Külliye inşa edilmeden 10 yıl evvel Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer- i Irakeyn'de yer alan İstanbul tasvirinde Eski Odalar, Bozdoğan Kemerini, kilise ve manastırlar ve Beyazıt tarafındaki Eski Saray seçilmektedir. Dolayısıyla Şehzade Camii ve Külliyesi buradaki bir kilisenin temelleri üzerine yapılmış olma ihtimali vardır.³²⁹

Şehzade Mehmed Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından, genç yaşta ölen (1543) Haseki Hürrem Sultan'dan olma oğlu Şehzade Mehmed anısına, Mimar Baş Sinan'a yaptırılmıştır.³³⁰ Külliyyenin Şehzade Mehmed'in ölümünden önce veya sonra yapıldığına ilişkin iki görüş vardır. Külliyyenin Şehzadenin ölümünden hemen sonra onun adına yapıldığı yaygın görüşüne Doğan Kuban, bu anıtsallıkta bir külliyyenin bir şehzade için yapılmasının geleneğe aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Kuban bu iddiasını dönem kaynaklarıyla destekler. İbrahim Peçevi'nin aktardığına göre Şehzade Mehmed öldüğünde daha önce inşaatına başlanmış olan caminin yakınına gömülmüştür. Bina daha sonra onun adına tamamlanmıştır.³³¹ Buna karşılık Celalzâde Mustafa caminin inşasına türbe bittikten sonra 1544'te başladığını, Ağustos 1548'de de bitirildiğini söylemektedir.³³² Talikizâde, yeniçerilerin Eski Odaları'nın arka tarafındaki birkaç mahallenin şehzadenin için yapılması emredilen külliyyeye yer açmak üzere kendi mirasıyla satın alındığını aktarır. Tezkiretül-

³²⁹ SAKAOĞLU, N., Şehzadebaşı Semt Tarihi, İstanbul'un Kitabı, Cilt III 335-351 s.335

³³⁰ ORMAN, İ. (2010). Şehzade Külliyesi. TDVİA, Cilt 38, 483-485 s.483

³³¹ KUBAN, D. (2007) Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, s.270

³³² KUBAN, D.(1994). Şehzade Külliyesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt VII, 152-155 s.152

Bünyan'da ve külliyyeye ait vakfiyede, Sultan'ın cami ve külliyyeyi Şehzadenin ölümünden sonra onun ruhu için türbesinin yanında inşa edilmesini emrettiği yazılıdır. Türbenin Farsça inşaat kitabesi 1543-44 tarihlidir. Caminin kitabesi ise 1544-1548 tarihlerini vermektedir.³³³ Söz konusu belgelerden külliyyenin ölümünden sonra Şehzade adına yapıldığı anlaşılmaktadır. Gülru Necipoğlu'na göre geleneğe aykırı olarak şehzade için bu ölçekte bir külliye yapılmasında en önemli etken Hürrem Sultan'dır. Haseki Sultan padişah adaylığı hususunda oğlu II. Selim adına mücadele ettiği Şehzade Mustafa'ya karşı yeniçerilerin desteğini almak ve gücünü pekiştirmek maksadıyla külliyyenin kapsamında ve yer seçiminde etkili olmuştur.³³⁴

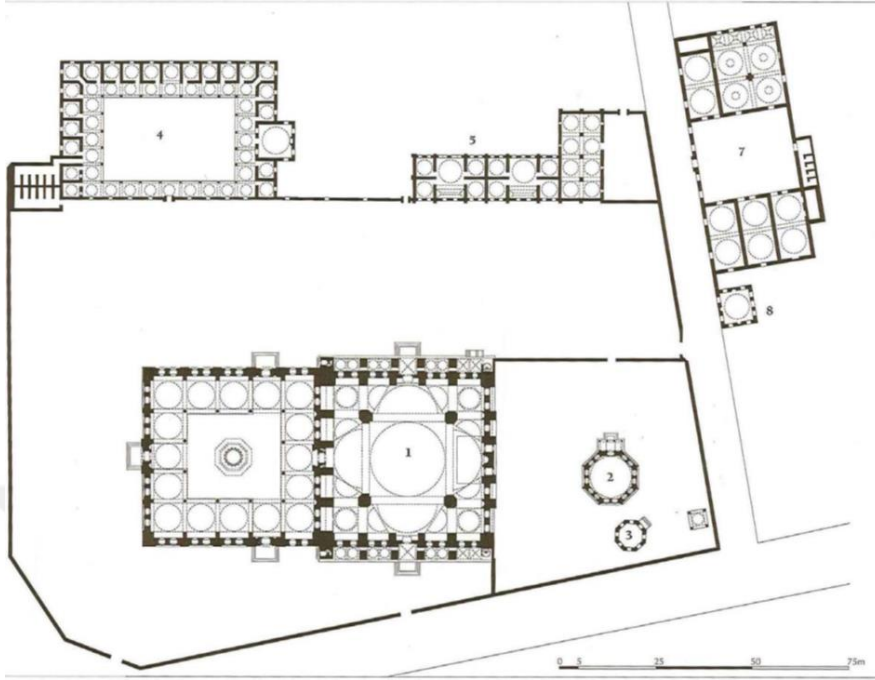
Şehzade Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi adına inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi'yle birlikte, İstanbul'un dördüncü tepesi sayılan, Marmara Denizi'ni ve Haliç'i gören bir yükselti üzerinde şehrin silüetini taçlandırmaktadır.³³⁵ Külliye düz bir topografya üzerinde, arsa sınırlarının ve çevre sokak dokusuna bağlı olarak kısmen eksenal bir düzende yerleştirilmiş cami, türbe, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve tabhane yapılarından oluşmaktadır. Şehzadebaşı caddesinin doğusunda yer alan külliye alanının, belli bir noktadan Dede Efendi Sokağı ile bölünmesi nedeniyle yapılar biri büyük, diğeri küçük iki ayrı arsa üzerinde üç saf halinde yerleştirilmişlerdir. Külliye yapılarından cami, türbe, medrese, tabhane ve kervansaray, doğu kenarı kuzeyden güneye, güney kenarı ise doğudan batıya doğru yola bağlı olarak daralan etrafı duvarla çevrili büyük bir arsa üzerinde birbirine paralel iki ayrı eksen de almaktadırlar. Külliyyenin merkezini de vurgulayan ana eksen de, etrafı duvarlarla çevrili arsanın yaklaşık ortasına gelecek şekilde kible ekseninde şadırvanlı avlusuyla birlikte cami ve caminin güneyinde içinde Şehzade Mehmed ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın türbelerinin de olduğu hazire yer almaktadır. Ana eksene doğu yönünde paralel diğereksen de, kuzeyden güneye sırasıyla medrese, tabhane ve kervansaray yapıları, külliye avlusunun bu yönde sınırını oluşturacak şekilde sıralanmaktadır. İmaret ve sıbyan mektebi ise külliye dış avlusunun güneydoğusunda sokak aşırı inşa edilmişlerdir. Külliye dış avlusunu doğu-batı doğrultulu uzanışıyla kible yönünde sınırlayan Dede Efendi Sokağı'nın diğereksen tarafına teğet yerleştirilen imaret ve mektep

³³³ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.260-261

³³⁴ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.262-263

³³⁵ Evliya Çelebi'ye göre Şehzadebaşı İstanbul'un ortasıdır. Aktaran: Necdet SAKAOĞLU, a.g.m. s.335

yapıları, külliye bütünlüğü içinde kible aksında birbirine paralel gelişen diğer iki eksene dik, üçüncü bir eksen oluşturmaktadır (Plan 6.4).

Plan 6.4 Şehzade Külliyesi Vaziyet Planı (A. Kuran. 1986).

1. Cami, 2. Şehzade Mehmed Türbesi, 3. Rüstem Paşa Türbesi, 4. Medrese, 5. Tabhane, 6. Kervansaray, 7. İmaret, 8. Sıbyan Mektebi.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese

Şehzade Külliyesi'nin medrese yapısı inşa kitabesine göre, 1546/47'de camiden önce tamamlanmıştır.³³⁶ Günümüze genel olarak özgün durumunu koruyarak gelmiş olan medrese, 1960-61 yıllarında V G M tarafından onarılmıştır.³³⁷ Bir süre Vakıflar Yüksek Öğretim Öğrenci Yurdu olarak kullanılan yapı, bir restorasyonun ardından lokanta olarak kiraya verilmiştir. Bir süre sonra Suffa Vakfına tahsis edilen medrese, 2010 yılında tekrar restore edilmiştir. Günümüzde halâ Suffa Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

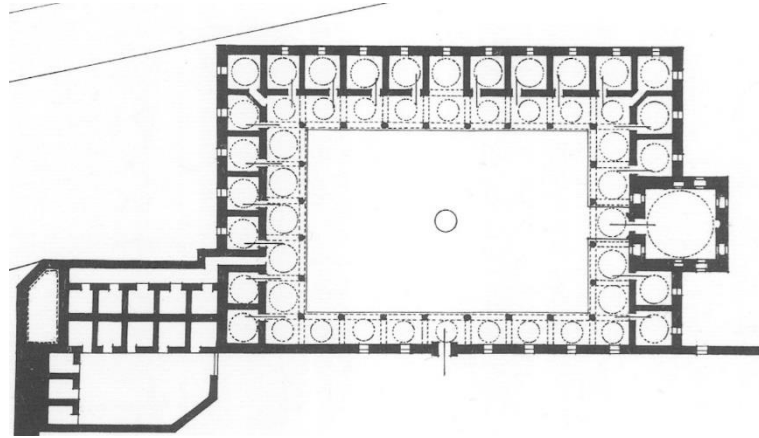
³³⁶ KUBAN, D. (2017). a.g.e. s.87

³³⁷ KURAN, A. (1984). a.g.e. s.54

Şehzade Medresesi külliye bütünlüğü içinde, kuzeyinde içinde helalarının bulunduğu bir hacimle birlikte, külliye avlusunun kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bulunduğu noktada batı cephesiyle külliye dış avlusunu sınırlamaktadır.

Medrese dış konturları itibarıyla, güneyinde dersane hacminin ana kütlede çıkma yaptığı, enine yatık dikdörtgen plan şemasına sahip dört yönde revaklı açık avlulu bir yapıdır. Medresenin bir eyvan, bir dersane ve 20 öğrenci hücrelerinden oluşan toplam 22 işlevsel hacmi; dikdörtgen planlı avluyu kuzey, doğu ve güney yönlerinde kuşatan revakların gerisine U düzeninde dizilmiştir.

Medresenin girişi, enine yatık dikdörtgenin külliyeye dönük uzun batı kenarının merkezindedir. Girişin karşı aksında dikdörtgen planlı, üzeri kubbeyle örtülü, sivri kemer açıklıklı eyvan yer almaktadır. Kare kubbeli kapalı bir hacim olan dersane mekânı ise U'nun güney kolunun merkezine, yarısı dikdörtgen ana kütlede çıkma yapacak şekilde konumlandırılmıştır. Kare planlı, kubbeli 20 öğrenci hücrelerinden iki köşe hücre de dâhil on tanesi, uzun doğu kenarının merkezinde yer alan eyvanın her iki yanında beşerli olarak sıralanmıştır. Güney kol üzerindeki dersane hacminin iki yanında ikişerden dört hücre bulunmaktadır. Diğer altı hücre ise U'nun kuzey kolunda yer almaktadır. Kuzey kol üzerindeki iki ve üçüncü hücrelerin arasında tonozlu dar bir geçit bulunmaktadır. Bu geçit medresenin gerisindeki helalara ve geride yüksek bir duvarla sınırlanmış olan arka bahçeye geçiş sağlamaktadır. Ancak bu geçit W. Müller-Wiener'in çizdiği plan üzerinde görülmemektedir (Plan 6.5).

Plan 6.5 Şehzade Külliyesi Medresesi Planı (A. S. Ülgen 1951).

Medresenin batı (giriş), doğu ve güney beden duvarları muntazam kesme küfeki taştan inşa edilmiştir. Geride duvarla çevrili bahçeye bakan kuzey duvarı ise farklı olarak

kaba yonu taştan, geniş derzli olarak örülmüştür. Bütün duvarları üstte kesme taştan profilli silmelerle hareketlendirilmiş oldukça geniş bir saçak sınırlamaktadır.

Yapının külliyeye dönük batı cephesi hariç diğer üç cephesi, her hücrenin altlı üstlü ikişer penceresinden oluşan iki katlı pencere düzenine sahiptir. Kuzey ve doğu cephelerde alt pencereler tuğla hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, küfeki kesme taş söveli ve lokmalı demir parmaklıklıdır. Üst pencereler ise tuğladan sivri kemerli, yuvarlak gözlü alçı revzenlidir (Şekil 6.9). Dershanenin çıkma yaparak hareketlendirdiği güney cephede ise alt ve üst pencere formları aynı olmakla birlikte kuzey ve doğu cephelerinde olduğu gibi hafifletme kemerleri ile üst pencerelerin sivri kemerleri tuğladan değil, kesme küfeki taştandır. Güneydoğu köşe hücresinin de kemerleri güney cepheye uydurulmuş şekilde kesme taştandır (Şekil 6.10).

Şekil 6.9 Şehzade Medresesi Doğu ve Kuzey Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.10 Şehzade Medresesi Güney Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin külliye avlusuna bakan giriş (batı) cephesi, diğer cephelerin aksine tek katlı pencere düzenine sahiptir. Cephede girişin iki yanına simetrik olarak dizilmiş dörderden sekiz pencere bulunmaktadır. Her biri doğrudan gerideki revaklara açılan bu pencereler, diğer cephelerin alt sıra pencerelerinde olduğu gibi dikdörtgen açıklıklı, lokmalı demir parmaklıklıdır ve üstlerinde kesme taştan hafifletme kemerleriyle taçlandırılmışlardır. Pencere söveleri diğer cephedekilerden farklı olarak, kenarları profilli silmelerle kademelendirilmiş mermerlerle çerçevelenmiştir (Şekil 6.11).

Şekil 6.11 Şehzade Medresesi Batı (giriş) Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şehzade Medresesi'nin girişi, yatayda cepheden 25 cm önde, dikeyde cephe duvarından oldukça yüksek dikdörtgen formlu anıtsal bir taç kapı şeklindedir. Taç kapı yüzeyleri bütünüyle mermer malzemedendir olup, en üstte bir sıra palmetli bir tepelikle taçlandırılmıştır. Yanlarda kapıyı dikdörtgen kütleyle cephe saçak kornişinin kesiştiği köşelere, ortası palmetli birer mermer köşelik yerleştirilmiş, böylece yataydan dikeye yapılan keskin geçiş yumuşatılmıştır. Taç kapı en dışta kademeli profilli silmelerle çerçevelenmiştir. Bu çerçeve içinde, üstte kenarları dört sıra mukarnasla işlenmiş, üçgen formlu kavsarası olan bir niş içinde basık kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır. Niş, yanlarda düz düz inen, üstte mukarnaslı üçgen kavsarasını basamaklanarak çevreleyen profilli bir silme ile ayrıca vurgulanmıştır. En üst basamağın iki yanında birer rozet göze çarpmaktadır. Basık kemerin hemen üzerinde ise yapının inşa kitabesi bulunmaktadır. Medreseye iki kanatlı ahşap bir kapı vasıtasıyla girilmektedir (Şekil 6.12).

Şekil 6.12 Şehzade Medresesi Taç Kapısı (Özyürek, K. 2019).

Medresenin oldukça geniş ve ferahlık hissi veren iç avlusunun zemini, dörtgen formlu taşlarla döşelidir. Avlunun merkezindeki kesme küfeki taştan inşa edilmiş şadırvan, poligonal gövdesi ve üzerindeki konik külahıyla Selçuklu kümbetlerini anımsatır.³³⁸ Çokgen bir kaide üzerinde yer alan minyatür kümbet formlu şadırvanın, on iki cephesi bulunmaktadır. On iki genin her bir cephesinin alt kısmı, köşelerin yuvarlatılmasıyla oluşturulmuş sütunlara oturan sivri kemerli yüzeysel nişler şeklinde kompoze edilmiş, bu nişlerin altına bir sıra atlamalı olarak abdest muslukları yerleştirilmiştir (Şekil 6.13).

Avluyu dört yönde çepeçevre saran revak sistemi, bütün öğeleriyle hiyerarşiyi kuvvetli bir şekilde vurgulayan bir strüktür ve cephe tasarımına sahiptir. Avluda, önde yuvarlak ve kare kesitli sütunlardan birbirine, yanlarda sütunlardan duvarlara atılan, geride ise duvar içine örülmüş kemer sistemine oturan 26'sı kubbeli, ikisi aynalı tonozlu toplam 28 revak birimi bulunmaktadır. Dershane hacminin giriş revakının kubbesi, form olarak da uydurulduğu sekizgen bir kasnakla yükseltilerek vurgulanmıştır. Giriş revakı ile karşı aksındaki eyvan revakı da yükseltilmiştir ancak aynalı tonoz örtüleriyle farklı tutularak, yapının merkez eksenine simetrik bir vurgu yapılmıştır (Şekil 6.13).

³³⁸ ASLANAPA, O. (1988), Mimar Sinan'ın Medreseleri. Mimar Baş Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul. a.g.e. s.203

Şekil 6.13 Şehzade Medresesi Şadırvanlı İç Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Medresenin avlu revak cephesi zeminle birlikte yoğun taş dokusunu hissettirir. Revaklar avluya uzun kenarlarda yedişer, kısa kenarlarda beşer sivri kemer açıklığıyla açılmaktadır. Avlu revak cephesi muntazam kesme küfeki taş örgülüdür. Cephe yüzeyinde sütun akslarına yerleştirilmiş kesme taş çörtlenler bulunmaktadır. Cepheyi üstte dışta olduğu gibi yüzeyi profilli silmelerle hareketlendirilmiş geniş bir saçak kornişi sınırlamaktadır. Kornişin üzerine ise külliyeinin karakteristiği olan palmetli saçak dizisi yerleştirilmiş ve cephe taçlandırılmıştır.

Revak üst örtülerinde uygulanan hiyerarşik vurgular, revak cephesinde ve revak sütunlarına da malzeme, boyut ve form olarak yansıtılmıştır. Genel olarak kesme küfeki taştan sivri kemerli açıklıklarla avluya açılan revak cephesi içinde; giriş, eyvan ve dersane revaklarının kemer ve cepheleri, üst örtülerine uygun olarak diğerlerinden yüksek tutulmuştur. Üç kemer de kırmızı ve beyaz iki renkli taş ile örülmüş ayrıca kaş formu verilerek iyice vurgulanmışlardır (Şekil 6.14, Şekil 6.15, Şekil 6.16).

Şekil 6.14 Şehzade Medresesi Giriş Revakı (Özyürek, K. 2019)

Şekil 6.15 Şehzade Medresesi Eyvanı ve Revakı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.16 Şehzade Medresesi Dershane Revakı (Özyürek, K. 2019).

Revak sistemini avlu yönünde baklava dilimi başlıkları olan farklı form ve malzemedен 24 sütun taşımaktadır. Bu sütunlardan avlunun uzun kenarlarının merkezindeki dörder tanesi, kısa kenardakilerin ise merkezdeki ikişer tanesi yuvarlak kesitli mermer sütunlardır. Dershane giriş revakı kemerini taşıyan sütunlar diğerlerinden farklı olarak yeşil renktedir. Geriye kalan 12 sütun ise farklı bir taştan kare kesitlidir. Alt seviyede 36x36 cm ebadında olan kare sütunlar üste doğru daralmaktadırlar. Sütunlar revak zeminini avlu zemin kotundan yükselten 40 cm genişliğindeki kesme taş bordürlere, kendi formlarına uygun olarak kare veya dairesel kaidelerle oturmaktadır (Şekil 6.16).

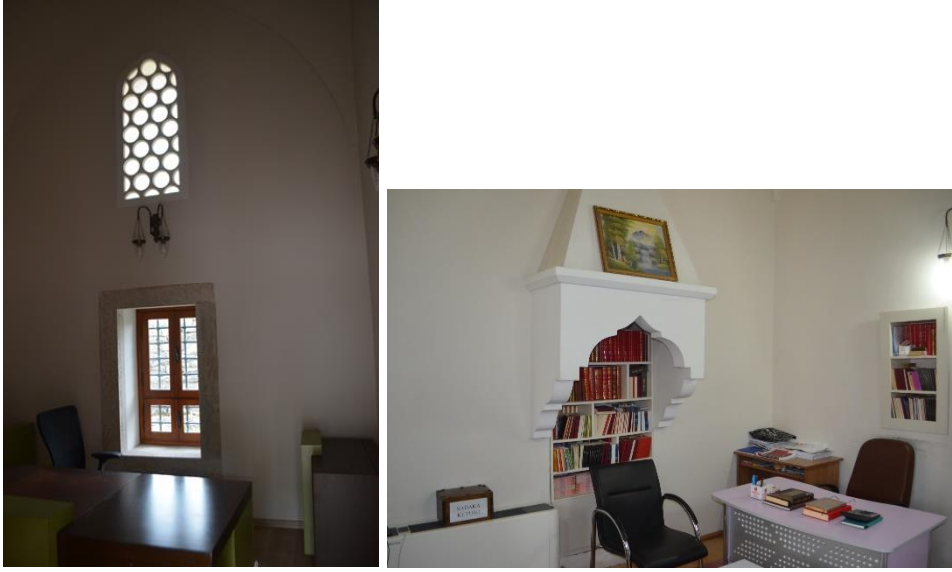
Yükseltilmiş revak zemini altıgen formlu tuğlalarla döşenmiştir. Revakların yan kemerleri duvarlara yerleştirilmiş taş konsollara oturmaktadır. Duvarlar içindeki kemerler, duvar yüzeyinden hafif öne çıkarılarak belirginleştirilmiştir. Kubbeli revak birimlerinde geçiş ögesi olarak pandantifler kullanılmıştır. Pandantifler, kubbe- tonoz örtülerin iç yüzeyleri ve yan revak kemerleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. Medrese giriş revakı ve eyvan revakının tonozlarının kenarları ile dersane giriş revakının kubbe eteği mukarnaslı bir kuşakla çevrelenmiştir (Şekil 6.17).

Medrese hacimlerinin revaklara bakan cepheleri de sıvanmış ve beyaz renkte boyanmıştır. Öğrenci hücrelerinin revaklara açılan düz atkılı kapıları bulunmaktadır. Kuzey kolun batısındaki iki hücre dışında diğerlerinin revaklara açılan pencereleri yoktur. Söz konusu iki hücrenin kapılarının yanında dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli birer pencereleri bulunmaktadır. Pencere ve kapıların tamamı kesme küfeki taştan sövelidir. Hürelere tek kanatlı ahşap kapılarla girilmektedir (Şekil 6.17).

Şekil 6.17 Şehzade Medresesi Doğu Revakları (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri, iç ölçüleri 3,65x3,65 olan kare kubbeli hacimlerdir. Bütün iç yüzeyleri sıvalı ve beyaz boyalı olan hücreler genel olarak dışa dönük duvarlarında açılmış altlı üstlü ikişer pencereyle doğrudan ışık almaktadır. Kuzey kolun batısındaki iki hücrenin dışa bakan duvarlarında gerilerinde helalar hacmi bulunduğundan, ikişer yuvarlak tepe penceresi yer almaktadır. Hürelere birer niş, son restorasyonda yenilenmiş üçgen külahlı, tepesi sivri Bursa kemerli birer de ocak bulunmaktadır (Şekil 6.18).

Şekil 6.18 Şehzade Medresesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin muhtemelen yazlık dershanesi olarak işlev görmüş olan kubbeli eyvanının iç ölçüleri, 4,0 x 4.45 metredir. Zemini, bir seki şeklinde revak zemin kotundan 0,50 m yükseltilmiştir. Zemini yükselten setin önünde bir basamak, basamağın iki yanında ise Bursa kemerli iki küçük niş yer almaktadır. Eyvanın dışa dönük karşı duvarında altı üstlü iki penceresi bulunmaktadır. Yan duvarlarında ise 65 x 40 cm ebatlarında birer niş yer almaktadır.

Medresenin giriş ekseninden kible yöne kaydırılmış olan dershanesi, dıştan yaklaşık olarak 10 x 10 m ölçülerinde kare planlı, kubbeli bir hacimdir. Önde hücrelerle aynı hizada konumlandığından yaklaşık yarısı dışa çıkma yapmaktadır. Dershane hacmi, yüksek giriş revakının gerisindeki kapısından başka, kapının yanlarındaki birer dikdörtgen pencereyle önündeki üç revak birimine bağlanmaktadır. Pencere hücrelerinkinden farklı olarak renkli mermer sövelere sahiptirler. Giriş kapısı dışta ve içte dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir. Kapının dış yüzü profilli silmelerle kademelenen kesme taştan geniş bir söveyle üç yönde çerçevelenmiştir. Kapının giriş açıklığı basık kemerlidir. Basık kemer ve kemeri taşıyan ayaklar renkli mermerdendir. Kemerin üzerinde yine renkli mermer bordürlerle çerçevelenmiş boş bir kitabelik yer almaktadır. Kitabeyle kemer arasındaki köşelik kısımları ise ince profillerle çevrili beyaz mermerle kapatılmıştır (Şekil 6.19).

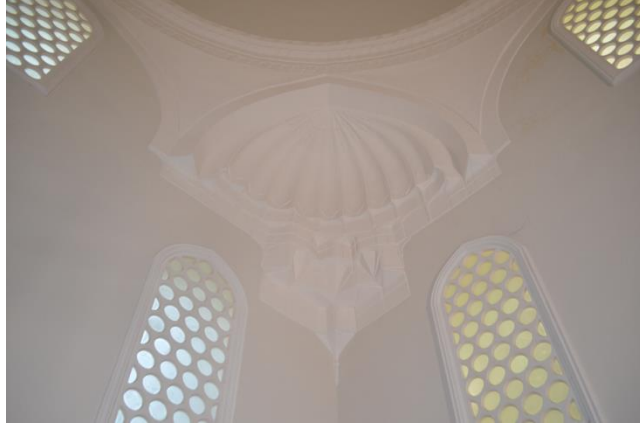
Şekil 6.19 Şehzade Medresesi Dershane Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Duvar kalınlığında derinliği olan girişin iç yüzü, dıştan farklı olarak mukarnaslı kavsarası olan kesme taştan bir taç kapı formundadır. Üç sıra mukarnas işlenen kavsara altta Bursa kemeriyle bitirilmiş, en dışta ise profilli geniş sövelerle dikdörtgen içine alınmıştır. Kapının üst kısmında, kavsaranın iki yanında birer rozet bulunmaktadır (Şekil 6.20).

Şekil 6.20 Şehzade Medresesi Dershane Mekanı Kuzey Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Dershane mekânının zemini, kapı gerisindeki eşiklik kısmından sonrası iki basamakla çıkılacak şekilde 0,50 m yükseltilmiştir. İçten 8,15 x 8,15 m ölçülerinde olan mekânın üzerini örten kubbe, köşelerde dilimli tromplara oturmaktadır. Trompların altları aşağı doğru sarkıt şeklinde inen mukarnas sıralarıyla dolgulanmıştır. Kubbe eteğini yine mukarnaslı bir kuşak dolanmaktadır (Şekil 6.21).

Şekil 6.21 Şehzade Medresesi Dershane Mekânı Kubbeye Geçiş Detayı (Özyürek, K. 2019).

Dershane mekânının güney duvarında, girişle aynı ekseninde mihrap bulunmaktadır. Mihrap, üstü yıldızlanmış profilli silmelerle oluşturulmuş bir çerçeve içinde, konturları yine yıldızlanmış, yüzeyi bitkisel motiflerle bezenmiştir. Duvarda, mihrabın iki yanında altı üstlü ikişer pencere, mihrabın dikey aksında ise bir tepe penceresi bulunmaktadır. Doğu ve batı duvarlarında ise dışarıya çıkma yapan kısımlarında alt-üst ikişer pencereyle, duvarın üst merkezinde birer tepe penceresi yer almaktadır. Alt pencereler mermer sövelidir. Üst ve tepe pencereler yuvarlak gözlü içliklere sahiptir. Bu duvarların alt merkezlerinde yüzeysel dikdörtgen nişler içinde üst üste iki Bursa kemerli rafı olan birer niş bulunmaktadır (Şekil 6.22).

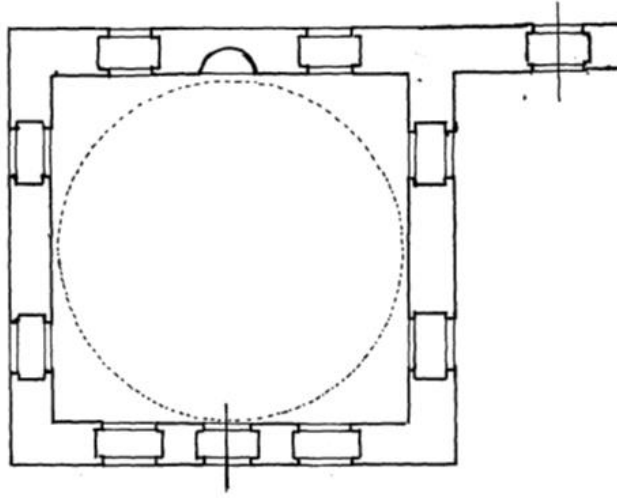
Şekil 6.22 Şehzade Medresesi Dershane Mekânı Güney ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

2) Sıbyan Mektebi

Külliyenin diğer bir eğitim işlevli yapısı olan sıbyan mektebi, imaretle birlikte külliye'nin güneydoğusunda, külliye'nin kible yönünde birbirine paralel eksenlerde uzanan diğer yapılarına dik bir ekseninde, sokak aşırı konumlandırılmıştır. Sıbyan mektebi imaretin batısında, Dede Efendi Sokağı ile Darülelhan Sokağı'nın kesiştiği köşede, gerisindeki bahçesiyle birlikte yer almaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ilk mektep olarak kullanılan yapı, sonraki yıllarda bir süre İstanbul Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir. 1998 yılında restore edilmesi koşuluyla Siyasal Vakfı'na verilen ve 1998-99 yılları arasında restorasyon gören sıbyan mektebi, 1999 yılından bu yana Siyasal Vakfı tarafından kullanılmaktadır.³³⁹

Sıbyan mektebi dıştan yaklaşık 9x9 m ölçülerinde kare planlı, tek katlı, tek hacimli bir yapıdır. Kare hacmin üzerine sekizgen planlı kasnağa oturan bir kubbe örtmektedir. Köşelerde kubbeye geçişlerde pandantifler kullanılmıştır (Plan 6.6).

Plan 6.6 Şehzade Külliyesi Sıbyan Mektebi Planı (ÖZTURNA, F. 1991)

Şehzade Sıbyan Mektebi dıştan, muntazam kesme taşla inşa edilmiştir. Taşlar arasında kullanılan derz harçları renklendirilmiş olduğundan, derzler duvar örgüsüne belirgin bir şekilde etki yapmaktadır. Duvar ve kasnak üst bitimleri, kesme taştan kademeli saçak kornişleriyle sağlanmıştır. Kubbe kurşun kaplıdır.

Sıbyan mektebinin sokaklara dönük kuzey ve batı cepheleri iki katlı pencere düzenine sahiptir. İki cephede de altta iki dikdörtgen, üstte iki sivri kemerli dörder pencere bulunmaktadır. Alt pencerelerin tamamı kesme taştan profilli sövelerle çerçevelenmiş ve küfeki taştan hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. Dede Efendi Sokağı tarafından bütünüyle algılanabilen kuzey cephesinde altlı üstlü ikili pencereler, cephe yüzeyinde oluşturulmuş yüzeysel dikdörtgen nişler içine alınarak cephe hareketlendirilmiştir. İmarete dönük doğu cephesinde sadece iki üst pencere

³³⁹ <http://www.siyasalvakfi.org>

bulunmaktadır. Bu pencerelerin sivri kemerleri diğer cephedekilerden farklı olarak tuğla örgülüdür (Şekil 6.23).

Şekil 6.23 Şehzade Sıbyan Mektebi Kuzeydoğu Köşesinden Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin giriş cephesi, gerideki bahçeye dönüktür. Bahçeye, Darülelhan Sokağı üzerindeki kapıdan girilir. Sağ tarafta bahçe duvarının gerisinde, ahşap konstrüksiyonlu barakalar bulunmaktadır. Solda cephenin önünde ise tek yöne eğimli ahşap bir saçak yer almaktadır. Bu saçakla birlikte bahçenin gerisinde yer alan barakalar yakın zamanda yapılmış eklerdir. Mektebin güney cephesinin merkezinde giriş kapısı, iki yanında diğer cephedekilerle aynı özellikte iki alt pencere yer almaktadır. Giriş, küfeki taştan, kenarları profilli silmelerle çerçevelenmiş, basık kemerli sade bir düzenlemeye sahiptir. İki kanatlı ahşap bir kapı vasıtasıyla içeriye girilmektedir (Şekil 6.24).

Sıbyan mektebi, 7,45 x 7,45 m ölçülerinde bir iç hacme sahiptir. Zemini, eşikten 10 cm kadar aşağıdadır. Zemin parke kaplı olduğundan özgün döşemesi görülememiştir. Kubbe ve pandantifler de dâhil yapının bütün iç yüzeyleri sıvalı ve beyaz renkte boyalıdır. Mekân, dört duvarında açılmış toplan 12 pencereyle yeterince aydınlanmaktadır. Üst pencerelerin yuvarlak gözlü içlikleri bulunmaktadır. Alt pencereler taş sövelidir. Mekânı ısıtan ocak, girişin solundaki duvarın merkezinde, iki pencere arasındadır. Sağdaki duvarda ortadaki kemerli, yanlardakiler dikdörtgen olmak üzere üç adet niş bulunmaktadır. Girişin karşısındaki duvarda ise iki pencere arasında dikdörtgen bir niş yer almaktadır (Şekil 6.25, Şekil 6.26).

Şekil 6.24 Şehzade Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.25 Şehzade Sıbyan Mektebi Güney (giriş) ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.26 Şehzade Sıbyan Mektebi doğu duvarı. Şekil 6.27 Şehzade Sıbyan Mektebi kuzey duvarı.

Değerlendirme:

Şehzade Külliyesi, Mimar Sinan'ın kendi ifadesiyle çıraklık döneminde tasarlayıp inşa ettiği büyük ölçekli ilk sultani külliyesidir. Külliyenin merkezi yapısı olan cami, Osmanlı cami mimarisinde merkezi kubbe altında bütüncül mekân gelişimi sürecinde önemli bir aşamayı teşkil eder. Külliyenin diğer bir özelliği ise bilhassa cami ve türbe

yapılarında yoğun olarak kullanılmış olan geleneksel öğelerle oluşturulmuş bezeme programıdır. Külliyeinin bu özelliği eğitim yapılarından medreseye de yansıtılmıştır.³⁴⁰

Şehzade Külliyesi Medresesi, plan şeması açısından da arkaik özellikleri bünyesinde barındıran bir yapıdır. Medrese plan şeması açısından, enine yatık dikdörtgen şema içinde, medrese hacimlerinin, dört yönde revaklı, şadırvanlı açık bir avlu etrafına U düzeninde, dersane hacminin ise U'nun karşısına yerleştirildiği medrese tipinin asimetrik bir örneğidir.

Medresenin asimetrik kurgusunun temelinde, girişin karşı aksında olması gereken kapalı dersane hacminin çapraz eksene kaydırılması, girişin karşı aksına bir eyvan yerleştirilerek giriş ekseninin vurgulanmasına karşın, çapraz eksende dershanenin bir karşılığının olmaması vardır.³⁴¹ Dersane hacminin aynı zamanda bir mescit olarak düşünülmüş olması nedeniyle kibleye dönük konumlanması, girişin külliye avlusuyla ilişkilendirilmesi, tasarımda işlevsellik uğruna simetriden ödün verildiğini düşündürür. Ayrıca diğer hücrelerin revaklara açılan pencereleri olmadığı halde, dışarıdan yeterince aydınlatılamayan kuzey kolun batısındaki iki hücrenin revak cephelerine pencere açılmış olması, aynı kolda gerideki helalar hacmine tonozlu bir geçit vermesi, Mimar Sinan'ın bu yapının tasarımında işlevselliği ön planda tuttuğunu, simetri konusunda ise esnek davrandığını gösterir.

Şehzade Medresesi, zengin malzeme kullanımı ve külliyeinin geneliyle uyumlu olarak uygulanmış olan arkaik bezeme programıyla da dikkati çeken bir yapıdır. Taç kapıda, sütun ve sütun başlıklarında, dersane giriş kapısında, dershanenin revaka açılan pencerelerinin sövelerinde çeşitli renk ve dokuda mermer malzeme kullanılmıştır. İki renkli taş işçiliği ile giriş, eyvan ve dersane giriş revakı kemerleri ayrıca vurgulanmış, avlunun yoğun taş dokusu hafifletilmiştir. Avlu revak cephelerinin en üstte külliyeeye özgü palmet motifi kabartmalı bir dizgeyle dönülmesi ise başka bir medresede karşılaşmadığımız, Şehzade Külliyesi'yle özdeşleşmiş olan bir uygulamadır.

Medrese girişinin mukarnaslı anıtsal bir taç kapı şeklinde tasarlanması, girişin karşı aksında eyvan unsuruna yer verilmesi, hücrelerin ikisi hariç avluya pencerelerinin olmaması, dersane mekânının kubbeye geçişlerinde dilimli tromplar kullanılması ve bunların altlarının mukarnaslarla dolgulanması gibi kaynağı Selçuklu ve erken

³⁴⁰ KUBAN, D. (2007) a.g.e. s.275

³⁴¹ KURAN, A. (1986). Mimar Sinan, İstanbul: Hürriyet Yayınları. s.55

Osmanlı dönemi medreseleri olan uygulamalar, Mimar Sinan'ın tarihselci tutumunu yansıtır. Konik külâhı ve poligonal formuyla Selçuklu kümbetlerine gönderme yapan şadırvan ise bu tutuma nazire yapan bir espri niteliğindedir.

Sıbyan Mektebi, imaretle olan ilişkisi günümüzde tam olarak algılanamasa da işlevine uygun olarak külliye'nin çevre yerleşim dokusuyla ilişkili tarafında, bir sokak köşesinde konumlandırılmıştır. Medresenin aksine oldukça sade, basit ve tek katlı bir yapıdır. Kubbeli kare bir hacim olan mektebin, inşasında muntazam kesme taş kullanılmış olması külliyeyle uyumlu olsa da, tek bir hacimden oluşması, külliye'nin büyüklüğü ve külliye'ye ait diğer yapıların tasarım zenginliği göz önüne alındığında basit kalmaktadır.

Öte yandan yapının, külliye'nin çevre yerleşim dokusunun olduğu tarafında konumlanması, gerisinde bir bahçesinin olması, bir ocağının bulunması gibi özellikleriyle mektep mimarisi standartlarına uygunluk gösterir. Fevkani olmayışı, önemli bir aks olan Şehzadebaşı Caddesi'nin gerisinde kalmasıyla, dolayısıyla nispeten dingin bir sokak dokusu içinde olmasıyla ilgili olmalıdır.

6.3 Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi

Mihrimah Sultan Külliyesi, İstanbul'un Üsküdar İlçesine bağlı Mimar Sinan Mahallesinde, İskele Meydanı'nda yer almaktadır. İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında yer alan, yüzyıllardır Asya ile Avrupa arasındaki geçişte köprübaşı vazifesini üstlenmiş olan ve bu yüzden de, "iki karanın el sıkıştığı yer" manasındaki "Mercü'l-Berreyn" olarak adlandırılan Üsküdar, Boğaziçi'nin güney kıyıları ile bu kıyılardan doğuya doğru uzanan iç kesimlere yayılmış bir ilçedir. Kandilli'den Harem'e kadar uzanan kıyı şeridi, genelde oldukça dardır. Kıyıların hemen gerisinden itibaren oldukça dik yamaçlar başlar ve bunun için Üsküdar, bünyesinde pek çok tepeyi barındırır.³⁴²

Üsküdar semti, tarih boyunca Khryso polis, Skytarion, Scutari gibi adlarla anılmıştır.³⁴³ Bizans devrinde daha çok Kadıköy'ün kenar mahallesi konumunda kalan Üsküdar³⁴⁴, her ne kadar Türklerin eline ilk olarak 1302 tarihinde geçmişse de asıl gelişimini İstanbul'un fethinden sonra göstermiştir. Fatih döneminde İstanbul iskân bölgelerinin dört kadılığa bölündüğünde Üsküdar, Galata ve Haslar kadılıklarıyla birlikte Bilad-ı Selase olarak nitelendirilmiştir.³⁴⁵ Üsküdar semti bu tarihten sonra Payitahttan Anadolu'ya; Anadolu üzerinden de Hicaz, Mısır, İran, Irak, Kafkasya, Suriye üzerine yapılan askeri, ticari ve dini seferlerde konaklama, toplanma ve ikmal merkezi olmuştur.³⁴⁶ Semt aynı şekilde söz konusu coğrafyalardan gelenlerin Payitahta girmeden önceki son durakları ve şehrin kapısı niteliğindedir.³⁴⁷ Üsküdar, İstanbul'un tam karşısında, görkemli bir kentsel peyzaja bakan konumu ve Boğaz'ın Anadolu yakasında bir erişim merkezi olmasıyla önem kazanmıştır.³⁴⁸

³⁴² YILMAZ, S. (2016). Altın Şehir Üsküdar Kitabı, Ötüken Yayınları, İstanbul. s.19

³⁴³ EYİCE, S. (1964). "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", Türkiyat Mecmuası, XIV, İstanbul. s.199-216

³⁴⁴ TÜFEKÇİOĞLU, A. (2003) Üsküdar ve Şam Arasındaki Köprü: Şemsi Ahmed Paşa ve Mimari Eserleri, Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, Cilt II, 9-25, s.9

³⁴⁵ MAZLUM, D. (1994), Üsküdar, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, VII. Cilt, Tarih Vakfı, İstanbul,344-346, s.344

³⁴⁶ HASKAN, M. N. (2001). Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Osmanlı Dönemi, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, Cilt II, 28-46 s.32

³⁴⁷ KATIPOĞLU, C. (2006). "Sinan'ın Üsküdar'ı ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Üzerine Bir Yorum". Ed.: Coşkun Yılmaz. Üsküdar Sempozyumu IV. C. 1, İstanbul: Üsküdar Belediyesi: 89-102. s.95

³⁴⁸ KARACAOSMAN, S. ve EREN, İ. Ö. (2004). Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşimine Etkisi, Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, Cilt 1, , Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 342-360 s.344

Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, camisinin cümle kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 1548’de Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmıştır.³⁴⁹ Yapımına 1543-44 yıllarında başlanan külliye Mimar Sinan’ın mimarbaşılığında, Mihrimah Sultan’ın genç yaşta ölen kardeşi Şehzade Mehmed adına inşa edilen Şehzade Külliyesi’yle eş zamanlı olarak inşa edilmiştir.³⁵⁰ Mihrimah Sultan, Kanuni Sultan Süleyman ile Haseki Hürrem Sultan’ın tek kızı, Sadrazam Rüstem Paşa’nın eşidir. Haseki Hürrem Sultan’la birlikte dönemin siyasi çekişmeleri içinde bir ittifak oluşturan Rüstem Paşa’nın 1544’te veziriazam olmasıyla gücünün ve servetinin zirvesine çıkan Mihrimah Sultan’ın özel statüsünü ve prestijini simgeleyen bu külliye, aynı zamanda padişah kızı bir sultan için inşa edilen ilk külliye dir.³⁵¹

Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, Mimar Sinan’ın İstanbul’da deniz kenarına inşa ettiği ilk külliye dir.³⁵² Ayrıca içinde bulunduğu konum ve programında yer alan konaklama işlevli yapılarının geniş yer tutmuş olması dikkate alındığında külliyenin İstanbul’un ilk menzil külliyesi olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır.³⁵³

Mihrimah Sultan Külliyesi vakfiyesine göre: cami, medrese, sekiz odalı bir misafirhane, büyük ahırıyla birlikte bir han (kervansaray), bir imaret ile birlikte bir de sıbyan mektebi içeriyordu. Sonraki yıllarda külliye ye iki türbe, çifte hamam, ahşap bir kasır ve muvakkithane eklenmiştir. Bu yapılardan imaret, han, kasır ve muvakkithane zamanla ortadan kalkmış, çifte hamam ise mağaza haline dönüştürülmüş ve özgünlüğünü kaybetmiştir.³⁵⁴

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Mihrimah Sultan Külliyesi, Osmanlı döneminde Üsküdar İskele meydanına hâkim bir konumdaydı ve semtteki gündelik hayat külliye ve çevresinde şekillenmekteydi.³⁵⁵ Uzun bir süre bu işlevini sürdüren külliye, zaman içinde bazı işlevsel yapılarını yangın, yol ve meydan genişletme çalışmaları sırasında yıkımlar nedeniyle kaybetmiştir. Dolayısıyla günümüzde külliye bileşenlerinden

³⁴⁹ KUBAN, D. (1998). İstanbul Yazıları. İstanbul: Yem yayınları. s.97

³⁵⁰ DÜZENLİ, H. İ. (2015). XVI-XVII. Yüzyıllarda İstanbul Mimarisi. Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt VIII, İBB Kültür Aş. Yay., İstanbul, s.187

³⁵¹ NECİPOĞLU, G. (2005) Sinan Çağı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.. s.401

³⁵² DÜZENLİ, H. İ. (2015). a.g.m. s.188

³⁵³ KURAN, A. (1986). a.g.m. s.52

³⁵⁴ ORMAN, İ. Mihrimah Sultan Külliyesi, TDVİA, a.g.e. 40-42, s.40

³⁵⁵ GÖNCÜOĞLU, S. F. (2003). Bir Modernleşme ve Tarihî Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı, Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler, Cilt I ,İstanbul,517-540, s.517

önemli bir kısmının yerinde olmaması külliyei yerleşim düzeni açısından değerlendirmeyi güçleştirmektedir.

Külliyeinin özgün yerleşim düzenine dair en belirgin betimlemeyi 1590'lı yıllarda Mehmed Âşık yapmıştır. Âşık'ın anlatımına göre: caminin doğusunda medrese ve medrese civarında bir mutfak; caminin batısında misafirler için çok odalı bir imaret bulunmaktaydı. Yolcuların için inşa edilen iki kervansaray ise caminin kuzey köşelerinde yer almaktaydı.³⁵⁶ Dönem kaynaklarından bir diğeri Hasanbeyzade Ahmed Paşa Tarihi'nde ise Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı eserlerden, cami, medrese, imaret ve mekteple birlikte iki han yapısıyla ilgili köşelerde diye bahsedilir.³⁵⁷ Piri Reis'in çizdiği İstanbul haritasının bir kopyasında Üsküdar Mihrimah Sultan Camisinin kuzeyinde sahil hattında uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip iki yönde kırma çatıyla örtülü iki yapı tasvir edilmiştir ki bu yapılar, yukarıda bahsi geçen kaynaklardaki anlatımlara uygun biçimde caminin iki köşesinde yer almaktadır. (resim) XVII. yüzyıl kaynaklarından Evliya Çelebi, ünlü Seyahatnamesinde kervansaraylar hakkında: "İskelebaşı'ndaki caminin iki tarafında, deniz kıyısında, yüzer ocaklı ve yüzer tavla at alır kervansaraylardır ki sanki birer kalemdir. Baştanbaşa kurşun örtülüdür ki gelen geçene teklifsiz konaktır" der.³⁵⁸

Vakfiyesinde tek kervansaray geçmesine karşın kaynaklarda iki kervansaraydan bahsedilmektedir. Bu kervansarayların çifte kervansaray olabileceği veya bunlardan birinin Mihrimah Sultan'ın eşi Sadrazam Rüstem Paşa'nın Üsküdar İskelesi'nin batısında vakfettiği kervansaray olduğu ileri sürülmüştür.³⁵⁹ Batıdaki kervansarayın 1722 yılında çıkan bir yangın sonucu tabhane, hamam ve diğer bazı binalarla birlikte yandığı sanılmaktadır. Bu yapıların ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan alana, 1728 yılında III. Ahmed Çeşmesi inşa edilmiştir. Doğuda medresenin karşısında yer alan kervansaray ise 1930'larda yapılan yol genişletme ve meydan açma çalışmaları sırasında dönemin Üsküdar kaymakamı İzzettin Çağpar'ın emriyle yıkılmıştır.³⁶⁰

³⁵⁶ ÂŞIK, M. (2007). Menâzırü'l-Avâlim. Haz. Mahmut Ak, Ankara, s. 1094-95. Aktaran: Necipoğlu, Gülru, s.408

³⁵⁷ Hasanbeyzade Ahmed Paşa, 2004. Hasan Bey-zade Tarihi, 3 cilt, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara, S. 165 Aktaran: Necipoğlu, Gülru,(2005), s 400-401

³⁵⁸ KAHRAMAN, S. A.ve DAĞLI, Y. (2004). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, Cilt I, 2. Kitap (haz.), YKY, İstanbul. s.435

³⁵⁹ NECİPOĞLU, G. (2005), a.g.e. s.720-721

³⁶⁰ GENİM, S. Üsküdar Mihrimah Sultan Kervansarayları

<http://www.sinangenim.com/tr/articles.asp?ID=7&Y=2017&AID=222&do=detail> Erişim:18.10.2018

İbrahim H. Konyalı, Mehmed Âşık'ın caminin batısında dediği imaretin medresenin solundadır diyerek aksi yönü işaret eder.³⁶¹ Süleyman Faruk Göncüoğlu ise imaret yapısının bugün market olarak kullanılan hamamın önünde, bir kısmı bugünkü meydan üzerinde olduğunu, 1890'lı yıllarda harabe bir şekilde ortada durduğunu, Cumhuriyet döneminde ise ortadan kaldırıldığını söyler.³⁶²

Bu tartışmaları bir kenara bırakacak olursak, belge ve bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Mihrimah Sultan Külliyesi, konaklama işlevli yapıları sahil şeridinde, cami ile birlikte diğer fonksiyonel yapılar bu hattın hemen gerisinde olmak üzere iki saf halinde kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Külliye'nin bileşenleri doğu-batı aksında gelişen bir kıyı şeridi ve hemen gerisindeki tepenin arasındaki dar ve eğimli arsaya uyumlu bir şekilde yerleştirilmişlerdir.³⁶³

Bu yerleşim düzeni içerisinde külliye'nin günümüze ulaşabilmiş yapılarından cami ve medrese, İskele Meydanı'nın hemen gerisinde yükselmeye başlayan bir tepenin yamacında inşa edilmiş bir set üzerine yan yana konumlandırılmışlardır. Sahil kotundan yaklaşık 3 metre yukarıda moloz taşlarla inşa edilmiş ve kuzeyde düzensiz uzanan bir sokakla sınırlandırılmış düzgün geometrik çepçevrelere sahip olmayan setin batısında kible eksenine dik, enine yatık dikdörtgen kapalı hacmi ve çift revaklı, şadırvanlı avlusuyla birlikte cami yer almaktadır. Aynı setin, üst kattaki sokağın çizdiği açıya bağlı olarak daralan kuzey doğu köşesinde ise enine yatık dikdörtgen plan şemasıyla medrese yapısı uzanmaktadır. Camiyle birlikte doğu-batı doğrultulu bir eksen oluşturan medrese, bu eksenden kuzeye doğru belirgin açılı bir sapma gösterir. Külliye'nin bugün var olan bir diğer yapısı sıbyan mektebi, caminin güneyinde kible duvarının paralelinde ancak külliye avlu duvarlarının haricinde yol aşırı konumlandırılmıştır (Plan 6.7).

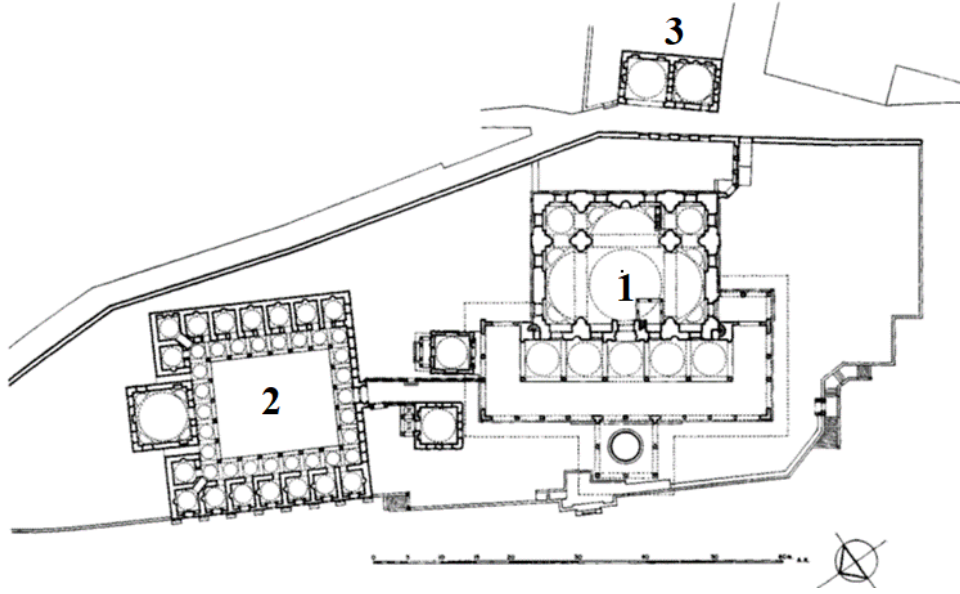
Külliye'nin yerleşim düzeninin oluşmasında üç sınırlayıcı etkenin önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu etkenler: eğimli topografya, mülkiyet haklarının belirlediği dar arsa ve külliye'nin yapıldığı dönemde daha geride olduğu anlaşılan sahil çizgisidir. Külliye Sinan'ın erken tasarımlarından biri olmasına rağmen söz konusu sınırlayıcı etkenleri, külliye tasarımında ortaya koyduğu çözümlerle birer avantaja çevirmiştir. İnşa ettiği

³⁶¹ KONYALI, İ.H.(1976). Üsküdar Tarihi, Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, Cilt: I, s.290

³⁶² GÖNCÜOĞLU, S.F.(2003) Bir Modernleşme ve Tarihî Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı, Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler, Cilt:I, s.519-520

³⁶³ NECİPOĞLU, G. (2005), a.g.e. s.405

set ile arsanın eğimli kısmını elverişli hale getirmiş bununla birlikte yapıları iki ayrı kotta ve kıyının uzanışına bağlı olarak enlemesine iki ayrı saf halinde yerleştirerek külliye yapılarının hemen hepsinin deniz tarafından algılanabilir yapmıştır. Öte yandan külliyenin ana fonksiyonel yapısı caminin önüne başka bir yapı ile kapatmayıp, zaten yüksek kotta olan yapının denize bakan kuzey cephesinin önünü de boğaz manzarasına açılan bir revak sistemi şeklinde düzenleyerek, külliyenin tasarımına doğa unsurunu da katmıştır (Plan 6.7).

Plan 6.7 Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (Aptullah Kuran 1986).

1- Cami, 2- Medrese, 3- Sıbyan Mektebi.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

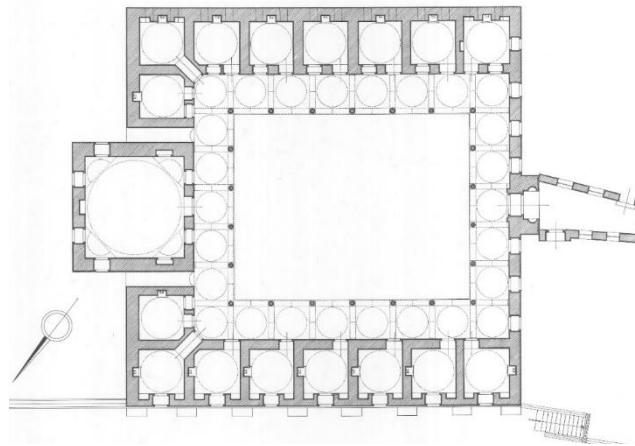
Mihrimah Sultan Medresesi, Sultan Tepe'nin kuzey yamacında inşa edilmiştir. Camiyle birlikte bir set üzerinde, ancak camiden bağımsız bir şekilde setin doğu yönünde yer almaktadır. Bu setin sahil yönünde yerden yüksekliği 3 m olup yaklaşık 1,70 m aralıklarla yerleştirilmiş, genişliği 1, 50 m olan payandalarla desteklenmiştir (Şekil). Medrese konumu itibarıyla, enine yatık dikdörtgen planlı ve çift revaklı caminin kible eksenine bağlı olarak doğu-batı yönünde çizdiği akstan, hafif kuzeye doğru sapma yapmaktadır. Medrese avlusuna esas giriş batıda, camiye bakan taraftadır. Medreseye sahil kotundan ulaşım camiyle arasında yer alan bir merdivenle

sağlanmıştır. Dershanenin kuzeyinden sahile inen merdivenler ise sonradan yapılmıştır.³⁶⁴

Mihrimah Sultan Medresesi, kapalı hacimleri itibarıyla 16 öğrenci hücresi ve bir dersane mekânından oluşmaktadır. Medrese, kapalı hacimlerinin dört yönde revaklı bir iç avlunun batı kenarının merkezine girişin, karşı aksına dersane hacminin, 16 öğrenci hücresinin ise L şeklinde sekizerli iki kol halinde iki yanında geçitler bulunan dersane hacminin iki yanına simetrik olarak yerleştirildiği, U düzeninde bir medrese plan şemasına sahiptir. Medresenin iç avlulu ana kütlesi 30 x 30 m ölçülerinde kare planlıdır. U'nun tabanı teşkil eden doğu kenarının merkezinde, girişle aynı ekseninde yer alan dersane hacmi, 9,80 x 9,80 m dış ölçülerde, üzeri sekizgen kasnaklı kubbeyle örtülü bir yapıdır ve yaklaşık yarısı ana kütlede dışa doğru çıkma yapmaktadır.

İç avluyu dört yönde kuşatan toplam 26 adet kare planlı, kubbeli revak birimi bulunmaktadır. Revakların kubbeleri, önde ve yanda mermer sütunlardan birbirine ve hücre duvarlarına atılmış sivri kemerlere, geride ise duvarlar içindeki hafifletme kemerlerine pandantiflerle oturmaktadır.

Doğu, kuzey ve güney revaklarının gerisinde yer alan öğrenci hücreleri, 3,30 m ebadında kare planlı, pandantifli kubbeli hacimlerdir. Dersane hacminin iki yanına, beşik tonozlu dehlizler vasıtasıyla iki ayrı L şeklinde bağlanarak dersane hacminin merkeziliğinde U düzeni oluşturmaktadırlar. U'nun taban kenarında dershanenin yanlarındaki dehlizlere bitişik birer, kuzey ve güney kollarında köşe hücresiyle birlikte yedişer hücre bulunmaktadır (Plan 6.8).

Plan 6.8 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Planı (A. S. Ülgen 1944).

³⁶⁴ KURAN, A. (1986), Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları. s.49

Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi, deniz tarafından bakıldığında yüksek bir set üzerinde yer aldığından, anıtsal bir kütle halinde algılanır. Kare planlı ana kütle muntazam kesme taş, yarısı ana kütlede çıkma yapmış olan dersane muntazam olamayan taş malzemeyle inşa edilmiştir. Beden duvarlarını ve kesme taştan kubbe kasnaklarını üstte düz bir saçak kornişini sınırlamaktadır. Kubbeler kurşun kaplıdır. Kubbeler arasında yerleştirilmiş bacalar kare kesitli taş gövdelere, piramidal külahlara sahiptir (Şekil 6.28).

Denize bakan kuzey cephesi iki katlı pencere düzenine sahiptir. Pencereler her bir odayı altı üstlü ikişer pencereyle aydınlatacak şekilde yedi sıra halindedir. Doğuda bir yamuk planlı bir bahçeye açılan cephesi dersane mekânının iki yanına sonradan eklenen hacimler nedeniyle dışardan algılanmamaktadır. Muntazam olmayan taşla inşa edilmiş dershanenin bahçeye açılan iki alt, bir de üst penceresi bulunmaktadır. Merkezinde taç kapının bulunduğu cami avlusuna dönük batı cephesinin önüne sonradan inşa edilmiş olan iki türbe, yapının avluyla olan bağını zayıflatmıştır. Cephede girişin iki yanında revakları avluya bağlayan, tek sıra halinde üçer pencere yer almaktadır. Yapıdaki alt pencereler hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekelidir. Üst pencereler ise sivri kemerli ve alçı revzenlidir (Şekil 6.28, Şekil 6.29).

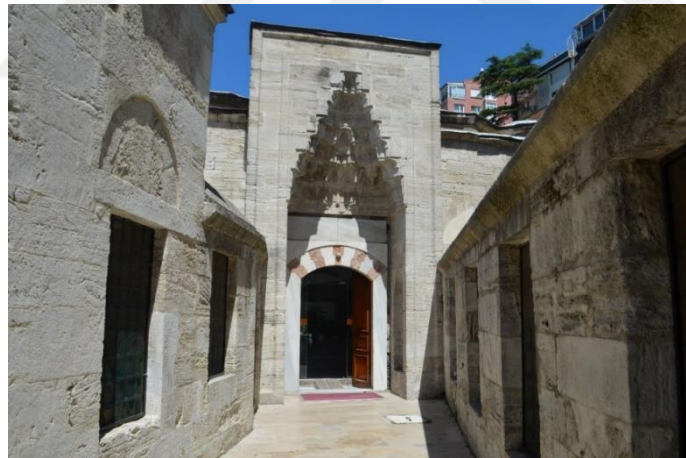

Şekil 6.28 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.29 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Doğu ve Batı (giriş) Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin girişi yatayda ve dikeyde cepheden çıkma yapan dikdörtgen derinliği 1,30 m, genişliği 3,80 m olan, kesme taştan dikdörtgen bir taç kapı şeklindedir. Etrafı taşların kademelendirilmesiyle oluşturulmuş silmelerle çerçevesi taç kapının 1,30 m hacimsel derinliği, 2,30 m genişliğinde mukarnaslı kavsarası olan bir niş şeklindedir. Taç kapının iki yanında yarım daire kesitli birer sağır niş, karşısında ise medrese avlusuna geçit veren iki renkli taştan basık kemerli açıklığı bulunan, kemeri üstten mermerlerle dikdörtgene tamamlanmış bir girişi bulunmaktadır. Kemer kilit taşı üzerinde bir kabara yer almaktadır (Şekil 6.30).

Şekil 6.30 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Taç Kapısı (Özyürek, K. 2019).

Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi günümüzde tıp merkezi olarak kullanılmaktadır. Yapıda kullanımına bağlı olarak bazı özgün olmayan müdahaleler göze çarpmaktadır. İç avlunun üzeri modern bir çatı sistemiyle kapatılmış, girişin iki yanındaki revaklar odaya çevrilmiştir. Zeminler ise bütünüyle mermerle kaplanmıştır (Şekil 6.31).

Avlunun merkezinde ortasında fiskiye bulunan bütünüyle mermerden poligonal planlı bir şadırvanlı havuz bulunmaktadır. Havuz avlu zemininde alçak kotta kare planlı bir alanın içinde yer almaktadır. Avluyu dört yönde kuşatan revakların kemerleri sivri

kemer formunda olup önde baklava dilimi desenli başlıkları olan mermer sütunlara oturmaktadırlar. Revak kubbeleri dört yöndeki kemerlere pandantiflerle oturmaktadır. Revak cephesi, kemerler, revak üst örtü elemanlarının iç yüzeyleri ve hücrelerin revak cepheleri sıvalı ve beyaz renk boyalıdır (Şekil 6.31).

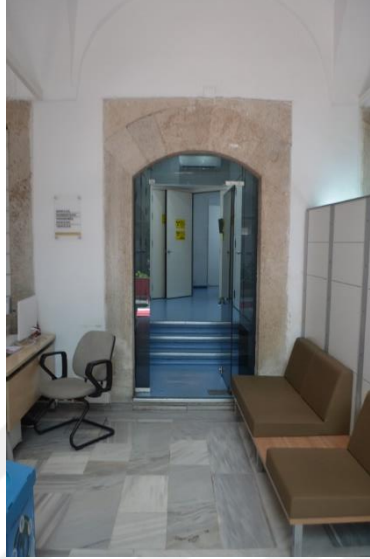
Şekil 6.31 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi İç Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücrelerinin revaklara açılan pencereleri yoktur. Girişleri düz atkılı açıklıklara sahiptir. İç mekân ölçüleri 3,30 x 3,30 olan hücreler, dış duvarlarına açılmış pencerelerden ışık almaktadırlar. Bütün duvar ve üst örtü yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Ocakları mevcut değildir. Dikdörtgen nişler dolap olarak kullanılmaktadır (Şekil 6.32).

Şekil 6.32 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Öğrenci Hücresi Örneği (Özyürek, K. 2019).

Dershane hacminin dikdörtgen formunda, basık kemerli açıklığı olan kesme taş kapısı, kapının iki yanında taş söveli, dikdörtgen açıklıklı birer penceresi bulunmaktadır. Mekân günümüzde röntgen odası olarak kullanılmaktadır. Kullanımdan dolayı iç mekân özellikleri görülememektedir (Şekil 6.33).

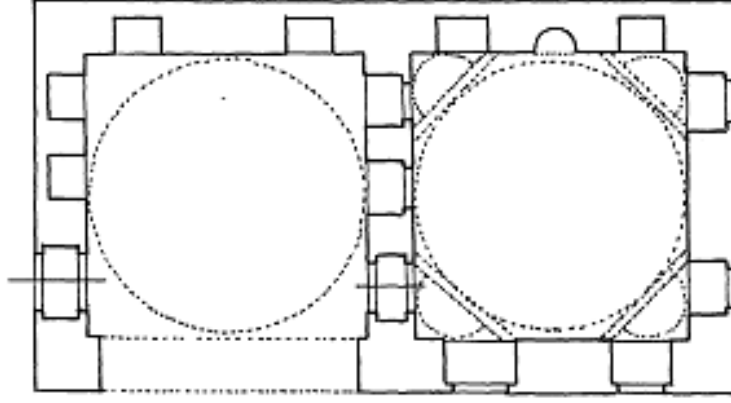

Şekil 6.33 Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi Dershane Giriş Kapısı. (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, Mihrimah Sultan Camisi'nin kible cephesinin gerisinde doğu- batı doğrultusunda uzanan Selman Ağa Sokağı'nın üzerinde yer almaktadır. Mektebin üzerinde yer aldığı arsa, Selman Ağa Sokağı ile Selman Ağa Çeşmesi Sokağı'nın kesiştiği köşede olup, Selman Ağa Sokağı tarafında batı yönüne doğru hızla alçalan bir eğime sahiptir.

Dik eğimi düzleyen bir alt yapı üzerinde inşa edilmiş olan sıbyan mektebi, birbirine eş ölçülere sahip iki kubbeli kare birimin oluşturduğu, doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Doğudaki birim, kuzey yönünde Selman Ağa Sokağı'na büyük bir sivri kemerle açıldığından eyvan formundadır. Her iki birimin de üzeri, kademeli iki sekizgen kasnağa oturan birer kubbeyle örtülüdür ancak doğudaki birimin kubbeyle geçişlerinde pandantif, batıdaki birimde dilimli tromplar kullanılmıştır. Yapıya giriş, eyvan şeklindeki yazlık dershane hacminin batı duvarının kuzey yanındadır. Ana girişin karşı aksında ise kışlık dershane hacminin kapısı bulunmaktadır (Plan 6.9).

Plan 6.9 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi (Özturna, F. 1991).

Sıbyan mektebinin, üzerinde yer aldığı arsanın en alt zemin kotunu, en üst zemin kotuna eşitleyen alt yapı, eğimin az olduğu batı yönünde bir set şeklindedir. Eğimin en fazla olduğu doğu yönünde ise kuzey-güney eksenli yan yana iki beşik tonozlu hacim yer almaktadır. Tonozlu hacimlerden doğuda olanının, Selman Ağa Sokağı'na açılan basık kemerli küçük bir kapısı bulunmaktadır (Şekil 6.34). İki sokağın kesiştiği köşede yer alan diğer hacim ise batı yönünde Selman Ağa Çeşmesi Sokağı'na büyük bir sivri kemer açıklığıyla açılmaktadır (Şekil 6.35). Günümüzde bir dükkân olarak kullanılan hacmin, esasında bir çeşme olduğu, kemer yüzeyinin sonradan açılarak burasının bir dükkâna dönüştürüldüğü söylenmektedir.³⁶⁵

Şekil 6.34 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kuzeydoğudan Köşesi (Özyürek, K. 2019).

³⁶⁵ ORMAN, İ.(2010). Mihrimah Sultan Külliyesi, TDVİA, a.g.m. s.41

Şekil 6.35 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kuzeybatı Köşesi (Özyürek, K. 2019).

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi'nin sokaklara cephe veren kuzey ve batı beden duvarları, alt yapıyla birlikte muntazam kesme taş örgülüdür. Güney ve doğu duvarlarında ise köşelerde muntazam kesme taş kullanılmışsa da duvar ve kasnak yüzeyleri, geniş derz kullanılarak doğuda kaba yonu taşlarla, güneyde moloz taşlarla örülmüştür (Şekil 6.36).

Şekil 6.36 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Güneybatıdan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin her iki birimi de birbirine eş ölçülerde ve eşit çapta kubbelerle örtülü olmalarına rağmen kütle biçimlenişleri açısından birbirinden farklıdır. İki birimin kare planlı alt yapılarına nispetle küçük çaplı olan kubbeleri, kademeli olarak genişleyen ikişer sekizgen kasnağa oturmaktadır. Ancak kışlık birimin ana beden duvarlarının üst seviyesi, yazlık birimin eyvan kemerinin başlangıç seviyesinin biraz üzerinde bitirilmiş, birinci sekizgen kasnak oldukça yüksek tutulmuştur. Böylece zeminde kubbeye kadar üç kademe halinde daralan üç katlı bir dış kütle biçimlenişi

elde edilmiştir. Yüksek kasnağın kare alt tabana intibakından doğan köşe açıklıklarını altta kapatan tromplar, dışarıya üzeri yarım kubbeyle örtülü, yarım daire gövdeli uzun köşe eksedraları şeklinde yansıtılmıştır. Yapının ana beden duvarlarını kasnak üst bitimleri ve kubbe etekleri düz bir saçak kornişiyile dönülerek, fevkani yapının yatay hareketliliği vurgulanmış, kot farkından kolayı ortaya çıkan düşey kütlelilik yumuşatılmıştır (Şekil 6.37).

Kapalı dersane hacminin güney cephesi sağırdır. Kuzey ve batı cephelerinin beden duvarlarında ikişer dikdörtgen açıklıklı madeni şebekeli pencere, basık kemerli yüzeysel nişler içine yerleştirilmiştir. Aynı cephelerin ikinci kat görüntüsü veren yüksek kasnak yüzeylerinde sivri kemerli, alçı revzenli birer pencere daha yer almaktadır. Yazlık dersane hacminin ise kuzey cephesindeki büyük sivri kemer açıklığı günümüzde demir çerçeveli bir camekânla kapatılmıştır. Güney ve girişin olduğu doğu cephelerinde birer tane sivri kemerli üst pencere yer almaktadır (Şekil 6.37).

Şekil 6.37 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dış Kütle Biçimlenişi (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin yazlık dershanesine geçit veren girişi, muhdes ahşap bir sundurma altında, bütünüyle mermerdendir ve basık kemerli bir açıklığı bulunmaktadır. Mekâna iki kanatlı ahşap kapı vasıtasıyla girilmektedir. Yazlık dershanenin iç hacmi 6 x 6 m ölçülerindedir. Kubbe ve pandantifler ve bütün duvar yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Zemin ahşap bir döşemeye kapatılmıştır (Şekil 6.38). Sokağa dolayısıyla camiye açılan büyük kemer, 5,70 m genişliğinde bir açıklığa sahiptir. Kemerin önünde zeminden 55 cm yüksekliği olan bir seki bulunmaktadır. Mekânın giriş duvarının merkezinde dikdörtgen bir niş yer almaktadır. Girişin karşı aksında yer alan kışık

dershanenin girişi basık kemerlidir. Solunda iki hacmi görsel olarak birbirine bağlayan taş söveli iki dikdörtgen, üstte ise sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır.

Şekil 6.38 Üsküdar Mihrimah Sultan Sibyan Mektebi Yazlık (Eyvan) Dersliği (Özyürek, K. 2019).

Kışlık dersane hacmi, eyvandan 20 cm yüksektedir ve 5,95 x 6,05 m ölçülerinde iç hacme sahiptir. Hacmin dış kütledeki strüktürel hareketlilik iç mekâna da yansıtılmıştır. Duvarlardan kubbeye geçişlerde kullanılan ilk kasnağın içinde yer alan büyük hafifletme ve tromp kemerleri yüzeyden okunabilmektedir. Trompların oturdukları köşeler ve kemer ayaklarının altı kabaca mukarnas formu verilmiş konsollarla dolgulanmıştır. Alttaki ve üstteki bütün yüzeyler sıvalı ve boyalıdır (Şekil 6.39).

Kışlık dersane, yazlık dershaneye açılan iki alt bir üst penceresinden başka, girişin karşısındaki batı ve sağındaki kuzey duvarlarında açılmış, yanlarda iki alt, merkezde bir üst olmak üzere üçlü pencere gruplarıyla aydınlanmaktadır. Sağır olan güney duvarında ise kitap raflarından dolayı sağda bir niş görülebilmektedir. Planda ise duvarın merkezinde yarım daire kesitli bir ocak nişi, iki yanında birer dikdörtgen dolap nişi olduğu anlaşılmaktadır (Plan 6.9).

Yapı, 1968 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Mihrimah Sultan Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.³⁶⁶

³⁶⁶ <http://www.semsipasakutup.gov.tr>

Şekil 6.39 Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kışlık Dershanesi (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, bulunduğu konumu ve yapı programı dikkate alındığında bir menzil külliyesi olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bulunduğu bölgenin özellikle Cumhuriyet döneminde hızlı bir kentsel dönüşüme uğraması, birçok ögesini yitirmesine dolayısıyla özgün yerleşim düzeninin kaybolmasına neden olmuştur. Belgeler ışığında yapılan değerlendirmeler sonucunda ise inşa edildiği dönemde külliye yapılarının bir kısmının sahil şeridinin hemen gerisinde, cami ve medrese başta olmak üzere diğer bir kısmının sahil şeridinin gerisinde hızla yükselen tepenin denize dönük yamacına, iki ayrı kotta ve saflar halinde yerleştirildikleri görülmektedir. Külliye tasarımında temel hareket noktası, merkezi öge olan caminin boğaz manzarasına hâkim bir konumda, avlusunun eşsiz deniz manzarasına dönük bir seyir terasına dönüştürülmesi düşüncesidir.

Söz konusu tasarım düşüncesi içinde caminin doğusuna yerleştirilen medrese, camiyle birlikte mevcut haliyle zeminden 3 m yükseltilmiş bir set üzerinde inşa edilerek, yoğun ticari dokuya sahip çevrenin gürültüsünden koparılmıştır. Medrese, arsanın sınırlayıcılığına bağlı olarak kible eksenine dik bir konumda yerleştirilmiş, girişi vasıtasıyla caminin önündeki avluyla ilişkilendirilmiştir.

Medrese, plan şeması açısından, dörtgen şema içerisinde, dört yönde revaklı bir avlu etrafında, hücrelerinin, dersane hacminin iki yanına simetrik dizilmesiyle oluşturulmuş U düzenindedir. Plan şeması açısından ilk olarak Edirne II. Bayezid Külliyesi'nde uygulanan, Sinan'ın ilk büyük külliyesi olan Haseki Külliyesi medresesinde yorumladığı, merkezinde dersane hacminin, karşısında girişin yer aldığı, simetrik U plan şemasının devamcısıdır. Sinan'ın Haseki'de hücrelerin arasına

yerleştirdiği beşik tonozlu geçitler, burada farklı olarak dersane hacminin iki yanında yer almaktadır.

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, işlevine uygun olarak külliyeinin çevre yerleşim dokusuna yakın tarafında, caminin kible cephesinin önünde dış avlusunu sınırlayan sokağa teğet olarak konumlandırılmıştır. Caminin güney avlu duvarında açılmış bir kapı iki yapı arasında ilişki kurmaktadır.

Biri yazlık, diğeri kışlık iki kubbeli birimden oluşan dikdörtgen planlı sıbyan mektebi plan tipolojisinin özenli bir örneğidir. Son derece eğimli bir arsa üzerinde yer aldığından, bir alt yapı üzerinde inşa edilmiştir. Dış kütle biçimlenişi, üzerinde yer aldığı topografyayla uyumlu bir şekilde kademelenme göstermektedir. Yazlık mekânı bir eyvan, aynı zamanda bir sofa niteliğindedir. Kışlık dershanesi dışarda oransal olarak dengeli biçimlenişiyle, içerde mukarnaslı konsollara oturan tromplarıyla eyvandan farklı olarak vurgulanmıştır. Mekân yeterince aydınlık bir iç mekâna, ısıtma amaçlı bir ocağa sahiptir.

Sıbyan mektebine batı yönünde alt yapı teşkil eden büyük sivri kemer açıklığı olan tonozlu dükkân hacminin aslında bir çeşme olduğu bilgisi doğru ise, sonraki dönemlerde karşımıza çıkacak olan su unsuru-mektep birlikteliğini içeren sıbyan mektebi tasarımının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilmesini gerektirir.

6.4 Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi

Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi, İstanbul'un Beşiktaş İlçesi sınırları içinde, Beşiktaş Caddesi ile Barbaros Bulvarı'nın birbirine bağlandığı noktada, İskele Meydanının karşısında yer almaktadır. Beşiktaş, Osmanlı döneminde Donanmanın sefere çıktığı yer olduğundan denizciler açısından önemsenmiş bir semttir. Öyle ki Kaptan paşaların sarayları, konutları genellikle burada bulunuyordu. Kendisi de bir denizci olan Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın (1548-1550) külliyesini buraya inşa ettirmesi semtin, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Türbesi'yle de vurgulanan denizci semti kimliğiyle ilgili olduğu düşünülmektedir.³⁶⁷

Külliyenin banisi, Hırvat asıllı Vezir-i Azam Rüstem Paşa'nın kardeşi, 1548-1550 yılları arasında Kaptan-ı Derya olarak görev yapmış olan Sinan Paşa'dır. 1553 yılında vefat eden Sinan Paşa, Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi'nin haziresine gömülmüştür. Birçok kaynakta külliyenin inşasına 1550'li yıllarda Sinan Paşa'nın sağlığında başladığını, Sinan Paşa'nın külliyesinin tamamlandığını göremeden öldüğünü, yarım kalan inşaatın ise kardeşi Rüstem Paşa tarafından tamamlandığı ifade edilmektedir.³⁶⁸ Gülru Necipoğlu ise 1557 tarihli vakfiye kaydını kaynak göstererek Sinan Paşa'nın ölmeden önce külliyesi için mülkler bağışladığını, külliyenin mütevellisi olarak kethüdasını, nazırı olarak da ağabeyini atadığını, külliyenin temelini Paşa'nın ölümünden sonra atıldığını belirtir.³⁶⁹

Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi, cami, medrese, sıbyan mektebi, hamam ve imareti olan bir zaviyeden oluşan bir yapı programı bulunmaktaydı. Kent içinde oldukça merkezi bir semtte, önemli bir yol aksının üzerinde yer alan külliye, fiziki bütünlüğünü zaman içinde kaybetmiştir. Sıbyan mektebi ve tekke ortadan kalkmış, Dolmabahçe Sarayı'nın yanında yer alan hamam yapısı 1957 yılında Beşiktaş-Tophane yolunun genişletilmesi çalışmaları sırasında yıkılmıştır.³⁷⁰ Kösem Sultan'ın külliyeeye bir sıbyan mektebi eklediği söylene de günümüzde bu yapıyla ilgili herhangi bir iz bulunmamaktadır.³⁷¹

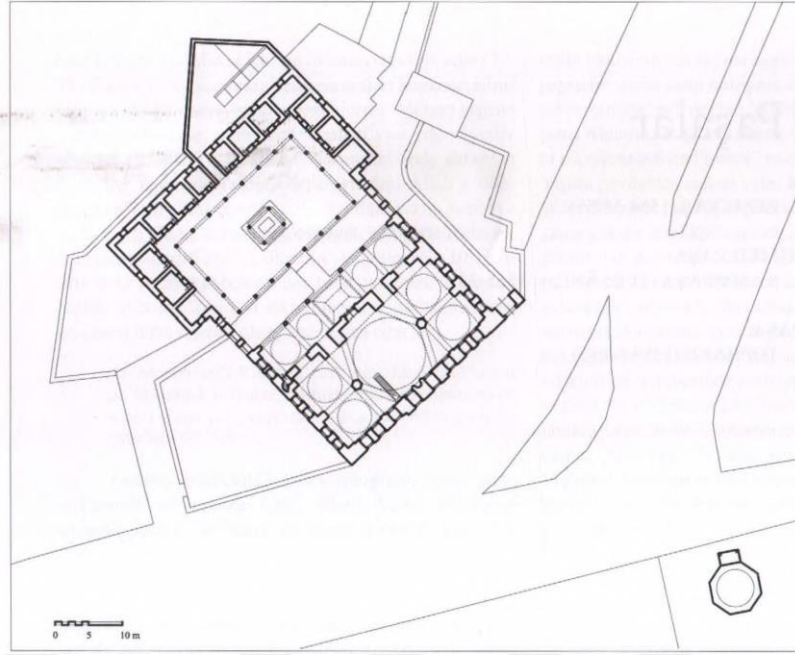
³⁶⁷ KUBAN, D (2007) Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, İstanbul, s.327

³⁶⁸ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.99; GÜNDÜZ, F. (2009). Sinan Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt 37, 232-234. s.232

³⁶⁹ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.561, 563

³⁷⁰ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.561-562

³⁷¹ ÜNSAL, B. (1969). İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II, İDGSA, TSTE Yayınları, İstanbul, s.60

Plan 6.10 Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Necipoğlu, G. 2013).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

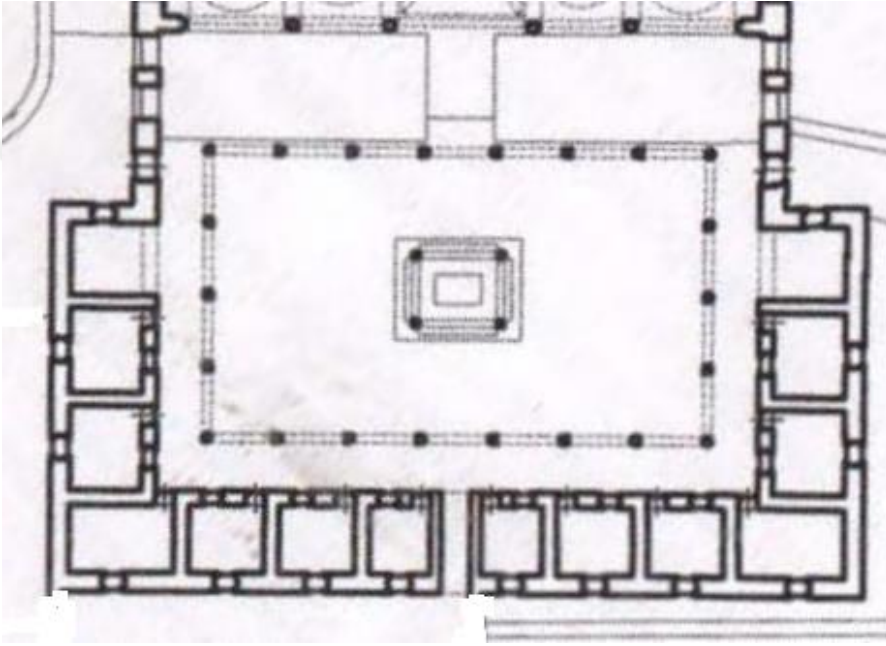
Medrese:

Günümüzde Türkiye Diyanet Vakfı'na bağlı Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM) tarafından kullanılan Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi, Mimar Sinan'ın camiyle aynı şadırvanlı avluyu paylaştığı ilk medrese yapısıdır.³⁷² Medrese, caminin önündeki dikdörtgen planlı, revaklı avluyu, üç yönde kuşatan U planlı medrese şemasına sahiptir. Alışılmış haliyle belirgin bir dershanesi olmayan yapı, önündeki revakıyla birlikte alışılmışın dışında ahşap konstrüksiyonlu, iki yöne eğimli kırma bir çatıyla örtülüdür. U planlı medrese önde revak kemerleriyle, geride ise üzerlerinde birer kapı açılmış duvarlarla caminin ön revakına bağlanmıştır (Plan 6.11).

Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi, farklı ölçülerde dikdörtgen planlı toplam 14 hacimden oluşmaktadır. Medresenin U düzenin merkezinde, cami girişiyle aynı eksende yer alan ve geride helaların bulunduğu bahçeye ulaşım sağlayan beşik tonozlu bir geçit yer almaktadır. U şema, 14 medrese hacminin geçidin yanlarına eşit kollu iki L şeklinde dizilmesiyle elde edilmiştir. Mekânların farklı ebatları nedeniyle kendi içlerinde simetrisi olmayan L'ler karşılıklı yerleştirildiklerinde U'nun kolları birbiriyle, U'nun

³⁷² KURAN, A. (1986). a.g.e. s.99

tabanı ise merkezdeki geçidin iki yanında, kendi içinde bir simetriye sahiptir. U'nun tabanında köşe hücreleriyle birlikte sekiz, kollarında ise üçer hacim yer almaktadır. U'nun iki kolunun ucundaki hacimler ile köşe hücreleri diğerlerinden daha büyük ölçülere sahiptir. Uç hacimler önlerinde duvar olmayan ve revak zemininden 35 cm yükseltilmiş eyvan şeklinde odalardır. Doğu koldaki eyvanın iç ölçüleri 4,40 x 3,70 m, batı koldakinin 4,50 x 3,78 m'dir. Köşe hücrelerinin iç mekânları 4,65 x 2,95 ölçülerindedir. Diğer on hücre ise aralarında küçük farklar olmakla birlikte, ortalama 3,65 x 2,95 ölçülerindedirler.

Plan 6.11 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi (Necipoğlu, G. 2013).

Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi'nin taban kenarı dıştan 37,90 m, kolları 18,65 m uzunluğundadır. Kütlesel derinliği ise 4,50 m'dir. Yapının üzerini örten kırma çatı son onarımda kurşun kaplanmıştır. Bacalar tuğla örgülü kare gövdelere sahiptir. Bacaların üzerleri kurşun kaplı piramidal külahlarla örtülüdür.

Dış beden duvarlarının düzensiz almaşık duvar örgüsü, camiyle tezatlık oluşturur. Duvarların alt seviyesinde muntazam olmayan kesme taş ve düzensiz tuğla sıraları, üst kısmında ise moloz taş ve daha çok tuğla kullanılmıştır. Bütün köşeler köşe çalığı şeklinde pahlanmış, beden duvarları üstten, bir sıra kirpi saçakla sınırlamaktadır.

Cepheler altı üstlü yerleştirilmiş iki katlı pencere düzenine sahiptir. Alt pencereler tuğladan örülmüş, alınlık kısmı tuğla ile dolgulanmış sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekelidir. Üst pencereler ise dairesel

formlu tuğla söve içinde, alçı revzenli yuvarlak tepe pencereleri şeklindedir (Şekil 6.40, Şekil 6.41).

Şekil 6.40 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Doğu Cephesi (Özyürek, K. 2019)

Şekil 6.41 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Avlu girişleri, taş alınıklı, tuğla örgülü hafifletme kemerleri altında düz atkılı, iki demir kanatlıdır. Doğu yönündeki taş, batıdaki kenarları profilli mermer sövelidir. 22,70 x 13,60 m ölçülerindeki iç avlunun zemini mermer kaplıdır. Avlunun merkezinde dikdörtgen planlı mermer şadırvan yer almaktadır. Şadırvan iki basamaklı bir su basman üstünde, dört mermer sütuna oturan, üzeri kurşun kaplı dört yöne eğimli kırma çatılı, düz tavanlı bir çardak altındadır (Şekil). Avluyu dört yönde kuşatan revakları örten çatı, revak cephesinin üzerinde geniş bir saçak oluşturmaktadır. Saçağın düz tavanı çitalarla kasetlenmiştir. Revak kemerleri kaş kemer formundadır ve köşeleri pahlanmış mermer başlıkları olan sütunlara oturmaktadırlar. Medrese önündeki sütunlardan yalnız köşedekiler granit, diğerleri mermerdir (Şekil 6.42).

Şekil 6.42 Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi, Camisi ve Medresesinin Paylaştıkları Şadırvanlı Avlu (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.43 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Revakları (Özyürek, K. 2019).

U düzenindeki revakların mermer kaplı zemini, avlu zemininden 5 cm yüksektedir. Revak derinliği 3,20 m, tavan yüksekliği 4,70 m'dir. Düz tavan yüzeyinde renkli çıtalarla şeritler oluşturulmuştur. Hücrelerin revak cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Köşe hücreleri hariç öğrenci hücreleri açılan dikdörtgen açıklıklı birer penceresi bulunmaktadır. Girişleri düz atkılı olan hücrelerin kapı ve pencereleri taş sövelidir (Şekil 6.43).

Hücreler revak zemininden 25 cm yüksektedir. Zeminleri yenilenmiş altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Düz tavanları revakta olduğu gibi renkli çıtalarla şeritlere bölünmüştür. Bütün hücrelerin duvarları sıvalı ve boyalıdır. Hücreler, avluya açılan birer alt penceresinden başka, dışarıya bakan duvarlarında (köşe hücrelerinde her ikisinde de) açılmış bir dikdörtgen açıklıklı alt, bir de yuvarlak formlu üst pencereyle aydınlanmaktadır. Dışarıya bakan alt pencereler içerde de taş sövelidir. Yuvarlak tepe pencerelerinin ise renkli camlı içlikleri bulunmaktadır. Hücrelerin bacaları olmakla

birlikte ocakları yoktur. Ocak nişleri belli olmayacak şekilde kapatılmıştır. Hücrelerin genelinde dışa bakan duvarlarının alt pencerelerinin iki yanında birer tane dikdörtgen niş yer almaktadır (Şekil 6.44).

Şekil 6.44 Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi, Necipoğlu'nun dikkat çektiği vakfiyelerinden anlaşıldığı kadarıyla banisinin vasiyeti üzerine kendi bağışlarıyla ancak kethüdası ve abisi Rüstem Paşa'nın nezaretinde inşa edilmiştir. Külliye'nin özgün durumu, süreç içerisinde gördüğü müdahaleler yüzünden bozulmuştur. Külliye'nin Osmanlı mimarisi içinde önemi, Sinan'ın caminin tasarımında tarihselci bir tutumla Edirne'deki Üç Şerefeli Cami'nin planını, farklı boyut ve oranlarda yinelemesinden kaynaklanır.³⁷³

Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi'nin medrese yapısı, Osmanlı medrese mimarisi içinde farklı bir tasarım aşamasını teşkil eder. Zira medreseler külliye içinde bağımsız ve dört yönden kapalı yapılar olarak inşa edilegelirken, ilk defa Sinan Paşa Külliyesi'nde medreseyle cami aynı avluyu paylaşmış, iki yapı organik bir bütünlük içinde tasarlanmıştır. Gönül Cantay'a göre bu tasarım düşüncesinin prototipi, 1249 tarihli

³⁷³ KUBAN, D. (1994). Sinan Paşa Külliyesi, DBİA, Cilt 4, 2-4. s.3

Anadolu Selçuklu Dönemine ait Kayseri Hacı Kılıç Külliyesi'dir.³⁷⁴ A. Kuran, bu tasarım düşüncesinin, 15. Yüzyıl sonlarına doğru İnegöl İshak Paşa Külliyesi'nde (1482) cami ile U biçimli medresenin birbirine bağlanmadan denendiğini, 1500'lere doğru ise Küçük Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi esnasında, avlusunun üç yanına medrese odaları eklenmesiyle somutlaştığını ifade etmiş ve Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi'nin, Mimar Sinan'ın camiyle aynı şadırvanlı avlu etrafında tasarladığı ilk medrese olarak nitelemiştir.³⁷⁵

Öte yandan medresenin yapısal özellikleri bakımından değerlendirildiğinde, külliye camisinde olduğu gibi almaşık duvar örgüsü, kirpi saçağı, iki eyvanı, hücrelerin dikdörtgen planı ve eğer özgünse revak ve hücrelerin çatı örtüsü geçmişe gönderme yapan Sinan yorumları olarak nitelendirilebilir. Medresenin bir dershanesinin olmaması, derslik olarak caminin kullanıldığını düşündürmektedir. Ancak medrese kollarının iki ucunda yer alan eyvanların, yazlık derslikler olarak işlev gördüğü söylenebilir.

³⁷⁴ CANTAY, G. (2002). A.g.e. s. 18-19

³⁷⁵ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.99

6.5 Süleymaniye Külliyesi

Süleymaniye Külliyesi İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Süleymaniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Süleymaniye Sempti, Tarihi Yarımada'nın kuzeyinde, İstanbul'un üçüncü tepesi sayılan bölgede yer almaktadır.³⁷⁶

Arkeolojik buluntulardan külliyein de üzerinde bulunduğu arazinin Geç Klasik, Helenistik ve Roma dönemlerinde nekropol (mezarlık) alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bölge, Bizans döneminde 14 kısıma ayrılan şehrin VIII. yerleşim bölgesinin içinde yer almaktaydı. Güneyinde Theodosius Forumu ve Nymphaeum Maximum; batısında Valens Kemerleri ile Konstantiniai Hamamı gibi yapılar bulunmaktaydı. Fetihden sonra Fatih döneminde inşa edilen Eski Saray (Saray-1 Atik), Theodosius Forumundan başlayarak kuzeye doğru gelişmekteydi ve Süleymaniye semtinin de bir kısmını içermekteydi. Süleymaniye Külliyesi, Eski Saray'ın bir kısmını da kapsayacak şekilde, Haliç'e doğru inen geniş ve meyilli araziye inşa edilmiştir.³⁷⁷ Yüksek eğimli bir topografyaya sahip olmasına karşın arazinin Haliç, Boğaz ve Marmara manzarasına hâkim konumu, külliyein alan seçiminde birincil etken olmuştur.³⁷⁸

Süleymaniye Külliyesi, ana fonksiyonel yapısı camiden başka evvel, sani, salis, rabi, darülhadis ve tıp medreselerinden oluşan medrese grubu ile; darüşşifa, ecza deposu, darülkurra, sıbyan mektebi, kervansaray, tabhane, türbe, arasta, çarşı yapılarından oluşmaktadır. Külliyein banisi Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566), mimarı ise dönemin Hassa Baş Mimarı Sinan'dır.³⁷⁹

Caminin cümle kapısındaki Arapça kitabe, inşa tarihini 1550-1557 olarak verir.³⁸⁰ Ancak külliyein arsa temini, tesviye ve temel kazma işlemlerine 1548 yılında başlanmıştır. Öte yandan caminin 1557'deki açılışından sonra da külliye de inşaatın devam ettiği bilinmektedir. Salis ve rabi medreseleri, suyolları ve Hürrem Sultan (ö. 1558) türbesinin inşası 1559'da tamamlanmış, Kanuni Sultan Süleyman'ın yeri belli olan ancak inşasına ölümünden başlanan türbesi, 1566-1568 yılları arasında inşa

³⁷⁶ GÖZELLER, A. (2012). Süleymaniye Sempt Tarihi, İstanbul'un Kitabı Fatih, Cilt III, İstanbul.392-431, s.392

³⁷⁷ SAV, M. (2011). Süleymaniye Camii Çevresinin Arkeotopografyası ve Mimar Sinan'ın Alan Seçimi. Restorasyon Yıllığı Dergisi, Sayı: 3, 62-79. s.64

³⁷⁸ KUBAN, D. (2004). a.g.m. s.246

³⁷⁹ MÜLAYİM, S. (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 38, 114-119.

³⁸⁰ ÖZ, T. (1997). İstanbul Camileri, TTK Basımevi, Ankara, s.132

edilmiştir. Külliye en son eklenen unsur ise Mimar Sinan'ın türbe ve sebili olmuştur. (1587).³⁸¹

Süleymaniye Külliyesi, doğu yönünden Fetva Yokuşu, kuzeyden Şifahane Sokak, batıdan Kanuni Medresesi Sokak, güneybatıdan Prof. Sıddık Sami Onar Caddesi, güneydoğudan ise Mimar Sinan Caddesi'nin sınırladığı 63.500 m²'lik bir alan üzerine kuruludur.³⁸²

Külliye arazisi, Haliç'e bakan kuzey, güney ve batı yönlerinde oldukça dik, doğu yönünde ise nispeten daha az eğimli bir topografyaya sahiptir. Külliye yapıları, topografyanın doğal yapısına sınırlı bir müdahaleyle, birbirinden farklı kotlarda elde edilmiş setler üzerinde, mevcut yol dokusunun da etkisiyle katı bir geometri ve simetrik bir kaygı gözetmeden aksenal bir düzende inşa edilmiştir. Söz konusu aksenal düzenleme kible yönünde birbirine paralel uzanan üç eksen ile bu üç ekseni kuzey yönünde dik bir açıyla kesen dördüncü bir eksenden oluşmaktadır.

Külliye yerleşim düzeninin merkez ekseninde, etrafı bir dış avlu duvarıyla çevrelenmiş bir set üzerinde, şadırvanlı avlusuyla birlikte külliye'nin ana fonksiyonel yapısı cami, caminin güneyinde hazire ve hazire içinde konumlanmış türbe yapıları, darülkurra ve en güneyde darülhadis yer almaktadır. Külliye'nin merkezini oluşturan setin altına, eğimin fazla olduğu güney ve doğu yönlerinde tonozlu dükkân sıraları yerleştirilerek platform doğrudan istinat edilmiştir.

Ana ekseni oluşturan setin doğusundaki paralel eksende, salis ve rabi medreseleri ile aynı istikamette yol aşırı konumlanmış olan hamam yapısı bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın türbe ve sebili doğu ekseninin kuzey ucundaki köşededir. Doğu yönündeki eğimden dolayı caminin üzerinde yer aldığı setin altındaki dükkânların karşısına, dükkân sıraları yerleştirilmiş ve burada bir arasta oluşturulmuştur.

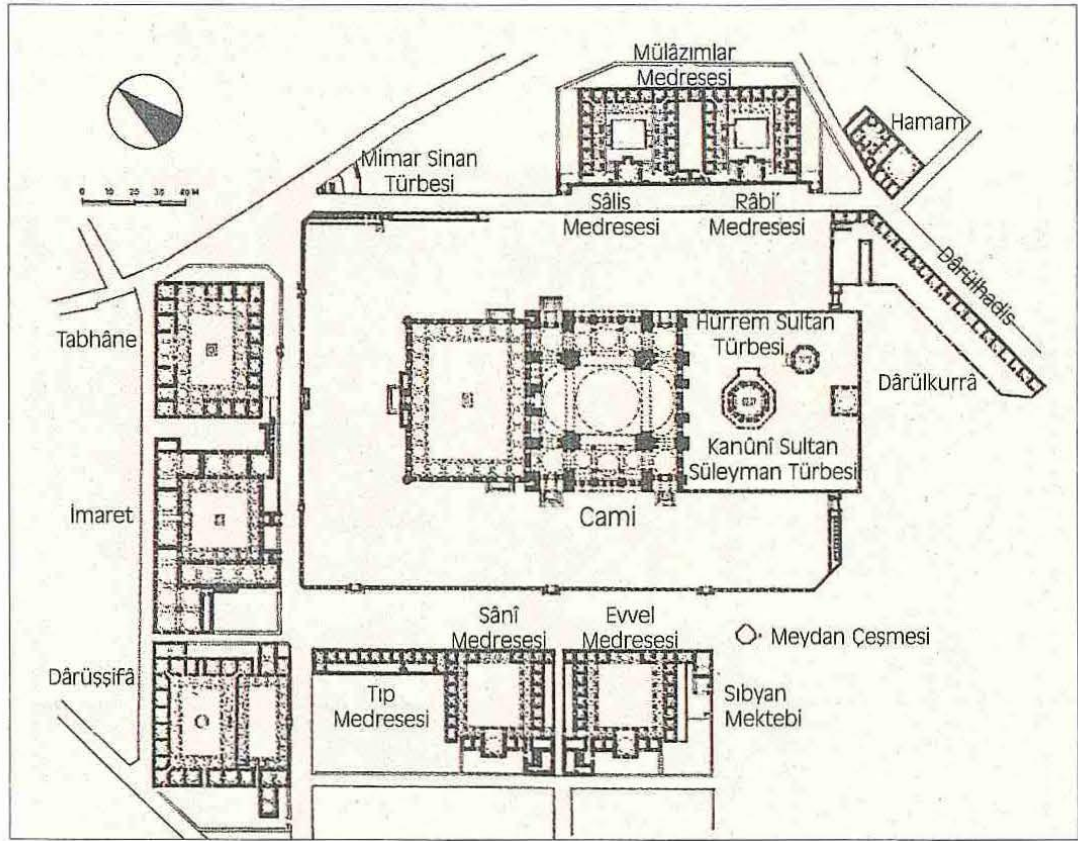
Batı ekseninde güneyden başlayarak sırasıyla sıbyan mektebi, evvel, sani, tıp medresesi ve ecza deposu yer almaktadır. Medreselerin üzerinde yer aldığı set, cami setinden daha yüksek kotta olup altında bir sıra dükkândan oluşan Tiryakiler Çarşısı yer almaktadır.

Külliye'nin kuzey sınırlarını belirleyen ve doğu-batı istikametinde gelişen dördüncü eksende ise külliye'nin sosyal işlevli yapıları darüşşifa, imaret ve tabhane yan yana

³⁸¹ NECİPOĞLU, G. (2013). s.279

³⁸² AKGÜN, H. G. (2005). a.g.t. s.38

sıralanırken eğimin en fazla olduğu taraf olması nedeniyle tabhane altına, imaret ve darüşşifanın altına da kervansaray yerleştirilmiştir (Plan 6.4).

Plan 6.12 Süleymaniye Külliyesi Vaziyet Planı (Mülayim, S. 2010).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medreseler:

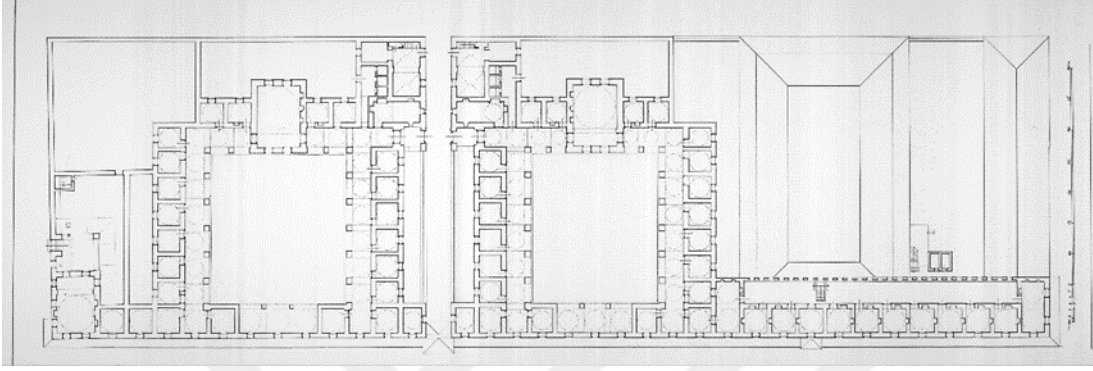
Evvel (Birinci) ve Sâni (İkinci) Medreseler:

Evvel ve Sani Medreseleri külliyenin batısında, Tiryakiler Çarşısı dükkânlarının alt yapı teşkil ettiği iki ayrı set üzerinde, külliye bu yönde çevre sokak dokusuna bağlayan dar bir yolun iki yanına simetrik olarak konumlandırılmış ikiz yapılardır. Evvel medresesi, sıbyan mektebiyle birlikte bu yolun güneyinde, Sâni Medresesi ise tıp medresesiyle birlikte kuzeyinde birer blok halinde yer almaktadırlar.

Her iki medrese de kareye yakın dikdörtgen planlı, revaklı iç avlulu medrese plan şemasına sahip ikiz yapılardır. Medreselerin plan şemaları klasik avlulu medrese düzenine uymakla birlikte mekân organizasyonu açısından farklı ve yeni uygulamaları içerir. Her iki medresede 21 hücre, 1 dershane, helalar ve bu yapılara özgü olarak birer

müdürlük konutu bulunmaktadır.³⁸³ Medrese hacimleri doğuda Tiryakiler Caddesi'ne, diğer üç yönde ise aydınlık avlularına bakacak şekilde, geometrisi düzgün birer dörtgen içinde ele alınmıştır.

Evvel ve Sani Medreselerinde öğrenci hücreleri ve dersane hacimleri, doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen planlı bir avlunun etrafında, klasik uygulamalardan farklı bir düzende, asimetrik bir varyasyonla dizilmiştir (Plan 6.13).

Plan 6.13 Süleymaniye Evvel, Sâni ve Tıp Medreseleri Rölöve Planı (Ülgen, A. S. 1940).

Medreselerin iç avluları 24 x 21 m ölçülerindedir. Her iki medresede de avlunun kısa batı kenarının merkezine, dikdörtgen planlı dersane hacimleri yer almaktadır. Dershanenin önde avlu sınırına dayanan bir çıkma yapması nedeniyle revaklar, dershanenin iki yanında birer L oluşturmaktadırlar. Dershanelerin her iki yanlarındaki revaklara açılan birer kapısı bulunmaktadır.

Dershanelerin öne çıkması nedeniyle iki yanlarında birer L oluşturan revakların, kuzey ve güney yönlerindeki uzun kollarında köşe revakıyla birlikte sekizer, dershanelerin yanında olan kısa kollarında ikişer revak birimi bulunmaktadır. Kısa koldaki revak birimleri pandantifli kubbeye, uzun kollardakiler ise çapraz tonozla örtülüdür.

Hepsi kubbeli hacimler olan öğrenci hücrelerinden ikişerden dörder tanesi, batıda dershanelerin iki yanındaki revakların gerisinde yer almaktadır. Girişlerin arkasındaki hacimlerin birer sofa olarak değerlendirilmeleri nedeniyle, kuzey ve güney yönündeki revakların gerisindeki hücre sayıları birinde yedi, diğerinde sekizdir. Her iki kolun doğu ucundaki hücrelerin gerisinde, bu hücreler açılan birer hücre daha yer almaktadır.

Medrese iç avluların doğu kenarlarında farklı bir mekân organizasyonu söz konusudur. Bu kenarlarda alışılmış düzende bir revak sırası yoktur. Kenarın merkezinde kubbe

³⁸³ KUBAN, D. (1994). Süleymaniye Külliyesi. DBİA, Cilt 7, 96-104. s.101

örtülü üç revak birimi, iki yanında ise kuzey ve güney yönündeki revaklara açılan birer öğrenci hücresi yer almaktadır. Öğrenci hücreleri avluya sağırdır ve aralarındaki üçlü revak birimleri, avluya eyvan şeklinde üç kemerle açılan mekânlar olarak tasarlanmıştır. Bu yöndeki mekânların hepsinin zeminleri, diğer kenarlardaki revak ve hacimlerden farklı olarak ayrıca yüksektir.

Medreselerin Tiryaki Caddesi'ne bakan cephelerinde muntazam kesme taş, aydınlık bahçelerine dönük duvarları taş-tuğla-derz almaşık örgülüdür. Revakların ve dershanelerin avluya bakan cephelerinde ise bütünüyle muntazam kesme taş kullanılmıştır.

Yapılara çevre duvarlarından Ayşe Kadın Hamamı Sokağı'na karşılıklı açılmış basık kemerli kapıları olan, yan avluya kemerle açılan birer dış giriş mekânı aracılığıyla girilmektedir. Giriş mekânı, ikinci bir basık kemerli bir kapıyla, revaklara bağlanan sofalara geçit vermektedir. Medreselerin iç avluları 24 x 21 m ölçülerinde, kible eksenine dik gelişen dikdörtgen planlıdır. Avluların orta zeminleri toprak, kenarları ise taş döşelidir (Şekil 6.45).

Avluya açılan revak kemerleri, dersane hacminin altı üstlü iki pencereyle iki katlı olarak düzenlenmiş cephesi nedeniyle batı yönünden, iki hücrenin sağır duvarları nedeniyle doğu yönünden kesintiye uğramaktadır. Revak kemerleri sivri kaş kemer formundadır ve 75x 110 cm ölçülerinde kesme taş örgülü, dikdörtgen kesitli payelere oturmaktadırlar. Kemerler ve revak cepheleri muntazam kesme taştandır. Üstte düz bir saçak kornişiyile sınırlanmış olan revak cephelerinde, payelerin düşey akslarına birer taş çörten yerleştirilmiştir (Şekil 6.45).

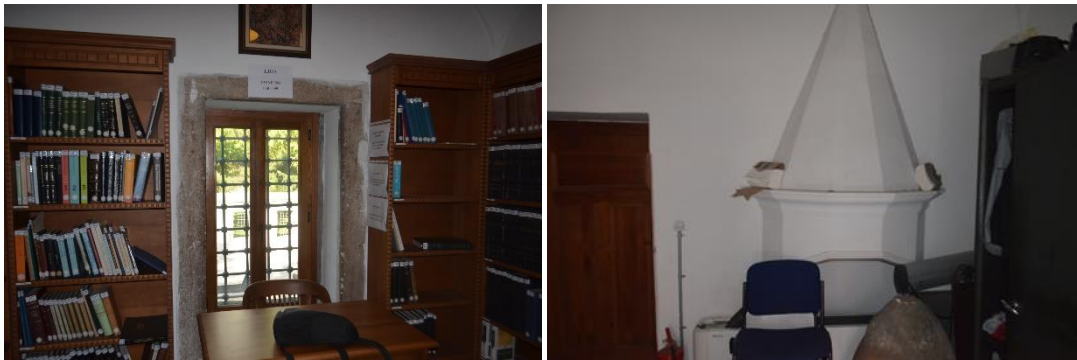
Şekil 6.45 Evvel ve Sani Medreselerinin Avlularından Birer Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Revak zeminleri, avlu zemininden 15 cm yükseltilmiştir ve dikdörtgen tuğlalarla döşelidir. Yan revak kemerleri, avluya açılanlardan farklı olarak yuvarlak formludur. Yan kemerler, üst örtü elemanları ve medrese hacimlerinin revak cepheleri sıvalı ve boyalıdır (Şekil 6.46).

Hücrelerin revaklara açılan pencereleri yoktur. Hücre girişleri düz atkılı ve taş sövelidir. Pandantifli kubbelerle örtülü olan iç mekânları, bazı küçük farklar göstermekle birlikte genel olarak 3,40 x 3,45 ölçülerindedir. Dışa dönük duvarlarında açılmış dikdörtgen açıklıklı birer pencereyle aydınlatılmıştır. Kütüphane tarafından kullanılan hücrelerde ocak tespit edilememiştir. Evvel Medresesinin kullanılmayan bir odasında ise giriş duvarında piramidal külahlı yaşmağı olan bir ocak bulunmaktadır (Şekil 6.47).

Şekil 6.46 Evvel Medresesi Kuzey Revakı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.47 Sani Medresesi'nden Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

Dershane hacimlerinin iki yanındaki revaklara açılan kapıları, bütünüyle mermerden dikdörtgen formludur ve iki renkli taştan basık kemerli açıklıkları bulunmaktadır.

Dershane mekânı, 7 x 7 m ebadında, üzeri pandantifli kubbeye örtülü bir ana hacim ile ana hacme 80 cm genişliğinde bir kemerle bağlanan, 1,45 m genişliğinde iki yanındaki girişlere sofa vazifesi gören bir ek hacimden oluşmaktadır.

Şekil 6.48 Sani Medresesi Dershane Girişi (Özyürek, K. 2019).

Avlunun doğusunda yer alan, üçer kemer açıklığıyla avluya açılan ve bu medreselere özgü bir uygulama olan üç kubbeli birimden oluşan eyvanlar, avlu zemininden 35 cm yüksektedir. Her birimin derinliği 3,40 m, genişliği ise 3,50 m'dir. Her birimin doğu yönünde Tiryakiler Çarşısı Sokağı'na açılan dikdörtgen açıklıklı, taş söveli birer penceresi bulunmaktadır. Bu eyvanlardan Sani Medresesi'nde olanı, Süleymaniye Kütüphanesi tarafından Süheyl Ünver Araştırma Merkezi, Evvel Medresesi'ndeki okuma salonu olarak kullanılmaktadır (Şekil 6.49).

Şekil 6.49 Evvel Medresesi Üç birimli Eyvan Düzenlemesi (Özyürek, K. 2019).

Salis (Üçüncü) ve Rabi (Dördüncü) Medreseler:

Salis ve Rabi medreseleri dıştan bütünlük dikdörtgen bir kütle halinde, merkezinde caminin yer aldığı külliye ana platformunu, batı yönünde çevreleyen yolun (Mimar Sinan Caddesi) diğer kenarında yer almaktadır. Ana platformun dış yan avlu kapısının aksından başlayarak, kuzeyden güneye doğru paralel bir şekilde uzanan bu kütle, külliyenin kible eksenine paralel batı eksenini ve bu yönde külliyenin sınırını teşkil etmektedir. Medreselerden kuzeydeki Salis (üçüncü), güneydeki Rabi (dördüncü) olarak bilinmektedir. İki medrese boyunca tek sıra halinde dizilmiş hücrelerin ise Mülazımlar Medresesi olduğu öne sürülmüştür ancak vakfiyesine göre bu hücreler, medresede eğitimini tamamlayan, mülazımların yeni bir göreve getirilmeden önce staj gören mülazım kadrolarının kaldıkları odalardır.³⁸⁴

Medrese girişleri, büyük dikdörtgenin Mimar Sinan Caddesi'ne dönük cephesinin köşelerindedir. Medreselerin cepheden çıkma yapan portalleri, geride tonoz örtülü bir giriş mekânına, giriş mekânı ise medreseler ile dış yan avlu duvarları arasında yer alan revaklı, ahşap çatılı bir geçide bağlanmaktadır. Bir parapet duvar üzerine oturtulmuş ikisi duvara bağlı üçü bağımsız beş sütunun taşıdığı revaklı geçitlerin ahşap çatıları dış yan avlu yönünde eğimlidirler ve tavanları kasetlidir. Geçitlerden medrese avlularına basık kemerli açıklıklara sahip dikdörtgen formlu kapılar vasıtasıyla girilmektedir (Şekil 6.50).

Şekil 6.50 Rabi Medresesi Girişi (Özyürek, K. 2019).

³⁸⁴ KÜRKÇÜOĞLU, K.E. (1962). Süleymaniye Vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

Medreselerin Mimar Sinan Caddesi'ne dönük cephe duvarından çıkma yapan girişlerinin arasında bir dükkân dizisinin olduğu, bu dükkânların caddenin karşı tarafında külliye ana platformunu istinat edecek şekilde dizilmiş dükkân sırasıyla birlikte bir arasta (Bakırcılar Arastası) oluşturduğu bilinmektedir.³⁸⁵

Medreselerin üzerinde yer aldıkları alan, doğu yönünde Haliç'e doğru hızla alçalan, dik eğimli bir topografyaya sahiptir. Topografyanın düz bir set oluşturulamayacak kadar yüksek eğime sahip olması nedeniyle yapıların zemine oturtulması sorunu, topografyaya azami uyum sağlayan taraçalama yöntemiyle çözülmüştür. Bu yöntem sayesinde, bir yandan her iki medresenin planimetriclerinin bozulmadan kademeli bir şekilde zemine oturtulması, bir yandan da eğimin en fazla olduğu bir noktada külliye ana platformunun dolaylı olarak istinat edilmesi sağlanmıştır.

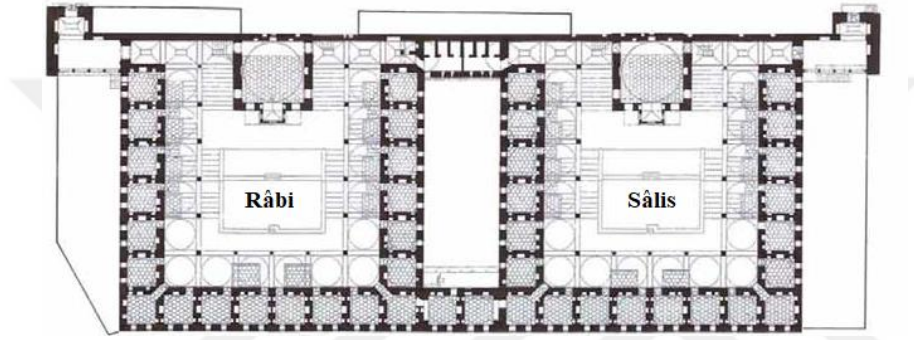
Şöyle ki: Doğu yönünde Mimar Sinan Caddesi'nin sınırladığı eğimli alan, kuzey, güney ve batı yönlerinde sokak dokusuna bağlı olarak kırıklarla ilerleyen bir ihata duvarıyla çevrelenmiş, eğim yönünde olan batı duvarı payandalarla ayrıca desteklenmiştir. Payandalı duvarın gerisinde ise kuzey-güney doğrultusunda bir alan tesviye edilmiş ve buraya kot farkından yararlanılarak 18 tane tonoz örtülü Mülazım odası bir set halinde dizilmiştir. Böylece diğer iki medresenin üzerine oturacağı en alt zemin kotunun alt yapısı oluşturulmuştur. En üst kotta ise Mimar Sinan Caddesi'nin hemen gerisinde zemin caddenin bir seviye altında belirlenmiş ve iki kot arasındaki seviye farkı biraz daha düşürülmüştür. İki kot arasında kalan alanın medrese hacimlerinin yerleştirileceği kısımlarda üç kademe daha oluşturulmuş, böylece medreselerin topografyaya azami uyum sağlayan ve beş kademe halinde Haliç'e doğru akan yerleşim planlarının alt yapısı hazırlanmıştır.

Doğu yönünde mülazım odalarının üzerine oturan Salis ve Rabi Medreseleri, üç yönde istinat duvarlarıyla sınırlanmış araziye, kuzey ve güney yanlarında ve kendi aralarında birer dış avlu bırakacak şekilde yerleştirilmişlerdir. İki medrese birbirlerine ara avlunun batısında karşılıklı yerleştirilmiş helalar hacmiyle, doğusunda köşe hücrelerinin gerisine eklenen birer hücreyle bağlanmıştır. Köşe hücrelerinden girişi sağlanan bu hücreler aynı zamanda bir kapıyla ara avluya açılmış, kapıların yanlarında yer alan birer merdivenle de altlarındaki Mülazım odalarına bağlanmıştır.

³⁸⁵ KURAN, A. (1986). a.g.e. s. 74; MÜLAYİM, S. (2010). a.g.m. s.114-119

Salis ve Rabi medreseleri, birbirinin aynı plan şemasına sahip ikiz yapılardır. Medreseler, bir iç avlu etrafında organize edilmiş toplam 21 öğrenci hücresi, bir dersane hacmi, bir de helalar hacminden oluşmaktadır (Plan 6.14).

Medreselerin iç avluları, uzun eksenleri eğimin olduğu doğu batı yönünde gelişen birer dikdörtgendir. Kare planlı ve kubbeli hacimler olan 21 öğrenci hücresinden 20 tanesi, önlerinde yer alan aynı ebattaki kubbeli revaklarıyla birlikte, avlunun güney, kuzey ve doğu kenarlarını klasik U düzeninde kuşatmaktadır. Arta kalan birer hücre ise medreselerin birbirlerine dönük köşelerindeki köşe hücrelerinin gerisine yerleştirilmiştir ve iki yapıyı fiziki olarak birbirine bağlamaktadır (Plan 6.14).

Plan 6.14 Süleymaniye Külliyesi, Sâlis ve Râbi Medreseleri.

İç avlunun en üst kotuna sahip batı kenarında ise klasik şemayı farklılaştıran bir mekân organizasyonu söz konusudur. Kenarın merkezinde bir alt yapı üzerinde yükseltilmiş fevkani dersane yapısı bulunmaktadır. Dershanenin iki yanında alt kattaki revaklardan farklı olarak dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülü ikişer tane revak birimi, uçlarında ise biri helalar hacmine diğeri giriş revakına geçit veren birer tane de sofa bulunmaktadır. Bu revaklardan dershanenin iki yanındakiler doğrudan avluya açılmaktadırlar ve birer merdivenle dershaneye giriş sağlamaktadırlar. Diğerleri ise U düzenindeki revaklarla kaynaşan köşe revakı konumundadırlar ancak yanlarındaki sofalarla birlikte ayrıca medreselerin bütün birimlerini birbirine bağlayan ulaşım ağının kilit unsurlarıdır. Zira medreselerde, revaklardan ayrı olarak merdivenlerle organize edilmiş paralel bir ulaşım sistemi bulunmaktadır. Dershanenin iki yanındaki revaklardan merdivenlerle başlayan sistem, bir yandan dershanenin etrafını dolanan yol vasıtasıyla birbirine bağlanırken, bir yandan da revakların önünde, aynı kademelenmeyle bütün avluyu dönmektedir (Plan 6.14).

U düzenindeki revaklar avluya doğu yönünde dört, kuzey ve güney yönünde beşer kemer açıklığıyla açılmaktadır. Kemerler kesme taş örgülü ve sivri kemer

formundadır. Kemerleri dördü sütun, on bir tanesi paye olmak üzere toplam on beş düşey taşıyıcı taşımaktadır. Sütunlardan üç tanesi, doğu revak kemerlerini taşımaktadırlar. Bunlardan ortadaki granit, yanlardaki mermerdir ve üçü de baklava dilimi desenli başlıklara sahiptir (Şekil 6.51). Diğer bir sütun ise mermer ve baklavalı başlıklı olup, giriş revak kemerinin bağımsız taşıyıcısıdır. Payeler muntazam kesme taş örgülüdür ve alt köşedekiler hariç 58 x 58 cm ölçülerinde kare kesitlidir. Köşedeki payeler farklı olarak T kesitlidir. Kuzey ve güney revaklarının payelerin arasında kademeli bir parapet duvar örülmüştür (Şekil 5.52).

Şekil 6.51 Süleymaniye Rabi Medresesi Doğu Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.52 Süleymaniye Salis Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revak yan kemerleri, pandantifler, kubbe içleri ve hücre duvarları sıvalı ve beyaz boyalıdır. Zeminleri taş döşelidir. Öğrenci hücrelerinin revaka açılan pencereleri bulunmamaktadır. Kapıları düz atkılı, taş sövelidir. Kuzey ve güney yönündeki ilk dört hücrenin, doğuda ise ortadaki iki hücrenin kapı yanlarında kapı önü zemin kotundan

45 cm yüksek zeminleri olan etrafı yaklaşık 30 cm yüksekliğinde korkuluk duvarlarıyla çevrili, dikdörtgen planlı sekiler yer almaktadır (Şekil 6.53).

Şekil 6.53 Süleymaniye Rabi Medresesi, Doğu Revakı ve Öğrenci Hücreleri Önündeki Sekiler (Özyürek, K. 2019).

Köşe hücrelerinin gerisindeki hariç öğrenci hücrelerinin iç ölçüleri 3,70 x 3,70 veya 3,70 x 3,75 m'dir. Köşe hücrelerinin gerisindeki ise 3,70 x 4,30 m ebadındadırlar ve birer dikdörtgen açıklıkla köşe hücrelere, birer düz atkılı kapıyla da ara avlulara açılmaktadırlar. Bütün hücrelerin üzeri kubbeyle örtülüdür. Kubbelere geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Öğrenci hücrelerinin üst örtüleri de dâhil bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Zeminler, Salis'te parke, Rabi'de altıgen tuğla döşelidir. Her hücre, dışarıya bakan duvarlarına açılmış iki alt, bir üst pencereden oluşan üçlü pencere gruplarıyla aydınlanmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı ve taş sövelidir. Üst pencereler sivri kemerlidir ve alçı revzenli içliklere sahiptirler. Ocakları, yanlarında sivri kemerli küçük birer nişle birlikte giriş duvarlarının merkezinde yer almaktadır. Yan duvarların birinde iki, diğerinde ortadaki daha uzun olmak üzere üç sivri kemerli niş bulunmaktadır (Şekil 6.53).

Şekil 6.54 Rabi Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Salis ve Rabi Medreselerin başka örneği olmayan en özgün tasarıma sahip unsurları, dersane hacimleridir.³⁸⁶ Her iki medresede de dersane hacimleri bir alt yapı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiştir. Su deposu olarak düşünülmüş tonozlu alt yapılar, üzeri kubbeyle örtülü kare planlı dersane hacimlerini en geride 1,30 m, önde avlu yönünde ise 2,95 m yükseltmektedir. Dersane hacimlerinin doğu duvarlarının merkezinden avluya doğru 1,60 m çıkma yapan 3 m genişliğinde üzeri yarım çapraz tonoz örtülü, ‘‘Şahniş’’/’’Cumba’’ benzeri birer çıkmaları bulunmaktadır. Çıkmalar, önde iki mermer ayağın, geride ise duvara bağlı iki payenin taşıdığı mermer lentolara oturmaktadır. Çıkmaları alttan destekleyen bu strüktür, mermer köşelikler vasıtasıyla öne Bursa kemeriyle, yanlara ise daha eğrisel hareketli formda kemerlerle açılan yarı açık bir mekân haline getirilmiş, duvar yüzeyine çeşmeler yerleştirilerek de birer şadırvana dönüştürülmüştür. Cumbaları taşıyan duvara bağlı payeler arasında yan yana üçer, payelerin iki yanında birer tane dikdörtgen formlu mermer aynalıkları olan çeşme bulunmaktadır (Şekil 6.55, Şekil 6.56).

Şekil 6.55 Salis Medresesi Dershanesi (Özyürek, K. 2019)

³⁸⁶ KURAN, A. (1986). a.g.e. s. 75

Şekil 6.56 Salis Medresesi, Dershane Cumbası Altındaki Şadırvan Yorumu (Özyürek, K. 2019)

Dershanelerin her iki yanlarındaki revaklara açılan ikişer girişi bulunmaktadır. Beş basamaklı merdivenlerle çıkılan girişler, iki yanda birbirinden farklıdır. Salis dershanesinin güney, Rabi dershanesinin kuzey girişleri, kesme taştan hafifletme kemerleri altında mermerden düz atkılı, diğerleri ise iki renkli mermerden basık kemerlidir (Şekil 6.57).

Şekil 6.57 Rabi Medresesi Dershane Mekânı Güney ve Kuzey Girişleri (Özyürek, K. 2019).

Salis dershanesinin iç hacmi 8,00 x 7,70 m, Rabi dershanesinin 7,95 x 775 m ölçülerindedir. Sivri kemerli birer derin niş formunda olan cumbalar Salis'te 2, 50 x 2,35 m, Rabi'de 2,50 x 2,35 m iç hacme sahiptir. Orta hacimlerin zemini, kapı

aksalarından 8 cm yüksek, cumbaların ise orta hacimlerden 20 cm daha yüksektir. Zeminler Rabi’de altıgen tuğla, Salis’te halı döşelidir.

Dershanelerin batı duvarlarının merkezinde üstlerinde birer niş olan mermer çeşmeler bulunmaktadır. Çeşmelerin iki yanında mermer çerçeveli, üstünde ise çerçevesiz birer niş daha yer almaktadır. Güney duvarlarının merkezinde, profilli silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmış, mihraplar bulunmaktadır. Mihrapların yüzeysel üçgen nişlerinin kenarları mukarnaslarla dolgulanmış, nişlerin etrafı profilli silmelerle ayrıca vurgulanmış, nişlerin iki yanına birer de gülbezek yerleştirilmiştir. Kuzey duvarlarında mihrap aksına ise büyük birer dikdörtgen niş açılmıştır (Şekil 6.58).

Dershanelerin, kubbe ve pandantifleri de dâhil bütün iç yüzleri sıvalı ve boyalıdır. Güney ve kuzey duvarlarında bir alt, iki üst; doğu duvarlarında cumbaların iki yanında altlı üstlü ikişer, cumba kemerlerinin üzerinde birer tane yuvarlak tepe penceresi olmak üzere toplam sekiz bulunmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, etrafı mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklıdır. Sivri kemerli üst pencereler ile yuvarlak tepe pencerelerinin yuvarlak gözleri olan içlikleri bulunmaktadır (Şekil 6.58).

Şekil 6.58 Rabi Medresesi, Dershane Mekanı Güney ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Cumbaların ise Salis’te duvarlarının yüzeleri sıvanmamış, muntazam kesme taş örgüsü algılamaktadır. Rabi’de sıvalıdır. Duvarlarının üst bitimleri, profilli silme şeklinde kornişlerle dönülmüştür. Avluya bakan üç duvarında doğudaki daha geniş olmak üzere birer dikdörtgen pencere yer almaktadır. Dar mermer söveli pencerelerin ahşap kanatlı içlikleri bulunmaktadır. Yan pencerelerin yanında mermer çerçeveli küçük birer niş bulunmaktadır (Şekil 6.59, Şekil 6.60).

Şekil 6.59 Rabi Medresesi, Dershane Mekanı Doğu Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.60 Rabi Medresesi, Dershane Mekanı Cumbası (Özyürek, K. 2019).

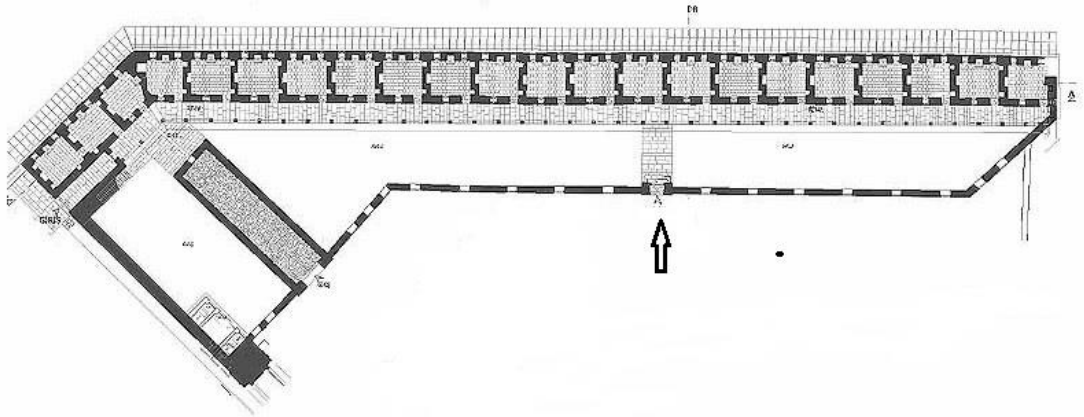
Darülhadis Medresesi:

Süleymaniye Darülhadis Medresesi, külliye bütünlüğü içinde caminin kible yönündeki üçgen planlı külliye dış avlusunun güneydoğu sınırında yer almaktadır. Harpuştalı bir çevre duvarının gerisinde yer alan medrese, tek sıra halinde dizilmiş 22 öğrenci hücrelerinden oluşan önu revaklı, üzeri kırma ahşap bir çatıyla örtülü uzun bir kütle ile dikdörtgen planlı, üzeri dört yöne eğimli bir çatıyla örtülü, fevkani bir dershane yapısından meydana gelmektedir (Şekil 6.61). Yapı, günümüzde VGM tarafından İbn-i Haldun Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir ve üniversite tarafından İslami İlimler Enstitüsü olarak kullanılmaktadır.

Şekil 6.61 Süleymaniye Darülhadis Medresesi (Özyürek, K. 2019).

Darülhadis Medresesi'nin öğrenci hücrelerinden oluşan kütle, üzerinde cami, darülkurra ve türbelerin yer aldığı külliye platformunu, güneydoğu ve doğu yönünde istinat eden Dökmeciler Çarşısı'nın tonozlu dükkân hacimlerinin üzerinde, tek sıra halinde inşa edilmiştir. Külliye platformu bu yönde Dökmeciler Hamamı Sokağı'nın uzanışına bağlı olarak dar açılı olarak biçimlendiğinden, medresenin tek koldan oluşan plan şeması da platformun çizdiği sınıra uyum sağlamış dolayısıyla 19. hücreden sonra geniş bir açıyla içe doğru kırılma yapmıştır. 22 öğrenci hücrelerinden 19 tanesi, külliye platformunu güney yönünde dar açıyla sınırlayan Dökmeciler Hamamı Sokağı'na, üç tanesi batı yönünde dik açıyla uzanan Mimar Sinan Caddesi'ne cephe vermektedir. Külliye yönünde yapı boyunca uzanan bir revak, hücrelere geçiş sağlamaktadır. Doğu yönünde, önündeki külliye giriş rampasıyla birlikte dersane yapısına alt yapı teşkil eden son hücre, önü kapalı olduğundan, yanındaki hücreye bağlanmıştır (Plan 6.15).

Plan 6.15 Süleymaniye Darülhadis Medresesi Restitüsyon Planı.
<http://web.fomgrup.com/TR/38/projedetay/>

Darülhadis Medresesi'nin öğrenci hücrelerinden oluşan uzun kütlesi, üzeri kurşun kaplı, iki yöne eğimli kırma bir çatıyla örtülü, kagir bir yapıdır. Dış beden duvarları iki sıra tuğla, bir sıra kesme küfeki taş malzemenin kullanıldığı almaşık duvar tekniğiyle örülmüştür. Yapının külliye dışına dönük cepheleri iki sıra kirpi saçak altında, tek sıra pencere düzenindedir. Pencere tuğla ile örülmüş sivri hafifletme kemerleri altında, dikdörtgen açıklıklı, kesme taş söveli ve demir parmaklıklardır.

Medresenin girişi, yapıyı avlu yönünde çevreleyen, üzerinde parmaklıklı kare açıklıkları bulunan harpuştalı duvarın üzerindedir. Muntazam kesme taştan, duvardan yüksek dikdörtgen formlu kapının iki renkli mermerden basık kemeri, iki yanda mermer ayaklara oturmaktadır. Kemerin üzerine sonradan geniş bir ahşap sundurma eklenmiştir (Şekil 6.62).

Şekil 6.62 Darülhadis Medresesi Avlu Girişi (Özyürek, K. 2019).

Girişin iki kanatlı ahşap kapısı, duvarla revaklar arasında kalan ve yapı boyunca uzanan dar bir dış avluya açılmaktadır. Yapının önünde boylu boyunca uzanan revakların üzerini örten çatı, önde kenarları pahlanmış, kare kesitli ayakların taşıdığı ahşap lentolara, önde bir saçak oluşturacak şekilde oturmaktadır. Düz atkılı revak açıklıkları, günümüzde ahşap doğramalarla kapatılmıştır (Şekil 6.63).

Revaklar 1,65 m derinliğindedir. Üzeri, 2,65 m yüksekliğinde düz tavanlıdır. Revak zemini yeni döşendiği belli olan mermerlerle kaplıdır. Hücrelerin almaşık örgülü revak duvarları sıvanmamıştır. Duvar yüzeyinde, hücrelerin revaka açılan dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekeli birer penceresi bulunmaktadır. Hücrelerin

girişleri ise düz atkılı, taş sövelidir. Pencere ve kapı söveleri beyaz renk boyayla boyanmıştır (Şekil 6.63).

Şekil 6.63 Darülhadis Medresesi Revak Cephesi ve Revakı (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri, 4,00 x 3,60 m iç ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üzerleri 3 m yüksekliğinde düz tavanlıdır. Bütün duvar ve tavan yüzeyleri boyalıdır. Her hücrenin revaka açılan birer penceresinden başka, dışa açılan ikişer penceresi daha bulunmaktadır. Hücrelerin ocakları, dışa açılan iki pencerelerinin ortasındadır. Hücrelerde, girişlerin sağındaki duvarlarda ikişer, solundakilerde birer olmak üzere toplam üçer niş yer almaktadır (Şekil 6.64).

Şekil 6.64 Süleymaniye Darülhadis Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Darülhadis Medresesinin dershanesi, Mimar Sinan Caddesi yönündeki son hücre ile sokak kotundan külliye platformuna ulaşım sağlayan beşik tonozlu rampanın üzerinde inşa edilmiş, önü revaklı, üzeri dört yöne eğimli, kurşun kaplı kırma çatıyla örtülü, dikdörtgen planlı bir yapıdır (Şekil 6.65).

Dıştan 7,50 x 5,50 ölçülerinde olan yapı doğu yönünde iç ölçüleri 4,00 x 3,65 m olan bir derslik mekânı ile batıda avlu yönünde 2,70 x 3,65 m ölçülerinde revaklı bir yazlık kısımdan oluşmaktadır. Doğu yönünde iki kemer açıklığıyla derslik mekânına bağlanan revak, batı yönünde iki dar, güney yönünde bir geniş kemerle dışarıya

açılmaktadır. Güney kemer açıklığının önünde revak genişliğinde, 2 m derinliğinde etrafı mermer korkuluklarla çevrelenmiş bir balkon bulunmaktadır. Revakın dışa açılan kemerlerini, ikisi duvara bağlı ikisi bağımsız dört mermer sütun taşımaktadır. Derslik mekânına açılan iki kemer ise yanlarda duvara bağlı payelere, ortada bağımsız bir sütuna oturmaktadır.

Yapının dış eden duvarları ve revak cepheleri iki sıra tuğla, bir sıra muntazam kesme taşla örülmüş, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğindedir. Duvarların üst bitimini, iki sıra kirpi saçak sınırlamaktadır. Güney cephesinde iki üst, Haliç'e dönük doğu cephesinde iki alt, iki üst, kuzey cephesinde revak tarafında bir alt, derslik mekânı tarafında bir alt bir de üst pencere bulunmaktadır. Üst pencereler tuğladan sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Alt pencerelerden revakınki sivri kemerli, diğerleri dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve demir parmaklıklıdır (Şekil 6.65, Şekil 6.66).

Şekil 6.65 Darülhadis Medresesi'nin Dershanesi, Külliye Avlusundan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.66 Darülhadis Medresesi'nin Dershanesi, Medrese Avlusundan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Yapıya avlu yönünden 16 basamaklı, tek kollu bir merdivenle çıkılan sahinliğe açılan kuzey revakının kemeri altından girilmektedir (Şekil 6.66). İç mekânın zemini bütünüyle mermer döşenmiştir. Revakın iki birimi ve derslik mekânı düz tavan örtülüdür. Tavanların çevresi kırmızı renkli bir bordürle çevrelenmiş, kalan kısım mavi zemin üzerine yıldızlanmış çitalarla kasetlenmiştir. Revakın kemerleri kesme taş, kemer üstleri ve duvarların almaşık örgülü yüzeyleri sıvanmamış, kemer açıklıkları PVC doğramayla kapatılmıştır. Sütun başlıklarının baklava dilimi kabartmaları ve üst bilezikleri yıldızlanmıştır. Derslik mekânının duvarları sıvalı ve boyalıdır. Güney duvarının iki yanında ahşap kapaklı birer dolap nişi, ortasında ise piramidal külahlı ve yaşmaklı ocak yer almaktadır. Mekân doğu duvarında altı üstlü dört, kuzey duvarında bir alt bir üst iki, güney duvarında iki üst olmak üzere sekiz pencereyle aydınlanmaktadır. Üst pencerelerin vitraylı içlikleri bulunmaktadır. Alt pencere açıklıklarının etrafı taş sövelidir. Derslik mekânının bütün kemer, pencere, niş etrafları, ocak külahı, pencere ve niş aralarındaki duvar yüzeyleri bitkisel kalemişleriyle bezelidir (Şekil 6,67, Şekil 6.68).

Şekil 6.67 Darülhadis Medresesi Dershanesi Revak Kısım (Özyürek, K. 2019).

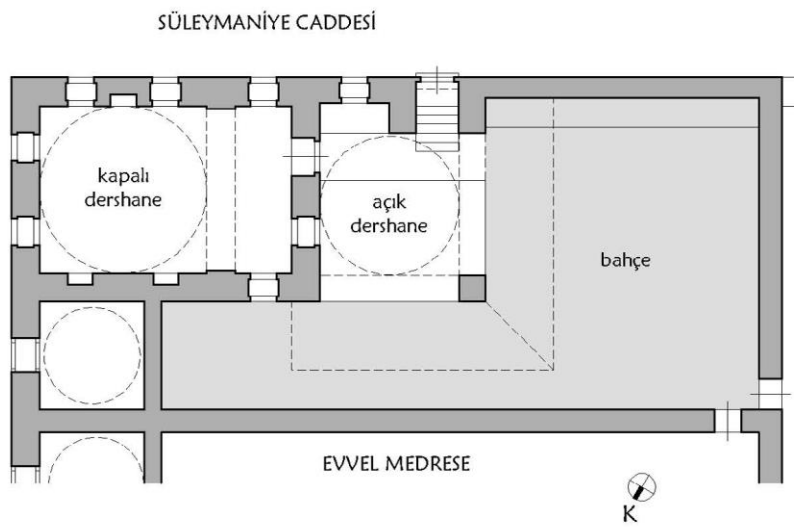

Şekil 6.68 Darülhadis Medresesi Dershanesi, Derslik Mekâmı (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Süleymaniye Külliyesi'nin sıbyan mektebi, Evvel, Sani ve tıp medreseleriyle birlikte külliyenin batısında, camiye paralel olarak uzanan eksen üzerinde yer almaktadır. Sıbyan mektebi, söz konusu eksenin güneydoğu ucunda, Evvel Medresesi'nin son hücrelerine bitişik bir şekilde köşede yer almaktadır. Yapı, Evvel ve Sani Medreseleriyle birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'ne tahsislidir. Günümüzde kütüphanenin deposu olarak kullanılmaktadır.

Süleymaniye Sıbyan Mektebi, batı yönünde zemine, doğu yönünde Tiryakiler Çarşısı'nın tonozlu dükkânlarının üzerine oturan setin, güneydoğu köşesinde biri yarı açık, diğeri kapalı iki birim halinde inşa edilmiş dikdörtgen planlı, fevkani bir yapıdır (Plan 6.16). Muntazam kesme küfeki taştan inşa edilmiş olan yapının kapalı birimi, 5,90 x 5,90 m ölçülerinde kubbeli bir ana mekân ile batı yönünde ana mekâna büyük askı kemeriyle bağlanan, 2,00 x 5,90 m ölçülerinde düz tavanlı, tonoz örtülü bir hazırlık mekânından oluşmaktadır. Kapalı birimin güneyinde yer alan yarı açık birim ise 5,90 x 5,90 m ölçülerinde, üzeri içten pandantiflere, dıştan sekizgen bir kasnağa oturan kubbesiyle, bir giriş sofası ve aynı zamanda yazlık dersane mekânı niteliğindedir. Yazlık mekân, kuzey ve batı yönlerinde yapının içinde bulunduğu avluya yuvarlak formlu büyük tuğla kemerlerle açılmaktadır. Güneyi yönünde ise büyük kemer altında bir dğerinden büyük iki kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Küçük kemer altında mektebin Süleymaniye Caddesi'ne açılan dış kapısı bulunmaktadır.

Plan 6.16 Süleymaniye Külliyesi Sıbyan Mektebi Planı (Balcan, C. 2018).

Muntazam kesilmiş küfeki taştan inşa edilmiş sıbyan mektebinin dikdörtgen kütlesi, Tiryakiler Caddesi yönünde birleştiği medreseden yüksekliğiyle fark edilmektedir. Mektebin kapalı dershanesi, batı yönünde Tiryakiler Caddesi'ne, güney yönünde Süleymaniye Caddesi'ne iki alt bir üst pencereden oluşan üçlü pencere düzeniyle açılmaktadır. Kapalı dershaneye bağlı hazırlık mekânının Süleymaniye Caddesi'ne açılan altlı üstlü iki, yarı açık birimin bir alt penceresi bulunmaktadır. Alt pencereler medreselerde olduğu gibi taş alınlıklı sivri hafifletme kemerleri altında, dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve lokmalık demir parmaklıklardır. Üst pencereler ise sivri kemerli, yuvarlak gözlü alçı revzenlidir. Mektebin Süleymaniye Caddesi'ne açılan dış kapısı, cephe yüzeyinden dışa çıkma yapan kesme taştan bir dikdörtgen içinde kesme taştan basık kemerli mütevazı bir kapıdır. Mektebin kışlık dershanesinin, içinde yer aldığı avluya dönük kuzey cephesi, farklı olarak taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir ve sağırdır. Yazlık birimin ise büyük kemerleri tuğla, duvar ve payeleri muntazam kesme taştandır. Yazlık birimin dışa açılan kemerlerinin üzerinde cepheden dışa doğru çıkma yapan taş konsollar bulunmaktadır. Bu konsolların daha önce ahşap saçaklı bir sundurmayı taşıdığı düşünülmektedir.³⁸⁷ Yapının dört yanını kesme taştan düz bir saçak korniş dolanmaktadır. Kubbeler kurşun kaplıdır. Kuzey duvarının üzerinde yer alan baca kesme taştan poligonal gövdeli, dilimli kubbelidir (Şekil 6.69).

Şekil 6.69 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Kuzeybatıdan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

³⁸⁷ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.m. s. 283

Dış kapı, geçit verdiği yarı açık yazlık mekânın zemininden 1,25 m aşağıdadır dolayısıyla mekâna altı basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır (Şekil 6.70). Kapalı birimin kapısı cephenin güneyindedir. Kare planlı yazlık mekânın zemini, kapalı birimin kapısı aksında 1,65 m genişliğinde bir yol şeklinde bırakılmış, yolun solunda 4,25 x 5,90 ölçülerinde, sağında ise kapı yanındaki kemerin altında kemer genişliğinde zeminden 60 cm yükseltilmiş ve buralar birer sekiye dönüştürülmüştür. Altlarına nişler açılan ve zeminleri altıgen formlu tuğlalarla kaplanan bu sekilerden büyük olanının yazlık dersane, kemer altındaki küçük sekinin ise mualimin ders anlattığı yer olarak kullanılmış olması olasıdır (Şekil 6.72).

Kapalı birime giriş imkânı veren kapı, cephe yüzünden hafif çıkma yapan kesme taştan dikdörtgen içinde, basık kemerli bir açıklığı bulunmaktadır. İki basamakla çıkılan girişin dıştan iki kanatlı demir kapısı, içte ise iki kanatlı ahşap kapısı bulunmaktadır (Şekil 6.71).

Şekil 6.70 Sıbyan Mektebi Dış Avlu Kapısı.

Şekil 6.71 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Kapısı.

Şekil 6.72 Süleymaniye Sıbyan Mektebi Yazlık Birimi ve İki Yanında Bulunan Sekiler (Özyürek, K. 2019).

Kapının açıldığı düz tavanlı hazırlık mekânının zemini 30 cm yüksektedir. Mekân kuzey ve güney duvarlarında altlı üstlü açılmış ikişer penceresinden başka, kapının solunda yazlık mekâna açılan bir alt pencereyle yeterince aydınlatılmıştır. 5,90 x 5,90 m ölçülerinde iç hacme sahip derslik mekânı güney ve doğu duvarlarında açılmış üçlü pencere gruplarıyla doğrudan gün ışığı almaktadır. Güney duvarının merkezinde, iki pencere arasında pencereler ebadında bir niş, kuzey duvarının ise iki yanında aynı ebatlarda iki niş bulunmaktadır. Üstteki bacadan kuzey duvarının merkezinde olduğu anlaşılan ocaktan herhangi bir iz yoktur. Mekânın duvarlarının alt kısımları gri renkli ahşap kaplamayla kapatılmıştır. Kaplamadan arta kalan bütün duvarlar ve üst örtü elemanlarının iç yüzeyle sıvalı ve boyalıdır. Alt pencereler taş sövelidir, üst pencerelerin alçı içlikleri bulunmaktadır. Yapıda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır (Şekil 6.73).

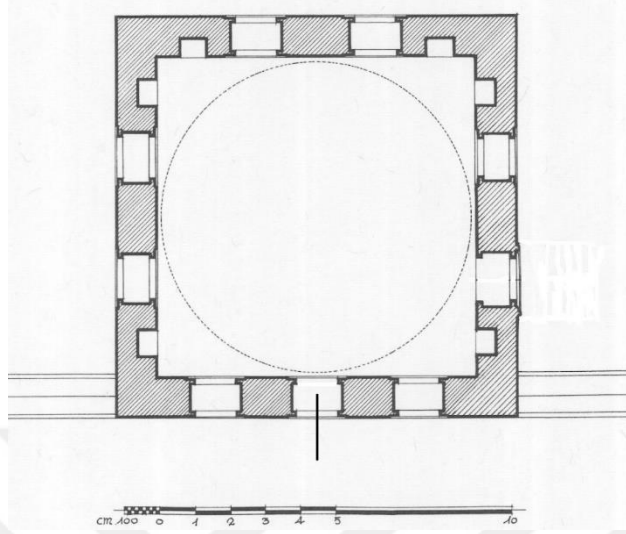

Şekil 6.73 Süleymaniye Sınyan Mektebi Kışlık Dershanesi (Özyürek, K. 2019)

Darülkurra:

Süleymaniye Darülkurrası, külliye haziresinin güney sınırında Kanuni sultan Süleyman Türbesi'yle birlikte caminin mihrap ekseninde yer almaktadır. İbn-i Haldun Üniversitesi'ne tahsisli olan yapı, günümüzde İHU İslami İlimler Enstitüsü tarafından kullanılmaktadır.

Darülkurra, hazirenin güney duvarları arasında, öndeki üçgen planlı külliye avlusuna cephe verecek şekilde bir alt yapı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiştir. 11,50 x 11,50 m dış ölçülere sahip kare planlı, kubbeli bir yapıdır (Plan 6.17).

Plan 6.17 Süleymaniye Darülkurrası Planı (A. S. Ülgen 1945)

Yapının girişi güney cephesinin merkezindedir. Avlu zemininden yüksekte olan girişin önündeki sahnılığa, sağdan ve soldan sekizer basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdiven sahnılığının altında, altyapıya açılan bir kapı bulunmaktadır (Şekil 6.74). Bir su mahzeni olduğu düşünülen alt yapı³⁸⁸ tek hacimden oluşmaktadır ve ortada dört bağımsız sütunun, kenarlarda duvarların taşıdığı, çapraz tonozlu bir strüktüre sahiptir.

Şekil 6.74 Süleymaniye Darülkurrası (Özyürek, K. 2019).

³⁸⁸ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.m. s.277

Darülkurra, alt yapısıyla birlikte muntazam kesme küfeki taşla inşa edilmiştir. Yapının kurşun kaplı kubbesi, kesme taş örgülü sekizgen planlı bir kasnağa oturmaktadır. Kubbe kasnağı ve beden duvarlarının üst bitimi kesme taştan profilli bir saçak kornişiyile sınırlanmıştır.

Darülkurranın dört cephesi de iki katlı pencere düzenine sahiptir. Bütün cephelerinde altlı üstlü yerleştirilmiş dörder pencere bulunmaktadır. Alt pencereler taş alınlıklı sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, kenarları profilli mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklıdır. Üst pencereler, sivri kemer açıklıklı, yuvarlak gözlü revzenlidir.

Güney cephesinin merkezinde yer alan ve mermer korkuluklu iki kollu merdivenle çıkılan girişi, kesme taştan sivri kemerli bir niş içinde, iki renkli mermerden basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Alınlığı mermer kaplanmış olan sivri kemerli niş ve nişin üzerinde yer alan boş bir mermer kitabelik, en dışta profilli bir silmeyle yüksek bir dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Yapıya İki kanatlı ahşap bir kapı vasıtasıyla girilmektedir. (Şekil 6.75)

Şekil 6.75 Süleymaniye Darülkurrası (Özyürek, K. 2019).

Darülkurranın iç hacmi 9,00 x 9,00 m ölçülerindedir. Kare mekânın üzerini örten kubbeye geçişlerde pendentifler kullanılmıştır. Mekân, dört duvarında açılmış toplam 16 pencereyle aydınlanmaktadır. Üst pencerelerin yuvarlak gözlü alçı revzenli içlikleri bulunmaktadır. Alt pencerelerin açıklıklarının etrafı, kenarları profilli mermer sövelerle çerçevelenmiştir. Pencerelerin iki kanatlı ahşap kapakları bulunmaktadır. Giriş duvarı hariç diğer duvarların köşelere yakın yüzeylerinde, pencerelerle aynı

boyda fakat daha dar genişlikte birer niş yer almaktadır. Zemini parke kaplı olduğu için döşemesi tespit edilememiştir (Şekil 6.76).

Şekil 6.76 Süleymaniye Darülkurra Kuzey ve Doğu Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Darülkurranın bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Üst pencere kenarlarında, pandantiflerde ve kubbe yüzeyinde son restorasyonda yenilendiği anlaşılan kalemşi süslemeler bulunmaktadır. Kalemşileri pandantiflerde, içleri bitkisel motiflerle dolgulu madalyonlar şeklindedir. Üst pencerelerin etrafı bir sıra palmetten oluşan bir şeritle dömülmüştür. Kubbe eteğini natüralist üslupta çiçeklerle işlenmiş bir kuşak dolanmaktadır. Aynı bitkisel motifler kubbe göbeğinde ise bir daire içinde ele alınmıştır (Şekil 6.77).

Şekil 6.77 Süleymaniye Darülkurra Kalemşi Bezemeleri (Özyürek, K. 2019).

Tıp Medresesi:

Süleymaniye Tıp Medresesi, külliye'nin batısında camiye paralel olarak uzanan eksenin, kuzeyinde yer almaktadır. Kuzeyde sokak aşırı çapraz eksende konumlanmış olan darüşşifa yapısıyla ilişkili bir şekilde, Sani Medresesi'nin bitişiğinde, Tiryakiler Çarşısı dükkânları üzerinde inşa edilmiştir.

Tıp Medresesi tek sıra halinde dizilmiş kubbeli hücreler ile hücrelerin önünde yer alan ahşap çatılı koridordan oluşan dar dikdörtgen planlı bir yapıdır. Koridorun gerisinde Tiryakiler Caddesi'ne cephe verecek şekilde kare planlı, kubbeli 10 oda sıralanmaktadır. İki uçta ise iki kubbeli birimden oluşan dikdörtgen planlı iki oda yer almaktadır. Hücrelerin önündeki koridorun çatısı tek yönde eğimlidir ve içten ahşap kaplanmıştır. Hücrelerin kapıları koridora açılır. Zeminleri altıgen formlu tuğla kaplı olan hücrelerin birer ocak nişi bulunmaktadır.³⁸⁹

Değerlendirme:

Süleymaniye Külliyesi, eğitime tahsis edilen yapıları açısından Fatih Külliyesi'yle birlikte dünya mimarlık tarihinin öncü yapı komplekslerinden biridir.³⁹⁰ Fatih Külliyesi'nden sonra Süleymaniye Külliyesi, sıbyan mektebi, darülkurra, evvel, sani, salis, rabi, darülhadis ve tıp medreseleriyle, çeşitli kademelerde ve ihtisas alanlarında eğitimin verildiği bir daha tekrarı olmayacak şekilde tasarlanmış eğitim kampüsü niteliğinde bir yapılar topluluğudur. Mimar Sinan, Fatih Külliyesi'nin merkezi yapısı camiye dört yönde diğer işlevsel yapılarla saran geometrik ve son derece simetrik külliye kalıbını, arsa koşullarının da etkisiyle katı geometrik kurgusunu esneterek Süleymaniye'de uygulamıştır. Mimar Sinan Süleymaniye Külliyesi'nde, Fatih'te olduğu gibi caminin doğu, batı ve güney yönlerini eğitim yapılarıyla kuşatarken, kuzeyini ise sağlık, sosyal ve konaklama işlevli yapılara ayırmıştır.

Süleymaniye Külliyesi'nin eğitim yapıları, Mimar Sinan'ın inşa ettiği eğitim yapıları içinde en özgün çözümlerini ortaya koyarak tasarladığı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılardan sıbyan mektebi, biri yarı açık, diğeri kapalı kubbeli iki birimden oluşan dikdörtgen planıyla, darülkurra ise kubbeli tek hacmiyle bir yenilik içermezler. Mevcut durumlarıyla darülhadis ve tıp medresesi, hücrelerin tek yöne eğimli bir koridorun gerisine tek kol halinde sıralanmasıyla oluşan planlarıyla iç avlulu medrese şemasından farklı bir özellik ortaya koyarlar.

Evvel ve Sani medreselerin iç avlulu plan şemaları da bazı yenilikler içerir. Öğrenci hücrelerinin pencerelerinin açıldığı aydınlıklar, iki yandan gelip dershaneye bireleşen

³⁸⁹ KAN, T. (2014), İstanbul Süleymaniye Külliyesi Örneğinde Külliye İçin Bir Yönetim Modeli Yaklaşımı, MSGSÜ, FBE Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul. s.124

³⁹⁰ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.290

revaklar, dershanelerin karşısında oluşturulmuş üç birimli eyvanımsı mekânlar, helalara ana kitle içerisinde çözüm getirilişi, müderris lojmanları gibi unsurlar Osmanlı medrese mimarisinde daha önce örneğine rastlamadığımız özelliklerdir.³⁹¹

Salis ve Rabi medreseleri ise gerek eğimli topografyaya azami uyum sağlayan teraslı avlusu ve basamaklı revakları, gerek fevkani dershaneleri ve gerekse her iki medresenin altında yer alan mülazım odalarıyla Osmanlı mimarisinin son derece ilginç ve bir benzeri daha inşa edilmeyen özgün örnekleridir.³⁹² Dershanelerin avlu yönünde cumba benzeri çıkmalara sahiptir. Daha çok ahşap konut mimarisinde karşımıza çıkan bu uygulama medrese mimarisi içinde yalnız bu iki medreseye özgü bir tasarımdır. Bunun dışında dersane çıkmalarının altında düzenlenen duvara bağlı şadırvan tasarımı, hücrelerin önünde oluşturulmuş sekiler bu iki yapıda karşılaşılabileceğimiz uygulamalardır.

³⁹¹ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.76

³⁹² KURAN, A. (1986). a.g.e. s.75-76

6.6 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi

Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı, Veziriazam Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'dan sonra inşa ettirdiği ikinci külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Karagümrük Mahallesi sınırları içinde, Edirnekapı semtinde, Fevzi Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Semt ismini hemen önünde kurulduğu, şehrin kara surlarınının 10 kapısından biri olan Edirne Kapısından almıştır. İmparator Konstantin kendi kurduğu şehri Roma gibi 14 bölgeye ayırdığında, 14. Bölge şehrin VI. Tepesi sayılan Edirnekapı'dan Tekfur Sarayı'nın olduğu bölgeye kadarki alanı kapsıyordu. II. Theodosius şehrin ikinci surlarını inşa ettirince kent içine alınan bölge, aynı zamanda inşa edilen sur kapısıyla şehrin önemli bir noktası haline gelmiştir. Avrupalıların Porte Charisius (Harisius) dedikleri kapı, şehrin ana aksı olan Mese'nin Forum Tauri'de ikiye ayrılan kollarından birinin çıkış noktasıdır. Kapıdan uzanan yol Edirne'ye (Hadrianapolis) doğru uzandığından Hadrianapolis Kapısı olarak da adlandırılmıştır.³⁹³

Kentin bu bölgesi Osmanlı fethi sırasında oldukça bakımsız ve kötü bir durumdaydı. Genel itibarıyla bağlar ve bostanların arasında yer alan yerleşimler, ahşap konutlarla çevrilmiş küçük birer köy halindeydi. Bizans İmparatorları için önemli bir kapı olan Hadrianapolis Kapısı, Osmanlı dönemi boyunca Batı'dan gelen yolun şehre açılan kapısı olarak Edirne Kapısı adıyla kullanılmaya devam etmiştir.³⁹⁴ Edirnekapı, Osmanlı ordularının Avrupa içlerine seferlere giderken ve dönerken geçtiği aynı zamanda payitahtı Edirne ve Balkanlardaki topraklara bağlayan sur kapısıydı.³⁹⁵

İnşa kitabesi bulunmayan Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesinin yapım tarihi tartışmalıdır. Peçevi Tarihi ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Mihrimah Sultan'ın külliyelerinin masraflarını babası Kanuni Sultan Süleyman'ın karşıladığı şeklinde verilen bilgi, bununla birlikte Hadika'da Mihrimah Sultan'ın öldüğü yıl olarak 1556-57 tarihinin verilmesi, araştırmacıların külliyenin banisi ve inşa tarihi hakkındaki tespitlerini etkilemiştir.³⁹⁶

³⁹³ YAVUZTÜRK, Ş.P.(2013), Edirnekapı Semti, İstanbul'un Kitabı, Fatih I, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 340-367 s.340-341

³⁹⁴ SAV, M.(2011), a.g.m,

³⁹⁵ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.420

³⁹⁶ KUBAN, D. (1994), Mihrimah Sultan Külliyesi Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:V , Türk Tarih Vakfı, İstanbul, 454-456, s.454

Kaynaklarda külliye'nin inşa tarihi ve banisiyle ilgili birbirinden farklı bilgiler yer almaktadır. İhtifalci Ziya Bey, bir kaynak belirtmeksizin 1555 tarihini verir.³⁹⁷ Oktay Aslanapa, külliye'yi 1558'de ölen kızını anısına Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığını söyler. Müller-Wiener, Mihrimah Sultan'ın ölüm tarihini 1578, külliye'nin inşa tarihini 1556-1560 olarak yine kaynak göstermeden belirtir.³⁹⁸ Doğan Kuban ise İ. H. Konyalı'nın 1562-1565 şeklinde verdiği tarihlenen, Atai'de geçen cami inşaatının 1562-63'te durdurulduğu ve medresenin ilk hocasının 1568-69'da atandığı bilgileriyle uyduğu için doğru olduğunu ifade eder.³⁹⁹ Aptullah Kuran kesin bir tarih vermemekle birlikte, müderrisin 1568-69'da atandığı, vakfiyesinin 1570-71'de düzenlendiği, ayrıca Kanuni'nin 1566'da, kızının 1578'de öldüğü bilindiğinden külliye'nin Kanuni'nin ölümünden sonra Mihrimah Sultan tarafından bitirilmiş olması gerektiğini söyler.⁴⁰⁰ Gülru Necipoğlu, döneme ait bazı belgeleri dikkate alarak külliye'nin ilk inşa izninin Tahtakale'deki Rüstem Paşa Külliyesiyle birlikte alındığını, 1563'te iznin yenilendiğini ancak bu izinlerin uygulanmasının zaman aldığını söyler. Necipoğlu'na göre cami ve medrese ilk müderrisin atandığı tarihte (1568-1569) tamamlanmıştı. Hamam daha sonra bitirilmiş, sıbyan mektebine bitişik Güzelce Ahmed Paşa'nın türbesi ise külliye'ye sonradan eklenmiştir.⁴⁰¹

Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi, Hanım Sultan'ın vakfiyesine göre: cami, cami avlusuna bitişik 17 odalı medrese, avlunun çevresinde 62 dükkân ile karşısında inşa birkaç dükkân ve bir evden oluşuyordu. Hamam, yukarıda belirtildiği gibi babasının isteğiyle Mihrimah Sultan tarafından kısa bir süre sonra külliye'ye eklenmiştir. Külliye yapılarından cami, medrese, türbe ve hamam Tuhfetü'l Mimarın'de Mimar Sinan yapıları olarak kayıtlıdır.⁴⁰²

Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi, İstanbul'un altıncı tepesi sayılan yüksek bir topografyada, Theodosius Surları'nın en önemli kapılarından biri olan Edirne Kapısı'nın yanında inşa edilmiş bir sur içi külliyesidir.⁴⁰³

³⁹⁷ İHTİFALCİ, M. Z. (2003). İstanbul ve Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası, Cilt:II Bilka Kültür Kitaplığı, İstanbul, s.207-208

³⁹⁸ WIENER, W. M. (2001). İstanbul'un Tarihsel Topografyası. Çeviren: Ülker Sayın, YKY, İstanbul, s.447

³⁹⁹ KUBAN, D.(1994). a.g.m, s.454

⁴⁰⁰ KURAN, A.(1986). a.g.e. s.123

⁴⁰¹ NECİPOĞLU, G.(2013). a.g.e. s.413

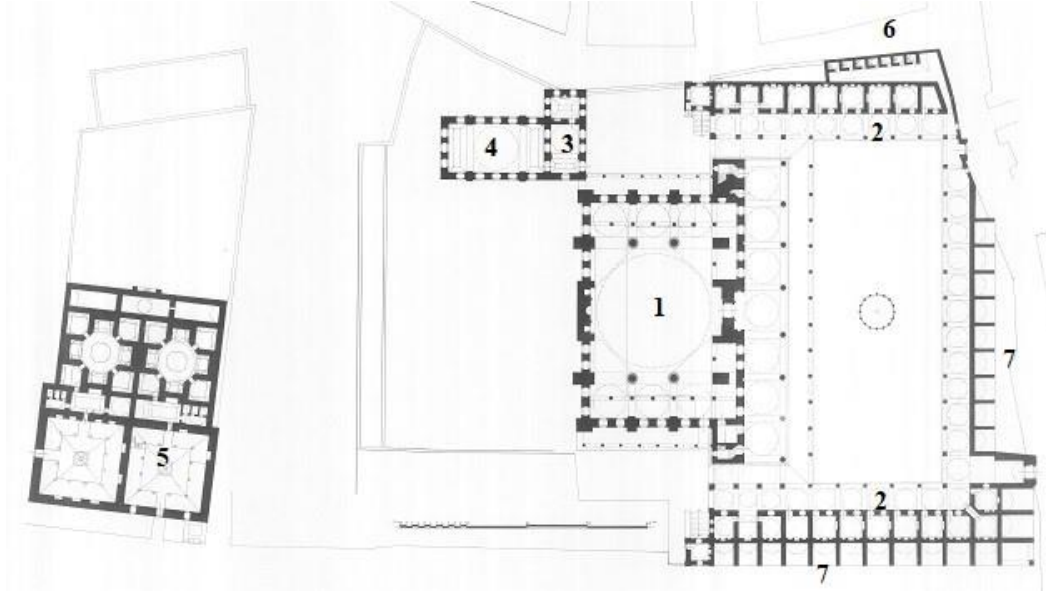
⁴⁰² NECİPOĞLU, G.(2013). a.g.e. s.413

⁴⁰³ SAV, M. (2011). XIV. Bölgenin (Regio) Arkeotopografik Özellikleri Dâhilinde Mihrimah Sultan Külliyesi ve Devşirme Malzeme Kullanımı. Restorasyon Dergisi, 94- 114, s.109

Külliye arazisi doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde eğimi olan bir topografyaya sahiptir. Külliye bileşenlerinin yerleşim düzenine bakıldığında külliye vaziyet planının, topografyaya uyumlu bir şekilde ve çevre sokak dokusunun el verdiği şekilde biçimlendiği anlaşılmaktadır.

Külliye yapıları, hamam yapısı hariç zeminden bir hayli yükseltilmiş bir set üzerinde inşa edilmiştir. Külliye yapılarının üzerinde konumlandırıldığı set, dış konturları itibarıyla düzgün bir geometriye sahip değildir. Kuzeybatı köşesi, surların paralelinde uzanan sokağa dayandığından içe doğru çekilmiş dolayısıyla batı kenarı kısa kalmıştır. Set, eğimin fazla olduğu doğu ve kuzeydoğu yönlerinde günümüze ulaşamamış fakat cephe yüzeyinde izleri belli olan dükkân dizileriyle istinat edilmiştir.

Külliye'nin merkezi yapısı cami ve medrese, organik bir bütünlük içinde paylaştıkları revaklı, şadırvanlı avluya birlikte külliye setinin kuzeyinde yer almaktadır. Setin kuzey batısında helalar bulunmaktadır. Külliye'yi oluşturan diğer yapılardan sıbyan mektebi ve türbe yapısı birbirine eklenmiş vaziyette caminin güney batı köşesinde konumlandırılmıştır. Sıbyan mektebi mihrap eksenine dik, türbe ise paralel uzanan dikdörtgen plan şemalarıyla birbirlerine dik açıyla köşelerinden birleştiklerinden külliye içinde bir L oluşturmaktadırlar. Sokak aşırı olarak inşa edilmiş hamam, caminin güneyinde Fevzi Paşa Caddesi'nin kenarında yer almaktadır (Plan 6.18).

Plan 6.18 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (A. S. Ülgen 1940).

1- Cami, 2- Medrese, 3- Sıbyan Mektebi, 4- türbe, 5- Hamam, 6- Helalar, 7- Günümüze Gelememiş Dükkanlar.

Üst kattaki avluya ulaşım, köşelere yerleştirilmiş dört kapıyla sağlanmıştır. Doğu ve batı yönlerinde son medrese hacimlerinden sonra, sokak kotlarından avluya ulaşımı sağlayan birbirine simetrik özel düzenlemeye sahip yan giriş kapıları bulunmaktadır. Diğer iki kapı ise kuzey yönündeki doğu ve batı revaklarının gerisindedir. Cami ve medrese bir platform üzerinde yer aldığından avluya ulaşımı sağlayan giriş kapıları anıtsal taç kapılar biçiminde değil, üst kattaki anıtsal hedef mekâna yönlendiren insani ölçeklerde ele alınmış düzenlemelerdir. Doğu ve batı yan kapıların basık kemerli girişleri sokak kotundadır. Bir eyvan şeklinde derinlik kazandırılmış ve burada bir giriş mekânı oluşturulmuştur. Bu mekânların üzerine ise birer kubbeli kapalı hacim yerleştirilmiştir. Kuzey batı girişi duvarın kırılma yaptığı noktadadır ve basit bir düzenlemeye sahiptir. Kuzey doğu köşedeki giriş ise güneydekiler gibi hacimsel derinliğe sahiptir ve kubbeli bir eyvan şeklindedir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, Osmanlı cami mimarisi içinde kare baldakenli strüktürün olağanüstü anıtsallık ve plastik etkisi yüksek bir tasarımla ele alındığı en önemli örnektir. Bütün strüktürel öğeleri dışarıya plastik ifadeleri yüksek unsurlar olarak yansıtan Sinan, söz konusu strüktür sayesinde bir kafese çevirdiği yapıda, ortaya çıkışından çok zaman önce Barok ifadeyi yansıtmıştır.⁴⁰⁴

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

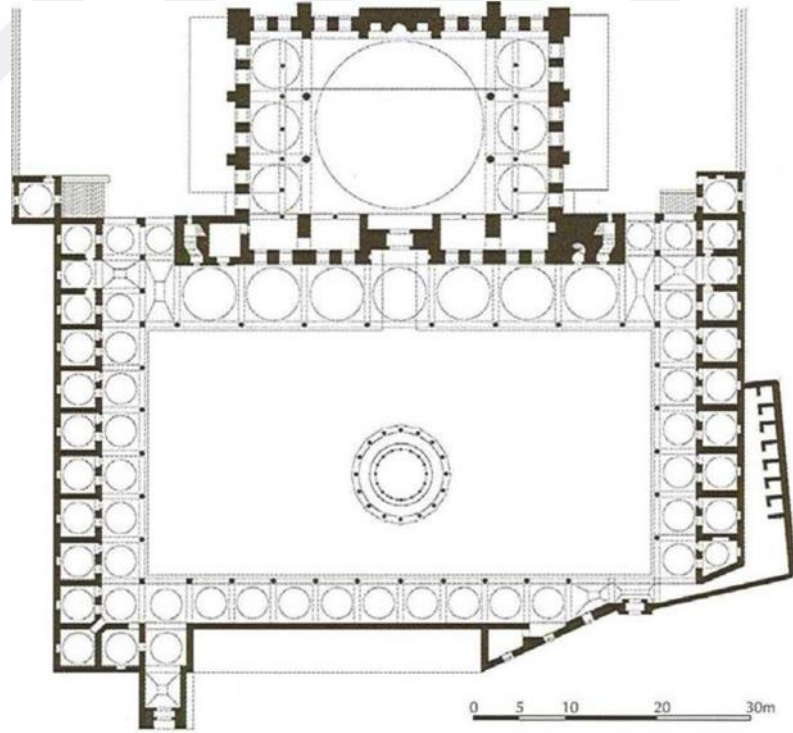
Medrese:

Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi'nin medresesi, Mimar Sinan'ın camiyle aynı revaklı, şadırvanlı avlu etrafında tasarladığı medreselerden birisidir. Medrese, mihrap aksına dik eksende gelişen dikdörtgen avlunun, doğu ve batı kenarlarında yer alan revakların gerisinde, iki kol halinde sıralanmış kubbeli hacimlerden oluşmaktadır. Külliye arsasının surlara yakın kuzeybatıda yönündeki bozuk geometrisi, medrese plan şemasını da etkilemiştir. Bu yüzden iki kol birbirine eşit değildir. Medresenin doğu kanadında on iki kubbeli hacim, batı kanadında ise toplam on hacim bulunmaktadır. Her iki kolun güney yönünde ikinci hacmi önündeki revaka birer sivri kemerle açılan eyvanlar niteliğindedir. Eyvanların iki yanlarındaki hücrelerin revaklara değil, doğrudan eyvanlara açılmaktadır. Diğer hacimler ise girişleri revak yönünde olan kare planlı, kubbeli öğrenci hücreleridir. Batı kolun kuzeyindeki hücrenin planimetrisi,

⁴⁰⁴ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.454

avlunun şekline bağlı olarak bozuktur. Hücreyle avlu duvarı arasında mesafe vardır ve bu mesafe gerideki helalara geçit vermektedir. Doğu kanadının kuzeyinde herhangi bir sınırlama olmadığından hücrelerin geometrisi düzgündür ve dik açılı köşe sayesinde, köşe hücresiyle avlu girişi arasına bir oda daha eklenebilmiştir (Plan 6.19).

Ortak avlu, 57 x 21,50 m ölçülerindedir. Avluyu doğu, kuzey ve batı yönlerinde revaklarlar çevrelemektedir. Eyvanların önündeki revak birimleri aynalı tonoz, diğerleri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Avlunun güneyinde ise avlu revaklarından daha büyük ve daha yüksek kubbeli yedi birimden oluşan son cemaat yeri revakı bulunmaktadır. Son cemaat yeri revakının iki yanında ise avluya geçit veren, aynı zamanda avlu revaklarıyla SCY revakını birbirine kaynaştıran art arda yerleştirilmiş biri dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülü; diğeri kare planlı kubbeli, iki revak yer almaktadır. Bu iki revak, SCY revaklarından bir kademe alçak, avlu revaklarından bir kademe yüksektir. Dolayısıyla SCY ile avlu revakları arasında kademeli bir geçiş sağlamaktadırlar. Son cemaat yeri revakının önünde daha önce ahşap çatılı ikinci bir revakın daha olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁵

Plan 6.19 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi Cami ve Medresesi (Kuban 2007).

⁴⁰⁵ NECİPOĞLU, G. (2013), a.g.e. s.414; Doğan Kuban'a göre bu sundurma geç dönem eklentisidir ve onarımlar sırasında kaldırılmıştır. KUBAN, Doğan, 1994, a.g.m. s.455

Dört yönde girişi bulunan şadırvanlı avlunun zemini, peyzaj alanlarının dışında taş döşelidir. Poligonal şadırvan, bugün olmayan ikinci revakın önünde kalan açık alanın merkezinde, kible ekseninde konumlandırılmıştır. Şadırvan, mermer bir zemin üzerinde ortası havuzlu on altı kenarlı bir plan şemasına sahiptir. Her yüzünde bir abdest musluğu bulunan havuzun üzerini örten geniş saçaklı kubbeyi, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar taşımaktadır. Daha dışta ikinci bir sütun dizisi de geniş saçakları desteklemektedir (Şekil 6.78).

Avluyu üç yönde çevreleyen revaklar, doğu ve batı kenarlarda dokuzar, kuzey kenarda ise on üç sivri kemerle avluya açılmaktadır. Kesme küfeki taşla örülmüş sivri kemerli revak cephesini önde baklava dilimli başlıklara sahip olan mermer sütunlar taşımaktadır (Şekil 6.78).

Şekil 6.78 Edirnekapi Mihrimah Sultan Cami-Medrese Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revak zeminleri, avlu zemininde yaklaşık 20 cm yüksektir. Kenarları mermer bloklarla bordürlenmiş olan revak zeminleri altıgen formlu tuğla döşelidir. Revakların yan kemerleri, pandantif, kubbe ve tonozları tuğla örgülüdür ve yüzeyleri sıvanmamıştır (Şekil 6.79).

Medrese hücrelerinin avluya bakan cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Her bir öğrenci hücresi dikdörtgen açıklıklı birer pencere ile avlu revaklarına açılmaktadır. Eyvanların iki yanlarında yer alan hücrelerin revak yönünde girişleri bulunmamaktadır. Diğer hücrelerin girişleri düz atkılıdır. Kapı ve pencereler kesme küfeki taştan sövelere sahiptir. Girişler tek kanatlı ahşap kapılı, pencereler demir parmaklıklıdır (Şekil 6.79).

Şekil 6.79 Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi Doğu Revakı (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücrelerinin zeminleri revaklardan 10 cm yüksektedir ve altıgen tuğlalarla döşenmiştir. Bazı hücreler 3,70 x 3,70 m bazıları 3,70 x 3,75 ölçülerinde iç hacimlere sahiptir. Kubbe, pandantif ve duvar yüzeyleri sıvalıdır. Hücrelerin dışarıya açılan pencereleri yoktur. Girişin yanında revaka açılan birer pencereyle aydınlanmaktadır. Girişin karşısındaki duvarlarının merkezinde üçgen kemerli ocak nişleri, ocağın iki yanında ise dikdörtgen dolap nişleri bulunmaktadır (Şekil 6.80).

Şekil 6.80 Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Her iki kanadın güney yönünde yer alan ikinci hacimleri, birbirlerine simetrik olarak yerleştirilmiş ve sivri kemerlerle önlerindeki revaka açılan kubbeli eyvan şeklinde düzenlenmiş mekânlardır. 2,90 m genişlikleriyle hücrelerden daha dar olan eyvanlar, düz atkılı birer kapıyla yanlarındaki hücrelere ulaşım sağlamaktadırlar. Eyvanların oda kapıları aksının gerisinde zeminleri yükseltilmiş ve birer sekiye dönüştürülmüştür. Zeminleri altıgen formlu tuğla döşelidir. Duvarlar sıva ile kaplanmış ve üzeri

boyanmıştır. Kubbe ve pandantiflerin tuğla dokusu ise sıvanmadığından algılanabilmektedir (Şekil 6.81).

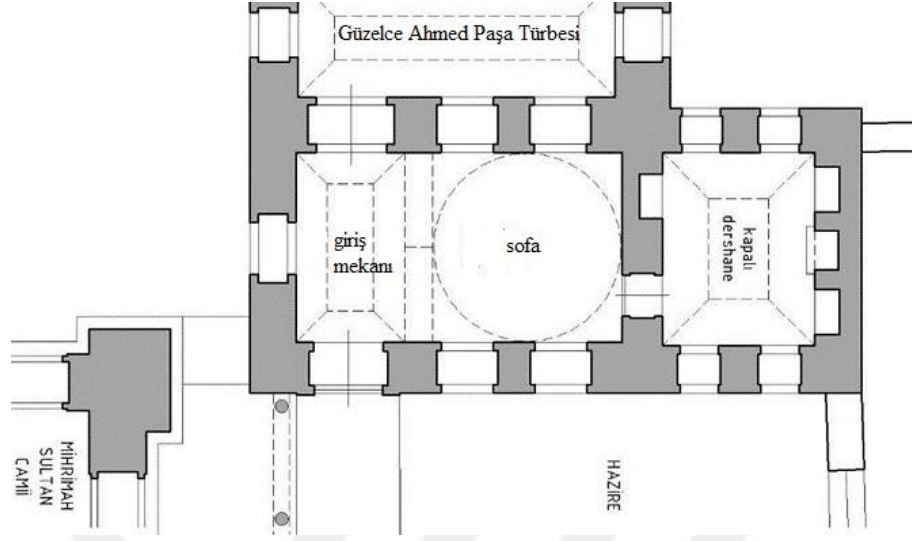
Şekil 6.81 Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi Batı Eyvanı ve Kubbesi (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, Güzelce Ahmet Paşa Türbesi'yle organik bir bütünlük içinde, külliye'nin batı girişine yakın bir konumda, caminin güneybatısında yer almaktadır. Kible ekseninde uzanan dikdörtgen planlı türbenin kuzey cephesine bitişik bir şekilde çapraz ekseninde konumlanmış olan mektep, türbeyle birlikte külliye içinde bir L oluşturmaktadırlar. Kuzeyinde dikdörtgen planlı bir hazire bulunmaktadır. Yapı günümüzde Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi dış ölçüleri itibarıyla 15,00 x 7,25 m ölçülerinde, enine yatık bir dikdörtgendir. Mektebin dikdörtgen kütlesi, ortadaki kubbeli, yanlarda aynalı tonoz örtülü üç birimden meydana gelmektedir (Plan 6.20). Doğu yönündeki aynalı tonoz örtülü ilk mekân, 2,70 x 4,65 m ölçülerindedir ve kuzeyindeki kapıyla yapıya girişi, aynı aksta güneyindeki başka bir kapıyla da türbeye giriş imkânı vermektedir. Ortadaki kubbeli mekân, 4,65 x 4,65 m ölçülerindedir ve doğusundaki giriş mekânına sivri kemeriyle açılırken, batısındaki dersane hacmine geçiş sağlayan bir sofa niteliğindedir. Batı yönündeki aynalı tonoz örtülü son mekân ise mektebin

dershanesidir.⁴⁰⁶ Aynalı tonoz örtülü olan dershane hacmi 4,73 x 2,73 m ebadında bir iç mekâna sahiptir.

Plan 6.20 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi (Balcan C. 2018)

Edirnekapı Sıbyan Mektebi dıştan bitişiğindeki türbeyle yapısal bir bütünlük içinde almaşık taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Duvarların örgüsünde üç sıra tuğla, bir sıra muntazam kesme taş kullanılmıştır. Duvarları üstten kesme taştan düz bir saçak kornişini sınırlamaktadır. Kubbe ve pandantifler kurşun kaplıdır. Ortada yer alan kubbe muntazam kesme taştan sekizgen bir kasağa oturmaktadır. Dershane tonozunun batısında yükselen ocak bacası, tuğladan kare gövdeli ve kurşun kaplı piramidal külahlıdır (Şekil 6.82).

Şekil 6.82 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

⁴⁰⁶ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.455.

Sıbyan mektebinin doğu, batı ve güney cepheleri, aynı boyutlarda pencerelerden oluşan iki katlı pencere düzenine sahiptir. Giriş kısmının, külliye'nin güney avlusuna bakan batı cephesinde atlı üstlü açılmış iki penceresi bulunmaktadır. Dershane hacminin Hacı Muhiddin Cami Sokağı'na dönük batı cephesiyle, güney cephesinde iki alt iki de üst pencereden oluşan dörtlü pencere düzeni yer almaktadır. Dikdörtgen alt pencereler taş söveli ve lokmalı demir parmaklıktır. Üst pencereler, üç tuğla-bir taşla almaşık örgülü sivri kemer açıklığına, yuvarlak gözlü alçı revzenli dışlıklara sahiptir (Şekil 6.83).

Yapının girişin de bulunduğu kuzey cephesi iki farklı düzenlemeye sahiptir. Cephenin dershanenin olduğu batı tarafında diğer cephedekilerle aynı boyut ve özelliklerde altı üstlü dört pencere bulunmaktadır. Cephede, kubbeli sofanın teşkil ettiği kısımda ise pencere düzeni tek katlıdır. Sofanın diğerlerinden daha büyük boyutlarda yan yana açılmış iki dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Taş söveli, lokmalı demir parmaklık bu pencereler, almaşık örgülü sivri hafifletme kemerleri altındadır. Yüksek hafifletme kemerlerin alınlıkları düzgün kesilmiş kesme taş örgülüdür. Cephenin batısında aynı tip hafifletme kemeri altında yapının dikdörtgen formlu mermer kapısı yer almaktadır. Etrafi cepheden 12 cm çıkma yapan profilli mermer silmelerle çerçevelenmiş olan portalin, iki renkli taştan basık kemerli açıklığı bulunmaktadır. Kilit taşında bir gülbezek motifi bulunan kemerin üzerinde ise boş bir kitabelik bulunmaktadır. Yapıya iki kanatlı ahşap kapıyla girilmektedir (Şekil 6.83).

Şekil 6.83 Sıbyan Mektebi'nin Batı (sol) ve Güneydoğu (sağ) Yönlerinden Görünümleri (Özyürek, K. 2019).

Birbirine büyük bir sivri kemerle açılan aynalı tonozlu giriş mekânı ile kubbeli orta sofa, geride yer alan türbeyle ilişkilidir. Giriş mekânı, basık kemer açıklıklı, dikdörtgen formlu mermer bir kapıyla türbeye giriş sağlamaktadır. Orta sofanın ise

türbeyle görsel bağlantı kuran, kenarları profilli mermer söveli büyük boyutlu iki dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Bu pencereler, sofanın dışarıya açılan pencereleriyle aynı ebattadır (2,70 x 1,78 m) (Şekil 6.84).

Şekil 6.84 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, Giriş ve Sofa Mekânları (Özyürek, K. 2019).

Orta sofadan dersane hacmine düz atkılı, kenarları profilli mermer sövelerle çerçevelenmiş bir kapı vasıtasıyla girilmektedir (Şekil 6.86). Dershanenin zemini sofadan 20 cm yüksektedir. Bütün yüzeyleri sıvalı olan mekânın aynalı tonoz örtüsünün eteği kesme taştan bir silmeyle dönülmüştür. Tonozun ayna yüzeyi ise kalemişi geometrik bir kompozisyonla bezenmiştir. Mekânın içi üç yönde de dörder olmak üzere toplam 12 pencereyle aydınlanmaktadır. Batı cephesinin merkezinde üzeri üçgen formunda ocak nişi yer almaktadır. Girişin yanında pencerelerin ebadında dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Alt pencereler ve niş düz mermer sövelerle çerçeveledir. Üst pencerelerin içlikleri ortada birkişel motifli, kenarlarda kare ve dikdörtgen gözleri kırmızı ve yeşil renkli camlarla dekore edilmiştir (Şekil 6.85, Şekil 6.86).

Şekil 6.85 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dershane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.86 Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dershane Mekânı Batı ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi, D. Kuban'ın ifadesiyle ‘‘kare çardağın olağanustu bir anıtsallık kazandığı’’ camisiyle Osmanlı Mimarisi içinde özel bir yere sahiptir.⁴⁰⁷ Şehrin en önemli aksının çıkış noktasında, eğimli bir topografyada, dar bir arsa üzerinde inşa edilmiş orta ölçekli bir Suriçi külliyesidir. Mimar Sinan, arazinin eğimi nedeniyle hamam hariç bütün külliye yapılarını yüksek bir set üzerinde, alanın kısıtlı olması nedeniyle de birbirleri arasında organik bağlar kurarak tasarlamıştır. Bu anlayışla medrese, caminin şadırvanlı avlusunun iki yanına, sıbyan mektebi ise türbenin önüne inşa edilmiştir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi, Mimar Sinan'ın camiyle medreseyi aynı şadırvanlı avlu etrafında tasarladığı örneklerden biridir. Medrese hacimleri, üç yönde revaklı avlunun doğu ve batı yönündeki revaklarının gerisinde, iki kol halindedir ve alışılmış düzende bir dershanesi yoktur. Mimar Sinan aynı tasarım düşüncesini daha önce Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi'nde U düzeninde bir medreseyle uygulamıştı.

U düzenindeki avlu revaklarının taban kenarına hücre konulamayışı, batı kolunun daha kısa olması, külliye arsasının güney yönünde surlar ve sur boyunca uzanan yol tarafından sınırlanmasına bağlanmaktadır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.276.

⁴⁰⁸ AHUNBAY, Z. (1998). a.g.m. s.258.

Medresede bir dersane hacminin bulunmayışı ise farklı yorumlara neden olmuştur. A. Kuran'a göre, istenseydi bir dersane yapılabilirdi ancak derslerin camide yapılması düşünülmüş, dolayısıyla medrese Beşiktaş Sinan Paşa'da olduğu gibi dershanesiz tasarlanmıştır.⁴⁰⁹ D. Kuban ise caminin dersane olarak kullanılması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, Mihrimah Sultan gibi bir ünlü sultan kızının külliyesinde dershanenin bulunmayışının yadırganacak bir durum olduğunu, var olma ihtimali olan bir dershanenin afetler nedeniyle yıkılmış olabileceğini belirtmiştir.⁴¹⁰

D. Kuban ayrıca Evliya Çelebi'nin "medresenin avluyu üç yönde kuşattığı" şeklindeki betimlemesine, Hadika'da geçen "çifte medrese" ifadesine, İhtifalci Ziya Bey'in külliye "iki medrese vardı" beyanlarına da dikkat çekerek medresenin mevcut durumuna ihtiyatla yaklaşmıştır. D. Kuban söz konusu kaynaklardan hareketle ikinci bir medresenin var olup olmadığı bilinmediğini bunun ancak arkeolojik bir çalışmayla anlaşılabilirliğini, öte yandan mevcut medresenin U düzeninde ve dersaneli olabileceğini ifade etmiştir.⁴¹¹

Bu çalışmada ise medresenin mevcut durumunun vakfiyede belirtilen haliyle uyduğu, dolayısıyla güney yönünde hücrelerin ve ayrıca bir dershanesinin olmadığı, iki kolda da yer alan ve yanlarındaki iki odalarıyla birlikte birer derslik olarak kullanılmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. G. Necipoğlu'nun sadeleştirerek aktardığı vakfiye metninde medrese ve çevresi şu şekilde tasvir edilmektedir: "Melih ve sena hülasası olan ışık dolu caminin iç avlusuna bitişik, on yedi oda içeren, behtet ve pahada kusursuz, süs ve bezemede eşsiz, sağlam temelli ve yüksek sütunlu bir medrese inşa edip ve muhterem avlunun çevresine, sağlam bina edilen altmış iki dükkan ile karşısında, alt katında üç dükkan içeren bir ev ve bitişğinde bir bakkal dükkanı bina eylediler."⁴¹² Söz konusu ifadelerden en önemli ayrıntı, medresenin 17 odalı olarak inşa edilmiş olmasıdır. Medresenin mevcut durumu dikkatli incelendiğinde hâlihazırdaki oda sayısı, vakfiyede verilen oda sayısını karşıladığı görülmektedir. Nitekim eyvanların yanındaki hacimler revaka açılan bağımsız birer hücre olmayıp, eyvanlara bağlanan üç birimli hacimlerdir. Üç birimli bu mekân tasarımlarının tek oda olarak sayılması halinde vakfiyede verilen 17 sayısına ulaşılmaktadır (Plan 6.21). Öte yandan söz konusu iki hücre bir eyvandan oluşan üçlü

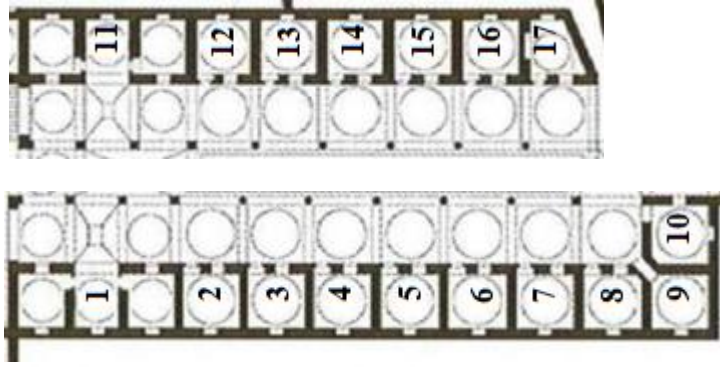
⁴⁰⁹ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.128.

⁴¹⁰ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.455

⁴¹¹ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.454-455

⁴¹² NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.m. s.413

mekân düzenlemelerinin birer derslik olarak tasarlanmış olabileceği akla yatkın gelmektedir. Aynı mekânsal düzenlemenin her iki kolda da olması medresede iki ayrı hoca tarafından ders verilebildiğini, dolayısıyla bu durumda Kuban'ın dikkat çektiği iki çifte medrese ifadelerine de açıklık getirdiğini düşündürmektedir.

Plan 6.21 Edirne Mihrimah Sultan Medresesi Batı ve Doğu Kolları (Kuban, D. 2007'den işlenerek).

Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, türbe yapısıyla olan fiziksel birlikteliğinin ötesinde, aynı giriş mekânını paylaşması, büyük boyutlu pencerelerle görsel ilişki türbeyle görsel ilişkisinin olması açısından sıradışı bir tasarımdır.

Plan şeması açısından biri kubbeli, diğeri aynalı tonoz örtülü iki işlevsel birimiyle iki birimli sıbyan mektebi tipini yansıtmaktadır. Konumu açısından işlevsel mahremiyetine uygun bir şekilde külliye'nin çevre yerleşim dokusuna yakın tarafındadır ve külliye'yi bu yöndeki sokak dokusuna bağlayan kapıyla yön ve mesafe olarak ilişkilidir.

6.7 Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi

Külliye, Topkapı semtinin Fatma Sultan Mahallesi'nde, Topkapı Caddesi ile Arap Emni Yokuşu arasında yer almaktadır. Sur içi ve sur dışı olmak üzere iki kısımdan oluşan semtin külliyesinin de içinde yer aldığı sur içi kısmı, Vatan Caddesi ile Mevlevihane Kapısı arasında surlara bitişik olan alanı kapsar ve burası Fatih İlçesinin sınırları içindedir.⁴¹³

Topkapı semti II. Theodosios'un V. Yüzyılda inşa ettirdiği surların ortalarında bulunmaktadır. İsmi buradaki sur kapısından almıştır. Eski ismi Porte Charisius olan, Bizans Döneminde Aziz Romanos Kapısı denilen bu kapıya Topkapı isminin ise Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatması sırasında büyük toplarını burada konuşlandırmasından dolayı verildiği bilinmektedir. Fetihden sonra yoğun iskâna tabi tutulan ve Nahiye-i Bab-ı Top adıyla İstanbul'un 13 nahiyesinde biri olan semt, Rumeli'ye geçişte önemli bir kontrol noktası olmuştur.⁴¹⁴

Külliyesinin banisi Kara Ahmed Paşa, aslen Arnavut olan Enderun'da yetişmiş bir devşirmedir. Yeniçeri Ağalığından sonra Rumeli Beylerbeyi olarak Macaristan Seferine (1543) katılmıştır. Kanuni'nin Safeviler üzerine açtığı ikinci sefer sırasında ise ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. 1552'deki Macaristan Seferi'nde, Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'yla birlikte Temeşvar'ı fetheden Kara Ahmed Paşa, 1553 yılında Şehzade Mustafa'nın boğdurulması olayında yeniçerinin tepkisini çektiği için azledilen Rüstem Paşa'nın yerine veziriazam olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in kızı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Fatma Sultan ile evli olan Kara Ahmed Paşa, veziriazam olduktan iki yıl gibi kısa bir süre sonra 29 Eylül 1555'te idam edilmiştir.⁴¹⁵ İdamında Hürrem Sultan'la birlikte Rüstem Paşanın entrikaları ve rakibi Semiz Ali Paşa'nın veziriazam aleyhinde yaptığı çalışmaların etkili olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁶

Kara Ahmed Paşa'nın fırtınalı siyasi hayatı külliyesinin inşa sürecini de etkilemiştir. Vakfiyesinin idamından kısa bir süre önce tescil edildiği bilindiği halde külliyesinin inşası birkaç kez kesintiye uğramış ve inşaatı uzunca bir süre atıl kalmıştır.⁴¹⁷ Kaynaklarda verilen inşa tarihleri net değildir. Birçok araştırmacı külliyesinin inşasıyla

⁴¹³ GÖZELLER, A. (2013). Topkapı Semti. İstanbul'un Kitabı Fatih, Cilt:I, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul,332-337, s.332

⁴¹⁴ GÖZELLER, A. (2015). a.g.m. s.332

⁴¹⁵ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.506-508

⁴¹⁶ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.508

⁴¹⁷ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.509

ilgili 1554 ile 1565 arasında değişen birbirinden farklı tarihler vermiştir.⁴¹⁸ Ancak bahsedilen tarihlerde külliyeinin inşasının önce paşanın idamı nedeniyle durdurulduğu, sonra da Mihrimah Sultan'ın Edirnekapı'da Kara Ahmed Paşa Külliyesine yakın bir yerde külliye yaptırmak istemesiyle iki vakfın mütevellileri arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sonrası Kanuni Sultan Süleyman'ın 1563'de çıkardığı bir fermanda yasaklandığı bilinmektedir.⁴¹⁹

Hadika'da ise külliyeinin inşasını Kara Ahmed Paşa'nın başlattığı, ölümünden sonra ara verildiği, 10 yıl sonra Rüstem Paşa'nın emriyle inşasına tekrar devam edildiği ve yedi yıl sonra (1571-1572) tamamlandığı yazılıdır.⁴²⁰ Ancak 1564-65 yıllarına denk gelen bu tarihin, Rüstem Paşa'nın 1561 yılında vefat ettiği bilindiğinden doğru olmayacağı ileri sürülmüştür.⁴²¹

Gülru Necipoğlu, bazı belge ve bilgilerden hareketle külliyeinin 1571-72'lerde tamamlandığını, külliyeinin tamamlanmasına sebep olan kişinin ise Rüstem Paşa değil Sokollu Mehmed Paşa olduğunu ileri sürmüştür. Necipoğlu'nun aktardığına göre: İ. H. Konyalı'nın okuyup yayınladığı, Kara Ahmed Paşanın sandukası üzerinde yer alan ancak bugün mevcut olmayan 18 satırlık sülüs bir kitabede, temeli atılmış caminin uzun yıllar geri kaldığı ancak Sultan II. Selim'in (1566-74) tahta çıktıktan sonra inşasına izin verdiği, hayratın böylelikle tamamlanabildiği bilgileri yer almaktadır.⁴²²

Bir zamanlar cami içinde asılı bulunan ve Kara Ahmed Paşa'nın bendelerinden Haydar tarafından yazılan bir başka kitabede ise caminin inşaatına Paşa'nın idamından on yıl sonra 1565'te başlandığı ve yedi yıl sonra tamamlandığı yine İ. H. Konyalı tarafından okunmuştur.⁴²³

Gülru Necipoğlu'na göre, söz konusu belgelerde geçen 1565 ile 1571-72 yılları arasındaki süreç, Sokollu Mehmed Paşa'nın veziriazamlık yaptığı 1565-79 tarihiyle örtüşmektedir. Kara Ahmed Paşa'nın idamı sonrasında Rüstem Paşa'nın ikinci defa veziriazam olmasıyla durdurulan proje, Rüstem Paşa'nın 1561'de ölümüyle bir ivme kazanmış bu sefer de Mihrimah Sultan vakfıyla ilgili ortaya çıkan ihtilaf nedeniyle

⁴¹⁸ ASLANAPA, O. (1986). s. 222'de, 1554-59; Doğan Kuban, 1997, s. 96-97'de 1550 sonları; Aptullah Kuran.1987. s. 111 'de 1558-60 ve Günay, 1998, s. 68-69'da 1558-65 tarihlerini verirler.

⁴¹⁹ NECİPOğLU, G. (2013) a.g.e. s.506

⁴²⁰ AYWANSARAYI, H. H. (1987). a.g.m. s.195

⁴²¹ EYİCE, S. (1993). a.g.m. s.437

⁴²² NECİPOğLU, G. (2013). a.g.e. s.508-509. Kitabe için bkz: KONYALI, İ. H. (1950). Mimar Koca Sinan'ın Eserleri, İstanbul.

⁴²³ KONYALI, İ. H. (1950). a.g.m. s.17-18.

1563 tarihli padişah fermanıyla bir kez daha durdurulmuştur. Bu dönem ise Kara Ahmed Paşa'nın çektiği paşalardan olan Semiz Ali Paşa'nın veziriazamlığına denk gelmektedir (1561-65). Semiz Ali Paşa'dan sonra Kara Ahmed Paşa'nın yakın silah arkadaşı olan Sokollu Mehmed Paşa'nın veziriazam olmasıyla külliye inşasına izin verilmiş, 1568-69 tarihinde cami, 1571-72'de ise bütün külliye tamamlanarak hizmete açılmıştır.⁴²⁴

Külliye, Kara Ahmed Paşa'nın ölümünden iki ay önce tescil ettirdiği vakfiyesine göre: cami, sıbyan mektebi, 16 oda ve 1 dershaneden oluşan medrese, 16 odalı zaviye, çeşitli müştemilatı ile bir de imareten oluşacaktı. Günümüzdeki külliye ise sadece cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve türbe yapıları bulunmaktadır.⁴²⁵ Vakfiyede bahsi geçen zaviye ve imaret yapıları, muhtemelen sıkıntılı inşaa süreci nedeniyle yapılamadığı veya yapıldıysa da günümüze ulaşamadığı düşünülmektedir.⁴²⁶

Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nin mimarı, dönemin baş mimarı Mimar Sinan'dır. Cami, medrese ve türbe yapıları Tuhfetü'l Mi'marin, Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye'de kayıtlıdır.⁴²⁷

Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi, İstanbul'un yedinci tepesi sayılan yükseltinin kuzey sathında, bir dönem akan Bayrampaşa Deresi'nin geçtiği vadiye hâkim bir noktaya kurulmuştur.⁴²⁸ Külliye yapılarının üzerinde yer aldığı alan, batıdan doğuya doğru alçalan hafif eğimli bir topografyaya sahiptir. Yapılar arazinin durumu ile birlikte çevre sokak ve yerleşim dokusuna uydurulduğundan, külliye tasarımında herhangi bir aksenal ya da geometrik düzenleme söz konusu değildir. Külliye'nin merkezi yapısı olan enine yatık dikdörtgen planlı cami, camiyle aynı şadırvanlı avluyu paylaşan medrese, düzgün geometriye sahip olmayan bir dış külliye avlusu içinde, batı yönünde zemine oturan doğu yönünde eğime bağlı olarak yükselen bir set üzerinde birlikte ele alınmıştır. Caminin güney cephesinin önü hazire olarak değerlendirilmiştir. Türbe ve sıbyan mektebi ise kible ekseninde uzanan cami-şadırvanlı avlu-medrese üçlüsünün kuzey batısında, Topkapı Caddesine cephe verecek şekilde yerleştirilmiştir.

⁴²⁴ Necipoğlu caminin bitiş tarihini bugün yok olan bir çeşmedeki kitabedeki tarihe dayandırır. NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.510-511.

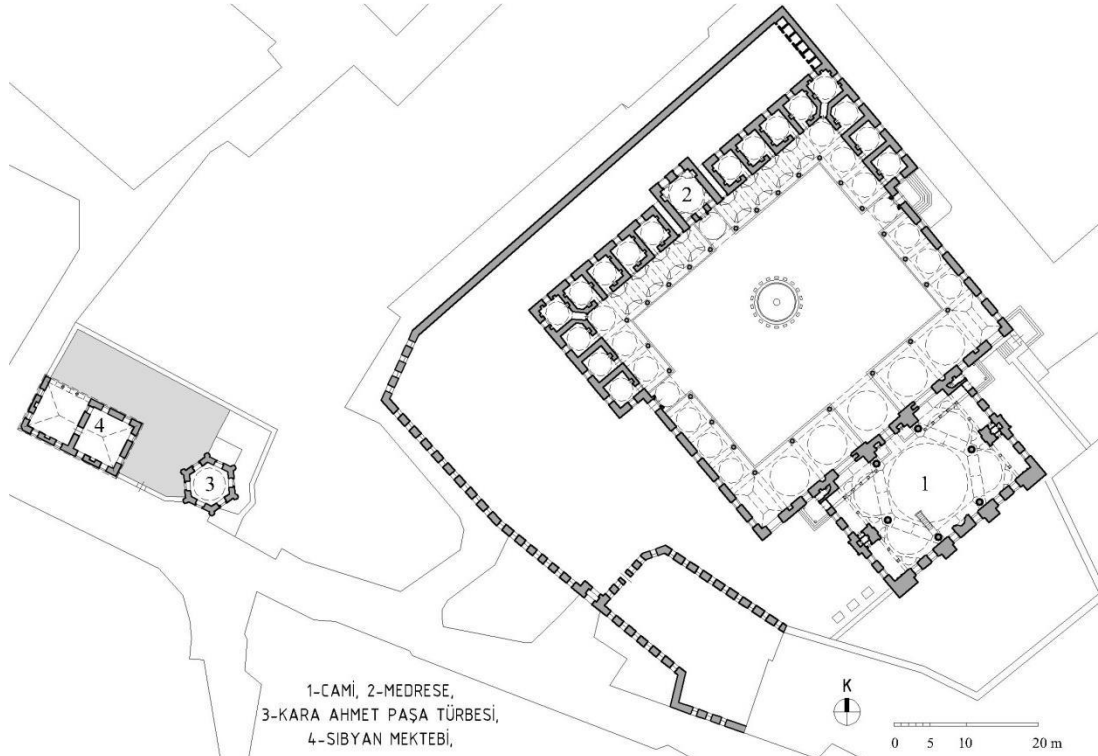
⁴²⁵ YALTKAYA, Ş (1993). Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi. VD, II (1942), s.83-168; EYİCE, S. Kara Ahmed Paşa Külliyesi. DBİA, IV. Cilt, Tarih Vakfı, İstanbul, s.437; NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.509

⁴²⁶ EYİCE, S. (1993). a.g.m. s.437

⁴²⁷ Sai Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye, Hazırlayan: Hayati Develi, Koç Kültür Sanat Tanıtım AŞ, İstanbul, 2003, s 97,102, 103; KURAN, A. (1986). a.g.e. s. 282

⁴²⁸ ÜLGEN, A. S. (1942). Topkapı'da Ahmed Paşa Hey'eti. Vakıflar Dergisi, 2 169-171. S 169

Çevre duvarları birbirine bitişik olan bu yapılardan mektep kuzeyde, kubbeli ve altıgen gövdeli türbe ise güneyde yer almaktadır. Her iki yapının konumlanışları caddenin uzanışına bağlı olarak güneydoğu- kuzeybatı aksındadır (Plan 6.22).

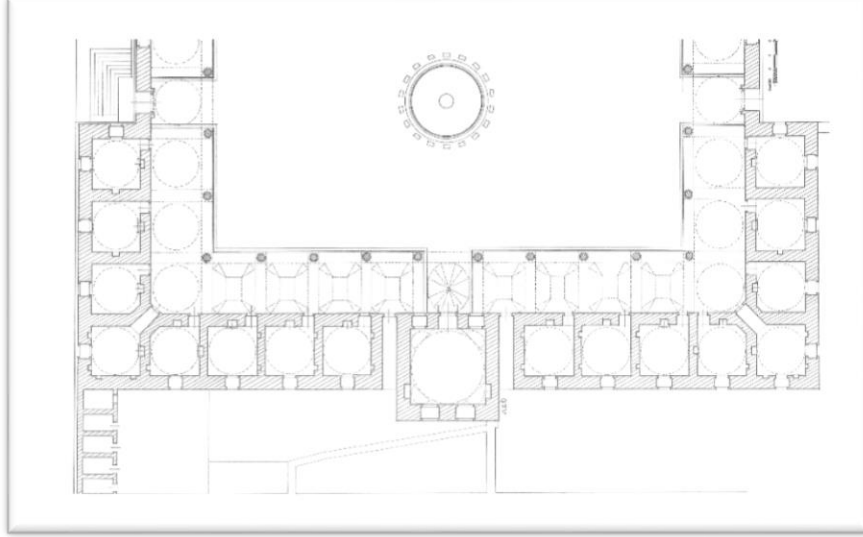

Plan 6.22 Topkapı Kara Ahmet Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Balcan, C. 2018).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Kara Ahmet Paşa Külliyesi'nin medresesi, Mimar Sinan'ın caminin şadırvanlı avlusu etrafında inşa ettiği diğer bir örnektir. Ortak avlu cami kütesinden oldukça geniş, kible eksenine dik gelişen enine yatık dikdörtgen planlıdır. Şadırvanlı avluyu güneyden anıtsal ölçülerde beşi kubbeli, ikisi tonozlu yedi birimden oluşan son cemaat yeri revakı, diğer üç yönde ise daha mütevazı ebatlarda bir revak dizisi çevrelemektedir. Avluya ulaşım doğu ve batı yönlerinde birbirine simetrik iki girişle sağlanmıştır. Bu girişler merkez eksenden bir revak birimi mesafesince kuzeye kaydırılmıştır. Şadırvan da yan girişlerle, mihrap aksının kesiştiği noktaya yerleştirildiğinden avlunun merkezinde değildir. Avluya doğu ve batı yönlerindeki altışar revak birimi ve köşe revak birimleri kubbe ile kuzeydeki dokuz birimden sekizi aynalı tonozlarla örtülüdür. Dershane girişi önündeki revak ise yıldız biçiminde dilimli kubbelidir (Plan 6.23).

Plan 6.23 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Planı (Ülgen, A.S. 1944).

Medrese, dikdörtgen planlı avlunun kuzey kenarının tamamını, doğu ve batı kenarlarını ise merkezden kuzeye kaydırılmış avlu yan girişlerinden itibaren U düzeninde saran, 16 öğrenci hücreleri ile bir derhane hacminden oluşmaktadır. Kare planlı ve kubbeli derhane hacmi, U'nun taban kenarının merkezinde, mihrapla aynı eksendedir. Geride medrese kütesinden dışa doğru taşma yapan dershanenin iki yanında, helaların bulunduğu arka bahçeye geçit veren birer dehliz bulunmaktadır. Dehlizlerden sonra her iki yanda L biçiminde birbirine simetrik olarak sıralanmış, sekizer kare planlı, kubbe örtülü öğrenci hücreleri yer almaktadır (Plan 6.23).

Medresenin dış kütesi, cami, son cemaat yeri revakı ve avlu revaklarının muntazam kesme taş dokusuna karşılık taş-tuğla-derz ve yer yer moloz taş duvar örgüsüyle farklılaşır. Yapının batı cephesi taş-tuğla derz almaşık duvar örgüsüne sahipken, kuzey ve doğu duvarlarının köşelerinde kesme taş, yüzey genelinde kaba yonu taş kullanılmıştır. Eğimin fazla, kotun düşük olduğu doğu cephesi, bir set üstündedir ve beş payanda set duvarını desteklemektedir. Beden duvarlarını üstte kesme taştan bir saçak kornişini sınırlamaktadır (Şekil 6.87).

Medresenin bütün cepheleri, cami ve avlu dış cephe kompozisyonuna uyum gösteren iki katlı pencere düzenine sahiptir. Yalnızca derhane cephesinde iki kat halinde açılmış dörtlü pencere grubunun üzerinde bir tepe penceresi daha bulunmaktadır. Alt sıra pencereler, tuğla hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, dörtkenarlı taş söveli ve madeni şebekelidir. Üst pencereler tuğla örgülü sivri kemerli ve alçı revzenlidir (Şekil 6.87). Medreseye ulaşmak için kullanılan doğu ve batı yönündeki

avlu kapıları sade ve gösterişsizdir. Kesme taştan profilli silmelerle çerçevelenmiş dikdörtgen bir yüzeyel niş içinde mermerden basık kemerlidirler. Doğudaki girişe kot farkından dolayı 10 basamaklı, üç yönlü bir merdivenle çıkılmaktadır (Şekil 6.88).

Şekil 6.87 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Batı Cephesi ve Kuzeydoğudan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.88 Şadırvanlı Avlunun Doğu Girişi ve Medresenin Güneydoğudan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Ortak avlunun kenarları dört yönden revaklarla çevrilidir. Oldukça büyük tasarlanmış olan avlunun giriş aksında şadırvan yer alır. Güneyde avlu revaklarına bağlanan son cemaat yeri revaklarıyla avlu revakları arasında bariz bir boyutsal fark bulunmaktadır. Son cemaat yeri revağı orantısız anıtsallığı nedeniyle organik bütünlüğüne rağmen avludan kopuk, kendi içinde bir bütünlüğe sahip, beş kemerli bağımsız bir unsur olarak algılanır.⁴²⁹

⁴²⁹ ÖZEL, M. K. (2004). Tapınma Mekânının Çözümlemesinde Bir Metod Önerisi Olarak Yol Kurgusu ve Sinan Dönemi Osmanlı Şehir Külliyesi Örneği. MSGSÜ, FBE, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, s.79

Revak cepheleri ve kemerler kesme taştandır. Revak cephesini üstte profilli bir saçak kornişini sınırlamaktadır. Avlu revakları doğu ve batıda altışar, kuzeyde ise dokuz sivri kemerle avluya açılmaktadırlar. Kemerlerin üzerine oturduğu sütunlardan kapı önlerinde olanlar kırmızı ve yeşil granit, diğerleri beyaz mermerdendir. Sütun başlıklarının bazıları baklava dilimi desenli bazıları tırtıllı ve köşeleri sarkıtlı biçimdedir ve gelişigüzel sıralanmışlardır.⁴³⁰ Avlunun toprak zemininde mihrap ekseninde geniş, giriş ekseninde ise dar döşenmiş taş yol kurgusu, mekânlar arasındaki dolaşımı düzenlemektedir. İki yolun kesiştiği noktada bütünüyle mermerden poligonal bir şadırvan yer almaktadır (Şekil 6.89).

Şekil 6.89 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi ve Şadırvanlı Avlu (Özyürek, K. 2019).

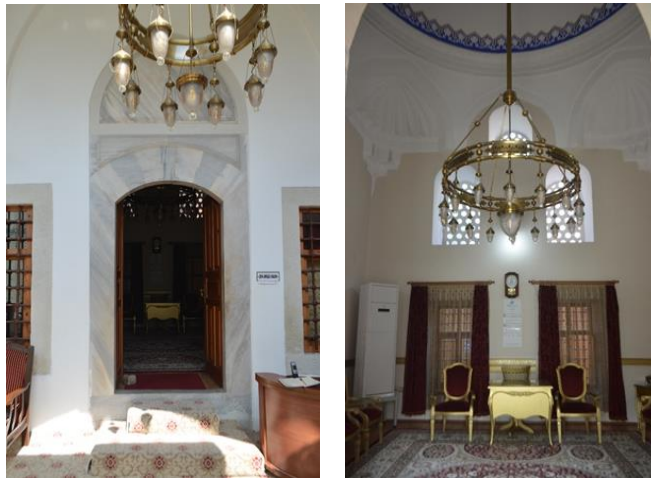
Revak zemini toprak avlu zemininden yükseltilmiş, taş döşelidir. Revak derinliği, 3, 70 m'dir. Revakların yan kemerleri hücre duvarlarına taş konsollar vasıtasıyla oturmaktadır. Hücrelerin revak cepheleri, revak yan kemerleri ve bütün revak birimlerinin üst örtü iç yüzeyleri sıvanmış ve beyaz renk boyayla boyanmıştır. Medrese önünde yer alan revaklardan yan kollardakilerin kubbe etekleri ve pandantiflerinde yenilenmiş kalemşi süslemeler bulunmaktadır. Tabanda yer alan aynalı tonozlu revakların tonoz köşeleri mukarnaslarla dolgulanmış, tonoz etekleri kubbelerde olduğu gibi palmetli bir kuşakla kalemşi olarak dönülmüştür (Şekil 6.90).

⁴³⁰ KURAN, A. (1986), a.g.e. s.104

Şekil 6.90 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Kubbeli Doğu ve Tonozlu Kuzey Revakları (Özyürek, K. 2019).

Merkezde şadırvanın vurguladığı mihrap aksının kuzey ucunda yer alan derslane hacmi, revak zemininden 30 cm yüksektir. Dershanenin revak cephesinin merkezinde iki dikdörtgen pencere arasında, sağır yuvarlak kemer altında basık kemerli açıklığı bulunan mermer bir girişi bulunmaktadır. İç mekâna iki kanatlı ahşap bir kapıyla girilmektedir. Zemin parke döşelidir. Bütün iç yüzeyleri sıvanmış ve boyalıdır. Derslane mekânı, 5,60 x 5,60 m iç ölçülere sahiptir. Kare planlı hacmin üzerini örten kubbe 5,60 m çapındadır ve tabanları mukarnaslı çıkmalarla dolgulanmış dilimli tromplara oturmaktadır. Kubbe eteği ise palmet motifli kalemşi kuşakla dönülmüştür. Mekân, revaka açılan iki penceresinden başka, girişin karşısındaki duvarda açılmış iki alt, iki üst, bir de tepe penceresiyle aydınlanmaktadır (Şekil 6.91). Yan duvarları sağır olan derslanede mihrap ve ocak bulunmamaktadır.

Şekil 6.91 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Derslane Girişi ve Derslane Mekanı (Özyürek, K. 2019).

Dershane hacminin iki yanında yer alan dehlizler 120 cm genişliğinde, tuğladan basık tonoz örtülü olup medresenin gerisindeki bahçeye ve helalara ulaşım sağlarlar. Dehlizlerden sonra iki tarafta L şeklinde sıralanan öğrenci hücrelerinin revaklara açılan pencereleri yoktur. Hücrelere taş söveli, dikdörtgen açıklıklı, tek kanatlı ahşap kapıları vasıtasıyla girilir. Öğrenci hücreleri, küçük farklar göstermekle birlikte genel olarak 3, 25 x 3,50 m ölçülerinde iç mekânlara sahiptirler. Üzerleri, pandantifli kubbelerle örtülüdür. Bütün iç yüzeyler sıvalı ve boyalıdır. Dışarıya bakan duvarlarında bir alt, bir üst pencereleri bulunmaktadır. Sivri külahlı ocakları giriş duvarındadır. Yan duvarlarının biri sağırdır, diğerinde ise iki niş bulunmaktadır (Şekil 6.92).

Resim 6.92 Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

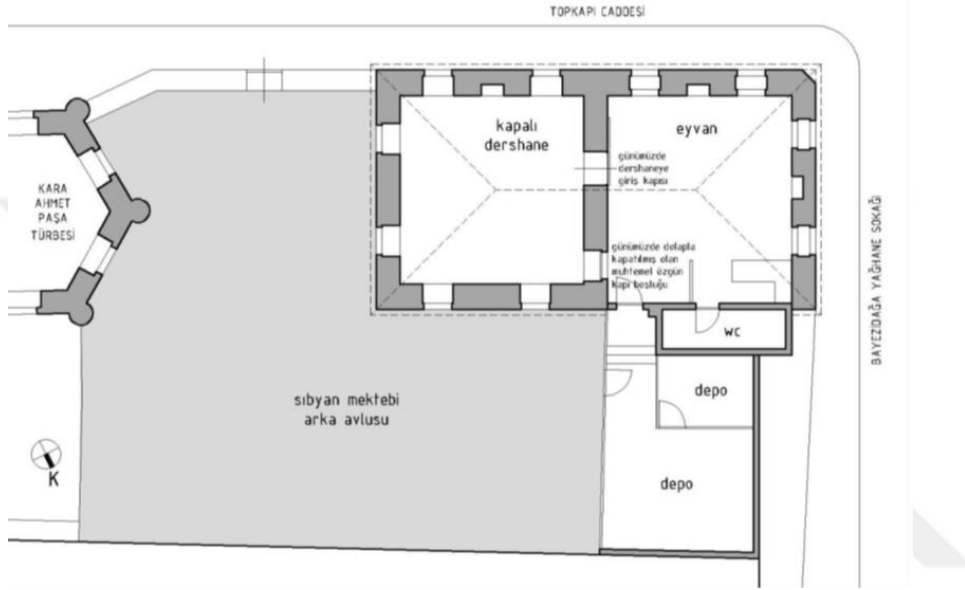
Sıbyan Mektebi:

Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nin sıbyan mektebi, baninin türbesiyle birlikte külliye avlusunun dışında çevre sokak dokusuyla ilişkilendirilerek konumlandırılmıştır. Mektep, külliye avlusunun kuzey batısında, Topkapı Caddesi ile Bayezid Ağa Yağhane Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Türbe ise sıbyan mektebinin güneyinde cadde ile Un Değirmeni Sokağı'nın kesiştiği köşededir. İki yapı birbirine bir çevre duvarıyla bağlanmıştır.

A. S. Ülgen, 1944 tarihli makalesinde sıbyan mektebini bir kaide üzerinde (sokl) iki sıra tuğla, bir sıra taşla inşa edilmiş, biri önü revaklı yarı açık (veranda), diğeri kapalı (salon), iki birimden meydana gelen, üstü çatılı basit bir yapı olarak tarif etmiştir. Veranda olarak nitelendirdiği yarı açık birimle ilgili olarak ayrıca, çatısının Haseki

Mektebi'nde olduğu gibi iki direğe oturan kemerlere taşınmış olabileceğini ifade etmiştir.⁴³¹ Sıbyan mektebi günümüzde ise yapıya eklenen baraka şeklindeki ekler nedeniyle özgünlüğünü yitirmiş durumdadır.

Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi günümüzdeki haliyle: Topkapı Caddesi'ne teğet uzanan 8,15 x 15,00 m ölçülerinde iki birimden oluşan dikdörtgen planlı, üzeri dört yöne eğimli, kiremit kaplı çatıyla örtülü bir yapıdır (Plan 6.24).

Plan 6.24 Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi Planı (Balcan, C. 2018).

Yapının Bayezid Ağa Yağhane Sokağı'na doğrudan cephe veren kuzey duvarı ile Topkapı Caddesi'ne cephe veren batı duvarı iki sıra tuğla, bir sıra taştan oluşan taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. İki duvarın kesiştiği kuzeybatı köşesi mukarnaslı köşe çalığı şeklinde pahlıdır. Batı cephesinde tek sıra halide dizilmiş dört, kuzey cephesinde iki pencere yer almaktadır. Pencere kesme taş örgülü, taş alınlıklı hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, kenarları profilli kesme taş söveli ve lokmalı demir parmalıklıdır (Şekil 6.93).

Mektebin türbeye dönük güney cephesi ile avluya bakan doğu cephesinin duvarları özgün almaşık düzenini yitirmiştir. Tuğla sıraları düzensiz, taşlar kabayonudur. Her iki cephede de ikişer dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, madeni şebekeli pencere bulunmaktadır. Duvarların üst bitimlerini geniş bir saçak kornişini sınırlamaktadır.

⁴³¹ ÜNVER, A. S. (1944) a.g.m. s.170-171

Özgün durumunda önü açık olması gereken birimin önünde ise sonradan eklenmiş barakalar bulunmaktadır. Günümüzde Ahilik Vakfı'na tahsis edilmiş olan yapı kapalı tutulduğundan içine girilememiştir. 2018 yılında yapıda inceleme yapan C. Balcan'ın ifadelerine göre yapı iç mekân özelliklerini tamamen yitirmiş durumdadır. Yarı açık mekân içten içe 6,30 x 7,30 m, kapalı derslik mekânı ise 6,30 x 6,40 m ölçülerindedir. Üzerleri düz ahşap tavanla örtülü iki mekân birbirine muhdes bir kapıyla açılmaktadırlar. Özgün olduğu düşünülen bir kapı ise bir dolap nişine dönüştürülmüştür. Kapalı mekânın duvar yüzeylerinde, pencere kenarlarında sonradan yapıldığı belli olan kalemişi bezemeler görülmektedir (Şekil 6.94).⁴³²

Şekil 6.93 Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi Kuzeybatı ve Güneybatıdan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.94 Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi Sofa (sol) ve Derslik Mekânı (Balcan, C. 2018).

Değerlendirme:

Topkapı Kara Ahmet Paşa Külliyesi, genel külliye tasarımı açısından bazı yönleriyle dönem özelliklerinden farklılıklar gösterir. İlk olarak dikkati çeken türbenin

⁴³² BALCAN, C. (2018). A.g.t. s.

konumudur. Alışıla gelmiş düzende külliye haziresinde yer alması gereken yapı burada külliye avlu duvarlarının dışında ve sokakla ilişkilendirilmiştir. Bu durumu arsanın darlığı veya başka bir fiziki sınırlayıcı unsur ile izah etmek tatmin edici olmaz. Zira bu ölçekte bir yapı için külliye içinde yeterince alan bulunmaktadır. Aptullah Kuran'a göre türbe kapı kitabesinde de yazdığı gibi Kara Ahmed Paşa'nın idamından üç yıl sonra 1558-59'da yapılmıştır ve bu tarihte külliye arsasının yeri bile belli değildir. Öyle ise külliye türbenin inşasından sonra yakınındaki arsaya sonradan kurulmuş olmalıdır.⁴³³ Gülru Necipoğlu da önce türbenin yapıldığını daha sonra da aslında Edirnekapı'da inşa edilmesi düşünülen külliye'nin Mihrimah Sultan vakfıyla düşülen ihtilaf neticesinde Topkapı'ya kaydırıldığını ve türbenin yakınına inşa edildiğini belirterek türbenin külliye dışında kalmasına benzer bir açıklık getirir.⁴³⁴

Külliye tasarımında dikkati çeken diğer bir özellik ise caminin ölçülerine kıyasla şadırvanlı avlunun alışılmışın dışındaki büyüklüğüdür. Caminin önünde yer alan ve yanlardan dışa taşan beş kemerli son cemaat yeri revakı da yine aynı şekilde basık kemerli devasa pencereleri, geniş ve yüksek kemer açıklıkları ve revak kubbelerinin anıtsallığıyla klasik ölçülerin dışında bir örnektir.⁴³⁵

Orta ölçekli ve dar bir programa sahip olmasına rağmen Kara Ahmet Paşa Külliyesi'nin Osmanlı Mimarisi içindeki ayrıcalıklı yeri, Mimar Sinan'ın mekân organizasyonu, strüktürel biçimlenişi ve üst örtü kompozisyonu açısından önemli çözüm denemelerini uyguladığı camisinden kaynaklanır. Kara Ahmed Paşa Camisi, Mimar Sinan'ın merkezi kubbe altında en geniş ve bölünmemiş mekâna ulaşma yolunda denediği altıgen çardak varyasyonunu, kendine özgü çözümlerle ortaya koyduğu ilk camisidir.⁴³⁶

Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi, Mimar Sinan'ın dar arsalarda, alanı ekonomik kullanma adına başvurduğu, şadırvanlı avlu etrafında cami-medrese birlikteliği esasına dayanan tasarımlarının olgun bir örneğidir. Camisinde olduğu gibi medresesi de genellikle bu tasarım türünün ilk örneği olan Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi ile

⁴³³ KURAN, A. (1986). a.g.e s.106

⁴³⁴ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.509-510

⁴³⁵ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.104

⁴³⁶ Mimar Sinan'ın mekânsal kurguları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; KUBAN, D. (2007). a.g.e. s 315-330

karşılaştırılır.⁴³⁷ Sinan Paşa Medresesinin mevcut durumunun özgünlüğüne şüphe ile yaklaşılsa da iki örnek arasında fark büyüktür. Her iki medrese avluyu U biçiminde sarar ancak Sinan Paşa Medresesinde kapalı hacimler farklı ölçülerdedir ve revaklarla birlikte odaların üst örtüleri kiremit kaplı, kırma ahşap çatılıdır. En bariz fark ise Sinan Paşa Medresesi'nde bir dersane hacminin olmayışıdır.

Mimar Sinan, Kara Ahmed Paşa medresesinde camide olduğu gibi daha özenli bir tasarım ortaya koymuştur. Öğrenci odaları eşit ölçülerde, simetrik bir düzende yerleştirilmiştir. Kapalı hacimlerin üzerini kubbelerle, revak birimlerini ise kubbe ve kubbemsi tonozlarla örtterek mimari bir çeşitlilik ortaya koymuştur. Öte yandan Sinan Paşa'da olmayan dersane mekânını medreseye ekleyerek yapıya işlevsel bağımsızlık kazandırmıştır. Aynı zamanda dersane hacmini mihrap ekseni üzerine konumlandırılmış, dersane ile cami cümle kapısı arasındaki bütün öğeleri de vurgulayarak etkin, anlamlı ve simgesel bir mimari anlatım ortaya koymuştur.⁴³⁸

Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nin medresesi, avlusunun oransal boyutu, taşıyıcı sütunlarının başlıkları ve dış beden duvarlarının örgü sistemi dışında klasik normların neredeyse bütünü bünyesinde toplamıştır. Ayrıca vakfiyesinde belirtilen ve baninin ölümüyle bir vasiyete dönüşen bir dersane ve on altı odalı medreseyi avlu etrafına yerleştirdikten sonra, yan avlu giriş kapılarının olması gereken yer olan merkezden son medrese odalarının bitişiğine kaydırılması, avlunun vasiyete uyma zorunluluğundan olsa gerek medreseye göre biçimlendirildiği söylenebilir.

⁴³⁷ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.512

⁴³⁸ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.106

6.8 Edirne Selimiye Külliyesi

Edirne Selimiye Külliyesi, Edirne'nin Merkez İlçesi'ne bağlı Meydan Mahallesi'nde yer almaktadır. Külliye, Sultan II. Selim'in emriyle Mimar Sinan tarafından 1569-1575 yılları arasında⁴³⁹, Edirne'nin eski kale içi yerleşiminin batısında, daha önce üzerinde Eski Edirne Sarayı'nın ve Baltacı Muhafızları Kışlası'nın olduğu, şehre hâkim bir tepe üzerine kurulmuştur.⁴⁴⁰

Külliye bütünlüğü içinde Osmanlı Mimarisinin taç yapısı olarak nitelendirilen, Mimar Sinan'ın başyapıtı Selimiye Camisi ile birlikte, biri darülhadis diğeri darülkurra olmak üzere iki medrese, bir arasta, bir de sıbyan mektebi yer almaktadır. Külliye de ayrıca müstakil birer yapı olarak külliye nin fiziksel bütünlüğünde yer almayan ancak özel mekân düzenlemeleriyle külliye nin işlevsel bütünlüğü içinde var olan, arasta içinde bir muvakkithane, cami içinde de bir kütüphane bulunmaktadır.⁴⁴¹

Kente hâkim bir tepe üzerinde kurulmuş olan külliye nin üzerine oturduğu alan, doğu-batı istikametinde gittikçe alçalan eğimli bir topografyaya sahiptir. Külliye yi oluşturan yapılar, bu eğimli arazide düz bir zemin elde etmek amacıyla oluşturulmuş bir set üzerinde, aksenal bir düzende yerleştirilmiştir.

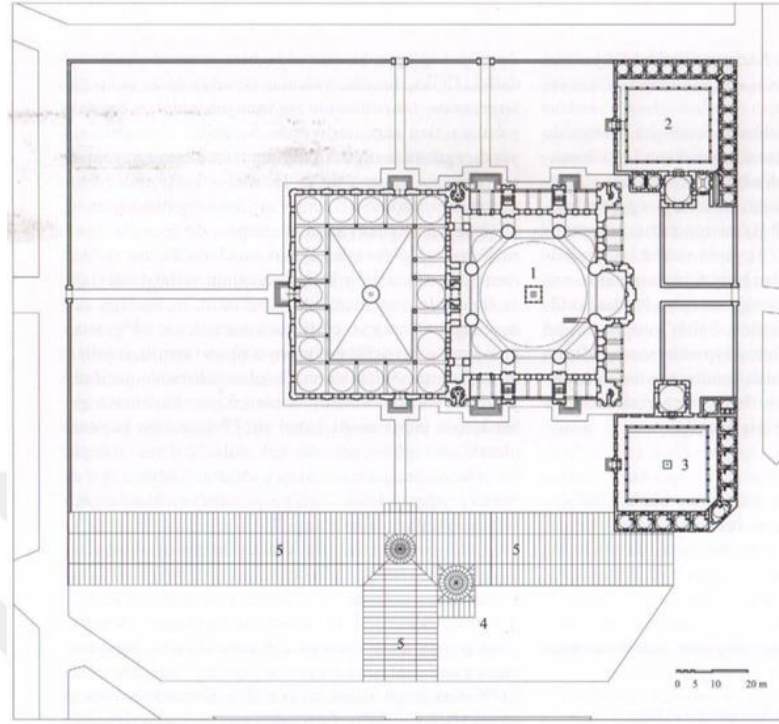
Söz konusu set üzerinde bir dış duvarla çevrelenmiş olan dikdörtgen planlı dış külliye avlusunun merkezinde, şadırvanlı avlusuyla birlikte cami yer almaktadır. Caminin kible yönünde, külliye dış avlusunun güneydoğu ve güneybatı köşelerine, bu köşelerde külliye dış duvarlarını da oluşturacak şekilde iç avlulu iki medrese simetrik olarak yerleştirilmiştir. Ana eksen de yer alan caminin kible cephesinin iki köşesinde birer tali eksen oluşturan medreselerin arasında kalan alan ise hazire olarak değerlendirilmiştir. Külliye nin batısında, diğ er bir eksen de ise cami ve medreselerin üzerinde yer aldığı platforma paralel olarak uzanan T planlı arasta ve arastaya bitişik vaziyette sıbyan mektebi yer almaktadır. Arasta, düz bir zemin elde etmek amacıyla oluşturulmuş olan platformun doğal zeminle arasındaki kot farkının en yüksek olan kenarında zemine oturtulmuştur. Böylece bir yandan bu alanın değerlendirilmesi ile külliye ye bir akar

⁴³⁹ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.299

⁴⁴⁰ www.kulturvarliklari.gov.tr/57318,edirne-selimiye-camii-kulliyesi-yonetim-planipdf 15.09. 2018

⁴⁴¹ MÜLÂYİM, S. ve ÇOBANOĞLU, A. V. Selimiye Camii ve Külliyesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, C 36, 430-434

kazandırılmış, bir yandan da cami ve medreselerin üzerinde yer aldığı platformu destekleyen bir payanda sistemi oluşturulmuştur⁴⁴² (Plan 6.25).

Plan 6.25 Edirne Selimiye Külliyesi Vaziyet Planı (Necipoğlu, G. 2013). 1- Cami, 2- Darülhadis Medresesi, 3- Darülkurra Medresesi, 4- Sıbyan Mektebi, 5- Arasta.

Külliyede Yer alan Eğitim Yapıları:

Darülkurra Medresesi:

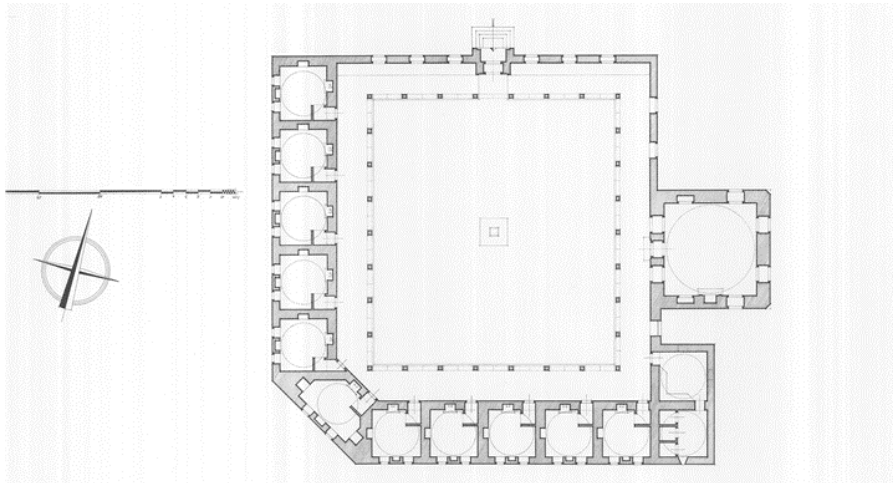
Darülkurra Medresesi, külliye'nin genel tasarımı içerisinde darülhadis ile birlikte ele alınmıştır. Her iki yapı benzer plan şeması, yapısal özellikleriyle anıtsal mabedin mihrap cephesinin iki köşesine simetrik olarak konumlandırılmışlardır. Uzun yıllar boş ve bakımsız kalan medrese, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün yürüttüğü bir proje kapsamında 2007 yılında restore edilerek müze haline getirilmiştir. Yapı bu tarihten beri Selimiye Vakıf Müzesi olarak işlev görmektedir.⁴⁴³

⁴⁴² Bazı kaynaklarda arastanın bütünüyle Davut Ağa tarafından yapıldığı yazar. Bazı kaynaklarda ise Mimar Sinan'ın ilk etapta bir dükkân sırası inşa ettiği, Davut Ağa'nın da daha sonra bu dükkân dizisine paralel bir sıra ve bu sıranın ortasından dik olarak uzanan kısa bir sıra dükkân daha ekleyerek burasını T planlı bir arastaya dönüştürdüğü yazmaktadır. Doğan Kuban, Mimar Sinan'ın burada bir çarşı tasarladığının bilindiğini, Davut Ağa tarafından yapıldığı rivayetin ise belgelenemediğine dikkat çeker. KUBAN, D. (2007) Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınevi, İstanbul. s 311-312

⁴⁴³ SUNA, U. M. (2010), Selimiye Vakıf Müzesi (Selimiye Dar'ül Kurra Medresesi), Vakıflar Dergisi, Sayı 33, 169-174. S.164-165

Darülkurra Medresesi, genel külliye planı içerisinde bir set üzerinde yer alan külliye dış avlusunun güneybatı köşesinde yer almaktadır. Üzerinde yer aldığı setin bu köşesi, arazinin eğimine bağlı olarak yüksek bir kot farkına sahip olduğundan, bu noktada setin altına kemerlerle dışa açılan tonozlu hacimler yerleştirilmiştir. Üst yapıyı destekleyen strüktürel öğeler olarak inşa edilen bu hacimler, birer dükkân olarak ayrıca işlevlendirilmişlerdir.

Darülkurra, dört yönde revaklı dikdörtgen bir açık avluyu batı ve güney yönlerinde L şeklinde saran öğrenci hücreleri ile doğu revaklarının gerisinde bağımsız bir dersane hacminden oluşan medrese plan şemasına sahiptir. Külliye'nin güneybatı köşesinde kible eksenine göre uzunlamasına konumlanan darülkurranın girişi iç avlunun, külliye avlusu yönündeki kuzey kenarının merkezindedir. Avlunun batı ve güney kenarında yer alan revakların gerisinde kubbeli 11 öğrenci hücresi, köşesi pahlanmış ve birbirine eşit iki kol halinde gelişen bir L şeklinde sıralanmaktadır. Yapının güneybatı köşesinin pahlanmış olmasından dolayı asimetrik bir plan arz eden köşe hücresinin dışında diğer hücreler kare planlıdır. L'nin güney kolunun ucuna, iki kubbeli kare birimden oluşan dikdörtgen bir hacim avlunun doğu kenarını bir birim dönecek şekilde eklenmiştir. Kare planlı, kubbeli bir yapı olan dersane hacmi ise avlunun doğu kenarının merkezinden bir revak birimi mesafesinde güneydedir. Kütlesi bütünüyle medreseden dışa taşkın bir şekilde inşa edilmiş olan dersane hacmi geleneksel yeri olan giriş ekseninden çapraz eksene, çapraz eksenden de bir miktar güneye kaydırılmıştır.

Plan 6.26 Edirne Selimiye Darülkurra Medresesi Planı (A. S. Ülgen, 1948).

Medresenin kuzey cephesi hariç, diğer bütün beden duvarları caminin düzgün kesme taş dokusuyla hiyerarşik ilişki kuran, bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla hatıllı taş-tuğla-

derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Darülkurranın batı ve güney cephesi, her hücre duvarında iki alt ve üstte bunların ortasında açılmış bir tepe penceresinden oluşan üçlü pencere gruplarının tekrar edildiği iki katlı bir cephe kompozisyonuna sahiptir. Alt pencereler, kesme taştan kaş kemerli sağır nişler altında dikdörtgen açıklık ve taş sövelidir. Tepe pencereleri ise kaş kemerli ve alçı revzenlidir (Şekil 6.95). Her iki medrese arasında açıklıklı hazire duvarı ve duvarın ortasında hazireye girişi sağlayan basık kemerli bir kapı yer almaktadır. Medresenin diğer medreseye ve hazireye dönük cephesi, dershane hacminin kare gövdesinin bütünüyle dışa taşırılmasından dolayı hareketlidir. Dershanenin kuzey, güney ve doğu cephelerinde altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır (Şekil 6.95).

Şekil 6.95 Selimiye Darülkurra Medresesi Batı ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.96 Selimiye Darülkurra Medresesi Batı ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin külliye avlusuna bakan kuzey cephesi ise dış külliye avlusu içinde cami ile doku bütünlüğü sağlayacak şekilde muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Avlu girişi, cephe duvarından öne doğru çıkma yapan, cephe duvarından oldukça yüksek tutulmuş, üç yönden profilli silmelerle çerçevelenmiş, mukarnaslı kavsaralı bir niş

içinde basık kemerli açıklığı olan anıtsal bir taç kapı şeklinde düzenlenmiştir. Selçuklu Dönemi medrese kapılarını anımsatan taç kapının her iki yanında ise cephe duvarına açılmış ve dıştan yuvarlak kemerli yüzeysel nişler içine alınmış dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli üçer pencere yer almaktadır. Cepheye tek sıra halinde yerleştirilmiş bu pencereler külliye yan avlusuyla medrese avlusu arasında görsel bir bağ kurmaktadır (Şekil 6.97).

Şekil 6.97 Selimiye Darülcürra Medresesi Kuzey (Giriş) Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin iç avlusuna, üç yönlü bir merdivenle çıkılan anıtsal taç kapının altındaki basık kemerli ve iki ahşap kanatlı açıklıktan girilir. Kareye yakın dikdörtgen planlı iç avlunun merkezinde, girişle aynı eksende küçük bir su fıskiyesi yer almaktadır. Merkezden dört yöne doğru gelişen bir yürüyüş yolu kurgusuna sahip avlunun zemini topraktır.

Avluyu dört yönde kuşatan revak birimleri, plan ölçeğinde öğrenci hücrelerinden küçük ve düşeyde öğrenci hücrelerinden daha alçaktırlar. Kare planlı revak birimleri, önde kare kesitli payelerden birbirine, geride ise payelerden duvarlara atılmış olan taş kemerleriyle dikkat çekmektedir. . Revak cepheleri, kemerler ve onları taşıyan kare kesitli payeler muntazam kesme taştandır. Revakların üzeri içten beşik tonozlarla dıştan ise avlu yönüne eğimli, kurşun kaplı bir çatıyla kapatılmıştır. Revak çatısı, hücrelerin kasnaksız kubbeleri kurşun kaplıdır. Kubbelerin önünde yükselen ocak bacaları tuğladan kare gövdeli olup, tepesi kesik pramidal taş külahlara sahiptir (Şekil 6.98, Şekil 6.99).

Şekil 6.98 Selimiye Darülcürra Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.99 Selimiye Darülcürra Medresesi Kuzey ve Doğu Revakları (Özyürek, K. 2019).

Revakların zemini, kenarlara döşenmiş 50 cm genişliğindeki taş bloklarla 30 cm avlu zemin kotundan yükseltilmiş ve altıgen formlu tuğla döşenmiştir. Yan kemerleri olmayan revakların üzeri uzunlamasına beşik tonozla örtülüdür. Külliye avlusuna dönük kuzey revaklarının pencere duvarları muntazam kesme taştandır. Duvarın önünde girişin her iki yanında 40 cm yüksekliğinde, 95 cm genişliğinde taş sekiler bulunmaktadır. Revakların tonoz örtüleri ve öğrenci hücrelerinin revak cepheleri sıvalı ve boyalıdır.

Hücrelerin revaka açılan pencereleri yoktur. Hücreler revaklara kesme taş söveli, düz atkılı girişleriyle bağlanmaktadır. Hücrelerin revak girişlerinin gerisinde, 1,70 x 0,90 m ebadında, 1,70 m yüksekliğinde küçük giriş mekânları bulunmaktadır. Hücrelere giriş, bu mekânlardan basık kemerli açıklıklarla dolaylı olarak sağlanmıştır. Hücreler bazı farklılıklar bulunmakla birlikte 3,75 x 3,90 m ölçülerindedir. Bütün kubbe,

pendantif ve duvar yüzeyleri sıvalıdır. Zeminleri altıgen formlu tuğla döşelidir. Medresede sadece bir hücrede yaşmaklı ve külahlı bir ocak bulunmaktadır. Diğer hücrelerin giriş duvarlarında olması gereken ocak nişleri, dikdörtgen nişlere dönüştürülmüştür. Hücreler dışarıya bakan duvarlarında açılmış iki alt, bir üst pencereyle aydınlanmaktadır. Hücrelerde biri iki alt pencerenin arasında, diğeri yan duvarda olmak üzere ikişer dolap nişi bulunmaktadır (Şekil. 6.100).

Şekil 6.100 Selimiye Darülcürra Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Darülcürra Medresesi'nin doğu cephesinin merkezinde yer alan dershanesi, bütün kütleyle dışa çıkma yapan kare planlı, kubbeli bir hacimdir. Bütünüyle almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiş olan hacmin üzerini örten kurşun kaplı kubbesi, on iki kenarlı bir kasnağa oturmaktadır.

Dershane mekânına kesme taştan profilli silmelerle çerçeve içine alınmış dikdörtgen formlu, iki renkli taştan basık kemer açıklıklı, iki ahşap kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Giriş açıklığı içten Bursa Kemerli olarak düzenlenmiştir. Mekân, 7,40 x 7,40 m ölçülerinde iç hacme sahiptir. Kubbeye geçişlerde pendantifler kullanılmıştır. Zenini revak zemininden 40 cm yüksektedir ve altıgen formlu tuğla kaplıdır. Meken, girişin karşı duvarında altı üstlü dört, yan duvarlarda iki alt, bir üst, giriş duvarında iki alt olmak üzere toplam 12 pencereyle aydınlanmaktadır. Güney duvarının merkezinde yüksek dikdörtgen formlu, mukarnaslı kavasarı olan bir mihrap yer almaktadır. Yan duvarların revak tarafında karşılıklı yerleştirilmiş birer niş bulunmaktadır. Alt pencereler ve nişler kenarları profilli taş sövelidir. Üst pencerelerin çiçek desenli, renkli camlı içlikleri bulunmaktadır. Kubbe göbeğinde içi geometrik şekillerle dolgulanmış bir güneş kursu, kubbe eteğine ise palmetli bir kuşak kalemişi olarak işlenmiştir. Pendantif kenarları ise kiremit renkli bir şeritle dönülmüştür (Şekil 6.101).

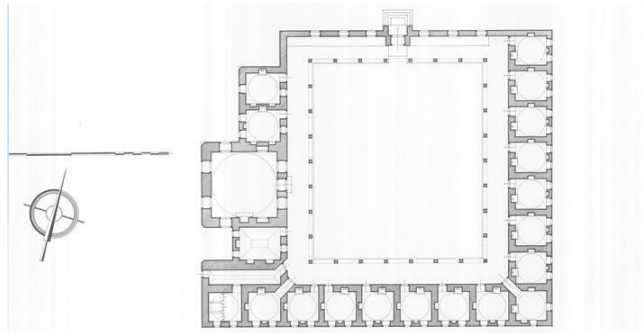

Şekil 6.101 Selimiye Darülcürra Medresesi Dershane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

2) Darülcürra Medresesi:

Selimiye Darülcürra Medresesi, darülcürranın simetrisinde külliye'nin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Medrese, genel mimari tasarımı açısından darülcürraya benzemekle birlikte, aralarında plan özellikleri ve mekân organizasyonları açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Darülcürrayla aynı ölçülerde dikdörtgen planlı, dört yönde revaklı bir iç avluya sahip yapının öğrenci hücrelerinin dizilişindeki düzeni, daha fazla mekân elde etme düşüncesiyle dersane tarafına daha fazla hacim yerleştirilmesi nedeniyle medrese plan şeması asimetrik bir U şemaya dönüşmüştür. Medresenin asimetrik plan şemasında U'nun batı kolu, minarenin konumu nedeniyle bir hücre mesafesinde kısa bırakılmıştır. Yapının plan üzerinde simetrisini bozan diğer bir unsur ise güney batı köşedeki hücrenin batısına kubbeli bir mekânın daha eklenmiş olmasıdır. Bu sebeplerden medrese planının esasını teşkil eden dikdörtgen şema, kuzey batı köşede içe girinti yaparken, güney batı köşede batı yönünde çıkma yaptığından ortaya asimetrik bir plan şeması çıkmıştır (Plan 6.27).

Edirne 6.27 Selimiye Darülcürra Medresesi Planı (A. S. Ülgen, 1948).

Camiye dönük giriş cephesinde kesme taş, diğer cephelerde taş-tuğla-derz dolgu kullanımı, güneyde hücre cephelerinde üçlü pencere gruplarından oluşan cephe kompozisyonu, dersane cephelerinde çift sıra pencere düzeni, girişlerde taç kapı ve pencere düzenlemesi; revak örtü sisteminde altta tonoz üstte tek yöne eğimli çatı kullanımı, revak kemerlerinin kaş kemer formu, kare planlı revak taşıyıcılarının ve revak cephesinin kesme taş örgüsü; dersane ve öğrenci hücrelerinin planları, ocak ve niş düzenlemeleri ve diğer iç mekân özellikleri her iki medresede de nerdeyse aynıdır (Şekil 6.102, Şekil 6.103).

Darülhadis Medresesinde farklı olarak medrese hacimlerinin revak cepheleri, hücrelerin dışarıya dönük duvarları ve dersane hacminin bütün duvarları sıvanmamıştır. Hücrelerin dışa dönük duvarlarındaki iki alt penceresi ile pencerelerin arasında açılmış nişlerin taş söveleri geniş tutularak duvarın pencere üst seviyesine kadar bütünüyle taş kaplanması sağlanmıştır (Şekil 6.104). Hacimlerin revak duvarlarında ve dersane mekânında ise kaba yonu taş ve tuğlaların düzensiz olarak kullanıldığı bir duvar örgüsü söz konusudur. Dersane mekânında Üst pencerelerin sivri kemerleri tuğla örgülüdür. Alt pencereler, tuğla alınlıklı ve tuğla örgülü sivri kemerli hafifletme kemerleri altındadır (Şekil 6.105).

Şekil 6.102 Selimiye Darülhadisî Kuzey (Giriş) Cephesi ve Güneydoğudan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.103 Selimiye Darülhadisî Avlusu.

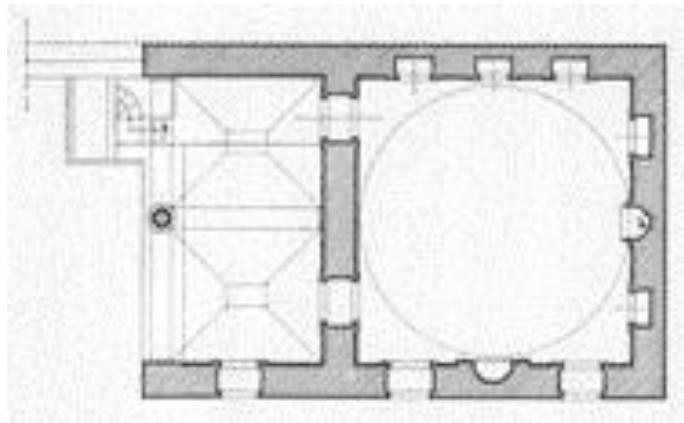
Şekil 6.104 Selimiye Darülhadisî Öğrenci Hücresi.

Şekil 6.105 Selimiye Darülhadis Medresesi Dershane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Selimiye Sıbyan Mektebi, külliye avlusunun batı kenarı boyunca camiye paralel şekilde uzanan T planlı arastayla birlikte külliyenin batı eksenini oluşturmaktadır. Mektep, arasta kollarının birleştiği noktanın güney tarafında arastaya bitişik vaziyette bir bodrum katı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiştir. Sıbyan mektebi, kare planlı, kubbeli bir dershane hacmi ile dershanebatısında aynalı tonoz örtülü iki birimli bir revaklı sofadan oluşan 14,30 x 10,30 m ebadında dikdörtgen planlı bir yapıdır (Plan 6.28).

Plan 6.28 Edirne Selimiye Sıbyan Mektebi Planı (A. S. Ülgen, 1948).

Yapının ana beden duvarları, külliye'nin diğer ikincil yapıları olan arasta ve medreselerde olduğu gibi taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Beden duvarlarını üstte profilli bir saçak sınırlarken, aynı saçak almaşık duvar örgülü kubbenin oturduğu çokgen kasnakta da devam eder. Kasnak üzerinde yer alan kubbenin küre formu dikkat çekicidir.

Yapı kuzey ve doğu yönlerinden arastaya bitişik olduğundan dıştan yalnızca güney ve batı cepheleri algılanabilmektedir. Güney cephede bodrum katı seviyesinde iki dikdörtgen pencere ile basık kemerli bir kapı yer almaktadır. Üst katta ise dikdörtgen planlı üç pencere taş ve tuğlayla oluşturulan kemer düzenlemesiyle taçlandırılmıştır. Kemer alınlıklarına da alçı revzenler yerleştirilmiştir. Cephede kubbe kasnağının altında dersane mekânının tam ortasına gelecek şekilde küçük bir pencere daha yer almaktadır (Şekil 6.106).

Şekil 6.106 Selimiye Sıbyan Mektebi (Özyürek, K. 2019).

Batı yönündeki revaklı sofaya kuzeybatı köşede bir hacim içinde oluşturulmuş dönel bir merdivenle çıkılır. 8,20 x 5,30 m ebadındaki mekân, yanlarda duvarlara, ortada mukarnas başlıklı bir mermer sütuna oturan iki sivri kemerle dışarıya açılmaktadır.

Derslik mekânı revaklı sofaya açılan kenarları profilli taş söveli dikdörtgen bir pencere ve profilli mermer silmelerle çerçeve içine alınmış iki renkli taştan basık kemerli bir kapıyla bağlanmaktadır (Şekil 6.107).

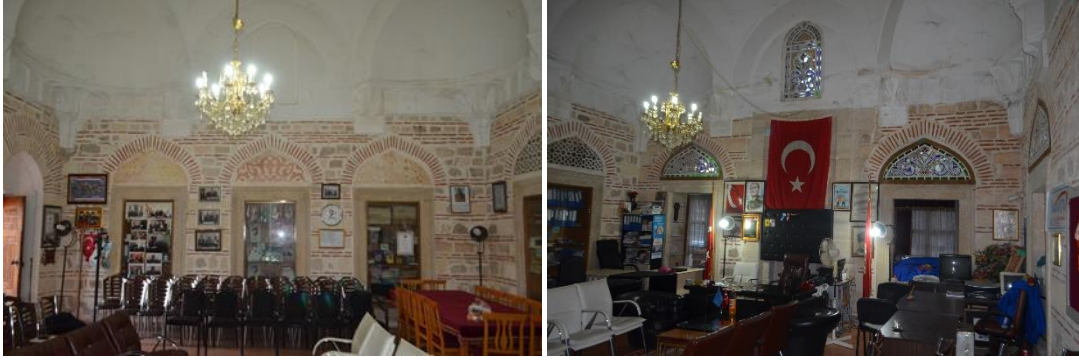

Şekil 6.107 Selimiye Sıbyan Mektebi Giriş Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Derslik mekânının iç hacmi 8,25 x 7,90 m ölçülerindedir. Dıştan sekizgen kasnağa oturan kubbeğe geçişler içte tromplarla sağlanmış, trompların altları ise mukarnaslarla dolgulanmıştır. Mekânın kubbe, kasnak ve tromplarının iç yüzeyleri sıvalı, duvarlar sıvasızdır. Taş-tuğla-derz almaşık örgülü duvarlarda taşlar ve tuğlalar düzensizdir. Mekân revaka açılan bir penceresinden başka güney duvarında açılmış bir üst, iki alt pencereyle aydınlanmaktadır. Tuğla örgülü sivri hafifletme kemerleri altında yer alan alt pencereler kenarları profilli taş sövelidir. Hafifletme kemerlerinin alınlıkları bitkisel motifli, renkli camlı içliklerle kapatılmıştır. Girişin karşısındaki doğu duvarının merkezinde dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış yaşmaklı bir ocak, ocağın iki yanında pencere ebatlarında iki niş bulunmaktadır. Kuzey duvarında ise aynı ölçülerde yan yana üç niş yer almaktadır. Nişler alt pencereler gibi tuğla hafifletme kemerleri altındadır ve kenarları profilli taş sövelerle çerçevelenmiştir. Hafifletme kemerlerinin sağır alınlıkları ise geometrik ve bitkisel motifli kalemişleriyle bezenmiştir (Şekil 6.108, Şekil 6.109).

Şekil 6.108 Selimiye Sıbyan Mektebi Batı (Giriş) ve Doğu Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.109 Selimiye Sıbyan Mektebi Kuzey ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Selimiye Külliyesi'nin eğitim yapıları, külliye ölçeğinde değerlendirildiğinde gerek anıtsallıkları, gerek konumları, gerekse malzeme kullanımı açısından genelde camiyi, özelde ise merkezi büyük kubbeyi vurgulayan unsurlar olarak tasarlandıkları kanaatini uyandırır. Mimar Sinan bu etkiyi daha çok karşıtlık ilkesini uygulayarak elde etmiştir. Örneğin caminin bütününde kullanılan kesme taş malzeme ile arasta, sıbyan mektebi ve medreselerin taş-tuğla-derz duvar örgüsü arasında yaratılan tezatlık caminin görsel algısına katkı yapar. Öte yandan bu yapıların, nerden bakılırsa bakılsın caminin algılana birliğini kesintiye uğratmayacak, onun anıtsallığını gölgelemeyecek şekilde özellikle dikeyde belli bir ölçüde tutulduğu görülür. Yatayda ise medreselerin mihrap duvarının bittiği noktalardan itibaren yerleştirilerek güney yönünden caminin önünün açılması yine bu bağlamda değerlendirilebilir.

Medreselerin, caminin oluşturduğu ana eksen üzerinde üstelik caminin iki köşe yanına birer tali eksen oluşturacak şekilde simetrik yerleştirilmesi külliyenin geometrik düzenini daha da pekiştirmekle birlikte medreselerin dersane mekânlarının giriş eksenindeki bilindik yerlerinden alınarak çapraz eksenlere kaydırılmasını gerektirmiştir. Çünkü zaten köşelerde avlu sınırlarını oluşturan medreselerin dersane mekânlarının olması gereken kuzey güney aksında girişin karşısına konulmalarına güneyden geçen sokak engel olmuştur. Bu yüzden rasyonel bir çözümle dersanelerin geleneksel yerlerinden kaydırılmalarında bir beis görülmemiştir.

Medreseler her ne kadar işlevsel bağları nedeniyle birlikte ele alınmışlarsa da kendi içlerindeki farklı plan özellikleriyle dikkat çekerler. Darülkurra, sokak köşesinden pahlanmış olmasının dışında güneydoğu köşesinden eklenen bir mekânla hem hücre

dizilişindeki L düzen, hem de dörtgen şemanın formu bozulmuştur. Darülhadişte ise daha üst derece bir medrese olmasından kaynaklı olsa gerek daha fazla mekân gereksinimi U düzende çözümlenmek istenmiş ancak U'nun batı kolu minare engeli nedeniyle kısa kalmıştır. Diğer medresede dörtgeni bozan dikdörtgen mekân, burada U'nun önünde simetrik olarak tekrar edilmiştir. Öte yandan Selimiye Darülkurrası, Mimar Sinan'ın inşa ettiği darülkurrarlar arasında günümüze ulaşabilen hücreli düzene sahip tek örnektir. Yapı, darülhadis medresesiyle birlikte oluşturduğu çifte medrese düzenlemesi ve pahlı köşe dönüşlü planıyla değişik bir uygulama sergilemektedir.⁴⁴⁴

Sıbyan mektebi, iki birimden oluşan dikdörtgen planı, bir alt yapı üzerinde fevkani tasarımıyla genel ilkelere uygunluk gösteren bir yapıdır. Mimari tasarımı açısından farklı bir özellik göstermeyen mektebin farklılık gösterdiği tek husus, ticari bir yapının bitişiğinde konumlandırılmış olmasıdır. Bunda yapının sonradan inşa edildiği göz önüne alınırsa, bitmiş külliye'nin geometrisinin bozulmak istenmeyişinin ve arastanın külliye platformuna yaptığı statik desteğe dolaylı olarak mektebin de katılması düşüncesi etkili olmuş olabilir.

⁴⁴⁴ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.e. 239-309. s.278

6.9 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, İstanbul'un Eyüpsultan İlçesinin merkezinde, Eyüp Sultan Külliyesinin güneybatısında, Camii Kebir Caddesi üzerinde yer almaktadır.

İstanbul'un doğal limanı niteliğindeki Haliç'in yukarı ucunda yer alan Eyüp semti, adını Hz Muhammed'in mihamdarı olan Halid Bin Zeyd ebu Eyyub el- Ensari'den almıştır.⁴⁴⁵ Arapların İstanbul'u ikinci kuşatmaları sırasında (668-669) şehit düşen Eyyub el- Ensari'nin mezarı olduğu var sayılan yerde II. Mehmed tarafından inşa ettirilen türbe ve şehrin ilk selatin camisini içeren Eyüp Sultan Külliyesi (1454-1455), İstanbul'un ilk sur dışı yerleşiminin çekirdeğini oluşturmuştur.⁴⁴⁶ Semt, Osmanlı tarihi boyunca sultanlar, devlet ricali ve halk tarafından manevi değeri yüksek bir yer olarak görüldüğünden çok sayıda vakıf eserin inşa edildiği, dönemin ileri gelenlerinin gömülmek istediği ve padişahların kılıç kuşandıkları bir kutsal ve törensel bir kimliğe sahip olmuştur.⁴⁴⁷

Osmanlı tarihinin en ünlü veziriazamı, Sultan II. Selim'in damadı Sokollu Mehmed Paşa'nın adıyla anılan külliye, medrese, darülcürre, türbe ve çeşmeden oluşan küçük ölçekli bir külliye'dir. Medrese, darülcürre ve türbe, TE ve TB'de Mimar Sinan yapıları olarak kayıtlıdır.⁴⁴⁸ Belgelerden külliyenin Sokollu Mehmed Paşa ve eşi İsmihan Sultan tarafından ortaklaşa inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹ Külliye yapılarından türbe ve medrese hem 1573 tarihli İsmihan Sultan, hem de 1574 tarihli Sokollu Mehmed Paşa vakfiyelerinde kayıtlıdır. Sokollu Mehmed Paşa vakfiyesinde medreseyi Paşa'nın inşa ettirdiği ve eşine hediye ettiği yazılıdır.⁴⁵⁰

Bununla birlikte medresenin inşa kitabesi 1568-69 tarihini ve Sultan'ın ismini vermektedir. Türbe, inşa kitabesine göre Sokollu Mehmed Paşa tarafından genç yaşta

⁴⁴⁵ EYİCE, S. (1998). Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi, Eyüpsultan Sempozyumu II, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 12-37, s.13

⁴⁴⁶ KARA, H. K. (1999). Bir Dünya Kenti İstanbul ve İlk Türk (Osmanlı)-İslam Yerleşmesi Eyüp Üzerine. Eyüpsultan Sempozyumu III, 102-121, s.105

⁴⁴⁷ EYİCE, S. (1998). a.g.m. s.17-18

⁴⁴⁸ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.e. 239-309 s.258

⁴⁴⁹ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.441

⁴⁵⁰ Sokollu Mehmed Paşa'nın vakfiyelerinin kısaltılmış bir derlemesi için bkz. VGM Defter 2104/323, ss. 442-78; Fatih Millet Kütüphanesi, T. 933; Süleymaniye Kütüphanesi. İsmihan Sultan'ın vakfiyesi için bkz, Lala İsmail 737; ve VGM, Defter 572. Aktaran: NECİPOĞLU, G. (2013), a.g.e. s.723, Dipnot:278

vefat eden oğulları için yaptırılmıştır ve 1568-69 tarihlidir.⁴⁵¹ Darülkurra ise inşa kitabesine göre 1579 yılından Sokollu Mehmed Paşa tarafından külliye eklenmiştir.⁴⁵²

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, Camii Kebir Caddesi'nin, güneyinde topografyası düz bir arsa üzerinde inşa edilmiştir. Külliye'nin ana yapıları olan medrese-türbe ikilisi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir avlu duvarı içerisinde, aralarında organik bir bağ kurularak aynı eksen üzerinde tasarlanmıştır. Külliye'ye en son eklenen yapı olan darülkurra ise külliye'nin kuzey doğusunda, girişi cadde üzerinde olan ayrı bir avlu duvarı içerisinde konumlandırılmıştır. Külliye'de ayrıca medresenin kuzeybatı köşesine bitişik, iki kubbeli kare birimden oluşan bir meşruta hacmi ile medresenin güneyinde açılı bir şekilde konumlandırılmış beşik tonoz örtülü, dikdörtgen planlı helalar kısmı bulunmaktadır. Çeşme ise külliye'nin sokağa bakan dış duvarına bağlı olarak çevre dokuyla ilişkilendirilmiştir.

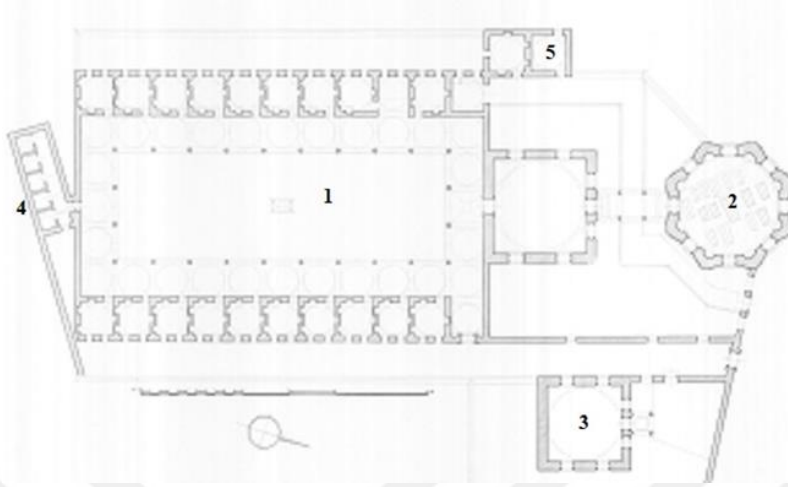
İki avlulu külliye'nin avlu girişleri yan yana ve Camii Kebir Caddesi üzerindedir. Türbe ve medresenin yer aldığı büyük dikdörtgen avlunun iri moloz taştan örülmüş harpuştalı duvarı uzun doğu ve batı kenarlarda düz, güneyde hela hacmine bağlı olarak açılı, kuzeyde ise cadde ve sokak doğrultusunda kırıklı olarak uzanmaktadır. Duvarın sokağa bakan yüzünde çeşme yer almaktadır. Külliye dış avlusunun ön tarafı, medresenin doğu beden duvarı hizasında alçak bir duvarla bölünmüştür. Duvarın doğusundaki dar koridor darülkurra avlusuna ve medresenin kuzeydoğu köşesindeki kapısına ulaşımı sağlamaktadır. Duvarın batısındaki alan ise dersane, türbe ve meşruta hacimlerine ulaşılabilen yolların olduğu, arta kalan boşlukların ise hazire olarak değerlendirildiği bir bahçe şeklinde düzenlenmiştir.

Düzgün kesme küfeki taştan inşa edilmiş olan türbe kubbeli ve sekizgen planlı bir yapı olup, üç yüzü caddeye cephe verecek şekilde, külliye avlusunun en kuzeyine yerleştirilmiştir. Türbenin güneyinde ise dikdörtgen planlı medrese ana kütsesi ve ana kütle'den tamamıyla dışa taşırılmış kare planlı dersane hacmi yer almaktadır. Aynı eksen üzerinde konumlandırılmış olan dersane hacmi ile poligonal türbe, doğu ve batı

⁴⁵¹ PARLAK, S. (2009). Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi. TDVİA, , Cilt: 37, 358-359. s.358

⁴⁵² NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.446

yönlerine üç yuvarlak kemerle açılan, üstü kırma çatı örtülü bir revak düzenlemesiyle birbirine bağlanmıştır. Her iki yapının da giriş kapısı bu revaka açılmaktadır.

Plan 6.29 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi (A. S. Ülgen, 1944).

1-Medrese, 2-Türbe, 3- Darülkurra, 4- Helalar, 5- Meşruta.

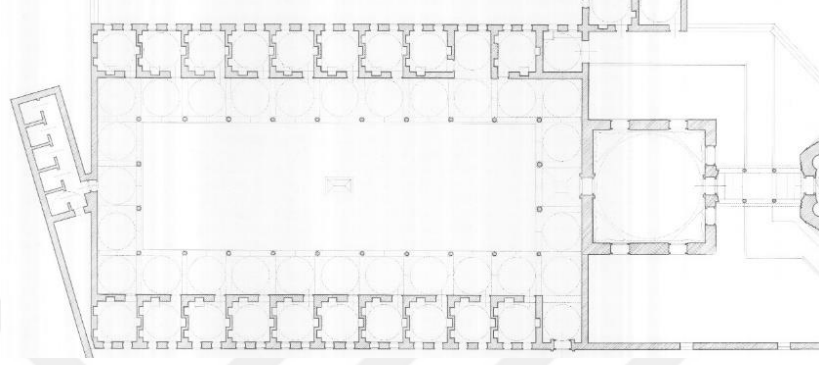
Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nin medresesi dış kütle biçimlenişi itibarıyla uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip bir ana kütle ile dikdörtgenin kuzey kenarının ortasında tamamıyla dışa taşırılmış kare planlı, kubbeli dersane hacminden meydana gelmektedir.

Dıştan klasik medrese plan şemasına uyan yapı, iç mekân organizasyonu açısından farklı bir özellik arz etmektedir. Medresenin dar ve uzun dikdörtgen iç avlusunun dörtkenarı revaklarla çevrilidir ancak öğrenci hücreleri sadece iki uzun kolda yer almaktadır. Revak birimlerinin- dersane girişi önündeki aynalı tonozlu birim hariç- hepsi kubbelidir. Medresenin dersane dışındaki fonksiyonel hacimleri, dört yönde kare planlı, revak birimleriyle kuşatılmış olan şadırvanlı iç avlunun sadece doğu ve batı kenarlarında yer almaktadır. Her iki kanatta karşılıklı 11 kubbeli hacim bulunmaktadır. Dokuz kapalı öğrenci hücreleri bulunan batı kanadının kuzeyindeki son hacim sivri kemerli bir eyvan şeklinde külliye avlusuna açılmaktadır. Aynı sıradaki üçüncü birim de aynı şekilde bir eyvan olup iç avlu yönündeki revak birimine bağlanmaktadır. Doğu kanadının ise yalnızca kuzeydeki son birimi medrese iç avlusuna doğrudan ulaşımı sağlayan kemerli bir giriş mekânı olarak düzenlenmiştir.

Kol boyunca sıralı 10 kapalı hacim, öğrenci hücreleridir. Toplamda 19 öğrenci hücresi bulunan medresenin kuzey revaklarının gerisinde yer alan dersane birimi merkezdedir. Medresenin güney kenarının merkezinde ise açılı bir şekilde kuzeydoğu köşesinden medreseye eklenmiş dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü helalar birimine geçişi sağlayan bir kapı daha bulunmaktadır (Plan 6.30).

Plan 6.30 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi (A. S. Ülgen, 1944).

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi ve dışa taşkın dershanesinin dış beden duvarları türbenin düzgün kesme taş yapısından farklı olarak taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Duvar örgüsü kuzey cephede ve dersane hacminin bütününde bir sıra düzgün kesme taş, üç sıra tuğla tekniğiyle özenli bir şekilde ele alınmışken, medresenin diğer cephelerinde düzensiz iri moloz taşların ağırlıklı kullanıldığı görülür. Üstte çepeçevre kesme taştan bir saçakla sınırlanmış olan medresenin güney cephesi sağır, doğu ve batı cepheleri üçlü pencere gruplarından oluşan iki katlı pencere düzenine sahiptir. Üst pencereler tuğladan sivri kemerlidir. Alt pencereler ise dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekelidir. Üstlerinde ise tuğladan örülmüş sağır sivri kemerler bulunmaktadır (Şekil 6.110).

Şekil 6.110 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Doğu Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medrese kütlesinde dışa taşma yapan dershanenin doğu ve batı cephelerinde de iki altta bir üstte olmak üzere üçlü pencere grupları yer almaktadır. Türbeye dönük kuzey cephesinde ise ortada revaka açılan ana kapı ve yanlarda bahçeye açılan birer pencere bulunmaktadır. Pencere tuğla ile örülmüş sivri hafifletme kemerleri altında mermer söveli, dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekelidirler. Dershanenin hafif dışa taşkın profillerle çerçevelenmiş giriş kapısı mermer söveli ve iki renkli taş işçiliğine sahip basık kemerlidir. Kemer, palmet formunda beyaz ve kırmızı mermerden parçaların birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur. Kemerin üzerindeki alınlık kısmında yer alan inşa kitabesi yine kırmızı renkli mermer bordürlerle çerçevelenmiş, kemer köşeliklerine beyaz mermerden bir levha yerleştirilmiştir. Üstte grift bitkisel süslemeli bir kuşakla taçlandırılmış olan girişin iki kanatlı ahşap bir kapısı bulunmaktadır (Şekil 6.111).

Şekil 6.111 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi (www.canercangul.com).

Medresenin kuzeydoğu köşesinden iç avluya geçiş imkânı veren girişi, mermer söveli ve basık kemerlidir. İki kanatlı ahşap kapısının gerisindeki kubbeli giriş hacmi sivri bir kemerle önündeki revak birimine açılmaktadır. Dar ve uzun dikdörtgen planlı iç avlunun merkezinde dikdörtgen planlı üzeri kapaklı bir, dört yüzünde muslukları olan bir şadırvan bulunmaktadır. Revak birimleri avluya kuzey ve güney yönlerinde üçer, doğu ve batı yönlerinde dokuzar sivri kemerle açılmaktadır. Düzgün kesme taş örgüye sahip avlu revak cephesini iki mermer sütun, 22 kesme küfeki taştan, çokgen kesitli

paye taşımaktadır. Taşıyıcıların baklava dilimi başlıkları bulunmaktadır. Dershane giriş revakı aynalı tonoz örtüsüyle vurgulanmıştır. Diğer bütün revak birimleri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Kapalı hacimler olan öğrenci hücrelerin avlu revaklarına açılan pencereleri yoktur. Kapılar ise kesme küfeki taştan düz atkılı ve sövelidir. Hücrelerin üzeri revak kubbeleriyle eşit çapta (3,40 m) pandantifli kubbelerle örtülüdür.⁴⁵³ Dışarıya açılmış iki alt, bir de üst pencereyle aydınlanan öğrenci hücrelerinin avluya bakan duvarlarında ocak nişleri vardır. Kuzey ve güney duvarlarında ise üç adet nişleri bulunmaktadır.⁴⁵⁴

Dershane hacminin avlu revaklarına bakan cephesi kapısı dışında sağırdır. Dershanenin giriş kapısı, kuzey avlu revaklarının ortasındaki aynalı tonoz örtülü revak biriminin gerisinde, simetri eksenindedir. Kare planlı dershane biriminin üzeri on iki kenarlı bir kasnağa oturan 9,60 m çapında bir kubbe ile örtülüdür. Kare alt yapıdan üst örtüye geçiş, yüzeyi mukarnas dolgulu tromplarla sağlanmıştır. Kubbe yüzeyi ve etekleri kalem işi bezemeyle süslenmiştir. Doğu ve batı duvarlarında birer niş bulunan dershane, üçü üst, altısı alt toplam dokuz pencereyle aydınlanmaktadır. Üst pencereler vitraylıdır.⁴⁵⁵

Darülkurra:

Darülkurra, inşa kitabesinin verdiği tarihe göre, Sokollu Mehmed Paşa'nın vefat ettiği 1579 yılında inşa edilerek külliye programına dâhil edilmiştir.⁴⁵⁶

Kare planlı ve üzeri on iki kenarlı kasnağa oturan bir kubbeyle örtülü olan yapı, yer darlığı nedeniyle ana külliye avlusunun kuzeydoğusundaki bitişik arsada inşa edilmiştir. Darülkurranın içinde yer aldığı arsa, bir çevre duvarıyla çevrelenerek izole edilmiş ancak ve girişi medrese yan girişine bağlanan dar geçide açılarak külliyeyle ilişkilendirilmiştir. Yapı, söz konusu arsanın ortasında, batı cephesi külliye doğu duvarını kesintiye uğratacak şekilde konumlandırılmıştır.

⁴⁵³ KUBAN, D. (1994). Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt: VII, Tarih Vakfı, İstanbul, 31-32 s.31

⁴⁵⁴ PARLAK, S. (2009). a.g.m. s.359

⁴⁵⁵ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.31

⁴⁵⁶ Darülkurranın inşa kitabesi banî olarak Sokollu Mehmed Paşa'nın ismini, inşa tarihi olarak H 987 tarihini verir. Aktaran: NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.446

Alçak bir su basman üzerine oturtulmuş olan darülkurra, medrese dershanesinde olduğu gibi bir sıra düzgün kesme taş, üç sıra tuğlanın kullanıldığı özenli taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüyle dikkat çekmektedir. Beden duvarlarının üst bitimleri ve kubbe etekleri geniş ve profilli bir saçakla sınırlanmıştır. Güney cephesi tamamen sağır olan yapının diğer üç cephesinde iki alt, bir üst pencereden oluşan üçlü pencere düzeni uygulanmıştır. Alt pencereler kenarları profilli mermer söveli, dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekelidir. Üzerlerinde ise üç tuğla, bir kesme taşla örülmüş sivri hafifletme kemerleri içine yerleştirilmiş geometrik formda ajurlanmış mermer revzenler bulunmaktadır. Üst pencereler ise iki alt pencerenin ortasına gelecek şekilde sivri tuğla kemerli ve alçı revzenlidirler.

Yapının giriş kapısı caddeye bakan kuzey cephesinde iki alt pencerenin ortasındadır. Kapının önünde taş bloklara oturan baklava dilimi başlıklı, ikisi duvara bağlı dört sütunun taşıdığı kubbeli bir revak yer almaktadır. Revakın üç yöne açılan sivri kemerleri iki renkli taş örgülüdür. Revakın hemen sağında ise üç kademeli olarak zeminden yükselen bir mezar bulunmaktadır. Darülkurranın mermer söveli ve birbirine geçmeli iki renkli taştan basık kemerli girişi en dışta çini kaplı profilli bir silme ile çerçevelenmiştir. Kemerin üstünde yapının inşa kitabesi yer almaktadır (Şekil 6.112).

Şekil 6.112 Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Darülkurrası (www.mimarsinan.gen.tr).

İç mekânda kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Kubbe kasnak ve tromp yüzeyleri kalemişi süslemelidir. Güney duvarının yüzeyinde iki dolap nişi yer almaktadır. Alt pencere kemerlerinin içleri alçı şebekelerle doldurulmuş, yapının ışık alanı genişletilmiştir.⁴⁵⁷

Değerlendirme:

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nde prestij yapısı türbe olmakla birlikte ana ögesi konumundaki yapı medresedir. Külliyyede gelenek olduğu üzere bir cami olmayışı külliyyenin, Eyüp Sultan Camisi'nin hemen karşısında yer almasıyla açıklanabilir.

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, gerek dar yapı programı, gerekse külliyyenin işlevsel ve fiziksel merkezinde medrese yapısının yer alması bakımından 17. Yüzyılda yaygınlaşacak olan medrese merkezli küçük ölçekli külliyyelerin ön örneklerinden biridir.

Söz konusu geleneğin öncüsü olan Mimar Sinan öte yandan külliyyenin kurgusunda ortaya koyduğu birbiriyle organik bağı olan medrese ve türbe tasarımıyla da eski bir geleneğe gönderme yapmıştır.⁴⁵⁸ Dolayısıyla Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, Mimar Sinan'ın Selçuklu dönemi türbe-medrese birlikteliği geleneğini yeniden yorumlayarak, bu geleneğin ihyasını sağladığı külliyye olması açısından da önemlidir.

Medrese plan şeması açısından dersane hacminin dikdörtgen ana kütleinin uzun aksının merkezinde yer alması ve kare kütleinin tümüyle çıkma yapması açısından erken bir örnek olan Bursa Yıldırım Külliyesi'nin medresesini anımsatmaktadır. Ancak burada farklı bir uygulamayla dersane hacmi, diğer tarafından da açılan bir kapıyla aynı zamanda medresenin ana girişi şeklinde tasarlanmıştır. Sokollu Mehmed Paşa Mederesesi, hücre düzeni açısından da farklı bir tasarıma sahiptir. Hücreler, uzunlamasına dikdörtgen ana şema içinde, dört yönde revaklı avlunun sadece uzun iki kenarında sıralanmışlardır. Biri dış avluya, diğeri iç avluya dönük iki eyvan uygulaması

⁴⁵⁷ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.e. s.277

⁴⁵⁸ AHUNBAY, Z. (1990). a.g.m. s.134

yine Selçuklu dönemi medrese mimarisinin karakteristiği olan eyvan unsurunu Mimar Sinan'ın getirdiği bir yorumdur.

Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesinin darülkurra yapısı, hücreli medrese plan şemasından farklı olarak sadece dersane mekânından oluşan, grup içinde yer almaktadır. Bu grubun diğer bir örneği Süleymaniye Darülkurrası'dır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ AHUNBAY, Z. (1988). a.g.e. s.279

6.10 Üsküdar Atik Valide Sultan Külliyesi

Atik Valide Sultan Külliyesi, İstanbul'un Üsküdar İlçesi'ne bağlı, Valide-i Atik Mahallesi'nin sınırları içerisinde yer almaktadır. Külliye'nin içinde bulunduğu bölge günümüzde daha çok Toptaşı Sementi olarak bilinmektedir.

Külliye'yi, Sultan II. Selim' in baş kadını ve Sultan III. Murad'ın annesi Nurbânu Valide Sultan 1570-1579 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırmıştır.⁴⁶⁰ Baniyesinin adıyla Nurbânu Valide Sultan Külliyesi, önceleri Valide Sultan adıyla bilinirken, 18. Yüzyılın başlarında Sultan III. Ahmed'in annesi Emetullah Gülnûş Valide Sultan'ın külliyesini Üsküdar'a inşa ettirmesinden sonra, Valide-i Atik/Atik Valide ismiyle anılmıştır.⁴⁶¹

İnşa edildiği dönemde Üsküdar'ın dışında kalan külliye, başkenti Anadolu'ya bağlayan ana yol üzerinde Asya'ya gidip gelen yolcuların, hacıların ve tüccarların ihtiyaçlarını karşılayan bir menzil külliyesiydi ve kısa bir süre sonra etrafında bir mahalle oluşturmuştu.⁴⁶²

Üsküdar Atik Valide Sultan Külliyesi, 1582 tarihli vakfiyesine göre: cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, darülhadis, darülkurra, imaret (aşhane. tabhane. kervansaray), darüşşifa ve hamamdan oluşan geniş bir programa sahip yapılarından oluşmaktaydı.⁴⁶³

Külliye Eski Toptaşı Caddesi, Valide İmareti Sokağı, Valide Kâhyası Sokağı ve Birinci Aralık Sokağı'nın çevrelediği yaklaşık 14.000m² büyüklüğünde bir yapı adası üzerinde yer almaktadır. Külliye, kısmen kuzeydoğu, esas olarak güneybatı yönünde alçalan Boğaz'a hâkim bir tepe üzerinde, topografyaya ve mevcut sokak dokusuna uyumu açısından organik, yapıların yönelişleri ve uzanımları açısından da eksenal bir düzende inşa edilmiştir.⁴⁶⁴

Külliye yapıları, kuzeyde Valide Kâhyası Sokağı'nın, güneyde Valide İmareti-Çinili Cami Sokağı'nın sınırladığı arsaya, kible doğrultusunda birbirine paralel uzanan üç ayrı eksende; topografyanın eğimine bağlı olarak farklı kotlarda elde edilmiş teraslar

⁴⁶⁰ TANMAN, M.B. (1991) Atik Valide Sultan Külliyesi. TDVİA, Cilt 4, 68-73. s.68.

⁴⁶¹ KURAN, A. (1986) a.g.e. s.175.

⁴⁶² NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.386

⁴⁶³ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.381

⁴⁶⁴ YÜZEROĞLU, U. Ve DEMİR, N. (2013). Atik Valide Sultan Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu ve Uygulamaları. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı: 6, 100-114. s.101

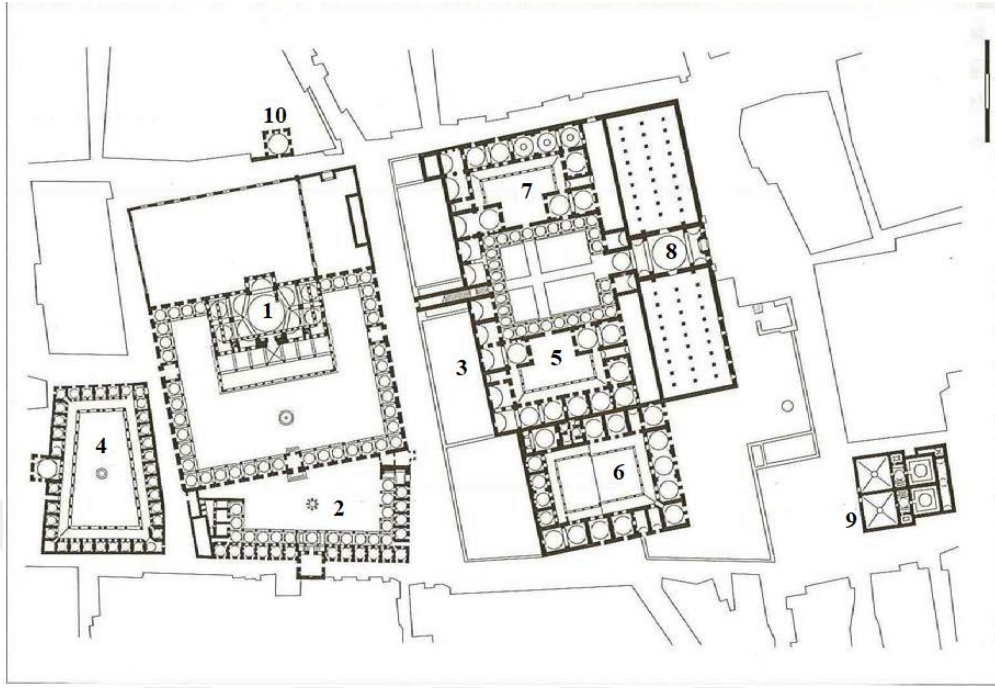
üzerinde inşa edilmiştir. Merkez ekseninde cami, medrese ve sıbyan mektebi yer alırken, batı yönündeki yan eksenini darülhadis, tabhane, darüşşifa, imaret ve kervansaray yapıları, doğu yönündeki diğer eksenini ise yalnızca tekke yapısı oluşturmaktadır (Plan 6.31).

Külliyenin doğu eksenini tek başına oluşturan tekke, doğuda Tekkeönü Sokağı'nın sınırında yer almaktadır. Yapı, sokağın kible eksenine hafif çapraz uzanışına bağlı yönelişi nedeniyle, cami avlusunun duvarıyla yüzleştiği tarafında geometrisi bozulan iç avlulu bir dikdörtgendir.

Merkez eksenin yaklaşık ortasında şadırvanlı avlusuyla birlikte yer alan cami, en üst kotta bir teras üzerinde inşa edilmiştir. Güneyde mihrap duvarıyla, Valide İmaret-i Çinili Cami Sokağı arasındaki alan hazire olarak değerlendirilmiştir. Kuzeyinde ise avlu duvarına, bir alt kot seviyesinde bitişik olarak medrese yerleştirilmiştir. Medrese, kuzeyinden geçen Valide Kâhyası Sokağı'nın uzanışı nedeniyle camiyle farklı açıya sahiptir, dolayısıyla asimetrik planlıdır. Sıbyan mektebi ise caminin güneyinde, mihrap ekseninden batıya kaymış vaziyette Valide İmaret-i Çinili Cami Sokağı'yla, Kartal Baba Sokağı'nın kesiştiği köşede konumlanmıştır.

Batı yönündeki yapılardan imaret, tabhane ve kervansaray, külliye özgü şekilde tek bir avlu etrafında ancak eğime bağlı olarak farklı kotlarda tek kütle halinde inşa edilmiş, bu kütle kuzeyine de darüşşifa eklenmiştir. Doğuda en alt kotta kubbeli bir giriş mekânının iki yanında çifte kervansaraylar yer almaktadır. Kubbeli giriş mekânı geride bir merdiven vasıtasıyla üst kottaki dört tarafı revaklarla çevrili avluya bağlanmıştır. Merkezi avlunun kuzeyinde, T biçiminde birer avlu etrafında sıralanmış kubbeli mekânlardan oluşan tabhane, güneyinde ise tabhaneyle aynı plana sahip imaret yer almaktadır. Sosyal işlevli yapı bloğunun camiye dönük doğu yönünde ise külliyenin eğitim yapılarından darülkurra ve darülhadis bulunmaktaydı. Külliyenin bu bölümü, 19 yüzyılda uğradığı müdahaleler nedeniyle özün durumunu yitirmiştir. İmaret, III. Selim zamanında Nizâm ı Cedîd Ocağı kurulduğunda kışla olarak kullanılmış, daha sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekbân-ı Cihâdiye'sine, bir süre sonra da Asâkir-i Nizâmiye Süvarisine tahsis edilmiştir. Kervansaray, darüşşifa ve

darülhadîs bölümlerinin üstüne 1834-35 yıllarında kat çıkılarak külliye görünümü bozulmuştur.⁴⁶⁵

Plan 6.31 Atik Valide Külliyesi Vaziyet Planı (Ülgen, A. S. 1944).

1-Cami, 2-Medrese, 3-Darülhadis, 4-Tekke, 5-Tabhane, 6-Darüşşifa, 7- İmaret, 8-Kervansaray, 9- Hamam, 10- Sıbyan Mektebi.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

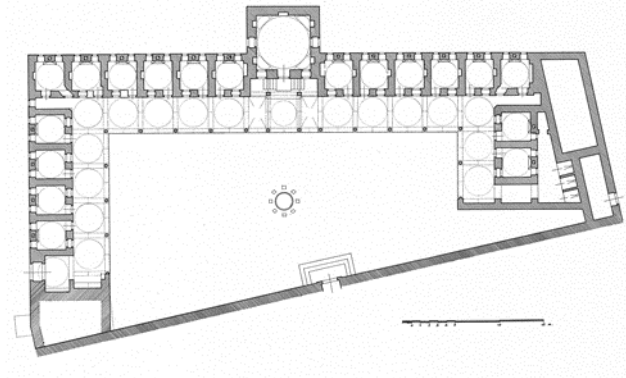
Medrese:

Atik Valide Külliyesi'nin medresesi, külliye ana ekseninde yer alan caminin şadırvanlı avlusuyla, kuzeyde külliye arsasını doğu-batı aksında sınırlayan Valide İmaret Sokağı arasında kalan, geometrisi bozuk dikdörtgen planlı alanda, bir set üzerinde inşa edilmiştir. Medresenin üzerinde yer aldığı set, eğimin fazla olduğu kuzey yönünde, üzerinde dersane hacminin de yer aldığı bir alt yapıyla desteklenmiştir. Dershaneyi sokak kotundan 3,60 m yükselten alt yapı, muntazam kesme taştan inşa edilmiş dört kalın payeye oturan tonozlu örtülü, Valide Kâhyası Sokağı'nın üzerinde yer aldığından doğu ve batı yönlerinde büyük birer sivri kemerle yola geçit veren bir strüktüre sahiptir. İç ölçüleri 4,60 x 4,60 m olan alt yapının, kuzey ve güney duvarlarında birer de çeşme bulunmaktadır.

⁴⁶⁵ KURAN, A. (1988). a.g.m. s.170

Atik Valide Medresesi, bir derslane, 18 öğrenci hücresi, bir meşruta odası ve helalar hacminden oluşmaktadır. Medrese, arsanın doğu yönünde daralmasına bağlı olarak dik açılı ancak bir kolu diğerinden kısa, asimetrik U plan şemasına sahip bir yapıdır. Sokağa teğet olarak tasarlanmış olan medrese, caminin kible eksenli uzanışından yaklaşık 20 derecelik bir açıyla batı yönünde sapma yapmaktadır. Medresenin dik açılı kolları, caminin farklı açılara sahip avlu duvarına doğrudan bağlı değildir. Doğu kolu helalarla, batı kolu ise giriş mekânının önünde yer alan yamuk planlı bir meşruta odası vasıtasıyla caminin yüksek avlu duvarına dayanmaktadır. Caminin şadırvanlı avlusunun duvarında yer alan merdivenli bir geçitle iki yapının avlusu birbirine bağlanmıştır.

Medrese hacimleri yamuk planlı avlunun kuzey, doğu ve batı kenarlarını bir kolu kısa U şeklinde kuşatan toplam 19 revak biriminin gerisinde sıralanmışlardır. Medresenin taban kenarının merkezinde üzeri sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülü derslane, derslanenin iki yanında birbirine simetrik olarak altışar hücre yer almaktadır. U'nun batı kolunda dört, doğu kolunda iki kare planlı, kubbeli öğrenci hücresi bulunmaktadır. Batı kolunun güney ucunda medresenin Kartal Baba Sokağı'na bir kapıyla, önündeki revaka sivri kemerle açılan giriş eyvanı, giriş eyvanının açıldığı revak biriminin önünde yamuk planlı bir meşruta odası bulunmaktadır. Kısa doğu kolunun güney ucunda ise geride yer alan helalar hacmine ulaşım sağlayan beşik tonozlu bir koridor yer almaktadır. Dört hücreden oluşan batı kolu ile iki hücre ve gerisindeki helalar hacmine geçit veren bir tonozlu bir hacimden oluşan doğu kolu, U'nun taban kenarlarına doğrudan değil, birer koridor vasıtasıyla bağlanmaktadır. Bu koridorlar köşe hücrelerinin doğrudan açıldığı tonozlu geçitler şeklindedir (Plan 6.32).

Plan 6.32 Üsküdar Atik Valide Medresesi Planı (Ülgen, A. S. 1944).

Atik Valide Medresesi dıştan, üzerinde yer aldığı setle birlikte muntazam kesme taşla inşa edilmiştir. Setten kesme taştan bir yatay bir silmeyle ayrılan beden duvarları üstte kesme taştan kademeli bir saçak kornişiyile sınırlanmıştır. Öğrenci hücrelerinin dış duvarları sivri kemerli pencerelerden oluşan tek sıra pencere düzenindedir. Dershane hacminin sokağa çıkma yapan yan cephelerinde altlı üstlü iki, kuzey cephesinde bir üst pencere bulunmaktadır. Üst pencereler kesme taştan sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Alt pencereler ise dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekelidir. Medrese hacimlerinin üzerini örten kubbeler kurşun kaplıdır. Kubbelerin dış tarafında yükselen ocak bacaları kesme taştan poligonal gövdeli olup üzerleri kubbeciklerle örtülüdür (Şekil 6.113).

Şekil 6.113 Atik Valide Medresesi Kuzey ve Batı Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin Kartal Baba Sokağı'na açılan ana girişi, kenarları profilli kesme taştan dikdörtgen bir çerçeve içinde basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Kilit taşı üzerinde bir rozet bulunan kemerin üzerinde boş bir kitabelik yer almaktadır. Duvar genişliğinde hacimsel derinliği olan girişin, önde iki kanatlı lokmalı demir kapısı, geride ise giriş eyvanına açılan iki kanatlı ahşap kapısı bulunmaktadır (Şekil 6.113).

Medrese avlusunun zemini topraktır. Dershane ve avluyu cami avlusuna bağlayan girişin çizdiği ekseninde sekizgen planlı bir mermer şadırvan yer almaktadır. Zeminde şadırvana dört yönde ulaşan taş döşeli bir yol ağı oluşturulmuştur.

Avluyu üç yönde kuşatan revaklardan giriş eyvanı önündeki birim ile dershane hacminin önünde yer alan iki birim dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülüdür. Diğer birimler ise kare planlı ve pandantifli kubbelidir. Revakların avluya bakan cepheleri ve kemerleri muntazam kesme taşandır. Kemerler önde baklava dilimi desenli başlıkları olan mermer sütunlara, geride -dershane önündekiler hariç- duvarlara

oturmaktadır. Revak cephesi dershane önünde farklı bir düzenlemeye sahiptir. Dershane hacmi yatayda öğrenci hücrelerinden geriye çekilmiş, hücrelerin cephe aksına kare kesitli iki sütun yerleştirilmiş kare sütunları birbirine ve hücrelerin yan duvarlarına bağlayan üç sivri kemerle, dershane önünde revaklı bir sofa oluşturulmuştur. Dershanenin giriş aksındaki kubbeli revak kemerleri de kare sütunlara bindirilerek sofa ve revak birbirine kaynaştırılmıştır. Bu düzenleme revak cephesine ise yanlarda iki dar, ortada geniş sivri kemerli ritmik bir cephe düzenlemesi olarak yansımıştır (Şekil 6.114).

Şekil 6.114 Atik Valide Medresesi Revak Cephesi ve Dershane Revakı (Özyürek, K. 2019).

Revak derinliği 4 m'dir. Revak zeminleri, avludan mermer bloklarla yükseltilmiş ve altıgen formlu tuğlalarla döşenmiştir. Revak birimlerinin üst örtü elemanlarının iç yüzeyleri ve hücre revak cephesi sıvalı ve boyalıdır. Öğrenci hücrelerinin revaklara açılan dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve lokmalı demir parmaklıklı birer alt penceresi bulunmaktadır. Doğu ve batı kollarındaki ilk hücrelerin, diğerlerinden farklı olarak alt pencerelerinin üzerinde yuvarlak birer tepe penceresi daha bulunmaktadır (Şekil 6.115).

Şekil 6.115 Atik Valide Medresesi Batı ve Güney Revakları (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri, bazı küçük farkları bulunmakla birlikte 3,25 x 3,25 ölçülerinde, pandantifli kubbeli iç hacimlere sahiptir. Zeminleri parke döşenmiş olan hücrelerin, bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Hücreler, giriş duvarlarındaki revak pencerelerinden başka, dışarıya cephe veren karşı duvarlarında yer alan iki sivri kemerli üst pencereyle aydınlanmaktadır. Aynı duvarların alt merkezinde ocaklar, ocakların iki yanında ise birer dikdörtgen niş yer almaktadır. Hücrelerde birer niş de girişin sağındaki duvarda bulunmaktadır. Bu nişler bazı odalarda büyük sivri kemerli iken bazılarında daha küçük dikdörtgenler şeklindedir (Şekil 6.116).

Şekil 6.116 Atik Valide Medresesi Öğrenci Hücresi Örnekleri (Özyürek, K. 2019).

Atik Valide Medresesi'nin fevkani ve hücrelerden 2,04 m geride konumlanmış olan dersane hacmine, üç sivri kemerle revaka açılan tonoz örtülü revaklı sofasının altındaki iki kollu merdivenle çıkılmaktadır. İki yönden dörder basamakla çıkılan merdivenin sahanlığı, revak zemininden 106 cm yüksektedir. Dersane mekânına sahanlığın üzerindeki kenarları profilli mermer sövelerle çerçevelemiş dikdörtgen formlu, basık kemer açıklıklı, iki ahşap kanatlı kapısı olan bir portalden girilmektedir. Portalin basık kemeri, birbirine geçmeli iki renkli taş örgülüdür. Kemerin üzerinde yeşil zemin üzerine yazılmış tek satırlık bir kitabe yer almaktadır (Şekil 6.117).

Şekil 6.117 Atik Valide Medresesi Dershane Giriş Sofası (Özyürek, K. 2019).

Dershane mekânı, 6,04 x 6,04 m ölçülerinde iç hacme sahiptir. Dıştan sekizgen kasnaklı kubbenin köşelerde bıraktığı açıklıklar içten tromplarla kapatılmıştır. Tromplar ise köşelerde ve kemer altlarında mukarnaslı konsollarla desteklenmiştir.

Girişin karşı duvarının merkezinde sivri kemerli bir niş, nişin üzerinde sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Mekân bu pencereden başka yan duvarlarda açılmış altlı üstlü ikişer, giriş duvarında yer alan iki alt bir yuvarlak tepe penceresiyle aydınlanmaktadır. Alt pencereler kenarları profilli mermer söveleri, üst pencerelerin yuvarlak gözlü içlikleri bulunmaktadır. Günümüzde de derslik olarak kullanılan mekânın zemini parke döşelidir. Bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır (Şekil 6.118, Şekil 6.119).

Şekil 6.118 Atik Valide Medresesi Dershanesi Güney (Giriş) ve Doğu Duvarları (Özyürek, K. 2019).

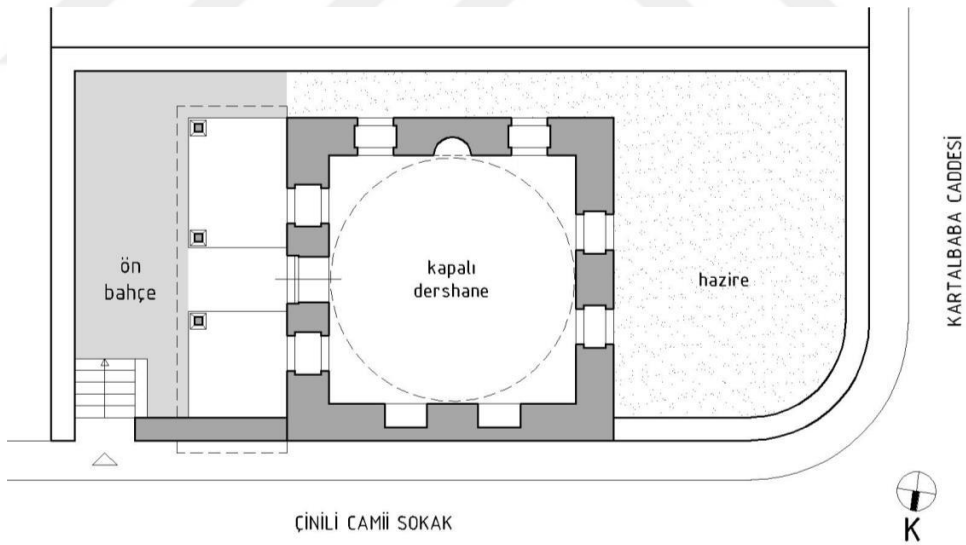

Şekil 6.119 Atik Valide Medresesi Dershanesi Kuzey Duvarı (Özyürek, K. 2019).

2) Sıbyan Mektebi

Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin sıbyan mektebi, külliyenin güneyinde, caminin mihrap ekseninden batıya kaymış vaziyette, Çinili Cami Sokağı'yla, Kartal Baba Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. 2018 yılında yapılan bir restorasyonla adeta yenilenen yapı, Hafızlar Derneği'ne tahsis edilmiştir.

Atik Valide Sıbyan Mektebi, bir çevre duvarı ile kuşatılmış yamuk planlı arsanın sokak sınırına, sokak kotundan yaklaşık 1 m yüksekliğinde bir alt yapı üzerinde inşa edilmiş, 8,20 x 8,20 m ölçülerinde kare planlı, üzeri kasnaksız bir kubbeyle örtülü fevkani bir yapıdır. Mektebin doğu yönünde önündeki bahçeye açılan, zeminden 115 cm yükseltilmiş bir giriş revakı yer almaktadır. Giriş revakının üzeri, geride duvara bağlanmış, önde dört ahşap direğe oturan öne eğimli bir ahşap çatıyla örtülüdür. Yapının Çinili Cami Sokağı'na doğrudan cephe veren kuzey duvarı, yapı kütesinden yaklaşık 2 m daha uzatılmış ve giriş revakının sokak tarafı kapatılmıştır. Duvarın ucunda ise Çinili Cami Sokağı'ndan bahçeye giriş veren demir bir kapı bulunmaktadır (Plan 6.33).

Plan 6.33 Atik Valide Sıbyan Mektebi Planı. (Balcan C. 2018)

Sıbyan mektebinin arsasını çevreleyen duvar muntazam olmayan kesme taş örgülüdür. Mektep ise alt yapısıyla birlikte taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde iki sıra tuğla hatıl, bir sıra muntazam kesme taş kullanılmıştır. Beden duvarlarının üst bitimleri, iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmış, yapının kasnaksız kubbesi ise kurşun kaplanmıştır (Şekil 6.120).

Atik Valide Sıbyan Mektebi'nin Çinili Cami Sokağı'na dönük kuzey cephesi sağırdır. Duvarın alt seviyesinin merkezinde, mektebe alt yapı teşkil eden tonozlu alt yapının sivri kemerli bir açıklığı bulunmaktadır. Yapını güney ve batı cepheleri ise iki katlı pencere düzenindedir. Üç cephede de altlı üstlü dörder pencere yer almaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve lokmalı demir parmaklıklıdır. Üst pencereler ise tuğla örgülü sivri kemerli, yuvarlak gözlü alçı revzenlidir (Şekil 6.120, Şekil 6.121). Yapının giriş cephesi olan doğu yönünde ise ahşap çatılı revak altında diğerleriyle aynı özellikte altlı üstlü dört pencere, alt pencerelerin arasında ise tuğladan örülmüş yuvarlak kemerli giriş bulunmaktadır. Mektebin tek hacimden oluşan iç mekânına, son restorasyonda yenilenmiş tek kanatlı ahşap bir kapıyla girilmektedir (Şekil 6.122).

Şekil 6.120 Atik Valide Camisi ve Sıbyan Mektebi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.121 Atik Valide Sıbyan Mektebi'nin Kuzeydoğu ve Güneybatı Köşelerinden Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.122 Atik Valide Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin iç hacmi 6,23 x 6,26 m ölçülerindedir. Mekânın üzerini örten kubbeye geçişlerde pendentifler kullanılmıştır. Güney duvarının merkezinde özgün durumunda ocak olması muhtemel basit bir mihrap nişi bulunmaktadır. Kuzey duvarının iki yanında ise dikdörtgen formlu, ahşap kapaklı birer dolap nişi yer almaktadır. Mekân, üç duvarında açılmış toplam 12 pencereyle aydınlanmaktadır. Kenarları taş sövelerle çerçevelenmiş olan alt pencerelerin, içten iki kanatlı ahşap kapakları, üst pencerelerin ise alçı revzenli içlikleri bulunmaktadır (Şekil 6.123, Şekil 6.124). Atik Valide Sıbyan Mektebi'nin bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Kubbe yüzeyinde madalyonlar içinde, pendentif yüzeylerinde ise üçgen çerçeveler içinde oldukça girift bitkisel motifli kalemişi süslemeler bulunmaktadır (Şekil 6.125).

Şekil 6.123 Atik Valide Sıbyan Mektebi Batı ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.124 Atik Valide Sıbyan Mektebi Kuzey ve Doğu (Giriş) Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.125 Atik Valide Sıbyan Mektebi Kalemîşi Süslemeleri (Özyürek, K. 2019).

6.11 Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi

Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Küçük Ayasofya Mahallesi'nde, Sultan Ahmet Meydanı'ndan Kadirga Sahiline inen Şehit Mehmet Paşa Yokuşu'nun Su Terazisi Sokağıyla kesiştiği noktada yer almaktadır. İstanbul'un en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kadirga mevki, tarihi Bizantion'a kadar inen önemli bir liman semtidir. Bizans döneminde İulianus (Sofia) Limanı olarak anılan Kadirga Limanı'nın yapımına IV. Yüzyılda İmparator İulianus tarafından başlanılmış, bu süreç VII. Yüzyıla kadar sürmüştür. Liman, önemli bir deniz ticaret merkezi olma özelliğini İstanbul'un fethinden sonra da devam ettirmiş, Osmanlı'nın bir tersanesinin bulunduğu ve donanmanın demirlediği yer olarak hizmetine devam etmiştir.⁴⁶⁶

Külliyenin banisi Kanuni Sultan Süleyman ve Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad dönemlerinin veziriazamı, Osmanlı tarihinin en başarılı ve ünlü devlet adamı Sokollu Mehmed Paşa'dır.⁴⁶⁷ Aynı zamanda Sultan II. Selim'in damadı olan Sokollu Mehmed Paşa'nın vakfiyesinde, külliye'nin eşi İsmihan (Esmâ) Sultan adına inşa edildiği kayıtlıdır. Mimar Sinan'ın baş mimarlığında inşa edilen külliye'nin inşa tarihi, giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre 1572'dir.⁴⁶⁸

Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, cami, medrese, tekke ve çeşme yapılarından meydana gelmektedir. Eski bir kilisenin yerine inşa edilmiş olan külliye'nin üzerinde yer aldığı alan, İstanbul'un birinci tepesinin Marmara Denizi'ne bakan yamaçlarında denize hâkim bir konuma sahiptir.⁴⁶⁹

Külliyeye, güney-kuzey ve doğu-batı yönlerinde gittikçe artan son derece eğimli topografyada, sınırları düzgün olmayan bir arsa üzerinde yer almaktadır. Külliye'yi meydana getiren yapılar, topografyanın kuzey-güney yönündeki eğime bağlı olarak iki ayrı kotta elde edilmiş teraslar üzerinde, aralarında güçlü bir organik bağ kurularak kible ekseninde yerleştirilmiştir. Yapıların üzerinde yer aldığı iki set arasındaki kot farkı dört metredir. Setlerin sokak kotlarıyla arasındaki yükseklik farkı ise eğime bağlı olarak değişmektedir. Söz konusu setler eğimin en fazla olduğu kuzey ve batı yönlerinde inşa edilmiş bir dizi hacim üzerine oturtulmuştur. Üzerindeki seti

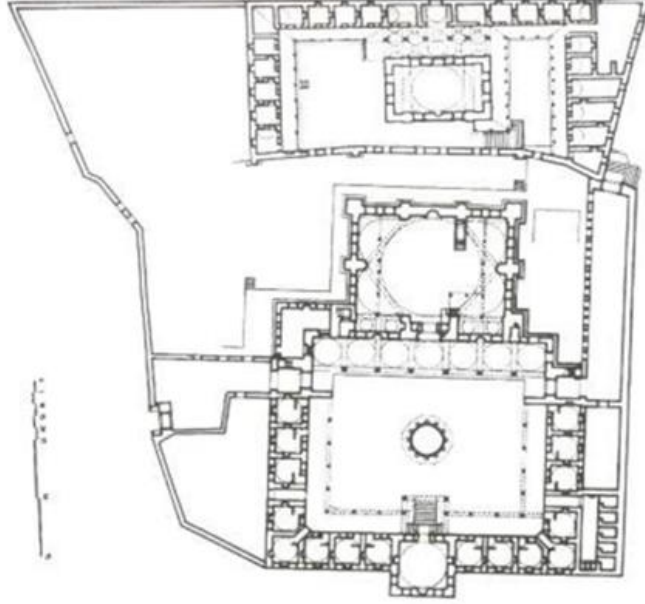
⁴⁶⁶ ÇAKIRTAŞ, A. (2012). Kadirga Semt Tarihi. İstanbul'un Kitabı, Cilt:III. Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, s. 582

⁴⁶⁷ <http://www.kalinti-istanbul.com/itemsokollu-mehmed-pasa-kulliyesi>

⁴⁶⁸ TANMAN, M. B. (2009). Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt XXXVII, 360-363 s.360

⁴⁶⁹ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.320; ÇAKIRTAŞ, A. (2012). a.g.e., s.588

destekleyen bu hacimler kuzeyde geniş hacimli bir giriş mekânı ile iki yanında üçer dükkândan oluşmaktadır. Batıda tekke hacimlerinin altına denk gelecek şekilde dört dükkân bulunmaktadır. Kuzeybatıda ise üstünde medrese helalarının bulunduğu su haznesi kuzey cepheden dışa taşma yapmaktadır (Plan 6.34).

Plan 6.34 Kadırga Sokollu Mehmet Pasa Külliyesi Vaziyet Planı (Kuban, D. 1998).

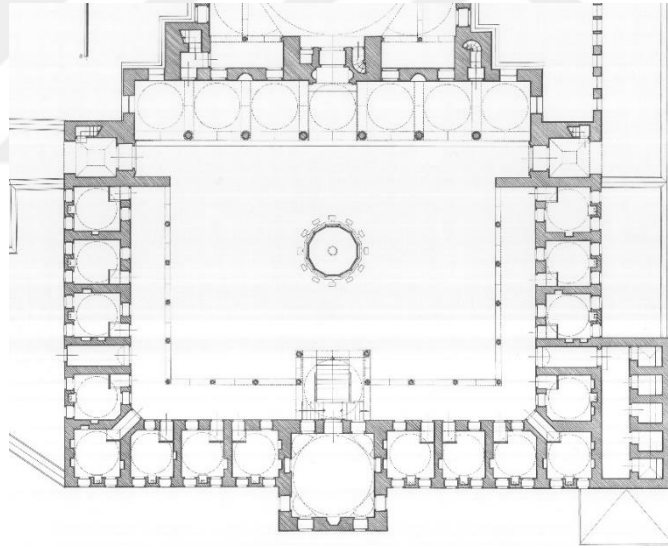
Birinci kotta, üç yönde girişi bulunan mihrap eksenine dik enine gelişen dikdörtgen planıyla şadırvanlı avlu, avluyu üç yönde saran revakların gerisinde U planlı medrese ve güneyde yedi birimli son cemaat yerinin gerisinde yine enine gelişen dikdörtgen plan şemasıyla külliyenin ana yapısı cami bulunmaktadır. Külliyenin merkezinde yer alan cami, Mimar Sinan'ın tasarladığı altıgen çardaklı camiler içinde, üst örtü biçimlenişindeki tek hâkim unsur olarak merkezi kubbe vurgusu ile merkezi kubbe altında bölünmemiş iç mekân tasarımı açısından en başarılı yapısıdır.

Külliyenin en üst kotunda ise cami ve medreseyle aynı aksta tekke yapısı yer almaktadır. Caminin mihrap cephesinin gerisinde bulunan dar bir hazire alanından sonra bir duvarla külliyenin organik bütünlüğüne katılan tekke, enine gelişen dikdörtgen bir avlu etrafında, U düzenindeki revakların gerisinde yer alan kapalı hacimler ile avlunun ortasında konumlanmış enine dikdörtgen planlı, revaklı tevhidhane biriminden oluşmaktadır. Tekke avlusuna giriş güneyde sokağa dönük cephesinin merkezinde yer almaktadır. Tekke avlusunun kuzeybatısındaki başka bir kapı ile ayrıca cami-medrese avlusuna ulaşım sağlanmıştır.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Külliye'nin tek eğitim yapısı olan medrese, şadırvanlı cami avlusunu doğu, batı ve kuzey yönlerinde çevreleyen revakların gerisinde yer almaktadır. Medrese, söz konusu revakların gerisine simetrik olarak U düzeninde yerleştirilmiş 16 öğrenci hücresi ile bir dersane hacminden meydana gelmektedir. U'nun kuzeyinde taban kenarının merkezinde yer alan kare planlı, kubbeli dersane hacmi, cümle kapısı ve şadırvanla birlikte mihrap ekseninde yer almaktadır. Hepsi kare planlı ve kubbeli hacimler olan öğrenci hücreleri ise dershanenin iki yanına sekizer hücreden oluşan birer L şeklinde dizilidirler. Dersane hacminin iki yanında ve U'nun kollarında dörder hücre bulunmaktadır. Kollarda birinci ve ikinci hücrelerin arasında beşik tonozlu birer koridor vardır. Koridorlardan batı kolundaki geride yer alan helalar kısmına ulaşım sağlarken, doğudaki bu yönde külliye duvarıyla medrese arasında kalan bir bahçeye geçit vermektedir (Plan 6.35).

Plan 6.35 Kadırga Sokollu Mehmet Pasa Medresesi Planı (A. S. Ülgen, 1944).

Medrese, alt yapısının ve caminin muntazam kesme taş dokusuna karşın dıştan taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Beden duvarları dıştan üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş düzenindedir. Bütün duvarları üstten yüzeyi profil kesme taş bir saçak kornişini sınırlamaktadır. Duvarlar iki katlı cephe düzenine sahiptir. Altı üstlü iki sıra pencere düzeni, bütün cephelerde tekrar etmektedir. Üst pencereler almaşık örgülü sivri kemer açıklıklı ve alçı revzenlidir. Alt pencereler, dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve lokmalı demir parmaklıklılıdır (Şekil 6.126).

Şekil 6.126 Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Cami ve medrese ikilisinin ortak kullandığı kible eksenine dik enine dikdörtgen planlı avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerinde üç girişi bulunmaktadır. Doğu ve batı girişleri, son cemaat yeri revakı ile medrese hacimlerinin arasında yer almaktadır ve açıldıkları sokakların kotlarına göre düzenlenmiş hacimsel derinlikleri bulunan mekânlar şeklindedir. Yan giriş mekânlarının üzerinde ise kubbeli birer hacim şeklinde müezzin ve kayyum odaları yer almaktadır.⁴⁷⁰ Kubbeli bu hacimler alçak medrese kubbeleriyle yüksek son cemaat yeri kubbeleri arasındaki geçişi yumuşak bir geçiş sağlamaktadır.

Avlunun kuzey yönünde ana girişi, kot farkının bir avantaja dönüştüğü özel bir tasarıma sahiptir. Giriş, şadırvanla birlikte mihrap ekseninde konumlanmış ve cepheden bir miktar dışa taşırılmış derslane hacminin altında, sokak kotunda yer almaktadır. Önde ve yanlarda üç sivri kemerle sokağa açılan tonozlu giriş mekânı dikdörtgen formlu, basık kemerli bir portalle, içinde yedi basamakla çıkılan bir sahnalık bulunan ikinci bir mekâna, bu mekân ise 14 basamaklı bir merdivenle basık kemerli bir tonoz altında avluya ulaşım sağlar. Tamamen insani ölçekte ele alınan bu giriş düzeneği, yukarıda şadırvan, avlu revakları ve kubbeli medrese hacimlerinden sonra yükselme eğilimine giren son cemaat yeri revakı ile caminin yukarıdan aşağıya doğru kademeli bir şekilde akan üst örtüsünden oluşan, son derece hareketli ve anıtsal bir perspektif sunar (Şekil 6.127).

⁴⁷⁰ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.106

Şekil 6.127 Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Kuzey Girişi (Özyürek, K. 2019).

Avluyu üç yönde kuşatan medrese revak birimleri, son cemaat yeri revaklarıyla kaynaştırılmamış, avlu girişlerinin önünde birer duvarla kesilmişlerdir (Şekil 6.128). Diğer yandan altında avlunun ana girişi bulunan derslane önündeki anıtsal revak birimi, hücrelerin önündeki revakları merkezden kesintiye uğratmaktadır. Derslane revakı, önde iki mermer sütuna atılan kemerlerle avluya doğru taşırılmış, avlu revaklarından daha yüksek alınmış ve üzeri bir kubbeye örtülerek ana giriş vurgulanmıştır. İki yandaki hücre revakları, ana giriş revakına birer sivri kemerle bağlanırken, giriş ve derslane revakı önden bir sivri kemerle, dışa taşma yapan yanlarından ise dar birer sivri kemerle avluya açılmaktadır. Hücreler önündeki revak birimleri ise baklava dilimli başlıklara sahip sütunlardan birbirine atılmış, tepesi iyice sivriltilmiş kaş kemerlerle avluya açılmaktadırlar. Cepheleleri kesme küfeki taşından inşa edilmiş olup içten ahşap tavanla, üstten kurşun kaplı tek yöne eğimli çatıyla kaplıdır.

Şekil 6.128 Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Avlu Revakları (Özyürek, K. 2019).

Revaklar avludan 18 cm yüksektedir. Revak derinliği 2, 80 m'dir. Revakların gerisinde hücrelerin revak cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Hücreler, taş söveli dikdörtgen açıklıklı, lokmalı demir parmaklıklı birer pencereyle revaka açılmaktadır (Şekil 6.129).

Şekil 6.129 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Revak İçleri (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücrelerinin revaka açılan girişleri kesme taş söveli, düz atklı, ahşap kapılıdır. Ahşap kapılar geride 100 x 120 cm ölçülerinde birer giriş mekânına açılmaktadır. Bu mekânlardan hücre mekânlarına giriş ise basık kemerli birer açıklıkla sağlanmıştır. Hücreler, 3,55 x 365 veya 3,30 x 3,60 m arasında değişen ölçülerde kareye yakın iç hacimlere sahiptir. Giriş mekânlarının duvarları taş, hücrelerin duvar, kubbe ve pandantif yüzeyleri sıvalıdır. Hücrelerin revak pencelerinden başka dışarıya dönük duvarlarında altlı üstlü ikişer pencere ile aydınlanmaktadır (Şekil 6.130).

Şekil 6.130 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019)

Altında avlunun ana girişi bulunan fevkani derslane mekânına alttaki giriş tonozunun üzerine yerleştirilmiş iki kollu bir merdivenle çıkılmaktadır. Dershanenin avluya dönük cephesi önündeki revaktan farklı olarak almaşık örgülüdür. Cephenin iki yanında tuğla hafifletme kemerleri altında didörtgen açıklıklı birer alt pencere, ortada

portal, portalin üzerinde ise bir sivri kemerli bir üst pencere yer almaktadır. Dershanenin giriş portalı, kenarları profilli mermer silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmış, basık kemerli açıklığa sahiptir. Girişin kemeri, palmet formunda kesilmiş iki renkli birbirine geçmeli mermer örgülüdür. Kemerin üzerinde tek satırlık bir kitabe yer bulunmaktadır. İç mekâna iki kanatlı ahşap bir kapıyla girilmektedir (Şekil 6.131).

Şekil 6.131 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Dershane Girişi (Özyürek, K. 2019).

Dershane içten içe 6,35 x 6,45 m ölçülerindedir. Kubbe geçişlerde altları mukarnaslı konsollarla dolgulanmış tromplar kullanılmıştır. Bütün iç yüzeyler sıvalı ve boyalıdır. Kubbe eteğini ve göbeğini kalemişi işlenmiş palmetli bir kuşak dolanmaktadır. Duvarların alt seviyeleri ahşap lambrilerle kaplanmış, zemin ahşap döçeme üzerine halı döşelidir. Giriş duvarındaki iki alt bir üst penceresinden başka diğer üç duvarında altlı üstlü açılmış dörder penceresi bulunmaktadır. Girişin karşı duvarının merkezinde ise mukarnaslı kavsarası olan yarım ongen kesitli bir niş yer almaktadır (Şekil 6.132, Şekil 6.133).

Şekil 6.132 Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Dershane İç Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.133 Dershane Mekânı Kubbe ve Tromp Detayı (Özyürek, K. 2019)

Değerlendirme:

Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Mimar Sinan'ın eğimli topografyalarda, dar arsalar içinde teraslama yöntemiyle, alanı ekonomik kullanmak amacıyla rasyonel çözümler ürettiği külliye tasarımlarından biridir. Bunu yaparken doğaya mümkün olduğunca az müdahale etmiş tasarımını doğanın şartlarına uyumlu bir şekilde uygulamıştır. Bu anlayışla yapıları üzerine oturtmak için gerekli düzlemleri oluşturmak amacıyla yaptığı setler eğimin fazla olduğu kesimlerde doldurulması gereken boşluklar ortaya çıkarmıştır. Bu boşluklara dükkân, dersane külesiyle birlikte ele alınmış giriş mekânı ve su haznesi gibi işlevsel hacimler yerleştirerek üst kottaki setlere alt yapı oluşturmuştur. Böylece bir istinat duvarı işlevi gören bu hacimlere aynı zamanda üzerlerinde yer alan setleri zayıf olduğu noktalardan destekleyen birer payanda vazifesi yüklemiştir.

Külliye'nin medrese yapısı da Mimar Sinan'ın organik tasarım anlayışının bir sonucu olarak şadırvanlı cami avlusunun çevresine yerleştirilmiştir. Böylece hem külliye'nin sınırlı arsasını ekonomik kullanmış hem de yapıyı yüksek kotta inşa ederek çevre sokak ve yerleşim dokusundan koparmış ve işlevini daha dingin bir ortamda görmesini sağlamıştır.

Öte yandan medrese ile cami yapısının arasındaki organik bağın oluşturulmasındaki ustalık, medresenin caminin dış kütle biçimlenişini tamamlayan ve onun dinamizmini pekiştiren bir unsur haline gelmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki: Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi içinde yer alan medrese yapısı, gerek simetrik bir anlayışla ele alınmış klasik U düzeninde medrese plan şemasıyla gerekse genelde külliye'nin fiziki bütünlüğüne, özelde ise caminin anıtsal dış kütle biçimlenişine katılışı ve onu vurgulayan tasarımıyla dikkatleri çekmektedir. Külliye sadece camisinin yapısal ve dekoratif özellikleri bakımından değil, bu açıdan da Mimar Sinan'ın en başarılı külliye tasarımlarından biridir.

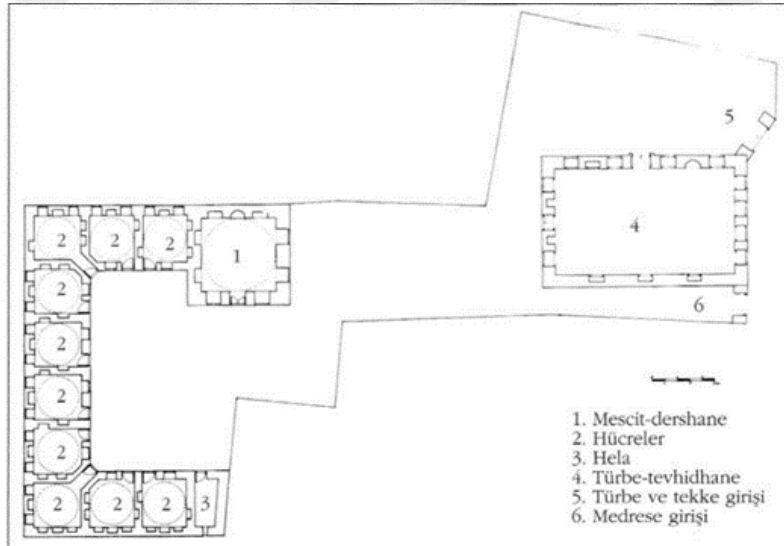

6.12 Eyüp Cafer Paşa Külliyesi

Eyüp Cafer Paşa Külliyesi, İstanbul'un Eyüpsultan İlçesi'ne bağlı Merkez Mahallesi'nde, Kalenderhane Caddesi ile Kızıl Değirmen Sokağı'nın kesiştiği noktada yer almaktadır. Tekke, türbe ve medrese işlevli yapılardan oluşan küçük ölçekli bu külliye, 16. Yüzyıl vezirleinden Cafer Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.⁴⁷¹ Tekke kitabesi inşa tarihi olarak 1575 yılını vermektedir.⁴⁷² Külliye'nin Mimar Sinan eseri olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷³

Külliye arsasını batı yönünde Kalenderhane Caddesi, güney yönünde Kızıl Değirmen Sokağı, kuzey ve doğu yönlerinde ise komşu parseller çevrelemektedir. Külliye'nin üzerinde yer aldığı arsa, Kalenderhane Caddesi'nden başlayarak batı-doğu istikametinde içe doğru uzanmakla birlikte düzgün geometrik sınırlara sahip değildir.

Etrafı bir duvarla çevrilmiş olan arsanın batısında, türbe-tekke yapısı yer almaktadır. Dikdörtgen bir şemaya sahip olan yapının kısa batı cephesi, aynı zamanda külliye'nin Kalenderhane Caddesi'ne bakan cephesini oluşturmaktadır. Külliye'nin en doğusuna ise U plan şemasına sahip medrese yapısı ve dersane hacmi bu yönde külliye'nin sınırını belirleyecek şekilde yerleştirilmiştir (Plan 6.36).

Plan 6.36 Eyüp Cafer Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Erkoğlu, İ. R. 1970).

⁴⁷¹ BİLGİN, A. T. (1992). Cafer Paşa Tekkesi. TDVİA, C VI, İstanbul, s.555

⁴⁷² TANMAN, B. H. (1994). Cafer Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt:II, İstanbul, 367-369, s.367

⁴⁷³ AHUNBAY, Z. (2000). Eyüp'teki Osmanlı Eğitim Yapıları ve Korunmalarıyla İlgili Öneriler. Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, Cilt:IV, İstanbul, 132-141. s.134

Küllüye giriş türbe-tekke yapısının iki yanına yerleştirilmiş basık kemerli kapılarla sağlanmıştır. Bu kapılardan, kuzeydeki en geride yer alan medrese avlusuna ulaşımı sağlayan bir geçide, güneyde olanı ise türbe-tekke yapısının önündeki küçük avluya açılmaktadır.

Türbe-tevhidhane yapısının önündeki avluda bir de ahşap harem dairesinin bulunduğu düşünülmektedir.⁴⁷⁴ Ancak bu yapıdan günümüze ulaşabilmiş herhangi bir iz yoktur. Küçük avlunun kuzeyinde yer alan ve 16,50 x 10,50 m ölçülerinde bir yapı olan türbenin, aynı zamanda Halveti tarikatına ait olan tekkenin tevhidhanesi olarak işlev görmüştür.⁴⁷⁵ Girişi güney cephesinin merkezinde olan dikdörtgen alt yapının üzerini örten ahşap konstrüksiyonlu çatı günümüze ulaşmamıştır.⁴⁷⁶ Yapının üzeri hâlihazırda açıktır. Kalenderhane Caddesine bakan batı cephesi muntazam kesme taştan inşa edilmiş olan yapının diğer beden duvarlarında almaşık örgü tekniği kullanılmıştır. Tamamen sağı olan kuzey cephede moloz taş kullanılmıştır. Doğu ve batı cephelerinde altta ve üstte olmak üzere altışar, güney cephede ise on pencere bulunmaktadır. Pencereleer klasik düzende üsttekiler sivri kemerli, alttakiler dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ve madeni şebekelidir.

Küllüye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

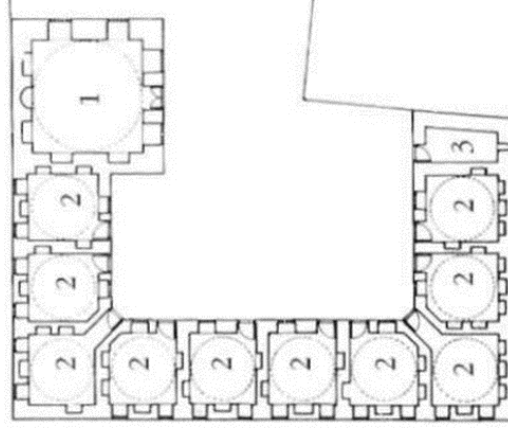
Cafer Paşa Medresesi külliye arsasının en doğusuna, cadde yönündeki türbe-tekke yapısına dönük bir şekilde konumlandırılmıştır. Yapının üzerine oturduğu avlunun kotu bir kademe düşüktür. Medrese, önündeki avluyu üç yönde U şeklinde kuşatan öğrenci hücrelerinden oluşan bir kütle ile U'nun kuzey koluna bitişik kare planlı dersane hacminden meydana gelmektedir. Medresenin güney kolunun önünde ise helalar yer almaktadır. Medresede kare planlı, kubbeli 10 öğrenci hücresi bulunmaktadır. Bu hücreler, İki köşe hücresiyle birlikte U'nun taban kenarına altı, iki koluna ise ikişer hücre gelecek şekilde dizilmişlerdir. Günümüzde medrese hücrelerinin önünde revak yoktur. Daha önce ahşap taşıyıcılı ve çatılı bir revak veya sundurmanın zamanla yok olduğu söylenmektedir ⁴⁷⁷ (Plan 6.37).

⁴⁷⁴ TANMAN, B. H. (1994). a.g.m. s.369

⁴⁷⁵ TANMAN, B. H. (1994). a.g.m. s.369

⁴⁷⁶ TANMAN, B. H. (1994). a.g.m. s.369

⁴⁷⁷ TANMAN, B. H. (1994). a.g.m. s.369; AHUNBAY, Z. (2000). a.g.m., s.134.

Plan 6.37 Eyüp Cafer Paşa Medresesi Planı (Erkoğlu, İ. R. 1970).

1-Dershane-Mescit, 2-Öğrenci hücreleri, 3- Hela.

Medresenin külliye dışına bakan beden duvarları moloz taş, avluya bakan duvarları ise üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Medrese hücrelerinin avlu cephelerinde altta ve üstte birer pencereleri bulunmaktadır. Alt pencereler tuğla ile örülmüş basık formu hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve demir parmaklıklıdır. Üst pencereler ise sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Hücre kapıları düz atkılı, taş söveli ve iki ahşap kanatlıdır. Kapıların üzerinde de tuğladan basık hafifletme kemerleri bulunmaktadır. Beden duvarlarını üstte iki kademeli diz bir saçak sınırlamaktadır (Şekil 6.134).

Şekil 6.134 Eyüp Cafer Paşa Medresesi Avlu Cephesi (Özyürek, K. 2019).

U planlı medresenin güney kolu ucuna bitişik olarak konumlandırılmış olan kare planlı, kubbeli dersane hacmi, geride hücrelerle aynı hizada yerleştirildiğinden U'nun önündeki avluya doğru taşma yapmaktadır. Yapının üzerini örten kubbe sekizgen bir kasnağa oturmaktadır (Şekil 6.135).

Dershane beden duvarları ve kasnak iri moloz taş örgülüdür. Her cephenin üst seviyesinde sivri kemerli, alçı revzenli birer tepe penceresi bulunmaktadır. Güney ve doğu duvarlarında başka pencere yoktur. Türbeye dönük batı cephesinde dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, madeni parmaklıklı iki pencere bulunmaktadır. Kuzeye bakan giriş cephesinde ortasında giriş, iki yanda iki dikdörtgen pencere yer almaktadır. Dershane kapısı ve pencereleri, hücrelerde olduğu gibi tuğladan basık hafifletme kemerleri altında taş sövelidirler. Giriş cephesinde farklı olarak hafifletme kemerlerinin alınlıkları da taş kaplanmıştır (Şekil 6.135). Giriş cephesinin önünde ahşap bir sundurma olduğu düşünülmektedir. Dershane mekânını örten kubbe içte pandantiflere oturmaktadır. Girişin karşısındaki güney duvarının merkezinde mihrap nişi yer almaktadır. Mihrabın sağında ve solunda birer de dolap nişi açılmıştır. Ayrıca iki dolap nişi doğu duvarında bulunmaktadır.⁴⁷⁸

Şekil 6.135 Eyüp Cafer Paşa Medresesi Dershane Hacmi (Özyürek, K. 2019).

⁴⁷⁸ TANMAN, B. H. (1994). a.g.m. s.369

Değerlendirme:

Eyüp Cafer Paşa Külliyesi, nerdeyse eş zamanlı olarak inşa edildiği Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'yle birlikte, içinde cami veya mescit bulunmayan küçük ölçekli külliye geleneğinin ön örneklerinden biridir.

Külliye'nin medresesi klasik U şemasında olmasına karşın, gelenek olduğu üzere dörtgen şema içinde iç avlulu medrese tipinin bir yönde külliye avlusuna açıldığı farklı bir Mimar Sinan tasarımıdır. Medresenin dersane hacmi ise U'nun simetri ekseninden kaydırılmış ve kollarından birinin ucuna eklenmiştir. Hücrelerin önünde var olduğu söylenen ahşap strüktürlü revakın özgün durumu bilinmemekle birlikte Sinan'ın kagir revak tasarımlarından bütünüyle farklıdır.

6.13 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi

İstanbul'un sur dışı külliyelerinden biri olan Zal Mahmud Paşa Külliyesi, Eyüpsultan İlçesi'nin Nişanca Mahallesi'nde yer almaktadır.

Külliye'nin banileri, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'yı katletmesi olayına adı karışan ve bu yüzden Zaloğlu Rüstem'e atfen "Zal" lakabıyla birlikte "Kapıcıbaşı" rütbesi verilen, Halep ve Anadolu Beylerbeyliğinden (1564) sonra nihayet II. Selim'in veziri (1567) ve damadı olan (1574), Mahmud Paşa ile eşi II. Selim'in kızı Şah Sultan'dır.⁴⁷⁹

Külliye'nin mimarı Mimar Sinan'dır. Cami ve türbe Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye'de kayıtlıdır. Fakat medrese sadece Tuhfetü'l-Mimarın'da yer almaktadır.⁴⁸⁰

Külliye'nin çeşme kitabesinde bir tarih olmasına rağmen tarihlendirilmesiyle ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Aşınması nedeniyle 1551 veya 1590 olarak okunan çeşme kitabesindeki tarih, eldeki bilgi ve belgelere uymadığı için Şah Sultan'la, Zal Mahmud Paşa'nın evlendikleri ve birlikte öldükleri tarihler (1574-1580) arasında inşa edildiği düşünülmektedir.⁴⁸¹

Eyüp semtinin Haliç kıyısı silüetinin en önemli unsuru olan Zal Mahmud Paşa Külliyesi, oldukça dik ve eğimli arazide, düzgün geometriye sahip olmayan bir arsa üzerinde kurulmuştur. Külliye'nin arsasını aşağıda yani sahil tarafında Defterdar Caddesi, yukarıda Zal Paşa Caddesi güney- kuzey yönünde gittikçe daralan bir açıyla sınırlamaktadır. Avluya giriş Zal Paşa Caddesinden medreseyle son cemaat yeri arasındaki kapıyla sağlanmıştır.

Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin yapı programı, cami, iki medrese, türbe ve duvara bağlı bir çeşmeden oluşmaktadır. Külliye yapıları oldukça zor ve eğimli bir topografyaya sahip olan arsaya, iki farklı kotta elde edilen iki ayrı düzlemde, kısmen aksenal bir düzende yerleştirilmiştir. Üst kotta ana eksende mihrap yönüne dik, enine gelişen planıyla cami ve onunla aynı avluyu paylaşan U planlı medrese yer almaktadır. Burada cami-şadırvanlı avlu-medrese birlikteliğinden oluşan organik bir bütünlük söz konusudur. Mimar Sinan'ın daha önce Beşiktaş Sinan Paşa, Kadırga Sokullu Mehmed Paşa ve Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nde uyguladığı cami-avlü-medrese

⁴⁷⁹ SÖNMEZ, Z. (1997). Eyüp Zal Mahmud Paşa ve Külliyesi'nin Tarihlendirme Sorunu ve Sinan'ın Mimarlığındaki Yeri. I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 90-98 s.91,92

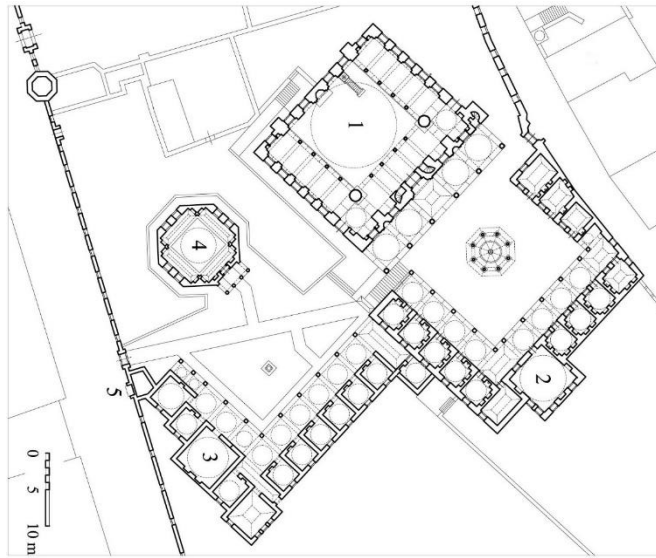
⁴⁸⁰ KUBAN, D. (1994). a.g.m. 542-543 s.542

⁴⁸¹ SÖNMEZ, Z. (1997). a.g.m. s.95

bütünleşmesi tasarımını, burada sınırlı arazi koşullarında, alanı daha ekonomik kullanma düşüncesiyle uyguladığı düşünülmektedir.⁴⁸²

Alt kotta ise L plan şemasına sahip ikinci bir medrese ile medresenin güneyinde yer alan sekizgen planlı ve kubbeli türbe bulunmaktadır. İçten haçvari bir mekân düzenlemesine sahip türbe de, külliye banileri Zal Mahmud Paşa ve Şah Sultan'ın sandukaları yer almaktadır. Avlunun Defterdar Caddesi sınırında uzanan duvar üzerinde ise kitabeli çeşme dikdörtgen çerçeveli, sivri kemerli düzenlemesiyle avlu girişinin hemen sağında yer almaktadır (Plan 6.38).

İki kot arasındaki yükseklik farkı yaklaşık 4 m'dir.⁴⁸³ Kotlar arasındaki fiziki bağ, üst avlu girişinin aksında yer alan 26 basamaklı düz bir merdivenle kurulmuştur. Bu bağ alt kotta II. Medresenin diyagonalinden uzanan bir yolla Defterdar Caddesi üzerindeki çeşmeli külliye girişine kadar devam ettirilmiştir. Böylece külliye alanının zor topografyasını etkisiz kılan bir çözümle; doğu batı aksında, her iki kotta kuzeyde medreseler, güneyde cami ve türbe kalacak şekilde külliye yapılarına ulaşım sorunu çözülmüştür. Söz konusu hat bu yönüyle değerlendirildiğinde, külliye yapılarını işlevlerine göre gruplandıran -belli bir noktada kırılmış olsa bile- çapraz bir eksen olarak düşünülebilir. Bununla birlikte bu hat sayesinde bütün külliye alanının alt ve üst kottaki yapıları arasında organik bir bağ kurulduğu söylenebilir.

Plan 6.38 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi Vaziyet Planı, (Kuran, A. 1986).

1-Cami, 2-Üst Medrese, 3- Alt Medrese, 4- Türbe, 5- Çeşme.

⁴⁸² SÖNMEZ, Z. (1997). a.g.m. s.96

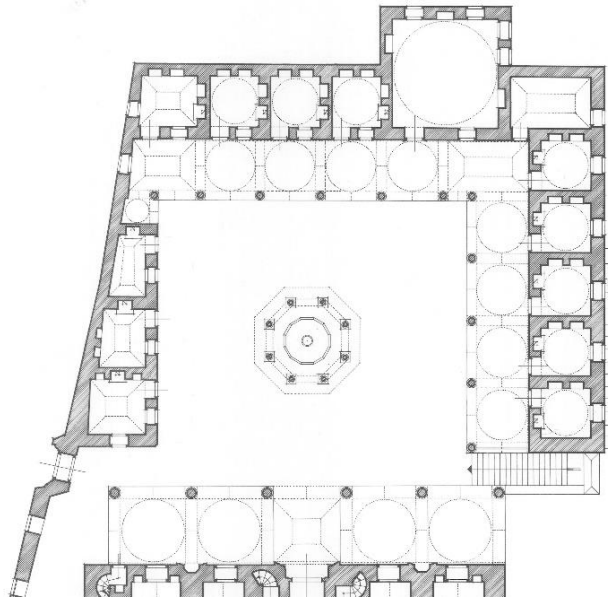
⁴⁸³ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.203

Külliyyede Yer Alan Eğitim Yapıları

I. Medrese:

Üst kotta yer alan şadırvanlı avluyu camiyle birlikte kullanan yapı, U plan şemasında medrese düzenine sahiptir. Ortasında çokgen planlı bir şadırvanın bulunduğu cami avlusunu üç kol halinde kuşatmaktadır. Arsanın medreseye doğru gittikçe daralan açısı, medresenin plan şemasına etki etmiştir. Bu nedenle medresede U plan şeması, simetrisi bozularak uygulanmış, şemanın batı kolu arsanın gittikçe daralan açısına bağlı olarak hem geri çekilmiş hem de buraya birbirinden farklı ölçülerde hacimler yerleştirilebilmiştir. Yapıda ayrıca alışılmış düzende mihrap, son cemaat yeri girişi ve şadırvanla aynı ekseninde olması gereken dersane mekânı doğruya doğru kaydırılarak simetri bir kez daha bozulmuştur.

U düzenine sahip medrese hacimlerinin önündeki revak dizisi L plan şemasında doğu ve kuzey kollarına yerleştirilmiş, batı yönünde devam ettirilmemiştir. Böylece zaten daha geride olması gereken batı kolu revaksız bırakılarak, kolun avluya daha fazla taşmasının önüne geçilmiş böylece avluda daha fazla alan kazanılmıştır. Bununla birlikte bu sayede şadırvan ekseninden kaydırılmamış, bu kotta simetrisinin daha fazla bozulmasının önüne geçilmiştir. Revak birimlerinden köşede ve kuzey kolunun sonunda yer alan aynalı tonozla örtülükten diğer birimler kubbe ile örtülüdür (Plan 6.39).

Plan 6.39 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi I. Medrese Planı (A.S. ÜLGÜN, 1944).

Avluyu iki yönde çevreleyen revakların mimari elemanları külliye'nin inşa edildiği dönemle uyumlayan özellikler göstermektedir. Boyutları birbirinden farklı sekizgen kesitli taşıyıcı sütunlar baklava dilimli başlıklarıyla dikkat çekmektedir. Kemerler tuğla malzemeden olup kaş kemer formunda birbirini tekrar ederler. Aynı şekilde kuzey revak dış cephesi de tuğla örgülüdür. Doğu revakının ise bir sıra taş ve tuğla almalı örgüsü, medresenin bütün dış cepheleriyle birlikte camiyle bütünlük sağlar (Şekil 6.136).

Şekil 6.136 Eyüp Zal Mahmutpaşa I. Medrese Avludan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Medresenin doğu kolunda üzeri kubbeye örtülü, kare planlı beş öğrenci hücresi yer almaktadır. Köşede, aynalı tonozlu örtüye sahip dikdörtgen bir hacimden sonra kuzey kol üzerinde dışa doğru taşma yapan kare planlı, kubbeli dersane yer almaktadır. Dershanenin kubbesi on iki köşeli bir kasnağa oturmaktadır. Kuzey kol üzerinde dershaneden sonra, üç kare planlı kubbeli öğrenci hücresi ile aynalı tonozla örtülü bir mekân daha sıralanmaktadır. Zal Paşa Caddesinin kuzeye doğru iyice kısıtladığı Medresenin batı kolunda ise arsanın güneye doğru gittikçe genişleyen açısına koşut olarak kuzeyden güneye doğru büyüyen ebatlarıyla üç mekân yer almaktadır. Bu mekânların üçünün de üzeri aynalı tonozla örtülüdür.

Doğu ve kuzeyde yer alan öğrenci hücreleri lentolu, söveli kapı ve birer söveli dikdörtgen pencereyle avlu revakına, batıdaki hacimler ise önlerinde revak olmadığı için aynı kapı-pencere düzeninde doğrudan avluya açılmaktadırlar. Güney yönünde en uçtaki hacimde bu yöne bakan bir pencere daha bulunmaktadır (Şekil 137).

Şekil 6.137 Zal Mahmud Paşa I. Medrese Kuzey ve Batı Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

Avluyu çevreleyen mekânların hepsinde birer ocak nişi bulunmaktadır. Doğuda yer alan altı mekânda alt kottaki avluya bakan birer pencereye daha sahiptirler.

Bütünüyle mermerden dikdörtgen formlu, basık kemerli bir girişi bulunan dersane mekânının avlu revaklarından yükseltmiş zemini, altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. İç mekânda kubbelere geçişlerde pandantifler kullanılmıştır. Kuzey duvarında altı üstlü dört, batı duvarında bir, doğu duvarında üstlerinde sivri kemerli bir pencere bulunan yan yana iki alt pencereyle aydınlanmaktadır. Doğu duvarının güney tarafında dikdörtgen bir niş yer almaktadır. Mekânın bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Kubbe ve pandantif yüzeyleri girift bikisel karakterli kalemişleriyle bezemiştir. Alt pencerelerin kenarları profilli mermer söveleri, üst pencerelerin vitraylı içlikleri bulunmaktadır (Şekil 6.138).

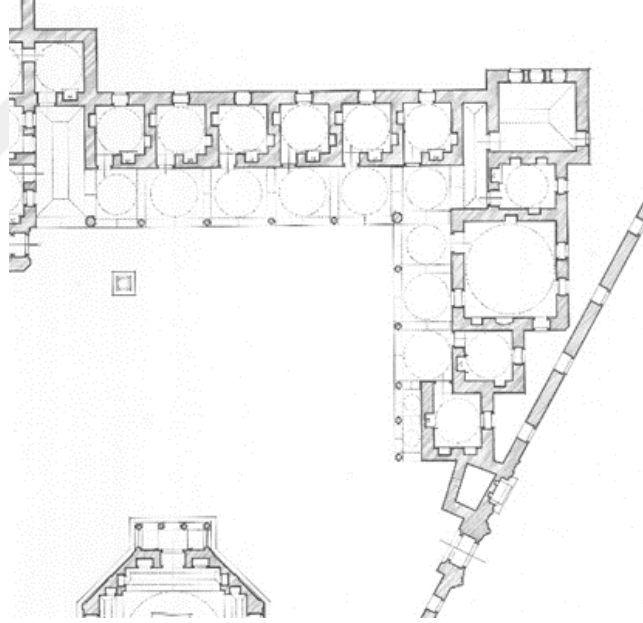

Şekil 6.138 Zal Mahmud Paşa Külliyesi I. Medrese Dersane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

II. Medrese:

II. Medrese, sekizgen planlı türbeyle birlikte külliye'nin alt kotunda yine kuzey-güney yönünde uzanan ikinci bir eksen üzerinde yer almaktadır. Alanı doğu yönünde Defterdar Caddesi boyunca uzanan üzerinde bir giriş kapısı ve çeşmenin olduğu avlu duvarı sınırlar. Cadde, üst kottakine göre ters bir açıyla kuzeye doğru genişlemektedir. Medrese revaklı avlulu L plan şemasında olup yine asimetrik ve alışılmadık bir mekân düzenlemesine sahiptir.

Medresenin kuzey kolu dik bir açıyla üst medreseye güney doğusundan dayanmaktadır. II. Medresenin bu haliyle üst kottaki medreseye payandalık yaptığı düşünülebilir. L Şemanın kuzey kolunun üst medreseyle birleştiği noktada uzunlamasına dikdörtgen planlı ve tonozlu bir hacim ve bunun gerisinde kare planlı, kubbeli bir mekân bulunmaktadır. Bu mekân bütünüyle şemanın dışına taşmış vaziyettedir. Bu düzenlemeden sonra kuzey kolu üzerinde altı kubbeli mekân önlerinde revak birimleriyle birlikte yan yana dizilmişlerdir (Plan 6.40).

Plan 6.40 Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi I. Medrese Planı (A.S. ÜLGEN, 1944).

Medresenin doğu kanadında ise mekânların farklı ebatlarda kademeli bir şekilde yerleştirildiği görülür. Kolların kesiştiği noktada, köşe revak biriminin gerisinde dehliz şeklinde bir geçiş mekânından ulaşılabilen iki hacim bulunmaktadır. Köşede yer alan aynalı tonozlu hacmin ebatları daha büyük olduğundan kuzey ve doğu yönünden dışa taşma yapmaktadır. Geçiş mekânının gerisindeki kubbeli ikinci hacimden sonra yine eksenden kaydırılmış olarak kubbeli dersane mekânı yer almaktadır. Sonraki mekân

ise diğer kolda bulunan öğrenci hücreleriyle aynı ebattadır. Bundan sonra doğu kolunun en ucunda yer alan ve güneybatı köşesinden çeşmeye bağlanan kubbeli mekân ise revak mekânının ortasına kadar kaydırıldığından dıştaki kademelenme iyice belirginleşmiştir.

Medresenin doğu kolunda gerçekleşen düzensiz mekân organizasyonu doğal olarak öndeki revak düzenini de bozmuş böylece ilk bakışta özensiz bir işçilik olduğu düşüncesini akla getiren, düşeyde sütunlarda, yatayda kemer açıklıklarında ritmik düzeninde bir bozulmaya neden olmuştur. En uçtaki mekân revak kısmına taşıdığından, önündeki revak birimi bir sütun daha eklenerek iki küçük kubbeli iki birim olarak avluya yansıtılmıştır. Revak düzeninde bir başka bozulma ise dersane mekânının olması gerekenden küçük tutulmasından kaynaklanır ki bu yüzden önündeki revak birimlerinden birine diğerlerinden daha dar bir alan kalmıştır. Söz konusu nedenlerden dolayı medresenin doğu kanadında, sütun dizilişleri ve kemer açıklıklarındaki belirgin mesafe farkları ilk bakışta dikkati çeker (Şekil 6.139).

Şekil 6.139 Eyüp Zal Mahmud Paşa II. Medrese Avludan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi Mimar Sinan eserleri içinde belki de en çok tartışılanıdır. İki banisinin oluşu, tarihlendirmede bir kesinliğin olmayışı ve gerek külliye bazında gerekse yapıları bazında sıra dışı özellikler göstermesi bu tartışmaların haklı nedenleri olmuştur.

Özellikle cami ve medreselerin plan tasarımları ve dış kütle biçimlenişlerinde karşılaştığımız, aksiyal kaymalar, asimetrik kurgular, serbest mekân düzenlemeleri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan ölçü- ebat farklılıkları, bazı araştırmacılar hata olarak değerlendirmiş, dolayısıyla külliye'nin Mimar Sinan gibi bir ustanın eseri olamayacağını, muhtemelen kalfalarından birinin yapmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık bazı araştırmacılar ise, söz konusu uygulamaların aslında bilinçli tercihler olduğunu zorlu arazi ve sınırlı arsa koşullarına bağlı olarak ortaya konan Sinan ustalığında akılcı çözümler olarak değerlendirilmiştir. Üstelik Mimar Sinan, külliye'yi inşa ederken doğaya fazla müdahale etmemiş, doğayla uyumlu ve uzlaşmacı bir tutumla yapıları belli bir düzen içinde yerleştirmiştir.⁴⁸⁴

Külliye yerleşim düzeni içinde medrese yapılarının konumlanışlarına ve plan özelliklerine birinci derecede etki eden unsurlar arsanın biçimi ve fiziki yapısıdır. Medreseler bazında kimi uygulamaların bu unsurlardan kısmen bağımsız veya bu unsurların etkisini en aza indirmek amacıyla bilinçli bir şekilde uygulandığını söylenebilir.

Üst kotta U düzeninde şekillenen medrese, batı yönünden Zal Paşa Caddesi'nin kısıtlamasına maruz kaldığından, batı kanadı simetrisine göre daha geriye çekilmiş, caddenin imkân sağladığı ölçülerde mekânlar yerleştirilebilmişse de, revak bu yönde devam ettirilememiştir. Buradaki aksaklığın arsa sınırlarının dayattığı bir zorunluluktan kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Ancak dersane mekânının olması gereken akstan kaydırılmasının gerekçesi olarak aynı şeyi söylemek yeterince tatmin edici değil. Zira dersane hacminin mihrap-giriş-şadırvan eksenine yerleştirilebilmesi plan üzerinde mümkün görünüyor. Dersane mihrap şadırvan eksenine konulmuş olsaydı, hem orta eksen de hem de kuzey kanatta simetri biraz daha dengelenebilirdi. Dolayısıyla medresenin mevcut mekân düzenlemesinin farklı bir gerekçesi, buna bağlı olarak dersane hacminin konumuyla ilgili bilinçli bir tercih söz konusu olmalıdır.

Burada şöyle bir varsayımda bulunulabiliriz: dersane hacminin, eğimin daha fazla olduğu nokta olan kuzeydoğu yönüne kaydırılması ile yapıların üzerinde yer aldığı düzlemin desteklenmesi, bu bağlamda dershanenin zemine daha sağlam oturan kütlelerinden yararlanmak düşüncesi etkili olmuş olabilir. Çünkü külliye yapılarının özellikle de üst kotta yer alan setin maruz kaldığı risk sadece arazinin eğiminden

⁴⁸⁴ SÖNMEZ, Z. (1997). a.g.m., s.96

kaynaklanmamaktadır. Haliç'in hemen gerisinde yer alan bölgenin gevşek zemini de önemli bir risk teşkil etmektedir.

Alt kotta II. Medresenin de başka bir noktadan yapıya dayandırılması, üst kotun ciddi bir şekilde desteklenmesi gerektiği düşüncesiyle hareket edildiğini düşündürmektedir. Aksi halde II. Medrese daha önde de konumlanabilirdi. Buna arsa üzerinde herhangi bir engel gözükmemektedir. Üstelik böyle bir durumda daha fazla alan elde edilebileceğinden doğu kanadındaki mekân sıkışıklığına gerek kalmaz bu kol üzerinde düzgün ve simetrik bir mekân düzenlemesi mümkün olabilirdi.

Sonuç olarak, mevcut durumdaki alışılmadık düzen ve farklı uygulamalar, üst medresenin batı kanadı dışında doğrudan arsanın geometrik olmayan biçimsel yapısından değil, alanın eğimli topografyasının ve zeminin zayıf bir yapıya sahip olmasının etkisiyle düşünülmüş olmalıdır. Buradaki uygulamalar Mimar Sinan'ın başta Süleymaniye, Selimiye olmak üzere birçok külliyesinde uyguladığı, onun mühendislik yönünü ortaya koyan çözümlerine benzemektedir.

6.14 Kılıç Ali Paşa Külliyesi

Kılıç Ali Paşa Külliyesi, İstanbul'un Beyoğlu İlçesi'ne bağlı Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mahallesi'nde; Kemeraltı Caddesi'nin güneyinde, Tophane Parkı'nın ise batısında yer almaktadır.

Külliye'nin banisi Kılıç Ali Paşa'nın Giovan Dionigi Galeni isminde Kalabriye'li bir İtalyan olduğu, papaz olmak amacıyla Napoli'ye giderken Cezayirli Ali Ahmed Reis tarafından 1520 yılında esir alındığı daha sonra ise Müslüman olarak Turgut Reis'in himayesine girdiği rivayet edilir. Uluç lakabıyla tanınan Ali Paşa, Akdeniz'de birçok yararlılık gösterdikten sonra Sultan II. Selim'in fermanıyla 1571 yılında, Kaptanpaşa rütbesiyle Cezayir Beylerbeyliği görevine atanmış ve lakabı "Kılıç" olarak değiştirilmiştir. 16 yıl kaptan paşa olarak görev yapan Kılıç Ali Paşa cami, medrese, türbe, hamam ve sebil yapılarından oluşan külliyesini, 1578-1580-81 yılları arasında mesleğinin kırkıncı yılında olan Mimar Sinan'a inşa ettirmiştir.⁴⁸⁵ 1587 yılında vefat edince külliyesindeki türbesine defnedilmiştir.⁴⁸⁶

1581 tarihli vakfiyesinde külliye'nin, "Galata dışında Tophane Mahallesi'nde" inşa edildiği yazılıdır. Külliye, Fatih dönemi yapısı olan Tophane-i Amire'nin karşısında, şehrin en önemli iskelelerinden biri olan Tophane İskelesi'nin kıyısında⁴⁸⁷, bir kısmı denizin doldurulmasıyla elde edilen bir alan üzerinde kurulmuştur.⁴⁸⁸ Külliye'nin, Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi donanmanın demirlediği bir limanla ilişkili konumu, banisinin denizci kişiliğiyle ilgili olmalıdır.⁴⁸⁹

Kılıç Ali Paşa Külliyesi, 19. Yüzyıldan itibaren düzensiz oluşan yapılaşma ve şehircilik çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen yol genişletme çalışmaları nedeniyle özgün külliye bütünlüğü müdahaleye uğramıştır. İlk inşa edildiği haliyle denizin hemen kıyısında olduğu bilinen külliye günümüzde sahil hattının gerisinde, kuzey yönünde Kemeraltı Caddesi'nin, doğuda Kılıç Ali Paşa Caddesi'nin, güneyde ise Kılıç Ali Paşa Mescidi Sokağı'nın çevrelediği alan üzerinde yer almaktadır.

Kılıç Ali Paşa Külliyesi, düz bir topografyaya sahip arsa üzerinde kible aksında birbirine paralel gelişen iki eksenli bir yerleşim düzenine sahiptir. Külliye'nin doğu

⁴⁸⁵ KUBAN, D. (2007) a.g.e. s.331; NECİPOĞLU, G. (2013) a.g.e. s.576.

⁴⁸⁶ BOSTAN, İ. (2002) Kılıç Ali Paşa. TDVİA, Cilt 25, 411-412.

⁴⁸⁷ EYİCE, S. (1993). Kılıç Ali Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt IV, 557-559. s.557

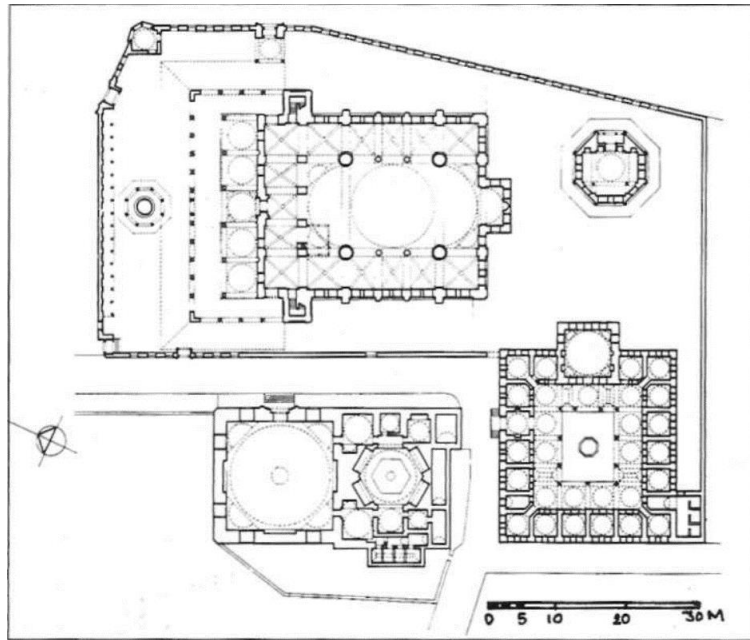
⁴⁸⁸ NECİPOĞLU, G. (2013) a.g.e. s.579.

⁴⁸⁹ EYİCE, S. (1993) a.g.m. s.557.

yönündeki ana eksenini, cami, türbe ve sebil yapıları oluşturmaktadır. Batı yönündeki yan ekseninde ise hamam ve medrese bulunmaktadır.

Ana ekseninde, çift revaklı önünde kible ekseninde uzunlamasına gelişen dikdörtgen planlı bir ana kütle olan cami ve güneyde mihrap ekseninden hafif doğuya kaymış bir şekilde yer alan sekizgen planlı türbe, geometrisi düzgün olmayan dikdörtgen bir dış avlu duvarı içerisinde, sebil ise kuzeydoğu köşede, avlu duvarına bağlı olarak yer almaktadır. Duvarın biri doğuda, ikisi batıda, ikisi de kuzeyde beş kapısı bulunmaktadır. Avlu duvarının özgün durumunda düzgün dikdörtgen bir şemaya sahip olduğu, kuzey duvarının dış yüzeyinde caddeye açılan dükkânların, iç tarafında ise abdest alma yerlerini yer aldığı bilinmektedir. 1956'da yapılan yol çalışmaları sırasında kuzey ve doğu yönlerinde geri çekilerek geometrisi bozulmuş, dükkânlar ortadan kaldırılmış, kapıların ise konumları ve sayıları değiştirilmiştir.⁴⁹⁰

Batı yönündeki yan ekseninde yer alan yapılardan hamam kuzeyde, medrese güneydedir. Dikdörtgen planlı bir yapı olan hamam, cami avlusunun bir sokak genişliği ötesinde, camiye paralel ekseninde uzanmaktadır. Medrese ise diğer yapılardan farklı olarak kible eksenine dik bir uzanışla, doğu cephesiyle cami avlusunun bu yöndeki sınırını teşkil edecek şekilde konumlanmıştır (Plan 6.41).

Plan 6.41 Kılıç Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı. (Kuran, A. 1986).

⁴⁹⁰ KURAN, A. (1978). Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Sayı 6, 175-198. s.176

Külliye Yapı Programında Yer Alan eğitim Yapıları

Medrese:

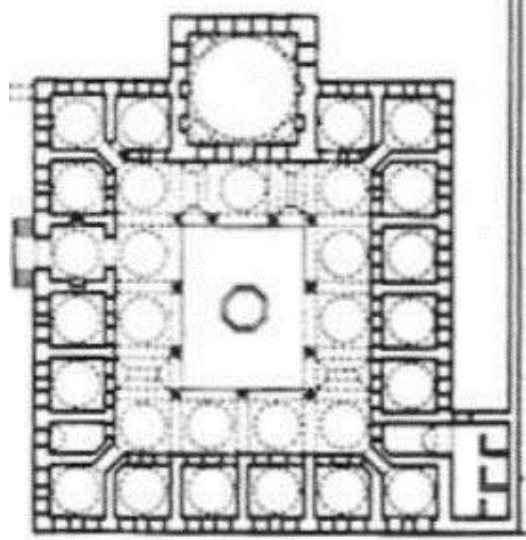
Kılıç Ali Paşa Medresesi, bünyesinde yer aldığı külliye'nin güneybatısında inşa edilmiş müstakil bir yapıdır. İçinde cami ve türbenin yer aldığı avlunun batı duvarına, caminin yatay eksenine hizasında dik açıyla bağlanmış olan yapının doğu cephesi aynı zamanda avlu duvarının devamını sağlamaktadır. Medresenin dik açıyla avlu duvarına bağlanmasıyla birlikte kuzeydeki hamam yapısının avlu duvarına paralel konumlanması sonucu külliye içinde L şeklindeki bir sokak oluşturulmuş avlunun, medresenin ve hamamın kapılarının sokağa açılmasıyla külliye yapıları arasında ulaşım bağı kurulmuştur. Yapı, günümüzde Çayeli Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

Medrese, bir giriş mekânı, bir dersane-mescit hacmi ve 17 öğrenci hücrelerinden oluşmaktadır. Medreseye bağlı ancak ayrı bir kütle halinde helalar hacmi bulunmaktadır.

Uzun aksı kible eksenine dik uzanan medresenin ana kütle, 27,70 x 25,70 m ölçülerinde kareye yakın bir dikdörtgendir. Dikdörtgenin güneybatı köşesine eklenmiş dikdörtgen helalar hacmi ile kuzey kenarının merkezinde yer alan 8,95 x 8,95 ebadındaki dersane hacmi, cepheden dört metrelik bir çıkma yaparak ana kütle'nin geometrisini bozmaktadır.

Merkezinde sekizgen planlı bir şadırvan olan iç avlu 9 x 7,55 m ölçülerindedir. Avluyu dört yönde kuşatan toplam on beş revak bulunmaktadır. Bu revaklardan dört tanesi dikdörtgen planlı, aynalı tonozlu, diğer on bir tanesi ise kare planlı ve kubbelidir. Tonozlu revakların dizilimi plan üzerinde bilinçli bir asimetrik düzen oluşturmaktadır.

Medresenin kare planlı ve kubbe örtülü 17 öğrencisinden dördü, doğu kenarının merkezinde yer alan dersane hacminin iki yanında yer almaktadır. Batı kenarında köşe hücreleriyle birlikte altı, güney kenarda dört, kuzeyde ise üç öğrenci hücreleri bulunmaktadır. Kuzey kenarın doğu yönünde ikinci kubbeli hacim merkez ekseninden kaymış giriş eyvanıdır. Kuzey ve güney kenarların batı ucundaki hücreler ile köşe hücreleri arasında iki dikdörtgen hacim karşılıklı olarak yer almaktadır. Güneydeki beşik tonoz örtülü olup gerideki helalar hacmine geçit veren bir koridordur (Plan 6.42). Kuzeydeki ise aynalı tonoz örtülüdür ve aradaki duvar kaldırılarak bir kemer vasıtasıyla köşe hücrelerine katılmıştır.

Plan 6.42 Kılıç Ali Paşa Medresesi (Kuran, A. 1986).

Kılıç Ali Paşa Medresesi'nin dış beden duvarları ve sekizgen planlı kubbe kasnakları üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş kullanılarak taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Beden duvarlarını sonlandıran düz saçak kornişini kesme taştan, sekizgen gövdeli ocak bacaları ise tuğladandır. Bacaların üzeri taş piramidal külahlıdır. Kubbe kurşun kaplı olup üzerlerinde taş alemler bulunmaktadır.

Medresenin dershanenin de yer aldığı cami avlusuna dönük doğu cephesi iki katlı, çevre sokak dokusuyla ilişkili diğer üç cephesi üst pencerelerden oluşan tek katlı pencere düzenine sahiptir. Üst pencereler almaşık örgülü sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Yalnız doğu cephesinde bulunan alt pencerelerden hücrelere ait olanlar taş söveli, dershaneyi aydınlatanlar ise kenarları profilli mermer sövelidir (Şekil 6.140).

Şekil 6.140 Kılıç Ali Paşa Medresesi Doğu ve Batı Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.141 Kılıç Ali Paşa Medresesi Kuzey (Giriş) Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin kuzey cephesinin merkez ekseninden bir miktar doğuya kaymış olan girişi, sokak kotunun yükselmesinden dolayı 80 cm aşağıda kalmıştır. İki yandan başmaklarla inilen giriş kesme taştan inşa edilmiş dikdörtgen formlu, basık kemerli basit bir portaldır (Şekil 6.141). İki kanatlı madeni kapısı geride 3,30 x 3,30 ölçülerinde kare planlı, kubbeli giriş eyvanına açılmaktadır. İki yan duvarında kaş kemerli birer niş bulunan eyvan, 1,48 m açıklığa sahip, 2,55 m yüksekliğinde sivri bir kemerle önündeki revaka açılmaktadır.

İç avlu 9,00 x 7,55 ölçülerinde, toprak zeminlidir. Merkezinde her yüzünde bir musluk olan sekizgen planlı mermer bir şadırvan yer almaktadır. Avluyu dört yönde kuşatan revakların asimetrik kaş kemerleri ve revak cepheleri taş-tuğla-derz almaşık örgülüdür. Revak sütunları ve baklava dilimi desenli sütun başlıkları mermerdir. Üstten kesme taştan düz bir saçak kornişiyile sınırlanmış olan cephelerin, köşelerinde birer çörten bulunmaktadır (Şekil 6.142).

Şekil 6.142 Kılıç Ali Paşa Medresesi Şadırvanlı Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Avlu revakları 4 m derinliğe sahiptir. Altıgen formlu tuğlalarla döşeli revak zeminleri, kenarlara dizilmiş 30 cm genişliğinde kesme taş bordür taşlarıyla avlu zemininden 10 cm kadar yükseltilmiştir. Bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalı olan revakların pandantif kenarları uçları palmetli kahverengi şeritlerle dönülmüştür. Diyagonal girişli köşedekiler hariç öğrenci hücreleri revaklara altlı üstlü ikişer pencereyle açılmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, lokmalı demir parmaklı, üst pencereler sivri kemerli, alçı revzenlidir. Hücrelerin girişleri düz atkılı, taş söveli ve tek kanatlı ahşap kapılıdır (Şekil 6.143).

Şekil 6.143 Kılıç Ali Paşa Medresesi Güney Revakı (Özyürek, K. 2019).

Kuzeybatı köşedeki hariç bütün öğrenci hücreleri 3,30 x 3,30 ölçülerindedir. Doğu yönünde aynalı tonozla genişletilmiş olan kuzeybatı köşe hücresi 3,35 x 4,86 m ölçülerindedir. Hücrelerde kubbelere geçişlerde pandantifler kullanılmıştır. Bütün iç yüzeyler sıvanmış ve boyanmıştır. Doğu yönündekilerin dışa açılan altlı üstlü dörder, diğerlerin ikişer penceresi, sivri külahlı ve yağmaklı ocakları bulunmaktadır. Bazılarında olmamakla birlikte bazı hücrelerin yan duvarlarının birinde birer de niş yer almaktadır (Şekil 6.144).

Şekil 6.144 Kılıç Ali Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Kılıç Ali Paşa Medresesi'nin derslane hacmi önündeki revaka mermer söveli iki dikdörtgen pencereyle açılmaktadır. İki pencerenin arasında dikdörtgen formlu, basık kemerli mermer girişi yer almaktadır. Mekâna İki kanatlı ahşap kapıyla girilmektedir.

Günümüzde Çayeli Vakfı'nın toplantı salonu olarak kullanılan derslane mekânının zemini, revak zemininden 15 cm yüksektedir ve halı kaplıdır. Mekân, 6,72 x 6,72 m iç ölçülere sahiptir. Kare planlı hacmin üzerini örten sekizgen kasnaklı kubbenin köşelerde bıraktığı açıklıklar dilimli tromplarla kapatılmış, trompların altları ise mukarnaslarla dolgulanmıştır. Dershanenin revaka açılan iki alt penceresinden başka, caminin hazire avlusuna dönük doğu cephesinde altı üstlü dört, kuzey ve güney duvarlarının dışa çıkma yapan taraflarında altı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Alt pencerelerin dikdörtgen açıklıklarının profilli mermer söveleri ve iki kanatlı ahşap kapakları bulunmaktadır. Güney duvarının merkezinde, profilli dar silmelerle çerçeve içine alınmış mukarnas kavsaralı bir mihrap nişi, mihrabın sağında dikdörtgen bir dolap nişi yer almaktadır(Şekil 6.145). Kuzey duvarında ise yan yana iki dikdörtgen niş bulunmaktadır. Bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalı olan mekânın kubbe eteğini kalemişi palmetli bir kuşak dolanmaktadır. Kasnak köşelerinde ise üçgenler içinde bitkisel motifli kompozisyonlar yer almaktadır.

Şekil 6.145 Kılıç Ali Paşa Medresesi Dershanesi Güney Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Kılıç Ali Paşa Külliyesi, Mimar Sinan'ın son dönemlerinde sur dışında inşa ettiği deniz kenarı külliyelerinden biridir. Cami, medrese, türbe ve hamam yapılarından

oluşan külliye, yapılarının birbirinden bağımsız fakat aralarında dik açılı ilişkiler kurularak ortogonal bir disiplin içinde tasarlandığı bir yerleşim düzenine sahiptir.

Külliye'nin medresesi boyutları açısından küçük bir örnek olmasına karşın plan şeması açısından önemlidir. Zira Mimar Sinan'ın kısıtlı uyguladığı dörtgen medrese şemasının, başkent külliyesi içinde tek örnektir. Yapıda 17 hücre dersaneyle birlikte, revaklı dikdörtgen avlunun dörtkenarına asimetrik olarak yerleştirilmiştir.

Esasında modüler bir tasarım olan medresenin simetrisini bozan unsur, helalar hacmine ulaşım sağlamak için hücrelerin arasına yerleştirilen geçittir. Bu yüzden karşı aksına aynı ebatta didkdörtgen bir hacim elde edilmiş böylece simetri duygusu dengelenmiştir. Aynı düzen revaklara da yansıtılmış, bunun sonucunda revakların dört cephesinde üç farklı kemer düzeni oluşturulmuştur.

6.15 Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi

Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, İstanbul'un Üsküdar ilçesine bağlı Mimar Sinan Mahallesi'nde Üsküdar Harem Sahil Yolunun Boğaz'a bakan tarafında yer almaktadır.

Külliyenin içinde yer aldığı tarihi Üsküdar semti, tarih boyunca Khrysopolis, Skytarion, Scutari gibi adlarla anılmıştır.⁴⁹¹ Bizans devrinde daha çok Kadıköy'ün kenar mahallesi konumunda kalan Üsküdar⁴⁹², her ne kadar Türklerin eline ilk olarak 1302 tarihinde geçmişse de asıl gelişimini İstanbul'un fethinden sonra göstermiştir. Semt bu tarihten sonra Payitahttan Anadolu'ya, Hicaz, Mısır, İran, Irak, Kafkasya, Suriye üzerine yapılan askeri, ticari ve dini seferlerde konaklama toplanma ve ikmal merkezi olmuştur.⁴⁹³ Semt aynı şekilde söz konusu coğrafyalardan gelenlerin payitahta girmeden önceki son durakları ve şehrin kapısı niteliğindedir.⁴⁹⁴ XVI. Yüzyıldan sonra hanedanın, özellikle de hanedanın kadın üyelerinin vakıflarıyla donatılan Üsküdar, devlet ricalinin saray ve konutlarını yaptırdıkları seçkin bir semt olarak görülmüştür.⁴⁹⁵ XVII. yüzyılda yaşamış olan Eremya Çelebi ise Şemsi Paşa Külliyesinin bulunduğu mahallin, sahil boyunca Yahudi evleriyle dolu olduğunu, caminin yakınında debbağların çalıştığını ve semtin bir iskelesinin olduğunu söyler.⁴⁹⁶

Külliyeye, 1580-1581 yıllarında Şemsi Ahmed Paşa tarafından, kendi sarayının yanında Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir.⁴⁹⁷ Bani Şemsi Ahmed Paşa, İsfendiyaroğulları ailesinden olup Kanunî Sultan Süleyman (1494 - 1566), Sultan II. Selim (1524 1574) ve Sultan III. Murat (1546 1595) zamanında padişahların yanında bulunarak onlara musahiplik ve vezirlik yapmış bir devlet adamıdır. Aynı zamanda nükteli şiirler yazan ve divanı bulunan bir şairdir.⁴⁹⁸ Külliye inşaatının devam ettiği bir sırada vefat eden Şemsi Ahmed Paşa külliyesi içinde bulunan türbesine defnedilmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ EYİCE, S. (1964). a.g.e. s.199-216

⁴⁹² TÜFEKÇİOĞLU, A. (2003). a.g.e. 9-25, s.9

⁴⁹³ HASKAN, M. N. (2001). a.g.e. 28-46 s.32

⁴⁹⁴ KATIPOĞLU, C. (2006). a.g.e. 89-102. S.95

⁴⁹⁵ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.659-660

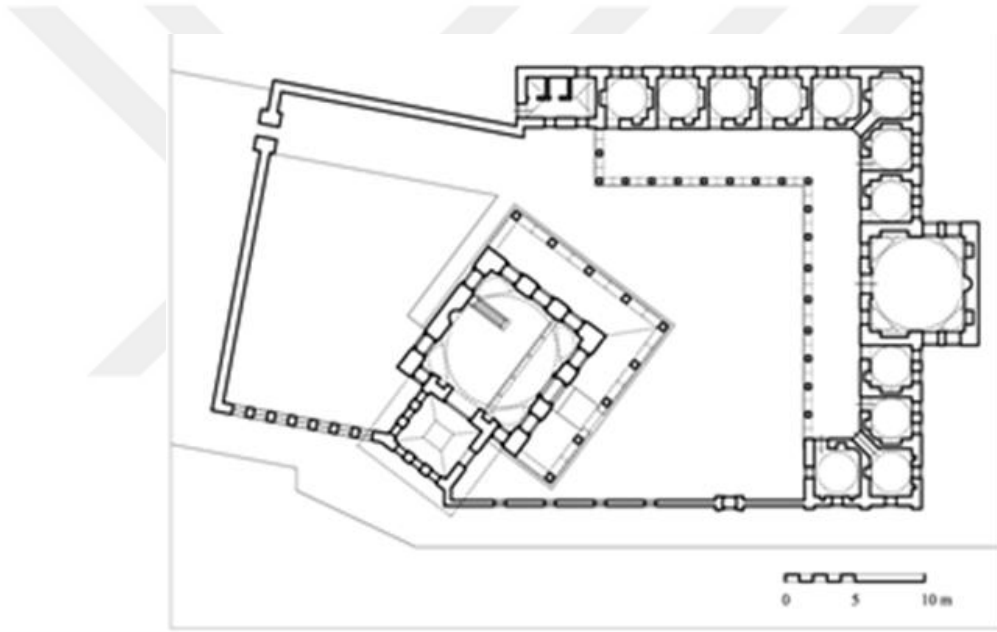
⁴⁹⁶ KÖMÜRÇİYAN, E. Ç. (1988). (Ter. Hrand D. Andreasyan), XVII Asırda İstanbul, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. İstanbul. s.48-49

⁴⁹⁷ Caminin inşaat kitabesi, tamamlanma tarihi olarak paşanın vefat ettiği 1580-81 yılını verir. Saray günümüze ulaşamamıştır. Şemsi Ahmed Paşa Kasrı ya da Şerefabad Kasrı olarak bilinen yapı Paşa tarafından III. Murad için yaptırılmıştır. NECİPOĞLU, G. (2005). s 660

⁴⁹⁸ YÜCEL, E. (1969). Şemsi Paşa Külliyesi. Arkitekt, İstanbul, Sayı:39, s.157-160

⁴⁹⁹ KARAKAYA, E. (2010). Şemsi Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt: 38, 529-530 s.530

Cami, medrese ve türbe yapılarından oluşan külliye sahil şeridinin hemen gerisinde oldukça dar bir arsa üzerinde inşa edilmiştir. Boğaza teğet, enine gelişen dikdörtgen şeklindeki arsanın geometrik sınırları güney ve güney batı yönlerinde düzensizdir. Bir duvarla çevrelenmiş olan arsanın güney tarafında yer alan cami ve caminin doğu cephesine bitişik şekilde türbe yer almaktadır. Caminin kible eksenindeki konumu, arsanın uzanış yönüyle çakıştığı için külliye alanı içerisinde açılı bir şekilde yer almaktadır. L planlı medrese ise arsanın kuzey köşesinde daha fazla alan kazanmak adına külliyenin bu yönde sınırlarını oluşturacak şekilde konumlanmıştır. Uzun kol Boğaza dik, kısa kol ise paralel şekilde uzanmaktadır. Külliyenin güneybatı yönünde karaya, kuzeydoğuda sahile açılan iki kapısı bulunmaktadır (Plan 6.43).

Plan 6.43 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Necipoğlu, G. 2013).

Külliye yerleşim düzeninde yapılar arasında geometrik bir ilişki bir simetri olmamasına karşın yapıların organik biçimde arsanın konumu ve kısıtlılığına bağlı olarak yerleştirilmesinde belli bir ahenk ve denge göze çarpar. Cami-türbe ikilisinin medrese kollarının açısına nispeten uyan konumlanışları, yapıların boyutları itibarıyla birbirini ezmeyen orantıları söz konusu mimari ahengi sağlayan unsurlardır.⁵⁰⁰

Öte yandan caminin son cemaat yeri revakının, medrese revakıyla uyumlu L şeklindeki tasarımı, iki yapı arasında kurulmak istenen tasarımsal ilişkiyi vurgulayan bir ögedir.

⁵⁰⁰ ERDEM, Y. (1969). a.g.e. s.158

Başka bir örneği bulunmayan L planlı son cemaat yeri revakı ile medrese yapısı arasında görsel bağ kurulmuştur.⁵⁰¹

Külliyede dikkati çeken bir diğer tasarım özelliği ise yapıların denize dönük, karaya kapalı konumlanışlarıdır.⁵⁰² Nitekim deniz manzarasına açılma veya deniz yönünden algılanma isteği bu yönde avlu duvarlarına da yansıtılmıştır. Bütün sahil boyunca uzanan duvar, yüzeyinde sık aralıklarla açılmış dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli pencereler vasıtasıyla avlunun dolaylı da olsa denizle görsel ilişkisini sağlayan bir unsur haline getirilmiştir.⁵⁰³

Cami, bütünüyle kesme taştan, kare planlı, kubbeli küçük bir yapıdır. Kuzey cephesi önündeki düz çatılı son cemaat yeri revakının batı cephesinde de tekrar edilmesiyle elde edilmiş olan L planlı revak düzenlemesi bu yapıya özgü bir tasarımdır. İki kollu medresenin önüne yer alan revak dizisinin bir tekrarı şeklindeki bu düzenleme iki yapı arasındaki tasarım ilişkisini yansıtır.⁵⁰⁴

Caminin doğu duvarına bitişik konumdaki türbe, kareye yakın plan şemasına sahip bir yapı olup üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Kuzeyindeki bir kapıyla avluya açılmaktadır.

Külliyeye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Medrese günümüzde Kültür Bakanlığına bağlı bir kütüphane olarak hizmet vermektedir. Şemsi Paşa'nın vakfiyesinden bir darülhadis⁵⁰⁵ olduğu anlaşılan medrese, biri uzun, diğeri kısa iki koldan oluşan L planlı, düz çatılı revaklı medrese şemasıyla, külliye sınırlarını da belirleyecek şekilde kuzey batı köşede yer almaktadır. Medresede denize paralel konumdaki kısa kol üzerinde beş, denize dik uzanan kolda ise yedi olmak üzere toplam 12 hücre bulunmaktadır. Denize dik uzun kolun ortasında kare planlı, kubbeli dersane hacmi, yarısı dışa taşkın bir şekilde yer almaktadır. Bu kolda bulunan yedi hücreden altısı, ortada konumlandırılmış dersane

⁵⁰¹ KATİPOĞLU, C. (2006). a.g.m. s.97

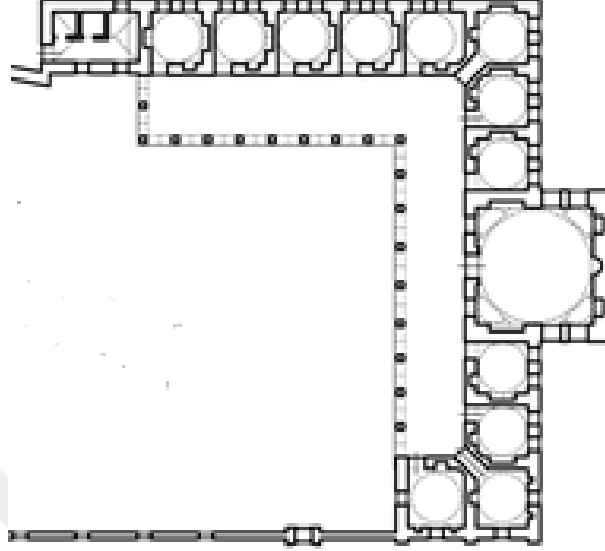
⁵⁰² KATİPOĞLU, C. (2006). a.g.m. s.101

⁵⁰³ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.193

⁵⁰⁴ KURAN, A. (1986).a.g.e. s.193

⁵⁰⁵ ‘... Yine mahruze-i mezburede vaki' cami 'i mesfurun harem-i hariminde 'ilm-i din fıkıh est ve tefsir ve hadis mısra 'ı mucibince, on iki hücrelü bir nefis Darü'l-hadis bina ildiler ki sahaifi-i bünyadında ayat-ı hikmet mestur ve mutavı erkânından asar-ı letafet menşurdur.’ İNBAŞI, M. (2005). Şemsi Paşa Vakfiyesi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:27, Erzurum, 257-270, s.264

hacminin iki yanında üçer olmak kaydıyla simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bir hücre ise kolun ucundaki hücrenin önünde diğer kola dönük şekilde yerleştirilmiştir. Hücrelerin tamamı kare planlı ve kubbelidir (Plan 6.44).

Plan 6.44 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi Planı (Necipoğlu, G. 2013).

Medresenin dışa bakan beden duvarları dersane kubbesinin kasnağı da dâhil, cami ve türbe yapılarının düzgün kesme taş dokusunun aksine bir sıra düzgün kesme taş, üç sıra tuğla ile örülmüş taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Yalnızca sahile bakan iki hücrenin cephesi, külliye'nin bu yöndeki fiziki dokusuna uygun olarak kesme taşla örülmüştür.

İki katlı pencere düzenine sahip medresenin hücre dış duvarlarında, altta iki dikdörtgen pencere ve bunların üstünde ortalarına gelecek şekilde yerleştirilmiş yuvarlak pencerelerden oluşan üçlü pencere grupları, dış cephe kompozisyonuna hâkimdir. Dersane dış cephelerinde ise pencereler daha büyük boyutludur. Dışa taşkın yan cephelerde altlı üstlü dörder pencere yer almaktadır. Arka cephede ise üstte ortada ve daha yüksekte bir yuvarlak, iki sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Cephelerdeki alt pencereler, taş alınlıklı, almaşık örgülü hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekelidir. Üst pencerelerin sivri kemerleri almaşık örgülüdür. Yuvarlak tepe pencerelerinin etrafı ise yine almaşık örgülü sövelerle dönülmüştür. Üst ve tepe pencerelerin yuvarlak gözlü alçı revzenleri bulunmaktadır (Şekil 6.146).

Şekil 6.146 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi Kuzeybatıdan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Medresenin L düzenindeki avlu revaklarında dış cephe biçimlenişinden farklı olarak revak kemerlerinde ve kemer köşeliklerinde düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı görülür. Revak birimlerinin her biri, orta avludan daha yüksek kottaki taş zeminden yükselen, baklavali başlıklara sahip sütunlara oturan sivri kemerlerle avluya açılmaktadır. Üzeri tek yöne eğimli düz bir çatıyla örtülü olan revak birimlerinden dersane önünde yer alan üçüncü kemerleri, diğerlerinden daha yüksek ve geniş açıklıklıdır. Bu kemerleri taşıyan dört sütundan ikisi pembe, ikisi yeşil somaki mermer olup dersane girişini ayrıca vurgulamaktadırlar (Şekil 6.147).⁵⁰⁶

Şekil 6.147 Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi Avlu Revakları (Özyürek, K. 2019).

⁵⁰⁶ NECİPOĞLU, G. (2005). a.g.e. s.663

Revakların zemini avlu zemininden yüksektir. Revak derinliği 3,10 m'dir. Kenarları taşla dönmüş revak zeminleri altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Dıştan avlu yönünde eğimli çatı, alttan düz ahşap tavanla kapatılmış, tavan yüzeyleri kahverengi çıtalarla kasetlenmiştir (Şekil 6.148).

Şekil 6.148 Şemsi Paşa Medresesi Kuzey ve Batı Revaklar (Özyürek, K. 2019).

Medrese hacimlerinin revaklara bakan cepheleri, dışarının taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğini devam ettirir. Kuzey kolda revak cephesi iki sıra tuğla bir sıra kesme taş düzenindedir. Batı kolda ise almaşık düzen bozulmuş, duvar örgüsünde daha çok kaba yonu taş kullanılmıştır. Öğrenci hücrelerinin revaka açılan pencereleri yoktur. Girişleri düz atkılı, geniş taş sövelidir. Girişlerin üzerinde tuğla ile örülmüş, alınlıkları tuğla ve geniş derzle dolgulanmış basık formlu hafifletme kemerleri bulunmaktadır (Şekil 6.149).

Şekil 6.149 Şemsi Paşa Medresesi Hücre Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücrelerine tek kanatlı ahşap kapıları vasıtasıyla girilmektedir. Batı koldaki hücrelerin aralarındaki duvarlar kaldırılmış ve birbirlerine açılmıştır. Hücreler, 2,90 x 2,90 m ölçülerinde pandantifli kubbeli iç hacimlere sahiptir. Dışarıya bakan iki

dikdörtgen, bir yuvarlak pencereyle aydınlatılmış olan hücrelerin zeminleri altıgen tuğla kaplıdır. Giriş duvarlarında ocakları, sol ya da sağ duvarlarında sivri kemerli birer nişleri bulunmaktadır. Kuzey kolun ucunda yer alan iki hücrenin farklı olarak denize açılan birer yuvarlak üst ve dikdörtgen alt penceresi daha bulunmaktadır. Alt pencerelerin iki yanında ise üst üste açılmış ikişer niş yer almaktadır (Şekil 6.150).

Şekil 6.150 Şemsi Paşa Medresesi'nden Bir Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Kuzey kolun merkezinde yer alan dersane hacminin girişi, kenarları profilli mermer silmelerle çerçevelemiş, iki renkli taştan basık kemerlidir. Kemerin üzerinde kahverengi mermerle bordürlenmiş bir kitabe yer almaktadır. Dersane mekânı, 6,90 x 6,90 m ölçülerinde iç mekâna sahiptir. Kare alt yapıdan sekizgen kasağa geçiş tromplarla sağlanmıştır. Sekizgen kasağın kemerleri ve trompların köşeleri, alttan taş konsollarla desteklenmiştir. Mekânın bütün iç yüzeyleri boyalı ve sıvalıdır. Dershanenin karşı duvarında ortada sivri kemerli bir nişe dönüştürülmüş ocak, yanlarında ise dikdörtgen birer dolap nişi yer almaktadır. İki sivri kemerli dolap nişi de kapının iki yan duvarda bulunmaktadır. Alt pencereler ve pencerelerle aynı ebatlarda olan dikdörtgen dolap nişlerinin kenarları mermer sövelidir. Zemin ise altıgen formlu tuğlalarla döşelidir (Şekil 6.151).

Şekil 6.151 Şemsi Paşa Medresesi Dershane Hacmi Kuzey Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 6.152 Şemsi Paşa Medresesi Dershane Hacmi Giriş ve Batı Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi, sahilin hemen gerisinde, dar sınırlara sahip düz bir arsa üzerinde inşa edilmiş küçük ölçekli bir Mimar Sinan külliyesidir. A. Kuran'a göre Mimar Sinan'ın yaşlılığında tasarladığı ve onun duygusal durumunu yansıtan bu küçük külliye, klasik mimarının derli toplu bir örneği olmakla birlikte aynı zamanda klasik mimarının ötesinde bir yerleşim düzeniyle, zamanını aşan bir mekân tasarımı ortaya koyar.⁵⁰⁷

Külliye yapılarının geometri-dışı konumlanması, denizle ilişki kurma isteğinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Külliye dik açılı L bir ortaya koyan medresenin

⁵⁰⁷ KURAN, A. (1986). a.g.e. s.193

karşısına çapraz olarak yerleştirilen cami ve türbe, bir dış mekân vurgusu gerçekleştirilmektedir. Külliye arsasının kible eksenine bağlı olarak hiçbir zaman eksensel doğrultuda yaklaşılacak konumu nedeniyle, Sinan muhtemelen külliye'nin görsel algısındaki çok yönlülüğü dikkate almış, seyircinin denizden baktığında değişen konumuna göre farklılaşacak mekân yaşantıları tecrübe etmesini amaçlamıştır.⁵⁰⁸

Medrese, Mimar Sinan'ın daha önce Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin alt medresinde asimetrik bir biçimde denediği L plan şemasının, dik açılı, nispeten simetrik bir örneğidir. L'nin Denize dik uzanan kuzey kolunun ucuna çapraz eksende bir hücre yerleştirmesine rağmen şemayı U'ya tamamlamaması avluyu deniz açma isteğiyle ilgili olmalıdır.

⁵⁰⁸ TANYELİ, U. (1990). Sinan Mimarlığında Dış Mekânın Biçimlendirilmesi. Mimarlık Dergisi, Sayı 90/2, 68-71. s.70.

7. GEÇ KLASİK DÖNEM OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI

7.1 Koca Sinan Paşa Külliyesi

Koca Sinan Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'nin Çarşıkapı Sementi'nde, Divan Yolu Caddesi'nin Bileyciler Sokağı ile kesiştiği noktada yer almaktadır.

Külliyenin banisi, "Yemen Fatihi" olarak bilinen Vezir-i Azam Sinan Paşa'dır. Kitabesinden 1592-93 (H 1002) tarihinde inşa edildiği anlaşılan külliye'nin mimarı, dönemim baş mimarı Davut Ağa'dır.⁵⁰⁹

XVII. ve XVIII. Yüzyıl İstanbul yangınlarında tahrip olduğu düşünülen külliye birçok defa onarım görmüştür.⁵¹⁰ XVIII. yüzyılın sonlarında Divan Yolu'na bakan avlu duvarının bir bölümü yeniden düzenlenerek hemen gerisinde hazire alanı oluşturulmuştur.⁵¹¹ 1957 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçtikten sonra 1959-1960 ve 1973-1974 yıllarında onarım görmüştür. Bir süre bir dernek tarafından kullanıldıktan sonra en son 2011 yılında kapsamlı bir restorasyona başlanmış, 2013 yılında hizmete açılarak bir vakfın kullanımına tahsis edilmiştir.⁵¹²

Koca Sinan Paşa Külliyesi medrese, türbe ve sebül yapılarından meydana gelen dar programlı ve küçük ölçekli bir vezir külliyesidir. Külliye, kuzey ve doğu yönünden komşu parsellerin, güney yönünden Divan Yolu Caddesi'nin dik açılarla; batı yönünde ise Divan Yolu'na bağlanan Bileyciler Sokağı'nın dar bir açıyla sınırladığı geometrisi bozuk bir arsa üzerinde kurulmuştur. Batı yönünde geometrisi bozulan arsanın zemini, bulunduğu bölgenin topografyasına bağlı olarak, kuzeyden güneye doğru alçalan bir

⁵⁰⁹ <http://www.fatih.bel.tr/icerik/6964/sinan-pasa-medresesi/> Erişim: 13.08.2017

⁵¹⁰ WIENER, W. M. (2001). a.g.m. s.361

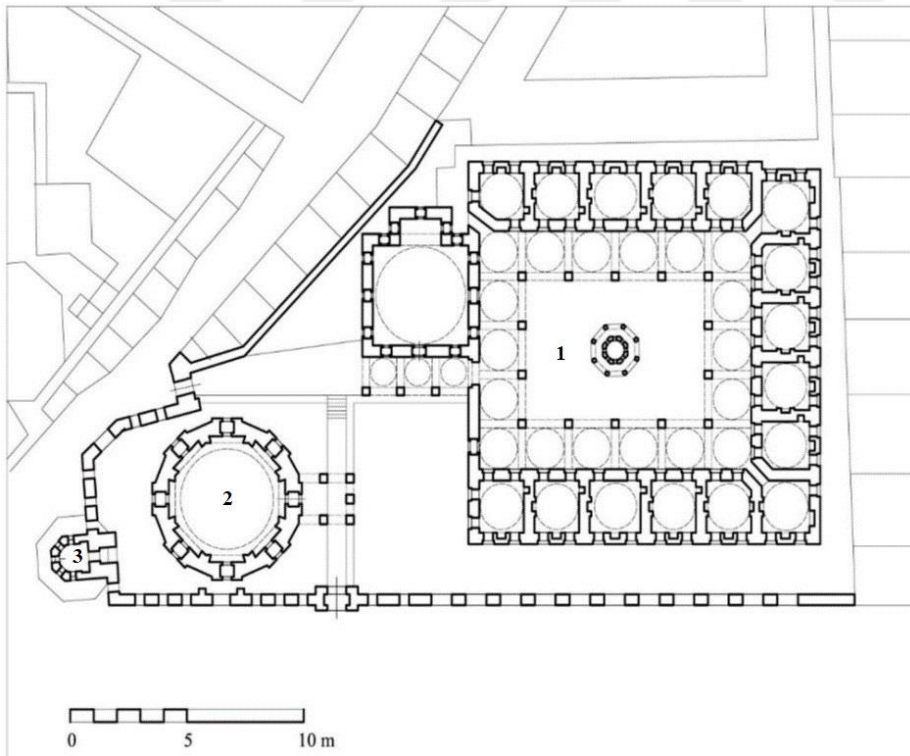
⁵¹¹ KARAKAYA, E. (2002). TDVİA, cilt 26,139-140. S.139-140

⁵¹² <http://www.fatih.bel.tr/icerik/6964/sinan-pasa-medresesi/> Erişim: 13.08.2017

şekilde eğimlidir. Bu eğim nedeniyle külliye yapıları arasında kot farkları bulunmaktadır.

Külliye ana girişi güneyde Divan Yolu üzerindeki avlu duvarının batısındadır. Divan Yolu üzerindeki cümle kapısının aksını, arsayı kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölen bir eksen olarak kabul edecek olursak, külliye yapıları bu eksenin iki yanına gruplandırılmış bir şekilde yerleştirilmiştir. Türbe ve sebül bu eksenin batı yönünde, medrese ise önündeki dersane mekânıyla birlikte doğu yönünde konumlandırılmıştır (Plan 7.1).

Sebil, sekiz köşeli planıyla külliye en batısında sokak ile Divan Yolu'nun birleştiği köşede, avlu duvarına bağlı olarak bir su basman üzerinde yer almaktadır. Külliye ana girişinden girildiğinde solda yer alan türbe, dıştan on altı köşeli bir kütleye, içte sekizgen bir iç mekânı sahiptir. Mimari özellikleri ve cephe tasarımıyla külliye en dikkat çekici yapısıdır. Külliye avlusunun güney batı köşesinde medreseye göre düşük kotta yer almaktadır. Kendi çevre düzenlemesine sahip yapının, batı yönündeki avlu, girişi burada olan sebülle aralarında organik bir bağ oluşturmaktadır (Plan 7.1).

Plan 7.1 Divanyolu Koca Sinan Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (www. archnet.org).

1- Medrese, 2- Türbe, 3- Sebül.

Külliye arsasını Bileyiciler Sokağı yönünde çevreleyen avlu duvarı kesme taştan olup düzensiz ve kademeli bir gelişim gösterir. Duvarın batı cephesinden sonra içe doğru kademelendiği noktada basık kemerli bir giriş bulunmaktadır. Külliye'nin Divan Yolu'na bakan güney duvarı ise batı köşesinden itibaren girişe kadar devam eden içe doğru 15-20 derecelik hafif bir sapmanın dışında düz bir hat şeklinde uzanmaktadır. Türbe hizasında geniş açıklıklı, sivri kemerli bir dua penceresi yer almaktadır. Bu pencerenin solunda ise külliye'nin ana girişi bulunmaktadır. Duvar yaklaşık yarısından itibaren mermerden farklı bir üslupta düzenlendiği görülür. Buradaki düzenleme, barok etkili kemerlere sahip sekiz açıklıklı gerisindeki hazireyi caddeye açmaktadır (Şekil 7.1).

Şekil 7.1 Divanyolu Koca Sinan Paşa Külliyesi (Özyürek, K. 2019).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Koca Sinan Paşa Medresesi, dar külliye arsasının dik açılı sınırlara sahip kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Medresenin üzerine oturduğu alan, arsanın en yüksek zeminine sahiptir. Medreseyle Divan Yolu'na cephe veren külliye avlu duvarı arasındaki alan hazire olarak değerlendirilmiş, çok sayıda mezar barındırmaktadır.

Dikdörtgen planlı, şadırvanlı bir avlu ve avluyu dört yönde çevreleyen revak dizisi, medrese plan şemasının esasını oluşturur. Bu şemada hepsi kare planlı ve kubbeli 16 öğrenci hücreleri ise, kuzey, güney ve doğu yönlerindeki revakların hemen gerisinde U

düzeninde sıralanmıştır. Girişin de yer aldığı batı duvarı sadece revakla çevrilidir. Dershane mekânı ise alışılmışın dışında bir uygulamayla, avludan koparılarak medresenin batısında, giriş duvarına bitişik vaziyette kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Dershane, kuzey kenarının merkezinde bir çıkması olan kare planlı, kubbeli bir yapıdır. Külliye avlusuna dönük giriş cephesinin önünde, doğu yönünde medrese girişine bağlanan, batı yönünde bir kemerle karşı akstaki girişe yönlenen, güneyde ise avluya kemerle açılan üç birimli bir revak yer almaktadır. Revakın dershane girişi önündeki orta birimi tonozla, iki yan birimi ise kubbeyle örtülüdür.

Medrese ana kütesinin külliye avlusuna dönük güney ve batı beden duvarları bütünüyle muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Kuzey cephesinde iki yer yer üç sıra tuğla hatılı, bir sıra kaba yonu taşla almaşık örgü, doğu cephede ise hiç yontulmamış moloz taş ve düzensiz aralıklarla tuğla kullanılmıştır.

Medresenin bütün cepheleri iki katlı pencere düzenine sahiptir. Alt sıra pencereleri dikdörtgen açıklıklı taş söveli ve madeni şebekelidir. Üst sırada yer alan pencereler ise sivri kemerli ve alçı revzenlidir.

Medreseye girişi sağlayan kapı basık kemerlidir. Dikdörtgen planlı avlunun zemini taştır ve ortasında sekizgen planlı, üzeri pramidal çatıyla örtülü bir şadırvan yer almaktadır. Şadırvanın çatısı sütüncelere oturmaktadır.

Her biri bir kubbeyle örtülü revak birimleri, geride hücre duvarlarına oturan, önde baklavali başlıklı sütunlarla taşınan ve dört yönde birbirlerine bağlanan, kaş kemerlerden oluşan bir strüktüre sahiptir. Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Revakı oluşturan unsurlardan Sütun ve sütun başlıkları mermerden, içteki kemerler ile kubbe ve pandantifler tuğla, avluya açılan kemer ve kemer alınlıkları ise kesme taştandır. Köşeler hariç her sütun aksında birer çörtlen bulunmaktadır (Şekil 7.2).

Avluya bakan hücre duvarları düzensiz taş tuğla almaşık bir örgüye sahiptir ve üzerleri sıvanmıştır. Kenarlardaki hücreler bir dikdörtgen pencere ve düz atkılı bir kapı ile revaka açılmaktadır. İki köşe hücrenin ise yalnızca tam köşelerde açılmış birer düz atkılı kapı ile dış bağlantısı kurulmuştur.

Hücre zeminleri revak zeminlerinden yaklaşık 20 cm yükseltilmiştir. Bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Dışa bakan duvarlarının merkezinde yuvarlak kemerli birer ocak bulunmaktadır. Dikdörtgen alt pencereler taş sövelidir. Üst pencerelerin açıklıkları içten yuvarlak kemerlidir ve içlikleri yoktur.

Şekil 7.2 Koca Sinan Paşa Medresesi Avlu Revakı (Özyürek, K. 2019).

Avlu dışında medrese girişinin hemen sağında dik bir açıyla yerleştirilmiş olan derslane mekânının önünde yer alan revak düzenlemesi güneyde üç dilimli, batıda bir yuvarlak kemerle dışa açılmaktadır. Doğu yönünde ise medrese girişine bağlanmaktadır. Kemerler geride derslane duvarına, doğuda medrese duvarına, ortada iki sütuna, batıda ise revak köşe duvarına dayanmaktadır. Dershanenin diğer beden duvarları kesme taştan, revaka bakan duvarı ise taş tuğla malzemeden örülmüştür. Bu duvarın yüzeyi sıvanmış olup ortasında yuvarlak kemerli, söveli giriş kapısı yer almaktadır. Kapının iki yanına altlı üstlü ikişer taş söveli pencere yerleştirilmiştir (Şekil 7.3).

Şekil 7.3 Koca Sinan Paşa Külliyesi Medresesi Dershanesi (Özyürek, K. 2019)

Bir set üzerinde inşa edilmiş olan derslane, kareye yakın planlı, kubbeli bir ana hacim ile ana hacmin kuzey kenarının merkezesinden dışa doğru taşma yapan dikdörtgen planlı bir çıkmadan oluşmaktadır. 7,26 x 6,82 m ölçülerindeki ana mekânı örten kubbe sekizgen planlı bir kasnağa oturmaktadır. Kasnağın köşelerde bıraktığı açıklıklar ise tromplarla kapatılmıştır. Dershanenin kuzey yönündeki çıkması 4,40 x 2,70 m ölçülerindedir ve üzeri beşik tonozla örtülüdür.

Derslane hacminin zemini halı kaplı olup bütün iç yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Kubbe göbeği ve eteğinde, kasnak ve tromp kemerlerinin yüzeylerinde son restorasyonda yenilenmiş kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Çıkmanın zemini derslane mekânının tabanından yükseltilmiştir. Yan duvarlarında mermer söveli birer niş yer almaktadır. Mekânın bütün alt pencereleri mermer sövelidir. Üst pencereler içten yuvarlak kemerli açıklara sahiptir ve içlikleri bulunmamaktadır.

Değerlendirme:

Koca Sinan Paşa Külliyesi, prototipini Eyüp Sokollu Külliyesi'nde Mimar Sinan'ın ortaya koyduğu medrese merkezli külliye tasarımının, kalfası tarafından yeniden yorumlandığı güzel bir örnektir.

Külliye'nin medrese-türbe-sebil üçlüsünden oluşan dar yapı programı, sonraki süreçte birçok kez tekrar edilmiş dolayısıyla bu programda inşa edilmiş bir grubun da öncüsü olmasıyla ayrıca önemli bir örnektir.

Külliye'nin şehrin en önemli aksında düzgün sınırları olmayan bir köşe arsada kurulmuş olması külliye tasarımının özelliklerini belirleyen birincil etken olmuştur. Türbenin kuvvetli bir şekilde algılanabilecek şekilde arsanın cadde tarafına konumlanması, bu yönde gerçekleşen yoğun insan sirkülasyonundan beklenen hayır dualarıyla ilgili olmalıdır. Türbenin hemen önüne tam köşe başına yerleştirilmiş olan sebilin bu anlamda türbeyle simgesel bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Külliye'nin kentin en işlek semtlerinden birinin içinde yer alması, eğitim yapısı olan medresenin konumunu ise diğer iki yapının aksine ters yönde etkilemiştir. İşlevi gereği sessiz bir ortama ihtiyaç duyan yapı, arsanın caddeden uzak en kuytu köşesinde üstelik cadde seviyesinden yüksek bir kotta inşa edilerek izole edilmiştir.

Medresenin öğrenci hücrelerinde oluşan dört yönde revaklı, şadırvanlı iç avlulu ana kütle, dörtgen şema içindeki U düzeniyle klasik medrese plan şemasındadır. Yapıyı farklı kılan, dersane hacminin revaklı avludan tamamen koparılmış konumudur. Dersane farklı bir uygulamayla medrese girişinin solunda duvara bitişik fakat dış avluya dönük vaziyette konumlandırılmıştır. Hacmin önüne eklenen üç birimli revak ise iki yapının kopan ilişkisini tekrardan kuran bir unsur olarak tasarlanmıştır.

7.2 Gazanfer Ağa Külliyesi

Gazanfer Ağa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Zeyrek Mahallesi'nde; Bozdoğan Su Kemerî'nin doğu kenarında, Atatürk Bulvarı ile Kovacılar Sokağı'nın kesiştiği arsada yer almaktadır. Vakfiyesinde "Kırkçeşme denilen bir mahalde, dört yol ağzında yenilikçi ve yaratıcı bir tarzda" şeklinde betimlenen külliye, dershanemescit mekânı olan bir medrese ile birlikte türbe ve sebil yapılarından oluşmaktadır. Külliye'nin ayrıca türbe yanında küçük bir haziresi bulunmaktadır.

Külliye'nin banisi Gazanfer Ağa, Sultan III. Selim, III. Murad, III. Mehmed dönemlerinde 30 yıl has oda başlık ve darüssaâde ağalığı yapmış,⁵¹³ Macar asıllı olduğu tahmin edilen bir devşirmedir.⁵¹⁴ Külliye'nin inşasına Sultan III. Murad'ın İstanbul kadısına hitaben yazdırdığı bir izin fermanından 1593 yılında başladığı, vakfiyesinden ise 1596 tarihinde tamamlandığı anlaşılmıştır.⁵¹⁵ Külliye'nin mimarı kesin olarak bilinmemekle birlikte dönemin baş mimarı olduğundan Mimar Davud Ağa tarafından inşa edilmiş olabileceği düşünülmüştür.⁵¹⁶

Gazanfer Ağa Külliyesi, doğu-batı aksında uzanan Atatürk Bulvarı'nın üzerinden kuzey-güney doğrultusunda geçen Bozdoğan (Valens) Su Kemerî ile kemerin paralelinde dik bir açıyla Atatürk Bulvarına bağlanan Kovacılar Sokağı arasındaki arsada kuruludur.

Külliye'nin fiziki sınırlarını kuzey yönünde yüksek bir avlu duvarı, batıda Bozdoğan Kemerî, güneyde bulvara doğrudan cephe veren medrese yapısı teşkil eder. Doğuda Kovacılar Sokağı tarafında ise üzerinde giriş kapısı bulunan bir duvar, sokağın caddeyle kesiştiği köşede yaklaşık 40 derecelik bir açıyla kırılarak medrese duvarına bağlanır ve gerisinde geometrisi bozuk bir dış avlu oluşturur.

Külliye'nin merkezi yapısı durumundaki medrese, kareye yakın dörtgen külesiyle, batısında dershanesi olduğu halde arsanın batısında Bozdoğan Su Kemerî'nin hemen önünde doğu-batı ekseninde konumlanmıştır. Medresenin önündeki Bozdoğan Kemerî ile medresenin dershane hacmi arasında 1,30 m mesafe vardır. Medresenin girişi, doğu cephesinin merkezinde, külliye girişiyle aynı aks üzerindedir.

⁵¹³ GÖNCÜOĞLU, S. F. (2013). a.g.e. s.82

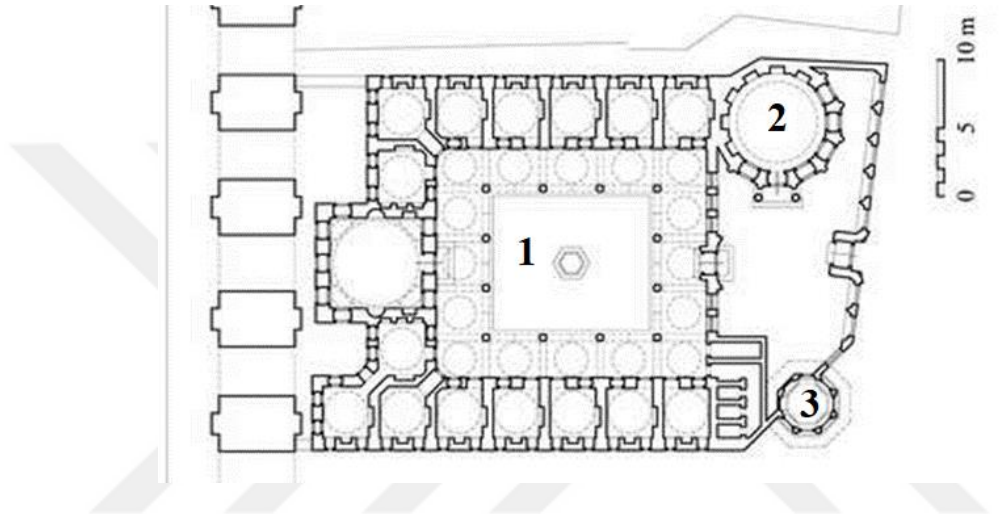
⁵¹⁴ EYİCE, S. (1996). Gazanfer Ağa Külliyesi. TDVİA, cilt: 13, 432-433. s.432

⁵¹⁵ NECİPOĞLU, G. (2013). a.g.e. s.682; Gazanfer Ağa Vakfiyesi, VGMA, Derfter no 571, s.19. Aktaran: KÜTÜKOĞLU, M. (2000). s.169

⁵¹⁶ ÇOBANOĞLU, A. V. (1993). Gazanfer Ağa Külliyesi. DBİA, III. Cilt, Tarih Vakfi, 375-377. s.375

Türbe, külliye'nin kuzeydoğusunda, medresenin doğu cephesine bitişik olarak yerleştirilmiş on iki kenarlı, üzeri kubbe örtülü poligonal bir yapıdır. Girişi, medrese giriş kapısına dönük güney cephesinde olan türbenin, doğudaki avlu dış duvarı ile arasındaki alan küçük bir haziredir.

Dış avlunun diğer tarafında, medresenin kuzeydoğu köşesine bitişik bir şekilde dikdörtgen bir kütle içinde helalar, helaların önünde ise pah yapan avlu duvarına bağlı olarak sekizgen planlı sebil yer almaktadır. Sebil, beş cephesi avlu dışına taşırılarak köşe başı sebili olarak, çevre sokak dokusuyla ilişkilendirilmiştir (Plan 7.2).

Plan 7.2 Gazanfer Ağa Külliyesi Vaziyet Planı. (Necipoglu, G. 2013).

1- Medrese, 2- Türbe, 3- Sebil.

Gazanfer Ağa Külliyesi'nin günümüze gelene dek birçok defa onarım gördüğü bilinmektedir. Özellikle 1782 ve 1908 yıllarında çıkan yangınlarda büyük zarar görmüş ancak sonrasında tamir edilmiştir. Medreselerin kaldırılmasıyla bir süre atıl kalan ve bu süreçte harabeye dönen külliye, 1942-43 yıllarında E. H. Ayverdi tarafından onarıldıktan sonra Belediye tarafından İstanbul Şehir Müzesi olarak yeniden işlevlendirilmiştir. 1994 yılında ise Karikatür ve Mizah Müzesi'ne dönüştürülmüştür.⁵¹⁷ Son olarak 2009-2013 yılları arasında restore edilen külliye, 2013 yılında Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı'na tahsis edilmiştir. Külliye hali hazırda bu vakıf tarafından, Gazanfer Ağa Medresesi Eğitim ve Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

⁵¹⁷ EYİCE, S. (1996). a.g.m. s.433.

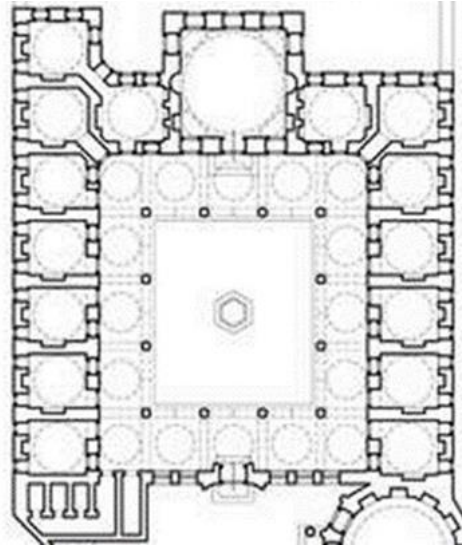
Külliye Programında Yer alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Gazanfer Ağa Medresesi, eğitim işlevli tek yapı olarak külliye'nin fiziki ve işlevsel esasını teşkil etmektedir. Kare plan şemasına sahip bir kütle olan medrese, batı cephesinden çıkma yapan derslane hacmi ve bir öğrenci hücresiyle birlikte, Kovacılar Sokağı yönündeki külliye dış avlusunun gerisindeki alana, batı ve kuzey taraflarında birer dar bahçe kalacak şekilde doğu-batı ekseninde konumlandırılmıştır.

Külliye'nin üzerinde yer aldığı arsa batıdan doğuya doğru gittikçe artan eğimli bir topografyada yer aldığından, medrese bu eğimi karşılayan bir set üzerinde inşa edilmiştir. Batıda doğrudan zemine oturan medresenin, doğuda dış avlu zeminiyle arasındaki kot farkı yaklaşık bir metredir.

Gazanfer Ağa Medresesi dört yönde revaklarla çevrili şadırvanlı bir avlunun etrafına, U şeklinde dizilmiş 15 öğrenci hücresi⁵¹⁸ ve bir derslane hacminden oluşmaktadır. Derslane, U'nun taban kenarının merkezinde, giriş eksenindedir. Medresenin gerisinde hücre olmayan doğu kenarının güneyindeki köşe revakından, dış avludaki helalara geçiş imkânı veren bir kapı bulunmaktadır. Hela kapısının yanında bulunan başka bir kapı ise tonoz örtülü küçük bir hacme açılmaktadır (Plan 7.3).

Plan 7.3 Gazanfer Ağa Medresesi Planı. (Necipoglu, G. 2013).

Kare planlı iç avluyu dört yönde çevreleyen revak birimleri, dört köşedekiler hariç her yönde üçer tanedir. Revak birimlerinin hepsi kare planlı ve kubbe örtülüdür.

⁵¹⁸ Vakfiyede öğrenci hücresi sayısı 17 olarak belirtilmiştir.

Medresenin kare planlı derslane hacmi, yarısı medrese kütlesinden dışa taşkın vaziyette avlunun güney kenarında, girişle aynı ekseninde yer almaktadır. 15 öğrenci hücresi ise batı yönündeki avlu revaklarının gerisine köşe odasıyla birlikte altı, doğu yönünde yedi, güneyde derslane hacminin iki yanında birer tane olacak şekilde yerleştirilmiştir. Doğu kenarının güneyindeki son bir hücre, medresenin simetrisinin bozacak şekilde tamamen dışa taşkın vaziyette eklenmiştir. Mukabilindeki köşede eşi bulunmayan bu hücre, ikinci bir köşe oda şeklinde diagonal bir geçitle derslanenin yanındaki hücreye bağlanmıştır. Diagonal geçit üzerinde açılmış küçük bir kapı vasıtasıyla ayrıca Bozdoğan Kemeru ile medrese arasında kalan dar bahçeye ulaşım sağlanmıştır (Plan 7.3).

Gazanfer Ağa Medresesi'nin Atatürk Bulvarı'na cephe veren güney ve Kovacılar Sokağı tarafındaki doğu dış beden duvarları, diğer külliye elemanlarıyla birlikte düzgün bir işçilikle muntazam kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Buna karşılık geride kalan, dışarıdan algılanamayan kuzey ve batı dış beden duvarları bütünüyle taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Almaşık örgülü duvarlarda taşlar kaba yonu, tuğla hatıllar ise iki, üç bazen de dört sıra olarak düzensiz bir şekilde kullanılmıştır. Medresenin bütün cephelerini boydan boya kesme taştan düz bir saçak kornişu sınırlamaktadır. Ocak bacaları duvar örgüleriyle uyumlu bir şekilde güneydekiler kesme taştan, kuzeydekiler tuğladandır. Çokgen formlu bacalar, kesme taştan iki kademeli kubbemsi külahlara sahiptir. Dıştan algılanabilen hücre kubbeleri ve büyük derslane kubbesi kesme taştan, alçak sekizgen kasnaklara oturmaktadır ve üzerleri kurşun kaplıdır (Şekil 7.4).

Şekil 7.4 Gazanfer Ağa Medresesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin Atatürk Bulvarı'na dönük muntazam kesme taştan örülü güney cephesinde tek sıra halinde 14 pencere bulunmaktadır. Bu pencereler duvar dokusuna bağlı olarak kesme taştan sivri kemer açıklıklı ve alçı revzenlidir (Şekil 7.4).

Medresenin su kemerine bakan batı cephesi, dersane hacminin ve güneybatı köşesindeki son öğrenci hücrelerinin medrese kütesinden dışa doğru çıkma yapmasından dolayı hareketlidir. Cephe duvarları almaşık duvar örgüsüne ve iki katlı pencere düzenine sahiptir. Güney batı köşede öne çıkma yapan hücrenin, dershanenin yanındaki hücreye dik açıyla bağlandığı köşede, bahçeye ulaşımı sağlamak amacıyla diagonal olarak açılmış bir kapı yer almaktadır. Hücrelerin su kemerine dönük cephelerinde altta ve üstte ikişer penceresi bulunmaktadır. Dershanenin ise bu yönde altlı üstlü üçer penceresi vardır. Dershanenin ve son hücrenin öne çıkmalarından dolayı ortaya çıkan yan cephelerinde ise altta ve üstte birer pencere bulunmaktadır. Dershanenin yan cephelerinde, hücre üst örtü seviyesinin üstünde ayrıca yuvarlak birer tepe penceresi bulunmaktadır. Cephedeki bütün üst pencereler tuğladan sivri kemerli ve fil gözü delikli alçı revzenlidir. Alt pencereler ise tuğladan örülmüş basık formlu hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, küfeki taştan söveli ve madeni şebekelidir. Dershane hacminin pencereleri, hücrelerin pencerelerinden daha büyük ebattadırlar (Şekil 7.5).

Arkada yüksek bir duvarla sınırlı dar bir bahçeye bakan kuzey cephesi, almaşık duvar örgülüdür ve tek katlı pencere düzenine sahiptir. Her hücre yüzeyinde ikişer tane olmak üzere toplam 12 adet pencere bulunmaktadır. Pencereler tuğladan sivri kemerli ve alçı revzenlidir (Şekil 7.5).

Şekil 7.5 Gazanfer Ağa Medresesi Batı ve Kuzey cephesi (Özyürek, K. 2019).

Küllüye dış avlusuna dönük giriş (doğu) cephesi, batı cephesi gibi iki katlı düzendedir ancak bu yönde medreseye bitişik durumda olan helalar hacmi ve türbe nedeniyle asimetriktir. Cephenin merkezinde duvar yüzeyinden öne doğru çıkma yapan giriş

kapısı yer almaktadır. Girişin sağında altlı üstlü altı, solunda ise altlı üstlü dört tane pencere bulunmaktadır. Alttaki pencereler dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekelidir. Üst pencereler diğer cephelerde olduğu gibi sivri kemerli ve alçı revzenlidir.

Medresenin girişi, dikeyde cepheden alçak, yatayda ise her iki tarafta duvar yüzeyinden taşırılarak 1,30 m'lik hacimsel derinlik kazandırılmış, kesme küfeki taştan basık kemer açıklıklı, dikdörtgen bir taç kapı şeklindedir. Dıştan üzeri geniş bir saçakla örtülü olan dikdörtgen kapının iki yanı, altta ve üstte mukarnaslarla işlenmiş birer köşe sütuncesiyle sınırlanmıştır. Taç kapının mermer ayaklara oturan basık kemerli giriş açıklığı, kenarları profilli mermer silmelerle çerçevelenmiş halde, üç yönden iki basamakla çıkılan bir sahanlığın üzerinde yer almaktadır. Basık kemer, palmet formlu iki renkli taştan, birbirine geçmelidir. Medreseye iki kanatlı ahşap kapının açıldığı eşğin ardındaki üç basamaktan çıktıktan sonra kesme taştan ikinci bir basık kemerin altından girilmektedir.

Küçük ölçekli kare planlı iç avlunun toprak zeminin merkezinde altıgen planlı kesme taştan bir kaide üzerinde her birinde bir musluk bulunan altı cepheli şadırvan yer almaktadır. Giriş revakının önünden başlayan taş döşeli bir yol, şadırvanın etrafını döndükten sonra giriş eksenindeki dersane giriş revakına bağlanarak medresenin merkez eksenini vurgulamaktadır. Avlunun dörtkenarını kubbeli revak dizisi kuşatmaktadır. Kasnaksız kubbeleri taşıyan revak kemerleri önde 12 sütuna, geride ise duvarlara oturmaktadır. Sütunlardan on tanesi beyaz mermerdendir. Dersane giriş revakının iki sütunu ise kahverengi Hereke taşındandır.⁵¹⁹ Sütunların hepsi baklavalı mermer başlıklara sahiptir ve avlu etrafını dört yönde dolanan 40 cm genişliğinde küfeki taştan bir bordür üzerine kaidesiz oturmaktadırlar. Sütunların altta ve üstte bilezikleri bulunmaktadır. Kare planlı avluya dört yönden kaş formunda üçer kemer açıklığıyla açılan revakların cepheleri ve kemerleri muntazam kesme taştandır. Revak cephesini üstte düz bir saçak kornişi sınırlamaktadır. Cephe köşelerinde ve sütunların dikey akslarında taş çörtlenler yer almaktadır (Şekil 7.6).

⁵¹⁹ AYVERDİ, E. H. (1971). Gazanfer Ağa Medresesi, Türbesi ve Sebili. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, Sayı 161. s.6024

Şekil 7.6 Gazanfer Ağa Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Avlu revaklarının zemini, sütunların oturduğu kesme taş bordürle aynı seviyededir ve altıgen formlu tuğla döşemelerle kaplıdır. Gerisinde hücre olmayan giriş revakının duvarları muntazam kesme taştandır. Bütün revakların kubbeleri, pandantifleri ve yan kemerleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. Revaklarda tek bezeme uygulaması olarak kubbe eteklerini ve kemer çizgilerini vurgulayan profilli ince silmeler göze çarpmaktadır.

Revakların gerisinde yer alan medrese hacimlerinin revaka bakan duvarları sıvalı ve beyaz boyalıdır. Öğrenci hücreleri önlerindeki revaklara düz atkılı kapılarının yanındaki dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli birer pencereyle açılmaktadır. Pencere ve kapıların geniş sövelerinin bazıları küfeki taştan bazıları mermerdendir (Şekil 7.7).

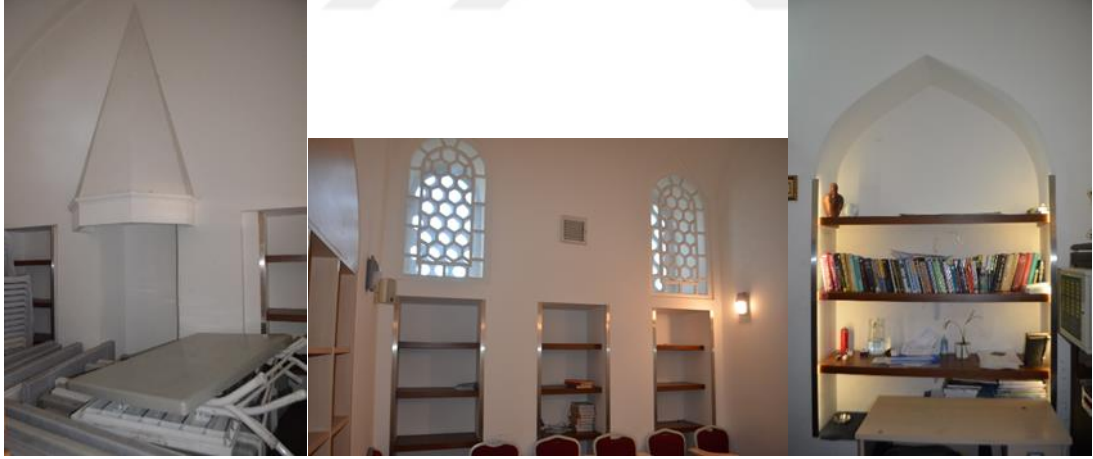

Şekil 7.7 Gazanfer Ağa Medresesi Batı ve Kuzey Revakları (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri 3,70 x 3,70, 3,65 x 3,40, 3,55 x 3,40, 3,40 x 3,45 m gibi değişen ölçülerde kareye yakın plan şemalarına sahiptir. Üzerlerini örten kubbeler pandantiflere oturmaktadır. Bütün duvar ve üst örtü yüzeyleri sıvalıdır ve beyaz renkte

boyanmıştır. Hücreler hem dışarıya hem de avluya açılan pencereleri nedeniyle aydınlık iç mekânlara sahiptir. Zeminleri altıgen formlu tuğlalarla döşenmiştir. Kubbe eteklerini ve kemer çevrelerini dönen profilli ince silmeler dışında başka bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Hücrelerde çeşitli sayıda dikdörtgen dolap nişi ve sivri kemerli raf nişleri bulunmaktadır. Bunların mevcut durumları düzensizdir. Hücre iç mekân düzenlerinin medresenin geçirdiği onarımlar sırasında bozulduğu anlaşılmaktadır. Sadece dershanenin solundaki odada iki niş arasında yaşmaklı bir ocak, karşısındaki duvarda ise sivri kemerli büyük bir niş bulunmaktadır. Bu hücrenin ocak yaşmağı, E. H. Ayverdi tarafından 1943-44 onarımında ihya edilmiştir.⁵²⁰ Diğer odalarda karşılaştığımız yan yana üç dolap nişinden ortadakilerin aslında ocak nişi oldukları üstlerine konulmuş menfez kapaklarından belli olmaktadır. Nitekim 1943-44 onarımını gerçekleştiren E. H. Ayverdi, yaşmaksız ocakların birer nişe (höcre) dönüştürüldüğünü belirtmiştir.⁵²¹ Ayverdi ayrıca yapının onarım sonrasında müze olarak kullanılacağından, hücre duvarları arasında birer geçit açılarak odaların birbirine bağlandığını söylemektedir. Sivri kemerli bu geçitler son restorasyonda (2009-2010) kapatılarak birer nişe dönüştürülmüştür (Şekil 7.8).

Şekil 7.8 Gazanfer Ağa Medresesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019)

Medresenin girişinin karşısında, avlunun batı yönündeki üç revakın gerisinde yer alan dershane hacmi dıştan 8,65 x 8,65 m ölçülerinde, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiş kubbeli bir hacimdir. Avlu yönünde hücre sırasıyla aynı hizada olan dershane, dışta yarısı oranında medrese kütesinden çıkma yapmaktadır.

⁵²⁰ AYVERDİ, E. H. (1971). a.g.m. s.6027

⁵²¹ AYVERDİ, E. H. (1971). a.g.m. s.6027

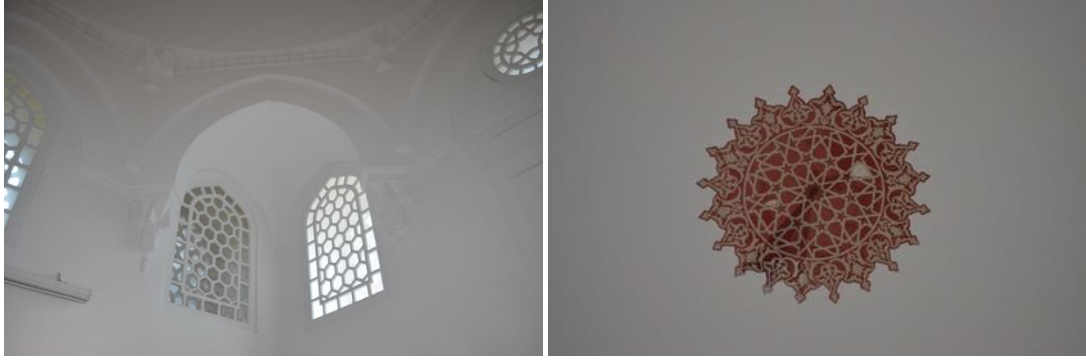
Avlu girişi ve şadırvanla aynı aksta bulunan derslane kapısı, revak zemininden 50 cm yüksekte üç yönde iki basamaklı bir sahnin üzerindedir. Kapı, duvara bağlı geniş açıklıklı, sivri ve sağır revak kemerinin altında, mermer profillerle dikdörtgen şeklinde çerçevelenmiş mermer bir cephe içinde, basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Basık kemer, avlu kapısında olduğu gibi iki renkli ve palmet formu taşların birbirine geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Kemerin yanlarda mermer ayaklar taşımaktadır. Kemerin hemen üzerinde mermer profillerle oluşturulmuş, boş bir kitabelik yer almaktadır. Kitabelikle üstteki sivri kemer arasındaki üçgen alan ise mermer levha ile kapatılmış, böylece üçgen alınlıklı bir kapı formu elde edilmiştir. Girişin içe dönük tarafı ise geniş düz atkılı, mermer sövelidir. Dikdörtgen açıklık üst köşelere eklenen köşeliklerle Bursa kemeri şeklinde düzenlenmiştir (Şekil 7.9).

Şekil 7.9 Gazanfer Ağa Medresesi Derslane Mekânı Girişi (Özyürek, K. 2019).

Derslane mekânının iç hacmi, 7,65 x 7,65 m ölçülerindedir. Dört yönde açılmış olan çok sayıdaki pencereleri ve sekizgen bir kasnakla yükseltilmiş kubbesi nedeniyle aydınlık ve ferah bir iç mekâna sahiptir.

Mekânı örten kubbenin üzerine oturduğu sekizgen kasnak, kare alt yapıya içten algılanabilecek şekilde sekiz sivri kemerli bir strüktürle kare alt yapıya kaynaştırılmıştır. Karenin köşelerine denk gelen sivri kemerlerin gerisindeki açıklıklar ise tromplarla kapatılmıştır. Tromp kemerlerinin ayakları, mukarnaslı sarkıt şeklindeki konsollara oturmuştur. Aynı şekilde bu mukarnaslı sarkıtlar, eğrisel formu kubbe ile sekizgen kasnağı kaynaştırmak amacıyla bütün kasnak köşelerinde de kullanılmıştır. Sarkıtların arasında kubbe eteğini dolanan tek sıra mukarnaslı bir kuşak yer almaktadır. Kubbe merkezinde bulunan içi geometrik şekillerle dolgululu, etrafı palmetlerle çevrili şemse motifi ise medresenin mevcut tek kalemşi bezemesidir (Şekil 7.10).

Şekil 7.10 Gazanfer Ağa Medresesi Dershane Mekânı Tromp Detayı ve Kubbe Göbeğindeki Kalemîşi (Özyürek, K. 2019).

Dershane mekânı oldukça simetrik bir iç cephe düzenlemesine sahiptir. Giriş duvarının üstte üç pencere, altta iki pencere ve bir kapıdan oluşan iki katlı, üç sıralı düzenine karşı duvarda üç üst, üç alt pencereyle karşılık verilmiştir (Şekil 7.11).

Şekil 7.11 Gazanfer Ağa Medresesi Dershane Mekânı Doğu (Giriş) ve Batı Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Aynı düzen kible (güney) ve kuzey cephelerinde ise farklı öğelerle tekrar edilmiştir. İki cephede de üst sırada üçer pencere vardır ancak bunlardan ortadakiler yuvarlak tepe penceresi, avlu tarafındakiler ise dıştan kapatılmış kör pencere şeklindedir. Kuzey ve güney duvarların alt sırasında iki yanda pencerelerle aynı ebatta birer dikdörtgen niş yer almaktadır. Nişlerin ortasında ise birbirine eş özellikte birer mihrap bulunmaktadır. Mihraplar, üç yönde profilli silmelerle çerçevelenmiş yüksek dikdörtgen yüzeysel nişler içinde açılmış yedi kenarlı, yedi sıra mukarnaslı kavsaralı derin nişlere sahiptir. Her iki mihrapta da aynı yüzeysel niş içinde, kavsaranın hemen üzerinde profilli silmelerle çerçevelenmiş dikdörtgen birer çerçeve yer almaktadır. Çerçevelerin ortasında ve mukarnaslı kavsaraların üst iki yanında birer rozet bulunmaktadır (Şekil 7.12).

Şekil 7.12 Gazanfer Ağa Medresesi Dershane Mekanı Güney ve Kuzey Duvarı (Özyürek, K. 2019).

Dershane mekânının alt seviyesinde bulunan bütün pencere ve dolap-raf nişleri kenarları profilli mermer sövelere sahiptir. Üst pencerelerden sivri kemerli olanlarının kenarlarında dörtgen, ortasında altıgen gözleri olan içlikleri bulunmaktadır. Yuvarlak tepe pencerelerinin içlikleri ise yıldız şeklindedir.

Değerlendirme:

Gazanfer Ağa Külliyesi, 17. yüzyılda yaygınlaşacak olan medrese merkezli küçük ölçekli külliyeler geleneğinin erken bir örneği olarak değerlendirilir.⁵²² Külliye aynı zamanda ilk olarak Divan Yolu'ndaki Koca Sinan Paşa Külliyesi'nde karşımıza çıkan medrese-türbe-sebil üçlemesinden oluşan bir yapı grubunun da ilk örneklerindedir.

Yerleşim düzenini büyük oranda arsa koşullarının belirlediği külliyenin tek eğitim yapısı olan medrese yapısı, ana hatlarıyla dörtgen şema içinde U düzenine sahip klasik medrese şemasını yansıtır. Dört yönde revaklarla çevrili şadırvanlı iç avlusu, revakların gerisinde dershane hacminin iki yanına öğrenci hücrelerinin L şeklinde dizilmesiyle ortaya çıkmış olan U düzeni ve giriş-şadırvan-dershane üçlüsünün aynı ekseninde yer alması medresenin simetrik tasarımını ortaya koyar. Mevcut durumda simetriyi bozan tek uygulama ise U'nun güneydoğu köşesinde olmadığı halde, güney batı köşesine eklenmiş olan ve ana kütlede dışa doğru çıkma yapan öğrenci hücreleridir.

Medresenin simetrik bir kurguyla tasarlanmış olmasına karşın asimetric bir öge olarak bir tarafına fazladan bir hücre eklenmiş olmasına yapıyla ilgili inceleme yapan araştırmacılar tarafından ihtiyatla yaklaşmıştır. Öte yandan mevcutta 15 olan hücre

⁵²² ÇOBANOĞLU, A. V. (1993). a.g.m. s.375; EYİCE, S. (1996). a.g.m. s.433

sayısının, vakfiyesinde 17 olarak verilmesi kuşkuları arttırmıştır. Yapıyı 1943-44 yıllarında onaran E. H. Ayverdi, mevcut 15 hücreden başka dersane ve helaların da sayılmasıyla vakfiyedeki sayıya ulaşılacağını söylemişse de⁵²³ bu düşünceye Semavi Eyice tarafından itiraz edilmiştir.⁵²⁴ Dolayısıyla vakfiyesinde belirtilen ancak mevcutta olmayan iki hücre izaha muhtaçtır.

Gazanfer Ağa Medresesi mevcut asimetrik planı üzerinden değerlendirildiğinde, külliye arsasının mülkiyete tabi dar sınırları içinde en uygun şemada ve konumda tasarlanmış bir yapı olarak nitelendirilebilir. Bu durum diğer külliye bileşenleri için de söylenebilir. Zira külliye her şey yerli yerindedir. Bütün topluma yönelik bir hayır yapısı olan sebil insan sirkülasyonunun en yoğun olduğu köşededir. Türbe ise dışarıdan kuvvetlice algılanabilecek şekilde diğer tarafa konulmuştur ki yer seçimi dua beklentisine bağlı olarak yine çevre yerleşim dokusuna yöneliktir. Medrese, ise bir eğitim ortamının gerektirdiği şekilde çevre gürültüsünden koparılarak arsanın en gerisine yerleştirilmiş ve bir dış avlu duvarı vasıtasıyla çevreyle görsel bağı kesilmiştir.

Medrese plan şemasının simetrisini bozan güneybatıdaki hücre medrese kadrosunun ihtiyacı olan mekânların karşılanmasına yönelik akılcı çözümlerdir. Mimar bu sayede medrese ana kütesinin simetrisini bozmadan yahut avlu çevresindeki hacimlerin ebatlarını küçültmeden ek bir mekân üretmiştir. Öte yandan medrese ana kütesinin simetriyi esas alan tasarımı göz önüne alındığında, medresenin özgün planında aynı özellikte bir hücrenin, simetrisi olan kuzey batı köşede de olduğu varsayılabilir. Yapının özellikle 1782 yangınında ağır hasar gördükten sonra yapılan tamiratında, vakfin ekonomik durumuna veya medresenin ihtiyacına bağlı olarak yeniden yapılmadığı düşünülebilir.

⁵²³ AYVERDİ, E. H. (1957) Gazanfer Ağa Manzumesi. İstanbul Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, 85-96. s.85

⁵²⁴ EYİCE, S. (1996). A.g.m. s.433

7.3 Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi

Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesine bağlı Molla Hüsrev Mahallesi'ndedir. Külliye'nin içinde bulunduğu alan tarihi Vefa semti içinde yer almaktadır. Bizans döneminde Sphorakios ismiyle anılan Vefa, kentin en önemli merkezlerinden biri olan Forum Tauri'ye, şehrin ana arteri olan Mese'ye, I. Constantinus, II. Leon gibi imparatorların saraylarına ve yönetim merkezlerine yakınlığından dolayı soyluların ve varlıklı kişilerin yaşadıkları bir semt olmuştur.⁵²⁵

Külliye'nin banisi Ekmekçizade Ahmed Paşa aslen Edirneli olup zengin bir sipahinin oğludur. İlk olarak 1596 yılında baş defterdarlık görevine getirilmiş, Sadrazam İbrahim Paşa'nın güvenini kazanmıştır. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa ile hasımlığa varan bir anlaşmazlık yaşayan Ahmed Paşa, Sadrazamın Sultan I. Ahmed'den aldığı idam fermanından son anda kurtulmuştur. 1613 yılında Sadrazam Nasuh Paşa'nın kendisini rakip görmesi nedeniyle baş defterdarlık görevinden azledilerek önce Karaman'a, sonra da Halep'e vali olarak atanmıştır. 1615 yılında Doğu seferine çıkan Sadrazam Öküz Mehmet Paşa, sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yı görevden almış yerine Ekmekçizade Ahmed Paşayı getirmiştir. Bu süreçten sonra sadaret makamına getirilmeyi bekleyen Ekmekçizade Ahmed Paşa, umduğu gerçekleşmeyince üzüntüsünden hastalanmış ve 1618 yılında vefat etmiştir. Vefa'daki külliyesi içindeki türbede meftundur.⁵²⁶

Külliye'nin inşa kitabesi bulunmadığından yapım tarihi ve mimarı hakkında kesin bilgiler yoktur. Ekmekçizade Ahmed Paşa'ya ait vakfiye, Paşa'nın öldüğü yıl olan 1618 tarihlidir.⁵²⁷ Külliye'nin Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın baş defterdarlık yaptığı dönem içerisinde yaptırdığı düşünüldüğünden inşa tarihi olarak XVII. yy başları verilmektedir.⁵²⁸ Mimarının ise kesin bir bilgi olmamakla birlikte, 1606-1622 yılları arasında hassa baş mimarlığı yapan Sedefkâr Mehmed Ağa'nın olduğu düşünülmüştür.⁵²⁹

⁵²⁵ APAYDIN, A. (2012). Vefa Semt Tarihi, İstanbul'un Kitabı Fatih III, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul. 485-507 s.490

⁵²⁶ YÜCEL, E. (1968). Ekmekçizade Ahmet Paşa Medresesi, Arkitekt, Sayı:1968-03-331, 132-134, s.132

⁵²⁷ Hicri 1027 (1618) tarihli vakfiye için bkz VGMA, No: 1998,148-152. Aktaran: KÖŞKLÜ, Z. (1999). 17. 18. yy. Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, AÜ, SBE, STAD, Doktora Tezi, Erzurum, s.58

⁵²⁸ YÜCEL, E. (1968). a.g.m. s.133; AHUBAY, Z.(1994). Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi DBİA, III. Cilt, Tarih Vakfı, İstanbul, 146-147, s.146;

⁵²⁹ AHUNBAY, Z. (1994). a.g.m. s.146

Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi, dershane-mescidiyle birlikte medrese, türbe, sebil ve hazireden oluşan küçük ölçekli bir külliye'dir. Külliye'yi oluşturan yapılar organik bir bütünlük içinde, batı yönünde Cemal Yener Tosyalı Caddesi'nin, güneyde Taş Tekneler Sokağı'nın, doğu yönünde Müşküle Sokağı'nın sınırladığı köşe arsada yer almaktadır. Külliye'nin kuzeyinde ise komşu yapı parseli bulunmaktadır.

Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi'nin yerleşim düzenini, üzerinde yer aldığı arsanın darlığı ve bozuk geometrisi belirlemiştir. Cemal Yener Tosyalı Caddesi'ne teğet olarak, kible ekseninde uzunlamasına dikdörtgen şeklinde gelişen arsa, kuzeyde Taş Tekneler Sokağı'nın kırıklı ve açılı uzanışına bağlı olarak genel hatlarıyla güneybatı köşesi pahlanmış dikdörtgene dönüşmüştür. Bu yüzden yapılar bitişik düzende arsanın dik açılı olan kuzey tarafına yerleştirilmiş, güney yönünde kalan düzensiz alan ise bir külliye dış avlusu olarak düzenlenmiştir.

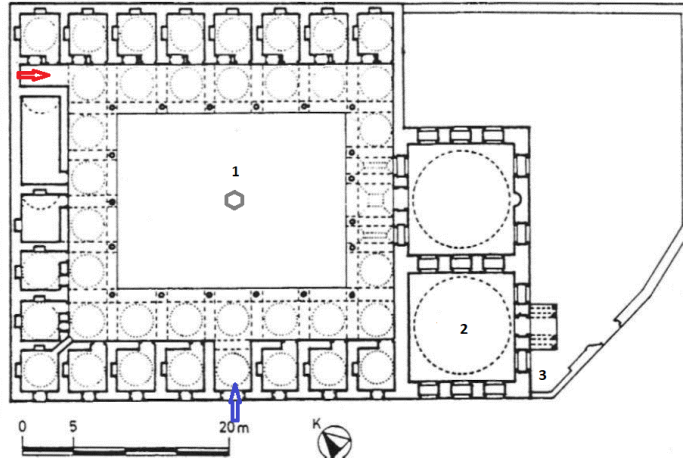
Külliye'nin ana yapısı niteliğindeki kareye yakın ölçülerde dörtgen planlı medrese, güney kenarının merkezinden tamamen dışa taşırılmış kare planlı, kubbeli dershane hacmi ve dershane'nin batısında, her yönüyle ona eş değer bir yapı olan türbe ile birlikte arsanın kuzeyine, kible ekseninde yerleştirilmiştir. Medresenin ve ona bitişik türbenin batı beden duvarları doğrudan Cemal Yener Tosyalı Caddesi'ne cephe vermektedir.

Türbenin güney batı köşesinde aslında 16. Yüzyıl yapısı olduğu düşünülen sebilin duvara bağlı cephesi yer almaktadır.⁵³⁰ Üç cepheli sebilin bir yüzü caddeye, diğer iki yüzü, Taştekneler Sokağı'na dönerek külliye dış avlu duvarına bağlanır.

Sebilin bitiminden başlayan dış avlu duvarı, sebilin çizdiği açıyı biraz daha devam ettirdikten sonra Taştekneler Sokağı'nın uzanışına bağlı olarak kırıklarla devam ettikten sonra Müşküle Sokağı'nın köşesinden dönerek medresenin güneydoğu köşesinden cepheye bağlanır ve bu yönde düzensiz bir dış avlu oluşturur. Dış avluya giriş sebilin yanında, türbe girişinin aksındadır. Dış avlunun güneydoğusunda hazire yer alır. Avluda ayrıca sebilin yanında önceden ahşap bir türbedar evi olduğu söylenmektedir.⁵³¹

⁵³⁰ Hadikatü'l Cevamî'de sebil, bitişigindeki darülkurra ile birlikte Hüsrev Kethüda hayratıdır. Zeynep Ahunbay, sebilin yapısal ve üslup özelliklerinden yola çıkarak külliye'nin inşası sırasında yenilendiğini belirtir. AHUNBAY, A. (1994). a.g.m. s.146

⁵³¹ YÜCEL, E. (1968). a.g.m. s.134

Plan 7.4 Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi Vaziyet Planı. (Ahunbay, Z. 1974'den işlenerek alınmıştır). 1- Medrese, 2- Türbe, 3- Sebil.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

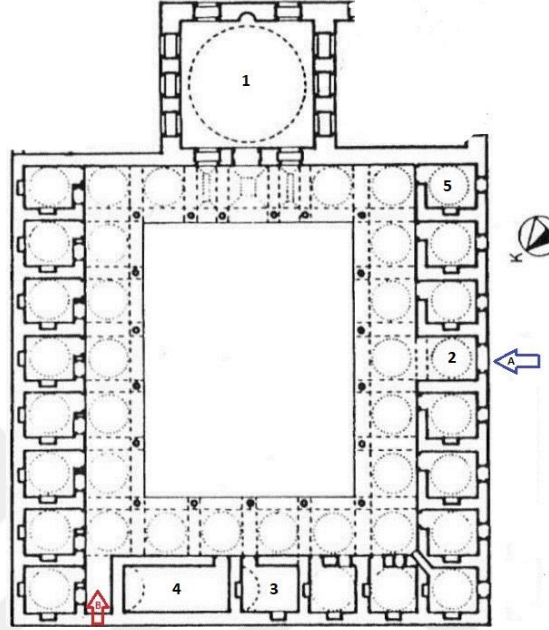
Medrese:

Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi, bir derslane mekânı, bir giriş eyvanı, 17 adet öğrenci hücresi ile birlikte, biri içinde helaların olduğu, diğeri hamam-gusülhane olarak kullanılmış olan toplam 20 işlevsel hacmi bulunmaktadır. Bu hacimlerden derslane, dikdörtgen planlı ve dört yönde revaklarla çevrili bir açık avlunun güney kenarına bütünüyle dışa doğru çıkma yapacak vaziyette konumlandırılmış, diğeri hacimler ise derslanenin karşısında bir U oluşturacak şekilde kuzey, doğu ve batı yönündeki revakların gerisine sıralanmıştır.

Medrese girişi, avlunun simetri eksenini bozacak şekilde derslaneyle çapraz eksende, batı kolunun merkezindedir. Girişin önündeki kare planlı kubbeli hacim önündeki revaka sivri kemerle açılan bir giriş eyvanı olarak düzenlenmiştir. 17 kubbeli öğrenci hücrelerinden yedisi giriş eyvanının iki yanına, sekiz tanesi U'nun doğu koluna sıralanmıştır. Diğeri üç öğrenci hücresi ise gusülhane ve helalar hacmiyle birlikte U'nun tabanını teşkil eden ancak kısa tutulup doğu koluyla birleştirilmeyen kuzey kenarına yerleştirilmiştir. Hamam-gusülhane ve helalar hacimleri dikdörtgen planlı olup üzerleri aynalı tonozla örtülüdür. Tonoz aynalarında kare kesitli havalandırma delikleri bulunmaktadır.⁵³²

⁵³² Erdem Yücel'e göre bu mekânlardan ortada küçük olanı hamam, büyük olanı hamam-gusülhane olarak kullanılmıştır. YÜCEL, E. (1968). a.g.m. s.133-134

Kuzeyde yer alan helalar hacmi ile doğu kolu arasında oluşan koridorun gerisinde, günümüzde medreseye girişi sağlayan sonradan açılmış bir kapı bulunmaktadır. Bununla birlikte batı kolunun güney ucunda, türbeye bitişik olan öğrenci hücrelerinin de revaka açılan kapısı kapatılmış, caddeye bakan duvarına sivri bir kemer açılarak dükkâna dönüştürülmüştür.

Plan 7.5 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Planı (Ahunbay, Z. 1974). A- Özgün Giriş, B- Muhdes Giriş. 1- Dershane-Mescit, 2-Giriş Eyvanı, 3-Gusülhane, 4- Helalar, 5-Dükkâna çevrilen hücre.

Medrese ve ona organik olarak bağlı olan diğer külliye elemanları ağırlıklı olarak özenli işçilikli, düzgün kesme küfeki taştan inşa edilmiştir. Medresenin batı, güney ve doğu beden duvarları ile türbe-dershane blokunda bütünüyle düzgün kesme taş kullanılmıştır. Medresenin arkada kalan kuzey duvarında ise cadde tarafından algılanabilen kısmında muntazam kesme taş örgü devam ettirilmiş ancak geride kalan yaklaşık 3/2'lik kısmı bir sıra düzgün kesme taş, iki sıra tuğla düzeninde taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir.

Medrese kütesinin güneyinde yer alan Türbe-dershane ikilisi dıştan iki kubbeli dikdörtgen bir kütle olarak algılanır (Şekil 7.13). İki yapı da benzer cephe özelliklerine sahiptir. Kütlenin üç cephesini üstte üzerine kabartma şeklinde palmet motifleri işlenmiş bir saçak sınırlamaktadır. Dershane ve türbe hacimlerinin dış avluya dönük güney cephelerinde üstte üçer, altta ikişer pencere yer almaktadır. Türbede farklı olarak iki pencere arasında giriş kapısı bulunmaktadır. Dershanenin doğu cephesinde aynı şekilde üstte üç, altta iki pencere tekrar edilirken, türbenin caddeye bakan batı

cephesine simetrik bir düzende altta ve üstte birbirini karşılayan üçer pencere açılmıştır. Türbe-derhane ikilisinin bütün pencereleri kenarları profillerle çerçevelenmiş yüzeysel nişler içine alınmıştır. Üst pencereleri sivri kemerli, alçı revzenlidir. Alttakiler ise kesme taştan sivri hafifletme kemerler altında, mermerden sağır sivri kemerle taçlandırılmış dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli ve mermer sövelidirler (Şekil 7.13).

Şekil 7.13 Ekmekçizade Külliyesi'nin Kible Yönünden Görünümü.⁵³³

Medrese kütesinin doğu ve kuzey cepheleri sağırdır. Kuzey cephenin doğusunda yalnızca sonradan açılmış olan ve günümüzde kullanılan düz atkılı, kesme taş söveli tali giriş açıklığı bulunmaktadır. Bu kapı özgün değildir ve yakın bir zamanda açılarak yan binada faaliyet gösteren kullanıcı vakıfla ilişkilendirilmiştir (Şekil 7.14).⁵³⁴

Şekil 7.14 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Kuzey ve Doğu cephesi (Özyürek, K. 2019).

Caddeye teğet uzanan batı cephesinin merkezinde medresenin ana girişi, girişin sağında üç, solunda dört pencere tek kat düzeninde sıralanmaktadır. Cephenin

⁵³³Görsel için kaynak: <http://www.immimarlik.com.tr/tr-TR/vefa-ekmekcizade-ahmet-pasa-medresesi/3/7/10/37/0/0>

⁵³⁴ AHUNBAY, A. (1994). a.g.m. s.146

kuzeyinde istisna olarak köşe hücrelerini aydınlatan sivri kemerli bir üst pencere bulunmaktadır. Alt pencereler kesme taştan sivri hafifletme kemerleri altında, dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli ve mermer sövelidir. Pencereler kenarları profilli ince silmelerle kademelendirilmiş, düz alınlıklı sivri kemer formunda mermer başlıklarla taçlandırılmışlardır. Pencerelerin mermer sövelerin kenarları da aynı şekilde profillidir (Şekil 7.15).

Şekil 7.15 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Batı (Giriş) Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin girişi, cephe duvar yüzeyinin içe doğru kademelendirilerek elde edilmiş dikdörtgen bir niş içine açılmış basık kemer açıklıklı oldukça basit bir kapı şeklindedir. Kemerin üzerindeki kitabelik boştur. Kemer kilit taşının üzerine kabartma olarak bir rozet işlenmiştir. Kapının üzerindeki deliklerden ve izlerden daha önce burada, üzeri üç yöne eğimli bir çatıyla örtülmüş ahşap saçak olduğu anlaşılmaktadır⁵³⁵ (Şekil 7.16).

Şekil 7.16 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Giriş Kapısı (Özyürek, K. 2019).

⁵³⁵ Erdem Yücel bu deliklerin ve izlerin yapının kitabesine ait olduğunu söylemiştir ancak izler, üç yöne eğimli bir saçağa bariz bir şekilde işaret etmektedir. Nitekim Ahunbay aynı görüştedir.

Medresenin bugün kullanılmayan ana girişinin ardındaki kubbeli mekân, sivri bir kemerle önündeki revaka açılan bir eyvan şeklindedir. Girişin aksında, avlunun merkezinde küfekiden sekizgen planlı bir şadırvan bulunmaktadır. Her yüzünde yüzeysel nişler içine alınmış birer tane musluk bulunan şadırvanın üstünü, bakır levha kaplı, geniş saçaklı, sekiz kenarlı piramidal bir örtü kapatmaktadır (Şekil 7.17).

Şekil 7.17 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Medrese iç avlusu 27,50 x 20,50 m. ebadında,⁵³⁶ kible yönünde uzunlamasına gelişen bir dikdörtgen plana sahiptir ve dört yönde revaklarla kuşatılmıştır. Avlunun doğu ve batı kenarlarında köşe revaklarıyla birlikte yedişer, kuzey kenarında dört kubbeli revak birimi sıralanmaktadır. Gerisinde dersane ve türbenin yer aldığı güney kenarında ise gerisindeki dersane hacminin girişini vurgulayacak bir şekilde, beş birimden oluşan ritmik bir revak dizisi yer almaktadır. Bu revaklardan dersane girişini karşılayan ortadaki, daha geniş ve yüksek kemerli, iki yanındaki dar kemerli birimler aynalı tonozla örtülmüşlerdir. Bu üç kemerli düzenleme, avlu revak cephesinden de yükseltiyle ayrıca vurgulanmışlardır. Cephenin iki yanında yer alan revak birimleri ise pandantifli kubbelerle örtülerek diğer avlu revak birimleriyle ilişkilendirilmişlerdir.

Avluyu çepeçevre kuşatan revakların avluya bakan cepheleri muntazam kesme taştandır. Cepheyi üstte kesme taştan düz bir saçak sınırlamaktadır. Saçağın hemen altında, küfeki taştan çörtlenler yer almaktadır. Revak birimlerinin baskın sivri kemer formları dikkat çekicidir. Kilit taşları üzerinde birer rozet bulunmaktadır. Doğu, batı

⁵³⁶ YÜCEL, E. (1968). a.g.m. s.133

ve kuzey revaklarının kemerleri eşit aralıklarla sıralanmış baklava dilimi desenli başlıkları olan sütunlara oturmaktadır (Şekil 7.17).

Dershane-mescit önündeki revak sırası ise diğerlerinden farklı olarak ritmik bir sıralanış gösterir. Simetri ekseninde yer alan kuzey cephenin eşit aralıklı beş sütun, dört kemerli revak cephesine karşılık burada, altı sütunun bir geniş, bir dar yerleştirilmesiyle elde edilmiş üçü geniş, ikisi dar beş kemerli ritmik bir kompozisyon söz konusudur. Merkezdeki giriş revakı ile iki yanındaki dar revakların yan kemerleri de diğerlerinden farklı olarak dershane duvarına bağlı mermer sütunlara oturtulmuştur. Ortadaki iki sütun sekiz köşeli ve diğerlerinden daha uzundur. Böylece giriş revakı daha yüksek tutularak ayrıca vurgulanmıştır. Bu iki sütunun başlıkları da farklıdır. Başlıkların her yüzünde baklava dilimleri bir altıgen içinde yıldız motifi oluşturmaktadır. Uzun sütunların iki yanındaki sütunlar klasik baklavalı başlıklara sahipken, başlıkların üzerinde dar kemerlerin yüksekliğini giriş kemeriyle eşitleyen yıldız desenli tabanlar bulunmaktadır (Şekil 7.18).

Şekil 7.18 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Dershane Giriş Revakı Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Revaklar 3,10 m derinliğe sahiptir. Revak zemini avlu zemininden 10 cm yüksektedir ve mermer kaplıdır. Revak yan kemerleri, kubbe ve pendentif yüzeyleri sıvalıdır ve hücre duvarlarıyla birlikte gülkurusu renkte bir boya ile boyanmıştır. Kuzeyde yer alan hacimlerden helalar mekânının cephesi sağırdır. Gusülhanenin ise kapısı üzerinde sivri kemerli bir pencere yer almaktadır. Doğudaki hücrelerin revaklara açılan düz atkılı, taş söveli kapıları, dikdörtgen açıklıklı bir alt pencereleri ve bunların üstünde açılmış sivri kemerli, alçı revzenli birer tepe pencereleri bulunmaktadır. Batı yönündeki hücrelerin ise alt pencereleri yoktur. Bu yöndeki hücreler sadece üst pencerelerle revaklara bağlanmaktadır (Şekil 7.19).

Şekil 7.19 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Doğu Revakı (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri 5-10 cm + farklılıklar göstermekle birlikte 3 X 3 m ebadındadır. Zeminleri altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Bütün duvar, pandantif ve kubbe yüzeyleri sıvalıdır ve beyaz renk boyanmıştır. Batı yönündeki hücreler, caddeye açılan bir alt ve revaka açılan birer tepe pencereleriyle aydınlanmaktadır. Bu yönde sadece köşe odasının caddeye dönük cephesinde bir üst pencere bulunmaktadır. Kuzeydeki iki hücreyle birlikte doğu hücreleri ise dışarıya sağır olduklarından, yalnızca avlu cephesindeki iki pencereden ışık almaktadırlar. Hücrelerin hepsinde ocak bulunmaktadır. Ocaklar batı ve kuzey hücrelerinde kuzey duvarlarında, doğudaki hücrelerde girişin karşısında yer almaktadır. Ocaklar dikdörtgen kesitli nişlere sahiptir. Ocak nişlerinin önü zeminden yüksekte taş ve tuğlayla dikdörtgen formda, tuğladan yuvarlak kemerli olarak örülmüş, üstte ise üçgen bir alınlıkla taçlandırılmıştır. Hücrelerin her birinde 0,65 X 0,90 m ölçülerinde birer de niş bulunmaktadır (Şekil 7.20).

Şekil 7.20 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Revak cephesinde özellikle vurgulanan derslane-mescit hacminin cephesi de özel bir düzenlemeyle ele alınmıştır. Revak cephesine ritmik bir ifade kazandıran ortada geniş, yanlarda dar revak birimlerinde oluşan üçlü kompozisyon derslane cephesine de yansıtılmıştır. Bu üç revak biriminin duvara bağlanan kemerleri, cepheye yerleştirilmiş baklava dilimi başlıklı dört mermer sütuna oturmaktadır. Birer plastır niteliği kazandırılmış olan bu dört sütun, cepheyi ortada üç bölüme ayırmış, ortadaki geniş alana derslane kapısı, yanlardaki dar alanlara ise kesme taş söveli, dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekeli birer pencere açılmıştır (Şekil 7.21).

Şekil 7.21 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Dershanenin Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Derslane zemini revak zemininden 60 yüksek olduğundan, giriş kapısı iki basamak üzerindedir. Profilli silmelerle dikdörtgen bir yüzey içine alınmış olan mermer giriş kapısı, basık kemerli bir açıklığa sahiptir ve iki ahşap kanatlıdır. (Şekil 7.21) Duvar kalınlığında hacimsel derinliği olan giriş, mekânın iç tarafında yine mermerden dikdörtgen formlu, basık kemerli olarak düzenlenmiştir (Şekil 7.21).

Derslane, 9,0 x 9,0 m ölçülerine kare planlı, kubbeli bir hacim olan derslane-mescit mekânının sekizgen kasnaklı kubbesi, köşelerde pandantiflere oturmaktadır. Kubbe ve pandantif yüzeyleri sıvalı olmasına karşın, duvarların kesme taş duvar dokusu olduğu gibi algılanabilmektedir (Şekil 7.22).

Derslane-mescit oldukça aydınlık bir iç mekâna sahiptir. Mihrap, giriş ve doğu duvarlarında altta iki, üstte üç pencere, türbeye bitişik batı duvarında ise mekânla türbe arasında görsel ilişki sağlayan altta ve üstte üçer pencere bulunmaktadır. Üst pencerelerin renkli camlı, profilli alçı çerçeveli içliklere sahiptir. Alt pencereler ise

kenarları profilli geniş mermer sövelidirler. İki kanatlı ahşap kapakları yenidir. Doğu duvarında iki pencere arasında pencerelerle aynı ebatta bir niş yer almaktadır. Güney duvarının merkezinde, giriş ekseninde sağır sivri kemerli bir düzenleme içinde basık kemerli mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişinin önüne günümüzde dikdörtgen kesitli yeni bir ahşap mihrap konulmuştur (Şekil 7.22).

Mekânın kubbe ve pandantif yüzeyleri kalemişleriyle bezelidir. Genel olarak madalyonlar içinde ve çevresinde geometrik-bitkisel motiflerden oluşan kalem işi süslemeler 17 ve 18. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Şekil 7.22).⁵³⁷

Şekil 7.22 Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi Dershane Mekanı ve Kubbesi (Özyürek, K. 2019).

Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi 1869, 1870, 1893, 1903 ve 1905-1906 yıllarında çeşitli onarımlar görmüştür.⁵³⁸ 1918'den sonra medrese uzun zaman bakımsız kalmış, işgallere uğramış ve tahrip edilmiştir. Nihayet, 1963 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne restorasyonuna başlanılmış, çalışmalar aralıklarla 1968 yılına kadar devam etmiştir.⁵³⁹ Yapı, restorasyonun tamamlanmasından sonra ise İlim Yayma Vakfı'na tahsis edilmiştir.⁵⁴⁰ Son olarak 2011 ve 2013 yıllarında iki etap halinde restore edilen medrese, günümüzde halâ aynı vakıf tarafından kullanılmaktadır.

Değerlendirme:

Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi, klasik dönemin sonrasında Divanyolu Sinan Paşa Külliyesi'yle başlayan sonrasında da yaygın olarak karşımıza çıkan medrese-türbe-sebil birlikteliğini yansıtan bir grup içinde değerlendirilen, küçük ölçekli bir komplekstir.

⁵³⁷ YÜCEL, E. (1968). a.g.m. s.134

⁵³⁸ KÜTÜKOĞLU, M. S. (2000). a.g.e. s.138-139

⁵³⁹ YÜCEL, E. (1968). a.g.m. s.134

⁵⁴⁰ KÜTÜKOĞLU, M.S. (2000). a.g.e. s. 139

Külliye, İstanbul'un en eski semtlerinden Vefa'da mevcut sokak dokusunun düzensiz olarak sınırladığı, dar bir arsa üzerine oldukça başarılı bir şekilde oturtulmuş bütünleşik bir yerleşim düzenine sahiptir. Aynı dönem içerisinde birkaç yıl önce inşa edilen Kuyucu Murad Paşa Külliyesi ile benzer özellikler gösterse de bu külliyenin yapıları arasındaki ahenkli ve ölçülü tasarım ilişkileri, daha olgun düzeydedir.⁵⁴¹

Külliye'nin tek eğitim yapısı, külliye'nin aynı zamanda ana unsuru olan medresesidir. Medrese planı, dört yönde revaklı dikdörtgen bir avlulu bir şema içerisinde hücrelerin revaklı avlu çevresine U biçiminde dizildiği, dershanenin de U'nun karşısında yer aldığı klasik medrese düzenindedir. Yapı, genel hatlarıyla klasik medrese tipinde olmasına rağmen mekân organizasyonu açısından asimetrik bir plan şeması ortaya koyar.

Medrese U düzeninin simetrisinin bozulmasına neden olan unsur, külliye arsanın dar ve bir tarafından sokağın düzensiz doğrultusu nedeniyle geometrisinin bozuk oluşudur.

Medrese, güneyindeki dershanesiyle birlikte tek seçenek olarak arsanın geometrisi düzgün tarafına, arsanın darlığı nedeniyle üç yönde sınırları zorlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Türbe için dershanenin daha işlek olan cadde tarafı seçilmiştir ve medreseye tamamen organik bir şekilde eklenmiştir. Sebil ise en uygun nokta olan cadde ile sokağın kesiştiği köşede türbeye bağlanmıştır.

Görüldüğü üzere külliye'nin organik yerleşim düzeni, arsanın biçiminin ve darlığının dayattığı bir zorunluluk olarak şekillenmiştir. Aynı zorunluluk medrese girişi ile dershanenin çapraz eksenlere yerleştirilmesine, bununla birlikte helalar ve gusülhane gibi hacimlerinin hücrelerle birlikte avlu etrafına alınmasına neden olmuştur. Bu durum ise hücre dizilişinin kesintiye uğramasına dolayısıyla medrese plan şeması içindeki simetrisinin bozulmasına yol açmıştır. Ancak dersane önündeki ritmik ancak asimetrik revak tasarımı, avlu içinde bütün algıyı kendine yönlendirdiğinden söz konusu şema üzerindeki zorunlu deformasyonları gözden kaçırmaktadır.

⁵⁴¹ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, İÜ, SBE, İstanbul.

7. 4 Sultan Ahmed Külliyesi

Sultan Ahmed Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Sultan Ahmet Mahallesi sınırları içinde, eski adı At Meydanı olan Sultan Ahmet Meydanı'nın çevresinde yer almaktadır.

Sultan Ahmed Külliyesi, Tarihi Yarımada'nın I. Tepesi sayılan Boğaz'a ve Marmara Denizi'ne hâkim yüksek bir noktasında, o dönemde At Meydanı olarak nitelendirilen Roma Dönemi Hipodromu'nun, güney kenarında ve Hipodrom'un sfendonu üzerinde kurulmuştur. Külliye'nin kurulduğu alan üzerinde Büyük Bizans Sarayı'nın kalıntıları ve çok sayıda vezir sarayı bulunmaktaydı.⁵⁴²

Sultan I. Ahmed tarafından alan üzerindeki yapılar istimlak edilerek Sedefkâr Mehmed Ağa'ya inşa ettirilen külliye, cami, hünkâr kasrı, medrese, türbe, darülkurra. sıbyan mektebi, çeşme ve sebiller, darüşşifa, imaret, tabhane, arasta, hamam, kira odaları, evler ve mahzenlerden oluşmaktaydı.⁵⁴³ Külliye yapılarından imaret, darüşşifa, tabhane, kervansaray başta olmak üzere evler, odalar, dükkânlar ve sebil günümüze ulaşmamıştır.⁵⁴⁴

Naima'nın aktardığına göre, 7 Kasım 1609 (H.1018) tarihinde külliye'nin temel kazısına başlanmış, 14 Şubat 1610'da hafriyat işleri bitirilerek temeli atılmıştır. Temel atıldıktan yedi yıl sonra 7 Haziran 1617'de cami, hünkâr kasrı ve arasta yapıları bitirilmiş ve büyük bir törenle açılışı yapılmıştır. 1617 yılında ölen Sultan'ın türbesi öldükten sonra tamamlanmış, diğer yapıların inşaatı ise 1620 yılına kadar sürmüştür.⁵⁴⁵

Sultan Ahmed Külliyesi'nin üzerinde yer aldığı alan, kible (kabaca güney) ve batı yönlerinde hızlıca alçalan bir topografyaya sahiptir. Hipodromun güneyinde yer alan külliye arazisinin, eğimin fazla olduğu güney yönünde tonozlu dükkân hacimleriyle istinat edildikten sonra üzerinin tesviye edilerek düz bir zemin elde edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 7.23).

⁵⁴² KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.361.

⁵⁴³ AHUNBAY, Z. (1994). Sultan Ahmed Külliyesi. DBİA, , Cilt VII, 55-61. S.55

⁵⁴⁴ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, İÜ, SBE, İstanbul. s.38

⁵⁴⁵ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.362.

Şekil 7.23 1912 yılında yangından zarar gören arastanın kuzey dükkânları (Müller-Wiener 2001).

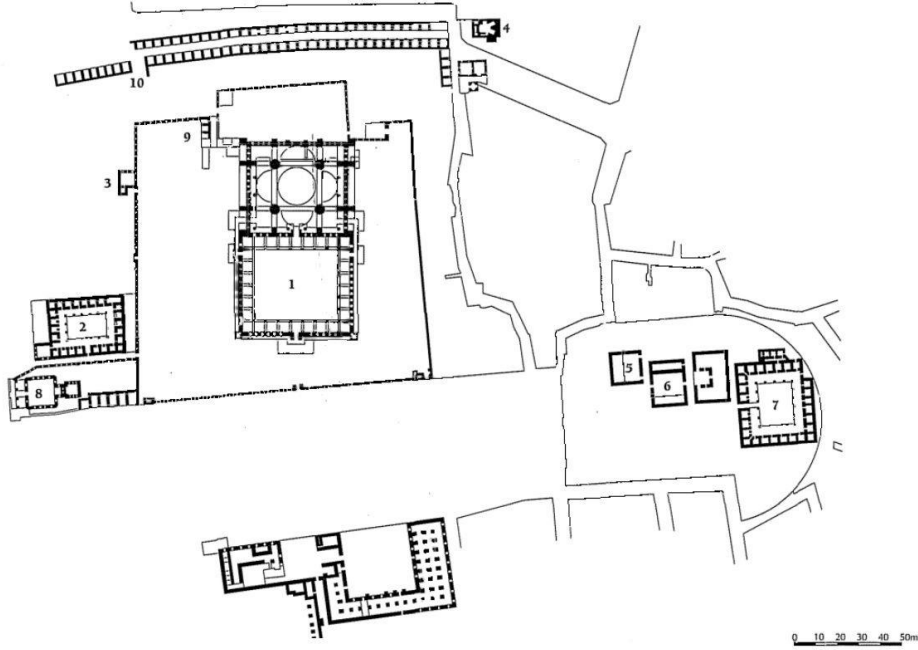
Külliyenin yerleşim düzeninin merkezinde, içinde cami ve hünkâr kasrının olduğu, geometrisi bozuk kareye yakın dikdörtgen bir dış külliye avlusu yer almaktadır. Külliye diğer yapıları, avlunun güney, doğu ve kuzeybatısına işlevsel gruplar halinde yerleştirilmiştir. Külliye ana unsuru olan cami, kuzeyinde şadırvanlı avlusu ve güneydoğu köşesinden eklemlenmiş hünkâr kasrıyla birlikte, dört yönde duvarlarla çevrelenmiş dış külliye avlusu yaklaşık merkezinde yer almaktadır. Külliye dış avlusunun, kuzeyde At Meydanı'na bakan duvarında üç, doğuda Ayasofya'ya dönük duvarında üç ve kible yönünde iki olmak üzere toplam sekiz kapısı bulunmaktadır.

Külliyenin eğitim işlevli yapıları ve türbe, dış külliye avlusunun doğusunda konumlandırılmışlardır. Bu yapılardan sıbyan mektebi diğerlerinden ayrı olarak, doğu yönündeki dış avlu duvarının güney kapısının solunda duvara bağlı olarak inşa edilmiştir. Medrese ve birbirine bağlı olan türbe ve darülkurra yapıları, doğu duvarındaki kuzey kapısının aksında oluşturulmuş bir sokağın iki yanına yerleştirilmişlerdir. Türbe ve darülkurra bir çevre duvarı içine alınmış vaziyette sokağın kuzeyinde, meydana cephe verecek şekilde külliye kuzeydoğu köşesine konumlandırılmıştır. Medrese ise sokağın güneyinde bağımsız bir yapı kible eksenine dik bir uzanışla yerleştirilmiştir.

Külliyenin günümüze ulaşmamış olan yapılarından başta arasta olmak üzere kira odaları, dükkânlar, evler, hamam, gibi ticari işlevli yapılar ve bir sebilden oluşan bir

grup, kible yönünde eğimli bölgede külliye platformunu da ihata edecek biçimde yerleştirilmişti. Bu yapılardan arastanın bir kısmı ve hamam günümüzde mevcuttur.⁵⁴⁶

Kiler, mutfak ve fırından oluşan imaret; hamamı ve mescidi bulunan şifahane ile birlikte tabhane ve bazı odalardan oluşan sosyal işlevli yapılar ise hipodromun güneybatı ucundaki sfendon duvarı üzerindeki alanda yer almaktaydı.⁵⁴⁷

Sultanahmed Külliyesi, İstanbul. Yerleşim planı: 1. Cami, 2. Medrese, 3. Sibyan Mektebi, 4. Hamam, 5. Fırın, 6. İmaret Mutfağı, 7. Darüşşifa, 8. Türbe, 9. Hünkâr Kasrı, 10. Arasta (Z. Nayır)

Plan 7.6 Sultan Ahmed Külliyesi Vaziyet Planı (Nayır, Z. 1975).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

Medrese:

Sultan Ahmed Medresesi külliye yerleşim planı üzerinde, içinde cami ve hünkâr kasrının yer aldığı külliye dış avlusunun kuzeydoğusunda, altı dükkân, türbe, darülkurra ve muvakkithane ile birlikte kible eksenine dik uzanan bir grup oluşturmaktadır. Türbe, türbeye bağlı bir hacim olan darülkurra ve muvakkithane, külliye kuzey dış duvarının devamı olarak gelişen, doğu ve güney yönlerinde dik açılarla kırılarak doğu duvarına bağlanan bir dikdörtgen planlı bir çevre duvarının

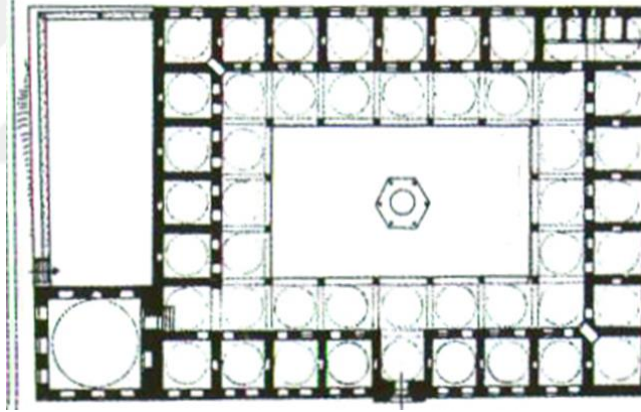
⁵⁴⁶ AHUNBAY, Z. (1994). a.g.m. s.58

⁵⁴⁷ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). a.g.t. s.39

içinde yer almaktadır. Daha önce muvakkithanenin yerinde bir köşe sebiline olduğu, muvakkithanenin 19. Yüzyılda külliye eklendiği bilinmektedir.⁵⁴⁸

Medrese, içinde türbe-darülkurra-sebil üçlüsünün bulunduğu küçük avlunun güneyine paralel olarak konumlanmıştır. Medrese ve türbe avlusunun arasında, külliye doğu duvarının kuzey yönünde açılmış tali kapısının aksında gelişen bir sokak bulunmaktadır.

Sultan Ahmed Medresesi, türbeyle arasındaki sokağa açılan girişine göre, kible eksenine dik, enine uzanan, revaklı iç avlulu dikdörtgen bir kütle ile dikdörtgenin doğu cephesinin kuzeyinden bütünüyle çıkma yapan, kare planlı dersane hacminden oluşmaktadır. Ana kütlede, merkezinde bir şadırvanın olduğu dikdörtgen planlı iç avlusunun etrafı dört yönde revaklarla çevrilidir. Avlunun etrafında, önde 16 mermer sütunu birbirine, geride ise bu sütunları hafifletme kemerleriyle birlikte duvara bağlayan kemer sisteminin oluşturduğu, üzerleri pandantifli kubbe ile örtülmüş toplam 20 revak birimi bulunmaktadır (Plan 7.7).

Plan 7.7 Sultan Ahmed Medresesi Planı (Müller Wiener 2001).

Avlunun çevresini simetrik bir şekilde çevreleyen revakların gerisinde ise toplam 28 kubbeli hacim yer almaktadır. Bu hacimlerden kuzey kenarın merkezindeki medrese kapısının gerisindeki giriş mekânıdır. Kuzeydoğu köşe hücresinin güneyindeki geride ana kütlede çıkma yapan dersane mekânına giriş eyvanı olarak düzenlenmiştir. Güneybatı köşe hücre ve yanındaki helalar mekânı olarak işlevlendirilmiştir. Geriye kalan 24 kubbeli hacim ise öğrenci hücreleridir. Medrese girişiyle dersane hacminin ayrı eksenlerde konumlanması ve helalar hacminin kütle içinde ele alınması nedeniyle öğrenci hücrelerinin dizilişi asimetriktir. Kuzey kenarda giriş hacminin iki yanında

⁵⁴⁸ AHUNBAY, Z. (1994). a.g.m. s.58

dörder olmak üzere sekiz, güney kenarda yedi, batı kenarında beş, doğuda ise dört hücre yer almaktadır (Plan 7.7).

Sultan Ahmed Medresesi, dıştan düz bir zemin üzerinde bütünüyle muntazam kesme taşla inşa edilmiştir. Beden duvarlarını üstte kesme taştan düz bir saçak sınırlamaktadır. Hücrelerin ve dersane hacminin kubbeleri, kurşun kaplıdır ve kesme taştan inşa edilmiş sekizgen planlı kasnaklara oturmaktadırlar. İri kütleleriyle dikkati çeken kare kesitli ocak bacaları da kesme taş örgülüdürler ve kurşun kaplı konik külahlara sahiptirler.

Medresenin ana dikdörtgen kütlesi genel olarak iki katlı pencere düzenine sahip olmakla birlikte, bu düzen bazı noktalarda kesintiye uğramaktadır. Bir kısmını dersane kütesinin işgale ettiği doğu cephesinde pencere yoktur. Güneybatı köşede yer alan ve hela olarak değerlendirilmiş iki hacmin duvarlarında pencere yerine güneyde dört, batıda iki tane düşey dikdörtgen mazgal açıklığı bırakılmıştır. Güney cephenin hücrelerin yer aldığı kısmında altlı üstlü sıralanmış 14, külliye dış avlu duvarına dönük batı cephesinde 20, sokağa bakan giriş cephesinde ise girişin iki yanına simetrik dizilmiş 32 pencere bulunmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklı, kenarları profilli mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklılıdır. Üst pencereler ise kesme küfeki taştan örülmüş sivri kemer açıklıklı olup fil gözü açıklıkları olan alçı revzenli dışlıklara sahiptir (Şekil 7.24).

Şekil 7.24 Sultan Ahmed Medresesi Güney ve Kuzey (giriş) Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Ana kütlede çıkma yapan dersane hacminin pencereleri aynı özelliklere sahip olmakla birlikte büyük boyutları ve düzenleri açısından farklı ele alınmışlardır. Güney cephesinde yalnızca iki üst pencere yer almaktadır. Doğu ve kuzey cephelerinde ise altta üç üstte üç olmak üzere altışar pencere bulunmaktadır. Üst pencerelerden ortada olanları yanlardakinden daha uzundur.

Medresenin kuzey cephenin merkezinde yer alan ve külliye tali kapısının aksında gelişen sokağa açılan kapısı, cepheden öne doğru bir miktar dışa taşan bir çıkmanın yüzeyinde açılmıştır. Kapının iki yanda mermer ayaklara oturan, birbirine geçmeli iki renkli mermerlerle örülmüş basık kemerli açıklığı ve kemerin üstünde yer alan mermer kitabeliği, dıştan profilli mermer silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Kitabelik boştur. Kemer kilit taşının üzerine ise gül bezek motifi işlenmiştir.

Girişin yenilenmiş iki kanatlı ahşap kapısı, geride pandantifli kubbeli giriş mekânına açılmaktadır. Giriş mekânı önündeki revakla birlikte diğer revak birimlerinden farklı olarak avluyla aynı zemin kotuna sahip olduğundan, kişiyi doğrudan iç avluya yönlendirmektedir.

Girişe göre enine gelişen avlu 22,35 x 13 m ölçülerindedir. Zemini taş kaplı olan avlunun üzeri son restorasyonda açılabilir bir çatı sistemiyle kapatılmıştır. Avlunun merkezinde baklavalı başlıkları olan altı mermer sütunun taşıdığı, altıgen planlı ahşap tavanlı, piramidal çatılı bir strüktür altında, yekpare mermerden dairesel planlı bir şadırvan yer almaktadır. Yapıya özgü bu şadırvanın yüzeyi birbirini takip eden bir geniş, bir dar sütunceler şeklinde hareketlendirilmiştir. Sütuncelerin başlıkları üzerinde birbirine bağlanan palmet motifleriyle oluşturulmuş kabartma bir friz, bütün şadırvanı dolanmaktadır. Geniş sütuncelerin altısının üzerinde abdest musluğu, ikisinin üzerinde ise altında haznesi bulunan içme suyu musluğu bulunmaktadır (Şekil 7.25).

Şekil 7.25 Sultan Ahmed Medresesi Şadırvanlı İç Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revaklar avluya kısa kenarlarda üçer, uzun kenarlarda beşer kemer açıklığıyla açılmaktadır. Beyaz mermer ve kırmızı porfir taşında İki renkli taş örgülü revak kemerleri⁵⁴⁹, yüksek sivri kemer formundadır. Önde revak kemerlerini taşıyan mermer sütunlar, baklava dilimi desenli başlıklara sahiptir. Üstte düz bir mermer saçakla sınırlanmış olan revak cepheleri bütünüyle mermer kaplıdır. Cephede sütunların dikey akslarında mermer çörttenler bulunmaktadır (Şekil 7.26).

Derinlikleri 4,60 m olan revakların zeminleri, kenarlara döşenmiş 50 cm genişliğinde mermer bloklarla avlu zemininden 15 cm yükseltilmiştir. Kenarları mermer bloklarla bordürlenmiş revak zeminlerinin geri kalan kısımları ise taş döşelidir. Dört yönde iki renkli taştan sivri kemerlere sahip revak birimlerinin kubbe ve pandantiflerinin iç yüzeyleri sıva üstü boyalıdır.

Hücrelerin revak cepheleri, kemer içlerine kadar muntazam kesme taşla örülüdür. Kemer içleri tuğla örgülüdür. Öğrenci hücrelerinin önlerindeki revaklara açılan düz atkılı kapıları ve altlı üstlü ikişer penceresi bulunmaktadır. Kapılar ve alt pencereler kenarları profilli mermer sövelidir. Üst pencereler ise tuğladan sivri kemerli ve alçı revzenli olup alt pencerelerin üzerine iki sıra halinde dizilmiş tuğla hatıllara oturmaktadır. Bu tuğla hatıllar doğu yönündeki hücrelerde dört sıra tuğlayla oluşturulmuştur (Şekil 7.26).

Şekil 7.26 Sultan Ahmed Medresesi Hücrelerin Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte ortalama 3,65 x 3,65 ölçülerinde kare tabanlı, pandantifli kubbeli hacimlerdir. Bütün iç yüzeyler sıvalı ve

⁵⁴⁹ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). a.g.t. s.39

boyalıdır. Zeminleri ahşap döşeli olduğu için tespit edilememiştir. Doğu yönündeki hücrelerin dışı açılmış pencereleri yoktur. Diğer öğrenci hücrelerinin hücrelerin revak pencerelerinden başka, dış duvarlarına açılmış altı üstlü dörder penceresi daha bulunmaktadır. Ocaklar genellikle iki dikdörtgen niş arasında duvar merkezinde yer almaktadır. İki niş bir ocak, doğu yönündeki hücrelerde girişin karşı duvarında, diğer odalarda ise kuzeybatı köşe oda hariç girişin solundaki duvardadır (Şekil 7.27). Kuzeybatı köşe odada düzen farklıdır. Revaka diyagonal kapıyla bağlanan oda, kuzey ve batı duvarlarındaki dörder pencereyle aydınlanmaktadır. Solunda bir nişle birlikte ocak, girişin sağındaki duvardadır. Diğer niş ise girişin solundaki duvardadır.

Şekil 7.27 Sultan Ahmed Medresesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

Güneybatı köşe hücresiyle doğusundaki hücre aradaki duvar kaldırılarak birleştirilmiş ve helalar mekânı olarak düzenlenmiştir. Kubbe ve pendentif yüzeyleri sıvanmış, duvarları sıvanmamıştır. Birbirine kemerle açılan İki birimli mekânın, duvarların üst seviyelerindeki altı mazgal açıklığından başka kubbe yüzeylerinde açılmış üçer delikle aydınlatması ve havalandırması sağlanmıştır (Şekil 7.28).

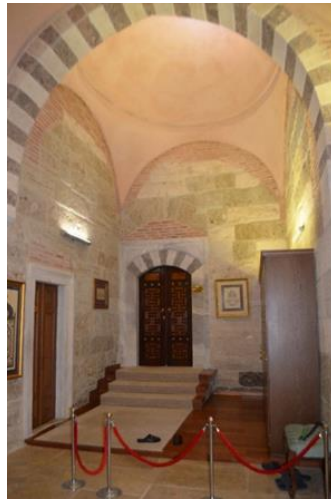

Şekil 7.28 Sultan Ahmed Medresesi Helalar Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Sultan Ahmed Medresesi'nin derslane mekânı, kuzeydoğu köşe revakına bir kemerle açılan bir hücre ebadındaki eyvanımsı sofanın gerisindedir. Zemini sofa zemininde 50 cm yükseltilmiş olan dershanenin girişi, üç basamakla çıkılan bir sahanlığın üzerindedir. Giriş mermerden olup, İki renkli taşla örülmüş basık kemerli giriş açıklığının, kenarlarından profilli silmelerle çerçevesiyle oluşturulmuştur. Mekâna iki kanatlı, zarif bir ahşap künde-kârî kapıyla girilmektedir (Şekil 7.29).

Kare planlı, pandantifli kubbeli bir hacim olan derslane, doğu ve kuzey duvarlarında üçer alt, üçer üst, güney cephesinde ise iki üst olmak üzere toplam 14 pencereyle aydınlanmaktadır. Güney cephesinin merkezinde açılmış mihrap nişinden, mekânın aynı zamanda mescit olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Vakfiyesinden bir darülhadis olduğu anlaşılan medresenin bilinen ilk tamir kaydı 1843 yılına aittir. 19. Yüzyılda birkaç küçük onarım daha gören medrese, 1894 Depreminde sonrasında uğradığı hasara bağlı olarak daha geniş kapsamlı bir şekilde onarılmıştır.⁵⁵⁰ Cumhuriyet döneminde doğu hücrelerinin kubbelerinin yıkılmış olduğu ve üzerlerinin bir çatıyla örtülü olduğu bilinmektedir. 1935 yılında kubbeleri tamamlanarak onarılan medrese, avlusunun üstü örtülmüş ve Başbakanlık Arşiv Dairesi'ne deposu olarak kullanılmak üzere tahsis edilmiştir.⁵⁵¹ Son olarak 2011 yılında Fatih Belediyesi ve İl Özel İdaresi tarafından restorasyona alınan yapı, ardından İstanbul Sultan Ahmet Vakfi'na (İSVA) tahsis edilmiştir. Medrese, günümüzde İSVA tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 7.29 Sultan Ahmed Medresesi Derslane Sofası (Özyürek, K. 2019).

⁵⁵⁰ KÜTÜKOĞLU, M. (2000). a.g.e. s.38-39

⁵⁵¹ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). a.g.t. s.69

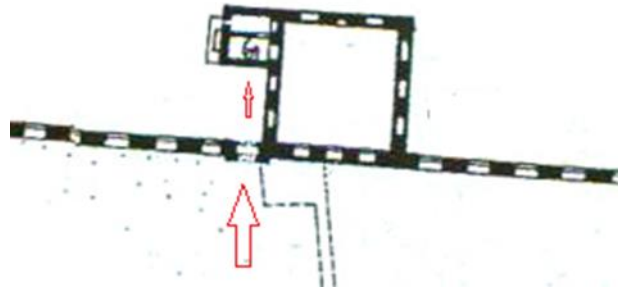
Sıbyan Mektebi:

Sultan Ahmed sıbyan mektebi, doğu yönündeki külliye dış avlu duvarının güneyinde yer alan tali avlu kapısının solunda; batı cephesi ile avlu duvarını kesintiye uğratacak, bütün kütlesi ise avlu dışında kalacak şekilde tek başına konumlandırılmıştır (Şekil 7.30).

Şekil 7.30 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Külliye Duvarına Bağlı Konumlanışı (Özyürek, K. 2019).

Yapı, 9,50 x 9,50 ölçülerinde, üzeri dört yöne eğimli çatıyla örtülü iki katlı bir ana kütle ile bu kütlede kuzey cephesine eklenmiş 4,60 x 3,40 ölçülerinde, üzeri ana kütlede daha alçak olduğu için üç yöne eğimli çatıyla örtülmüş bir merdiven evinden oluşmaktadır (Plan 7.8).

Plan 7.8 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Üst Kat Planı. (Müller-Wiener 2001).

Kare planlı ana kütlede alt katında, ikisi kible ekseninde, biri bunların kuzeyinde çapraz ekseninde uzanan ve dışarıya yuvarlak kemerlerle açılan üç beşik tonozlu hacim bulunmaktadır. Sıbyan mektebi ise tek bir hacim halinde tonozlu hacimlerin üzerinde yer almaktadır. Mektep katına ulaşım, kuzey duvarının doğu yönünde yer alan merdiven evinin içinde, spiral şeklinde tasarlanmış bir merdivenle sağlanmıştır.

Merdivenin bağlandığı mektep hacminin kapısı önündeki sahanlığın doğusunda küçük dikdörtgen bir hela hacmi yer almaktadır.

Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi, alt yapısı da dâhil bütünüyle muntazam kesme taş ile inşa edilmiştir. Beden duvarları üstten düz bir saçakla sınırlanmıştır. Her iki kütlede çatıları kurşun kaplanmıştır. Mektep hacmi, iki katlı pencere düzeniyle kuzey ve güney yanlarda çevreye, batı yönünde külliye avlusuna açılmaktadır. Güney ve batı cephelerinde altta ve üstte üçer tane olmak üzere altışar pencere bulunmaktadır. Kuzeyde merdiven evinden açıkta kalan kısımda altlı üslû dört pencere yer almaktadır. Üst pencereler kesme taştan sivri kemerli, yuvarlak gözlü revzenlidir. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, kenarları profilli mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklılıdır (Şekil 7.31).

Doğu cephesi diğer cephelerden farklı olarak sağırdır. Cephe yüzeyinde oldukça geniş bir alanda görülen izler, daha önce burada, merdiven evi ebadında bir yapının daha olduğunu düşündürmektedir.⁵⁵² Mektebin doğu duvarının üzerinde kesme taştan poligonal gövdeli, dilimli kubbeli bir baca yükselmektedir (Şekil 7.31).

Şekil 7.31 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Batı ve Doğu Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi'nin zemin kotundaki ana girişi, merdiven evinin batı duvarında, avlu kapıyla aynı aksta yer almaktadır. İki giriş arasında alt katta yer alan tonozlu hacmin 4,45 m genişliğinde kemeri açıklığı bulunmaktadır. Merdiven evinin girişi mermerden olup, kenarları profilli silmelerle çerçevelenmiş, basık kemerli açıklığı olan basit bir forma sahiptir. Kemerin üzerindeki kitabeliği boştur, üzerinde muhdes bir saçaklık eklenmiştir. Girişin yenilenmiş iki kanatlı ahşap kapısı üzeri iki yanda, iç ve dış bükey iki kademe gösteren taş konsollara oturan beşik tonozla örtülü bir eşikliğe

⁵⁵² Çobanoğlu, bu konuda Akarat-ı Vakf-ı Şerif Defterinde geçen ‘‘camii şerif mektephanesi yakınında fevkani ve tahtani sekiz dükkân ibaresine dikkat çekerek, dükkânların doğrudan yapıyla ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür. ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). a.g.t. s.69

açılmaktadır (Şekil 7.32). Merdiven evinin iç hacmi oval planlıdır ve günümüzde ahşapla kaplanmış olan merdivenler, spiral/döner merdiven şeklinde yukarı çıkarak mektep hacminin girişi önündeki sahanlığa bağlanmaktadır. Sahanlığın sağında açılmış dikdörtgen formlu bir pencere merdiven evini aydınlatmaktadır. Sahanlığın solunda düz tavanlı dikdörtgen planlı hela hacmi yer almaktadır. Helanın kesme taştan basık kemerli bir kapısı bulunmaktadır.

Şekil 7.32 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Girişi (Özyürek, K. 2019).

Mektebin derslik mekânına girişi, duvarın her iki tarafında da kesme taştan dikdörtgen formlu, basık kemer açıklıklı, duvar kalınlığında hacimsel derinliği olan bir kapı sağlamaktadır (Şekil 7.34).

Şekil 7.33 Sıbyan Mektebi Merdiven Evi. Şekil 7.34 Sıbyan Mektebi Derslik Girişi.

İç mekân 7,40 x 7, 50 ölçülerindedir. Zemini parke döşeli olan mektebin üzeri ise yüzeyi ince çıtalarla kasetlenmiş düz bir tavanla örtülüdür. Mekânın pencere olmayan doğu duvarının merkezinde yarım daire kesitli bir ocak nişi, ocağın iki yanında mermer söveli iki de dolap nişi bulunmaktadır. Kuzey duvarında dört, batı ve güney duvarlarında altışar, olmak üzere üç yönde açılmış toplam 16 pencere mekânı aydınlatmaktadır. Alt pencerelerin kenarları profilli mermer sövelidir ve içlerinde yenilenmiş ahşap kepenk kanatları bulunmaktadır. Üst pencerelerin ise profilli bir çerçeve içinde bitkisel desenlerle kompoze edilmiş vitraylı içlikleri vardır (Şekil 7.35).

Sıbyan Mektebi, 1912 yılında çıkan yangında harap olmuş, üst örtüsü çökmüştür.⁵⁵³ 1965 yılında VGM tarafından restore edilen yapının üzeri çatı örtülmüş, merdiven evinin kuzey duvarına bir de çeşme eklenmiştir.⁵⁵⁴ Yapı günümüzde derslik mekânının içinde ahşap konstrüksiyonlu bir mahfil katı eklenmiş, bütün yüzeyleri boyanmış, zemini parke kaplanmış vaziyette, Sultan Ahmet Camii Koruma ve İhya Derneği tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 7.35 Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi Doğu ve Kuzey Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Darülkurra:

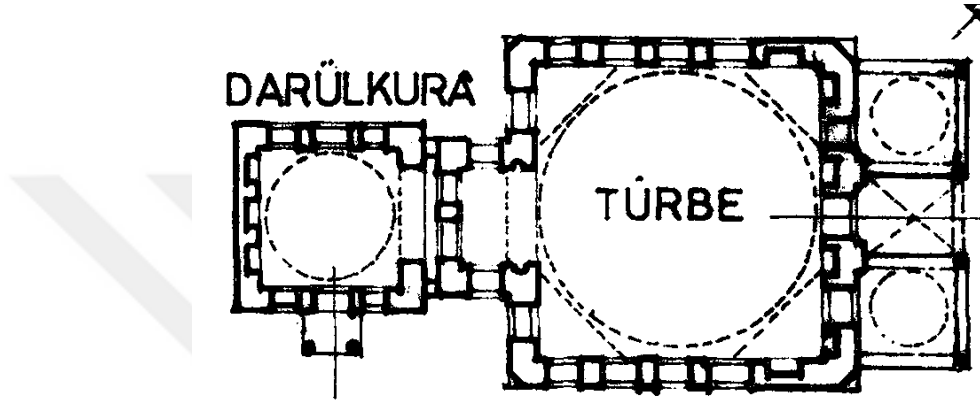
Sultan Ahmed Külliyesi'nin yapı programında bir darülkurra olduğuna dair herhangi bir belgeye ulaşılamamış olmakla birlikte bazı araştırmacılar Sultan I. Ahmed Türbesi'nin gerisindeki yapının bir darülkurra olduğunu düşünmüşlerdir. Bu görüş ilk

⁵⁵³ AHUNBAY, Z. (1994). a.g.m. s.59

⁵⁵⁴ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). a.g.t. s.65

olarak bir kaynak göstermeksizin Tahsin Öz tarafından ortaya atılmış⁵⁵⁵, A. V. Çobanoğlu tarafından yapının türbeyle olan bağı gerekçe gösterilerek desteklenmiştir.

Darülkurra, medresenin kuzeyindeki türbe avlusunun içinde, türbe batısında 75 cm aralıkla yerleştirilmiş kare planlı, üzeri dıştan sekizgen kasnaklı, içten pandantifli tek kubbeyle örtülü bir yapıdır. Muntazam kesme taşla inşa edilmiş olan yapının girişi güneyde medreseyle türbe avlusunun arasındaki sokağa dönük cephesindedir. İki yapı arasındaki açıklık sonradan örülmüş ve iki yapı dıştan birleştirilmiştir (Plan 7.9).⁵⁵⁶

Plan 7.9 Sultan Ahmed Darülkurrası ve Türbesi Planı (Küçükaya, G. A. 1987).

Değerlendirme:

Sultan Ahmed Külliyesi, Osmanlı klasik döneminin ardından yaşanan durgunluk sonrasında büyük ölçekli klasik özelliklerde inşa edilmiş büyük ölçekli sultani külliye'dir. Ciddi bir istimlak çalışması sonucu elde edilen geniş ve eğimli bir arazide kurulan külliye, prestij yapısı caminin ihtişamlı kütleliliğinin dört yönden bütünüyle algılanmasını önceleyen, diğer öğelerinse herhangi bir simetri ya da geometrik düzen kaygısı gözetmeden işlevsel gruplar halinde, çevresel ilişkileri de dikkate alınarak konumlandığı bir yerleşim düzenine sahiptir.

Külliye'nin eğitim yapıları külliye yerleşim düzeni içerisinde, külliye'nin merkezini oluşturan dış avlunun doğusunda, avlu kapılarıyla ilişkili olarak ele alınmışlardır. Medreseyle darülkurra, türbe ve birkaç dükkânla birlikte kuzeydoğu yönünde, doğuya açılan avlu kapısının aksında gelişen bir sokağın iki yanında meydana yakın bir grup oluştururken, sıbyan mektebi külliye'nin çevre yerleşim dokusuna daha yakın bir

⁵⁵⁵ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.81

⁵⁵⁶ ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). a.g.t. s.70

konumunda, doğu duvarının gúneyindeki kapının bitişiğinde külliye avlusuyla doğrudan ilişkili olarak tek başına konumlanmıştır.

Sultan Ahmed Medresesi, Osmanlı medrese mimarisinin müstakil inşa edilmiş en anıtsal örneğidir. Dershane hacminden başka biri giriş mekânı, biri dershane sofası, ikisi helalar mekânı, yirmi dördü ise öğrenci mekânı olarak işlevlendirilmiş toplam 28 kubbeli hacmiyle standardın üzerindedir.

Sultan Ahmed Medresesi, külliye avlusu dışında inşa edilmiş bağımsız bir yapı olmakla birlikte sıbyan mektebi dışındaki diğer yapılar gibi avludan tümüyle kopuk değildir. Avlunun tali kapısının aksında gelişen sokağa teğet uzanan yapı, girişinin de sokağa açılmasıyla külliye avlusuyla ve aynı sokağa yönelik kapısı bulunan darülkurrayla aralarında bir ilişi kurulmuştur. Öte yandan medresenin darülkurra haricinde türbe ve sebille yakın konumlanarak bir küme oluşturması, bu dönemde küçük külliyelerde karşımıza çıkan medrese-türbe-sebil bileşiminin büyük ölçekli külliye tasarımında ele alınmış bir yorumu gibi durmaktadır.

Sultan Ahmed Medresesi planimetrik açıdan ise dört yönde revaklı, şadırvanlı dikdörtgen medrese plan şemasının asimetric bir varyasyonunu ortaya koymaktadır. Söz konusu varyasyon, dershane hacminin konumundaki farklılık nedeniyle bir yeniliktir ve bir daha tekrarlanmadığı için bu yapıya özgüdür. Zira 17. Yüzyıla kadar inşa edilmiş medreselerin dört yönde revak ve hücrelerle çevrili olan örneklerinde dershane hacmi, kısa veya uzun kenarın merkezinde ve hücrelerin ya da revakların arasında yer alırken ilk defa bu yapıda köşeeye çekilmiştir.⁵⁵⁷ Geride iki hücrelik bir alan kaplayan dershanein iç avlulu ana kütleyle bağlantısı ise önündeki hücrelerden birinin revaka kemerle açılan bir eyvanımsı sofaya dönüştürülmesiyle sağlanmıştır.

Sultan Ahmed Medresesi'nin farklı bir diğer özelliği ise öğrenci hücrelerinin önlerindeki revaklara iki katlı pencere düzeniyle açılmasıdır. Hücrelerin revak cephelerinde altlı üstlü iki penceresinin bulunması farklı bir uygulama olarak bu yapıda karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵⁸

Dıştan bütünüyle muntazam kesme taştan özenli bir işçilikle inşa edilmiş yapı ayrıca, iki renkli taş işçiliğiyle ve mermer malzemenin yaygın kullanımıyla da dikkati çekmektedir. Kapılarda, söve, kemer, sütun ve sütun başlıklarında istisnasız kullanılan

⁵⁵⁷ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.80

⁵⁵⁸ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.80

mermer ayrıca revak cephesinin bütününde ve şadırvanda da kullanılmıştır. Yekpare mermer bloğundan oyularak yapılan şadırvan ünik bir eserdir.

Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi külliye bütünlüğü içinde avluyla organik bağı olan tek yapıdır. Son olarak 1912 yılında tamamen harabeye döndüğünden, plan şeması dışında özgünlüğünden çok şey yitirdiği anlaşılmaktadır. Kare planlı, tek hacimli mektebin, mevcut üst örtüsünün sonradan yapıldığı bilinmekle birlikte özgün örtüsünün ne olduğuyla ilgili bir belgeye ulaşılamamıştır. Ancak külliyenin genel tasarımı içerisinde değerlendirildiğinde derslik mekanının kubbeyle, merdiven evinin ise tonozla örtülü olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte yerleşim dokusuna yakın konumuyla ve tonozlu bir alt yapı üzerinde yükseltilmiş olmasıyla, külliye ögesi sıbyan mekteplerinin genel ilkelerine uygunluk gösterir. Bütünüyle muntazam kesme taştan inşa edilmiş olan yapıda, derslik mekanına ulaşım sağlayan merdiven sisteminin ayrı bir hacim içerisinde çözümlenmesi, özgün bir uygulamadır.

Öte yandan mektep girişiyle, avlu kapısı arasında, tonozlu alt kat hacminin geniş kemeri, gerideki tonozlu dükkanların aksine dükkan olarak kullanılmadığı ve mektebin kullanımına tahsis edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Bu hacim, yazlık derslik, veya öğrencilerin oyun-tenefüs alanı olarak kullanılmış olabilir.

Darülkurranın doğu cephesinin türbeye yakın olması, bu yönde türbeye açılan bir kemer açıklığının bulunması, baninin ve diğer türbe sakinlerinin ruhuna Kur'an-Kerim okumak maksatlı kullanıldığını olduğunu düşündürmektedir. Ancak yapıda ayrıca bir eğitim faaliyeti gerçekleştirildi mi, yapı darülkurra olarak mı inşa edildi kesin olarak bilinmemektedir. Öte yandan Wiener'in vaziyet planında türbe avlu duvarında medrese kapısına yakın bir noktada kapının bulunması darülkurra ile medrese arasında bir bağ olduğunu, en azından darülkurrada Kur'an tilavetinin medrese ehlinde kişilerce yapıldığı yorumuna imkân vermektedir.

7. 5 Kuyucu Murat Paşa Külliyesi

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Balaban Ağa Mahallesi sınırları içinde, Şehzadebaşı Caddesi üzerinde yer almaktadır. Günümüzde İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin bahçe sınırları içinde kalan külliye, son olarak İÜ Güzel Sanatlar Bölümü olarak kullanılmış, 2017 yılında ise restorasyona alınmıştır. Restorasyon çalışması devam etmektedir.

Külliye'nin bânisi Murad Paşa, Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminde 1606-1611 yılları arasında sadrazamlık yapmış, Hırvat asıllı olduğu söylenen bir devşirmedir. Murad Paşa, bir rivayete göre sadareti sırasında çıkan Celali İsyanlarını bastırması esnasında başvurduğu sert yöntemler nedeniyle "Kuyucu" lakabıyla tanınmıştır. Başka bir rivayete göre ise 1585 Tebriz Seferi'nde atıyla birlikte bir kuyuya düşerek Safevilere esir düştüğü hadiseden dolayı kendisine Kuyucu Murad Paşa denmiştir.⁵⁵⁹

Kuyucu Murad Paşa'nın külliyesini hangi tarihte inşa ettirdiğine dair herhangi bir kaynak bulunamamıştır. Bu yüzden külliye'nin inşasıyla ilgili birbirinde farklı tarihler öne sürülmüştür. Ancak Kuyucu Murad Paşa'nın 1611 yılında vefat ettiği, ölümünün ardından da külliyesindeki türbesine gömüldüğü bilindiğinden, külliye'nin en geç 1610 yılında tamamlandığı düşünülmektedir.⁵⁶⁰ Z. Nayır, Murad Paşa'nın sadrazam olarak İstanbul'da bulunduğu 1607-1609 yılları arasında külliyesini yaptırdığını, bu tarihlerde mimarbaşı olmasından yola çıkarak da Sedefkâr Mehmed Ağa'nın külliye'nin mimarı olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁶¹

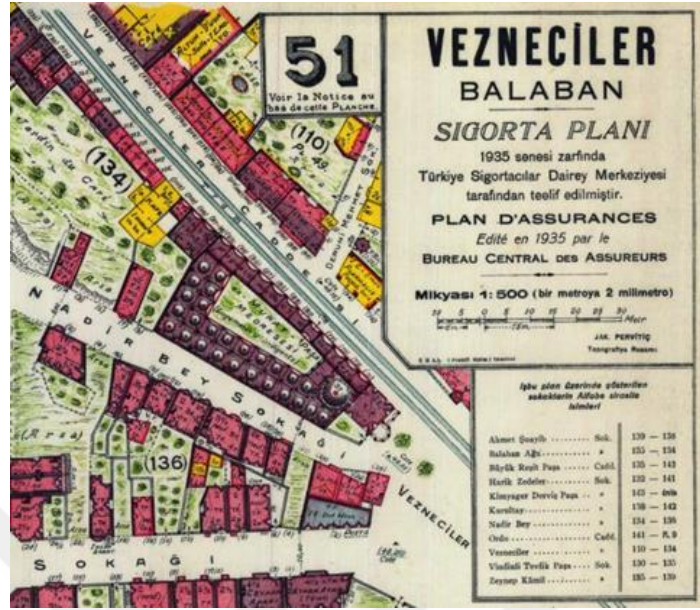
Kuyucu Murad Paşa Külliyesi dersane-mescidiyle birlikte medrese, türbe, sıbyan mektebi ve 13 dükkânlı bir çarşıdan oluşan küçük ölçekli bir yapı grubudur. Külliye'yi oluşturan yapılar sıkı bir fiziki bütünlük içinde, Şehzadebaşı Caddesi ile çevrenin eski sokak ve yerleşim dokusunun ortadan kalkması nedeniyle günümüzde olmayan bir sokağın arasındaki kible eksenli (kuzey-güney) üçgen bir arsada yer almaktadır. Semtin 20. Yüzyıl başlarındaki sokak dokusuyla birlikte külliye'nin konumunu da gösteren 51 pafta nolu Pervititch Haritası külliye çevresinin özgün dokusu hakkında fikir vermektedir. Haritada Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin üzerine inşa edildiği arsayı doğu yönünde eski adıyla Vezneciler (Şehzadebaşı) Caddesi kible ekseninde

⁵⁵⁹ İŞBİLİR, Ö. (2002). Kuyucu Murad Paşa. TDVİA, Cilt 26, 507-508. s.508

⁵⁶⁰ ÇOBANOĞLU, A. V. (2002). Kuyucu Murad Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt 26, 509-510. s.509

⁵⁶¹ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.170

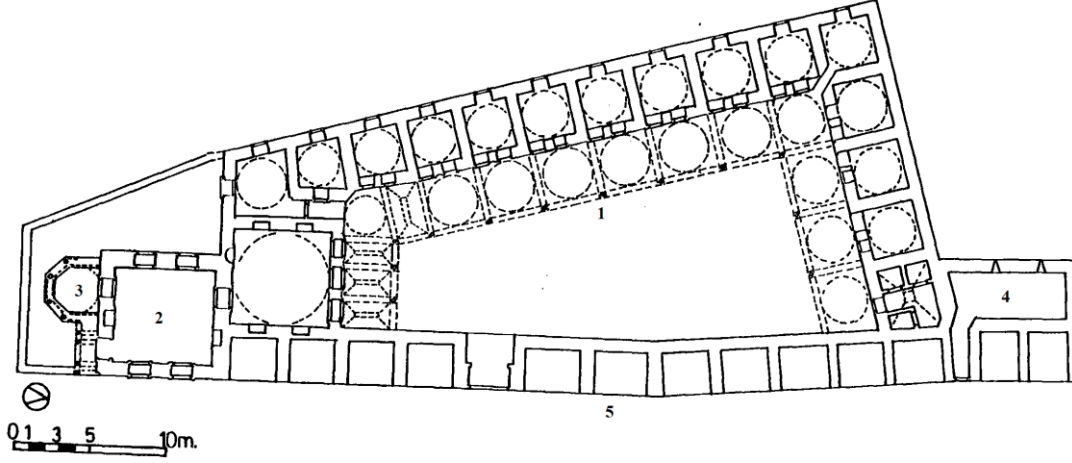
sınırlarken, geride caddeye güney yönünde dar bir açıyla bağlanan Nadir Bey Sokağı, arsaya üçgen geometrisini kazandırmaktadır (Plan 7.1).

Plan 7.10. 51 Pafta Numaralı Pervititch Sigorta Planı (J. PERVİTİTCH 1935).

Külliyeyi oluşturan yapılar, geometrisini sokak dokusunun belirlediği üçgen arsaya, aralarında sıkı organik bağlar kurularak birbirine bitişik halde yerleştirilmiştir. Külliye'nin bütünleşik tasarımının merkezini, önde yüksek bir duvara bağlı olarak Şehzadebaşı Caddesi'nin kenarına sıralanmış 11 dükkânlı bir çarşı ile geride dershanesiyle birlikte bir kolu diğerinden kısa ve daha geniş açılı bir U plan şeması çizen medresenin birleşmesiyle elde edilmiş olan geometrisi bozuk, iç avlulu bir kütle oluşturmaktadır. Külliye'nin diğer yapıları ise bu kütle'nin sağına ve soluna bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Bu yapılardan sıbyan mektebi, kuzey yönünde çarşıya eklenmiş iki dükkân hacmi üzerinde ana kütleyle bitişik olarak yer almaktadır. Güneyde külliye'nin daralan ucunda ise dersane hacminin kible duvarına bağlı bir şekilde türbe, türbenin güney cephesine bağlı olarak da sebil bulunmaktadır (Plan 7.9).

Türbe, bitişikindeki dersane hacmiyle eş özelliklerde kare planlı bir yapıdır. Üzeri sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Girişi güney cephenin sağındadır. Sebil ise türbe girişinin solunda, türbe duvarına bağlı olarak yer almaktadır. Beş cepheli, poligonal planlı ve üzeri geniş saçaklı piramidal örtülüdür. Cadde ile sokağın kesiştiği noktada bir köşe başı sebili olan yapıya, batı cephesindeki basık kemerli kapısından girilmektedir (Plan 7.11).

Plan 7.11 Kuyucu Murad Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Sözen, M. 1975).

1- Medrese, 2-Türbe, 3- Sebil, 4- Sıbyan Mektebi, 5- Çarşı.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

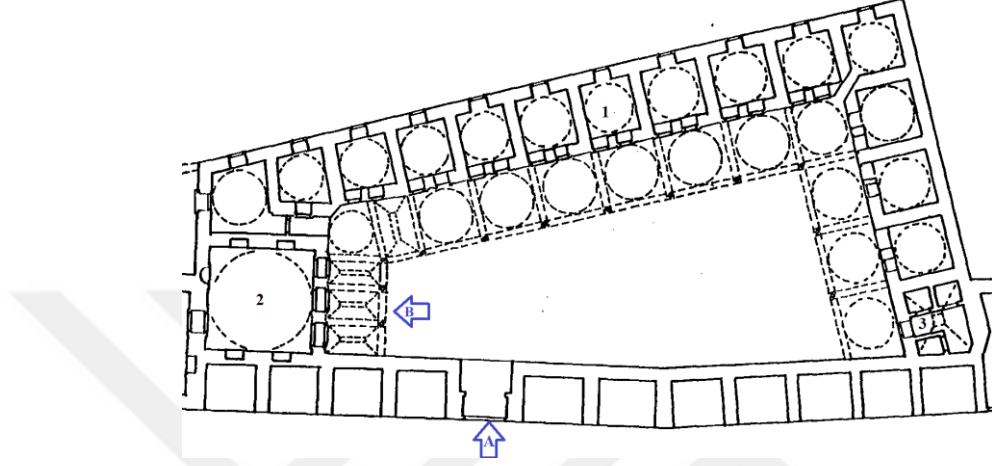
Medrese:

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin medresesi, Şehzadebaşı Caddesi ile gerisindeki sokağın kible yönünde daralan bir açıyla birleşmesi nedeniyle üçgen form kazanmış külliye arsasının merkezinde yer almaktadır.

Medrese, revaklı L şeklinde dizilmiş biri aynalı tonoz, diğerleri kubbe örtülü 15 hücreye sahip bir ana kütle ile L'nin uzun kolunun ucundaki son iki hücrenin önüne eklenmiş önu revaklı, kubbeli kare bir hacim olan derslane-mescit mekânından oluşmaktadır. Dershanenin konumu, medresenin L düzenini bir kolu kısa ve daha geniş açılı olan bir U plan şemasına dönüştürür. U şemanın kısa kolunu oluşturan derslane hacmi ile uzun kolunu oluşturan L'nin kısa kolu, doğu yönündeki çarşı duvarına bağlanmıştır. Bu kaynaşma ise medreseyi bütün bir kütle halinde, ortada bir iç avlusu olan geometrisi bozuk bir dikdörtgene dönüştürmüştür. Dikdörtgenin yaklaşık dış ölçüleri: üzerinde derslane hacminin olduğu güney kenarında 12, geride sokağa bakan batı kenarında 42,5, kuzeyde 21,5, doğuda ise 45 metredir (Plan 7.12).

L planlı medrese kütlesi, geride arsayı gittikçe daraltan ve geometrisini üçgene çeviren sokağın uzanışına bağlı olarak yönlendirilmiştir. L kütle bu yönlenişle kuzey yönünde kısa kolu vasıtasıyla, arsanın diğer kenarında külliye sınırını teşkil eden çarşının arka duvarına dar bir açıyla bağlanmaktadır. Derslane hacmi ise L kütle ile merkezinde içe

doğru hafif kırılma yapan arşı duvarının birbirine asimetrik bir şekilde bağlanmasından dolayı güney yönünde kalan dar alana yerleştirilmiştir. Dershane, aynı zamanda bir mescit olarak tasarlandığından kibleye dönüktür dolayısıyla batı yönünde medrese kütesine, doğu yönünde arşı duvarına hafif bir geniş açıyla kaynaşmaktadır.

Plan 7.12 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Planı (Sözen, M. 1975).

1- Hücreler, 2- Dershane-Mescit, 3- Helalar. A- Avlu Girişi, B- Dershane-Mescit Girişi.

Yapı dıştan, diğer külliye elemanlarıyla birlikte muntazam kesme taş ile inşa edilmiştir. Beden duvarlarını üstte kesme taştan düz bir saçak sınırlamaktadır. Cadde yönünde sıbyan mektebinin bitişik olduğu kuzey cephe sağırdır. Günümüzde olmayan sokağa bakan batı cephesi, üstte tek sıra halinde dizilmiş 11 sivri kemerli, alçı revzenli pencereden oluşan tek katlı bir pencere düzenine sahiptir ancak kuzeydeki son pencerenin altına açılmış dikdörtgen açıklıklı bir pencere bu düzeni bozmaktadır (Şekil 7.36).

Güney cephe büyük oranda, önünde sebille birlikte medreseye bitiştirilen türbe tarafından kapatılmıştır. Bu cephede sadece son hücrenin yüzeyinde alınlığı mermer kaplı kesme taştan örülmüş bir hafifletme kemeri altında açılmış mermer söveli, madeni şebekeli dikdörtgen bir pencere yer almaktadır (Şekil 7.37).

Medrese hacimlerinin üst örtüleri dıştan kurşun kaplıdır. Hücre kubbeleri kasnaksız, dershane-mescit mekânının kubbesi sekizgen planlı bir kasnağa oturmaktadır. Hücre bacalarının gövdeleri altıgen formludur. Alt tarafı tuğladan, duman deliklerinin olduğu

üst kısım taştandır. Bacaların üzerinde ise tepesinde çıkıntısı olan taş külahlar bulunmaktadır (Şekil 7.36).

Şekil 7.36 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Kuzeybatıdan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Şekil 7.37 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Kuzeybatıdan Görünüm (Özyürek, K. 2019).

Medresenin doğu yönünde Şehzadebaşı Caddesi'ne bakan cephesini kapatan çarşı, günümüzde esnaf tarafından yapılan müdahaleler nedeniyle özgün görünümünü kaybetmiş durumdadır. Çarşıda dışarıya tuğladan yuvarlak kemerlerle açılan beşik tonozlu 11 dükkân hacmi yer almaktadır. Kısıtlı görülebildiği kadarıyla kemerli dükkân cephelerinin almaşık duvar örgüsüne sahip olduğu, tuğla kemerlerin kesme taştan dörtgen formu ayaklara oturduğu anlaşılmaktadır.

Medresenin girişi merkez eksenden kaymış bir şekilde, çarşının güney yönünden beşinci ve altıncı dükkânlarının arasında yer almaktadır. Giriş çarşı cephesinde bir dükkân genişliğinde, kesme taştan inşa edilmiş art arda iki basık kemerli, 1,30m hacimsel derinliği olan basit bir kapı şeklindedir. Medrese avlusuna, ikinci basık

kemerin ardındaki yüksek bir sivri kemerle avluya açılan 1,80 m uzunluğundaki tonozlu geçidin altından girilir (Şekil 7.38).

Şekil 7.38 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Avlu Girişi ve Giriş Eyvanı (Özyürek, K. 2019).

Hâlihazırda devam eden restorasyon çalışmaları kapsamında, düzensiz bir geometriye sahip açık avlunun üzeri demir konstrüksiyonlu bir örtü ile kapatılmaktadır. Zemini ise kare formlu mermerle döşenmiştir. Avluyu giriş yönünde çevreleyen çarşı duvarı muntazam kesme taştandır. Avlu diğer üç yönde ise önde mermer sütunlara geride duvarlara oturan sivri kemerli revaklar kuşatmaktadır (Şekil 7.39).

Gerisinde hücrelerin sıralandığı L düzenindeki revak dizisi ile güneyde hafif çapraz bir şekilde medrese revakına kaynaştırılmış olan dersane-mescit revakı birbirinden farklı düzenlenmişlerdir. L düzenindeki revak dizisinin kısa kolunda üç, uzun kolunda köşe revakıyla birlikte dokuz olmak üzere toplam 12 revak birimi bulunmaktadır. Dersane revakı ise üç birimlidir. L planlı revakın on iki revakından on tanesi, kare planlı ve pandantifli kubbelidir. Batı revaklarından güneydeki iki tanesinde ise dersane ile medresenin birbirine geniş açıyla birleşmesinden dolayı planları değişmiştir. Bu revaklardan köşede olanı yamuk planlı ve kubbelidir. Önündeki revak ise dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülüdür. Bu revak avluya dar bir kemer açıklığıyla açılırken, L düzenindeki diğer hücre revaklarının kemer açıklıkları yaklaşık iki katı genişliğe sahiptir. Avlu revak düzenin U'ya tamamlayan dersane-mescit mekânının önündeki üç revak birimi ise avlu yönünde dar kemer açıklıklı, dikdörtgen planlı ve aynalı tonoz örtülüdürler. Medrese revaklarının avluya açılan geniş açıklıklı revak kemerleri ve bunların cepheleri muntazam kesme taştandır. Dar açıklıklı son medrese

revakıyla birlikte dersane-mescit revak kemerleri ve cephesi ise mermerdir. Revak kemerlerini taşıyan baklava dilimi başlıklara sahip mermer sütunlar, altta iç avluyu üç yönde sınırlayan 40 cm genişliğinde kesme taştan bir bordüre oturmaktadır. Bordürle medrese hacimleri arasında kalan revak zemini ise altıgen formlu tuğlalarla döşelidir.

Şekil 7.39 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Medresede hücreleri genel olarak içte yaklaşık 3,15 x 3,15 m ebadında kare planlı hacimlerdir. Yalnız, uzun kolun ucundaki iki tanesi ile kısa kolun ucundaki bir hacimin planları, L planlı kütlelerin çarşı duvarına ve dersane hacmine birleşme açılımlarına bağlı olarak deformasyona uğradığından yamuk planlıdır. Bu hacimlerden kısa kolun ucundaki helalar mekânıdır ve kubbeli öğrenci hücrelerinden farklı olarak üzerinde havalandırma delikleri olan aynalı bir tonozla örtülüdür. Uzun kolun, dersane hacmi tarafındaki iki yamuk planlı hücre ise doğrudan revaklara değil, dersane ile aralarında oluşturulmuş beşik tonozlu bir geçide birer kapıyla bağlanmışlardır. Medresenin revaklara açılan hücrelerinden, uzun kol üzerindeki kapıların yanında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, madeni şebekeli birer pencere bulunmaktadır. Kısa kol üzerinde yer alan üç hücre ise kapıların yanındaki dikdörtgen pencerelerine ek olarak bunların üzerinde açılmış sivri kemerli, alçı revzenli birer pencereye daha sahiptir. Helalar mekânının ise revaka açılan penceresi yoktur.

Düz atkılı, taş söveli kapılarla girilen öğrenci hücrelerinin zeminleri altıgen formlu tuğla döşemelerle kaplıdır. Bütün duvarlarla birlikte kubbe ve pandantif yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Köşe hücresiyle birlikte kısa kol üzerinde yer alan hücrelerin kuzey duvarlarında ocak, doğu duvarlarında birer dikdörtgen niş bulunmaktadır. Köşe

hücresinin nişi genişletilerek açılmış ve yanındaki odaya dikdörtgen bir açıklıkla bağlanmıştır. Uzun kol üzerindeki hücrelerde ocaklar sağdaki duvarlarda, nişler girişin karşısında üst pencerelerin altındadır. Bu koldaki iki ve üçüncü hücre arasındaki duvar kemere kadar tamamen kaldırılmış, dördüncü odanın ocak nişinin genişletilip dikdörtgen bir açıklık şeklinde açılmasıyla da üç hücre birbirine bağlanmıştır. Sekizinci hücrenin ise ocak nişi bulunmakla birlikte kemer düzenlemesi yoktur. Önüne elektrik panosu yerleştirildiğinden ihya edilmemiştir. Ocaklardan birçoğu yenilenmiştir. Eski olduğu anlaşılan ocaklar, altta taş konsollara oturtulmuş basık kemerler ile kemerin üzerinde yerleştirilmiş dikdörtgeni tamamlayan bir alınlık, alınlığın üzerinde ise bir saçak şeklinde yatay yerleştirilmiş bir taş lentodan oluşmaktadır (Şekil 7.40).

Şekil 7.40 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019)

Dershane-mescit avlunun güneyinde üç kemerli, mermer cepmeli ve aynalı tonoz örtülü revakların gerisinde yer almaktadır. Soldaki revakın zemini revak zemininden yükseltilmiş seki seki şeklindedir. Dershane-mescit hacmi, revaklara merkezdeki girişinin yanlarındaki iki dikdörtgen pencereyle açılmaktadır. Pencere mermer söveli ve madeni şebekelidir. Cephenin üst kısmında üç yuvarlak kemerli pencere daha bulunmaktadır.

Mekâna girişi, iç te ve dışta aynı şekilde düzenlemiş, duvar kalınlığında derinliği olan mermer bir kapı sağlamaktadır. Yanlarda mermer ayaklara oturan mermer basık kemerler en dışta profilli mermer silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Kemer üstündeki köşelikleri ve dikdörtgen kitabelik kısımları da mermer olan kapının, kitabesi ve süslemesi bulunmamaktadır (Şekil 7.41).

Şekil 7.41 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Dershane-Mescit Revakı (Özyürek, K. 2019).

Dershane-mescit mekânı, 5,95 x 5,95 m ölçülerinde bir iç hacme sahiptir. Kare alt mekândan sekizgen kasnaklı kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Bütün duvar yüzeyiyle birlikte kubbe ve pandantif yüzeyleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. Restorasyon amacıyla mekânda kurulan iskele arasından, kubbe eteğini dolanan palmet motifli kalem işlerinin yenilendiği görülmektedir.

Mekân, giriş duvarı üzerinde açılmış üç üst, iki alt pencereyle avludan, sağ ve sol duvarların üst seviyesinde açılmış ikişer yuvarlak kemerli pencereyle de doğrudan dışarıdan ışık almaktadır. Sağ ve sol duvarların alt seviyelerinde ise alt pencerelerle aynı ebatta yan yana ikişer dikdörtgen niş yer almaktadır. Giriş duvarındaki alt pencereler ve nişler, kenarları profilli mermer sövelerle çerçevenmişlerdir. Üst pencereler dışta sivri kemerli dışta sivri kemerli iken içte yuvarlak kemerli ve içliktir. Dershane'nin zemin döşemesi henüz yapılmamıştır (Şekil 7.42).

Şekil 7.42 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı Giriş Duvarı (Özyürek, K. 2019)

Girişin karşısındaki duvar mihrap duvarıdır. Mermerden dikdörtgen bir çerçeve içinde sivri kemerli bir cephe içine alınmış mihrap nişi duvarın sağındadır. Mihrabın solunda açılmış dikdörtgen bir pencere ile üstündeki yuvarlak kemerli tepe penceresi, mekânı geride yapıya bitişik olan türbeye bağlamaktadır (Şekil 7.43).

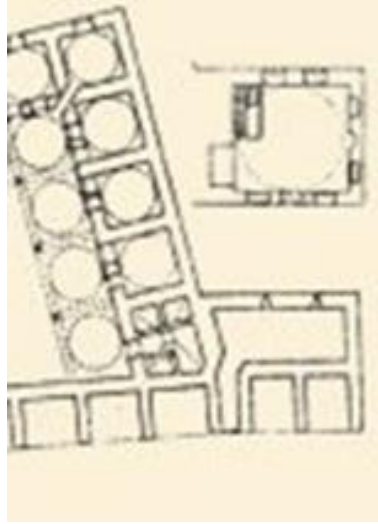

Şekil 7.43 Kuyucu Murad Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı Kuzey Duvarı (Özyürek, K. 2019)

Sıbyan Mektebi:

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin sıbyan mektebi, arsanın kısıtlılığı nedeniyle bütünleşik tasarlanmış külliye kuruluşunun kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Mektep, günümüzde uzun zaman önce kurulduğu anlaşılan bir iskeleyle çevrili durumdadır ancak yapı üzerinde herhangi bir restorasyon çalışması yapılmamaktadır.

Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi, Şehzadebaşı Caddesi boyunca sıralanmış 11 dükkândan müteşekkil çarşı külesine kuzey yönünde eklenmiş beşik tonozlu dar bir giriş koridoru, beşik tonozlu iki dükkân ve bunların gerisinde enine yatık beşik tonozlu dikdörtgen bir hacimden oluşan alt kat üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş kare planlı bir yapıdır. Dıştan 8x8 m ölçülerine sahip olan mektep hacminin üzerini içten pandantifli, dıştan sekizgen kasnaklı bir kubbe örtmektedir (Plan 7.13).

Plan 7.13 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Alt ve Üst Kat Planları. (ÇOBANOĞLU, A. V. 2002).

Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi, dıştan bütünüyle muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Güney yönünde medrese ve çarşıdan oluşan kütleyle bitişik güney cephesi ile kuzey cephesi sağırdır. Gerideki batı cephesinde iki alt, iki üst dört pencere bulunmaktadır. Caddeye dönük doğu cephesinde ise batı cephesinden farklı olarak üç alt, üç üst pencere açılmıştır. Üst pencereler sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Alt pencereler ise dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekelidir. Cadde cephesindeki alt pencereler farklı olarak mermer sövelidir (Şekil 7.44).

Şekil 7.44 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Kuzey ve Batı Cepheleri (Öyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin girişi, medrese önündeki son dükkân ile mektebe alt yapı teşkil eden iki dükkânın arasındadır. Giriş çocuk ölçeğinde olup, kesme taştan söveli ve lentolu dikdörtgen bir açıklığa sahiptir. Dikdörtgen giriş açıklığının üzerinde, yine kesme taştan sağır yuvarlak bir kemer yer almaktadır. Kemerin kilit taşı üzerine

işlenmiş ancak tahrif olmuş bir rozetin izi bulunmaktadır. Mevcutta muhdes bir ahşap kapıyla girilen giriş koridoru beşik tonozlu dar bir geçit şeklindedir (Şekil 7.45). Duvarlarında çini kaplamalar görülen geçit, geride kapatılmış olduğundan günümüzde sıbyan mektebine ulaşmak için kullanılmamaktadır. Plan üzerinde iki dükkânın gerisinde yer alan enine yatık dikdörtgen planlı tonozlu mekân, esasında dar giriş koridorunun sonunda ulaşılan, içindeki bir merdiven aracılığıyla da mektep hacmine çıkılan bir sahanlıktır. Ancak günümüzde sahanlığın mektep giriş koridoruyla bağı kesilmiş, önündeki dükkân hacimleriyle arasındaki duvarlar kaldırılmış ve tamamen dükkânlara katılmış bir vaziyette mağaza olarak kullanılmaktadır. Sıbyan mektebi ise mağazanın deposu durumundadır. Mektep mekânına, dükkânlardan geçilerek gerideki sahanlığın solundaki merdivenle çıkılmaktadır.

Şekil 7.45 Sıbyan Mektebi Girişi ve Mektebin Altındaki Tonozlu Dükkân Hacmi (Özyürek, K. 2019).

İçten yaklaşık 6 x 6 m ölçülerinde kare, kubbeli bir hacim olan sıbyan mektebinin duvarları muntazam olmayan kesme taş dokusu olduğu gibi algılanabilmektedir. Kubbe ve pandantif yüzeyleri ise sıvalıdır, üzerlerinde herhangi bir kalemişi bezeme yoktur. A. V. Çobanoğlu'nun tespit ettiği sonradan yapılmış kalem işlerinin bu arada yapılan bir restorasyonda kazındığı anlaşılmaktadır. Kubbe eteği ve pandantiflerin kenarlarına siyah boyayla bir şerit çekilmiştir (Şekil 7.46).

Mektep mekânı caddeye dönük doğu duvarında açılmış üç üst, üç alt pencere ile karşısındaki duvara açılmış iki üst, iki alt pencereden yeterince aydınlanmaktadır. Dıştan alçı revzenli dışlıkları olan üst pencerelerin içlikleri yoktur. Alt pencerelerin

hepsi kenarları profilli mermer sövelerle çerçevelemiştir. Güney duvarının üzerinde, merkezden sola kaymış bir şekilde nerdeyse duvar derinliğinde açılmış üzeri tuğladan örülmüş yuvarlak kemerli eyvanımsı büyük bir niş yer almaktadır (Şekil 7.46).

Şekil 7.46 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Doğu ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019)

Kuzey yönündeki duvarın merkezinde son restorasyonda yenilendiği anlaşılan ocak, iki yanında birer dikdörtgen niş bulunmaktadır. Ocak Bursa kemerli, üçgen külahlıdır. Nişler alt pencerelerin ebadında, aynı şekilde mermer sövelidir (Şekil 7.47).

Şekil 7.47 Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi Kuzey ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019)

Değerlendirme:

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, merkezinde medrese yapısının olduğu küçük ölçekli külliyelerin, XVII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş bir örneğidir. Programında başka yapılar bulunmakla birlikte, medrese-türbe-sebil kompozisyonunun da uygulandığı bir yapılar topluluğudur.

Osmanlı tarihinde önemli bir sadrazamın vakfı olan bu yapılar topluluğu, ebatı zaten küçük olan, bununla birlikte çevre sokak dokusu tarafından geometrisi bozularak iyice kısıtlanan bir köşe arsa üzerindeki başarılı külliye kurgusuyla dikkati çeker. Külliye yapıları, kısıtlı arsa üzerine işlevlerine uygun konumlarda ve birbirlerine bitişik olarak

yerleştirilmiş böylece arsa verimli bir şekilde kullanılmıştır. Bir hayrat yapısı olan sebül ile öldükten sonra her daim hayır dualarla hatırlanma arzusuyla inşa edilen banî türbesinin birbiriyle kaynaşmış bir şekilde arsanın köşe ucuna konumlanması, baninin söz konusu beklentilerine uygundur ve bu beklenti kamuya yöneliktir. Türbenin geride medrese derslane-mescit mekânına bitişik inşa edilmesi ve yapılar arasında pencere vasıtasıyla görsel ilişki kurulması ise bu defa vakıf imkânlarından doğrudan faydalanan kişilerden beklenenlerle ilgili olmalıdır. Nitekim vakfiyelerde genel olarak medrese ehlinde ruhuna Kur'an okunması, her ibadette dua edilmesi istenir hatta bunun için ücret ödenir ki bu durum, türbe-medrese ilişkisini daha da anlamlı hale getirmektedir.

Medresenin, fiziki birlikteliğin yanında ayrıca ilişkili olduğu bir diğer külliye unsuru da çarşıdır. Çarşı, şehrin önemli ticari akslarından biri durumunda olan caddenin kenarında, semtin yoğun ticari dokusuna doğrudan katılan bir konumdur. Yapının caddeye konumlanmış olması, bölgenin ticari potansiyelinden yararlanarak külliye gelir kazandırma düşüncesiyle ilgilidir. Öte yandan bir eğitim yapısı olan medresenin, çarşının hemen gerisinde inşa edilmesi ise bir eğitim yapısının ihtiyacı olan sükûnetli ortamı sağlamak amacıyla yöneliktir. Medresenin önünde yüksek bir set oluşturan çarşı, bir yandan caddenin yoğun ticari dokusunu avantaja çevirerek külliye maddi kazanç sağlarken bir yandan da medreseyi çevre gürültüsünden izole etmektedir.

Z. Ahunbay Kuyucu Murad Paşa Medresesi'ni medrese tipolojisi içinde herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulamayan, L veya U tiplerinin arasında kalan bir uygulama olarak değerlendirmiştir.⁵⁶² Kuyucu Murad Paşa Medresesi'nin biri helalar hacmi olarak düzenlenmiş medrese hücrelerinin L şeklinde sıralandığı ana kütle ile kare planlı derslane-mescit hacminden öğeleri, tekil plan şemaları açısından bir farklılık arz etmezler ve klasik şemaya uygundur. Ancak bu öğelerin, arsa koşullarına göre belirlenmiş yönelişleri ve bitişik konumlanışları, ana kütle için klasik L şemasını deformayona uğratmıştır.

Osmanlı medrese mimarisinde sıklıkla uygulanan L plan şeması Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde arsa koşullarına bağlı olarak tercih edilmiş ancak yine aynı nedenlere bağlı olarak uzun kolunun önüne derslane-mescit hacminin eklenmesiyle, bir kolu diğerinden kısa olan U şemaya evrilmiştir. U'nun önünün çarşı duvarıyla

⁵⁶² AHUNBAY, Z. (1994b), a.g.m. s.326

kapatılmasıyla da tamamen arsa koşullarına göre tasarlanmış geometrisi bozuk dörtgen bir şema içinde üç yönde revaklı iç avlulu, asimetrik U düzeninde bir medrese plan şeması uygulanmıştır.

Kuyucu Murad Paşa Medresesi'nin inşasında düzgün bir işçilikle muntazam kesme taşın ağırlıklı olarak kullanıldığı görülür. Dış beden duvarları, L kütleinin revak cephesi, avluyu önden sınırlayan çarşı duvarı muntazam kesilmiş küfeki taş dokuya sahiptir. Revak sütun ve başlıkları mermerdir. Dershane-mescit mekânı mermerin yoğun kullanılmasıyla özellikle vurgulanmıştır. Revak kemerleri ve cephesi bütünüyle mermer kaplıdır. Alt pencereler, dolap nişleri mermer sövelidir. Giriş kapısı ve mihrap yine mermerdendir. Tuğla malzeme baca gövdelerinde ve son restorasyonda tamamen yenilenen revak ve hücrelerin zemin döşemelerinde kullanılmıştır.

Medrese, süsleme programı açısından oldukça sade bir yapıdır. Sütun başlıklarına baklava dilimi desenleri işlenmiştir. Revak birimleri ve hücre içlerindeki tek bezeme unsuru, kubbe eteklerini ve pendentif çizgilerini vurgulayan profilli ince bir silmedir. Kalemişi süslemenin yer aldığı tek alan dershane kubbesinin iç yüzeyinde halen devam eden restorasyon kapsamında yenilenmekte olan palmetli bir kubbe kuşağıdır. Yapıda daha önce var olan ve geç tarihli olduğu söylenen kalemişleri, pendentifleri çevreleyen bordürler, kapı ve dolapların geometrik süslemeli künde-kârî kanatları⁵⁶³ mevcut durumda yoktur.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin bir diğer eğitim işlevli yapısı sıbyan mektebidir. Mektep, Şehzadebaşı Caddesi üzerinde sıralanmış olan çarşı dükkânlarının ucuna eklenmiş iki dikine dikdörtgen planlı dükkân geride bunları kareye tamamlayan enine yatık dikdörtgen bir hacimden oluşan bir alt kat üzerinde fevkani bir yapıdır. Girişi dükkân hacimlerinin arasında yer alan mektep, medrese yapısına güney cephesiyle bitişik fakat kütle olarak külliyyeden taşmış vaziyette inşa edilmiştir. Komşu yapı parseline bakan cephesi tamamen kapatılmış, mekân önde caddeye, geride sokağa bakan cephelerinde yer alan iki kat düzenindeki pencereler vasıtasıyla açılmıştır.

Sıbyan mektebinin gerideki yerleşim dokusuna bağlı sokak tarafına değil de her açıdan işlek olan cadde tarafına konumlanması, alt katın külliyyeye daha fazla gelir kazandırmak amacıyla dükkân olarak değerlendirilmesi düşüncesiyle ilgili olmalıdır. Bunun dışında yapının bir alt kat üzerine inşa edilerek zemin kotundan yükseltilmiş

⁵⁶³ SÖNMEZER, Ş. (1996). a.g.t, s.154

olması, eğitim mekânını yoğun insan trafiği ve ticaret dokusuna sahip caddenin gürültüsünden uzaklaştırmaya yönelik geleneksel fevkani mektep tasarımını devam ettirir.

Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi plan şeması açısından üzeri kubbeyle örtülü, kare planlı tek hacimden oluşan tiptedir. Yaklaşık 6x6 m iç ölçüleri standarda uygundur. İç mekân yeterince aydınlık ve ferahdır. Isıtma ocakla sağlanmıştır. Medreseye bağlı duvarında geniş verin bir şekilde açılmış olan yuvarlık kemerli niş ise farklı bir uygulamadır.

Sıbyan mektebi, külliye'nin genel taş dokusuna uygun olarak muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Alt yapıyı teşkil eden hacimlerin tonoz ve kemerleri tuğladandır. Dışta süsleme unsuru olarak ön cephede kenarları profilli mermer alt pencere söveleri ile giriş kemerinin kilit taşı üzerine kabartma olarak işlenmiş ancak tahrif olmuş bir gülbezek göze çarpmaktadır. Giriş koridorunun duvarlarında görülen lacivert zemin üzerine bitkisel bezemeli çini kaplamanın özgünlüğü anlaşılammıştır. İç mekânda var olduğu tespit edilen geç tarihli kalemî süslemeler⁵⁶⁴ mevcutta yoktur. Kubbe eteğine ve pandantif kenarlarına siyah boyayla bir şerit çekilmiştir.

⁵⁶⁴ ÇOBANOĞLU, A. V. (2002). a.g.m. s.510

7.6 Bayrampaşa Külliyesi

Bayram Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesine bağlı Cerrahpaşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Külliye, XVI. Yüzyılda inşa edilmiş olan Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin güneyinde, aynı cadde üzerindedir.

Külliye, medrese, sıbyan mektebi, türbe, tekke, sebil, çeşme ve dükkânlardan meydana gelmektedir. Sebil, kitabesine göre 1635 yılında inşa edilmiştir.⁵⁶⁵ Külliye, herhangi bir belge bulunmamasına karşın dönemin mimarbaşısı Kasım Ağa'ya atfedilir.⁵⁶⁶

Külliye'nin banisi Bayram Paşa, devlet hizmetine Yeniçeri Ocağında başlamış, Turnacıbaşılığı sırasında Sultan II. Osman'ın kız kardeşi Hanzade Sultan'la evlenerek hanedana damat olmuştur. Sırasıyla Yeniçeri Kethüdalığı ve Yeniçeri Ağalığı yaptıktan sonra Divan vezirliğine atanmıştır (1623). Mısır Valiliği (1625), Rumeli Beylerbeyliği (1628) görevlerinden sonra IV. Murad tarafından önce ikinci vezirliğe (1635), nihayetinde sadrazamlığa getirilmiştir (1637). IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında Birecik yakınlarında vefat eden Sadrazam Bayram Paşa İstanbul'daki külliyesinin türbesine defnedilmiştir (1638).⁵⁶⁷

Bayram Paşa Külliyesi'ni meydana getiren yapılar, doğu-batı doğrultulu uzanan Haseki Cadde'sine güneyden bağlanan Haseki Kadın Sokağı'nın iki yanına, iki ayrı arsada konumlandırılmıştır. Tekke, türbe, sebil ve çeşme sokağın batısındaki arsada, Haseki Külliyesi'nin camisinin hemen güneyinde; medrese, sıbyan mektebi ve dükkânlar ise sokağın doğusundaki arsada yer almaktadır. Külliye'nin her iki bölümü çevre sokak dokusuna göre şekillenmiş birer avlu duvarı içinde, hem Haseki Caddesi'ne hem de Haseki Kadın Sokağı'na cephe vermektedir. Külliye'nin üzerinde yer aldığı alanın, doğu ve güneydoğu yönünde eğimli olması, yapıların farklı kotlarda yerleştirilmesine neden olmuştur (Plan 7.14).⁵⁶⁸

Haseki Kadın Sokağı'nın batısında yer alan ve L şeklinde uzanan külliye alanının kuzey doğu köşesinde, baninin türbesi ve türbeye bağlı olarak caddeye bakan sebil yer almaktadır. Osmanlı mimarisinde başka bir örneği olmayan türbe yapısı, bir kolu eksik

⁵⁶⁵ NAYIR, Z. (1976). İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, TTK Yayınları, Ankara, 397-410 s.402

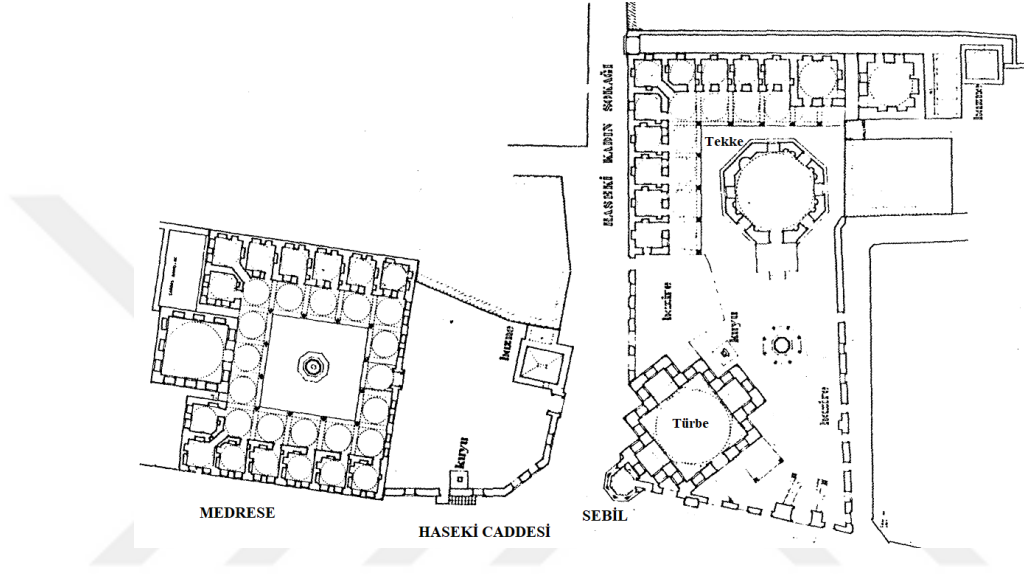
⁵⁶⁶ TANMAN, M. B. (1992). Bayram Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt: V, 267-268. s.267; NAYIR, Z. (1976). a.g.m. s.408

⁵⁶⁷ NAYIR, Z. (1976), a.g.m. s.399

⁵⁶⁸ SÖNMEZER, Ş. (1996). 17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, FBE, s.119

haç plan şemasına sahiptir.⁵⁶⁹ Kuzey batı yönünde ahşap direkli, düz çatılı, iki kemerli bir giriş revakı bulunan türbe, kare planlı ve kubbeli bir ana mekâna diğer üç yönden açılan, düz çatı örtülü, kare planlı üç eyvandan oluşmaktadır.

Sebil ise cadde ile sokağın kesiştiği noktada, türbenin kuzey batı kolunun önüne bitişik olarak konumlandırılmıştır. Üzeri kubbeyle örtülü sekizgen planlı sebilin, beş kenarı dışarıya baklavali başlıklara sahip sütunlara oturan sivri kemerli ve madeni şebekeli olarak yansıtılmıştır.⁵⁷⁰

Plan 7.14 Bayram Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Nayır, Z. 1975).

Külliyenin tekkesi, derviş hücreleri, tevhidhane, meydan odası, şeyh odası ve helalardan müteşekkildir. On üç kubbeli kare hacimden oluşan derviş hücreleri, önündeki sekiz birimli revak dizisiyle birlikte L düzeninde avlunun güney ve doğu çeperlerinin kuşatacak şekilde konumlandırılmıştır. L'nin daha kısa olan güney kolunun batı ucunda ise sırasıyla meydan odası, şeyh odası en sonda da bir su haznesiyle birlikte helalar bulunmaktadır. Derviş hücrelerinden daha büyük ebatlarda yine kare planlı ve kubbeli hacimler olan Meydan odası ile şeyh odası, aralarında yer alan beşik tonozlu bir koridora açılmakta, koridor ise bu iki hacmi kuzeyden arsanın batı yönündeki tali giriş kapısına bağlamaktadır. Tekkenin tevhidhanesi sekizgen planlı, kubbeli bir yapı olup, L planlı küllenin iki koluna da eşit mesafede

⁵⁶⁹ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.388

⁵⁷⁰ TANMAN, M. B. (1993). DBİA, Cilt II, 101-103. s.103

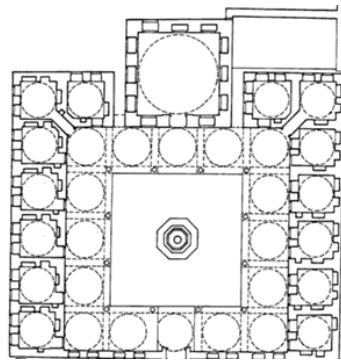
yerleştirilmiştir. Bir mihrabı bulunduğundan mescit olarak da işlev gördüğü anlaşılan yapının girişi kuzey yönündedir.⁵⁷¹

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Bayram Paşa Külliyesi'nin medresesi, Haseki Kadın Sokağı'nın doğusunda, sıbyan mektebi ve dükkânlarla birlikte külliyenin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Medrese, girişi Haseki Kadın Sokağı'nda olan ve sokak ve cadde yönünde kırıklarla ilerleyen bir duvarla çevrili bir dış avlunun gerisinde, kuzeydeki Haseki Caddesi'nin uzanışına bağlı olarak doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Yapı, üzerine oturduğu alan doğu ve güneydoğu yönüne (güneyden kuzeye, batıdan doğuya) doğru eğimli olduğundan alt yapısını caddeye bakan dükkânların oluşturduğu bir teras üzerinde tasarlanmıştır.⁵⁷²

Dış konturları itibarıyla dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan medrese, ortasında bir şadırvan bulunan kare planlı iç avluyu dört yönde çevreleyen revak dizileri ile kuzey, güney ve doğu revaklarının gerisinde U düzeninde yer alan, 14 öğrenci hücreleri bir de dersane mekânından oluşmaktadır. Girişin yer aldığı batı kenarında sadece revaklar bulunmaktadır. Medresenin kare planlı ve kubbeli dershanesi iç avlunun doğusunda, girişin aksındadır ve dikdörtgen ana kütlede dışa doğru taşma yapmaktadır. Kare planlı ve kubbeli öğrenci hücreleri ise dersane hacminin iki yanına birer L oluşturacak şekilde dizilmişlerdir. Dersane yanlarında ikişer, kuzey ve güney kenarlarında beşer öğrenci hücreleri bulunmaktadır (Plan 7.15).

Plan 7.15 Bayram Paşa Medresesi Planı (Nayır, Z. 1975).

⁵⁷¹ Bu yapıya çeşitli kaynaklarda mescit, semahane, tevhidhane veya mescit-semahane, mescit-tevhidhane denilmektedir. TANMAN, M. B. (1993). a.g.m. s 102; NAYIR, Z. (1976). a.g.m. 404-405; KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.388

⁵⁷² NAYIR, Z. (1976). a.g.m. s.402

Bütünüyle farklı ebatlarda kesme küfeki taştan inşa edilmiş olan Bayram Paşa Medresesi'nin dış cepheleri her yönde farklı özelliklere sahiptir. Caddeden bakıldığında dış kütle biçimlenişi açısından taş dokusuyla, ritmik cephe kompozisyonu ve üst örtü elemanlarının geometrik alt yapıyla oransal uyumu açısından olgun bir örnektir. Pencereleler dikdörtgen açıklıklı ve madeni şebekelidir. Kubbeler çokgen kasnaklı ve kurşun kaplıdır. Beden duvarlarının ve kubbe kasnaklarının üstleri, kesme taştan saçaklarla bitirilmiştir. Kare kesitli, piramidal külahlı bacalar, tuğla gövdeleriyle taş dokuya sahip yapıya, bir yandan malzeme zenginliği kazandırırken diğer yandan düşey formlarıyla yapının yatay ağırlıklı dış cephe düzenlemesine denge katmaktadırlar.

Medresenin Haseki Caddesine bakan kuzey cephesi, zeminde yapıya alt yapı oluşturan dükkânlar nedeniyle iki katlı bir düzenlemeye sahiptir. Katlar arası geçiş kesme taş bir silme ile vurgulanmıştır. Dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu yedi dükkân, dışarıya yuvarlak kemerlerle açılmaktadır. Üst katta yer alan medrese cephesi ise ikişerli gruplar halinde ritmik tekrar eden tek sıra pencere düzenindedir. Giriş cephesi de kuzey cephedeki pencere düzenini tekrar eder. Merkezde giriş, girişin iki yanında ikişerli gruplar halinde dörder pencere simetrik olarak yer almaktadır.

Medreseye ulaşım batı yönündeki dış avlu duvarının Haseki Kadın Sokağına bakan cephesinde yer alan hafif dışa taşkın, basık kemerli, çift ahşap kanatlı kapıyla sağlanmıştır. Avluya girişte sağda köşede bir su haznesi, solda ise bir su kuyusu yer almaktadır.

Medresenin dış avluya bakan cephesinin merkezinde yer alan girişi, küfeki kesme taştan olup, kenarlarından profilli silmelerle çerçevelenmiş dikdörtgen formuyla hafif dışa taşırılmıştır. Basık kemerli bir açıklığa sahip olan girişten medreseye çift kanatlı ahşap bir kapıdan girilir.

Medresenin iç avlusu 10,80 x 10,88 m ölçülerindedir. Kare planlı avlunun zemini mermer kaplanmıştır. Merkezinde sekizgen planlı mermer bir şadırvan bulunmaktadır. Avluyu dört yönde kubbeli revak birimleri kuşatmaktadır. Kasnaksız revak kubbeleri önde mermer sütunlardan birbirlerine, yanlarda sütunlardan hücre duvarlarına, geride ise hücre duvarları içindeki kaş formu kemerlere pandantiflerle oturmaktadır. Revak dizisi her yönden üçer kemer açıklığıyla avluya açılmaktadır. Revak cephesi muntazam kesme taştandır. Sütunlar beyaz mermerden olup baklava dilimi desenli

başlıklara sahiptirler. Cephede sütunların dikey akslarında birer taş çörten yer almaktadır (Şekil 7.48).

Şekil 7.48 Bayram Paşa Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revakların derinliği 3,80 m'dir. Zeminleri mermer döşenmiştir. Revakların yan kemerleri taş, kubbe ve pandantifler tuğla örgülüdür. Kubbe ve pandantiflerin tuğla örgülü yüzeyleri sıvanmamıştır. Medrese hücrelerinin revaka bakan cepheleri, aralarına tuğla serpiştirilmiş kaba yonu taş örgülüdür ve sıvanmamıştır. Kuzey revaklarının gerisinde yer alan hücrelerin revak birimlerine açılan pencereleri yoktur. Güneydekilerin ise dikdörtgen açıklıklı birer penceresi bulunmaktadır. Öğrenci hücrelerine girişler taş söveli, dikdörtgen açıklıklı kapılarla sağlanmıştır. Kapıların üzerinde tuğla ile örülmüş sağır hafifletme kemerleri bulunmaktadır (Şekil 7.49).

Şekil 7.49 Bayram Paşa Medresesi Kuzey Revakı (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri bazı farklar olmakla birlikte genel olarak 3,10 x 3,10 m ölçülerindedir. Kare planlı hücrelerin üzerini örten sekizgen kasnaklı kubbelere geçişler, güney kolun ucundaki son hücre hariç pandantiflerle sağlanmıştır. Güney kolun ucundaki hücrenin kubbesi farklı olarak trompludur. Hücrelerin üst örtü elemanlarının yüzeyleri sıvasız tuğla örgülüdür. Duvar yüzeyleri ise sıvalıdır. Güney taraftaki hücreler revaka açılan birer pencereyle, kuzeydekiler dışarıya açılan ikişer pencereyle aydınlanmaktadır. Kuzeydoğu köşedeki hücre her iki cepheye ikişerden dört pencereden ışık alırken, güneydoğu köşedeki sadece doğu cephesindeki iki pencereyle aydınlanmaktadır. Hücrelerin hepsinde yaşmaklı birer ocak nişi bulunmaktadır. Dolap nişleri ise biri tuğla kemerli büyük olmak üzere iki veya üç tane dir (Şekil 7.50).

Şekil 7.50 Bayram Paşa Medresesi Güney ve Kuzey Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin doğu kenarının merkezinde yer alan dersane mekânına orta revak biriminin gerisindeki kapıdan girilmektedir. Dershanenin girişi mermerden dikdörtgen formlu ve dışa taşkındır. Kenarları profilli silmelerle çevrelenmiş olan bu sade portalin giriş açıklığı ise basık kemerlidir. Ortasında bir rozet bulunan kemer iki kademeli konsollara oturmaktadır. Çift kanatlı ahşap bir kapıdan içeri girilmektedir.

Dersane mekânı, 6,30 x 6,30 m iç ölçülerindedir. Kare planlı mekânın üzerini örten kubbe köşelerde pandantiflere oturmaktadır. İç mekân üstte giriş duvarı hariç üç yönde üçer hafif sivri kemerli, alçı revzenli ve vitraylı tepe pencereleriyle; altta ise doğu ve kuzey duvarda üç ve girişin iki yanında iki mermer söveli, dikdörtgen açıklıklı pencere ile aydınlanmaktadır. Güney duvarda alt pencere olmayıp, pencere boyutlarında üç tane dolap nişi bulunmaktadır. Dershanenin bütün iç yüzeyleri sıvanış, üst pencerelerin hafifletme kemerlerinin tuğla örgüleri sıvasız bırakılmıştır (Şekil 7.51).

Şekil 7.51 Bayram Paşa Medresesi Dershane Mekanı (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

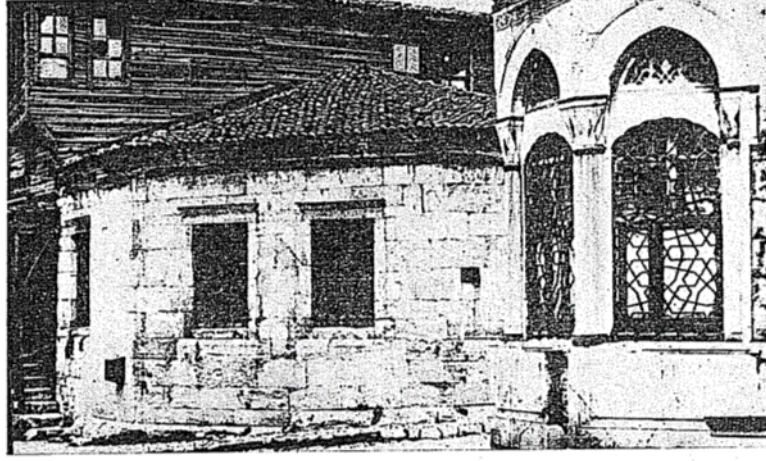
Bayram Paşa Sıbyan Mektebi'nin Cumhuriyet döneminde yapılan bir onarım sırasında yıktırıldığı söylenmektedir.⁵⁷³ Külliye'nin günümüze bütün olarak ulaşamamış tek yapısıdır. Mektepten günümüze kalan bakiyesi, medrese dış avlu duvarlarının medrese ile dış avlu girişine kadar olan kısımdır. Bu duvar, sıbyan mektebinin kuzey ve batı yönlerinde beden duvarlarını oluşturmaktaydı.⁵⁷⁴

Haseki Caddesine bakan köşesinde yer alan sıbyan mektebinin yıkılmadan önceki durumu hakkında anlatılanlara göre: Sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılan mektebin giriş kısmının duvarları çini kaplıydı. Bir dokuma atölyesi olarak kullanılan dersane kısmı ise zemini tahta döşeli, altı pencereli idi. Yapının üzerinde bir de 19. Yüzyılda inşa edilmiş iki katlı ahşap muallim evi bulunmaktaydı.⁵⁷⁵ 1960'lı yıllara ait bir fotoğrafta yapının dersane kısmı piramidal bir ahşap çatı ile örtülüdür. Giriş kısmının üzerinde ise ahşap muallim evi görülebilmektedir (Şekil 7.52).

⁵⁷³ TANMAN, M. B. (1993). a.g.m. s.101

⁵⁷⁴ Bkz: Resim Bülend Şeren, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt IV, s 2307

⁵⁷⁵ GÖKTÜRK, H. (1960). Bayrampaşa Medresesi, Mektebi, Sebili, Tekkesi, Tekke Mescidi ve Türbesi. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt IV, s.2306-2308

Şekil 7.52 Bayram Paşa Sıbyan Mektebi. (Aksoy, Ö. 1968).

Yapının orijinal hali hakkındaki bilgi ve belgeler yeterli olmamakla birlikte, mevcut bilgilerden külliye'nin sokak köşesinde, külliye'nin diğer yapılarından kopuk, ayrı bir girişi olan ve kendi içine dönük; bir giriş mekânı ile dersane hacminden oluşan, ahşap strüktürlü çatıyla örtülü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Değerlendirme:

Bayram Paşa Külliyesi, 17. yüzyılın karakteristiği olan küçük ölçekli külliyelerinden biridir. Yanıbaşındaki Haseki Külliyesi gibi mevcut sokak ve yerleşim dokusu içine kurulmuştur. Külliye'nin üzerinde kurulduğu alan bir yolla ikiye bölündüğünden, yapılar iki ayrı arsada işlevsel gruplar halinde yerleştirilmiştir. Külliye'nin ana yapısı tekke, tevhidhane ve önüne caddeye cephe verecek şekilde eklenmiş sebille birlikte türbe bir bütünlük içinde yolun bir tarafında, eğitim yapıları olan medrese ve sıbyan mektebi diğer tarafında ayrı bir bütünlük içinde ele alınmıştır.

Bayram Paşa Medresesi, klasik medrese plan şeması ile geleneği devam ettirmektedir. Medrese hacimlerinin dörtgen bir ana şema içinde dört yönde revaklı iç avlunun üç kenarına U düzeninde yerleştirildiği düzendedir. Dersane U'nun taban kenarının merkezinde, gelenek olduğu üzere girişin karşı aksındadır. Komşusu Haseki Medresesi'yle aynı plan şemasına sahip olan yapı, dersane ile öğrenci hücreleri arasındaki geçitleriyle birlikte, Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi'nin medresesine benzemektedir.

Medreseyle birlikte aynı dış avluyu paylaşan sıbyan mektebi, avlunun cadde ile sokağın kesiştiği köşesinde yer alması, sokak kotundan yüksekte bulunması gibi konum özellikleri bakımından klasik mektep tasarım ilkelerine uygunluk gösterir. Plan şeması açısından ise farklı bir örnektir. Genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı dersliklere sahip mekteplerden farklı olarak burada bir tarafı dik açılı, bir tarafı köşede yer alması nedeniyle bütün bir cephesinin pahlanmış olması nedeniyle çok kenarlı bir plan şeması karşımıza çıkmaktadır. Saf bir geometrisi olmayan alt yapının üzeri ise doğal olarak şemaya uygun ahşap bir çatıyla örtülmüştür.

7.7 Çinili Cami Külliyesi

Çinili Cami Külliyesi, İstanbul'un Üsküdar İlçesi, Valide-i Atik Mahallesi'nde Çavuşdere ve devamı olan Allame Caddesi ile Çinili Mescit Sokağı'nın kesiştiği alanda yer almaktadır. Külliye 16. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Atik Valide Külliyesi'nin şenlendirdiği alanın yakınında kurulmuş ve mamur ettiği bu semte adını vermiştir.⁵⁷⁶

Külliyenin banisi Sultan I. Ahmed'in hasekisi, Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan'dır. IV. Murad'ın 11 yaşında tahta çıkmasıyla birlikte hem valide sultan hem de saltanat nâibesi olan Kösem Sultan, bu unvanını Sultan İbrahim ve torunu IV. Mehmed'in saltanat dönemlerinde de sürdürmüş, yaklaşık yarım asır boyunca devletin en güçlü otoritesi olmuştur.⁵⁷⁷

Çinili Cami Külliyesi cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme, sebil ve çifte hamam yapılarından oluşmaktadır. Vakfiyesi bulunmayan külliyenin inşa tarihi, cami kitabesine göre 1640 yılıdır. Kitabede cami, mektep, hamam sebil ve çeşmeden bahsedilip medreseden söz edilmemesi yapının külliyeye 1640 yılından bir süre sonra eklendiği şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁷⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde caminin yakınında bir imaret ile bir de kervansarayın bulunduğunu söylerse de, bu yapılardan günümüze ulaşabilmiş herhangi bir iz yoktur.⁵⁷⁹ Külliye mimarbaşılığı döneminde inşa edildiği için Mimar Kasım Ağa'ya atfedilmektedir.⁵⁸⁰

Çinili Cami Külliyesi'ni oluşturan yapılar, Çavuşdere ve onu devamı olan Allame Caddesi ile Çinili Mescit Sokağının arasında kalan üçgenimsi bir arazide iki grup halinde yerleştirilmiştir. Külliye arazisinin şeklini belirleyen unsur, cadde ve sokakların uzanış doğrultularıdır. Külliyenin kuzey-kuzeydoğu yönlerinden sınırını belirleyen Çavuşdere-Allame Caddesi'nin güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu uzanmaktadır. Buna karşılık arazinin güneyinden geçen kuzey-güney doğrultulu Çinili Mescit Sokağı ile buna paralel arazinin ortasından geçen Çinili Hamam Sokağı'nın doğu yönünde yaklaşık 30-35 derecelik bir açıyla Allame Caddesi'ne bağlanması,

⁵⁷⁶ CEZAR, M. (2002). Osmanlı Başkenti İstanbul: Ekav Vakfı Yayınları. s.198

⁵⁷⁷ MAZAK, F. O. (2009). Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan ve Çinili Külliyesi. Üsküdar Sempozyumu IV, 361-376. s.361,362

⁵⁷⁸ NAYIR, Z. (1975). Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690). (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını. s.179

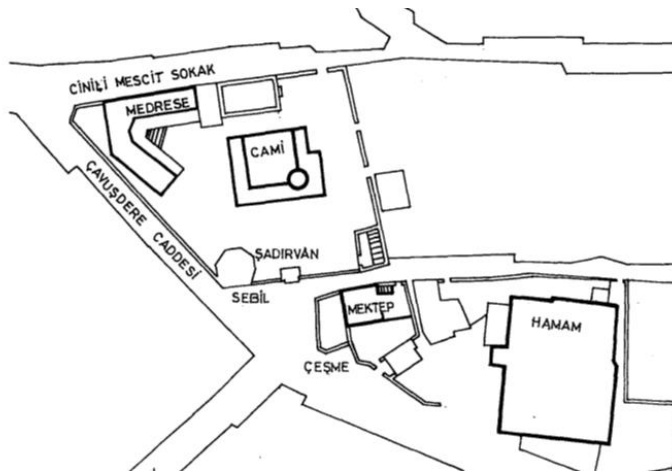
⁵⁷⁹ Aktaran: HASKAN, M. N. (2001). Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, C II, İstanbul. s 986

⁵⁸⁰ ÇOBANOĞLU, A.V. (1993). Çinili Külliyesi. DBİA, Cilt II, 519-522. s.519

yapıları iki ayrı arsada simetri gözetmeden yerleştirilmelerini zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte arazinin güney-kuzey yönünde eğimli bir topografyaya sahip olması, yapıların farklı kotlarda inşa edilmesine neden olmuştur.

Külliyeye arazisini ikiye bölen Çinili Hamam Sokağı'nın güneyindeki arsa harpuştalı, pencereless bir avlu duvarıyla çevrilmiş ve buraya cami, şadırvan, medrese ve sebils yerleştirilmiştir. Her iki sokağa açılan girişleri bulunan avlunun yaklaşık merkezinde fevkani olarak kare planlı, tek kubbeli ve mihrap cephesi hariç üç yönde ahşap çatılı bir revakla çevrili cami yer almaktadır. Caminin kuzey batısına şadırvan, şadırvanın önündeki duvara da sebils yerleştirilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesinde helalar, güneyinde hazire ve bir havuz bulunmaktadır. Medrese ise cadde ve sokağın birleştiği dolayısıyla avlunun en dar açığa ve en yüksek kotuna sahip güneydoğu köşesindedir. Medreseden daha düşük kotta yer alan cami bir set üzerine oturtularak avlunun merkezine konumlandırılmıştır (Plan 7.16).

Çinili Hamam Sokağı'nın kuzeyindeki, sokakla Çavuşdere Caddesi arasında kalan üçgenimsi ikinci arsada ise külliyesinin diğer yapıları bir saf oluşturacak şekilde sıralanmıştır. Arsanın iki yolun birleştiği dar açılı doğu yönünde ilk olarak sıbyan mektebi konumlandırılmıştır. Mektep kuzey ve doğu yönlerinde bir avlu duvarı ile çevrelenmiştir. Doğü yönündeki duvarın üzerinde dışa dönük bir çeşme bulunmaktadır. Arsanın en geniş batı yönünde ise yaklaşık kare planıyla çift hamam yer almaktadır. Külliyesinin günümüze ulaşmamış yapıları olan imaret ve kervansaray ise sıbyan mektebi ve hamam yapılarının arasında olduğu düşünülmektedir.⁵⁸¹

Plan 7.16 Çinili Külliyesi Vaziyet Planı (Argit, N. 1993).

⁵⁸¹ MAZAK, F.O. (2009). a.g.m. s.371

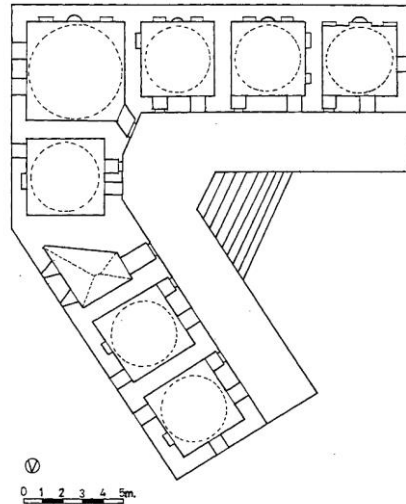
Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Çinili Cami Külliyesi'nin medresesinden, külliye girişi üzerinde yer alan kitabede bahsedilmemesi yapının kitabede geçen tarih olan 1640 yılından bir süre sonra yapıldığı yorumlarına neden olmuştur. Ancak Naima Tarihi'nden öğrenildiğine göre, 1641 yılının Aralık ayında camiyle birlikte medrese tamamlanmış, çifte hamam ise bitmek üzeredir.⁵⁸²

Çinili Külliyesi'nin medresesi, camiyle birlikte yer aldığı avlunun dar açılı güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Bulunduğu köşe avlunun en yüksek kotu olduğundan ve eğimin avlu içine doğru artmasından dolayı bir set üzerinde inşa edilmiştir. Medreseye külliye avlusundan iki ayrı merdivenle ulaşılır.

Çinili Medresesi, bulunduğu köşenin dar açısına uyum sağlayacak şekilde köşesi pahlanmış V şeklinde bir plan şemasına sahiptir. V'nin güney kolunda üç, doğu kolunda dört kubbeli hacim bulunmaktadır. İki kolun birleştiği köşede ise daha büyük kubbesiyle dersane hacmi yer almaktadır. Medresenin arsa sınırlarına göre şekillenmiş köşesi pahlanmış V şeklindeki plan şemasının odağında yer alan dersane ile doğu kolu yönünde bitişindeki mekânın plan şemalarının geometrileri bozuktur. Diğer hacimler ise kare planlıdır. Medrese hacimlerinin önünde ahşap çatılı bir revak bulunmaktadır (Plan 7.17).

Plan 7.17 Çinili Medresesi Planı (Köşklü Z. 1999).

⁵⁸² HASKAN, M. N. (2001). a.g.m. s.167

Medrese dıştan bütünüyle moloz taştan inşa edilmiştir. V'nin güney kolu avlu duvarları arasında sokağa cephe verirken, diğer kolu külliye dış duvarının gerisinde bir aydınlık avlusuna cephe vermektedir.

Medresenin üzerinde yer aldığı set, zeminden 2,70 m yüksektedir. Medreseye 12 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Medrese hacimlerinin önünde, önde poligonal gövdeli 10 mermer sütunun taşıdığı tek yöne eğimli ahşap çatılı bir revak bulunmaktadır. Revakın zemini altıgen formlu tuğla döşelidir. Üstü ise yeşil zemin üzerine kırmızı çitalarla kasetlenmiş ahşap tavan şeklindedir (Şekil 7.53).

Şekil 7.53 Çinili Medresesi (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri revaka, taş söveli, düz atkılı birer kapı ve taş söveli, madeni şebekeli, dikdörtgen açıklıklı birer pencereyle açılmaktadır. Dershane kapısının açıklığı diğerlerinden daha geniştir ve üzerinde yuvarlak kemerli bir tepe penceresi bulunmaktadır. Yalnız dershaneye doğu yönünden bitişik ikinci hücrenin avluya bakan cephesi dar olduğundan penceresi yoktur.

Öğrenci hücrelerinden batı kolun ortasındaki yamuk planlı ve aynalı tonoz örtülüdür. Diğerleri 3,70 x 3,70 m ölçülerinde kare planlı ve kubbelidir. Zeminleri altıgen tuğlalarla döşeli hücreler revaka açılan birer pencereyle aydınlanmaktadır. Girişin karşısındaki duvarlarında ortada ocak, ocağın iki yanında birer dikdörtgen niş yer almaktadır. Yan duvarlarında ise biri büyük diğeri küçük sivri kemerli iki niş daha bulunmaktadır (Şekil 7.53).

Şekil 7.53 Çinili Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Dershane 5,15 x 5,15 m ölçülerindedir. Üzeri pandantifli kubbeye örtülüdür. Doğu duvarında dikdörtgen açıklıklı iki pencere yer almaktadır. Güney duvarının merkezinde mihrap nişi, iki yanda birer niş bulunmaktadır. Bütün iç yüzeyleri sıvalı olan mekânın zemini altıgen formlu tuğla döşelidir (Şekil 7.54).

Şekil 7.54 Çinili Medresesi Dershanesi (Özyürek, K. 2019).

2) Sıbyan Mektebi

Çinili Cami Külliyesi'nin sıbyan mektebi, Çinili Cami'nin kuzeybatısında, Çinili Hamam Sokağı ile Çavuşdere Caddesinin kesiştiği köşede yer almaktadır. Mektep kuzey ve doğu yönlerinde birer dış duvar ile çevrelenmiş bir avlu içinde inşa edilmiştir. Avlunun biri güneyde, diğeri kuzeyde basık kemerli iki kapısı bulunmaktadır. Doğu duvarının caddeye bakan yüzünde bir çeşme yer almaktadır.

Çeşmenin su haznesi üzerine fevkani olarak inşa edilmiş olan sıbyan mektebi, dıştan 7,50 x 7,50 m ölçülerinde kare plan şemasına sahiptir. Kare yapının üzerini kasnaksız, pandantifli bir kubbe örtmektedir. Bir bodrum kat üzerinde yer aldığından yapıya giriş, batı yönünde yer alan tek kollu, 15 basamaklı ve korkuluklu taş merdiven aracılığıyla sağlanmıştır.

Mektebin beden duvarları kesme taş, yer yer de iri moloz taşlarla örülmüştür. Duvarların üst bitimi, yapıyı çepeçevre kuşatan düz bir saçak sınırlanmıştır. Duvarlara doğrudan oturan kubbe, kurşun kaplıdır ve üzerinde taş bir alem bulunmaktadır. Kubbenin doğusundan tuğladan kare gövdeli bir baca yükselmektedir. Yapının kuzey, doğu ve güney cephelerinde altta iki dikdörtgen, üstte bunların ortasına gelecek şekilde açılmış sivri tuğla kemerli pencerelerden oluşan üçlü pencere grupları yer almaktadır. Güney cephedeki dikdörtgen pencerelerden girişe yakın olanı örülerek kapatılmıştır. Alt pencereler taş söveli demir parmaklıklı, üst pencereler alçı revzenlidir. Batı cephesi de aynı pencere düzeninde ele alınmıştır. Cephenin üst ortasında sivri kemerli, kuzeyinde dikdörtgen açıklıklı birer pencere açılmış, güneyinde düz atkılı, söveli giriş yer almaktadır. Avlu zemininden yapının girişine çıkışı sağlayan merdivenlerin sol tarafında alt seviyede bodrum katına açılan bir kapı bulunmaktadır (Şekil 7.55, Şekil 7.56).

Şekil 7.55 Çinili Cami Külliyesi Sıbyan Mektebi (Özyürek, K. 2019).

Günümüzde çocuk kütüphanesi olarak kullanılan ancak kapalı tutulan yapının iç mekânında kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe, pandantif ve duvar yüzeyleri sıvalı ve boyanmış durumdadır. Kuzey duvarının ortasında bir ocak, diğer

duvarların ortasında ise nişler vardır. Herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.⁵⁸³

Şekil 7.56 Çinili Cami Külliyesi Sıbyan Mektebi Güneybatıdan Görünümü (Özyürek, K. 2019)

Değerlendirme:

Çinili Cami Külliyesi, cami merkezli bir valide sultan külliyesidir. Külliye eğimli bir topografyada çevre sokak dokusuna uyum dağılayan organik bir yerleşim düzenine sahiptir. Külliye yapıları, külliye arsasının ikiye bölen bir yolun iki yanında iki grup halinde konumlanmıştır.

Camiyle aynı külliye avlusu içinde yer alan medrese, birbirine dar açıyla bağlanan yolların kesiştiği köşede yer aldığından iki kollu şeması V şeklini almıştır. Önündeki revakıyla birlikte Avluya V şeklinde açılan medrese plan şeması açısından özgün bir örnektir.

Külliye'nin sıbyan mektebi, külliye'nin diğer bir köşesinde, kendi bahçesi içinde fevkani inşa edilmiş, kare planlı kubbeli tek hacimli bir yapıdır. Mektep, bütün özellikleriyle klasik sıbyan mektebi mimarisinin bütün genel niteliklerini yansıtmaktadır.

⁵⁸³ ÇOBANOĞLU, A.V. (1993). a.g.m. s.522

7.8 Köprülü Külliyesi

Köprülü Külliyesi İstanbul'un Fatih İlçesi'nin Çemberlitaş semtinde Roma döneminde şehrin ana aksı olarak yapılan Divan Yolu'nun güney kenarında yer almaktadır. Bizans döneminde daha çok Mese ismiyle anılan şehrin Regia (İmparatorluk Yolu)'sının Sultanahmet ile Beyazıt arasında kalan kısmına Osmanlı döneminde Divanyolu denmiş, Divan-ı Hümayün'a gelen-giden üst düzey yönetici, asker ve yabancı ülke elçilerinin kullandığı bir protokol veya tören yolu olarak kullanılmıştır.⁵⁸⁴

Külliyenin banisi Osmanlı siyasi tarihinin bir bölümüne damgasına vuran Köprülüler ailesinin ilk temsilcisi Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'dır. Avlonya (Berat) Sancağı'na bağlı Rudnik Köyü'nde doğmuş, küçük yaşta İstanbul'a getirilerek Enderun'da yetiştirilmiştir. Sarayda çeşitli görevler ifa ettikten sonra IV Murad döneminde taşraya çıkan Mehmed Paşa, bir dönem Amasya'nın Köprü kasabasında (Vezirköprü) bulunması nedeniyle Köprülü namı ile anılmıştır. Bir süre sonra Sadrazam Hüsrev Paşa'nın hazinedarı olarak İstanbul'a dönmüş, Hüsrev Paşa'nın katlinden sonra sırasıyla Amasya sancak beyliği, Trabzon valiliği, Karaman beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. Nihayet 1657 yılında Valide Hatice Turhan Sultan'ın sadrazamlık teklifini bazı şartlar öne sürerek kabul etmiştir. Köprülü Mehmed Paşa IV. Mehmed'in çocuk yaşta padişahlık yaptığı, sık sık sadrazam değişikliklerinin olduğu bununla birlikte siyasi, askeri ve ekonomik bunalımların yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemde sadaret görevini beş yılı aşkın bir süre başarıyla yürütmüştür. 1161 yılında vefat etmiş, Çemberlitaş'ta inşa ettiği külliyesindeki türbesine defnedilmiştir.⁵⁸⁵

Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi vakfiyesine göre bir dersane-mescit, medrese odaları, türbe, çeşme, sebil ve dükkânlardan oluşmaktaydı.⁵⁸⁶ Külliye programına daha sonra oğlu Fazıl Ahmed Paşa tarafından Köprülü Kütüphanesi ile Vezir Hanı eklenmiş⁵⁸⁷ ancak bu yapılar, külliyenin fiziksel bütünlüğü içerisine dâhil edilmeyip farklı arsalar üzerinde inşa edilmiştir. 1871 yılında Divan Yolu'nun genişletilmesi çalışmaları sırasında külliye fiziki bütünlüğü içinde yer alan, dersane-mescit hacminin revaklı girişi ve medrese odalarının bir bölümü ile sebil ve türbe yapıları

⁵⁸⁴ Geniş bilgi için bkz: Divanyolu maddesi, DBİA, Cilt 3, s. 72-73, Tarih Vakfı Yay. 1994, İstanbul

⁵⁸⁵ Geniş bilgi için bkz: İLGÜREL, M. (2002). Köprülü Mehmed Paşa. TDVİA, Cilt 26, 258-260.

⁵⁸⁶ H. 1071 tarihli vakfiye, VGMA No: 1998, s 163-164 Aktaran: KÖŞKLÜ, Z. (1999). 17. 18. yy. Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, AÜ, SBE, STAD, Doktora Tezi, Erzurum. s. 91

⁵⁸⁷ ÇOBANOĞLU, A.V. (2002). Köprülü Külliyesi. TDVİA, Cilt:26, 255-257. s.255

yıkılmıştır. Türbe, derslane-mescidin doğusunda 19. yüzyılın mimari üslubuna uygun olarak yeniden inşa edilmiş, yıktırılan medrese odalarının Divanyolu Caddesi'ne bakan cephesi de aynı mimari anlayışa göre yenilenmiştir. Sebil ise günümüze gelememiştir.⁵⁸⁸

Küllüye, çeşmesi üzerindeki kitabeye göre 1661 tarihinde inşa edilmiştir.⁵⁸⁹ Mimarının ise 1660-61 tarihinde mimarbaşı olan Mustafa Ağa'nın olabileceği ileri sürülmüştür.⁵⁹⁰ 18 ve 19. Yüzyıllarda çeşitli onarımlar göre külliye Cumhuriyet döneminde bir süre belediye yayın deposu olarak kullanıldıktan sonra 1985 yılında VGM tarafından Kubbealtı Vakfı'na tahsis edilmiş, 1986 yılında vakıf tarafından tamir edilmiştir.⁵⁹¹ Külliye günümüzde hala aynı vakıf tarafından kullanılmaktadır.

Köprülü Külliyesi, Divanyolu Caddesi'ne güneyden bağlanan Peykhane Sokağı ile Boyacı Ahmet Sokağı arasında kalan yapı adası üzerinde, Peykhane Sokağı ile Divanyolu Caddesi'nin kesiştiği köşede kurulmuştur. Yapıların üzerinde yer aldığı arsa, Divan Yolu'na göre enine gelişen dikdörtgen şeklindedir ve düz bir zemine sahiptir.

Küllüye'nin bugünkü durumu fiziki bütünlüğünün yol genişletme çalışmaları sırasında müdahaleye uğradığından özgün değildir. 1871 yılında Divan Yolu'nda tramvay hattı geçirilebilmesi için yol genişletme çalışmaları yapılmış, bu esnada külliye'nin sebili, dershanenin saçağı kaldırılmış, türbenin yeri değiştirilmiş ve medresenin hücre ve revaklarında kesinti yapılmıştır.⁵⁹²

Küllüye'nin özgün yerleşim planı hakkında fikir edinilmesinin sağlayan en somut belge, eksikleri olmakla birlikte Köprülü Su Yolları Haritası'dır. Minyatür tekniğinde çizilmiş olan haritaya göre: Girişi yan sokak üzerinde olan külliye avlusunu, birbirine dik iki kol halinde dizilen öğrenci hücreleri, yan sokağa açılan dükkân dizisi, mescit-derslane kütle ve bu kütleyle bitişik türbe ve sebille çevrelemektedir. Haritada güney yönünde, küçük bir avlu içinde helalar resmedilmiştir. Çeşme ise avlu duvarının üzerinde gösterilmiştir (Şekil 7.57).⁵⁹³

⁵⁸⁸ ÇOBANOĞLU, A.V. (1994). Köprülü Külliyesi. DBİA, Cilt V, 89-90. s.89

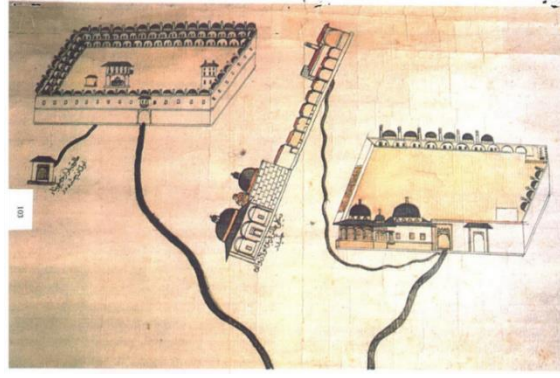
⁵⁸⁹ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.186

⁵⁹⁰ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.187

⁵⁹¹ ÖZAY, S. (2003). Köprülü Külliyesi Restorasyon Projesi. İTÜ, FBE, YL Tezi, İstanbul

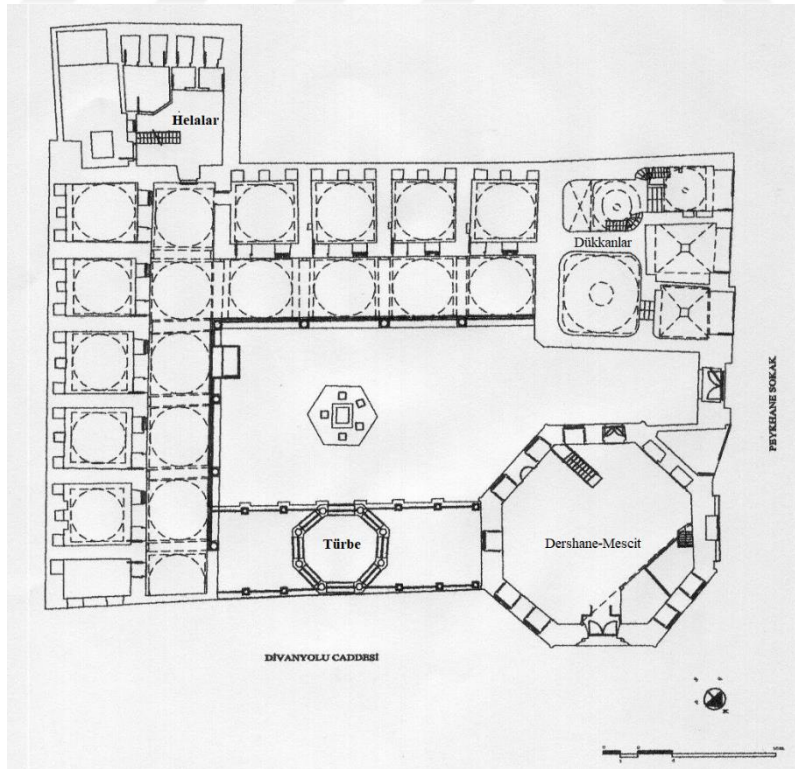
⁵⁹² NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.186

⁵⁹³ ÖZAY, S. (2003). a.g.t. s.16

Şekil 7.57 Köprülü Su Yolları Haritası (Özay, S. 2003)

Külliyenin günümüzdeki vaziyet planına göre ise dikdörtgen avlunun güneydoğusunda L plan şemasına sahip medrese hücreleri, medresenin gerisinde helalar bulunmaktadır. Külliye'nin Divan Yolu'na bakan kuzey cephesinin batı köşesinde sekizgen gövdesiyle dersane-mescit yerleştirilmiştir. Medresenin doğu kolunun kuzey ucuyla dersane-mescit arasında ise türbe yer almaktadır. Çeşme, Dersane-mescidin Peykhane Sokağı tarafındaki yüzüne bağlı vaziyettedir. Güneybatı köşede ise sokağa cephe veren dört dükkân yer almaktadır. Külliye avlusuna giriş dersane kütlesiyle dükkânlar arasındaki avlu duvarlarının merkezindedir. Girişin sağında üç, solunda bir dükkân sıralanmıştır (Plan 7.18).

Plan 7.18 Köprülü Külliyesi Vaziyet Planı (Özay, S. 2003).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Köprülü Külliyesi'nin medresesi külliye arsasını güney ve doğu yönlerinde L şeklinde saran revaklı medrese hücreleri ile arsanın kuzey batı köşesinde yer alan sekizgen planlı, kubbeli bir yapı olan derslane-mescit hacminden oluşmaktadır.

L planlı kütlelerin güney kolunda dört, doğu kolunda ise beşi tam biri önündeki revakla birlikte yarısından kesilmiş şekilde altı kapalı hacim bulunmaktadır. Köşe hücrelerinin batısında yer alan hacim bir eyvan şeklinde düzenlenmiş önündeki revaka bir kemerler açılmakta geride ise bir basık kemerli bir kapıyla helalar kısmına geçit vermektedir. Medrese hücreleri ve revak birimleri kareye yakın ölçülerde dikdörtgen planlı olup hepsinin üzeri pandantifli kubbe ile örtülüdür.

Medrese hücrelerinin güney ve doğu beden duvarları iki sıra tuğla ve kabayonu taş örgülüdür. Her iki cephe de sağırdır ve üst seviyede kirpi saçakla sınırlanmıştır. Medresenin Divan Yolu'na bakan kuzey ucundaki hücre ve önündeki revak birimi 1871 yılında kubbeleriyle birlikte yarıdan kesildiğinden bu cephe medresenin klasik özelliklerinin aksine 19. Yüzyıl üslubunda yeniden ele alınmıştır.⁵⁹⁴ Cephe duvara bağlı ve mukarnaslı başlıklı beş sütuna oturan dört yuvarlak kemerli bölüme ayrılmış, yuvarlak kemerli bu açıklıklar kesme küfeki taşla örülmüştür. Ortalarına ise alt seviyede dikdörtgen pencereler, üst seviyede kemer alınlıklarına birer yuvarlak tepe penceresi yerleştirilmiştir. Revak cephesindeki pencereler sağırdır. Hücre ve revakın kesilen kubbeleri ise geniş bordürlerle kaş kemer formu verilmiş sağır kemerler şeklinde cepheyi taçlandırmaktadır.

Medrese hücrelerinin önünde yer alan L düzenindeki revak dizisinin cephesi ve kemerleri kesme küfeki taştandır. L'nin doğu koldaki kemerler yuvarlak, güney koldakiler ise sivri kemer formundadır. Önde kemerleri taşıyan sütunlar mermerden olup, baklava dilimi desenli başlıkları bulunmaktadır. Revak ve hücre kubbeleri kurşun kaplıdır. Ocak bacaları tuğladan kare gövdelidir. Üzerlerinde taştan sivri külahları bulunmaktadır (Şekil 7.58).

⁵⁹⁴ ÇOBANOĞLU, A.V. (1994). a.g.m. s.90; KÖŞKLÜ, Z. (1999). a.g.t. s.88

Şekil 7.58 Köprülü Medresesi Avlu Revak Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Hücrelerin revaka bakan cepheleri sıvalıdır. Hücreler dikdörtgen açıklıklı, taş söveli birer pencere ve düz atkılı, taş söveli kapılar vasıtasıyla revaka açılmaktadır (Şekil 7.59). Hücrelerin içlerinde birer ocak ve çeşitli sayıda dolap nişleri bulunmaktadır.

Şekil 7.59 Köprülü Medresesi Hücre Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin dersane hacmi, L planlı kütlede diagonalinde konumlandırılmıştır. Mevcut durumda bağımsız bir kütle olarak külliye'nin kuzeybatı köşesinde yer almakla birlikte Suyolları haritasına göre türbe ve sebille birlikte organik bir ilişki içindeydi.

Dershanenin bir mihrap nişi olduğundan aynı zamanda mescit işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Muntazam kesme küfeki taştan inşa edilmiş olan sekizgen planlı yapının üzerini yine sekizgen kasağa oturan bir kubbe örtmektedir. Sekizgen alt yapının ve kubbe kasağının köşeleri yuvarlak formu kesme taşlarla köşe sütunçesi şeklinde yumuşatılmıştır. Beden duvarlarının ve kasnak üst bitimini de yine yuvarlak formu kaval bir silme saçak şeklinde dolanmaktadır. Genel olarak altta dikdörtgen

açıklıklı, mermer söveli, demir parmaklıklı ikişer, üstte sivri kemerli alçı revzenli ikişer pencereden oluşan iki katlı pencere düzenine sahip yapının kuzeyde Divan Yolu'na, güneyde ise külliye avlusuna açılan iki girişi bulunmaktadır. Kuzeydeki giriş cephesinde pencere yoktur. Batı cephesinde dikdörtgen çerçeve içine alınmış sivri kemer nişli mermer çeşme ve hemen üzerinde iki pencere yer almaktadır. Doğu cephesinde bir altta bir pencere, üstte iki bulunmaktadır. Güney batı cephesinin üst penceresinin birisi 19. Yüzyılda cepheye eklenen ahşap cumba formulu minareye geçişi sağlayan bir kapıya dönüştürülmüştür. Altıgen gövdeli ahşap minarenin soğanımsı formda kurşun kaplı bir külahı bulunmaktadır (Şekil 7.60).

Şekil 7.60 Köprülü Medresesi Dershane-Mescidi (Özyürek, K. 2019).

Dershanenin Divan Yolu'na açılan girişi mermerden olup dikdörtgen bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Beden duvarlarından silmelerle içeri kademelendirilmiş nişin iki yanında yüksek kaideli, mukarnaslı başlıklı iki sütun, armudi formulu sağır bir kemer taşımaktadır. Altta ise oldukça basık bir kapı açıklığı ve iki kanatlı ahşap bir kapı yer almaktadır. Bu kapının güney aksında ise dershanenin avlu kapısı bulunmaktadır. Bu kapı basık kemerli, mermer söveli sade bir kapıdır. Üzerinde bir satırlık bir kitabe bulunmaktadır.

Dershanenin iç mekânı oldukça aydınlıktır. Üst örtü ve duvar yüzeyleri sıvalıdır. Dışarıya sivri kemerli olarak yansıtılmış üst pencerelerin içe bakan tarafı yuvarlak kemerlidir. Mekânın batı yönünde dört ahşap direği taşıdığı, ahşap bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Mahfilden uzanan bir merdiven minareye açılan pencereden devşirme kapıya ulaşım sağlamaktadır. Güneybatı duvarında iki dikdörtgen niş dolap olarak

kullanılmaktadır. Güneydoğu duvarında mermer mihrap, hemen sağında ise minber, duvara bitişik bir de vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Mihrabın yarım daire kesitli nişinin kavsarası üstte istiridye kabuğu biçiminde bitirilmiştir. Mihrabı yanda volütlü başlıkları bulunan plastırlar sınırlamaktadır. Volütlü başlıkların üzerinde birer tane iri yaprak motifi yer almaktadır. Yaprakların arkasında devam eden plastırları üzerinde yer alan yaprakla ile ortada bir vazodan iki yana doğru sarkan yapraklar birleşerek mihrabı taçlandırmaktadır.⁵⁹⁵

Alt pencerelerin üstlerinde, üst pencerelerin aralarında palmet ve lotus motifleri kalemişi olarak alternatifli bir şekilde işlenmiştir. Bu motiflerin içlerinde stilize çiçekler görülür. Kubbe göbeğinde içinde ayet bulunan madalyon bulunmaktadır. Madalyonun etrafı palmet ve rumilerle dolgulanmış bir bordürle çerçevelenmiştir. Kubbe merkezinden her cephe hizasına bir tane gelecek şekilde sekiz adet şemse motifi dağılmaktadır. Kubbe kasnağını, içleri rumilerle dolgulu bir palmet dizisi, hemen altında ise geometrik ve stilize çiçek motifleriyle dolgulanmış bir bordür dolanmaktadır.⁵⁹⁶

Şekil 7.61 Köprülü Medresesi Dershane-Mescit Mekânı (Özyürek, K. 2019).

⁵⁹⁵ SÖNMEZER, Ş. (1996). a.g.t. s.145

⁵⁹⁶ SÖNMEZER, Ş. (1996). a.g.t. s.145

7. 9 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Mimar Hayrettin Mahallesi'ndedir. Külliye konum olarak Tarihi Yarımada'nın ana aksı olan Eski Divan Yolu'nun bir kısmını teşkil eden Yeniçeriler Caddesi üzerinde; Yeniçeriler Caddesi'ne güneyden bağlanan Gedik Paşa Sokağı ve Divani Ali Sokak arasında kalan yapı adasında yer almaktadır. Külliyenin bulunduğu mahal Beyazıt, Çarşıkapı Senti olarak bilinmektedir. Külliye 1684 tarihli bir hüccet suretine göre "Gedikpaşa kurbide divane Ali Mahallesinde..." inşa edilmiştir.⁵⁹⁷

Külliyenin banisi, Köprülü Mehmed Paşa'nın yetiştirmesi, aynı zamanda da damadı olan, Sultan IV. Mehmed döneminde (1648-1687), 1676-1683 yılları arasında yedi yıl sadrazamlık yapmış ve tarihi hafızada daha çok II. Viyana Kuşatması (1683) bozgunundaki rolüyle yer etmiş olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır.⁵⁹⁸

Külliyenin yapımına 1681 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde başlanmış, Sadrazamın 1683 bozgunundan sonra idamı nedeniyle inşası yarım kalmıştır. 1684 tarihli hüccet (senet) metninden anlaşıldığına göre Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın vefatında terekesi borçlu olduğundan külliye, vakfa ait para ile mütevellî tarafından satın alınmıştır.⁵⁹⁹ İnşaatı bir süre atıl kalan külliye, dershane-mescit kapısı üzerindeki kitabesine göre Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından, 1690-91 (H 1102) tarihinde Mimar Hamdi'ye tamamlattırılmıştır.⁶⁰⁰

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi söz konusu hüccet suretine göre, 10 odalı bir medrese, tamamlanmamış bir dershane-mescit, sıbyan mektebi, sebîl, su haznesi, türbe, tamamlanmamış bir çamaşırhane ve 12 adet dükkândan oluşmaktaydı.⁶⁰¹ Külliyenin medresesi içinde ayrıca bir de kütüphane tesis edildiği bilinmektedir.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Söz konusu belge bir hüccet (senet) tir, VGM Arşivinde 641 numaralı müstakil defterde kayıtlıdır. KÖŞKLÜ, Z. (1999), 17. 18. yy. Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, AÜ, SBE, STAD, Doktora Tezi, Erzurum. S 116, 1. Dipnot.

⁵⁹⁸ Geniş bilgi için bkz: ÖZCAN, A. (2004), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, TDVİA, Cilt 29, ss 246-249

⁵⁹⁹ Söz konusu hüccet, VGM Arşivinde 641 numaralı müstakil defterde kayıtlıdır. Aktaran: KÖŞKLÜ, Z. (1999), 17. 18. yy. Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I, AÜ, SBE, STAD, Doktora Tezi, Erzurum. S 116, 1. Dipnot.

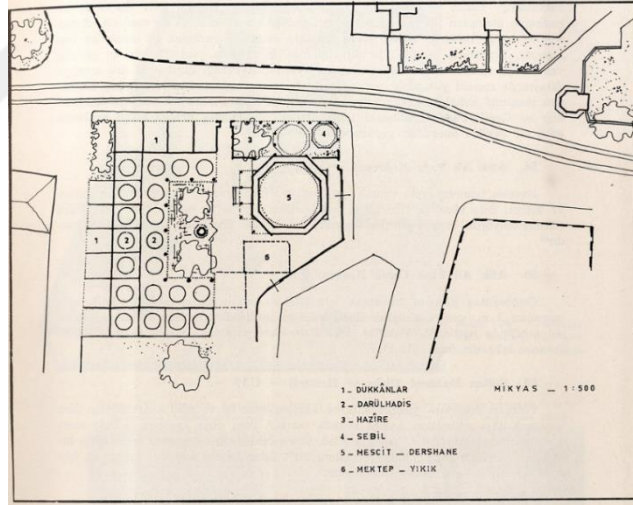
⁶⁰⁰ KÖŞKLÜ, Z. (1999), agt, S 112

⁶⁰¹ KÖŞKLÜ, Z. (1999), agt, S 116, 1. Dipnot; KÜTÜKOĞLU, M. S. (2000), XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, TTK Basımevi, Ankara. s 93

⁶⁰² ÇOBANOĞLU, A. V. (2004), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt 29, ss 249-250. S 249

1837 ve 1894 depremlerinde zarar gören külliye yapıları tamir kayıtlarına göre 1842-1843, 1861-1863 ve 1895 tarihlerinde onarım görmüştür. 1918 yılında yangın zedeler tarafından bir süre işgal edilmiş, 1953-1954 yıllarında yapılan Divan Yolu yol genişletme çalışmaları sırasında büyük bir fiziki müdahaleye maruz kalmış dolayısıyla külliye yerleşim planı değişmiştir.⁶⁰³

Külliye'nin 1953-54 yıllarında uğradığı müdahaleden önceki durumuna dair çizilen vaziyet planında: Külliye batısında yer alan ve dış kütlesi itibariyle U plan şemasına sahip medrese yapısının, dış beden duvarlarına bağlı Yeniçeriler Caddesi tarafında dört, Gedik Paşa Sokağı tarafındaki cephesinde ise altı tane dükkân hacmi sıralı halde yer almaktadır. Avlusunun merkezinde ise poligonal planlı bir şadırvan bulunmaktadır. Aynı plana göre, avlunun doğusunda, medresenin kuzey kolunun aksında yer alan dersane-mescit hacminin kuzey cephesi ile bu yöndeki avlu duvarı arasındaki alanda sırasıyla hazire, dersane-mescitle organik bağı bulunan açık türbe, kuzeybatı köşede ise sebil yer almaktadır. Sıbyan mektebi bugünkü yerinde yıkık olarak belirtilmiştir (Plan 7.19).

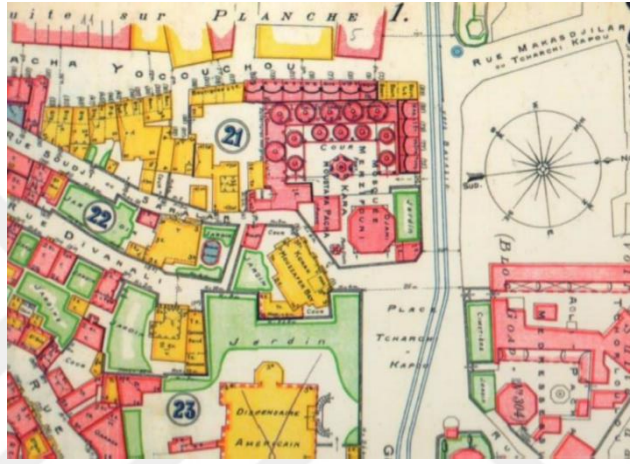
Plan 7.19 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Vaziyet Planı, (ÜNSAL, B. 1969)

Külliye bu haliyle Divan Yolu'nu daralttığı, dolayısıyla trafik sıkışıklığına ve kazalara neden olduğu gerekçesiyle söz konusu tarihte Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararıyla değişikliğe uğratılmıştır. Bu esnada külliye'nin dış cephesi önündeki dükkânlar

⁶⁰³ ÇOBANOĞLU, A. V. (2004), agm, s 249. Onarımlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: KÜTÜKOĞLU, M. S. (2000), age, s 94-95

yıkılarak ortadan kaldırılmış, avlu kapısı geriye çekilmiş, sebili ve açık türbeyle birlikte haziresi doğuya taşınmıştır.⁶⁰⁴

1922 tarihli Pervitich Haritasında ise medresenin Gedik Paşa Sokağı tarafındaki dükkân sırasında fazladan bir dükkân kütlede dışa taşmış vaziyette gösterilmiş, dershanenin kuzeyindeki hazire alanı boş bahçe olarak belirtilmiştir. Sebil ise bugünkü yerinden daha kuzeyde ve güneybatı köşesinden dersane hacmine değmektedir. (Plan 7.20) Nitekim Behçet Ünsal'da hazire ve sebilin dershanenin kuzeyine sonradan eklendiğinin tarafınca tespit edildiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁵

Plan 7.20 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi, 1922/45 Pervitich Haritaları.

Külliyeye, 1960-1964 yılları arasında VGM tarafından restore edilmiştir. Bu restorasyonun ardından sebil kiraya verilmiş, külliye'nin türbe ve haziresi hariç diğer bölümleri İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Enstitüsü ve Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı'na tahsis edilmiştir.⁶⁰⁶ Külliye'de son olarak 2014 yılında İBB tarafından restorasyon yapılmıştır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, günümüzde değişmiş haliyle Yeniçeriler Caddesi'nin güneyinde yer almaktadır. Külliye arsasını batı yönünde Gedik Paşa Sokağı, doğu yönünde Divani Ali Sokağı dik açılarla, güneydoğu yönünde ise Sucu Baki Sokağı yaklaşık 60 derecelik bir açıyla sınırlamaktadır. Sucu Baki Sokağı'nın

⁶⁰⁴ ÜNSAL, Behçet (1968), İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II, İDĞSA, TSTE Yay. Ankara, Ss 6-62. s 37-38

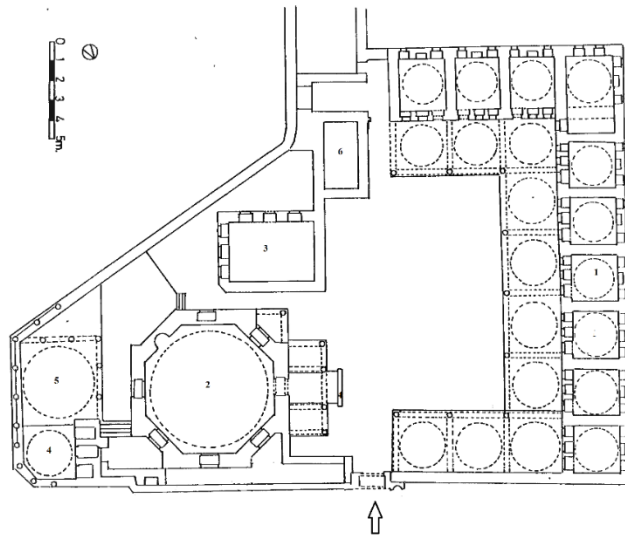
⁶⁰⁵ ÜNSAL, Behçet (1968), agm, s 38

⁶⁰⁶ ÇOBANOĞLU, A. V. (2004), agm, s 249. Onarımlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: KÜTÜKOĞLU, M. S. (2000), age, s 94-95

geniş açılı uzanışı, esası kareye yakın dikdörtgen olan arsa plan şemasının geometrisini, güneybatı köşesini keserek bozmaktadır.

Külliyenin üzerinde yer aldığı alan, kuzey-güney doğrultusunda alçalan hafif eğimli bir topografyaya sahiptir. Zemin problemi, arsanın Yeniçeriler Caddesi tarafından tesviye edilerek yol kotundan düşürülmesiyle aşılmış, böylece yapılar elde edilen düz zeminli bir arsa üzerine inşa edilmiştir.

Külliyenin yerleşim düzeninin belirleyici ögesi Yeniçeriler Caddesi'ne bakan cephenin merkezinde yer alan iki yuvarlak kemer arasında, 45 cm derinliği olan dikdörtgen formlu girişidir. Girişin kuzey güney yönünde çizdiği sanal eksen külliye arsasını ortadan ikiye bölmektedir. Külliye yapıları bu eksenin iki yanına ortada oluşan avluyla ilişkili olarak yerleştirilmiştir. Giriş ekseninin batısında kalan dikdörtgen alanda U plan şemasına sahip medrese kütleleri üç yönde arsa sınırlarını belirleyecek şekilde konumlandırılmıştır. Buna karşılık giriş ekseninin doğusunda kalan ve konturları itibarıyla kabaca üçgen şeklindeki alanda ise medresenin kuzey kolu hizasında sekizgen planlı, kubbeli derslane-mescit, dershanenin güneyinde kare planlı, düz çatılı sıbyan mektebi yer almaktadır. Sıbyan mektebinin devamında, kuzeydoğu köşesinden mektep hacmine bitişik, diğer taraftan medreseyle kaynaşmış biçimde bir su deposu ve helalar kısmından oluşan bir kütle bulunmaktadır. Külliye'nin yeri değişmiş olan öğelerinden üzeri kubbeyle örtülü ve sivri kemerli beş yüzü olan sebili kuzeydoğu köşesine, kare planlı açık türbe ise sebilin güneyinde yerleştirilmiştir (Plan 7.21).

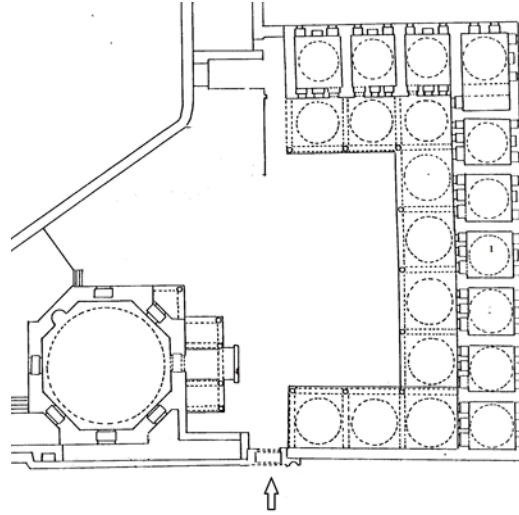
Plan 7.21 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Köşklü, Z. 1999). 1- Medrese, 2- Derslane-Mescit, 3- Sıbyan Mektebi, 4- Sebil, 5- Açık Türbe, 6- Su Deposu.

Külliye Programında Yer alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi, kaynaklarda bahsedildiğine göre bir darülhadis medresesidir.⁶⁰⁷ 10 öğrenci hücresi ve bir de bağımsız dershane hacminden oluşan Medresenin içinde öğrenci hücrelerinin yer aldığı külliyeye genel kurgusu içinde giriş ekseninin doğusundaki alanda konumlandırılmıştır. Medrese, önündeki dikdörtgen avluyu üç yönde U şeklinde kuşatan revakların güney ve doğu kollarının gerisinde dizilmiş L plan şemasına sahip bir yapıdır (Plan 7.22).

U planlı revak dizisinin, taban kenarında altı, her iki kolunda ikişer birim bulunmaktadır. Önde dokuz mermer sütunu birbirine, yanlarda ise bu sütunları gerideki duvarlara bağlayan sivri kemerlerin oluşturduğu revak birimleri, kare planlıdır, üzerlerini pandantifli kubbeler örtmektedir. Doğu revaklarının gerisinde yedi, kısa kolda üç hücre bulunmaktadır. Hücreler, köşedeki hariç 3,80 x 3,80 m ölçülerinde kare planlıdır ve üzerlerini geçişleri pandantiflerle sağlanmış kubbeler örtmektedir. Köşe hücresi ise kuzey yönünde bir tonozla genişletilmiş ve kapısı revaka doğrudan açılacak şekilde genişletilmiş cephesine yerleştirmiştir. 3,80 x 5,60 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. 3,80 x 3,80 m'lik kısmı kubbeye, kalan kısmı ise aynalı tonozla örtülüdür (Plan 7.22).

Plan 7.22 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi Planı (Köşklü, Z. 1999).

⁶⁰⁷ AYWANSARAYI, (1987) Hadikatü'l Cevami, Camilerimiz Ansiklopedisi I. Cilt, (Haz. İhsan Erzi), Tercüman Yayınları, İstanbul s 236; NAYIR, Z. (1980) İstanbul Medreseleri, Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme, İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Tezi, S 73

Medresenin dış beden duvarları, güneyde ve Gedik Paşa Sokağı'na bakan batı yönünde düzensiz olmakla birlikte üç sıra tuğla ve aralarına dikey tuğla yerleştirilmiş bir sıra kabayonu taştan oluşan taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Yeniçeriler Caddesi'ne taraf olan kuzey cephe ise muntazam kesme taştandır. Duvarları üstte kademeli silme bir saçak sınırlamaktadır. Kubbeler kurşun kaplıdır. Ocak bacaları kesme taştan çokgen formludurlar ve üzerleri kubbemsi külahlarla örtülüdür.

Medresenin almaşık duvar örgüsüne sahip güney ve doğu cepheleri sağırdır. Gedik Paşa Sokağı tarafında daha önce var olan dükkân tonozlarının izleri olan tuğladan örülmüş gizli kemerler algılanabilmektedir. Medresenin Yeniçeriler Caddesi'ne bakan kuzey cephesi, külliye'nin bu yöndeki taş dokusuyla uyumlu olarak muntazam kesme taştandır. Caddeye bakan öğrenci hücrelerinin cephe yüzeyinde iki adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler hafifletme kemerleri altında taş söveli, madeni şebekeli, dikdörtgen formludurlar. Cephenin hemen solunda daha önce geride olan külliye giriş kapısı, kapının devamında yine kesme taştan üzeri harpuştalı, yüzeyinde sıralı bir şekilde 10 adet madeni şebekeli dikdörtgen açıklığı olan külliye dış duvarı sebile kadar uzanmaktadır. Giriş medrese cephesinden dışa çıkma yapmış dikdörtgen formunda, 45 cm derinliği olan, üzeri çapraz tonozla örtülü önde ve arkada iki yuvarlak kemer açıklığı olan hacimsel bir kapıdır. Dışta kemer üzerinde bir kitabe, kapı açıklığının iki yanında ise sivri kemerli nişler bulunmaktadır. Külliye dolayısıyla medrese avlusuna iki kanatlı ahşap kapı vasıtasıyla girilir.

Külliye avlusunun zemini cadde kotundan alçaktadır. Ortasında yer alan bir peyzaj alanı dışında bütün avlu zemini taş döşelidir. Avlunun merkezinde olduğu bilinen şadırvan günümüze gelememiştir. Medresenin avluya açılan revak cephesi ve kemerleri muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Cepheyi boydan boya dolaşan kesme taştan kademeli, profilli bir silme saçak altında geniş açıklıklı, sivri formlu toplam on kemer, önde dokuz mermer sütunun baklava dilimi desenleri başlıklarına oturmaktadır. Üstte ve altta bilezikleri olan sütunların dairesel formlu kaideleri bulunmaktadır. Medrese cephesinde dikkati çeken bir unsur ise kuzey kolun ön cephesinde üç konsola oturan konut formlu kuş evidir. Günümüzde Birlik Vakfı tarafından kullanılan medresenin güney kol ve taban kenarının medrese avlusuna açılan revaklarının sütun aralarına alt seviyede mermer denizlikli bir korkuluk duvarı ve bu duvarın üzerinde monte edilmiş alüminyum çerçeveli bir camekânla kapatılmıştır. Kuzey kolun diğer kola dönük revak açıklıkları ile güney kolun ön revak

açıklığı ise duvar örülerek ve sıvanarak kapatılmıştır. Revakın kuzey kolu bir duvarla içten bölünmüş, hâlihazırda bir dükkân olarak kullanılmaktadır. Güney kolun batı revakının önüne ahşap konstrüksiyonlu, üzeri üç yöne eğimli çatıyla örtülü bir giriş mekânı yine sonradan eklenmiş ve medreseye giriş buradan verilmiştir (Şekil 7.62).

Şekil 7.62 Kara Mustafa Paşa Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Taş döşeli revak zemini avlu zemininden yüksektedir. Revak derinliği 4,20 m'dir. Revakın yan kemerleri, pandantifler, kubbe iç yüzeyleri ve öğrenci hücrelerinin duvarlarının üst seviyeleri sıvalı ve beyaz renkte boyalıdır. Hücre cephelerinin revak kemer seviyesine kadar olan alt kısmı kesme taş yüzeylidir. Yan revak kemerleri hücre duvarlarına yerleştirilmiş üzeri mukarnaslı taş konsollara oturmaktadır (Şekil 7.63).

Şekil 7.63 Kara Mustafa Paşa Medresesi Batı Revakları (Özyürek, K. 2019).

Hücreler revaka -köşedeki hariç- birer basık kemerli kapı ve yan yana iki dikdörtgen pencereyle açılmaktadır. Köşe hücre kuzey yönünden tonozlu bir hacimle genişletildiği için 3,77 x 5,60 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Diğer hücreler birbirinden farklı (3,78 x 3,78, 3,85 x 3,60 gibi) boyutlardadır. Hücre duvar ve üst örtü elemanlarının yüzeyleri sıvalı, beyaz boyalıdır. Hücrelerin dışa bakan duvarlarında ortada kaş kemerli bir ocak nişi, yanlara ikişer tane dikdörtgen dolap nişi yer almaktadır. Bazı hücrelerin yan duvarlarında da nişler bulunmaktadır. Hücre zeminleri seramik döşenmiş olduğundan özgün durumları tespit edilememiştir (Şekil 7.64).

Şekil 7.64 Kara Mustafa Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin aynı zamanda mescit olarak işlevlendirilmiş dershanesi, külliye girişinin solunda, arsa koşullarına bağlı olarak medresenin merkez ekseninden kaymış bir şekilde kuzey kolunun aksında yer almaktadır. Dershane medrese avlusuna dönük bir şekilde konumlanmış, iki basamakla çıkılan bir set üzerinde inşa edilmiş, önünde giriş revakı bulunan sekizgen planlı, üzeri sekizgen kasnaklı kubbeye örtülü bağımsız bir yapıdır.

Dershanenin avluya bakan üç cephesinin önünde özgün tasarımlı fevkani bir revak düzenlemesi bulunmaktadır. Bu revak düzenlemesi giriş zemin kotundan 55 cm yükseltilmiş platformlar üzerinde ele alınmış önde dikdörtgen yanlarda ise üçgen planlı üç bölümden oluşmaktadır. Merkezinde girişin yer aldığı batı cephesinin önündeki revak, dershanenin bu yöndeki cephesinden daha geniştir. Buradan daha anıtsal bir giriş revak elde edebilmek amacıyla beden duvarının önünde geniş bir cephe

oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Revak, girişin iki yanında kesme taşla örülerek yükseltilmiş iki kare zeminin üzerinde avluya üç, yanlara birer kemer açıklığıyla açılan dikdörtgen planlı bir çıkma şeklindedir. Giriş revakının kemerleri önde dört sütuna, geride duvara bağlı konsollara dayanmaktadır. Yan revaklar ise sekizgeni dörtgene tamamlayan üçgen planlı zeminlerin köşelerine yerleştirilmiş birer sütundan, gerideki cephe duvarlarının iki yanına atılmış kemerlerle oluşturulmuş üçgen planlı birimler halindedir. Bu birimlerden kuzeyde olanının bir kemeri diğerinden farklı olarak duvara bağlı bir sütuna oturmaktadır. Bu üç birimi üstten tek yöne hafif eğimli, alttan düz tavanlı, geniş saçaklı bir üst örtü sistemi kademelenerek birbirine bağlamaktadır (Şekil 7.65).

Dershane bütünüyle muntazam kesme küfeki taştan inşa edilmiş olup, köşelerinde üçgen şeklinde çıkmalar vardır. Yapı iki katlı cephe kompozisyonuna sahiptir. Alt pencereler kesme taştan hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ve madeni şebekelidir. Üst pencereler ise sivri kemerli, alçı revzenlidir. Kubbe kasnağının ve beden duvarlarının üst bitimini kademeli, profilli birer silme saçak dolanmaktadır. Kubbe ve kasnak-duvar geçişleri kurşun kaplıdır. Yapının önünde yer alan ve üzeri kasetli tavan şeklinde tezyin edilmiş geniş saçaklı giriş revakı cephesi de aynı şekilde muntazam kesme taşrandır. Revak kemerleri sivri kemer formundadır. Ortadaki revak kemeri diğerlerinden daha yüksek ve geniş açıklıklı tutularak yapıya giriş vurgulanmıştır. Kemerler önde altta ve üstte bilezikleri olan mermer sütunların mukarnaslı başlıklarına, geride cephe duvarına gömülmüş üzeri mukarnas bezemeli taş konsollara oturmaktadır. Revakların yüksek zeminleri mermer kaplanmıştır (Şekil 7.65).

Şekil 7.65 Kara Mustafa Paşa Medresesi Dershane-Mescit Hacmi (Özyürek, K. 2019).

Girişin önündeki sahanlık, avlu zemininden iki basamak yüksekte, revak zemininden 55 cm alçaktadır. Giriş bu zemin üzerinde, yer almaktadır. En dıştan profilli kesme taşla, sonrasında da profilli mermer bir kuşakla çerçeve içine alınmış olan giriş, basık kemerlidir. Kemer kilit taşının üzerinde bir gülce motifi bulunmaktadır. Mermer kemer köşelikleri kabartma yöntemiyle kıvrık dal ve rumilerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla bezelidir. Üstte ise dikdörtgen bir çerçeve içinde iki bölüm ve yedi satır halinde yazılmış bir kitabe yer almaktadır (Şekil 7.65).

Dershane-mescit hacmine iki kanatlı ahşap bir kapıdan girilir. Sekizgen planlı yapının çapı 10,40 m'dir. Kubbe, pendantif ve duvar yüzeyleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. Mihrap giriş ekseninin sağında, kible yönüne bağlı olarak güneydoğu duvarındadır. Üstte mukarnaslı bir kavsarası bulunan mihrap nişi yarım ongen kesitlidir. Mihrap nişi içinde bitkisel motifli bezemeler bulunmaktadır. Hemen üzerinde bir ayet kitabesi yer almaktadır. Mihrap ve girişin olduğu kenarlarda birer üst, diğer kenarlarında altı üstlü ikişer penceresi olan dershane, oldukça aydınlık ve ferah bir iç mekâna sahiptir. Mihrabın sağındaki pencere dolap olarak kapatılmıştır. Girişin ve alt pencerelerin üstünde bitkisel motiflerle dolgulanmış alınlıklar üzerine kalemişleriyle ayetler yazılıdır. Üst pencerelerin etrafı, duvarların üst kısmı ve kubbe yüzeyi dönem üslubunu yansıtan bitkisel motifli kalemişi süslemelerle bezenmiştir (Şekil 7.66).

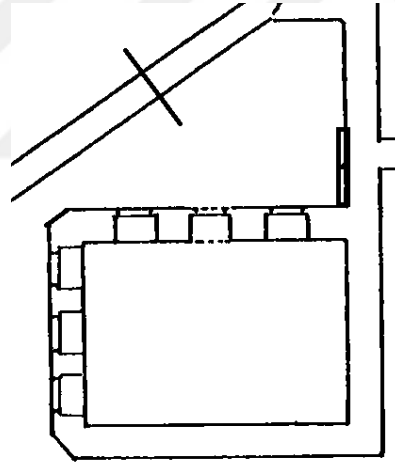

Şekil 7.66 Kara Mustafa Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'nin sıbyan mektebi, külliye avlusunun batısında, derslane-mescit hacminin güneyinde, külliyein Sucu Baki Sokağı'na bakan dış duvarının hemen gerisinde yer almaktadır. Günümüzde Yahya Kemal Müzesi olarak işlev görmektedir.

Dıştan 8,40 x 6,80 m ölçülerinde dikdörtgen planlı, üzeri kurşun kaplı ahşap bir çatıyla örtülü bağımsız bir yapıdır. Sıbyan mektebi külliye içindeki konumu ve yönelişi açısından külliyein diğer yapılarından izole edilmiş bir tasarım düşüncesini yansıtır. Sıbyan mektebi, Sucu Baki Sokağı'nın kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu uzanışına bağlı olarak dar bir açıyla gelişen avlu duvarının gerisine, uzun kenarı doğu-batı ekseninde uzanacak şekilde yerleştirilmiş, güneybatı köşesine de su deposu olarak kullanılan hacim dik açıyla köşesinden bitştirilmiştir. Böylece mekteple külliye duvarı arasında üçgen planlı bir avlu elde edilmiş, külliye duvarının içine açılmış basık kemerli bir kapıyla da sokakla doğrudan ilişkilendirilmiştir (Plan 7.23).

Plan 7.23 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Planı. VGM'den işlenerek.

Sıbyan mektebinin külliye avlusuna dönük kuzey ve batı dış beden duvarları diğer külliye elemanlarıyla uyumlu olarak kesme küfeki taştan inşa edilmişken avludan algılanamayan batı ve güney cepheleri iki sıra tuğla, bir sıra taş almaşık duvar tekniğiyle örülmüştür. Üstten düz bir saçakla sınırlandırılmış olan taş dokulu cephelerin birleştiği kuzeybatı köşe yuvarlatılarak, kuzeydoğu ve güneydoğu köşeler ise pahlanarak yumuşatılmıştır.

Sıbyan mektebinin dershaneye dönük kuzey cephesi sağır bırakılmıştır. Avluya bakan doğu cephesinin merkezinde, avlu zemininden yarım daire şeklinde dört basamaklı mermer bir merdivenle çıkılan düz atkılı bir kapı bulunmaktadır. Kapının üzerinde sonradan eklenmiş, üstü üç yöne eğimli, kurşun kaplı, iki yanda eli böğründelerle desteklenmiş ahşap bir saçak yer almaktadır. Cephenin ikinci kat seviyesinde ise sivri kemerli, alçı revzenli üç pencere bulunmaktadır.

Yapının almaşık duvar örgüsüne sahip doğu ve batı cepheleri iki katlı pencere düzenine sahiptir. Doğu cephesinde altta ve üstte üçer pencere yer almaktadır. Alt pencereler tuğla ile örülmüş hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, kesme taş söveli ve madeni şebekelidir. Üst sıra pencereler ise tuğladan yuvarlak kemerli ve alçı revzenlidirler (Şekil 7.67).

Şekil 7.67 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Batı ve Doğu Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Sucu Baki Sokağı'nın uzanışına bağlı olarak dar açıyla gelişen külliye dış duvarına dönük güney cephesi mektebin giriş cephesidir. Cephe ile duvar arasında üçgen bir bahçe bulunmaktadır. Bahçenin batısında su haznesi duvarına bağlı iki çeşme yer almaktadır. Duvar üzerinde mektebi doğrudan sokağa bağlayan kapı kapatılmıştır. Cephenin merkezinde giriş, girişin iki yanında birer alt pencere yer alırken, üçünün de üzerinde yuvarlak kemerli birer üst pencere bulunmaktadır. Günümüzde kullanılmayan giriş, tuğla hafifletme kemeri altında, bütünüyle mermerden dikdörtgen formlu, basık kemer açıklıklı ve ahşap kapılıdır (Şekil 7.68).

Şekil 7.68 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Giriş (Güney) Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Mektep iç ölçüleri 6,75 x 5,30 m olan tek bir hacme sahiptir. Ancak yatayda ikiye bölünmüş olan yapı günümüzde iki katlı olarak kullanılmaktadır. Mekânın üzeri düz bir tavanla örtülüdür. Doğu, batı ve güney duvarlarında açılmış toplam 14 pencereyle aydınlanmaktadır. Mevcut durumda bir ocak bulunmayan yapının avluya bakan duvarında iki, dışarıya sağır olan kuzey duvarında ise üç tane pencere ebatlarında dikdörtgen nişler bulunmaktadır (Şekil 7.69).

Şekil 7.69 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi İç Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

17. yy vezir külliyelerinden biri olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi merkezinde medresenin olduğu bir yapılar topluluğudur. Külliye yapıları, arsanın dar ve çevre sokak dokusuna bağlı olarak bozuk bir geometriye sahip olması nedeniyle, geometrik ve simetrik bir yerleşim düzeni göstermezler. Külliye temel

yerleşim mantığı, yapıların arsanın sınırlarına yerleştirmek ve ortada mümkün olduğunca kullanışlı ve geniş bir avlu yaratmaktır.

Külliyenin medresesi, dönemin yaygın bir temayülü olarak darülhadis olarak inşa edilmiştir.⁶⁰⁸ Medresenin öğrenci hücrelerinin, avluyu U şeklinde saran revaklarının gerisine, L düzeninde dizilmesi farklı bir uygulamadır. Kuzey revak kolunun gerisine öğrenci hücresi yerine dükkân dizilmesi, hücre sayısının yeterli görülüp banisinin ani ölümüyle akamete uğrayan dolayısıyla maddi kaynak sorunu yaşayan vakfın, akarata duyduğu ihtiyaçla ilgisi olabilir.

Medresenin dershanesi aynı zamanda külliye taç yapısı niteliğindedir. Zeminden bir miktar yükseltilerek dıştan algılanabilirliği artırılmış, yüksek kasnaklı ve kubbeli sekizgen prizma hacim, poligon planı ve eksenden kaymış konumu nedeniyle geleneksel medrese düzenine uymaz.

Türk Mimarisinde daha çok mezar yapılarında kullanılmış olan sekizgen plan şeması Köprülü Medresesi'nin dershanesinden kısa bir zaman sonra farklı bir giriş revakı denemesiyle ikinci defa bu medresede kullanılmıştır. Aynı plan farklı bir giriş revakı düzenlemesiyle üçüncü defa 18. Yy başında Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde uygulanmıştır.

Külliyenin sıbyan mektebi ise külliye içinde ele alınmış mektep tasarımının tipik örneklerinden, dikdörtgen planlı, üzeri ahşap çatılı sade bir yapıdır. Genel tavra uygun olarak yoğun ticari dokuya sahip semtin gürültüsünden ve külliye hedef kitlesi farklı ortamından izole edilerek külliye sokak tarafında konumlanmış ve avlu duvarından açılan küçük bir kapıyla mahalle dokusuyla ilişkilendirilmiştir.

⁶⁰⁸ AYVANSARAYI, (1987) Hadikatü'l Cevami, Camilerimiz Ansiklopedisi I. Cilt, (Haz. İhsan Erzi), Tercüman Yayınları, İstanbul s 236; NAYIR, Z. (1980) İstanbul Medreseleri, Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme, İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Tezi, S 73

7.10 Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi

Külliye günümüzde İstanbul'un Fatih İlçesine bağlı İskender Paşa Mahallesi'nde Horhor Caddesi ile Macar Kardeşler Caddesi'nin kesiştiği parsel üzerinde yer almaktadır. Külliye'nin üzerinde yer aldığı alan, II. Mehmed'in burada inşa ettirdiği bir arasta olan "Serraçhane"⁶⁰⁹ den dolayı Saraçhane olarak anılan tarihi semtin merkezi konumundaydı.⁶¹⁰

Külliye'nin banisi Köprülü ailesinin son büyük temsilcisi,⁶¹¹ Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın amcaoğlu, II. Mustafa döneminin (1695- 1703) sadrazamlarından Hüseyin Paşa'dır. Köprülü Mehmed Paşa'ya atfen "Yeğen", Fazıl Ahmed Paşa'ya atfen "Amcazade" sıfatları ile anılan Hüseyin Paşa, sırası ile Şehrizor Valiliği, Çardak Muhafızlığı, Seddülbahir Muhafızlığı, Sadaret Kaymakamlığı, Kaptan-ı Deryalık, Sakız Muhafızlığı, Karaman Valiliği ve Belgrad Muhafızlığı görevlerinde bulunduktan sonra 1697-1702 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır.⁶¹² Sadareti döneminde önemli birçok siyasî, sosyal, askerî ve ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar arasından en önemlisi büyük bir toprak kaybına neden olan Karlofça Antlaşması'dır. Anlaşma büyük bir toprak kaybına neden olmuşsa da, 16 yıl süren ve devleti her yönüyle yıpratılan bir savaşı, bitirdiği için döneminde bazı aydın ve ileri gelenlerince olumlu karşılanmıştır.⁶¹³

Amcazade Hüseyin Paşa, kendi adıyla anılan külliyesini sadareti döneminde (1697-1702) inşa ettirmiştir.⁶¹⁴ 1700 tarihli vakfiye suretinden külliye inşaatının bitmek üzere olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹⁵ Külliye'nin mimarı bilinmemekle birlikte bazı kaynaklarda dönemin baş mimarı olması nedeniyle Mimar İbrahim Ağa'ya atfedilmektedir.⁶¹⁶

⁶⁰⁹ At takımları, araba koşumlarıyla deri ve meşinden muhtelif eşya yapılan ve satılan yer. PAKALIN, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C III. , İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 125

⁶¹⁰ GÖNCÜOĞLU, S. F. (2013). İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt. İstanbul'un Kitabı, Fatih I, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, s.62-63

⁶¹¹ DOĞAN, K. (2007). a.g.e. s.389

⁶¹² ÖZKAN, S.H. (2011). Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Kütüphaneleri İçerisindeki Yeri. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler II, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, İstanbul, 739-752. s.741

⁶¹³ YILDIZ, M. (2011). Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı, Vakıflar Dergisi, Yıl: 73, Sayı: 35, Ankara, 81-106. s.83

⁶¹⁴ AYVERDİ, E.H. (1959). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt II, 792-799. s.794

⁶¹⁵ YÜCEL, E. (1969). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. Vakıflar Dergisi, Sayı: 8, 249-266. s.253

⁶¹⁶ KUMBARACILAR, İ. (1937). Türk Mimarları. Arkitekt, Sayı 2, İstanbul. s. 60.; AYDIN, Ş. (1991). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt III, 9-10. s.9

Külliye ilk inşa edildiğinde medrese, derslane-mescit, kütüphane, sıbyan mektebi, sebil ve dört dükkândan oluşan bir programa sahipken, 1702'de vefat eden bani Amcazade Hüseyin Paşa'nın külliye içine defnedilmesiyle birlikte burada zamanla üç ayrı hazire oluşmuştur. 1739 yılında da Şeyhülislam Mustafa Efendi tarafından külliye bir çeşme eklenmiştir.⁶¹⁷

Külliye'nin 1718, 1755, 1872 ve 1896 yıllarında yangın ve deprem gibi afetler neticesinde hasarlar gördüğü ve bu yüzden tamir edildiği bilinmektedir.⁶¹⁸ I. Dünya Savaşı sırasında terk edilen külliye 1940 yılında E. Hakkı Ayverdi tarafından kısmi bir onarım yapılmıştır. Son olarak VGM tarafından 1957-1966 yıllarında kapsamlı restore edilmiş, bazı değişikliklerle bir müze binası haline getirilmiştir.⁶¹⁹ Günümüzde Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi olarak işlevlendirilmiş olan külliye restorasyona alınacağı gerekçesiyle kapalı tutulmaktadır.

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, geometrisi bozuk olmakla birlikte yaklaşık kare planlı bir arsa üzerinde inşa edilmiştir. Külliye'yi oluşturan unsurlar, düz bir topografya sahip arsanın kenarlarına herhangi bir geometrik veya simetrik kaygı gözetmeksizin sıralandırılmıştır.

Külliye'nin girişi Macar Kardeşler Caddesine bakan doğu cephesinin merkezindedir. Bir kolu kısa U plan şemasına sahip revaklı medrese, külliye avlusunu 11 hücresiyle batı yönünden tamamen, dört hücresiyle kuzeyden yarısını, güneyden ise iki hücreyle bir kısmını kuşatmaktadır. Kuzey kanadının önünde medreseye bitişik vaziyette kare planlı, fevkani kütüphane yapısı yer almaktadır. Medrese hücrelerinden bağımsız olarak tasarlanmış olan sekizgen planlı derslane ise külliye'nin güney kenarının yaklaşık ortasında konumlandırılmıştır. Üç yönden revaklarla çevrelenmiş olan derslanenin kuzeydoğusunda, iki kemerli bir revakla derslane revaklarına eklenen sebil yer almaktadır. Çeyrek daire şeklinde doğu cephesine taşırılan sebilin kuzeyinde kare planlı küçük hazire, güneyinde yine kare planlı büyük hazire bulunmaktadır. Derslane ile büyük hazire arasında kalan dar ve uzun alan da yine ayrı bir hazire olarak değerlendirilmiştir. Kare planlı iki birimden oluşan dikdörtgen plan şemasına sahip sıbyan mektebi, külliye'nin kuzey doğusunda, doğudaki Macar Kardeşler Caddesine cephe veren dikdörtgen planlı dört dükkânın üzerinde fevkani olarak yer almaktadır.

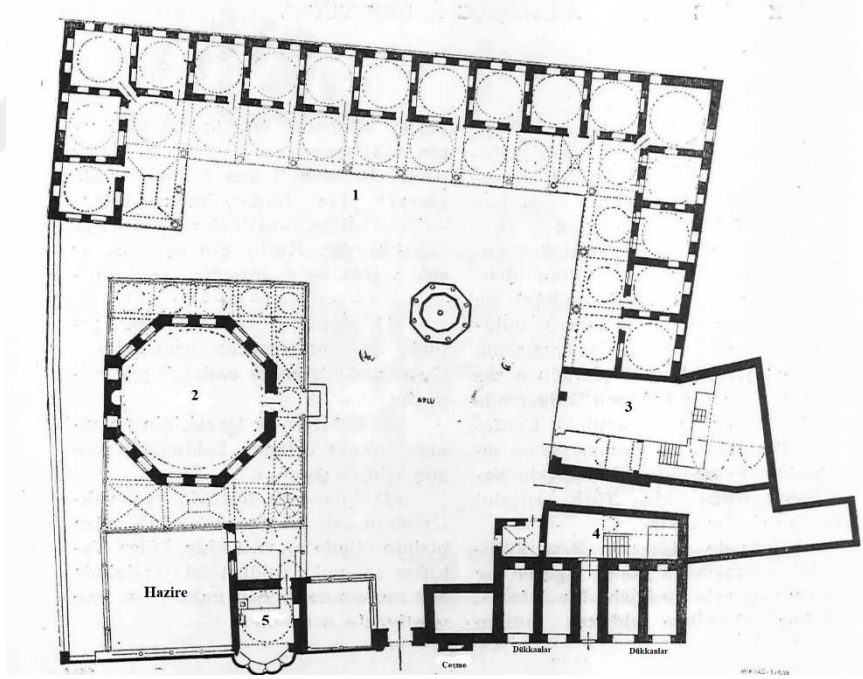
⁶¹⁷ ÇOBANOĞLU, A.V. (1993). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt I, 236-239. s.236

⁶¹⁸ AYDIN, Ş. (1991). a.g.m. s.9

⁶¹⁹ YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.255

Külliye unsurlarının arsa kenarlarına yerleştirilmesiyle ortada geniş bir ortak avlu elde edilmiştir. Avlunun şadırvanı ise merkezden medrese odalarına doğru kaymış vaziyette konumlandırılmıştır.

Zaman içerisinde yapılan istimlak çalışmaları sonucu etrafı açılan ve kent dokusu içinde iyice algılanabilir hale gelen Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi,⁶²⁰ dış kütle biçimlenişi ve cephe düzenlemesiyle XVIII. Yy İstanbul'una karakter kazandıran bir mimari kompozisyonudur.⁶²¹ Merkezinde kesme küfeki taştan, hafif dışa taşkın kitabeli ve yuvarlak kemerli bir taç kapısı bulunan doğu cephesinin sol tarafında, çeşme ile dört dükkândan oluşan alt yapısıyla birlikte fevkani sıbyan mektebi yer almaktadır. Dükkânlar ve mektep simetrik bir cephe tasarımına sahiptir. Taç kapının sol tarafında ise üç ayrı hazirenin farklı yüksekliğe sahi kademeli cepheleri, mermerden sivri kemerli ve madeni şebekeli düzenlemeleriyle dikkat çeker. Sebül, dönem özelliği olarak iki hazire arasında cepheye yerleştirilmiştir (Plan 7.24).

Plan 7.24 Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Yücel, E. 1966).

1- Medrese, 2- Dershane-Mescit, 3- Kütüphane, 4- Sıbyan Mektebi, 5- Sebül.

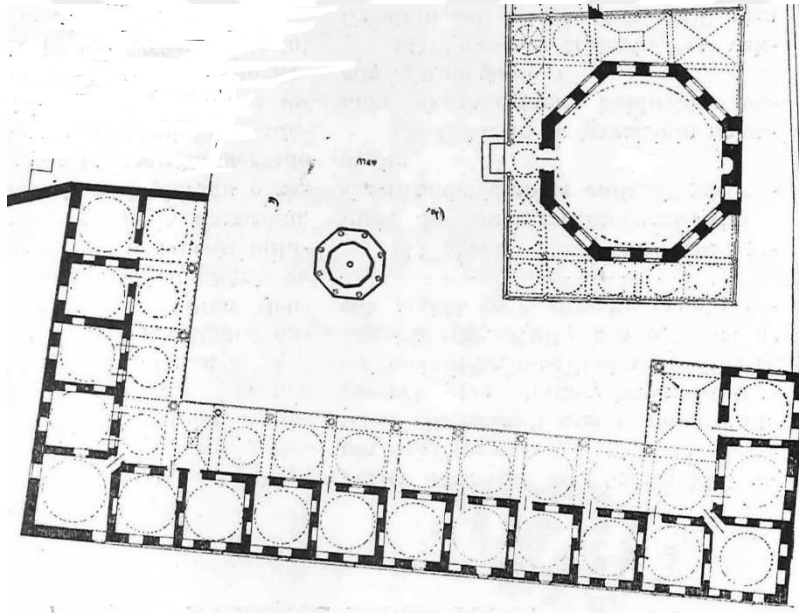
⁶²⁰ YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.255

⁶²¹ KUBAN, D.(1994). a.g.e. s.389

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Külliye'nin hem fiziki hem de işlevsel açıdan hâkim unsuru sekizgen planlı, kubbeli dershane-mescidiyle birlikte asimetrik U plan şemasına sahip medrese yapısıdır. Düzgün bir plana sahip olmayan külliye avlusunun batısında yer alan revaklı medrese, arsa koşullarına bağlı klasik U medrese şemasının derforme edilmesi sonucu, bir kolu kısa kalacak şekilde tasarlanmıştır. Klasik U medrese şemasının arsanın koşullarına uydurulması sonucu ortaya çıkan bu örnek, U medrese plan şemasının kendi içinde XVIII. Yüzyıla özgü farklı bir çözümdür.⁶²² Vakfiyesinde 16 hücreli olarak bahsedilen medresede toplam 17 hacim bulunmaktadır.⁶²³ Bunların dördü kuzey kolunda, ikisi güney kolunda, on bir tanesi batı kenarındadır. Kare planlı hücrelerin tamamı kubbelidir (Plan 7.25).

Plan 7.25 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Planı (Yücel, E. 1966).

Kolları eşit olmayan U planlı medresenin yan ve arka beden duvarları bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla ve derz dolgulu almaşık duvar örgüsüne ve tek katlı pencere düzenine sahiptir. Hücrelerin üzerini örten kubbeler kurşun kaplıdır. Kubbelerin gerisinde yer alan bacalar çokgen formlu ve kubbemsi külahla örtülüdür.

⁶²² KÖŞKLÜ, Z. (2002). a.g.m. s.252?

⁶²³ YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.262' de Erdem Yücel, kuzeybatı köşedeki hacmin açık olduğunu ve bunun bir öğrenci hücresi olamayabileceğini söylemiştir.

Revaklar önde on üç mermer sütundan birbirine, geride ise medrese duvarına atılan yuvarlak kemerli birimler halinde hücrelerin önünde sıralanmışlardır. Revak birimlerinden güney kolun ucundaki ile uzun kolun kuzey köşe revakının yanındaki birim aynalı tonozla, diğerleri kubbe ile örtülüdür. Revak cephesi ve kemerler kesme küfeki taş örgülüdür. Avluya bakan kemerlerin kilit taşları üzerine içinde Süleyman mührü motifi bulunan bir rozet, atlamalı olarak yerleştirilmiştir. Kemerleri taşıyan sütunlar beyaz mermerden olup baklava dilimi desenli başlıklara sahiptir. Uzun revakın ortasında ise bir kuş evi yer almaktadır (Şekil 7.70).

Şekil 7.70 Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019)

Medresenin avlu revakları 4,50 m derinliğinde, zemini altıgen formlu tuğla döşelidir. Kemerler hariç bütün kubbe-tonoz, pandantif ve hücre duvarları sıvalı, beyaz boyalıdır. Diyagonal girişli köşe hücreleri hariç bütün öğrenci hücrelerinin revaklara açılan dikdörtgen açıklıklı, taş söveli birer penceresi bulunmaktadır (Şekil 7.71).

Şekil 7.71 Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi Revakları (Özyürek, K. 2019)

Öğrenci hücrelerinin girişleri kesme küfeki taştan dikdörtgen formlu basık kemer açıklıklıdır. Öğrenci hücreleri birbirinden farklı ebatlarda (3,70 x 3,75, 3,90 x 4,00, 3,86 x 4,03 m gibi) kubbeli iç hacimlere sahiptir. Kubbe geçileri pandantiflerle sağlanmıştır. Bütün yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Hücrelerin bazılarında kapatılmış olmakla birlikte Dışarıya dönük duvarlarında yuvarlak kemerli nişler içinde dikdörtgen birer pencere ile yuvarlak kemerli ocak nişleri yan duvarlarında ise yuvarlak kemerli dolap nişleri bulunmaktadır (Şekil 7.72).

Şekil 7.72 Amcazede Hüseyin Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi Örnekleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin kubbeli ve sekizgen gövdeli bağımsız dershanesi, güney yüzü hariç etrafını bütünüyle saran ve plan şemasını dikdörtgene çeviren revak düzenlemesiyle özgün bir örnektir. Aynı zamanda bir mescit işlevi de gören derslane, medreseden bağımsız üstelik herhangi bir simetrik veya aksenal bağ kurulmadan, kible eksenine dik bir şekilde, külliye avlusunun güneyinde konumlandırılmıştır.

Oldukça anıtsal bir dış kütleyle sahip yapı revakıyla birlikte külliye avlusuna hâkim unsurdur. Düzgün kesme küfeki taştan inşa edilmiş poligonal gövdenin üzerini 11 m çapında kurşun kaplı, kasnaksız bir kubbe örtmektedir. İki katlı pencere düzeninde giriş cephesi hariç her yüzünde dörder penceresi bulunmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, mermer sövelidir. Üstlerinde ise sağır yuvarlak kemerler bulunmaktadır. Revak çatı seviyesinin üzerinde yer alan üst pencereler ise sivri kemerli, alçı revzenlidir.

Derslane-mescit yapısını çevreleyen revak düzenlemesi yapıyı mihrap cephesi hariç bütünüyle U düzeninde kuşatmaktadır. Revak düzenlemesinin strüktür esasını, üç yönde kenarlara dizilen 18, sekizgenin kareye tamamlandığı köşelere yerleştirilen dört mermer sütun ile bunlardan birbirlerine ve derslane beden duvarlarına atılan sivri kemerler oluşturur. Sütunlardan beden duvarlarına atılan kemerlerden köşeler denk

gelenler konsollara oturtulmuştur. Revak birimlerinden giriş revakının sağındaki bir solundaki iki birim ile revakın doğu kolu ucundaki birim çapraz tonoz, bunun hemen gerisindeki birim aynalı tonozludur. Dikdörtgen planlı revakın sekizgen gövdeli yapıya intibakı sırasında köşelerde ortaya çıkan üçgen alanlar yarım kubbelerle kapatılmıştır. Diğer bütün birimlerinin üzeri ise kubbeyle örtülüdür. Basık kubbe ve tonozlardan oluşan bu üst örtü biçimlenişi dışarıya üstten, üç yönde avlu yönünde eğimli düz bir çatı şeklinde yansıtılmıştır. Revakın doğu kolunun güneyindeki iki birim öndeki büyük hazirenin revakına bağlanmış, birimin sütunları arasına madeni şebekeler yerleştirilmiş ve burada büyük hazireye cephe oluşturulmuştur. Hazireye giriş bu sütunlar arasındadır. Dershane revakının doğu kolunun kuzeyindeki iki revak ise öndeki sebilin revakına eklenmiş ve bu yönde dershane-mescit revakı ve hazire-sebil ikilisi arasında organik bir bağ kurulmuştur (Şekil 7.73).

Şekil 7.73 Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı (Özyürek, K. 2019)

Revak cephesi ve kemerleri kesme küfeki taştan yapılmıştır. Sütunlar beyaz mermerden olup üç tanesi baklava dilimi motifli, diğerleri mukarnaslı başlıklara sahiptir. Sütunlar arasında kesme taş korkuluklar bulunmaktadır. Sütun aralığı ve kemer açıklığı diğerlerinden daha dar olan giriş revakı kuzey yönünde, mihrap eksenini üzerindedir. Revak kubbelerinin yüzeyinde XVII. yüzyıla ait kırmızı zemin üzerine beyaz Rumilerden oluşan kalem işi süsleme kompozisyonları ile daha geç dönemlere ait kalem işleri tespit edilmiştir.⁶²⁴

Dershanenin girişi mermerden olup, hafif dışa taşkın, dikdörtgen çerçeveli bir portal şeklindedir. Yuvarlak kemerli bir giriş açıklığına sahip portalin üzerinde bir sıra

⁶²⁴ YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.256

mukarnas dizisi ile lotus ve palmetlerden oluşan bir tepelik bulunmaktadır. Başlangıç seviyesinde mukarnaslı frizler bulunan yuvarlak kemerin kilit taşı üzerinde iç içe geçmiş üçgenlerden oluşan Süleyman mührü motifli bir rozet, kemerin üzerinde ise 1700 tarihli, celi sülüs yazılı inşa kitabesi yer almaktadır. Kemerin köşelikleri ise Rumilerden oluşan bitkisel bir süslemeyle bezelidir. Girişin iki yanında ayrıca mihrabiye formunda nişler bulunmaktadır.⁶²⁵

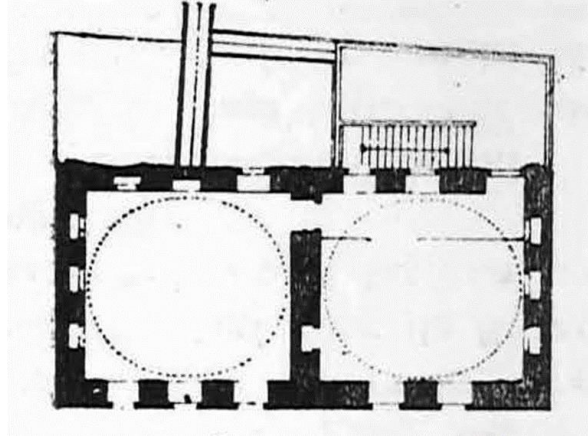
Dershane-mescidin iç mekânı cepheler açılan toplam 28 penceresiyle oldukça aydınlık ve ferahdır. Sekizgen beden duvarlarına doğrudan oturan kubbeye geçişler mukarnas dolgulu küçük pandantiflerle sağlanmıştır. Kalemîşi süslemelerle bezeli kubbenin eteğini alçı bir silme kuşak dolanmaktadır. Kubbenin merkezine, siyah zemin üzerine girift bir sülüs yazı ile ihlâs suresi ve besmele yazılmıştır. Bunun dışında kalan kubbenin iç kısmı küçük taşlar halinde kırmızı zeminli beyaz rûmilerden oluşmuş bir bezeme ile süslenmiştir. Ayrıca kubbenin merkezinden çıkan ve güneş ışınlarını andıran on altı çizgiye irili ufaklı elips ve şemse şeklinde madalyonlar yerleştirilmiştir. Sıra halinde birbirini takip eden bu madalyonlar kırmızı zeminli olup, içleri rûmiler, hançer yapraklan, güller ile doldurulmuştur. Alt sıra pencereler üzerinde de aynı motiflerle meydana getirilmiş alınlıklar mevcuttur. Güney cephenin merkezinde yer alan mermer mihrap, mukarnas kavsaralı, yedi kenarlı bir niş şeklindedir. Mihrap nişinin üzerinde bir kitabe yer almaktadır. Dıştan profilli silmelerle çerçevelenmiş mihrap, en üstte kalem işi palmetli bir tepelikle taçlandırılmıştır.⁶²⁶

2) Sıbyan Mektebi

Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi, kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı ve tonozlu dört dükkân ile bir giriş mekânının oluşturduğu bir alt yapı üzerinde, kubbeli iki kare birimden oluşan fevkani bir yapıdır (Plan 7.26). Kare planlı iki birimin üzerini örten kubbeler, almaşık duvar örgülü, oldukça yüksek tutulmuş sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Sekizgen kasnakla, kare alt yapının intibakı neticesinde köşelerde ortaya çıkan üçgen alanları dıştan, almaşık örgülü duvarlarla kasnakların yarısına kadar yükseltiyle kurşun kaplı çatı ile örtülmüş, böylece üst örtü biçimlenişinde bir çeşitlilik elde edilmiştir.

⁶²⁵ YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.256-257

⁶²⁶ YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.257

Plan 7.26 Amcazede Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi Planı (Yücel, E. 1966).

Sıbyan mektebinin girişi, külliye'nin Macar Kardeşler Caddesi'ne bakan cephesinde yuvarlak kemerli ve beşik tonozlu dört dükkânın ortasındadır. Giriş dükkân kemerlerinden daha alçak ve dar yuvarlak kemerli, beşik tonozlu bir geçit şeklindedir. Mektep, kendisine alt yapı teşkil eden dükkânlardan daha geniş tasarlandığından cadde yönünde dışa doğru çıkma yapmaktadır. Dükkânların kemerli cephesi kemer başlangıç seviyesinden itibaren dışa taşırılarak üst kattaki mektep cephesiyle eşitlenmiştir. Kemerler geride kalan taşıyıcılara ise kademeli taş konsollar aracılığıyla oturtulmuştur. Oldukça hareketli ve simetrik bir cephe arz eden zemin katın düzgün kesme taş dokusuna karşılık mektep cephesi, bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla hatıldan oluşan taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Mektebin beş dikdörtgen penceresi, üstlerinde tuğladan sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. İki farklı duvar örgüsüne sahip katların arası geçiş, profilli yatay bir silme ile sağlanmıştır (Şekil 7.74).

Şekil 7.74 Amcazede Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin diğer cepheleri birbirinden farklı malzeme ve cephe düzenlemelerine sahiptir. Mektebin külliye dışına bakan kuzey beden duvarları, doğu cephesinde olduğu gibi, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir ve sağırdır. Külliye avlusuna dönük güney duvarı bütünüyle düzgün kesme taş ile örülmüştür. Cephe taş konsollar vasıtasıyla dışa çıkma yapan güney duvarı karşıtı sağırdır ancak üzerinde farklı olarak iki adet kuş evi bulunmaktadır. Batı cephenin güneyi kesme taştan olup hafif dışa taşkındır. Bu noktada alt kat duvarlarına konsollarla geçiş sağlamıştır. Cephenin kalan kısımları ise yine almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Cepheye kuzeydeki birime açılan iki, güneyindeki birime açılan bir pencere dikdörtgen açıklı, madeni parmaklıklıdır. Pencereilerin üzerinde tuğladan sağır kemerler yer almaktadır (Şekil 7.75).

Şekil 7.75 Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi Güneybatı Köşesi (Özyürek, K. 2019).

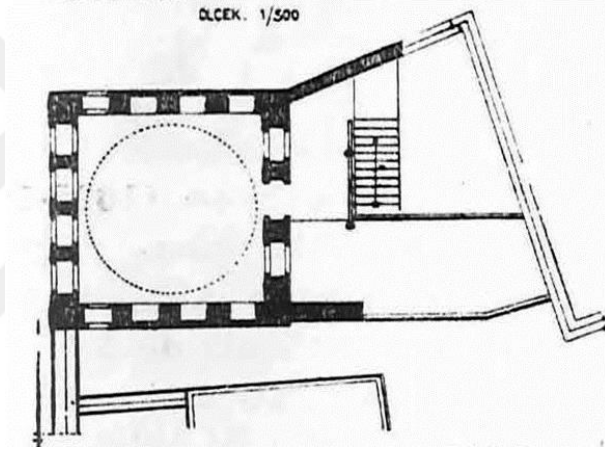
Girişi öndeki dört dükkân arasında yer alan yuvarlak kemerli ve tonozlu koridor, yine yuvarlak bir kemerle arkadaki bahçeye geçit verir. Etrafı duvarlarla çevrili bahçenin zemini taşlıktır. Geçidin sağında, altında bir hela bulunan 18 basamaklı merdivenle mektebin giriş mekânı veya sofası niteliğindeki kuzey birimine çıkılır. Mekânın girişi kesme taştan söveli ve basık kemerlidir. Zemini girişten 1 m sonra 30 cm yükselen sofa, doğu ve batı duvarlarındaki ikişer pencere ile aydınlanmaktadır. Kuzey duvarında üç, bir niş bulunmaktadır. Nişler mermer sövelidir. Güneydeki derslane mekânına mermer söveli ve lentolu bir kapıyla girilir. Derslane doğuda üç, batıda bir pencere ile aydınlanmaktadır. Batı duvarında bir de ocak nişi bulunmaktadır. Güney duvarında ise mermer söveli üç tane dolap nişi yer almaktadır. Kuzeydeki ortak duvar

üzerine işlenmiş iki vav'dan oluşan bir kompozisyon 19. Yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁶²⁷

Kütüphane:

Amcazede Hüseyin Paşa Kütüphanesi, batı yönünden medresenin kuzey koluna bitişik vaziyette, yamuk planlı bir bahçe içinde güney yönünden külliye avlusuna cephe verecek şekilde konumlandırılmıştır. Sağında yuvarlak kemerli bir girişi olan bahçe duvarı, doğu yönünde sıbyan mektebinin bahçe duvarıyla bütünleşiktir.

Kütüphane, bir alt kat üzerinde inşa edilmiş, kuzeyinde üç kemerli bir giriş revakı bulunan, üzeri sekizgen kasnaklı kubbeye örtülü kare planlı bir yapıdır. Fevkani yapının giriş revakının önünde tek kollu bir merdiven yer almaktadır (Plan 7.27).

Plan 7.27 Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi Planı (Yücel, E. 1966).

Kütüphane dış kütle biçimlenişi açısından oldukça ahenkli bir tasarıma sahiptir. Dış mimarisinin oluşturan unsurların birbirine oranı, dengeli ve uyumludur. Yapı bünyesinde, külliye diğer yapılarına hâkim olan klasik üslup özelliklerinden farklı olarak, ampir-rokoko karışımı özellikler barındırmaktadır. Bu durum yapının külliye geçirdiği yangın, deprem gibi felaketlerden en çok zarar gören kısmı olduğu ve büyük bir kısmı yıkıldığı için eski beden duvarlarından yararlanılarak yeniden inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Giriş kapısı üzerinde yer alan tamir kitabesinden ve üslup özelliklerinden anlaşıldığı gibi yapı, 1755 depreminden sonra Amcazade

⁶²⁷ ÇOBANOĞLU, A.V. (1993). a.g.m. s.238

Hüseyin Paşa'nın kızı Rahime Hanım tarafından ampir ve rokoko karşımı bir üslupta tamir edilmiştir.⁶²⁸

Yapının külliye avlusuna bakan güney cephesi, yan cephelerin köşelerini de dönecek şekilde bütünüyle kesme taştan inşa edilmiştir. Diğer üç cephe ve kubbe kasnağı bir sıra düzgün kesme taş, iki sıra tuğladan almaşık örgülüdür. Kare hacmin merkezini örten kubbesi sekizgen bir kasnağa oturmaktadır ve üzeri kurşun kaplıdır. Kubbenin köşesinde yer alan pandantiflerin üzerini örten iki yana eğimli, kurşun kaplı çatılar yer almaktadır. Duvarlar üstte kademeli yerleştirilmiş üç sıra tuğla bir saçakla sınırlanmıştır.

Külliyeye dönük güney cephesinin su maksemi olduğu düşünülen zemin katında kenarları silmelerle dönülmüş yuvarlak kemeri bir kapı, kapının solunda yine yuvarlak kemerli küçük bir niş yer almaktadır.⁶²⁹ Üstte ise tek sıra halinde dört adet dikdörtgen pencere dizisi bulunan cephe, ortada pencerelerin üzerinde birer yuvarlak kemer oluşturacak şekilde, üç kademeli bir silme kuşakla bir miktar dışa taşırılmıştır (Şekil 7.76).

Şekil 7.76 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Güney Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Kütüphanenin doğu ve batı cephelerinin güney taraflarında birer pencere bulunmaktadır. Batı cephesindeki pencere tuğladan sivri kemerli bir niş içindedir. Kuzeyde ise baklava dilimi başlıkları olan iki sütunun taşıdığı, üç kemerli düz tavanlı bir giriş revakı yer almaktadır. Revak kemerleri tuğla örgülüdür. Kütüphanenin revak

⁶²⁸ AYVERDİ, E.H. (1959). a.g.m. s.796; YÜCEL, E. (1969). a.g.m. s.258

⁶²⁹ ÖNGE, Y. ve YÜCEL, E. (1966). "Amca Hüseyin Paşa Külliyesi (Saraçhanebaşı)" Arkitekt, Sayı XXXV, İstanbul, 184-186. s.185

gerisindeki cephesinin merkezinde girişi, girişin iki yanında birer pencere bulunmaktadır (Şekil 7.77).

Şekil 7.77 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019)

Kütüphanenin kubbeli hacmi 6,50 x 6,50 m ölçülerindedir. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Zemini altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Girişin iki yanındaki iki pencereden başka avluya bakan güney duvarında dört, yan duvarlarında birer pencere bulunmaktadır. Toplam sekiz pencereden ışık alan mekân oldukça aydınlıktır. Pencere kenarları profilli mermer sövelidir. Kubbe ve duvar yüzeyleri sıvalı olan kütüphanenin, doğu ve batı duvarlarında üçer tane dikdörtgen niş bulunmaktadır. Nişlerin kenarları sövesizdir (Şekil 7.78, Şekil 7.79).

Şekil 7.78 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Güney Duvarı (Özyürek, K. 2019)

Şekil 7.79 Amcazade Külliyesi Kütüphanesi Doğu ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019)

Değerlendirme:

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, XVI. Yüzyıl sonlarında değişen külliye anlayışına bağlı olarak başlayan ve XVII. yüzyılda yaygınlaşan küçük külliyeler ya da medrese merkezli külliyeler olarak nitelendirilen külliye şemasının, XVIII. Yüzyılda inşa edilen ilk örneğidir.⁶³⁰ Külliye Barok üslubun etkili olmaya başladığı bir dönemde inşa edilmiş olmasına rağmen, genel olarak klasik normlara bağlı kalınarak tasarlanmıştır.⁶³¹ Ancak tasarımda arazi koşullarının sınırlayıcılığına karşı uygulanan, döneme özgü bazı uygulamalar da karşımıza çıkmaktadır.

Külliye'nin hem fiziki hem de işlevsel açıdan hâkim unsuru sekizgen planlı, kubbeli derslane-mescidiyle birlikte asimetrik U plan şemasına sahip medrese yapısıdır. Düzgün bir plana sahip olmayan külliye avlusunun batısında yer alan revaklı medrese, arsa koşullarına bağlı klasik U medrese şemasının derforme edilmesi sonucu, bir kolu kısa kalacak şekilde tasarlanmıştır. Klasik U medrese şemasının arsanın koşullarına uydurulması sonucu ortaya çıkan bu örnek, U medrese plan şemasının kendi içinde XVIII. Yüzyıla özgü farklı bir çözümdür.⁶³²

Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi dış kütle biçimlenişi açısından alt yapısıyla birlikte dikdörtgen planlı, üst katı cadde yönünde çıkma yapmış iki katlı bir konut tipindedir. Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesinin sıbyan mektebi, geleneğe uygun olarak külliye'nin çevre yerleşim dokusuna yakın köşesinde konumlandırılmıştır. Fiziki olarak külliye'nin bir parçası olmasına karşın çevreyle kurduğu ilişki daha güçlüdür. Alt yapısını oluşturan dört dükkânın ortasından öndeki caddeye doğrudan bağlanması,

⁶³⁰ KÖŞKLÜ, Z. (2002). XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 162-168, s.162

⁶³¹ AYDIN, Ş. (1991). a.g.m. s.9

⁶³² KÖŞKLÜ, Z. (2002). a.g.m. s.252?

geride kendine ait bir avlu düzenlemesine sahip olması çevre dokuyla kurulmak istenen bağın sonucudur. Öte yandan külliyeinin yetişkinlere mahsus diğer bileşenlerinden koparılarak bir bakıma külliyeinden tecrit edilmesi, yetişkin ve çocuk ortamlarının birlerine olası rahatsızlıklarını engellemeye yöneliktir.

Külliyeinin kütüphanesi ise kubbeli tek hacmi ve önündeki giriş revakıyla basit planlı bir yapıdır. Mektep yapısı gibi işlevine uygun olarak zeminden yükseltilmiş dolayısıyla gürültü ve rutubet gibi istenmeyen olumsuzluklardan izole edilmiştir.

7.11 Feyzullah Efendi Külliyesi

Feyzullah Efendi Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi İskender Paşa-Sofular Mahallesi'ndedir. Külliye, Macar Kardeşler Caddesi ile Feyzullah Efendi ve Ali Emiri Efendi sokaklarının kesiştiği yapı adası üzerinde yer almaktadır.

Külliye, Sultan II. Mustafa döneminin (1695–1703) ünlü şeyhülislamı Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi tarafından yaptırılmıştır. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, IV. Mehmed döneminde Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmed'e hocalık yaptıktan sonra bir süre Rumeli Kazaskerliği, 17 gün de Şeyhülislamlık yapmıştır. Çıkan bir isyanla azledilen Feyzullah Efendi, öğrencisi II. Mustafa'nın tahta geçmesinin ardından tekrar şeyhülislam tayin edilmiştir (1695). Şeyhülislam Feyzullah Efendi, sekiz aydan fazla süre bu makamda kalmış, bu süre boyunca birçok siyasi çekişmenin tarafı olmuş ve icraatlarıyla tepki toplamıştır. Ailesini sürekli kayırmış, önemli mevkilere getirmiştir. En sonunda oğlu Fethullah Efendi'ye Şeyhülislam payesi vererek kendisine veliaht ilan etmesi, ulemanın bile tepkisini çekmiştir. Nihayet kendisine karşı olanların başlattığı Edirne Vakası (1703) sonrası azledilmiş, III. Ahmed'in tahta çıkmasından sonra da Paşmakçızade Ali Efendi'nin fetvasıyla idam edilmiştir.⁶³³

Külliye, kitabesine göre 1700-1701 tarihinde inşa edilmiştir.⁶³⁴ XX. yüzyıl başlarına harap bir durumda bulunan külliyenin yıkılması düşünülmüş, ancak İstanbul Muhibleri Cemiyeti'nin teşebbüsü ve Evkaf Nâzırı Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin gayretleriyle onarılarak yok olmaktan kurtarılmıştır (1916). Ardından kütüphanesinde bulunan 2189 yazma esere ek olarak Ali Emîrî'nin bağışladığı 16.000 kitapla birlikte, Fatih Millet Kütüphanesi'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde de Millet Kütüphanesi adıyla aynı hizmeti sürdürmektedir.⁶³⁵

Külliyenin mimarı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Külliye dönemin baş mimarı olarak geçen Kayserili Mehmet Ağa'nın inşa etmiş olabileceği düşünülmektedir.⁶³⁶ Vakfiyesine göre medrese olarak inşa edilen yapı topluluğunun programında medrese, mescit-dershane, kütüphane, iki çeşme, şadırvan ve bir mektep

⁶³³ KOÇU, R. E. (1958). "Feyzullah Efendi (Erzurumlu Seyyid)", İstanbul Ansiklopedisi (Koçu, R. E.), Tan Matbaası, İstanbul. s. 5739, 5740

⁶³⁴ YÜCEL, E. (1958). Feyzullah Efendi Medresesi ve Kütüphanesi ve Fatih Millet Kütüphanesi. İstanbul Ansiklopedisi(Koçu, R. E.), C 10, 5741-5743, İstanbul. s.5741

⁶³⁵ ULUÇAM, A. (1995). Feyzullah Efendi Medresesi. TDVİA, Cilt XII, 528-529. s.528

⁶³⁶ AHUNBAY, Z. (1994). Feyzullah Efendi Medresesi. DBİA, Cilt III, 308-309. S.308

yer almaktadır.⁶³⁷ Söz konusu yapılardan mektep günümüze ulaşamamıştır. Mektep yapısının 1912 yılında Macar Kardeşler Caddesi'nin açılması sırasında ortadan kaldırılmış olabileceği düşünülmektedir.⁶³⁸ Külliyyede, 1891, 1911, 1913, 1915 ve 1916 yıllarında onarımlar yapılmıştır. 1911'deki onarımda medresenin suyolları, 1913'te kütüphanenin kurşunları, 1916'da ise kalem işleri de yenilenmiştir. 17 Ağustos 1999 depreminde ağır hasar gören külliyyenin en son restorasyonu 2008 yılında tamamlanmıştır.⁶³⁹

Feyzullah Efendi Külliyesi, Fatih'i Edirnekapı ve Beyazıt'a bağlayan kuzey-güney doğrultulu Macar Kardeşler Caddesi'nin üzerinde, caddeye batı yönünden bağlanan Ali Emiri Sokağı ile Feyzullah Efendi Sokağı'nın arasında kalan dikdörtgen arsa üzerinde kurulmuştur.

Külliyyenin üzerinde yer aldığı bölge batı yönünde belirgin bir eğime sahiptir. Külliye yerleşim düzeninde fonksiyonel yapılar dikdörtgen konturlara sahip arsanın sınırlarına karşılıklı olarak yerleştirilmiş ve yapılar avlu duvarlarıyla birbirine bağlanarak bir külliye bütünlüğü oluşturulmuştur. Arsanın batısında L Plan şemasıyla medrese yer almaktadır. Medresenin uzun kolu kuzeybatı köşeden başlayarak külliyyenin batı sınırını teşkil etmektedir. Külliyyenin Macar Kardeşler Caddesine bakan batı sınırına ise Dershane-mescit ile kütüphane yapıları aralarındaki dikdörtgen planlı bir ara mekânın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Caddeye paralel konumlandırılmış olan kare plan şemasına sahip kubbeli yapılardan güneydeki dershane-mescit, kuzeyde olanı ise kütüphanedir (Plan 7.28).

Kütüphanenin Feyzullah Efendi Sokağı'na bakan kuzey cephesi, kütüphane ve medrese kütleleri arasında uzanan harpuştalı külliye duvarıyla birlikte tamamen muntazam kesme taştandır. Cephede biri büyük diğeri küçük iki çeşme yer almaktadır. Külliyyenin ana giriş kapısı, iki pencere açıklığı arasında avlu duvarının merkezindedir. Giriş kesme taştan olup, avlu duvarından yüksek ve dışa taşkın vaziyettedir. Etrafı üstte kum saati bulunan yuvarlak bir silmeyle çerçevelenmiş olan portalin basık kemerli bir açıklığı, madeni bir kapısı bulunmaktadır. Basık kemerin üzerinde dört satırlık bir kitabe yer almaktadır. Kitabenin iki yanına ve kemer kilit taşına birer

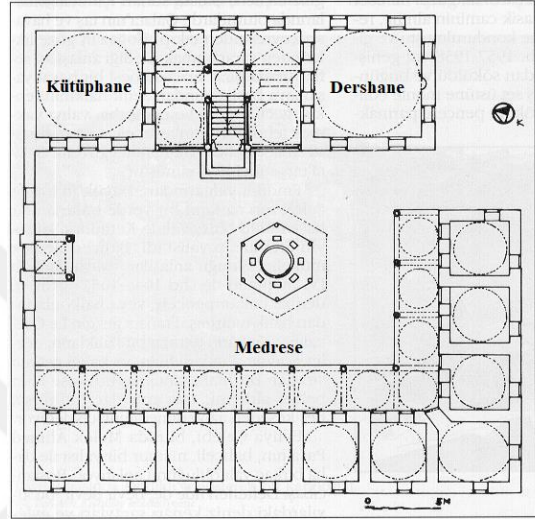
⁶³⁷ KÖŞKLÜ, Z. (2014). İstanbul Feyzullah Efendi Medresesi ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisindeki Yeri, Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu, Tebliğler, 2014, Erzurum. S 221-228. S 221

⁶³⁸ AHUNBAY, Z. (1994). a.g.m. s.308

⁶³⁹ KÖŞKLÜ, Z.(2014). a.g.m. s.222

gölbezek yerleştirilmiştir. Cephe de ayrıca ikisi kütüphane kasnağında, birisi medrese duvarında olmak üzere üç kuşevi bulunmaktadır.

Külliyenin taç kapısının gerisinde önde iki sütuna geride duvara dayanan kemerlerle üç yöne açılan, çapraz tonoz örtülü bir giriş revakı yer almaktadır. Avlunun merkezinde, girişin aksında altıgen bir platform üzerinde altı sütun tarafından taşınan, piramidal ahşap çatılı bir şadırvan bulunmaktadır.

Plan 7.28 Fezzullah Efendi Külliyesi Vaziyet Planı (Ahunbay, Z. 1994).

Külliy Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Külliyeye, bütünüyle temel işlevi eğitim olan fonksiyonel yapılardan oluşmaktadır. Külliye'nin ana yapısı olan medrese, 10 öğrenci hücrelerinden müteşekkil L şeklinde revaklı bir kütle ile kare planlı, kubbeli bir dersane hacminden oluşmaktadır.

Medrese hücreleri, uzun aksı kible yönünde uzanan avlunun güneydoğu köşesinde L şeklinde sıralanmıştır. L'nin aynı zamanda külliye'nin batı sınırını teşkil eden uzun kolu üzerinde, köşe hücresiyle birlikte yedi hücre bulunmaktadır. Kısa olan güney kolu üzerinde ise üç hücre yer almaktadır. Hücrelerin önünde yine L şeklinde sıralanmış revak birimleri bulunmaktadır. Revaklar öğrenci hücrelerinden daha dar tutulmuşlardır. Revak dizisi bu yüzden hücre sayısından bir fazla olarak 11 birimden oluşmaktadır.

Medresenin külliye dışına bakan batı, güney ve güney kolun doğuya bakan beden duvarları alt seviyelerde düzgün olmayan kesme taştan, pencere üst seviyelerinden

yukarıda ise iki sıra tuğla, bir sıra muntazam olmayan kesme taştan, taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle özensiz bir düzende örülmüştür. Batı cephesinde tek sıra halinde yedi, güney cephesinde dört, kısa kolun doğu cephesinde bir pencere bulunmaktadır. Pencere tuğladan örülmüş sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı olup, taş söveli ve madeni şebekelidirler. Kısa kolun doğuya bakan cephesindeki tek pencerede diğerlerinden farklı olarak hafifletme kemeri bulunmamaktadır. Bu yönlerdeki cepheleri iki sıralı bir kirpi saçak sonlandırmaktadır. Ocak bacalarının tuğla gövdeleri kare kesitlidir, kubbemsi külahları vardır. Kubbelere kurşun kaplıdır (Şekil 7.80).

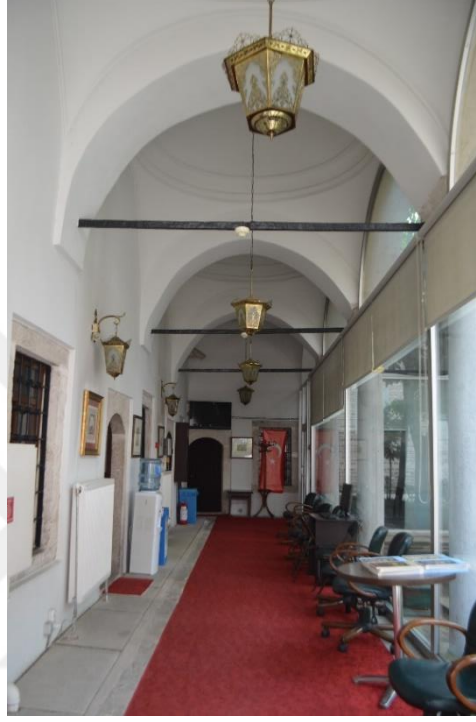
Şekil 7.80 Feyzullah Efendi Medresesi Güney ve Doğu Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin Feyzullah Efendi Sokağı'na dönük duvarı ile avluya bakan revak cepheleri muntazam kesme taştandır. Revak kemerleri sivri kemer formunda olup önde baklava dilimi desenli başlıkları olan 10 mermer sütuna, geride hücre duvarlarına oturmaktadırlar. Sütunlardan birbirine atılan kemerler kesme küfeki taş, hücre duvarlarına atılanlar ise tuğla örgülüdür. Avluya açılan kemerlerin kilit taşları üzerinde birer rozet yer almaktadır (Şekil 7.81).

Şekil 7.81 Feyzullah Efendi Medresesi Avlu Revak Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Revak kubbeleri içten pandantiflidir. Kubbe ve pandantif yüzeyleri sıvalıdır. Revak açıklıkları camekânla kapatılmıştır. Hücre duvarları sıvalıdır. Köşe hücresi hariç bütün hücrelerin revaka birer penceresi bulunmaktadır. Pencerelem dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve demir parmaklıklılıdır (Şekil 7.82).

Şekil 7.82 Feyzullah Efendi Medresesi Güney Revakı (Özyürek, K. 2019).

Hücrelerin kesme taştan dikdörtgen çerçeveli girişleri, basık kemerlidir. 4 x 4 m ebadında olan hücrelerin üzerini örten kubbeler köşelerde pandantiflere oturmaktadır. Kubbe, pandantif ve duvar yüzeyleri sıvalıdır. Güney kolun ucundaki hücre üç, diğerleri ikişer pencereyle aydınlanmaktadır. Kapı ve pencereler içerden tuğla örgülü yuvarlak boşaltma kemerlidir. Hücrelerin hepsinde birer ocak nişi bulunmaktadır.

Medresenin aynı zamanda mescit işlevi gören dersane hacmi, külliye arsasının doğu sınırında bir set üzerinde dikdörtgen planlı bir sofa düzenlemesi ve kütüphane yapısıyla birlikte tek bir kütle halinde simetrik olarak tasarlanmıştır. Kible ekseninde uzanan bu dikdörtgen kütle, taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Her ikisi de eş kubbeli hacimler olan yapılardan kütüphane sofanın solunda, dersane ise sağındadır. Dersane avluya bakan doğu, caddeye bakan batı ve güney cephelerinde altta Tuğladan hafifletme kemerli, dikdörtgen açıklıklı, söveli ve demir parmaklıklılı iki pencere, üstte sivri kemerli, alçı revzenli üç pencere bulunmaktadır. Batı ve güney

cephelerinin üst köşelerine tuğladan birer kuş evi yerleştirilmiştir. Duvarların üst bitiminde yer alan iki sıralı kirpi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır.

Dershane ve kütüphane yapılarına sofa vazifesi gören düzenleme, kendi içinde simetrik revaklı bir mekân düzenlemesine sahiptir. Bütünü dikdörtgen plan arz eden ara mekân, orta kısmında karşılıklı iki sıra halinde dizilmiş altı bağımsız sütun ve geride duvara bağlı iki payeden oluşan toplan sekiz ayak ile bu ayaklardan birbirine ve duvarlara atılan kemerlerle çapraz eksenlerde üç sahına, toplamda ise dokuz birime bölünmüştür. Mekân, bu sütun ve payelerden birbirlerine, yanlarda ise kütüphane ile dershane duvarlarına atılmış olan kemerlerle de dokuz birime bölünmüştür. Girişin yer aldığı orta sıradaki üç birim sırasıyla çapraz tonoz ve arka arkaya iki farklı çapta kubbe ile örtülüdür. Yan sıralardaki birimler ise birbirlerine simetrik olarak düzenlenmiş ve sırasıyla kubbe, aynalı tonoz ve çapraz tonoz örtülüdürler. Avluya bakan iki kubbeli birim seki şeklinde düzenlenmiştir (Plan 7.28).

Dokuz birimli sofa düzenlemesinin geride Macar Kardeşler Caddesine açılan dikdörtgen açıklıklı üç penceresi bulunmaktadır. Avluya ise üç kemer açıklıklı revak şeklinde açılmaktadır. Avluya açılan üç sivri kemer açıklığı alt seviyede mermer korkulukludur. Kemerlerin üzerinde demir eli böğründelerle desteklenmiş geniş bir ahşap saçak bulunmaktadır. Mekâna giriş orta kemerin altında, basık kemerli bir kapıyla sağlanmıştır. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış kapı kemerinin üzerinde bir kitabe, kitabenin üzerinde ise mukarnas ve palmet dizileri yer almaktadır. Kapının üzerinde stilize bitkisel motiflerle ajurlanmış oldukça zarif bir taç bulunmaktadır (Şekil 7.83).

Şekil 7.83 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane ve Kütüphane Hacimlerinin Avlu (Giriş) Cephesi
(Özyürek, K. 2019)

Dershane ve kütüphane yapılarına ulaşmak için basık kemerli kapıya üç basamaklı bir merdivenle, kapıdan ortadaki kubbeli birime ise sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Sofadaki birimlerin üst örtü elemanları ve üst örtüye geçiş öğeleri dönem özelliklerini yansıtan kalemişleriyle bezelidir. Ortadaki kubbeli birimin solundaki aynalı tonozlu birim kütüphaneye, sağındaki birim ise dershane-mescit mekânına geçiş vermektedir (Şekil 7.84).

Şekil 7.84 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane ve Kütüphane Sofası (Özyürek, K. 2019).

Dershane-mescit, önündeki sofa birimlerine yanlarda iki dikdörtgen pencere, ortada ise oldukça anıtsal bir kapıyla açılmaktadır. Dikdörtgen çerçeveli kapı basık kemerlidir. Kemerin üzerinde biri kilit taşı üzerinde, ikisi kemer başlangıç hizasında üç rozet bulunmaktadır. Kemer üst köşelikleri bitkisel motiflerle bezelidir. Kemerin üzerinde dikdörtgen çerçeveli kitabe yer almaktadır. Kitabenin üzerinde ise iki sıralı mukarnas, bir sıra lotus-palmet dizisi kapıyı üstten sınırlamaktadır (Şekil 7.85).

Şekil 7.85 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Dershane mekânının iç ölçüleri 7,07 x 6,75 m'dir. Mekânın üzerini örten kubbe köşelerde pandantiflere, yanlarda doğrudan duvarlara oturmaktadır. Kubbe, pandantif ve duvar yüzeyleri sıvalıdır. Güney duvarının merkezinde sivri kemerli, yarım ongen kesitli bir mihrap nişi bulunmaktadır. Mekânı toplamda 17 pencere aydınlatmaktadır. Her duvarda ikişer tane olan alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, kenarları profilli mermer söveli ve madeni şebekelidir. Güney, doğu ve batı duvarlarında üçer adet olan üst pencereler ise sivri kemerli ve alçı revzenlidir. Yan duvarlarının alt pencerelerinin arasında pencere ebatlarında mermer söveli birer niş yer almaktadır (Şekil 7.86, 7.87).

Dershane-mescit mekânı oldukça zengin bir kalemî süsleme programına sahiptir. Alt pencere, kapı ve dolap nişlerinin alınlıkları, üst pencerelerin çevresi, mihrap, pandantifler ve kubbe yüzeyi kalem işi kompozisyonlarla bezenmiştir. Kubbenin ortasında çiçek ve yapraklardan oluşan dairesel kompozisyon etrafında salbekli şemse motifleriyle zenginleştirilmiştir.⁶⁴⁰ Ayrıca mihrabın üstündeki pencerenin sağında "Allah", solunda "Muhammed"; mihrap tarafındaki sağ pandantif üzerinde "Ebu Bekr", sol pandantif üzerinde "Ömer", kapı tarafındaki pandantiflerde ise sağda "Ali", solda "Osman"; kapının üstünde sağda "Hüseyin", solda "Hasan" isimleri daire içinde yeşil zemin üzerine beyaz ile yazılmıştır.⁶⁴¹ Kapı kemerinin üzeri kalemî işiyle yivlendirilerek istiridye formunda bezenmiştir. Kemerin üzerinde bir kitabe yer almaktadır (Şekil 7.86).

Şekil 7.86 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane Mekânı Güney Duvarı (Özyürek, K. 2019).

⁶⁴⁰ KÖŞKLÜ, Z. (2014). a.g.m. s.224

⁶⁴¹ TAYŞI, M. S. (1983). "Şeyhü'l İslam Seyyid Feyzullah Efendi ve Feyziyye Medresesi" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23, İstanbul, s.9-100. s. 66-67.

Şekil 7.87 Feyzullah Efendi Medresesi Dershane Mekanı Doğu ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Kütüphane:

Feyzullah Efendi Külliyesi'nin kütüphane yapısı daha önce de belirtildiği gibi ortak bir sofa düzenlemesinin iki yanında derslane-mescit hacmiyle birlikte bütünleşik ve fevkani olarak tasarlanmıştır. Derslane-mescidin simetrisinde, sofanın solunda yer almaktadır. Kütle biçimlenişi ve yapısal özellikleri bakımından derslane hacminin ikiz yapısı gibidir. Kare planlı, kubbeli bir yapı olan kütüphanenin, derslane hacminden farkı cephe ve pencere düzenidir. Feyzullah Efendi Sokağı'na bakan kuzey cephesi muntazam kesme taştan inşa edilmiştir ve sağırdır. Cephenin alt seviyesinde bir büyük, diğeri küçük sivri kemer nişli iki çeşme bulunmaktadır. Kütüphanenin diğer duvarları külliyenin genelinde olduğu gibi yer yer düzensiz taş-tuğla-derz almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Caddeye bakan doğu cephesinde dikdörtgen bir tepe penceresinden başka açıklık yoktur. Avluya bakan batı cephesinde yan yana üç dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Pencereleer sağır sivri kemer alınlıklı, mermer söveli ve demir parmaklıklıdır.

Kütüphanenin sofaya bakan giriş cephesinde ise aynı özellikte iki pencere, ortalarında ise mermerden dikdörtgen çerçeveli, basık kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Kapı karşısındaki derslane mekânının kapısıyla aynı özelliklere sahiptir. Kemer başlangıç seviyelerinde ve kilit taşı üzerinde rozetler vardır. İki rozet de kapının üst kısmında karşılıklı yer almaktadır. Kemer köşelikleri bitkisel süslemelidir. Kemerin hemen üzerinde dikdörtgen çerçeveli kitabe yer alır. Kapı mukarnaslı ve palmetli dizilerden oluşan bir tepelikle son bulur (Şekil 7.88).

7,04 x 6,88 m ölçülerinde bir hacim olan kütüphane mekânının üzerini örten kubbe, pandantiflidir. Bütün yüzeyler sıvalıdır. Zemini altıgen formlu tuğla döşelidir. Dıştan sağır olan kuzey duvarı ile üstte bir penceresi bulunan doğu duvarında üçer tane dolap

nişi bulunmaktadır. Niş ve pencere kenarları, kubbe, pandantif yüzeyleri Dershane-mescit mekânında olduğu gibi dönem üslubuna uygun bitkisel ağırlıklı kalemişi kompozisyonlarla bezelidir. Ayrıca kubbe ve pandantif etraflarında mukarnas dizileri dikkati çekmektedir (Şekil 7.89, Şekil 7.90).

Şekil 7.88 Feyzullah Efendi Kütüphanesi Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 7.89 Feyzullah Efendi Kütüphanesi Güney ve Kuzey Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 7.90 Feyzullah Efendi Kütüphanesi Doğu ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Feyzullah Efendi Külliyesi, medrese merkezli külliye tasarımının 18. Yüzyılda inşa edilmiş ilk örneklerden biridir. Medreseye ek olarak bir de kütüphanesi bulunan küçük

ölçekli külliye, bu yönüyle kompleks bir medrese niteliğindedir. Medrese, bir külliye duvarı içerisinde öğrenci hücrelerinden oluşan kütleyle dersane hacminin birbirinden ayrı ele alındığı medrese tipindedir. Medresenin L planlı kütlesi herhangi bir yenilik ortaya koymazken, dersane hacminin kütüphaneyle birlikte dokuz birimli bir sofanın iki yanına ikiz hacimler olarak yerleştirilmesi, özgün bir tasarım düşüncesini ortaya koymaktadır. Söz konusu tasarımın öğeleri olan dersane-sofa-kütüphane üçlüsünün yoğun süsleme programı ise ayrıca dikkat çekicidir.

7.12 Çorlulu Ali Paşa Külliyesi

İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Molla Fenari Mahallesi'nde bulunan Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Yeniçeriler Caddesi'nin kuzey tarafında, Bileyciler Sokağı'nın Yeniçeriler Cadde'sine bağlandığı noktanın batısındaki arsada yer almaktadır.

Külliye'nin üzerinde yer aldığı alan Osmanlı döneminde Irgatpazarı, Esirpazarı, Tavuk Pazarı, Makasçılar ve Çarşıkapı (Çarşı Kapusu) isimleriyle anılmıştır.⁶⁴² Külliye, vakfiyesine göre İstanbul'da Tavuk Pazarında Sinan Paşa Mahallesinde eski Sırmakeşhanenin yerine inşa edilmiştir.⁶⁴³ Hadika'ya göre caminin yerinde eskiden darphane bulunmaktaydı. Darphanenin Saray avlusuna alınmasından sonra buraya simkeşhane yapılmış, külliye de simkeşhanenin yerine kurulmuştur.⁶⁴⁴

Külliye'nin banisi, Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) damadı ve Sultan III. Ahmed (1703-1730) dönemi sadrazamlarından biri olan Çorlulu Ali Paşa'dır.⁶⁴⁵ Çorlulu Ali Paşa külliye'yi sadareti döneminde, 1707 - 1709 yılları arasında inşa ettirmiştir.⁶⁴⁶ Külliye'nin mimarı hakkında kesin bir kayıt olmamakla birlikte, muhtemelen dönemin Hassa baş mimarı olan Mimarbaşı El-Hac İbrahim Ağa tarafından inşa edildiği ileri sürülmüştür.⁶⁴⁷

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, küçük ölçekli bir vezir külliyesi olmasına karşın muadillerine göre geniş sayılabilecek bir yapı programına sahiptir. Külliye, Halveti tarikatına adanmış bir tekke⁶⁴⁸, aynı zamanda tekkenin tevhitanesi olarak inşa edilmiş olan bir cami⁶⁴⁹, bağımsız dershanesiyle birlikte bir medrese, bir kütüphane, iki şadırvan ve bir de iki bölümlü hazire kısmından oluşmaktadır. Çorlulu Ali Paşa'nın vakfiyesinde, külliye'nin tekkesine bitişik bir de imaretin olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴² TANMAN, M. B. (1993a). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt II. 527-529 s.527

⁶⁴³ ABUŞOĞLU, M. M. (1995). Sadr-ı A'zam Çorlulu Ali Paşa'nın Vakıfnamesi. İÜ, İktisat Fakültesi, Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.22, 25

⁶⁴⁴ AYWANSARAYI, H. H. (1987). Hadikatü-l-Cevami Camilerimiz Ansiklopedisi, C I, Haz. İhsan Erzi, Tercüman Yayınları, İstanbul, s.16

⁶⁴⁵ AKTEPE, M. (1993). Çorlulu Ali Paşa. TDVİA, Cilt: VIII, s. 370-371; CENEZ, D. S. (2017). XVIII. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706-1710), İÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

⁶⁴⁶ TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s.76

⁶⁴⁷ İbrahim Ağa, dört kez mimarbaşılık makamında bulunmuştur. İlk kez Şevval 1117-Ocak-Şubat 1706 tarihinde mimarbaşı olmuştur. İbrahim Ağa bu ilk vazifesini iki yıl sürdürmüştür. AĞAOĞLU, M. (2018). Arşiv Belgeleri Işığında Mimarbaşı El-Hac İbrahim Ağa'nın Baş Mimarlığı Döneminde İstanbul'daki İmar Faaliyetleri, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 22 Sayı: 73. s.4, 9

⁶⁴⁸ ABUŞOĞLU, M. M. (1995). a.g.t. s.16

⁶⁴⁹ TANMAN, M. B. (1993a). a.g.m. s.76

⁶⁵⁰ ABUŞOĞLU, M. M. (1995). a.g.t. s.17

İmaret günümüzde mevcut değildir. Tekkeye bitişik günümüzde sonradan eklendiği anlaşılan iki dükkân bulunmaktadır.

Yeniçeriler Caddesi üzerinde, caddeye kuzeyden bağlanan Bileyciler Sokağı'nın batısındaki köşe arsada kurulmuş olan Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'ni, güneyde Yeniçeriler Caddesi, doğuda Bileyciler Sokağı, kuzeyde Medrese Çıkmazı, batı yönünde ise komşu parsel sınırlamaktadır. Yeniçeriler Caddesi'nden kuzeye doğru uzunlamasına dikdörtgen şeklinde gelişen arsanın geometrisi, doğu yönünde Bileyciler Sokağı'nın kuzeydoğu-güneybatı; kuzey yönünde ise Medrese Çıkmazının kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzanırları nedeniyle bozuktur.

Külliye arsasının da içinde bulunduğu alan genel olarak güneyden kuzeye doğru yükselen eğimli bir topografyaya sahiptir. Eğimin en fazla olduğu kuzey yönünde Medrese Çıkmazı ile külliye avlu zeminin kotu arasındaki fark yaklaşık iki buçuk metredir. Kot farkı Bileyciler Sokağı tarafında kademeli olarak azalmaktadır.

Eğimli bir topografyada, düz bir zemin elde etmek amacıyla tesviye edilmiş bir arsa üzerinde kurulduğu anlaşılan külliye arsasının batı kenarı külliye yapılarıyla sınırlanmış, yüksek kot farkının olduğu kuzey kenarı, yaklaşık 5 m yüksekliğinde bir istinat duvarıyla desteklenmiştir. Bileyciler Sokağı ile Yeniçeriler Caddesi'ne bakan tarafları ise bir dış külliye duvarıyla çevrelenmiştir. Külliye'nin Bileyciler Sokağı'na bakan cephesi günümüzde dükkânlarla kapanmış durumdadır. Külliye'nin Yeniçeriler Caddesi'ne açılan iki ana girişi, bir de Medrese Çıkmazına merdiven vasıtasıyla çıkılan bir tali girişi bulunmaktadır.

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi genel yerleşim planı açısından, programında yer alan çok sayıdaki yapının, dar ve geometrisi bozuk bir arsaya konumlandırılması aşamasındaki çözümlenmeleriyle önemli bir örnektir. Külliye'nin vaziyet planından, külliye tasarımında alanın ekonomik kullanılabilmesi ve yapıların mümkün olduğunca düzenli bir şekilde konumlandırılabilmesi amacıyla, arsa üzerinde koşulların el verdiği ölçüde geometrik bir parselasyon yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu amaçla külliye arsasının Yeniçeriler Caddesi tarafındaki dış duvarının gerisinde, cephe boyunca yaklaşık yedi metre derinliğinde bir alan, külliye girişleriyle birlikte hazireye ayrılmıştır. Hazire kısmından geriye kalan sahada ise yapılar, üç ayrı eksenle iki avlulu bir düzen oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Üç eksenli düzende yapılar arsanın bozuk geometrisinden kaynaklı birbirine simetrik olmayan bir şekilde

kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Merkez eksenin güneyinde medrese, kuzeyinde medreseye bitişik cami yer almaktadır. Batı eksenini tek kol halinde uzanan tekke yapısı oluşturmaktadır. Doğudaki eksende ise sırasıyla güneyde bağımsız dersane hacmi, dershanenin kuzeyinde şadırvan, kuzeydoğusunda kütüphane ve en uçta da helalar yer almaktadır (Plan 7.29).

Külliyenin söz konusu iki avlulu düzeninde ise belirleyici ana unsur medrese yapısıdır. Medresenin L plan şemasına sahip külliyenin merkez ekseninin güneyinde, doğuya dönük bir şekilde yerleştirilmesi, medresenin önünde ve arkasında iki ayrı avlunun elde edilmesine olanak sağlamıştır. Bu iki avludan medresenin önündeki asimetrik avlu eğitim işlevli yapılara ayrılırken, medresenin gerisinde yer alan kabaca L şeklindeki avlu ise dini işlevli yapılara tahsis edilmiştir. Medrese avlusu kuzeyden bir geçitle diğer avluyla, tekke avlusu cami nedeniyle Medrese Çıkmağı üzerindeki bir kapıyla ayrıca çevre sokak dokusuyla ilişkilendirilmiştir (Plan 7.29).

Her iki avlunun da ana girişleri Yeniçeriler Caddesi tarafında yer almaktadır. Bu kapılar ve hazirenin Yeniçeriler Caddesi'ne bakan tarafı aynı zamanda külliye cadde tarafından algılanan cephesini oluşturmaktadır. Cephe batı köşesinde basık kemerli tekke girişi yer almaktadır. Medrese girişi ise cephe merkezinin daha doğusundadır ve yuvarlak kemerlidir. Kemer üzerindeki tal'ik yazılı kitabe 1708 tarihli'dir.⁶⁵¹ İki külliye giriş kapısının arasındaki kısım büyük hazirenin cephesidir. Hazire caddeye iki büyük-bir küçük-üç büyük-bir küçük-iki büyük şeklinde sıralanmış demir parmaklıklı sivri kemerli bir cephe düzenlemesiyle açılmaktadır. Küçük kemerli kısımlar sağdır. Bu ritmik kemer düzenlemesini mukarnaslı başlıkları olan sekizgen kesitli sütunlar taşımaktadır. Küçük hazirenin cephesi ise daha geç dönem özellikleri göstermektedir. 1766 depreminden sonra yenilendiği düşünülen cephenin bu kısmında, medrese girişinin hemen yanında dikdörtgen bir pencere yer almaktadır. Cephe yüzeyinden kademelendirilmiş, geniş söveli mermer pencerenin üst köşelerinde Barok üslupta S kıvrımlı köşelikler bulunmaktadır. Pencerenin altında var olduğu söylenen çeşme, günümüzde kaldırımın yükselmesinden dolayı algılanamamaktadır. Sadece üst kısmında yer alan Barok üsluplu akantüs yaprağı motifi seçilebilmektedir.⁶⁵² Hazire duvarı bu pencerenin ardından klasik üsluptaki iki sivri

⁶⁵¹ TANMAN, M. B. (1993b). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt VIII, 371-373. s.373

⁶⁵² Medrese kapısının sağında yer alan çeşme ile üstündeki pencere barok üslup özellikleriyle dikkat çekmektedir ve 18. yüzyılın ikinci yarısında sonra eklendikleri anlaşılmaktadır. TANMAN, M. B. (1993a), a.g.m. s.76

kemer açıklığından sonra yaklaşık 60 derecelik bir açıyla sokağa doğru kırılmaktadır. Duvar sokak tarafında üç sivri kemer açıklığıyla devam ettikten sonra dersane duvarına bağlanmaktadır (Plan 7.29).

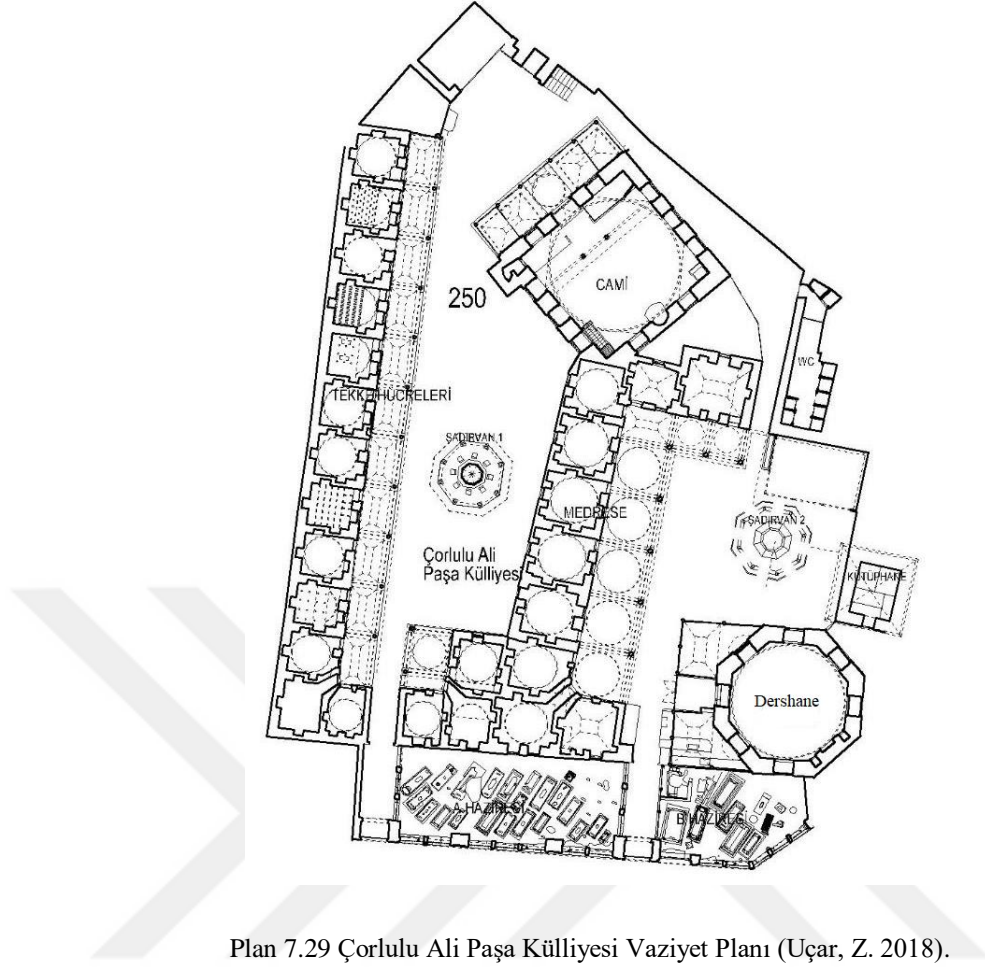
Tekke ve cami avlusuna cadde üzerindeki kapının gerisinde yer alan ikinci bir basık kemerli açıklıktan girilir. Avlunun batısında önündeki sivri kemerli, aynalı tonoz örtülü revakıyla birlikte; biri aynalı tonoz, diğerleri kubbeli 13 derviş hücre, tek sıra halinde uzanmaktadır. Tekke avlusuna dönük olmakla birlikte cami ve tekkeye ait biri giriş revakı şeklinde düzenlenmiş dört kubbeli birimden oluşan dikdörtgen bir kütle, medreseyle organik bir ilişki içinde ana ekseninde yer almaktadır. Kare planlı ve kubbeli bir yapı olan cami, önündeki beş birimli son cemaat yeri revakıyla birlikte medresenin kuzeyindedir. Kible eksenine göre konumlandığından medreseye göre çapraz durumdadır ve güneydoğu köşesinden medrese kütesine birleşiktir. Tekkenin medreseyle ilişkili diğer yapısı Tekke avlusunun sağında, medresenin güney batısında, yapının arka duvarına bitişik vaziyettedir. Helalar caminin kible cephesinin arkasında kalan alanda, kuzeydoğu köşededir. Avlunun yaklaşık merkezinde sekizgen planlı bir şadırvan yer almaktadır (Plan 7.29).

Külliyenin güneydoğusunu teşkil eden ikinci avluyu L planlı medrese kütesi, batı ve kuzey yönlerde kuşatmaktadır. Dersane, medrese hücrelerinin karşısında, güneydoğu köşededir. Kütüphane ise dershanenin kuzeyinde, avlunun doğusunda, Bileyciler Sokağına cephe verecek şekilde konumlandırılmıştır. Avlunun merkezinde sekizgen planlı bir şadırvan yer almaktadır. Medrese avlusu kuzeyde bir geçit aracılığıyla, caminin kible yönündeki bahçesine ve burada yer alan helalar kısmına ayrıca bağlanmıştır (Plan 7.29).

Külliyenin genel olarak özgün durumunu koruduğu, bununla birlikte caminin harim girişi ve minaresinin 1766 depreminden sonra yenilendiği, Yeniçeriler caddesi üzerindeki çeşme ile üstündeki pencerenin de aynı dönemde eklendiği düşünülmektedir.⁶⁵³ Külliye 1960-1961'de, şadırvanlar ise 1963'te VGM tarafından restore edilmiştir.⁶⁵⁴ Günümüzde cami ibadete açıktır. Medrese bölümü kafe, tekke hücreleri ise hediyelik eşya satan dükkânlar olarak kullanılmaktadır.

⁶⁵³ TANMAN, M. B. (1993b). a.g.m. 371-373, s.372

⁶⁵⁴ TANMAN, M. B. (2012). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, İstanbul'un Tarihi Fatih, Cilt III, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları, 76-81, s.78

Plan 7.29 Çorlulu Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Uçar, Z. 2018).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

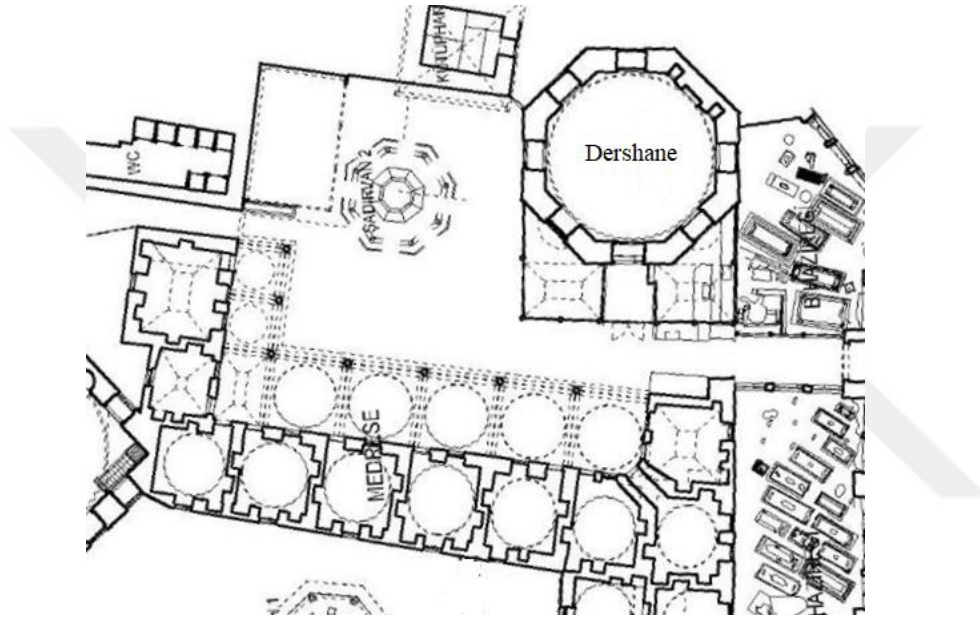
Medrese:

Çorlulu Ali Paşa Medresesi, kütüphane yapısıyla birlikte külliye'nin fiziki bütünlüğü içinde fakat külliye'nin güneydoğu köşesinde işlevsel mahremiyeti bulunan ayrı bir avlu etrafında tasarlanmıştır. Medrese, revaklı öğrenci hücrelerinden oluşan L şeklinde bir kütle ve bu kütle'den bağımsız önünde revaklı bir giriş mekânı bulunan, üzeri kubbeyle örtülü sekizgen planlı dersane hacminden oluşmaktadır.

Medresenin revaklı öğrenci hücrelerinden oluşan kütle'nin L plan şeması, kuzey-güney eksenli uzun kol ile bu kolu kuzeyden dik açıyla kesen kısa bir koldan oluşmaktadır. L'nin uzun kolunda kare planlı, kubbeli yedi kapalı hacim sıralanmaktadır. Kolun güneyinde avlu girişinin yanında aynalı tonozla örtülü bir hacim daha bulunmaktadır. Medresenin kısa kolunda ise biri büyük, diğeri küçük

ebatlarda iki aynalı tonoz örtülü hacim yer almaktadır (Plan 7.30). Bu hacimlerden büyük olanının müderris, küçük olanının mud odası olabileceği düşünülmüştür.⁶⁵⁵

Medrese hacimlerinin önünde sıralanmış olan revak birimlerinden uzun koldaki hacimlere karşılık gelenler kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. Kuzeydeki köşe hücreleriyle birlikte mud odasının açıldığı revak, dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülüdür. Müderris odasının önündeki revak birimleri ise diğerlerinden daha dar olup, üzerleri birer küçük kubbe ile örtülüdür (Plan 7.30).

Plan 7.30 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Planı (Uçar, Z. 2018).

Medresenin tekke avlusuna bakan batı ve kuzey dış beden duvarları kabayonu taş ve tuğla hatılların düzensiz kullanıldığı özensiz bir duvar örgüsüne sahiptir. Bir sıra pencere düzenine sahip cepheleri üstte iki sıra bir kirpi saçak sınırlamaktadır. Pencereler dikdörtgen açıklıklı, geniş taş söveli ve madeni şebekelidir. Pencerelerin üzerinde tuğladan sivri hafifletme kemerleri bulunmaktadır. Yükseklikleriyle dikkat çeken bacaların altıgen formundaki gövdeleri tuğladandır. Üstlerinde piramidal külahları bulunmaktadır. Kubbeler kurşun kaplıdır (Şekil 7.90).

⁶⁵⁵ TANMAN, M. B. (2012). a.g.m. s.81

Şekil 7.91 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Batı Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Revak cephesi ve revakın hafif sivri formu kemerleri muntazam kesme taştır. Kemerlerin oturduğu sütunlar mermerdendir ve her birinin başlıkları mukarnalıdır. Revak kubbeleri köşelerde pandantiflere oturmaktadır. Revaka bakan hücre duvarları ve üst örtü elemanlarının iç yüzeyleri sıvalıdır. Kubbe göbek ve eteklerinde, pandantiflerin merkezlerinde bitkisel kalemışı bezemeler yer almaktadır (Şekil 7.91).

Şekil 7.92 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Avlu Revakları (Özyürek, K. 2019)

Hücrelerin revaka açılan dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ve madeni şebekeli birer penceresi bulunmaktadır. Müderris odası ise üç pencerelidir. Hücrelerin dikdörtgen formu taş girişleri basık kemerlidir. Hücre içlerinde kubbelere geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Hücrelerin revak pencereleriyle birlikte dışarıya açılan birer penceresi

bulunmaktadır. Dış pencerelerin sağında ocak, solunda dikdörtgen dolap nişleri yer almaktadır. Hücrelerin yan duvarlarında bir veya iki niş daha bulunmaktadır. Hücrelerin üstleri bir köşede açıklık bırakılmak kaydıyla plastik lambriplerle düz tavan şeklinde kapatılmıştır (Şekil 7.92). Kapatılmayan bir kubbeli hücre ile kısa koldaki küçük aynalı tonozlu odanın üst örtüsünde bitkisel karakterli kalemişi süslemeler bulunmaktadır (Şekil 7.93).

Şekil 7.93 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019)

Şekil 7.94 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Kalemişi Süslü Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019)

Dershane hacmi, medreseden bağımsız bir şekilde avlunun güneydoğu köşesine konumlandırılmıştır. İçte ve dışta sekizgen planlı olan yapının üzeri, alçak ve sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Yapıya giriş medrese hücrelerine dönük batı cephesindedir ve girişin önünde 2, 70 m derinliğinde üç birimli bir giriş revakı bulunmaktadır. Önde dört, yanlarda iki mermer sütuna, geride ise duvarlara atılmış kemerlerin oluşturduğu üç birimli revakın, ortada giriş önündeki birimi kubbe ile yan

birimleri ise aynalı tonozlarla örtülüdür. Dikdörtgen planlı revakın sekizgen gövdeli yapıya intibakından doğan üçgen alanlar ise çeyrek aynalı tonozlarla kapatılmıştır.

Dershanenin sekizgen planlı gövdesi ve kubbe kasnağı muntazam kesme taştan inşa edilmiş, yapının bütün köşeleri yuvarlak formlu kesme taşlarla yumuşatılmıştır. Sekizgenin giriş cephesi hariç her yüzünde altı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Alt pencereler kesme taştan sağır sivri kemerler altında dikdörtgen açıklıklı, geniş söveli ve madeni şebekelidir. Üst pencereler ise sivri kemer açıklıklı, alçı revzenlidir. Giriş revakının kemerleri kesme taştandır, cephesi ise mermer kaplanmıştır. Revak kemerlerini taşıyan sütunlar mermerdirler ve mukarnaslı başlıkları bulunmaktadır. Alt seviyede sütunlar arasında mermer korkuluklar yerleştirilmiştir.

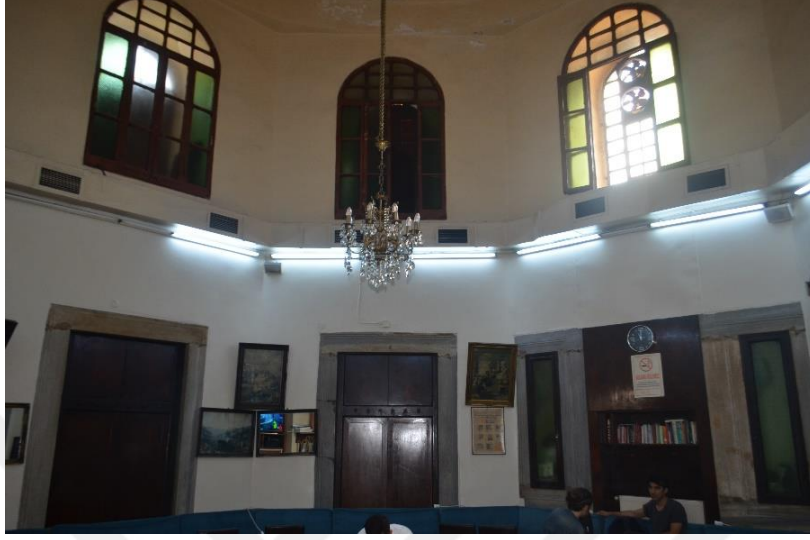
Dershanenin giriş kapısı basık kemerlidir. Kemer yanlarda kare kesitli ayaklara oturmaktadır. Kemer üstten profilli mermer sövelerle çerçevelenmiş ve giriş dikdörtgene tamamlanmıştır. Ortada yatay bir silmeyle oluşturulan kitabelik kısmı boştur. Kemerin hemen üstünde, alınlık kısmında bir rozet bulunmaktadır (Şekil 7.94).

Şekil 7.95 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Dershane Giriş Revakı ve Girişi (Özyürek, K. 2019)

Dershanenin içine küçük bir hazırlık mekânından sonra ikinci bir basık kemer altından girilir. Sekizgen mekân 8,30 m çapındadır. Mekânın sekiz kenarının üst seviyesinde bir pencere yer almaktadır. Pencere açıklıkları içten yuvarlak kemerli muhdes doğramalar bulunmaktadır. Giriş ekseninin sağındaki güneydoğu duvarının merkezinde bir günümüzde bir dolap giydirilmiş mihrap nişi, mihrabın iki yanında ise mihrapla aynı yükseklikte dar dikdörtgen birer niş yer almaktadır. Giriş hariç diğer

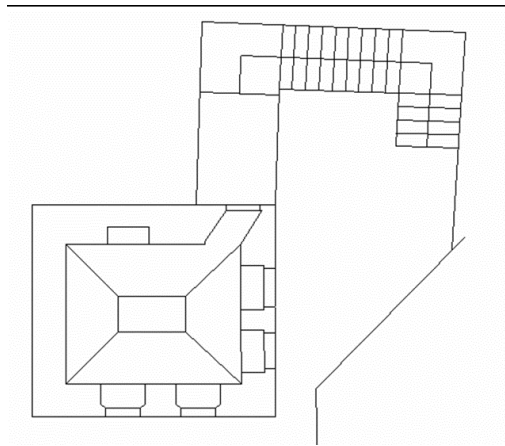
duvarların alt seviyesinde ise dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Alt pencereler, nişler ve mihrap aynı yükseklikte olup etrafları profilli geniş mermer sövelerle çerçevelenmiştir (Şekil 7.95).

Şekil 7.96 Çorlulu Ali Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı (Özyürek, K. 2019)

Kütüphane:

Çorlulu Ali Paşa külliyesinin kütüphanesi, dershane hacminin kuzeydoğusunda, medrese avlusunun doğu sınırında müstakil bir yapıdır. Bir alt kat üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş olan yapı, 3,50 x 4, 50 ebadında dikdörtgen planlıdır (Plan 7.31). Dikdörtgen hacmin üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Alt kattan daha geniş olan kütüphane hacmi avlu yönünde çıkma yapmaktadır. Bu çıkma, zemin katın duvarlarına bindirilmiş dört adet dilimli taş konsolla desteklenmiştir (Şekil 7.96, Şekil 7,97).

Plan 7.31 Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Planı (Budak, A. 2006)

Şekil 7.97 Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Batı Cephesi (Özyürek, K. 2019)

Şekil 7.98 Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Batı Cephesi (Budak, A. 2006).

Değerlendirme:

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, 16. Yüzyıl sonlarından başlayarak, 17. ve 18. Yüzyıllarda özellikle başkent İstanbul'da yaygın bir şekilde inşa edilen küçük ölçekli vezir külliyelerinden biridir. Söz konusu külliyelerin bir kısmı cami merkezli olarak inşa edilirken, bir kısmında tekkeler, önemli bir kısmında ise medreseler külliyelerin merkez yapıları olmuştur.

18.yüzyılın başlarında inşa edilen Çorlulu Ali Paşa Külliyesi üç yapı tipinin de yapı programında yer aldığı bir örnektir. Bünyesinde bir cami olmasına rağmen gerek külliye plan tasarımında, gerekse yapısal özellikleri bakımından öne çıkan yapısı medresedir. Medrese, dersane hacminin hücrelerden oluşan kütleden koparılarak bağımsız inşa edilmesi bakımından önemli bir örnektir.

Medresenin öğrenci hücreleri ve aynalı tonoz örtülü iki diğer odadan oluşan L plan şemasına sahip revaklı kütsesi, plan tipolojisi veya diğer mimari özellikleri açısından herhangi bir yenilik arzetmez ancak alan içindeki konumuyla külliyeenin yerleşim düzeninin belirleyici ögesi durumundadır.

Medresenin ve hatta külliye genelinin en özellikli yapısı derslane hacmidir. Cami ve tekke yapılarının taş-tuğla-derz almaşık dokusuna karşılık muntazam kesme taş malzemesi ve özenli işçiliğiyle diğer külliye yapılarından farklı ele alınmıştır. Plan şeması açısından ise Osmanlı Mimarisi içinde genellikle mezar yapılarında karşımıza çıkan çokgen plan şemasının, bir eğitim yapısında kullanıldığı örneklerden birisidir. Sekizgen planlı bağımsız derslane hacmi ilk olarak XVII. yüzyılın ikinci yarısında, aynı güzergâh üzerinde inşa edilen Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'nde uygulanmış, yüzyılın sonunda inşa edilen Merzifonlu Kara Paşa Külliyesi'nden sonra 18. Yüzyılın başında ikinci defa bu külliyeede tekrar edilmiştir.

Külliyeenin diğer bir eğitim yapısı olan kütüphane ise külliye bütünlüğü içinde bağımsız olarak ele alınmış tipik bir örnektir. Yapı, külliye kütüphanelerinin genel tasarım ilkelerine uygun bir şekilde külliyeenin sokağa bakan tarafında bir alt yapı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş dolayısıyla rutubetten ve şehrin en önemli aksı konumundaki çevrenin gürültüsünden izole edilmiştir. Ayrıca esas kütüphane hacminin alt yapı üzerinden sivil mimariden alınma bir tavırla bir çıkma şeklinde genişletilmesi ve bu çıkmanın alt kat seviyesinde taş konsollarla desteklenmesi yine bu dönemde birçok örnekte karşılaşılan bir uygulamadır.

8. BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI KÜLLİYE ÖRNEKLERİ İÇİNDE YER ALAN EĞİTİM YAPILARI

8.1 Üsküdar Yeni Valide Külliyesi

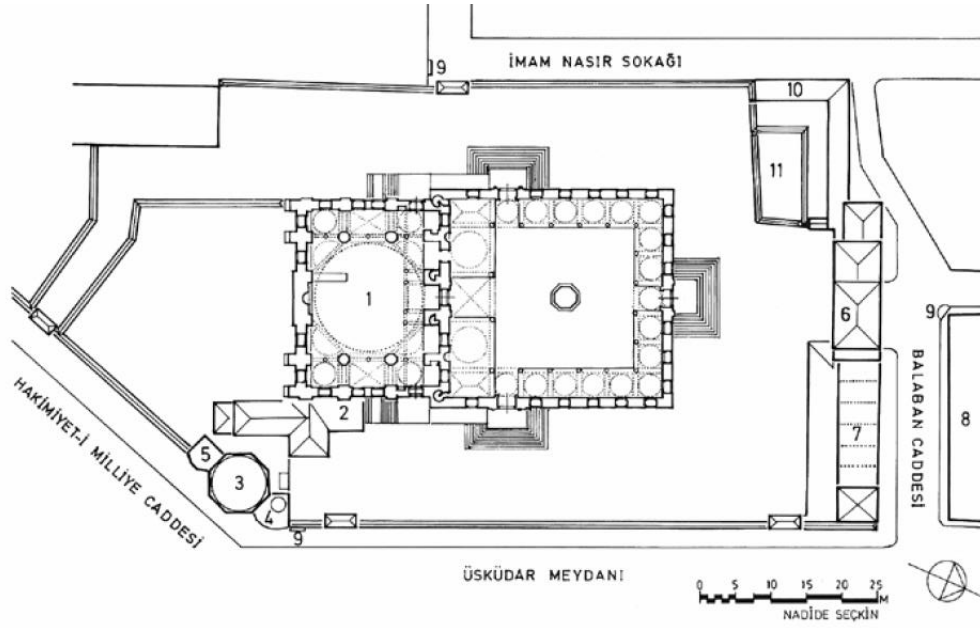
Yeni Valide Külliyesi, İstanbul'un Üsküdar İlçesi'ne bağlı Mimar Sinan Mahallesi'nde yer almaktadır.

Cami, çeşme, sebil, sıbyan mektebi, imaret, açık türbe, hünkâr kasrı, muvakkithane, sarnıç ve dükkânlardan oluşan geniş bir yapı programına sahip olan külliye'nin banisi Sultan IV. Mehmed (Avcı)'in eşi, Sultan II. Mustafa (1695-1703) ve Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in annesi Gülnuş Emetullah Valide Sultan'dır.⁶⁵⁶ Gülnuş Emetullah Sultan, külliyesini valide sultanlığının sonlarına doğru 1708-1711 yılları arasında Kayserili Mehmed Ağa'ya inşa ettirmiştir.⁶⁵⁷

Yeni Valide Külliyesi, Üsküdar Meydanı'nın güneybatısında, güneydoğu yönünden Hakimiyet-i Milliye Caddesi'nin kuzeyden Balaban Caddesi'nin, batı yönünden ise İmam Nasır Sokağı'nın sınırladığı bir alanda kurulmuştur. İmaret hariç bütün yapılar, güney yönünde caddenin uzanışına bağlı olarak geometrisi bozulmuş dikdörtgen bir külliye dış avlusuyla ilişkili olarak yerleştirilmiştir. Külliye'nin merkezinde şadırvanlı avlusuyla cami yer almaktadır. Hünkâr kasrı, caminin güneydoğu köşesindedir. Çeşme, sebil, türbe ve muvakkithane yapısı külliye dış avlu duvarına bağlı bir şekilde güneydoğu yönünde külliye'yi dar bir açıyla sınırlayan Hakimiyet-i Milliye Caddesi'ne cephe vermektedir. Sıbyan mektebi, külliye kuzey duvarının yaklaşık merkezinde yer alan girişin üzerinde yer almaktadır. Girişin batısında helalar, doğusunda abdest alma muslukları bulunmaktadır. Kuzey külliye duvarının sokağa bakan tarafında ise dükkânlar sıralanmıştır. Külliye'nin kuzeyinde sokak aşırı konumlanmıştır (Plan 8.1).

⁶⁵⁶ GÜNDOĞDU, H. (2014). Osmanlı Klasik Dönem Sonu Külliye Anlayışı Bağlamında Üsküdar Yeni Valide Külliyesi. Üsküdar Sempozyumu VII, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını. S.116

⁶⁵⁷ ÖZGÜLEŞ, M. (2016). Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'nin Bilinmeyen Yönleri, Üsküdar Sempozyumu IX, Bildiriler, Cilt III. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 307-324 s.307

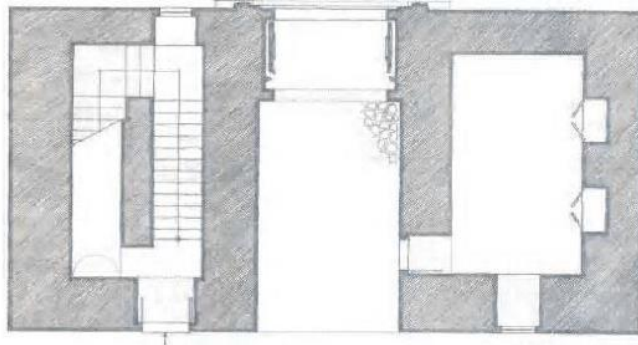
Plan 8.1 Üsküdar Yeni Valide Külliyesi Vaziyet Planı (Nadide Seçkin'den).

1. Cami, 2. Hünkâr Kasrı, 3. Türbe, 4. Sebil, 5. Muvakkithane, 6. Sıbyan Mektebi,
7. Dükkânlar, 8. _maret, 9. Çesmeler, 10. Tuvalet, 11. Havuz.

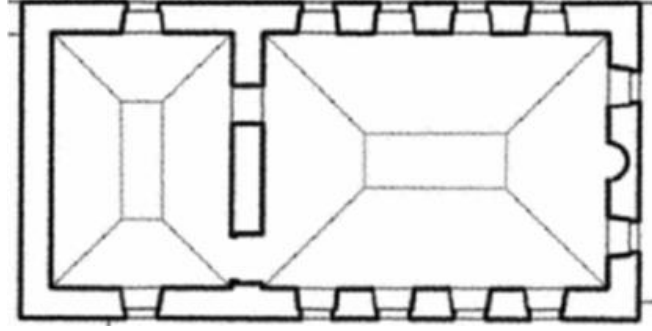
Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

1) Sıbyan Mektebi

Oldukça geniş bir yapı programına sahip olan Yeni Valide Külliyesi'nin tek eğitim yapısı sıbyan mektebi, merkezinde sivri kemer tonozlu kuzey külliye girişinin olduğu doğu-batı ekseninde gelişen dikdörtgen bir alt yapı üzerinde inşa edilmiştir. Girişin doğusunda dikdörtgen planlı bir oda, batısında mektep katına çıkış sağlayan merdiven hacmi bulunmaktadır (Plan 8.2). Söz konusu alt yapı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş olan sıbyan mektebi ise biri giriş, diğeri derslik mekânı olmak üzere aynalı tonoz örtülü iki birimden oluşmaktadır (Plan 8.3).

Plan 8.2 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi Alt Kat Planı. (Kalafat, M. 2011).

Plan 8.3 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi Planı (Şahin, S. 2009).

Üsküdar Yeni Valide Sultan Sıbyan Mektebi, muntazam kesme taş ile inşa edilmiş alt yapısından farklı olarak taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Alt kattan kademeli bir silme kornişle ayrılan mektebin duvarlarının üst bitimini ise iki sıra testere dişi tuğla saçak sınırlamaktadır.

Sıbyan mektebinin batı cephesi sağırdır. Külliye avlusuna dönük güney ve sokağa bakan kuzey cephelerinde dörder, doğu cephesinde ise iki pencere bulunmaktadır. Pencereler tuğla örgülü sivri hafifletme kemerleri altında, dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, lokmalı demir parmaklıklıdır. Genel olarak iki sıra tuğla bir sıra kesme taşın kullanıldığı almaşık duvar örgüsünde, hafifletme kemerlerinin üstündeki ve kirpi saçığın altındaki sırada üç sıra tuğla kullanılmıştır. Sokağa cephe veren kuzey duvarının üzerinde bir kuş evi bulunmaktadır. Kuşevi, duvar yüzeyinde açılmış oyukların etrafının tuğlalarla kare çerçeve içine alınmasıyla oluşturulmuş basit bir düzenlemedir. Yapının üzerini örten aynalı tonozlar dıştan kurşun kaplıdır. Derslik biriminin tonozu üzerinde bir alem, doğunda ise tuğla örgülü poligonaldeli bir baca yer almaktadır (Şekil 8.1, Şekil 8.2).

Şekil 8.1 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi (Özyürek, K. 2019)

Şekil 8.2 Yeni Valide Külliyesi Sıbyan Mektebi Doğu ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Lale Devri'nin ilk ve tek geniş kapsamlı yapım faaliyeti olarak değerlendirilen⁶⁵⁸ Yeni Valide Külliyesi, merkezinde şadırvanlı avlulu caminin yer aldığı, diğer fonksiyonel yapılarının ise külliye dış avlusunun etrafında çevre sokak dokusuyla ilişkili olarak yerleştirildiği bir yerleşim düzenine sahiptir.

Külliye, geniş yapı programı ve külliye düzeni açısından klasik sultani külliyelerine benzemekle birlikte aynı zamanda döneme ait külliye tasarım özelliklerinin de ortaya konulduğu önemli bir hanım sultan külliyesidir. Özellikle Hakimiyet-i Milliye Caddesi'ne cephe verecek şekilde konumlanmış Lale Devri uslubundaki çeşme, sebil ve açık türbe üçlüsü, dönemin küçük ölçekli külliyelerinde yaygın olarak karşımıza çıkan bir tutumu yansıtır.

Yeni Valide Külliyesi, zengin yapı programına rağmen Üsküdar'da inşa edilmiş diğer hanım sultan külliyelerinden farklı olarak tek eğitim yapısıyla dikkati çekmektedir. Külliye'nin tek eğitim yapısı olan sıbyan mektebi, iki tonozlu birimden oluşan dikdörtgen planı herhangi bir yenilik ortaya koymazken, ilginç konumuyla farklı bir tasarım düşüncesi ortaya koyar. Külliye'nin kuzey avlu duvarında açılmış ve tonozlu hacimsel derinlik kazandırılmış giriş kapısının üzerinde doğrudan çevre yerleşim dokusuyla ilişkilendirilmiş özgün bir tasarımdır.

⁶⁵⁸ ÖZGÜLEŞ, M. (2016). A.g.m. s.309

8.2 Saraçhane Damad İbrahim Paşa Külliyesi

Damat İbrahim Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi sınırları içindeki Kalenderhane Mahallesi'nde Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Caddesi'nin kesiştikleri noktanın, güney tarafındaki arsada yer almaktadır. Şehzade Külliyesi'ne komşu olan külliye günümüzde restore edilmektedir.

Külliye, 1729 tarihli vakfiyesine göre Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve eşi III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan yaptırmıştır.⁶⁵⁹ Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Sultan III. Ahmed döneminin ve Lale Devri'nin (1718-1730) ünlü sadrazamıdır. Patrona Halil İsyanı sonrasında idam edilmiş, bir süre isyancılar tarafından sokaklarda gezdirilen cesedi, Şehzadebaşı'ndaki külliyesinin haziresine gömülmüştür.⁶⁶⁰

Damat İbrahim Paşa Külliyesi ilk inşa edildiği haliyle darülhadis medresesi, kütüphane, sebil, çeşme ve bir de arastadan meydana gelmekteydi. Günümüze gelemeyen ve külliye akar olarak yaptırılan arasta, Şehzadebaşı Caddesi'nin iki tarafında yer alan revaklar ve bu revakların gerisinde sıralanan dükkânlardan oluşan üstü açık bir kentsel mekân düzenlemesiydi. Arastanın külliye bitişik kolu üzerinde 37, karşı tarafında ise 45 tane dükkân bulunmaktaydı.⁶⁶¹ Aynı zamanda mescit işlevi gören dersane hacmi ise sonradan minare ve minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür.⁶⁶²

Külliye'nin inşa tarihi, dersane ve kütüphane ve sebil kitabelerine göre 1720'dir.⁶⁶³ Külliye yapılarının 22 Mayıs 1720 tarihinde büyük bir törenle açılışlarının yapıldığı bilinmektedir.⁶⁶⁴ Bununla birlikte arastanın inşası külliye'nin açılışından sonradır. Şair Nedim'in arastanın tamamlanışına dair verdiği tarih 1729'dur.⁶⁶⁵ Külliye'nin mimarı hakkında bilgi yoktur. Bununla birlikte 1719-20 tarihinde Mimarbaşılık makamında Kayserili Mehmed Ağa'nın olduğu görülmektedir.⁶⁶⁶

⁶⁵⁹ Damad İbrahim Paşa-Fatma Sultan'ın 1729 tarihli vakfiyesi, VGMA. Defter no: 1959.

⁶⁶⁰ AKTEPE, M.(1993). Nevşehirli Damad İbrahim Paşa. TDVİA, Cilt: VIII, s.441-443

⁶⁶¹ KUBAN, D. (1994). Damat İbrahim Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt II, 547-549. s.549

⁶⁶² Ayvansarayi'ye göre minare ve minber, Damat İbrahim Paşa'nın yeğeni Damad Mustafa Paşa'nın vefat ettiği tarih olan H. 1177 (Miladi 1763/64) yılında eklenmiştir. AYVANSARAYİ, H. H.(1987). Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadikatü'l Cevami I, Haz: İhsan Erzi, Tercüman Yayınları İstanbul, s.76

⁶⁶³ AYVANSARAYİ, H. H.(1987),a.g.e., s.76

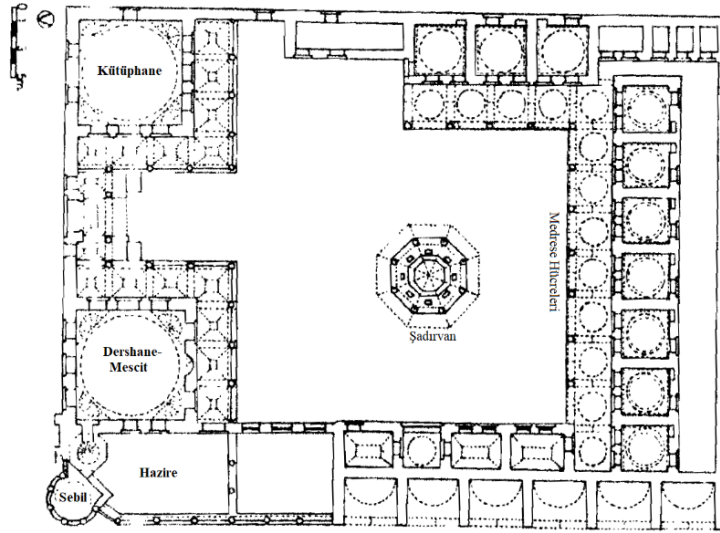
⁶⁶⁴ EYİCE, S. (1993). Damat İbrahim Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt: VIII, 443-445. s.443

⁶⁶⁵ EYİCE, S. (1993). a.g.m. s.443

⁶⁶⁶ AĞAOĞLU, M. (Kış 2018). Arşiv Belgeleri Işığında Mimarbaşı El-Hac İbrahim Ağa'nın Baş Mimarlığı Döneminde İstanbul'daki İmar Faaliyetleri, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 22 Sayı: 73, 1-24. s.4

Damad İbrahim Paşa Külliyesi, batı yönünde Şehzadebaşı Caddesi, kuzeyde Dede Efendi Caddesi, doğu yönünde ise Darülelhan Sokağı'nın çevrelediği dikdörtgen planlı bir arsa üzerinde kurulmuştur. Külliye'nin girişi kuzeyde Dede Efendi Caddesi tarafındadır.

Girişin iki yanında birbirine simetrik olarak yerleştirilmiş olan derslane-mescit ile kütüphane yapıları yer almaktadır. Aynı ölçülerde kare planlı, kubbeli olan bu yapılardan kuzeydoğu köşedeki kütüphane, kuzeybatı köşedeki ise derslane-mescittir. Her iki yapıda avluya bakan taraflarında L biçiminde tonoz örtülü revak dizisi vardır. Bu revaklar kuzey köşelerinden giriş önündeki revakla birleşerek ilginç bir kompozisyon oluşturur. Bu kompozisyonun karşısında, avlunun güney tarafında ise önünde sekizgen planlı bir şadırvan bulunan U planlı medrese yer almaktadır. Medresenin doğu kolu ile kütüphane arasında bulunan iki dikdörtgen hacim muhdestir.⁶⁶⁷ Üzerinde bir de eyvan bulunan batı kolunun caddeye bakan tarafında ise arastanın dükkânları bulunmaktaydı.⁶⁶⁸ Külliye'nin diğer unsurlarından sebil kuzeybatı köşede, çeşme ise sebilin yanında Dede Efendi Caddesi'ne dönüktür. Çeşme ile sebil arasında yer alan kaidesi üzerinde minare yükselmektedir. Sebilin gerisinde, derslane hacminin batısında ise dikdörtgen bir alan halinde hazire yer almaktadır. U'nun güneybatı köşesine helalar yerleştirilmiştir (Plan 8.4).

Plan 8.4 Saraçhane Damat İbrahim Paşa Külliyesi Planı (Köşklü Z. 2000).

⁶⁶⁷ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.549; Kütükoğlu, 1914'de medreseye üç barakanın ilave edildiğini tespit etmiştir. KÜTÜKOĞLU, S. M. XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri. s.151

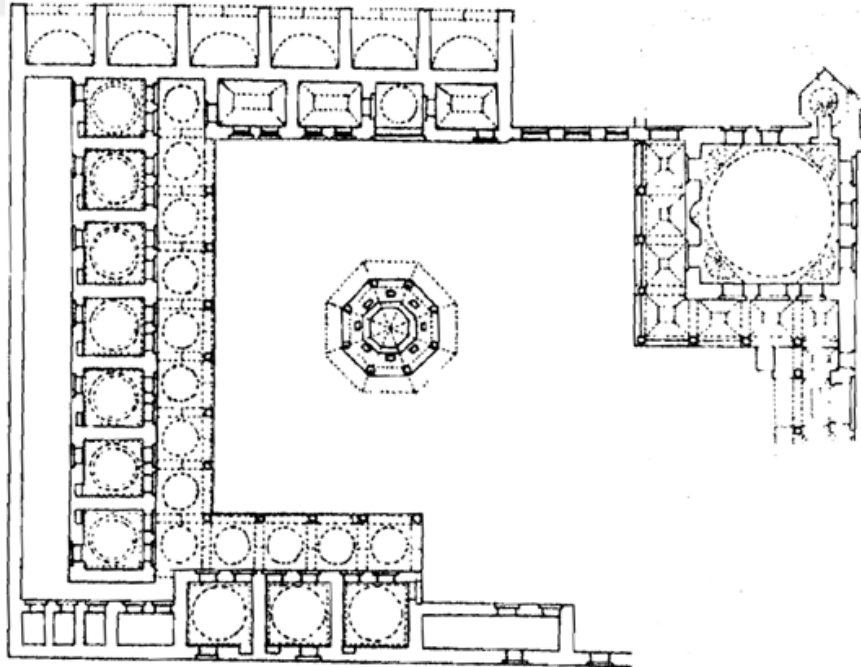
⁶⁶⁸ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.549

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin merkezi yapısı durumundaki medresesi avlunun güneyini U biçiminde saran 13 hücre ve bir eyvanlı bir kütle ile avlunun kuzey batı köşesine yerleştirilmiş kare plan şemasına sahip, üzeri kubbeyle örtülü dershane-mescit hacminden oluşmaktadır.

Avlunun güneyini U biçiminde saran medrese hücreleri simetriden uzak, düzensiz bir mekân örgütlenmesine sahiptir. Medrese U plan şemasının tabanında yedi, doğu kolunda üç kubbeli hücre bulunmaktadır. Bu 10 hücrenin önünde L şeklinde sıralanmış bir kubbeli revak dizisi yer almaktadır. Medresenin batı kolu ise revaksızdır ve dikdörtgen planlı üç aynalı tonoz örtülü üç hacim ile kubbeli bir eyvandan oluşmaktadır. Bu kolda yer alan eyvanın yazlık dershane, diğer odaların ise müderris odası ve başka amaçlarla kullanılmış olabileceği düşünülmüştür.⁶⁶⁹ Medresenin güneydoğu köşesinde olması gereken hücrenin yerinde helalar yer almaktadır. Helalara ulaşım iki hücre arasından köşe revakına açılan bir geçitle sağlanmıştır (Plan 8.5).

Plan 8.5 Saraçhane Damat İbrahim Paşa Medresesi Planı (Köşklü Z. 2000).

⁶⁶⁹ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.548; EYİCE, S. (1993). a.g.m. s.444

Damad İbrahim Paşa Medresesi'nin doğuda külliye dışına, güneyde külliye dış duvarıyla arasındaki aydınlık boşluğuna bakan dış beden duvarları, iki sıra tuğla, bir sıra muntazam olmayan taşla örülmüş, almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Doğu ve güney yönündeki hücrelerin dışa açılan birer dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Taş söveli, madeni şebekeli pencereler, üstten tuğla alınlıklı ve tupla örgülü sivri hafifletme kemerleriyle vurgulanmışlardır. Duvarları üstte iki sıralı bir kirpi saçak sınırlamaktadır. Kubbe ve tonoz örtüler kurşun kaplıdır. Ocak bacalarının gövdeleri tuğladan olup poligonaldır. Üzerlerinde pramidal külahları vardır (Şekil 8.3).

Şekil 8.3 Damad İbrahim Paşa Medresesi Güney Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medrese revaklarının cephesi ve kemerleri muntazam kesme taşandır. Revak avluya L şeklinde 11 mermer sütuna oturan 11 sivri kemer açıklığıyla açılmaktadır. Sütunlar baklava dilimi başlıklara sahiptir. Kemerlerin kilit taşlarının üzerine birer gülce motifi kabartma halinde işlenmiştir. Revak birimlerinin üzeri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Revakların taş zeminleri avlu zemin kotundan 20 cm yüksektir. Revak üst örtü elemanları ve medrese hacimlerinin revak cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Medresenin güney ve doğu kenarlarında yer alan hücrelerin önlerindeki revaklara açılan birer penceresi bulunmaktadır. Pencere dikdörtgen açıklıklı ve taş sövelidir. Hücrelere yuvarlak kemerli taş söveli kapılardan girilmektedir. Hücrelerin zemini kare formlu tuğla döşelidir. Kubbe, pandantif ve duvar yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Her biri revak pencerelerinden başka dışarıya açılan birer pencereyle aydınlanmaktadır (Şekil 8.4).

Şekil 8.4 Damat İbrahim Paşa Medresesi Güney Revakı (Özyürek, K. 2019).

Medresenin revakı olmayan batı kolunun avlu cephesi taş-tuğla-derz almaşık örgülüdür. Kolun güneyindeki iki aynalı tonoz örtülü dikdörtgen mekânla, kolun ucundaki aynalı tonozlu mekân arasında kubbeli bir eyvan yer almaktadır. Eyvan sivri kemer açıklığıyla avluya açılmaktadır. Eyvanın iki yanında yer alan mekânlar yuvarlak kemerli birer kapıyla eyvana bağlanmaktadır. Güneydeki mekân ise güney cephesindeki yuvarlak kemerli kapısıyla revaka açılmaktadır. Eyvanın güneyindeki iki mekânın ikişer, kuzeyindeki mekânın bir penceresi bulunmaktadır. Pencerele tuğladan sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı ve sövelidir.

Dershane-mescidin kare planlı gövdesi avlu zemininden 75 cm yüksek bir su basman üzerinde yer almaktadır. Kare kütlemin kurşun kaplı kubbesi, sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Sekizgen kasnağın kare alt yapıya intibakı sırasında köşelerde ortaya çıkan üçgen açıklıklar, içten tromplarla, dıştan ise iki yana hafif eğimli kurşun kaplı bir örtüyle kapatılmıştır. Beden duvarlarının üst bitimini ve kubbe eteklerini profilli silme bir saçak dolanmaktadır.

Dershane-mescidin Dede Efendi Caddesi'ne bakan kuzey beden duvarı kesme taştan, diğer üç duvar ise iki sıra tuğla, bir sıra muntazam olmayan kesme taşla, taş-tuğla-derz tekniğinde örülmüştür. Cepheler İki katlı pencere düzenine sahiptir. Kuzey cephesinde altta dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekeli üç pencere sıralanmaktadır. Yanlardaki pencerelerin üzerinde sivri hafifletme kemerleri vardır. Üstteki pencereler yanlarda olup sivri kemerli ve alçı revzenlidirler. Batı cephesinde aynı özelliklere sahip altlı üstlü dört pencere bulunmaktadır. Güney cephede yanlarda altlı üstlü dört pencere, bunların da üstünde ortada yuvarlak bir tepe penceresi daha yer almaktadır.

Doğu cephesinin merkezinde giriş, yanlarda ise altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır (Şekil 8.5).

Şekil 8.5 Saraçhane Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane-Mescidi (Özyürek, K. 2019).

Dershane hacminin U'nun simetri ekseninden kaydırılmasının nedeni, aynı avlu içinde bağımsız bir yapı olarak kütüphane hacminin de yerleştirilme düşüncesi nedeniyle. Dershane ve kütüphane hacimleri avlunun kuzeyindeki köşelere simetrik bir şekilde yerleştirilmiş, ortada açılan külliye girişini de çevreleyecek biçimde bir revak düzenlemesiyle birbirlerine bağlanmışlardır.

Dershanenin avluya bakan güney ve doğu tarafını çevreleyen L planlı revak, yedi birimden oluşmaktadır. Üzerleri aynalı tonozlarla örtülü olan revak birimleri güney yönünde dört, doğu yönünde üç sivri kemer açıklığıyla avluya açılmaktadır. Doğudaki son revak kuzey giriş revakıyla birleştiğinden köşe revakı özelliğindedir. Önde kemerleri taşıyan baklava dilimi desenli başlıklara sahip sekiz mermer sütun bulunmaktadır. Sütunlar arasında mermer korkuluklar vardır (Şekil 8.6). Dershane revakına giriş, kuzeyde külliye giriş revakının yanındaki revak birimine çıkan, beş basamaklı bir merdivenle sağlanmıştır. Revakların aynalı tonozlarının iç yüzeyleri ve yan kemerleri, içleri bitkisel motiflerle dolgulu madalyonlardan oluşan bir kompozisyonla kalemişi olarak tezyin edilmiştir. Dershane-mescit mekânının basık yay kemerli girişi, profilli silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Çerçevenin üzeri mukarnaslı ve palmetli bir taç ile sonlanmaktadır. Kemer üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin dışında kalan alanlar ve kemerin üzerindeki üçgen yüzeyler

bitkisel motiflerle bezelidir. Kapının mermer söveleri üzerinde kabartma şeklinde vazolar içerisinde çiçek motifleri yer almaktadır.

Şekil 8.6 Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane Revakı (Özyürek, K. 2019).

Restorasyonu devam eden dershane-mescit birimi, oldukça aydınlık ve süslü bir iç mekâna sahiptir. Kubbe ve tromp yüzeyleri merkezdeki şemse motifinden ışınal olarak yayılan madalyonlardan oluşan bir kalemîşi kompozisyonla bezelidir. Kubbe ve kubbeye geçişi sağlayan trompların eteklerini bir sıra mukarnaslı bir kuşak dolanmaktadır. Bu kuşağa bağlı olarak kasnak ve tromp köşelerindeki üçgen alanlar üç sıra mukarnasla dolgulanmıştır. Bu kuşağın hemen altında, kubbenin sekiz kemerli bir strüktüre oturduğu izlenimi veren, içleri bitkisel motiflerle dolgulu kuşaklarla oluşturulmuş, sivri kemerli bir kalemîşi süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Vitraylı içliklere sahip bütün üst pencereler yine aynı kalemîşi kuşakla çevrelenmiştir. Mermer söveli alt pencerelerin üstünde ise birer ayet kuşağı, bu kuşakların üzerinde ise sivri kemerli alınlıklar bulunmaktadır. Mihrap nişi beş yüzlü, kavsarası beş dilimli yarım kubbe şeklindedir. Şemseden yayılan madalyonlarla süslü kavsaranın hemen altında, iki sıra halinde mukarnaslı bir kuşak yer almaktadır. Mihrabın baş hizasından yukarısı kalemîşi bordürlerle çerçeve içine alınmış, üstte ise içi girift bitkisel motiflerle dolgulanmış bir taçla sonlandırılmıştır. Bordürlerin içinde birbirini takip eden madalyonlar, madalyonların içinde de çiçek motifleri bulunmaktadır. Mihrabın üzerindeki benzer bir taç, kapının üzerine de işlenmiştir (Şekil 8.7, Şekil 8.8).

Şekil 8.7 Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı (Özyürek, K. 2019).

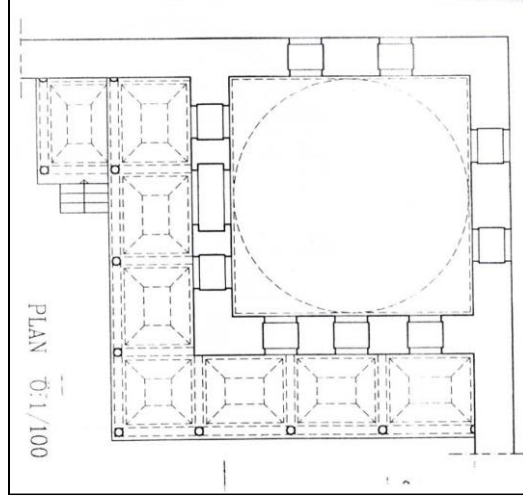
Şekil 8.8 Damat İbrahim Paşa Medresesi Dershane-Mescit Mekânı Restorasyon Öncesi Durumu.⁶⁷⁰

Kütüphane:

Damad İbrahim Paşa Külliyesi içinde yer alan kütüphane binası, gerek planı gerekse yapısal ve süsleme özellikleri bakımından dershane yapısının ikizi gibidir. Külliye'nin kuzeydoğu köşesine, dershane hacmine göre simetrik olarak konumlandırılmıştır. Yapı kuzeyden Dede Efendi Caddesi'ne, doğudan Darülelhan Sokağı'na cephe vermektedir.

Dershane hacminde olduğu gibi bir su basman üzerinde yükseltilmiş olan yapı, kare plan şemasına sahiptir. Kare alt yapının üzerini sekizgen bir kasağa oturan kubbe örtmektedir. Geçiş ögesi olarak tromp kullanılmıştır. Yapının avluya bakan güney ve batı cephesi önünde dershane'de olduğu gibi L şeklinde bir revak yer almaktadır. Bu revak kuzeyde giriş revakıyla kaynaşmaktadır.

⁶⁷⁰ Görsel külliye'nin restorasyon çalışmalarını yürüten yüklenici firma Alper İnşaat'tan alınmıştır.

Plan 8.6 Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi Planı (Şahin, A. 1997).

Yapının Dede Efendi Caddesi'ne bakan kuzey cephesi kesme taş, diğer cepheleri iki sıra tuğla bir sıra taştan, almaşık duvar örgülüdür. Pencere düzeni ve sayısı dershaneden farklıdır. Kuzey cephede altta iki, üstte bunların ortasına yerleştirilmiş bir dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Doğu cephesinde yalnızca üstte bir dikdörtgen pencere yer almaktadır. Avluya bakan güney cephesinde altta üç, batı cephesinde ise girişin her iki yanında birer dikdörtgen açıklıklı pencere açılmıştır.

Kütüphanenin önünü avlu yönünde L şeklinde kuşatan revakın sivri kemerlerini önde baklava dilimi desenli başlıkları olan mermer sütunlar taşımaktadır. Revak birimlerinin üzeri aynalı tonozlarla örtülü olup dışa taşkın bir de saçak düzenlemesi vardır. Sütunlar arasında alt seviyede mermer korkuluklar bulunmaktadır. Revakların tonoz ve yena kemerlerinin yüzeyleri içleri bitkisel motiflerle dolgulanmış kalemişi madalyonlarla bezenmiştir (Şekil 8.9).

Şekil 8.9 Damat İbrahim Paşa Külliyesi Kütüphanesi (Özyürek, K. 2019).

Kütüphane revaka ulaşım, beş basamakla girişin küçük kemerli revakının aracılığıyla sağlanmıştır. İki dikdörtgen pencere arasında yer alan kütüphane girişi ise iki renkli taştan basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Profilli silmelerle dikdörtgen içine alınmış olan girişin kemer üstünde kitabe yer almaktadır. Kütüphanenin iç mekânı, dersane mescit mekânında olduğu gibi oldukça süslüdür. Kubbe ve tromp etekleri mukarnaslı kuşaklarla geçilmiştir. Kubbe, tromp yüzeyleri, pencere etraflarına işlenmiş kalemşi bezemeler, Lale Devri üslubunu yansıtan kompozisyonlar olmakla beraber klasik unsurları da içermektedir (Şekil 8.10, 8.11).⁶⁷¹

Şekil 8.10 Damat İbrahim Paşa Külliyesi Kütüphanesi İç Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.11 Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi Restorasyon Öncesi İç Mekânı.⁶⁷²

⁶⁷¹ KÖŞKLÜ, Z. (2000). 18.Yüzyıl Kütüphanelerinden İki Örnek İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Feyzullah Efendi Kütüphanesi. AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:15,Erzurum,15-29. s.19

⁶⁷² Görsel külliyeinin restorasyon çalışmalarını yürüten yüklenici firma Alper İnşaat'tan alınmıştır.

Değerlendirme:

Lale Devri olarak anılan bir dönemim mimarı sayılan Damat İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği Damat İbrahim Paşa Külliyesi, 17. yy.da yaygın bir şekilde inşa edilen medrese merkezli külliye tasarımının 1700 tarihli Feyzullah Efendi Külliyesi'yle birlikte 18. yüzyıldaki devamcisıdır. Medrese, öğrenci hücrelerinden oluşan kütleyle, dersane hacminin birbirinden ayrı ele alındığı medreselerden biridir. Medresenin asimetrik U planlı kütlesi herhangi bir özellik ortaya koymamakla birlikte, kare planlı dersane hacminin ve ikiz yapısı niteliğindeki kütüphane yapısının birlikte ele alınışı, Feyzullah Efendi Külliyesi'ni anımsatmaktadır.⁶⁷³ Feyzullah Efendi Külliyesi'nde bir sofa etrafında aynı kütle içinde ele alınan kütüphane ve dersane hacimleri burada ayrı kütleler halinde külliye'nin iki köşesine yerleştirilmişler, önlerindeki revakların giriş revakına bağlanmasıyla aralarında organik bir ilişki kurulmuştur.

Külliye yapılarının plan, strüktür ve dış kütle biçimlenişi açısından klasik herhangi bir farklılık ortaya koymamakla birlikte dersane ve kütüphane hacimleri, yoğun bezeme programlarıyla Lale Devri Üslubunu yansıtmaktadırlar.

⁶⁷³ KÖŞKLÜ, Z. (2000). a.g.m.s.20

8.3 Üsküdar Ahmediye Külliyesi

Ahmediye Külliyesi, Üsküdar İlçesinin Ahmediye Mahallesinde yer almaktadır. Semt, 16. Yüzyılda yoksullara kepeçyle aş dağıttığı için Kepçe Dede namıyla anılan bir şahsın burada inşa ettirdiği Kefçe (Kepçe) Dede Mescidine izafeten Kefçe Dede Mahallesi olarak anılmaktaydı. Mahalle 2008 yılında komşu Tavaşi Hasan Paşa Mahallesi ile birleştirilerek Ahmediye Mahallesi adını almıştır.⁶⁷⁴ Külliye, Üsküdar İskelesi'ni Bağdat Yolu'na bağlayan ve 16. Yüzyıldan itibaren önemli bir güzergâh haline gelen Menzilhane Yokuşu üzerinde konumlandırılmıştır.⁶⁷⁵ Külliye günümüzde bütün öğeleriyle birlikte restore edilmektedir.

Ahmediye Külliyesi kitabelerine göre 1722 yılında daha önce bu mahalde bulunan Kefçe Dede Mescidi'nin yerine, Tersane Emni Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.⁶⁷⁶ Bani Ahmed Ağa, İzmirli Ali Paşa'nın kardeşidir. İstanbul gümrükçüsü, Silahtar ağalığı, Sipahi ağalığı gibi görevleri ifa ettikten sonra 1716 yılında Erzurum Beylerbeyi olarak atanır. Aynı yıl rütbesi kaldırılarak Arşuva Kalesi'ne gönderilir. 1517-1539 yılları arasında darphane emniği yaptıktan sonra önce Tersane Emni sonra da I. Ahmed'in su kemerlerinin bina emni olur. 1730 yılında vefat eden Ahmed Ağa kendi külliyesinin haziresine defnedilmiştir.⁶⁷⁷

Üsküdar Ahmediye Külliyesi, cami, medrese, kütüphane, bir sebil ve iki çeşme, bir açık türbe ve hazireden oluşan oldukça geniş bir programa sahiptir. 1723 tarihli vakfiyesine göre Ahmet Ağa, külliyesi ile aynı cadde üzerinde ayrıca bir çeşme ve namazgâh yaptırmış, külliye ve çeşmelere su getirmek üzere Bulgurlu'dan başlayarak bir de suyolu inşa ettirmiştir. Külliyyeye akar olarak ise Kefçe Dede Mahallesi'nde iki bâb mülk menzil ile 5 bâb dükkân; İstanbul'da çeşitli mahallelerde ve Edirne'de peşin kiralı menzil mülk, han, dükkân, fırın, değirmen, ambar, ahır, samanlık, odunluk, bağ ve araziler ile Kasımpaşa'da bir çifte hamam vakfedilmiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ ŞAHİN, S. (2012). Üsküdar'da III. Ahmet Dönemine Ait Dört Çeşme ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi Üzerine, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, 2-4 Kasım. Dipnot: 32, s.692

⁶⁷⁵ Menzilhane Yokuşu günümüzde Gündoğumu Caddesi ismini almıştır. EKİMCİ, B. G. (2011). Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler. İTÜ, FBE, Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı Doktora Tezi. s.150

⁶⁷⁶ YÜKSEL, İ. A. (1993). Ahmediye Külliyesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul, 136-137. s.136; HASKAN, M. N. (2001). Ahmediye Camii. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Cilt I, 63-68. s.64.

⁶⁷⁷ HASKAN, M. N. (2001). a.g.m. s.64

⁶⁷⁸ Eminzade el-Hac Ahmed Ağa bin Mehmet Ağa bin Yahya adına kayıtlı vakfiye için bkz: VGMA, 574 Nolu Defter, Aktaran: EKİMCİ, B. G. (2011). a.g.t. s.150

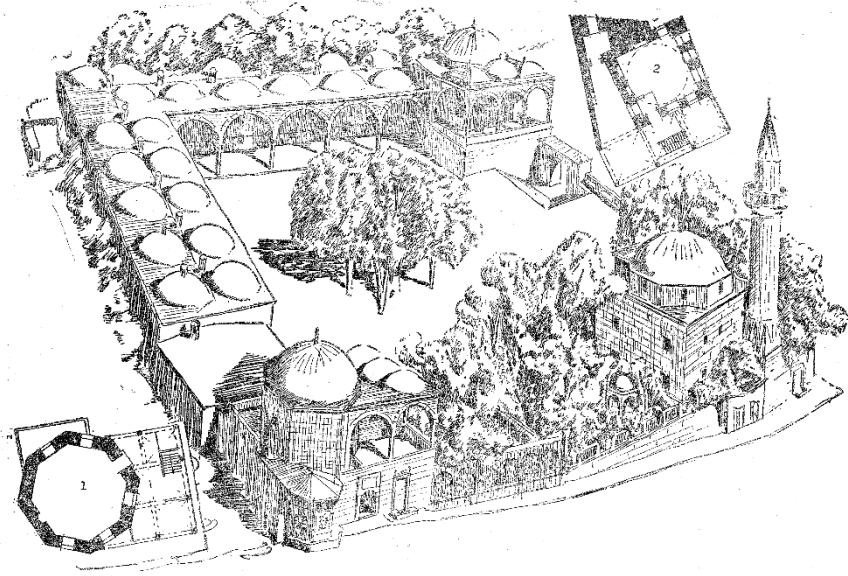
Külliye, kuzey yönünde Esvapçı Sokağı, doğu yönünde ise Gündoğumu Caddesinin sınırladığı düzgün olmayan bir geometriye sahip, külliye programına göre dar bir arsa üzerinde kuruludur. Arsa kuzey güney ve doğu-batı yönlerinde gittikçe artan bir kot farkının görüldüğü eğimli bir topografyaya sahiptir. Külliye yapılarının dar ve eğimli alan üzerine birbiriyle fiziki ve işlevsel ilişkisi güçlü bir tasarımla yerleştirilmesi sonucunda, külliye düzeninde oldukça dengeli bir mimari kompozisyon ortaya konulmuştur.

Külliye yapılarının temel tasarım ilkesi, yapıların eğim nedeniyle farklı kotlarda iki düzleme sahip ortak bir avlu etrafında, birbiriyle ve çevre sokak dokusuyla ilişkilendirilerek organik bir düzende ele alınması esasına dayanır. Söz konusu düzen içerisinde bağımsız olarak ele alınan tek yapı camidir. Kare planlı ve tek kubbeli bir yapı olan cami, külliye arsasının kuzeydoğu köşesinde bir set üzerinde konumlandırılmıştır. Caminin güneyinde düşük kotta bir hazire yer almaktadır. Külliye yapılarının diğer yapıları ise külliye arsasının kuzeybatı ve güneydoğu köşelerinde yer alan girişlerin arasında kalan batı ve güney kenarlarına, külliye yapılarının bu yönlerde dış konturlarını da oluşturacak şekilde sıralanmıştır. Külliye doğu ve kuzey yönlerinde ise madeni şebekeli pencerelerle delinmiş bir duvarla çevrelenmiştir.

Külliye yapılarının kuzeybatısında Esvapçı Sokağına açılan 10 basamaklı giriş, bu girişin solunda fevkani kütüphane yapısı yer almaktadır. Kütüphanenin batısında, avluyu batı ve güney yönlerinde L biçiminde kuşatan kubbeli revakların gerisinde iki kol halinde medrese hücreleri bulunmaktadır. Medrese kollarının birleştiği nokta bir geçit şeklinde düzenlenmiş olup yandaki helalara ulaşımı sağlamaktadır. Medresenin güney kolunun önünde hamam olarak kullanılan kare bir mekân, beşik tonozlu bir abdest alma mahalli ve bunların gerisinde bir su deposu yer almaktadır. Külliye yapılarının güneydoğu köşesinde külliye ana kapısı ve gerisindeki tonozlu geçit, kapının solunda hazinesiyle birlikte sebil, sağında ise kare planlı bir mekân ile gerisindeki merdiven kovanından oluşan bir alt yapı düzenlemesinin üzerinde yine fevkani olarak ele alınmış derşane konumlandırılmıştır. Külliye yapılarının bir çeşmesi Derşane kapısının sağında, diğer çeşmesi, külliye yapılarının kuzeydoğu dış duvarları üzerinde minare kaidesinin bitişiğindedir. Derşane ile cami arasında kalan alan ikinci bir hazire olarak değerlendirilmiştir ve burada ayrıca açık bir türbe bulunmaktadır (Plan 8.7).

Plan 8.7 Üsküdar Ahmediye Külliyesi Vaziyet Planı (Haskan, M. N. 2001).

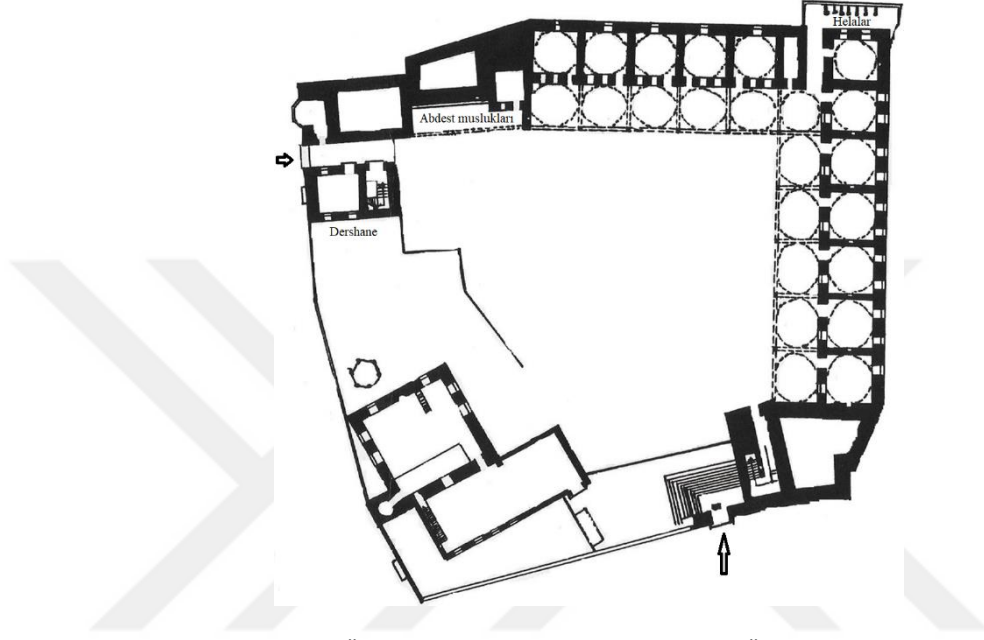
Plan 8.8 Üsküdar Ahmediye Külliyesi Perspektif Çizimi (Sevinçsoy, R. 1958).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

Medrese:

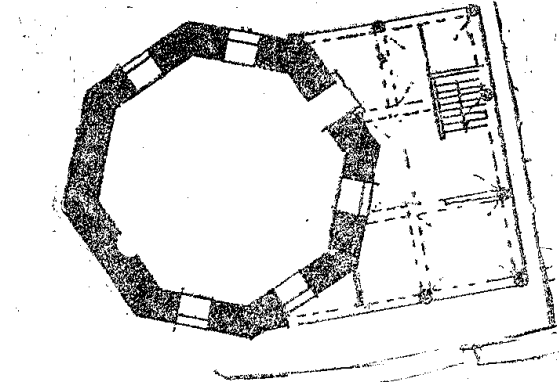
Günümüzde restore edilen Ahmediye Medresesi, külliye avlusunu güney ve batı yönlerinden L düzeninde kuşatan 11 kubbeli birimden oluşan revak dizisinin gerisinde yine L düzende sıralanmış hacimler ile Külliye'nin güneydoğu köşesinde giriş kapısı, sabil, bevvap odası ve merdiven evinden oluşan bir alt yapı üzerinde inşa edilmiş önu

revaklı bir dersane mekânından oluşmaktadır. Külliye'nin güney batı köşesine yerleştirilmiş ve içinde öğrenci hücrelerinin yer aldığı L plan şemasına sahip kütle'nin batı kolunda, köşe odasıyla birlikte kare planlı ve kubbeli yedi birim bulunmaktadır. L'nin güney kolunda ise kare planlı ve kubbeli beş oda ile iki kolun birleştiği noktada yer alan kare birimin bölünmesiyle elde edilmiş dikdörtgen bir mekân ve arkadaki helalara geçişi sağlayan tonozlu bir geçit yer almaktadır (Plan 8.9).

Plan 8.9 Üsküdar Ahmediye Medresesi Planı (Ünalın, S. 2010).

Dershane, külliye'nin güneydoğu köşesinde, bahsi geçen mekânlardan oluşan alt yapı üzerinde, sekizgen planlı ve kubbeli kapalı bir hacim ile kapalı hacim kuzeyinde yer alan yanlardan ikişer, kuzeyden ise üç kemer açıklığıyla dışarıya açılan dikdörtgen planlı bir revaklı sofadan oluşmaktadır. Üç birimli bu revak düzenlemesinin üzeri ortada çapraz tonoz, yanlarda ise birer kubbe ile örtülüdür (Plan 8.10).

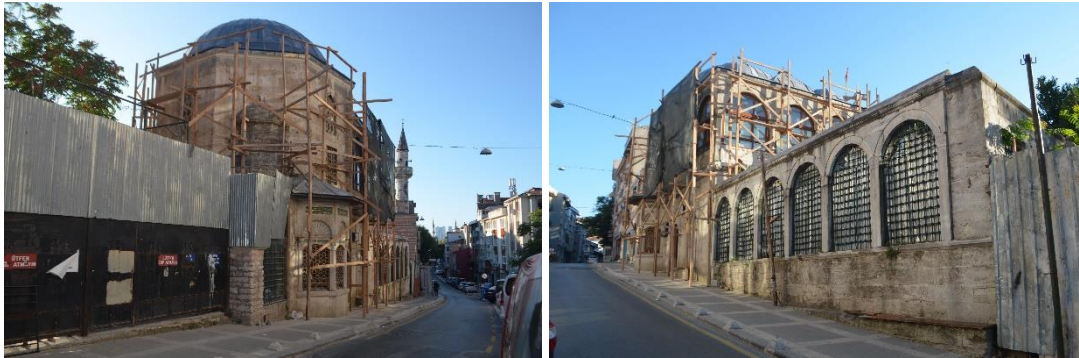
Plan 8.10 Üsküdar Ahmediye Medresesi Dershane Planı (Sevinçsoy, R. 1958).

Dershane mekânı her ne kadar medresenin ana kütesinden ayrı ve fevkani olarak konumlandırılmışsa da iki kütle arasında yer alan hamam, su deposu ve abdest alma mahalli gibi su yapıları, medrese unsurları arasında organik bir bağ oluşturmaktadır. Söz konusu organik bağı abdest alma mahallinin medrese revakına eklemlenmiş dört sütuna oturan beş kemerli revak düzenlemesi ayrıca vurgular. Daha küçük boyutlara sahip bu revak dizisi, L planlı revaklı medrese kütesi ile fevkani dershane mekânı arasında kademeli bir geçiş sağlar (Şekil 8.12).

Resim 8.12 Ahmediye Merdesesi Revaklı Abdest Alma Mahalli (Özyürek, K. 2019).

Bütünüyle kesme taştan inşa edilmiş olan kapalı dershane hacmi ile önündeki revaklı yarı açık mekân, dıştan külliye ana girişinin iki yanında bulunan sebil ve çeşmeden oluşan su unsurlarıyla birlikte ele alınmış bu yönüyle dönem özelliğini yansıtan bir tasarıma sahiptir. Poligonal gövdeli dershane mihrap nişi, güneydoğuya bakan yüzünden yarım altıgen formuyla dışa doğru taşma yapmaktadır. Cadde tarafından algılanan üç yüzünde altta dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli, üstte sivri kemerli, alçı revzenli ikişer pencere bulunmaktadır. Güneye bakan yüzünde ise tek bir tepe penceresi yer almaktadır (Şekil 8.13).

Resim 8.13 Ahmediye Merdesesi Dershanesi (Özyürek, K. 2019).

İki kanatlı ahşap kapıdan taşlık şeklinde düzenlenmiş tonoz örtülü bir geçitle külliye avlusuna ulaşılır. Geçidin sağında tonoz örtülü bir hacimden sonra çift kanatlı ahşap bir kapının gerisinde dersane mekânına çıkışı sağlayan merdiven sahanlığı bulunmaktadır. İki kollu merdivenden çıkıldığında ilk olarak kapalı hacmin önünde geniş bir hayat özelliği gösteren revaklı giriş mekânına ulaşılır (Şekil 8.14). Mekânın üst örtüsü ortada çapraz tonoz yanlarda birer kubbeden oluşmaktadır. Çokgen kapalı hacim ile revak üst örtüsünün birleşiminden dolayı ortaya çıkmış olan alanlar ise düz tavan şeklinde kapatılmıştır. Üç birimli revaktan oluşan mekân, kuzeyde üç yuvarlak kemerle hazireye, iki kemerle doğuda Gündoğumu Caddesine, yine iki kemerle batıda külliye avlusuna açılmaktadır. Aynı zamanda yazlık dersane olarak da kullanılmış olabileceği akla gelen geniş revakın kemerlerini taşıyan mermer sütunlar mukarnaslı başlıklara sahiptir. Kapalı dersane hacminin girişi mermerden ve yuvarlak kemerlidir. Silmelerle çevrelenmiş kapı en üstte mukarnaslı bir frizle taçlandırılmıştır. Kemer üzerindeki kitabe beş mısra halindedir.

Şekil 8.14 Ahmediye Merdesesi Dershane Revakı (Özyürek, K. 2019).

Sekizgen planlı dersane mekânı 6,70 m çapındadır. Dershane iç mekânın üzerini örten kubbe kasnaksızdır ve doğrudan beden duvarlarına oturmaktadır. Altıgenin köşelerinde kalan açıklıklar ise basık tromplarla kapatılmıştır. Mekânı aydınlatan pencerelerden altta olanlar dikdörtgen açıklıklı mermer söveli, üstteki sivri kemerli pencereler ise vitraylıdır. Dershanenin pencere olmayan yüzlerinde pencerelerle aynı hizada ve ebatta dolap nişleri bulunmaktadır. Mihrap mermerdendir. Dış kütleyle yarım altıgen şeklinde yansıtılan mihrap nişi beş yüzlü ve mukarnaslı kavsaralıdır. Beş sıra

mukarnas dizisinin ilk sırası altta aşağıya doğru sarkan palmet motifleriyle bitirilmiştir. Aralarda madalyon şeklinde bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan süslemeler yer almaktadır.⁶⁷⁹ Diğer bir süsleme ise kubbe göbeğinde yer almaktadır. İçi çiçek motifi dolgulu altıgen şekillerden oluşan sonsuz kompozisyon bir peteği andırmaktadır (Şekil 8.15, Şekil 8.16).

Şekil 8.15 Ahmediye Merdesesi Dershane Mekanı (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.16 Ahmediye Merdesesi Dershane Mekanı Kubbe Göbeği Kalemîşi Süslemesi (Özyürek, K. 2019).

Medresenin öğrenci hücreleri, önlerindeki revaklarla birlikte külliye avlusunu güney ve batı yönlerinde iki eşit koldan oluşan bir L şeklinde kuşatmaktadır. Medresenin dış beden duvarları kabayonu taş örgülüdür. Batı cephesi tuğla örgülü sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ikili pencere gruplarından oluşan bir

⁶⁷⁹ KÖŞKLÜ, Zerrin. (1999) 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi. Atatürk Üniversitesi, SBE, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1999

sıra pencere düzenindedir. Güney cephede ise bir sıra pencere düzenini tuğla örgülü sivri kemerli üst pencereler oluşturur.

Köşe revakıyla birlikte 11 birimli revak dizisi, her iki kolda beşer yuvarlak kemerle avluya açılmaktadır. Tamamının üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeler, öndeki mermer sütunlardan birbirine ve duvarlara atılan kemerlere pandantiflerle oturmaktadır. Sütunlar baklava dilimi motifli başlıklara sahiptir. Revak cephesi ve kemerler kesme taş örgüleriyle kütüphane ve dersane arasındaki taş dokuda bir süreklilik sağlar (Şekil 8.17).

Şekil 8.17 Ahmediye Merdesesi Avlu Revakları (Özyürek, K. 2019).

Medrese hacimlerinin avluya bakan duvarları kabayonu taş örgülüdür. Batı kanadındaki hücreler önlerindeki revaklara bir kapı, bir de pencere ile açılırken güney kanattaki beş hücrenin bir kapı ve yan yana ikişer penceresi bulunmaktadır. Dikdörtgen açıklıklı ve söveli bu pencerelerin üstlerinde, tuğla örgülü yuvarlak kemerli hafifletme kemerleri bulunmaktadır (Şekil 8.18).

Şekil 8.18 Ahmediye Merdesesi Batı ve Güney Revak Kolları (Özyürek, K. 2019).

Basık kemerli taş girişleri olan hücrelerin henüz sıvanmamış duvarları kabayonu taş ve tek sıra halinde ancak düzensiz tuğla hatılların kullanıldığı almaşık örgülüdür. Kubbe ve pandantifler ise tuğla örgülüdür. Bazı küçük farklar göstermekle birlikte ortalama 3,90 x 390 m ölçülerinde olan hücrelerin içlerinde birer ocak, ikişer dolap nişi bulunmaktadır. Güney hücreleri dış beden duvarlarında açılmış birer üst pencereyle, revaka açılan ikişer alt pencereyle aydınlanmaktadır. Batıdakiler ise dışa açılan iki alt, revaka açılan bir pencereden ışık almaktadırlar (Şekil 8.19).

Şekil 8.19 Ahmediye Merdesesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

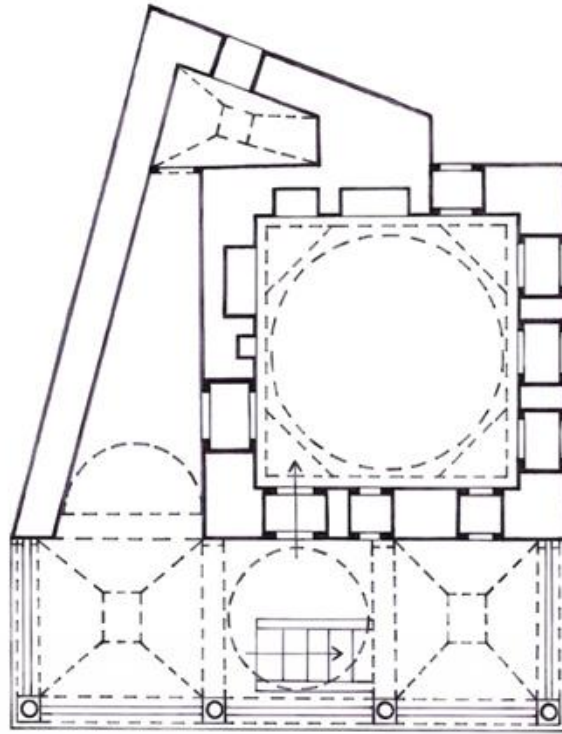
Kütüphane:

Ahmediye Kütüphanesi, medresenin dershane hacminin diyagonalinde, külliye'nin kuzeybatı köşesinde konumlandırılmıştır. Güneyden medresenin batı koluna bitişiktir. Doğusunda ise külliye'nin Esvapçı sokağına açılan ikinci kapısı yer almaktadır.

Yapı, beşik tonozlu bir bodrum katı ve beşik tonozlu bir merdiven sahanlığından oluşan bir alt yapı üzerinde fevkani olarak tasarlanmıştır. Yapının üzerine inşa edildiği zemin katı düzgün geometrik bir plana sahip olmadığından, üstte dershane katında

daha düzgün konturlara sahip bir plan elde etme adına ilginç çözümlere başvurulmuştur.

Önünde yer alan dikdörtgen plan şemasına sahip üç birimli giriş revakıyla birlikte bir L oluşturan kare planlı, kubbeli kütüphane hacmi, doğuda ve kuzeyde külliye avlusuna, güneyde Esvapçı Sokağına cephe verecek ve bu yönde dışa taşacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu yerleştirmenin sonucunda kare hacmin güneyinde ve batısında alt katın plan konturlarına bağlı olarak üçgenimsi dikdörtgen alanlar ortaya çıkmıştır ki bu alanlardan batıdaki aynalı tonozlu bir tuvalet, güneyde olanı ise revaktan tuvalete geçişi sağlayan beşik tonozlu bir koridor olarak değerlendirilmiştir (Plan 8.11).

Plan 8.11 Üsküdar Ahmediye Kütüphanesi Planı (Ünalın, S. 2010).

Alt yapısıyla birlikte düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan kütüphanenin, batı cephesinden dışa doğru açılı bir şekilde çıkma yapan tuvalet mekânının cephesi farklı olarak kabayonu taş örgülüdür. Cepheyi üstte boydan boya dolanan profilli silmeli bir saçak sınırlamaktadır. Kuzeyde sokağa bakan cephenin alt kat seviyesindeki eğrilik, düzgün konturlu üst yapıyla, eğri alt yapı arasında bir fark oluşturduğundan aradaki bu fark kademeli bir konsolla yumuşatılmıştır. Kütüphane mekânının, kubbesi sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır ve üzeri kurşun kaplıdır.

Kütüphane, iki katlı pencere düzenine sahiptir. Batı cephesinde altı üstlü yerleştirilmiş pencerelerin dışında alt katta yer alan tuvaletin cephesinde dikdörtgen açıklıklı bir pencere daha bulunmaktadır. Kuzey cephede ise üç altta, üç üstte toplam altı pencere açılmıştır. Alt sıra pencereler dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli; üst sıra pencereler sivri kemerli, alçı revzenlidir. Sivri kemerli pencerelerin arasında konsollar üzerine bindirilmiş konut tipinde iki küçük kuş evi bulunmaktadır.⁶⁸⁰ Kuzey cephede zemin katındaki helalar hacmini aydınlatan dikdörtgen açıklıklı, madeni şebekeli iki pencere daha yer almaktadır. Kütüphanenin önünde üç yöne yuvarlak kemerlerle açılan revak, aynı şekilde düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Mermer sütunların taşıdığı revak kemerlerinin kilit taşları üzerine birer gülbezek işlenmiştir. Ortadaki birimin üzerini örten kubbe ile yanlardaki birimleri örten aynalı tonozlar dıştan kurşun kaplıdır (Şekil 8.20).

Şekil 8.20 Ahmediyeh Kütüphanesi Güneybatıdan Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Avludan 10 basamak inilerek ulaşılan beşik tonozlu bodrum katı tek bir hacimden oluşmakta iken, sonradan tuvalet olarak kullanılmak üzere duvarlarla bölünmüştür.⁶⁸¹ Üst kata ulaşım beşik tonozlu koridor ve bu koridorun sonunda yer alan bir merdivenle sağlanmıştır. Dokuz basamaklı merdiven, kubbeli orta birimin altından revaka çıkış verir. Güneyde Esvapçı Sokağına, doğu ve kuzey yönlerinde külliye avlusuna açılan

⁶⁸⁰ CANCA, G. E. (2009). Üsküdar Ahmediyeh Külliyesi ve Lâle Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme, Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler, Cilt I, s 192-202, s.196

⁶⁸¹ EKİMCİ, B. G. (2011). s.162

yuvarlak formlu revak kemerleri, önde baklava dilimi başlıkları olan dört mermer sütuna, yanlarda ise duvarlarına oturmaktadır (Şekil 8.21).

Şekil 8.21 Ahmediye Kütüphanesi Revaklı Giriş Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Revakın iki birimi kütüphane cephesini karşılar. Güneydeki üçüncü birim ise gerideki tuvalete ulaşımı sağlayan tonozlu koridorun önüne denk gelmektedir. Kütüphane basık yay kemerli bir giriş kapısı ve iki dikdörtgen açıklıklı pencere ile revaklı mekâna bağlanmaktadır. Cephe düzgün kesme taştandır. Kütüphanenin dikdörtgen çerçeveli, basık kemerli girişi mermerdendir. Kemer taşıyan mermer ayakların ön yüzünde palmet, rumi ve lotus motiflerinden oluşan bir süsleme ile mukarnas dizisi bulunmaktadır.⁶⁸²

Kütüphane mekânı 470 x 4,70 m ölçülerinde iç hacme sahiptir. Kare planlı mekânını örten kubbeye geçişlerde farklı bir yöntem kullanılmıştır. Kubbe köşelerde dikdörtgen kesitli taş lentolara oturtulmuş, lentoların gerisinde kalan üçgen açıklıklar ise kesme taştan düz tavan şeklinde kapatılmıştır. Mekânın muntazam kesme taş örgülü duvarları sıvasız, kubbe yüzeyi sıvalıdır. Üst kat pencereler vitraylıdır. Alt pencerelerin mermer söveleri vardır. Mekân revaka açılan iki penceresiyle birlikte, güney duvarında altlı üstlü altı, batı duvarında altlı üstlü iki pencere olmak üzere toplam on pencereyle aydınlanmaktadır (Şekil 8.22).

⁶⁸² ÜNALAN, H.S. (2010), Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi. Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XIX/2, Ekim, 55-84. s.59

Şekil 8.22 Ahmediye Kütüphanesi Kuzey ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Kapının karşısındaki batı duvarın merkezinde yarım daire kesitli bir ocak nişi solunda ise bir dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli bir dolap nişi bulunmaktadır. Ocağın önünde mermerden yapılmış küllük kısmında, silme çerçevesi üç kartuş yer almaktadır. Kenardaki köşeli kartuşların içinde birer gülbezek motifi, kartuşların birleştiği kesimlerde ise palmet, rumi ve lotus motiflerinden oluşan bitkisel bir süsleme görülmektedir.⁶⁸³ Mermer küllüğün üçgen kenarlıkları palmet tepeliklidir. Kütüphanenin güney duvarının sağında diğerinden daha geniş mermer söveli bir dolap nişi, sağında ise yine bir dolap nişine çevrilmiş mermer söveli bir pencere, ikisinin ortasında ise bütünüyle mermerden üst üste üç gözlü bir niş düzenlemesi daha bulunmaktadır. Profilli silmelerle çerçevelenmiş olan niş gözlerinin üstler dilimli üçgenimsi kemerli, kenarları S kıvrımlıdır. Kemerlerin üst köşelerinde birer rozet ve etrafında bitkisel süslemeler yer almaktadır (Şekil 8.23).

Şekil 8.23 Ahmediye Kütüphanesi Güney Duvarı (Özyürek, K. 2019).

⁶⁸³ ÜNALAN, H. S. (2010). a.g.m. s.59

Değerlendirme:

Üsküdar Ahmediye Külliyesi Lale Devri olarak anılan zaman dilimi içinde inşa edilmiş, merkezinde bir caminin olduğu küçük ölçekli bir rical külliyesidir. Külliye yapı programı dönem özelliğine uygun olarak cami ve medresenin dışında kütüphane, sebil ve çeşme yapılarından oluşmaktadır. Medresenin dersane hacmi altında caddeye dönük olarak yerleştirilmiş olan çeşme ve sebil dönemin üslubunu yansıtan karakteristik örneklerdir.

Külliye yerleşim düzeni açısından yapıların, geometrisi bozuk dörtgen bir arsanın kenarlarına aralarında organik bağlar kurularak yerleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Ahmediye Külliyesinin ana yapısı cami olmasına karşın külliye işlevsel ve fiziki biçimlenişinin öne çıkan unsuru medresesidir. Bu durum medresenin külliye kuruluşu içindeki konumlanışına olduğu kadar yapısal özelliklerine de yansımıştır. Nitekim caminin düzgün olmayan taş ve tuğladan oluşan almaşık duvar örgüsüne karşın medrese hücreleri ve dershanenin taş duvar örgüsüne sahip olması, külliye eğitimi işlevine yapılan bir vurgu şeklinde yorumlanabilir.

Medrese, öğrenci hücrelerinden oluşan L planlı kütleyle sekizgen planlı dersane hacminin birbirinden ayrı ele alındığı medrese tipindedir. Dershanenin önü revaklı sekizgen formu dönem özelliği olmakla birlikte, bir alt yapı üzerinde fevkani inşa edilmesi farklı bir tasarımıdır.

Önünde bir revakı olan kare planlı, kubbeli tek hacimli kütüphane sokak yönünde konsollara oturan çıkmasıyla sıbyan mektebi formundadır. Tonozlu bir alt yapı üzerinde yükseltilmesi kitapların rutubetten korunması, okuyucunun çevre gürültüsünden izole edilmesi açısından kütüphane tasarım ilkelerine uygundur.

8.4 Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Cerrahpaşa Mahallesi'nde, Kızılelma Caddesi ile Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nin kesiştiği mevkide yer almaktadır. Davut Paşa semtiyle birlikte Cerrahpaşa ve Haseki semtlerini içeren bölge, Bizans döneminde "Kseropholos" ismiyle anılıyordu. Fethin ardından kısa sürede Türk-İslam kimliği kazanan bölgede Hacı İlyas, Mirza Baba ve Kürkçü Mescidi Mahalleleri oluşmuştur.⁶⁸⁴

Külliyenin banisi Ali Paşa, 1689-1758 yılları arasında yaşamış, 18. yüzyılın önemli devlet adamlarındandır. Babası II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde Hekimbaşılık yapmış, Girit Rumlarından mühtedi Nuh Efendi'dir. Babasının mesleğinden dolayı Ali Paşa'ya Hekimoğlu, Hekimbaşızâde veya Hekimzâde denmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa I. Mahmud döneminde iki kez, III. Osman saltanatında ise bir kez sadrazamlık yapmış, sadareti toplam beş yıl, dört gün sürmüştür. Sadrazam Damat İbrahim Paşa zamanında, Osmanlı'nın Batı'ya tanımaya başladığı Lale Devri'nde yetişmiş biri olarak ıslahatçı kişiliğiyle tanınmıştır. Damat İbrahim Paşa'nın katledilmesiyle yarım kalan birçok projeyi tamamlamıştır. Matbaanın ikinci kez açılması, Humbaracı Ocağı'nın kurulması bu projelerden bazılarıdır.⁶⁸⁵

Hekimoğlu Ali Paşa cami, tekke, türbe, kütüphane, sebil ve çeşmeden oluşan külliyesini, daha önce Tebriz Seraskerliği yaptığı dönemde inşa ettirdiği ahşap caminin yerine inşa ettirmiştir.⁶⁸⁶ Külliyyede bulunan kitabelere göre inşa tarihi 1734-35'tir.⁶⁸⁷ Bu tarih Hekimoğlu Ali Paşa'nın I. Mahmud dönemindeki (1730-1754), ilk sadaretine denk gelir. Külliyyenin inşaatıyla ilgili çalışmalar yapan Süheyl Ünver iki mimarın ismi tespit edebilmiştir. Bu isimler: Mimar Çukadâr Ömer ile Mimar Hacı Mustafa'dır.⁶⁸⁸

Lale Devrine has özellikleri bünyesinde barındırdığı gibi aynı zamanda Barok ve Rokoko üsluplarının da öncüsü-habercisi sayılan külliye Cerrahpaşa, Hekimoğlu Ali Paşa ve Kızılelma Caddeleri arasından kalan yaklaşık 10000 m²'lik bir alana kurulmuş büyük bir komplekstir.⁶⁸⁹ Düzgün bir geometriye sahip olmayan külliye arsasının

⁶⁸⁴ KAYAR, E. (2013). Davutpaşa Semti. İstanbul'un Kitabı Fatih I, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 220-239. s.220

⁶⁸⁵ ÇOLAK, M. O. (1997). Arşiv Belgelerinin Işığı Altında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcraatı ve Hayratı, İÜ, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul., s.X, 2

⁶⁸⁶ ÇOLAK, M. O. (1997). a.g.t. s.93

⁶⁸⁷ KUBAN, D.(1993). Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt IV, Tarih Vakfı, İstanbul, 43-46. s.43

⁶⁸⁸ ÇOLAK, M. O. (1997). a.g.t. s.89, 94

⁶⁸⁹ ÇOLAK, M. O. (1997). a.g.t. s.89

etrafını çeviren dış duvar, tam olarak günümüze ulaşmamıştır. Külliye'nin kuzey, güney ve kuzeydoğu yönlerinde üç ayrı girişi bulunmaktadır. Güneydeki kapı mevcut değildir. Kuzeydoğu girişi Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi ile Esekapısı Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunmaktadır. Kuzeyde Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nde yer alan giriş ise külliye'nin ana girişi olup, iki yönde büyük sivri kemerli açıklıkları olan beşik tonozlu bir geçit şeklindedir ve üzerindeki kütüphane hacmine alt yapı teşkil etmektedir.

Külliye'nin merkezinde, Mimar Sinan'ın olgunlaştırdığı en özgün plan tiplerinden biri olan altıgen destekli merkezi mekân geleneğine uygun olarak tasarlanmış cami yer almaktadır.⁶⁹⁰ Caminin doğu yönünde bulunan tekkeye ait yapılar, Esekapısı Sokağı ile camiden ayrılmıştır.⁶⁹¹ Külliye'ye ait diğer yapılar ise Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi boyunca sıralanmıştır. Bu caddeye açılan ana girişin üzerine kütüphane yerleştirilmiştir. Kuzeydoğu girişi ile kütüphane arasında girişe yakın olan tarafta iki kubbeli birimden oluşan dikdörtgen planlı türbe yer almaktadır.⁶⁹² Türbenin önünde, kuzeydoğu girişinin yanında ise beş cepheli bir kütle olarak dışa taşma yapan üzeri kubbeli ve geniş saçaklı sebül bulunmaktadır.⁶⁹³ Sebulin avlu yönünde su haznesine bağlantı sağlayan sivri kemerli bir açıklığın içinde türbeyle hazneyi bağlayan duvarın üstünde tuğladan sivri kemerli nişi olan bir çeşme yer almaktadır. Külliye'de bunun dışında üç çeşme daha vardır. Bu çeşmelerden biri Esekapısı Sokağı'nda avlu duvarı üzerinde, biri Hekimoğlu Ali Paşa Caddesinde, bir diğeri de avluda türbe duvarı üzerindedir. Türbeye bitişik avlu duvarının üstünde Lale Devri bezeme özelliklerine haiz bir çeşme bulunmaktadır. Sivri kemerli bir niş içinde yer alan bu çeşmenin iki yanında Avlu duvarına bağlı iki küçük çeşme daha yer almaktadır (Plan 8.12) Koca Mustafa Paşa Caddesi üzerindeki girişin yanında var olduğu bilinen bir çeşme yol çalışmaları sırasında yıkıldığından günümüze gelememiştir.⁶⁹⁴ Avlu duvarının dışında yer alan bir başka çeşme ise yol yapım çalışmaları sırasında kaldırılmıştır.⁶⁹⁵

⁶⁹⁰ KUBAN, D. (1993). a.g.m. s.44

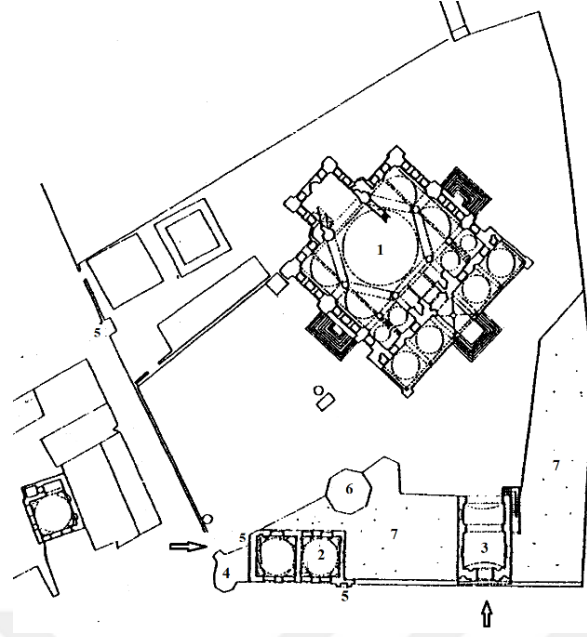
⁶⁹¹ ÇOBANOĞLU, A. V. (1998). Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt: XVII, 169-173. s. 169

⁶⁹² ÇOBANOĞLU, A. V. (1998). a.g.m. s.171

⁶⁹³ ÇOBANOĞLU, A. V. (1998). a.g.m, s.171-172

⁶⁹⁴ Kaynaklardan, söz konusu çeşmenin kesme taştan yapıldığı, üstünün kiremit kaplı bir çatı ile örtülü olduğu ve üzerinde şair Nevres'in 1147 (1734-35) tarihli iki beyitlik bir kitabesini bulunduğu öğrenilmektedir. ÇOBANOĞLU, A. V. (1998). a.g.m. s.172

⁶⁹⁵ KUBAN, K. (1993). a.g.m. s.45

Plan 8.12 Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (Papila, A. 2000).

1- Cami, 2- Türbe, 3- Kütüphane, 4- Sebil, 5- Çeşme, 6- Şadırvan, 7- Hazire.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Kütüphane:

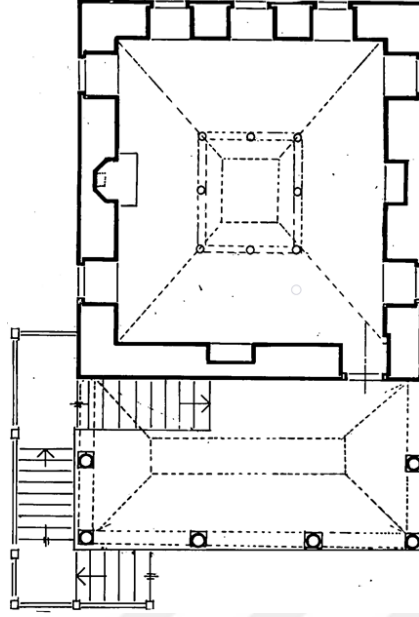
Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, kapladığı alan ve ana yapısı niteliğindeki caminin anıtsallığı bakımından büyük ölçekli bir vezir külliyesidir. Bununla birlikte külliye programının eğitim işlevi, kütüphane yapısı ile sınırlıdır.

Külliye'nin tek eğitim işlevli yapısı olan kütüphane binası, ilginç bir tasarım düşüncesiyle külliye ana giriş kapısının üzerinde fevkani olarak inşa edilmiştir.⁶⁹⁶ Kütüphaneye alt yapı teşkil eden giriş düzenlemesi, 14,00 x 8,90 m ölçülerinde kesme taştan inşa edilmiş, caddeden avluya ulaşım sağlayan, her iki yönde büyük sivri kemer açıklıkları olan, beşik tonozlu bir küttedir. Küttelin sağında ve solunda geçidin içine hava ve ışık sirkülasyonu sağlayan ikişer tane yuvarlak kemerli açıklık bulunmaktadır.⁶⁹⁷

Kütüphane, 7, 70 x 6,90 m iç ölçülerinde aynalı tonoz örtülü uzunlamasına dikdörtgen kapalı bir hacim ile bu hacme külliye avlusu yönünde bitişik 8, 55 x 4,75 m ebadında aynalı tonoz örtülü, revaklı bir giriş mekânından oluşmaktadır.

⁶⁹⁶ KUBAN, D. (1993). a.g.m. s.45

⁶⁹⁷ Söz konusu küçük sivri kemerli açıklıkların üstteki kütüphaneyi rutubetten koruduğu ifade edilmiştir. ÜNSAL, B. (1984). Türk-Vakfi İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi. Vakıflar Dergisi, C 18, 95-114. s.100

Plan 8.13 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Planı (Ünsal, B. 1984).

Kütüphanenin avluya dönük revaklı güney cephesi ile caddeye cephe veren kuzey duvarı, yan duvarların bu yöndeki ¼'lük kısmıyla birlikte muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Yan cephelerin revaka kadar olan kısmı ise iki sıra tuğla, bir sıra kesme taştan almalı duvar örgüsüne sahiptir. Profilli bir saçaktan sonra başlayan üst örtü elemanları kurşun kaplıdır.

Kütüphanenin caddeye dönük kuzey cephesi, yaklaşık yarım metrelik bir çıkma yapmaktadır. Çıkma, altta yüzeyi yuvarlak profillerle hareketlendirilmiş kademeli taş konsollarla desteklenmiştir. Cephe yüzeyinde sivri hafifletme kemerleri altında yan yana sıralanmış dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve lokmalı demir parmaklıklı üç pencere yer almaktadır (Şekil 8.24) Doğu ve batı cephelerinde ise ikişer pencere bulunmaktadır.

Şekil 8.24 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Kütüphane hacminin avlu yönünde bulunan revaklı mekânı, ikişer kemerle yanlara, üç kemerle güney yönünde külliye avlusuna açılmaktadır. Kemerler yuvarlak formlu olup önde dört, yanlarda birer sütuna, en geride ise kütüphane duvarına oturmaktadır. Revak cephesi ve kemerler kesme taştan, sütunlar mermerdendir. Sütunlar baklava dilimi desenli başlıklara sahiptir. Sütun aralarında mermer levhalardan korkuluklar bulunmaktadır (Şekil 8.25).

Şekil 8.25 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Güney Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Kütüphanin önündeki revaka U şeklinde üç kollu bir merdiven sistemiyle çıkılmaktadır. Merdivenin ilk kolu geçidin avlu yönündeki kemerinin hemen sağındadır. Üç basamak çıktıktan sonra bir sahanlık vasıtasıyla sağa yani revak yan cephesine dönen merdiven, on basamaklı ikinci kolla girişin önündeki üzeri sundurmalı sahanlığa, girişin gerisindeki on basamakla da revaklı mekâna ulaşım sağlar.

Asıl kütüphane hacmine giriş mekânı işlevi gören revaklı kısım, aynı zamanda bir hayat ve açık hava okuma terası olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹⁸ Revakın üzerini örten aynalı tonozun yüzeyleri madalyonlar içinde bitkisel motiflerli kalemşi ile bezelidir.

Revaklı giriş mekânından kütüphane hacmine, sağ tarafta yer alan dikdörtgen çerçeve içine alınmış yuvarlak kemerli mermer bir kapı ile girilir. Kapının kemer köşeliklerinde ve kemer üzerindeki dikdörtgen çerçeveli bir alınlıkta kabartma

⁶⁹⁸ Revaklı hacim, Ünsal'a göre açık hava okuma terasıdır. ÜNSAL, B. (1984). a.g.m. s.100; D. Kuban ise bu kısmı hayat olarak nitelendirmiştir. KUBAN, D. (1993). a.g.m. s.45

teknîğiyle işlenmiş, kıvrık dallar ile rumilerden oluşan süslemeler bulunmaktadır (Şekil 8.26).

Şekil 8.26 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Giriş Revak (Özyürek, K. 2019).

Kütüphaneye girildiğinde dikkati çeken ilk unsur, 7,70 x 6,90 m ebadındaki mekânın merkezinde yer alan dört direkli ahşap bir strüktürün taşıdığı 2,75 x 2,75 m ölçülerinde kare prizma formulu ahşap kitap dolabıdır. Alttaki dört ahşap direğe ahşap konsollar vasıtasıyla oturan dolabın dört yüzünde de dikdörtgen ahşap kanatlar bulunmaktadır (Şekil 8.27). Ayrıca mekânı pencere üst hizasında çepeçevre dolanan bir raf düzeni bulunmaktadır. Kuzey duvarındaki üç pencereden yoğun ışık alan mekânın, batı duvarında iki pencere arasında iki dolap nişi yer almaktadır. İki dolap nişi de güney duvarının ortasına açılmıştır. Doğu duvarının merkezinde ise sivri külahlı ve yaşmaklı bir ocak yer almaktadır (Şekil, 8.28, Şekil 8.29).

Kütüphane hacminin üzerini örten aynalı tonozların yüzeyleri, kütüphane duvarlarının raf üstleri ve ortadaki dolabın alt tavanı ile kenar bordürünü konsol aralarındaki boşluklar dönemin üslubunu yansıtan kalemişleriyle bezenmiştir. Ahşap dolap üzerine işlenmiş süslemeler kıvrık dallar ve çiçek motiflerinden oluşan kompozisyonlardır. Tonozlarda merkezden eteklerdeki palmetli kuşağa doğru tek sıra bir halinde yayılan birbirine ekli salbekli şemse motiflerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Duvarları çepeçevre dolanan rafların üzerindeki duvar yüzeyi ise bordürlerle dikdörtgen panolara bölünmüş içlerine ortada büyük, altta ve üstte birer küçük salbekli şemse birbirine bağlı olarak işlenmiştir (Şekil 8.27, Şekil, 8.28, Şekil 8.29).

Şekil 8.27 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Kitap Deposu (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.28 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Kuzey ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.29 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Doğu ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, 18. Yüzyılın cami merkezli olarak inşa edilmiş orta ölçekli bir vezir külliyesidir. Külliye, I. Mahmud dönemindeki (1730-1754) yenilikler çağında Lale Devri sanat ortamının ve mimarisinin özelliklerini barındıran aynı

zamanda İstanbul barok ve rokokosunun da habercisi sayılabilecek bir kompleks olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹⁹

Altı destekli strüktürüyle Mimar Sinan ekolünü devam ettiren camisi külliyei klasik döneme bağlarken, külliyeinin caddeye dönük duvarına bağlı olarak sıralanmış sebiltürbe-çeşme üçlüsü, dönemin külliye üslubunu yansıtır.

Külliyeinin eğitim işlevli tek yapısı olan kütüphane, bir külliye fiziki bütünlüğü içinde yer alan ancak külliyeinin diğer unsurlarından bağımsız tasarlanmış bir örnektir. Yapının külliye girişlerinden birinin üzerinde konumlandırılması farklı bir uygulamadır. Daha önce Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'nde sıbyan mektebiyle denenen bu uygulama, bu külliyeinde kütüphane yapısıyla tekrar edilmiştir. Yapının çevre yerleşim dokusuna en yakın yer olan külliye girişi üzerindeki konumlanması, kütüphanenin halkın kullanımına açık tutulması isteğiyle ilgili olmalıdır. Bununla birlikte kütüphanenin fevkani olması, kitapların rutubetten, hizmet alanların çevre gürültüsünden uzak tutulması genel tavrına uygundur.

⁶⁹⁹ KUBAN, D. (1993). a.g.m. s.45

8. 5 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'nde, iki ayrı arsa üzerinde kurulmuş bir yapılar topluluğudur. Külliye'nin medrese, sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve dükkânlardan oluşan bir grubu, Ordu Caddesi ile Darülfünun Caddesi'ni birbirine bağlayan Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nda; bir han, iki çeşme, fırın ve dükkânlardan oluşan diğer grup ise Ordu Caddesi'nin güney kenarında yer almaktadır.⁷⁰⁰ Külliye'nin medrese merkezli parçası günümüzde İstanbul Üniversitesi Farabi Avrasya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Külliye'nin bânisi Seyyid Hasan Paşa (ö. 1748), Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754), 1743-1746 yılları arasında sadrazamlık yapmış, aslen Reşadiye doğumlu bir Osmanlı devlet adamıdır.⁷⁰¹ Kitabelerinden anlaşıldığına göre, külliye'nin medrese, mektep, sebil ve çeşmeden oluşan bölümü Seyyid Hasan Paşa'nın henüz sadrazam olduğu 1745 yılında tamamlanmış, han merkezli diğer bölümse Seyyid Hasan Paşa'nın 1746 yılında sadrazamlıktan azledilmesiyle yarım kalmıştır. Sultan I. Mahmud, yarım kalan inşaatı 1747'de tamamlatarak, buradaki yapıları bânisinin adını değiştirmeden kendi vakfına katmıştır. Külliye'nin mimarı, Mimarbaşı Mustafa Ağa'dır.⁷⁰²

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin medrese merkezli parçası, günümüzde Balaban Ağa Mahallesi sınırları içinde kalan, Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nda yer almaktadır. Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin de içinde olduğu alan, doğu-batı yönünde belirgin bir şekilde, güney-kuzey yönünde ise hafif eğimli bir topografyaya sahiptir.

Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nın doğu kenarında giriş cephesi sokağa dönük olarak yer alan Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, etrafını çevreleyen bir avlu duvarı olmamasına karşın geriye doğru uzunlamasına gelişen dikdörtgen geometrili bir arsa üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Külliye arsasını güney yönünden II. Bayezid Hamamı ile külliye arasında yer alan günümüzde üzerinde bir restaurant-café bulunduğundan algılanamayan bir sokak aralığı sınırlamaktadır. Doğu yönünde günümüzde dokusu bozulmuş olsa da tabelası duran, Kimyager Derviş Paşa Sokağı gibi Ordu Caddesi ile Darülfünun Caddesi'ni birbirine bağladığı anlaşılan Beyazıt Külhanı Sokağı çevrelemektedir. Kuzeyde ise Darülfünun Caddesi ile külliye arasında kalan düzgün

⁷⁰⁰ Çobanoğlu, A. V. (2009). Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt 37, 60-62. s.60

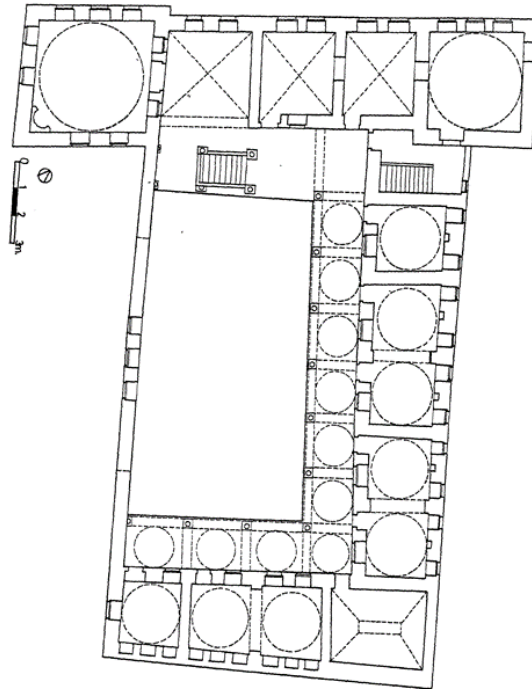
⁷⁰¹ Sarıcaoğlu, F. (1997). Hasan Paşa, Seyyid. TDVİA, Cilt 16, 339-340. s.339

⁷⁰² Çobanoğlu, A. V. (2009). a.g.m. s.60

geometrisi olmayan bir alan, günümüzde Ord. Prof. Zeki Velidi Togan Parkı olarak düzenlenmiştir.

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, biri doğu-batı, diğeri kuzey-güney aksında uzanan iki dikdörtgen planlı küllenin birbirine dik bir açıyla (L şeklinde) bağlandığı, bütünleşik bir külliye tasarımına sahiptir. Kuzey-güney doğrultulu Kimyager Derviş Paşa Sokağı'na teğet uzanan yatık dikdörtgen kütle, kuzey-güney yönündeki hafif eğimden dolayı bir su basman üzerinde iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt katında beşik tonozlu dört dükkân, biri medreseye, biri sıbyan mektebine ulaşım sağlayan iki beşik tonozlu giriş koridoru, aynalı tonozlu bir sebil haznesi ve haznenin gerisinde yer alan yine tonozlu bir hacim yer almaktadır. Üst katında ise sırasıyla güneyde derslane-mescit hacmi, ortada biri eyvan şeklinde önü açık diğeri kapalı üç medrese odası, en kuzeyde de sıbyan mektebi yer almaktadır.

Uzunlamasına gelişen diğerküttelede, güney kenarını bir duvarın kapattığı, doğu ve kuzey kenarlarında ise L şeklinde dizilmiş revaklı medrese hücrelerinin oluşturduğu açık avlulu medrese kütleli oluşturmaktadır. Medrese, arsanın gerideki yüksek kottan başlayarak aradaki eğimi eşitleyen bir set üzerinde, diğerkütlenin üst katındaki hacimlerle kaynaşacak şekilde yaklaşık merkezinden bağlanmaktadır (Plan 8.14).

Plan 8.14 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (VGM arşivinden).

Dershane ve Sıbyan mektebi hacimleri yanlardan çıkma yaptıklarından, plan üzerinde L'nin kanatlarını oluştururlar. Ancak dershane-mescit hacmi bütün kütleleriyle yandan çıkma yaparken, sıbyan mektebinin bir kısmı içerde kaldığından ve daha kısa bir çıkma yapması nedeniyle, kanatlar asimetriktir. Dershane hacmi giriş cephesi yönünde ayrıca genişletildiğinden sokağa doğru da, konsollara oturan bir çıkma yapmaktadır.

Üst katta yer alan eğitim işlevli hacimlere, altta dört beşik tonozlu dört dükkân, biri medreseye, biri sıbyan mektebine ulaşım sağlayan iki beşik tonozlu giriş koridoru, aynalı tonozlu bir sebil haznesi ve haznenin gerisinde yer alan yine tonozlu bir hacim alt yapı teşkil etmektedir. Sebil haznenin önünde beş kenarlı cephesiyle öne doğru çıkma yapmaktadır. Sebilin yanında dışarıya yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla açılan sıbyan mektebinin giriş koridoru yer almaktadır. Çeşme, sıbyan mektebi kapısının yanında duvara bağlanmıştır. Medresenin yuvarlak kemerli bir kapıyla dışa açılan giriş koridoru, dükkânların arasındadır. Girişin sağındaki dükkânlar, günümüzde birleştirilmiş tek mekân olarak derslik işlevi görmektedirler. Girişin diğer yanındaki iki dükkân birbirine kapıyla bağlanmış biri güvenlik-danışma, diğeri ise yine derslik olarak kullanılmaktadır.

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, giriş cephesinin alt katı hariç bütünüyle taş-tuğla-derzden oluşan almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Giriş cephesinin alt katta dükkânların ve medrese girişinin olduğu kısım, bütün öğeleriyle birlikte muntazam kesme taştandır. Diğer tarafta sıbyan mektebi girişi, çeşme ve sebil ise bütünüyle mermer cephelidir ve kıvrımlı geniş bir saçak altında dönemin Barok üslubuna uygun bir şekilde birlikte kompoze edilmiştir. Sıbyan mektebinin düşey akında yer alan ve iki yanı iç bükey bir hareketlenmeyle derinlik kazandırılan sebil, beş kenarlı cephesiyle birlikte öne doğru bir çıkma yapmaktadır.

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin ana yapısı durumundaki medrese, diğer bir eğitim yapısı olan sıbyan mektebiyle birlikte, külliyenin bütüncül tasarımı içinde fevkani olarak inşa edilmiştir. Yapı, dershane-mescit mekânı, dershane önünde bir sofa, sekiz öğrenci hücre, iki müderris veya muid odası ve helalar hacminden oluşmaktadır.

Bu hacimlerden sekiz öğrenci hücresi ve helalar hacmi, öndeki çapraz eksenli kütleyle dik açıyla bağlanan güney kenarı bir duvarla kapalı, doğu ve kuzey kenarları ise revaklarla çevrili, dikdörtgen planlı fevkani bir açık avlunun, revaklarının gerisinde L şeklinde sıralıdır. L 'nin kısa olan doğu kolu üzerinde üç, uzun kuzey kolunda beş kare planlı, kubbeli öğrenci hücresi bulunmaktadır. Helalar hacmi ise dikdörtgen planlı, üzeri tonoz örtülü bir hacimdir ve L 'nin köşesinde yer almaktadır. Dikdörtgen hacmin uzun tarafı, L 'nin kısa kolu tarafında köşe revakına cephe vermektedir.

Medreseye ait birimler olan fakat öğrenci hücrelerinden farklı boyutlara ve üst örtülere sahip iki oda, bir sofada oluşan hacimler ise batı yönünde sokağa cephe veren ve kuzey-güney ekseninde uzanan kütlelerinin iki ucundaki dersane ve sıbyan mektebinin arasında yan yana dizilmişlerdir. Bu hacimleri öndeki L düzenine sahip medreseye, kuzey revak koluna eklenmiş dört birimden oluşan bir revak dizisi bağlamaktadır. Aynı zamanda uçtaki ikisinin zemininde açılmış bir merdiven açıklığını da vurgulayan ve medreseye ulaşımı organize eden bu revaklar, hacimler arasında kurduğu organik bağ ile medresenin plan şemasını, asimetrik de olsa U şemaya tamamlamaktadır.

İç avluyu üç yönde kuşatan revak sistemi asimetrik bir düzenlemedir. Avlunu doğu ve batı kenarlarında köşedekilerle birlikte dörder aynalı tonoz örtülü revak yer almaktadır. Kuzey kenarda ise altı birim vardır ve bunlar diğerlerinden farklı olarak pandantifli kubbe ile örtülüdür. Toplamda 14 revak biriminden oluşan U düzenindeki revakların üst örtülerini önde, ikisi güneydeki duvara bağlı 13 mermer sütunu birbirine bağlayan sivri kemerlere, geride ise batı kolun ucundaki ikisi hariç 12 tanesi, sütunlardan hücre duvarlarına atılmış sivri kemerlere oturmaktadır. Batı kolunda sofa önündeki iki revak ise asıl işlevinden koparılmış, zeminde yer alan merdiven açıklığını vurgulayan, revaklarda daha dar bir arkadlı düzenlemeye dönüştürülmüştür. Arkadın düşey strüktürünü, avlu kenarında revak sisteminin devamı olarak yer alan biri duvara bağlı üç sütunun gerisinde yer alan 1,5 m enindeki merdiven açıklığının hemen diğer tarafına dizilmiş, paralel ikinci bir sütun dizisi oluşturmaktadır. İkisi duvara bağlı, dördü bağımsız altı sütun birbirine, üstte kemerlerle altta ise taş korkuluklarla iki birim halinde bağlanmış ve üzerleri aynalı tonozlarla örtülmüştür (Plan 8.15).

Plan 8.15 Seyyid Hasan Paşa Medresesi. (Şahin, S. 2009).

Merdiven açıklığının genişliğine bağlı olarak dar tutulduğu için revaklardan önde kalan arkad, önde sofa ve yanındaki odanın ortak duvarına küçük bir kemerle bağlanarak revaka entegre edilmiştir. Aradaki alan farkı ise arkadın gerisinde yer alan sofa mekânına katılmıştır. Böylece önü arkadla kapanan sofa, avlu yönüne iki kemerle açılan bir eyvan niteliği kazandırmıştır.

Seyyid Hasan Paşa Medresesi'nin ön cephesi taş-tuğla-derz almaşık örgülü beden duvarlarına sahiptir. İki sıra tuğla, bir sıra kesme taş düzenindeki almaşık örgü, medresenin Kimyager Derviş Paşa Sokağı'na bakan duvarında, bir kısmı hariç dersane hacminin güney duvarında ve dershanenin kubbe kasnağında gayet düzenlidir ve yapıya özgü bazı dekoratif uygulamalar içerir. Yan ve arka duvarların örgüsünde, iri moloz taş ya da kaba yonu taşlar kullanılmış, taşların arasına düzensiz olarak tuğlalar yerleştirilmiştir.

Yapı tek sıra pencere düzenine sahiptir. Kuzeyde Zeki Velidi Togan Parkı'na dönük kuzeycephesinde hücrelere açılmış dikkörtgen açıklıklı, taş söveli ve madeni şebekeli on pencere yer almaktadır. Pencere üstte sivri hafifletme kemerleriyle vurgulanmıştır. Tuğladan örülmüş hafifletme kemerlerinin alınlıkları da yatay yerleştirilmiş tuğlalarla dolgulanmıştır. Ayrıca cephenin doğusunda üst kısımda, helalar hacmine ait kare açıklıklı, taş söveli bir de küçük pencere daha bulunmaktadır.

Pencerenin üstündeki sağır kemer üstte cepheden çıkma yaptığından kirpi saçağı kesintiye uğratmıştır (Şekil 8.30).

Doğu cephesinde kuzey ve güney duvarlarının bu yöne bakan tarafları hariç tüm yüzey sıvanmış ve kirpi saçak kaldırılarak bir miktar yükseltilmiştir. Cephede dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, madeni şebekeli üç hücre penceresi ile birlikte bir de helalar hacmine ait bir de kare pencere bulunmaktadır (Şekil 8.30).

Şekil 8.30 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 20019).

Güney cephe, altta set hizasında üzeri harpuştalı bir duvarla ayrıca desteklenmiştir. Üstte ise avlunun üzerini örten çatıya alt yapı oluşturmak için kirpi saçak kaldırıldığı yerine yüzeyi sıvalı bir düz bir saçakla yükseltildiği anlaşılmaktadır. Cephenin yüzeyinde ise üzeri kapatılan avluyu aydınlatmak amacıyla sonradan açıldığı bilinen, tuğla hafifletme kemerleri altında yan yana üç pencere yer almaktadır (Şekil 8.31).

Şekil 8.31 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Doğu ve Güney Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin Kimyager Derviş Paşa Sokağı'na bakan cephesi ve bir kısmı hariç dersane hacminin güney cephesi oldukça özenli bir şekilde ele alınmıştır. Bu duvarlarda tuğla hatıllar iki veya üç sıra halindedir ve aralarında muntazam kesilmiş dikdörtgen formlu taşlar kullanılmıştır. Derzler taş ve tuğla yüzeylerinden taşırılarak almaşık örgüye dekoratif bir görünüm kazandırılmıştır. Tuğla hatıl sıralarının

bazılarında tuğlaların farklı yerleştirilmesiyle oluşturulmuş ritmik dizilişler görülür. Dershanenin güney cephesinin sol üst köşesinde Hint saraylarını andıran bir kuş evi yer almaktadır.⁷⁰³ Dershanenin güney cephesinde tuğla hafifletme kemerleri altında iki penceresi bulunmaktadır. Dershanenin sokağa bakan cephesi ise öne doğru çıkma yapmaktadır. Çıkma, dairesel hareketlerle kademelenerek alt katla bütünleşen taş konsollara oturmaktadır. Dershanenin bu yöndeki cephesinde üç pencere yer almaktadır. Medresenin diğer hacimlerinin yüzeyinde ise cepheye açılmış dört penceresi bulunmaktadır. Pencerele diğerlerinde olduğu gibi tuğla hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklı, geniş taş söveli ve madeni şebekelidir. Yalnız bu cephede farklı olarak hafifletme kemerleri ve alınlıkları cephenin taş tuğla dokusuna uygun unsurlar olarak ele alınmıştır. Bir sıra tuğlayla konturlanmış olan kemerler, üç sıra tuğla- bir sıra taş almaşık örgülüdür. Alınlıklarda ise iki sıra kesme taş arasına iki sıralı tuğladan bir hatıl geçilmiştir. Cephenin üst seviyede iki sıralı bir kirpi saçak sonlandırmaktadır. Saçağın altında iki de taş çörtlen yer almaktadır (Şekil 8.32).

Şekil 8.32 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Güneybatı Köşesinden Görünümü (Özyürek, K. 20019).

Medresenin dış girişi, külliye'nin Kimyager Derviş Paşa Sokağı'na bakan cephesinde, yuvarlak kemerli dört dükkânın ortasında yer almaktadır. Giriş, kesme küfeki taştan cephe içinde açılmış yuvarlak kemerli basit bir açıklık şeklindedir. Tek hareketli unsuru kemer kilit taşı üzerindeki yüzeyinde hiçbir işleme bulunmayan bir kabardır. Kemerin üzerinde taş bordürle çerçeve içine alınmış bir kitabe yer almaktadır.

⁷⁰³ ŞAHİN, S. (2009). Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703–1754), İTÜ, FBE, Doktora Tezi. s.234

Kitabede turkuvaz yeşili bir zemin üzerine yıldızla üç bölüm halinde talik hat ile yazılmış, Şair Nimet'e ait 18 beyitlik bir manzume yer almaktadır (Şekil 8.33).⁷⁰⁴

Şekil 8.33 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Girişi (Özyürek, K. 20019).

Medresenin yenilenmiş iki kanatlı kapısı, geride beşik tonozlu bir giriş koridoruna açılmaktadır. Koridorun sağında ve solunda dükkânlara açılan muhdes birer kapı yer almaktadır. Giriş koridorundan medrese katına, kapının 3 m gerisinde başlayan iki kollu, köşe sahanlıklı bir merdivenle ulaşım sağlanmıştır. Merdiven, düz doğrultulu, 11 basamaklı bir kolla önce bir sahanlığa, sahanlıktan sonra dik açıyla sola dönen 11 basamaklı ikinci bir kolla da sofa önünde yer alan iki revakın zemininde açılmış açıklıktan medrese katına bağlanmaktadır. Medreseye merdiven açıklığının üzerinde yer alan arkadlı giriş strüktürünün altından çıkılmaktadır (Şekil 8.34).

Şekil 8.34 Seyyid Hasan Paşa Medresine Ulaşım Sağlayan Altta Tonozlu Üstte Arkadlı Merdiven Sistemi (Özyürek, K. 2019).

⁷⁰⁴ Yavaş, D. (1994). Seyyid Hasan Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt VI, 503-504. S.503; Kitabe metni için bkz: Köşklü, Z. (1999). a.g.t. s.233

Medresenin iç avlusu, 17,20 x 8,00 m ölçülerindedir. Avlunun üzeri kasetli tavan döşemesine sahip bir çatıyla sonradan kapatılmıştır. Zemini seramik karolarla döşeli olduğu için özgün döşemesi bilinmemektedir. Merkezinde bir şadırvanın olduğu bilinmekle birlikte⁷⁰⁵ mevcutta herhangi bir su unsuru bulunmamaktadır. Üzeri çatıyla kapatılan avlunun aydınlatılması amacıyla güneyini çevreleyen duvarının yaklaşık merkezinde, sonradan açılmış üç pencere yer almaktadır.⁷⁰⁶

Avluyu üç yönde çevreleyen revaklar, kısa olan doğu ve batı kenarlarında üçer, uzun kuzey kenarında ise altı sivri kemer açıklığıyla avluya açılmaktadır. Tuğla örgülü kemerleri ve taş-tuğla-derz almaşık duvar örgülü revak cephesini, ikisi duvara bağlı toplam 13 beyaz mermer sütun taşımaktadır. Kare kesitli kaidelere oturan sütunların, daireden kare küpe dönüşen mermer başlıkları bulunmaktadır. Başlıkların kare dört yüzeyi de yivlidir. Üstte kesme taştan düz bir saçakla sınırlanmış olan cephelerde, sütunların dikey akslarında taş çörtlenler yer almaktadır (Şekil 8.35).

Şekil 8.35 Seyyid Hasan Paşa Medresesi İ Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Avlu zemin kotundan kesme taş bir bordürle 10 cm kadar yükseltilmiş olan revak zemini, altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Revakların yan kemerleri ve üst örtüleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. Yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmayan revak kubbe ve tonozların eteklerinin etrafını profilli silmeler dolanmaktadır. Dershane sofası

⁷⁰⁵ Çobanoğlu, A. V. (2009). a.g.m. s.61

⁷⁰⁶ 1949 yılında yapılan onarım sırasında bu pencereler açılmıştır. Çobanoğlu, A. V. (2009). a.g.m. s.61

önünde yer alan iki revak birimi, giriş arkadı olarak düzenlendiğinden revak niteliklerini kaybetmişlerdir.

Revaklar gerisindeki bütün medrese hacimlerinin revak cepheleri sıvalı ve beyaz boyalıdır. L düzenindeki hücrelerin revaklara açılan dikdörtgen açıklıklı, geniş taş söveli ve lokmalı demir parmaklıklı birer pencereyle birlikte, giriş kapılarının ve pencerelerinin üzerinde açılmış sivri kemer formunda, alınlığı vitraylı birer de göz pencereleri bulunmaktadır. Hücrelerin girişleri ise yanlarda yekpare taş ayaklara oturan, yekpare dikdörtgen bir taşın yüzeyine açılmış yuvarlak kemerli bir forma sahiptirler (Şekil 8.36).

Şekil 8.36 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Kuzey Revakları (Özyürek, K. 2019).

Öğrenci hücreleri bazı farklılıklar olmakla birlikte kısa koldakiler 3,35 x 3,30 m, uzun koldakiler 3,38 x 3,38 ölçülerinde pandantifli, kubbeli iç hacimlere sahiptirler. Kısa kolun helalar yanındaki iki hücrenin kubbe merkezlerinde diğerlerinden farklı olarak birer aydınlık feneri yer almaktadır. Kısa kolun ucundaki haricinde bütün hücrelerin, revak duvarındakilerden başka dışarıya bakan duvarlarında ikişer penceresi daha bulunmaktadır. Kısa kolun ucundaki hücrenin ise güney duvarında sadece bir penceresi vardır. Bu hücrenin giriş aksındaki doğu duvarında, bir duvarın zemin seviyesinde merkezde, diğerleri pencere hizasında duvarın iki yanında açılmış yuvarlak kemerli üç niş yer almaktadır. Günümüzde ahşap camekânlı birer dolap olarak kullanılan nişlerden ortadakinin ocak nişi olduğu anlaşılmaktadır. Dolap nişleri olmaksızın aynı özellikte ocak nişi sadece kısa koldaki diğer iki hücrede iki pencere arasında bulunmaktadır. Uzun koldaki hücrelerin ocak nişlerinin kapatıldıkları

duvarlarda bırakılan menfezlerden belli olmaktadır. L'nin iki ucundaki hücreler hariç diğer altı hücre ikişerli olarak ortadaki duvarın kaldırılmasıyla birbirlerine açılmışlardır. Bütün iç yüzeyler sıvalı ve boyalıdır. Zeminleri altıgen tuğla döşelidir (Şekil 8.37).

Şekil 8.37 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Öğrenci Hücresi (Özyürek, K. 2019).

L'nin köşesinde yer alan helalar hacmi, hücrelerden farklı olarak dikdörtgen planlıdır ve üzeri aynalı tonoz örtülüdür. Girişi, kısa kol yönündeki duvarındadır ve hücrelerinkine eş özellikte yuvarlak kemerlidir. Hücrelerden farklı olarak girişinin üzerinde göz pencere bulunmamaktadır. Günümüzde de WC olarak kullanılan mekânın tonoz aynasında yuvarlak havalandırma delikleri bulunmaktadır.

Sıbyan mektebi ve mektebin önündeki merdiven sofasının araya girmesi nedeniyle L düzenindeki hücrelerden fiziki olarak kopan ancak öndeki revak vasıtasıyla medreseyle bütünleşen hacimlerden kuzeydeki ikisi yaklaşık 4,45 x 3,75 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır ve üzerleri aynalı tonozla örtülüdür. Sağdakinin revak cephesinde yuvarlak kemerli kapısı ve üzerinde göz penceresi bulunmaktadır. Diğer odanın revak cephesinde ise girişle birlikte girişin yanında bir pencere, pencerenin de üzerinde bir göz pencere yer almaktadır. Vakfiyesinde biri "muîd-i derse" diğeri "muzaf sakinlere" ayrıldığı anlaşılan⁷⁰⁷ bu odaların altıgen tuğla kaplı zeminleri, revak zemininden 15 cm yüksektedir. Girişin aksındaki duvarlarında sokağa bakan ikişer pencere bulunmaktadır. İki odanın arasındaki duvarda yer alan dikdörtgen bir kapı iki hacmi birbirine bağlamaktadır. Sağdaki odanın ayrıca sıbyan mektebine açılan bir dikdörtgen kapısı daha bulunmaktadır.

İki odanın solundaki hacim, 6,30 x 4,50 ölçülerinde, güneyinde yer alan dershane-mescit mekânına giriş imkânı veren aynalı tonoz örtülü bir sofa şeklindedir. Önündeki

⁷⁰⁷ KÖŞKLÜ, Z. (1999). a.g.t. s.238

iki revak biriminin daraltılarak zemindeki merdiven açıklığının üzerinde bir arkad şeklinde düzenlenmesi nedeniyle öne doğru daha geniştir. Önünde duvar olmaması ve arkadın iki kemerinin mekâna cephe oluşturması nedeniyle iki kemerli açıklığı olan bir eyvan niteliği kazanmıştır. Ayrıca arkadın duvar tarafındaki biriminin altı, eyvan zemininden 45 cm yüksekte kalacak şekilde kapatılmış ve burada bir tarafı duvarla kapalı, iki yanı korkuluklu, önü sofaya dönük bir seki elde edilmiştir. Bu düzenleme sofanın ayrıca derslik olarak da kullanıldığını, sekinin ders veren müderris için tanzim edildiğini düşündürmektedir. Zemini revaktan 20 cm yüksek ve altıgen formlu tuğla döşeli olan mekânın, sokağa bakan cephesinde mermer söveli iki pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarı ise derslane-mescit mekânının giriş cephesi olarak düzenlenmiştir (Şekil 8.38).

Şekil 8.38 Dershane Sofası ve Dershanenin Sofaya Açılan Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Zemini önündeki sofa zemininden 30 cm yüksek olan derslane-mescit mekânına, sofaya bakan kuzey duvarında, mermer söveli, lokmalı parmaklıklı iki dikdörtgen pencere arasında yer alan bütünüyle mermerden dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli, iki ahşap kanatlı kapısından iki basamak çıkılarak girilmektedir. Kapının üzerinde yeşil zemin üzerine yıldızlı iki satırlık bir kitabe bulunmaktadır.

Dershane-mescit mekânının iç ölçüleri 6 x 6 m'dir. Zemini altıgen formlu tuğlalarla döşelidir. Sofaya açılan iki penceresinden ayrı olarak, doğu ve güney duvarlarında ikişer, sokağa bakan batı duvarında ise üç pencereden gün ışığı almaktadır. Pencerelerin hepsi geniş mermer sövelidir. Doğru ve güney duvarlarının kesiştiği köşede mekâna mescit işlevi kazandıran mihrap yer almaktadır. Mihrap, ince profilli silmelerle içi içe iki dikdörtgen içinde açılmış, yedi kenarlı bir nişe ve dilimli tromp formlu bir kavsaraya sahiptir (Şekil 8.39). Dershane-mescit mekânın üst örtü elemanları dönemin Barok üslubunu yansıtan, gri, kahverengi, siyah ve sarı renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı kalemşerleriyle bezenmiştir. Kubbe merkezinde İhlas süresi,

kubbe eteğini dolaşan bir kuşak içinde Nur süresi, trompların arasında sivri kemerler oluşturularak elde edilen pandantiflerde de Allah, Muhammed, dört halife, Hasan ve Hüseyin isimleri yazılıdır.⁷⁰⁸ Tromp dilimlerinin her birinde birbirine bağlı madalyonlar, tromp ve kemerleri üstten vurgulayan bir kuşak içinde ve yazıların etrafında kıvrık dal motifleri yer almaktadır. Trompların altında ise tromp dilimlerini sonlandıran akantüs yapraklı konsollar bulunmaktadır (Şekil 8.40).

Şekil 8.39 Seyyid Hasan Paşa Medresesi Dershane Mekanı Güney ve Doğu Duvarları (Özyürek, K. 2019).

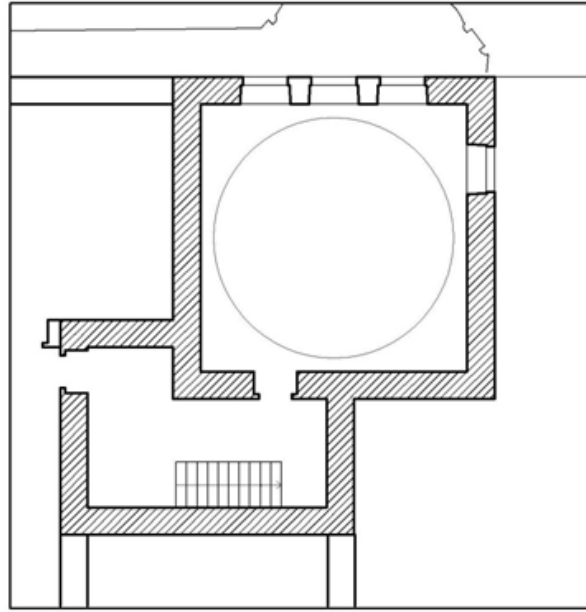
Şekil 8.40 Dershane-Mescit Mekanı Kalemîşi Süslemeleri (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Seyyid Hasan Paşa sıbyan mektebi, doğusundaki giriş sofası ile birlikte külliye'nin Kimyager Derviş Paşa Sokağı'na teğet uzanan kütle'nin kuzeyinde, sebil, sebilin gerisinde bir hacim ve giriş koridorundan oluşan alt kat üzerinde, medreseyle bütünleşik olarak inşa edilmiştir. Sıbyan mektebi ve giriş sofası, altındaki sebille birlikte kuzey yönünde ana kütle'den 3,20 m çıkma yapmaktadır.

⁷⁰⁸ Çobanoğlu, A. V. (2009). a.g.m. s.61

Sıbyan mektebinin derslik mekânı 4,90 x 4,90 m iç ölçülerinde, üzeri sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülü bir hacim iken doğu (giriş) yönünde bir kemerle genişletilerek 4,90 x 5,40 m ölçülerinde bir dikdörtgene dönüştürülmüştür. İçinde alt kattan mektebe ulaşımı sağlayan merdiven açıklığının da bulunduğu sahanlık, mektebin öne çıkması nedeniyle L planlıdır ancak ana hacmi 4,25 x 2,45 ölçülerinde, aynalı tonoz örtülüdür. Güney yönünde medrese revakına kadar uzanarak medrese hücrelerini kesintiye uğratan sahnalık, yuvarlak kemerli bir kapı ve altlı üstlü enine yatık iki dikdörtgen pencere ile medrese revakına bağlanmaktadır (Plan 8.16).

Plan 8.16 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi Planı. (ŞAHİN, S 2009).

Sıbyan mektebinin sekizgen kasnaklı tek kubbeli dış kütle, fiziki parçası olduğu medresenin duvar dokusuna uygun olarak taş-tuğla-derz almaşık duvar örgülüdür. Kubbe kasnağını ve beden duvarlarını üstte iki sıra bir kirpi saçak sınırlamaktadır. Doğu ve kuzey duvarının bir bölümünde tuğla hatıllar düzensizdir. Taş sıralarında ise moloz ve kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Kuzey cephesinin sokağa yakın batı tarafında tuğla hafifletme kemeri altında dikdörtgen açıklıklı, taş söveli, lokmalı demir parmaklıklıklı bir pencere bulunmaktadır.

Kimyager Derviş Sokağına bakan cephesi medrese ve dersane cephesinde olduğu gibi düzgün taş ve tuğla dizilerinin arasında taşkın derz dolgularıyla dekoratif bir duvar örgüsüne sahiptir. Cephenin merkezinde üç dikdörtgen pencere taş sövelerini birbirine bitişik vaziyette yan yana yer almaktadır. Pencerelelerin her birinin üstünde birbirinden farklı özelliklere sahip kaş kemerli hafifletme kemerleri bulunmaktadır. Kemerlerden

sağdan ikisi üç sıra tuğla bir sıra kesme taş örgülüdür. Soldaki ise tuğla örgülüdür. En sağdaki kemerin alınlığında tuğlayla oluşturulmuş bir altıgenin içinde altı yapraklı bir çiçek motifi, ortadakinin ise bir daire içinde sekiz kollu bir yıldız ya da sekiz yön şekli bulunmaktadır. Soldaki kemerde ise kemerin alınlık merkezine dik yerleştirilmiş bir tuğla, bu tuğlanın iki yanından ise 45 derecelik açılarla iki yana açılan birer tuğlayla oluşturulmuş bir şekil yer almaktadır.

Sıbyan mektebinin sokağa bakan kapısı sebil ile çeşmenin arasındadır. Kapı, sebil ve çeşmeyle birlikte tamamen mermerden, dönemin Barok üslubuna göre kompoze edilmiş cephe düzenlemesinin bir unsuru niteliğindedir. Dikdörtgen bir forma sahip olan kapı, yuvarlak kemerlidir. Kemerle profilli bir silme arasında bir kitabe, daha üstte iki profilli silme arasında ikinci bir kitabesi bulunmaktadır. Çeşme ve sebile göre oldukça sade olan kapının kemer kilit taşı üzerinde bir gül bezek motifinden başka bir süslemesi yoktur (Şekil 8.41).

Şekil 8.41 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi ve Sebili (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin tek kanatlı muhdes ahşap kapısı, geride 3,40 x 6,75 ölçülerinde uzunlamasına dikdörtgen giriş mekânına açılmaktadır. Ortada geniş bir kemerle bölümlenen mekân, beşik tonozludur. Kuzey duvarında sebile ve sebilin arkasında yer alan tonozlu bir hacme açılan iki kapı bulunmaktadır. Mektep katına çıkış sağlayan merdiven hacmin güneydoğusundadır. İki kollu, köşe sahanlıklı merdivenin düz çıkan ilk kolu 10 basamaklı, sahanlıktan sola 90 derece dönüş yaparak mektebin önünde

sofaya bağlanan ikinci kol ise 14 basamaklıdır. Merdiven açıklığının mektep tarafındaki kenarı taş korkulukludur (Şekil 8.42).

Şekil 8.42 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi ve Sebili (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan mektebinin giriş kapısı zeminden iki basamak yüksekte kesme taştan, yuvarlak kemerli sade bir kapıdır. Muhdes ahşap kapı ile önce kapı eşikliğine bir basamak çıkılarak da mektep mekânın zeminine ulaşılır. Zemin altıgen formlu tuğla döşemelerle kaplıdır. Mekânın üzerini örten kubbeye geçişlerde pandantifler kullanılmıştır. Kubbe, pandantifler ve duvar yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Yüzeylerde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Mekân, üçü Kimyager Derviş Sokağına bakan duvarında, biri kuzey duvarında olmak üzere toplam dört pencereyle aydınlatılmıştır (Şekil 8.43).

Şekil 8.43 Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi Doğu (Giriş) ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan küçük ölçekli külliye grubu içinde, sınırlı arsasını bütünüyle kaplayacak biçimde, farklı işlevlere sahip bütün külliye öğelerinin tek yapı halinde tasarlandığı, medrese merkezli bir vezir külliyesidir.

Dar ve eğimli bir arsa üzerinde inşa edilmiş olan külliye yapısı plan şeması, strüktürü ve mekân organizasyonu açısından oldukça başarılı çözümlere sahiptir. Külliyenin tasarımında arsanın yetersizliği belirleyici etken olmuş, alana göre kalabalık olan yapı programının uygulanabilmesi için duyulan alan ihtiyacı, arsanın eğimli topografyasından faydalanılarak karşılanmıştır. Bunun için medresenin avlulu kütlesi en üst kota yerleştirilmiş, eğimi karşılayan bir setle önde ikinci kat seviyesine yükseltilmiş, bu kütlein önüne de çapraz eksende gelişen iki katlı diğer dikdörtgen yerleştirilmiştir. Böylece, bütünüyle sokağa cephe veren kütlein alt katına sıralanmış olan sebil, çeşme, giriş koridorları ve dükkânlar külliye çevre sokak dokusuna bağlanmış, üst kata yerleştirilen sıbyan mektebi, dershanesi ve diğer hacimlerle birlikte plan şeması tamamlanan medrese sokaktan izole edilmiştir.

Öte yandan geride bir set üzerinde yükseltilmiş olan uzunlamasına dikdörtgen kütlein, önde sokağa paralel uzanan iki katlı diğer dikdörtgenin yaklaşık merkezine dik bir açıyla bağlanmasıyla ortaya çıkan kanatlı şema, erken dönem Osmanlı mimarisinin karakteristiği olan ters T plan şemasının farklı bir yorumu gibi durmaktadır.

Seyyid Hasan Paşa Medresesi plan şeması, mekân organizasyonu, strüktürü ve süsleme özellikleri bakımından hem geleneği, hem dönem özelliklerini yansıtmaları hem de kendine özgü uygulamalara sahip olması bakımından dikkati çeken bir yapıdır. Seyyid Hasan Paşa Medresesi, plan şeması açısından revaklı açık avlulu klasik medrese plan şemasının serbest bir tutumla ele alındığı ilginç bir örnektir. Bütünde iki dikdörtgen kütlein L şeklinde birleşmesinden oluşan külliyenin, büyük bir bölümünü medrese hacimleri işgal etmektedir. Medresenin farklı alt yapıları olan iki ayrı kütlede üstelik sıbyan mektebiyle birlikte tasarlanmış olması, bununla birlikte helaların, medreseye ulaşımı sağlayan merdiven sisteminin medrese içinde çözümlenmesi, yapının plan şemasında zorunlu deformasyonlara sebep olmuştur.

Medresenin geride set üzerinde inşa edilmiş kütle üzerindeki kısmı, öğrenci hücrelerinin dizilişi açısından iç avlunun doğu ve kuzey kenarlarında revaklı L plan şemasına sahiptir. Ancak, diğer kütlede yer alan ve vakfiyesinden medreseye ait oldukları anlaşılan iki oda ile bir sofa şeklinde düzenlenmiş hacimlerin, avlunun batı kenarında L düzenindeki revak sistemine eklenmiş revakların gerisine sıralanması, medresenin plan şemasını U düzenine dönüştürmüştür. Yapı bu haliyle, doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen planlı açık avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerini kuşatan bir revak dizisinin gerisinde dizilmiş ancak mektebin içeri girmesi nedeniyle kuzey batı köşede kesintiye uğramış bir asimetrik U medrese plan şemasına sahiptir. Dershane hacmi ise U'nun batı kolunun ucunda yer almaktadır.

Plan şeması dışında, U düzenindeki revak sisteminin doğu ve batı kollarında yer alan birimlerinde üst örtü olarak erken dönem medreselerinde olduğu gibi tonoz kullanılması, dershane-mescit mekânının kubbeye geçiş unsurlarının dilimli tromplar şeklinde olması ve yapının beden duvarlarının, avlu revak cephesinin almaşık duvar örgüsü, yapının geriye dönük uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan medreseye giriş sisteminin revaklar altında çözümlenmesi, merdiven açıklığının üzerindeki revakların girişi vurgulayan arkadlı bir düzenlemeyle asıl işlevinden koparılması, sofanın arkadın önüne kadar çekilerek arkadın sofaya eyvan niteliği kazandırması, arkadın gerideki biriminin zemininin kapatılması ve buranın eyvana bakan bir sekiye dönüştürülmesi bu yapıya özgü çözümlerdir.

Yapının dönem özelliklerini yansıtan uygulamaları ise: dış cephede tuğlaların taşkın yerleştirilmesiyle oluşturulmuş dekoratif almaşık duvar örgüsü, güney cephesine yerleştirilmiş olan kuş evi; içerde ise sütun başlıklarının yivli olması, revaka açıklan kapı ve pencerelerin üstünde kemer açılıp bunların vitraylı pencerelere dönüştürülmesi, dershane-mescit hacminin Barok üslubunda ele alınmış kalemişi süslemeleridir.

Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi, külliye'nin fiziki bütünlüğü içinde sebilin üst katında, medresenin kuzeybatı köşesinde her iki yapıyla da sıkı organik bağı olan önde bir kemerle genişletilmiş kubbeli kare bir hacim ile önünde yer alan tonozlu giriş sofasından oluşmaktadır.

Mektebin plan şeması ve külliye'nin sokağa bakan köşesinde ve bir alt kat üzerindeki fevkani konumu, Osmanlı dönemi sıbyan mekteplerinin genel tasarım ilkelerine

uygunluk gösterir ancak giriş sofasının bir kapıyla medrese revakına bağlanması yapıya özgüdür.

Sıbyan mektebinin külliye tasarımı içinde sebille ilişkili ele alınması bir dönem özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektebin, sebin üstünde konumlandırılması sebil-küttab olarak adlandırılan bir yapı tipinin, külliye bütünü içinde ele alınmış bir örneği olarak görünmektedir.

Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi, üzerinde yer aldığı sebil ve çeşmenin aksine iç mekânında hiçbir süsleme ögesi bulunmayan sade bir yapıdır. Sebil ve çeşme arasında yer alan kapısı dahi mermer olması, kilit taşının üzerinde bir gül bezek motifinin bulunması ve kitabeleri dışında hiçbir özellik arz etmez. Yapıdaki dekoratif uygulama, sokağa bakan cephesinin duvar örgüsündeki özen ve yine bu cephedeki pencerelerin üzerindeki sağır hafifletme kemerlerinin alınlıklarında, tuğlalarla oluşturulmuş basit geometrik şekillerdir.

8.6 Nur-u Osmaniye Külliyesi

Nuruosmaniye Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Molla Fenari Mahallesi'nde yer almaktadır. Külliye'nin üzerinde yer aldığı alan Tarihi Yarımada'nın Roma döneminde inşa edilen ve şehrin ana aksı olan Mese'nin, ortasında Constantinus (Çemberlitaş) Sütunu'nun yer aldığı Constantinus Forumu'nun kuzeyindedir.⁷⁰⁹ Osmanlı döneminde şehrin ticari odağı haline gelen bölgede külliye'nin inşa edildiği tarihte Atik Ali Paşa Külliyesi ve Mahmut Paşa Külliyesi dışında Atik Valide/Çemberlitaş Hamamı, Fatih Bedesteni/Sandal Bedesteni, Vezir Hanı ve Kapalı Çarşı'ya ait dükkânlardan oluşan yoğun bir ticari yapılaşma bulunmaktaydı.⁷¹⁰

Külliye'nin bina kâtibi olan Ahmed Efendi, Tarih-i Cami-i Şerif-i Nûr-ı Osmani isimli risalesinde külliye'nin karar aşamasını, inşa sürecini ve açılış merasimini bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır.⁷¹¹ Risalede, Nuruosmaniye Camisi'nin yerinde daha önce Hoca Saadeddin Efendi'nin eşi Fatma Hatun'un vakfi olan bir mescidin bulunduğu, esnafın harap durumdaki bu mescidin onarımı için Sultan I. Mahmud (1730-1754)'a başvurduğunu, Sultanın da bu vesileyle Fatma Hatun Mescidinin yerine bir külliye'nin inşasına karar verdiği anlatılır.⁷¹² Külliye'nin inşasından önce gerekli istimlak çalışmaları yapılmış, Sultan I. Mahmud'un emriyle 7 Ekim 1748 tarihinde hafriyat çalışmalarına başlanmıştır. 19 Ocak 1749 tarihinde ise temeli atılmıştır. Sultan I. Mahmud'un 1754 yılında vefat etmesi üzerine yarım kalan külliye'yi Sultan III. Osman tamamlatmış, 5 Aralık 1755 tarihinde görkemli bir merasimle açılışını yapmıştır.⁷¹³ Kitabesinde banî olarak Sultan III. Osman'ın adı yazılıdır.⁷¹⁴ Külliye'nin adına Sultan III. Osman ve hanedanın ismine izafeten Nur-i Osmani denmiştir.⁷¹⁵

Ahmet Efendi'nin yazdığı risalede, Sultan'ın Bina Nazırı olarak Dârüssaâde Ağası Kâtibi Derviş Mustafa Efendi'yi görevlendirdiğini, Bina Nazırı Derviş Mustafa Efendi'nin, Bina Emîni olarak Ali Ağa adında birini, Bina Emîni Ali Ağa'nın da

⁷⁰⁹ WIENER, M. (2001). a.g.e. s.255

⁷¹⁰ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.529

⁷¹¹ AHMED Efendi (1918). (1335-37). Târih-i Câmî'-i Şerif-i Nûr-i 'Osmânî, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi, Sayı:49, İstanbul-Dersaadet.

⁷¹² KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.526

⁷¹³ KÖSE, F. (2012). Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii İnşası-Tamirleri ve Onarımları. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı V, 26-41. s.26

⁷¹⁴ EYİCE, S. (2007). Nuruosmaniye Külliyesi. TDVİA, Cilt XXXIII, 264-266. s.264

⁷¹⁵ ÖNGÜL, A. (1994). Tarih-i Cami-i Nuruosmani, Vakıflar Dergisi, Sayı:24. s.127; EYİCE, S. (2007). a.g.m. s.264

Simeon adında maharetli bir ustayı kalfa tayin ettiği yazılıdır.⁷¹⁶ Dolayısıyla bu bilgiyi kaynak alan araştırmacılar arasında, külliye mimarının Ali Ağa, yardımcısının Simeon Kalfa olduğu düşünülmüşse de,⁷¹⁷ genel kabul asıl mimarın Simeon Kalfa olduğu yönündedir. Ancak söz konusu risalede Bina Emini Ali Ağa'ya, bina kalfasına ve ismi geçmemekle birlikte mimar ağaya ayrı ayrı hilat giydirilerek külliye inşasına başlandığı belirtilir.⁷¹⁸

Nuruosmaniye Külliyesi, Osmanlı cami ve külliye mimarisinin 18. yüzyıl kültürünün yeniyi özümseme ve yaratma potansiyelinin varlığını kanıtlayan özgün bir Barok yorumu olarak değerlendirilmektedir.⁷¹⁹ Osmanlı Mimarisinde Lale Devri ile başlayan ve bazı mimari detaylar ile süsleme unsurlarıyla sınırlı kalan Batılı etkiler, Nuruosmaniye Külliyesi'nde tasarım ölçeğine yansıtılmış Batı etkili tasarım kalıplarının klasik şemalarla birlikte kullanıldığı ilk örnek olmuştur.⁷²⁰ Dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesi "Osmanlı Baroğu" olarak nitelendirilen üslubuyla Osmanlı mimarlık tarihinde bir dönüm noktası ve yeni bir kültür döneminin simgesi sayılmıştır.⁷²¹

Nuruosmaniye Külliyesi cami, hünkâr kasrı, medrese, imaret, kütüphane, türbe, sebil, çeşme ve çok sayıda dükkân hacminden oluşan büyük ölçekli son sultani külliye'dir.⁷²² Külliye arazisini batı yönünde gerisinde Kapalı Çarşının yer aldığı Çarşıkapı Nur-u Osmaniye Caddesi, doğu yönünde Vezirhanı Caddesi, kuzeyde Kılıçlar Sokak, güneyde ise Tavuk Pazarı Sokağı ve sokaktan Çemberlitaş'a kadar uzanan bir açık alan düzenlemesi sınırlamaktadır.

Külliye, inşa edildiği dönemde olgunlaşmış bir sokak ve imar dokusu içinde, küçük bir mescit arsasının istimlak çalışmaları sonucu genişletilmesiyle elde edilmiş bir alan üzerine kurulduğundan, bu koşullara bağlı olarak külliye arazisi dik açılı, düzgün bir geometriye sahip değildir.

⁷¹⁶ KUBAN, D. (1994). Nuruosmaniye Külliyesi. DBİA, Cilt VI, Tarih Vakfı, İstanbul, 100-103. s.101

⁷¹⁷ ÖNGÜL, A. (1994). a.g.m. s.127

⁷¹⁸ ÖNGÜL, A. (1994). a.g.m. s.144

⁷¹⁹ KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.526

⁷²⁰ ALİOĞLU, E. F. ve AYDEMİR, O. (2012). Nuruosmaniye Camisi ve 2010-2012 Yılları Restorasyonu, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı: V, 77-90. s.78

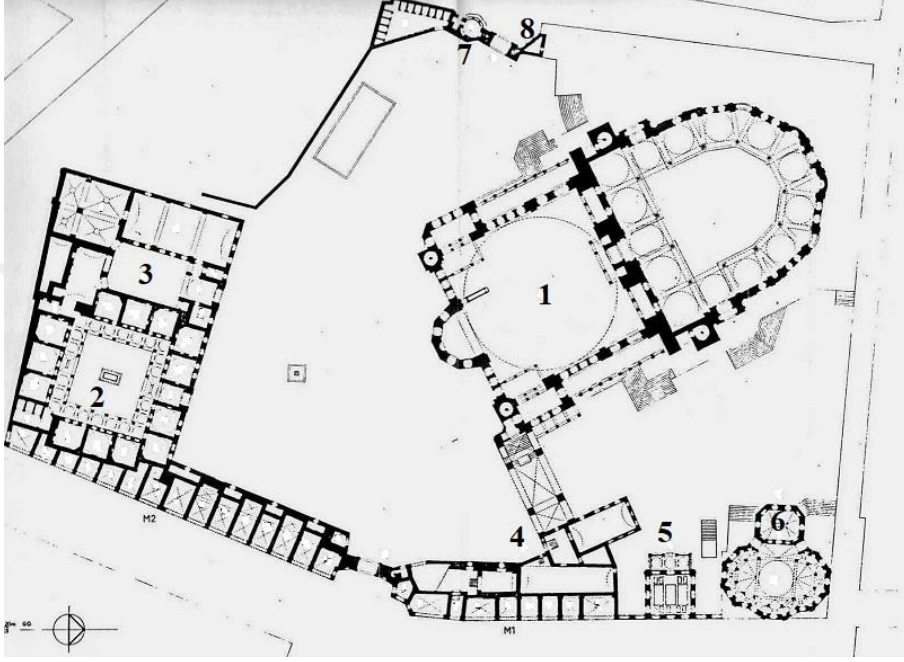
⁷²¹ KUBAN, D. (1994). a.g.m. s.104

⁷²² KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.527

Külliye arazisi, güneyden kuzeye doğru gittikçe artan eğimli bir topografya üzerinde yer almaktadır. Ahmed Efendi'nin külliyesinin inşa süreciyle ilgili anlattıklarından da anlaşıldığı üzere arazi üzerinde büyük bir hafriyat ve tesviye çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde arsa doğu ve batı kapılarıyla da vurgulanan bir eksende ikiye bölünmüş, güney yönünde çevre zemin kotuna yaklaşık kotta düz bir alan, eğimin fazla olduğu kuzey tarafında ise derin temeller kazılarak ve çeşitli altyapılar inşa edilerek bir platform oluşturulmuştur. Platformun sokaklara bakan kuzey, doğu ve batı yüzlerine ise sivri kemerli ve tonozlu dükkân hacimleri yerleştirilmiş, böylece oluşturulan set üç yönde ayrıca istinat edilmiştir. Dükkân sıraları doğu ve batı yönlerinde avlu giriş kapılarından sonra da devam ettirilmiş, güneyde ise alçak bir duvar ile külliye bütünlüğü tamamlanmıştır. Külliyesinin doğu, batı ve kuzey yönlerinde üç girişi bulunmaktadır.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapı bazında ortaya koyduğu yenilikçi tavır, külliye yerleşim düzeninde de kendisini hissettirir. Bu anlamda da klasik tavırdan bir kopuş söz konusudur. Osmanlı külliye mimarisinin nerdeyse değişmeyen tek ilkesi kible eksenine göre yerleştirilmesi zorunlu olan caminin külliyesinin güney sınırına çekilmesi, caminin kible cephesi önündeki alanın çoğunlukla hazire olarak değerlendirilmesi dolayısıyla son cemaat yeri revakı veya şadırvanlı avlunun, külliye avlusuna dönük olmasıdır. Nuruosmaniye Camisi ise bu genel ilkenin aksine oval geometrili avlusuyla birlikte külliye platformunun kuzey batı köşesinden başlayarak, önünde yarım kubbeli, apsidal planlı bir mihrap çıkıntısı olan kible cephesi külliye dış avlusunun odak noktasına gelecek şekilde kible eksenine bağlı olarak çapraz konumlandırılmıştır. Külliyesinin diğer fonksiyonel yapıları ise caminin diagonal konumlanışından dolayı külliye avlusunun müsait tarafları haline gelen güney ve doğu sınırlarına sıralanmıştır. Bu yapılardan medrese ve imaret, külliyesinin güneydoğusunda külliye avlusundan dışa doğru çıkma yapan dikdörtgen bir alan içerisinde birbirleriyle organik bağı olan ve önlerinde yer alan bir bahçe duvarıyla külliye avlusundan izole edilmiş iç avlulu yapılar olarak ele alınmışlardır. Bu yapılardan güneydoğu köşede yer alan Medresenin doğu kenarına dik bir açıyla bütünleşik dükkân dizisi ve devamında hünkâr kasrı rampası yer almaktadır. Hünkâr kasrı rampası caminin mihrap cephesinin ekseni hizasına kadar uzandıktan sonra dar bir açıyla camiye doğru yönelerek, etrafındaki mekânları ve kuzeyindeki hünkâr kasrını, caminin güneydoğu köşesinden hünkâr mahfiline bağlamaktadır. Hünkâr kasrı rampasının önüne, yüksek altıgen

kasnaklı bir kubbeyle örtülü kare bir hacim olan türbe yapısı, üç kubbeli birimden oluşan giriş revakıyla birlikte avluya dönük bir şekilde yerleştirilmiştir. Türbenin kuzey aksında, külliye platformunun kuzeydoğu köşesinde ise fevkani kütüphane binası yer almaktadır. Sebül külliyesinin Kapalı Çarşı tarafındaki girişinin solunda, çeşme, girişin sağında dik bir açıyla caddeye doğru dönüş yapan duvara bağlı vaziyettedir.

Plan 8.17 Nuruosmaniye Külliyesi Vaziyet Planı (Özbayram, G. 1988).

1- Cami, 2- Medrese, 3- İmaret, 4- Hünkâr Kasrı, 5- Türbe, 6- Kütüphane, 7- Sebül, 8- Çeşme.

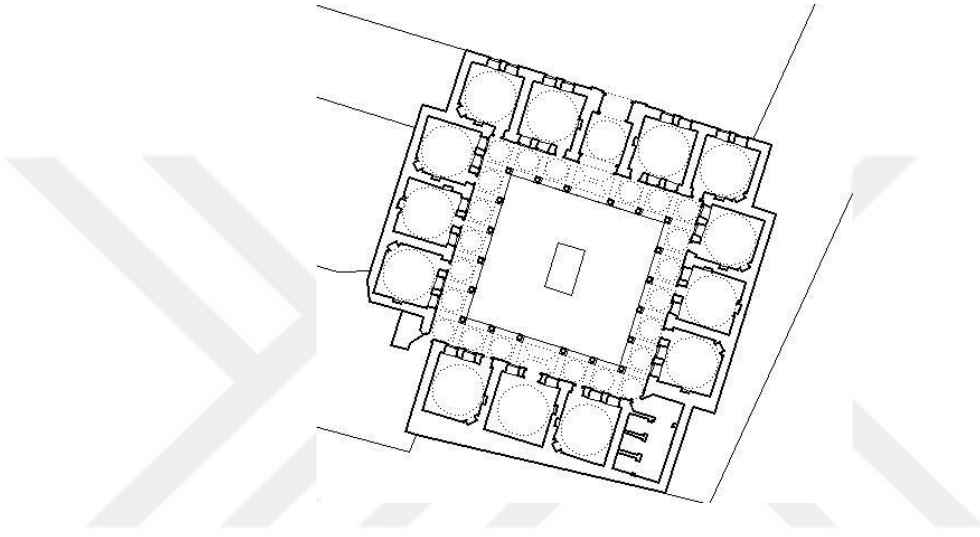
Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Medrese:

Nuruosmaniye Medresesi, külliye dış avlusunun güneydoğusunda duvarla çevrili geniş bir bahçenin gerisinde doğu yönünden Vezirhanı Caddesi'ne açılan dükkân sıralarıyla, batı yönünden de imaret yapısına bitişik bir şekilde inşa edilmiştir. Medrese, dışardan sıkı bir organik bütünlük içinde ele alındığı imaret ve dükkânlarla birlikte külliye avlusunu güneydoğu köşesinde yer almaktadır.

Nuruosmaniye Medresesi, dört yönde revaklı bir iç avluyu dört yönde saran çeşitli ebatlarda on iki hücre, bir derslane hacmi ve bir giriş eyvanı ve helalar hacminden oluşmaktadır. Derslane, giriş eyvanı ve hücreler pantantifli kubbeli hacimlerdir.

Medresenin külliyyeye dönük güney kenarında, merkezdeki giriş eyvanı ve iki yanında ikişerden toplam dört öğrenci hücresi bulunmaktadır. Doğu, batı ve kuzey kenarında üçer hacim yer almaktadır. Kuzey kenarının merkezindeki hacim, medresenin dersane mekânı olup girişle aynı aksta konumlanmıştır. Medresenin güney doğu köşesinde iki hücre arasına diagonal konumlanmış bir kapının gerisinde dikdörtgen planlı helalar kısmı yer almaktadır. Güneybatı köşede ise aynı şekilde diyagonal kemerli bir kapıyla ulaşılan ve imaretle medreseyi birbirine bağlayan dikdörtgen planlı bir hacim bulunmaktadır (Plan 8.18).

Plan 8.18 Nuruosmaniye Medresesi Planı (Şahin, S. 2009).

Medrese muntazam kesme küfeki taştan inşa edilmiş olup, dıştan bitişik olarak ele alındığı imaret yapısıyla birlikte bir bütün olarak algılanır. Külliye dışına dönük güney cephesi sağırdır. Doğu cephesini dükkân sırası kapatmaktadır. Bahçeye dönük giriş cephesi ise imaret cephesiyle bütünleşik olmakla birlikte imaret cephesinden farklı bir kompozisyona sahiptir. Üstten iki kademe halinde geniş bir saçak düzenlemesiyle sınırlanmış olan cephenin merkezinde taçkapı, taçkapının her iki yanında dikdörtgen açıklıklı dörder pencere birbirine simetrik olarak yer almaktadır. Taçkapının yakınındaki ikişer pencere daha alçak seviyede ve daha küçük boyutlarda ele alınmış olup, cephe yüzeyinden kademelendirilmiş kesme taş söveli, madeni şebekelidir. Dıştaki ikişer pencere ise alınlıkları kırmızı renkli horasan harcıyla sıvanmış olan kesme taştan sivri kemerli hafifletme kemerleri altında, profillerle kademelendirilmiş mermer söveli ve madeni şebekelidir. Mermer taçkapı cephe yüksekliğindedir fakat cephe yüzeyinden öne doğru çıkma yapmaktadır ve hacimsel bir derinliğe sahiptir. En dıştan profilli geniş bir söveyle bir dikdörtgen içine alınmış olan kapının iki yanında

dikdörtgen kesitli iki dekoratif plastr yer almaktadır Üstteki plastırlar profilli başlıklarıyla, cephe üst bitimini güçlü bir şekilde vurgulayan geniş iç bükey saçağı taşımaktadırlar (Şekil 8.44).

Şekil 8.44 Nuruosmaniye Medresesi Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Nuruosmaniye Medresesi'nin iç avlusu 11, 20 x 11,40 m ölçülerindedir. Zemini taş döşeli olan avlunun köşelerinde peyzaj alanları, merkezinde ise yekpare mermerden dikdörtgen planlı bir fiskiyeli, havuzlu şadırvan yer almaktadır. Avluyu dört yönde kuşatan revakların sütun ve sütun başlıklarıyla birlikte kemerleri ve revak cephesi bütünüyle mermerdir. Revaklar avluya dört yönden de beşer kemer açıklığıyla açılmaktadır. Yuvarlak formlu kemerlerden giriş ve dersane önündekiler geniş diğerleri oldukça dardır. Kemerleri taşıyan mermer sütunların kare kesitli yüksek kaideleri, yivli başlıkları bulunmaktadır. Kemerler, başlıkların üzerinde ikinci bir başlık formu verilmiş yastıklara oturmaktadır (Şekil 8.45).

Şekil 8.45 Nuruosmaniye Medresesi Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Avlu zemininden 10 cm yükseltilmiş olan revakların mermer yan kemerleri de ön kemerler gibi dar tutulduğundan revak derinliği alışılmışın dışında dardır. Revak birimlerinin üst örtülerinin tuğla örgülü yüzeyleri sıvalı değildir. Medrese hacimlerin revak cepheleri ise muntazam kesme taş örgülüdür. Köşedekiler hariç öğrenci hücrelerini ve dersane hacminin revaklara açılan dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ikişer penceresi, bütünüyle mermerden dikdörtgen formlu, yuvarlak kemeri girişleri bulunmaktadır. Girişlerin ve pencerelerin üzerinde yer alan yuvarlak hafifletme kemerlerinin alınlıkların renkli camlı birer içlikle göz pencereye dönüştürülmüştür. Hücre kapılarının her birinin üzerinde birer kitabe yer almaktadır (Şekil 8.46)

Şekil 8.46 Nuruosmaniye Medresesi Doğu Revakları (Özyürek, K. 2019).

Üzerleri kubbe örtülü olan öğrenci hücrelerinden giriş eyvanının iki yanındakiler 4, 15 x 4,15 m, köşe hücreleri 4,15 x 4,30 m, doğudaki üç hücre 4,00 x 4,00 m ölçülerinde kare ya da kareye dörtgen planlıdır. Batı yönündeki üç hücrenin kubbeli hacimleri yanlardan birer kemerle genişletildiğinden 3,75 x 4,25 ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Güney kenarda yer alan hücrelerden dershanenin solundaki 3, 93 x 3, 93 m, sağındaki ise geriye doğru bir kemerle genişletilmiş olduğundan 4,00 x 4,72 m ebadındadır.

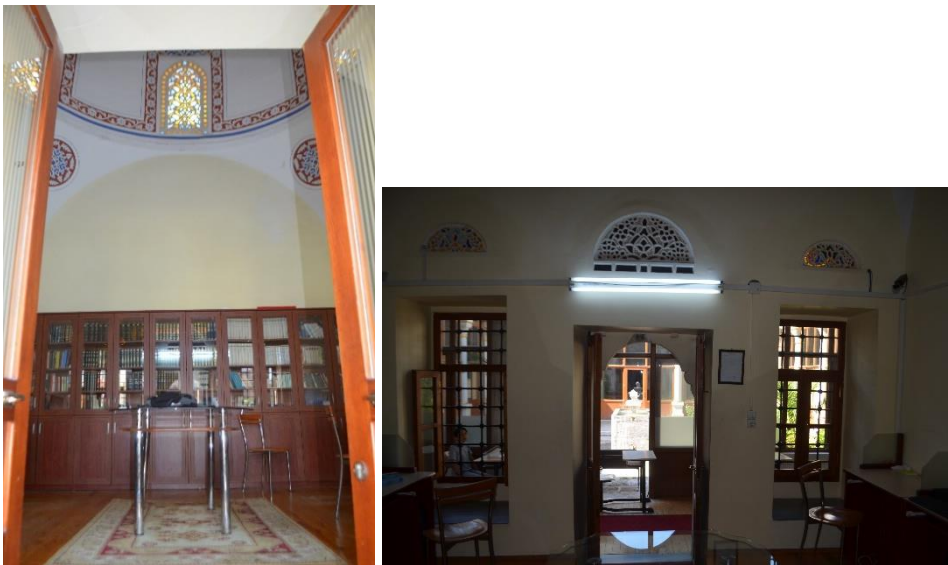
Öğrenci hücrelerinden sadece külliye avlusuna dönük dört hücrenin dış duvarlarında ikişer penceresi bulunmaktadır. Diğer yönlerdeki hücrelerin dışa açılan pencereleri yoktur. Revaklara diyagonal bağlanan köşe hücrelerinin dışındaki bütün hücrelerin revak cephelerinde ikişer penceresi bulunmaktadır. Hücrelerin ocakları dış duvarlarının köşelerine yerleştirilmiştir ve kesme taştan yarım altıgen formlu,

pramidal külahlıdırlar. Üç kemarlı ocakların ve külahlarının yan yüzeyleri iç bükeydir. Hücrelerin bazılarında bir bazılarında iki bazılarında ise niş yoktur. Pencere ebadında olan nişler etrafı profilli mermer sövelerle çerçevelenmişlerdir. Bütün yüzeyleri sıvalı olan hücrelerin kubbe ve pandantifleri kalemişleriyle süslenmiştir (Şekil 8.47).

Şekil 8.47 Nuruosmaniye Medresesi Öğrenci Hücresi Örnekleri (Özyürek, K. 2019).

Medresenin dersane mekânının 4,45 x 4,45 m iç ölçülerindeki kare planlı, kubbeli hacmi medrese kütesinden taşma yapmaz. Mekân, önündeki revak biriminin dikdörtgen planı, planın cepheye yansıması olan geniş revak kemeri ve aynalı tonoz örtüsüyle vurgulanmıştır. Dersane mekânının zemini, revak zemin kotundan 30 cm yüksektedir. Giriş duvarından başka bütün duvarları sağırdır. Dışarıya açılan penceresi bulunmayan mekân, revaka açılan iki penceresinden başka kubbe kasnağında açılmış altı pencereyle aydınlanmaktadır. Kubbe ve pandantiflerinde kalemişi süslemeler yer almaktadır. Kasnak pencerelerinin ve kapı-pencere üstlerindeki göz pencerelerin girift bitkisel motifli, renkli camlı içlikleri bulunmaktadır (Şekil 8.48).

Şekil 8.48 Nuruosmaniye Medresesi Dersane Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Kütüphane:

Nuruosmaniye Kütüphanesi, külliye'nin plan şeması da dâhil bütünüyle Barok üslubunda tasarlanmış tek yapısıdır. Kütüphane, güneyindeki türbe yapısıyla birlikte külliye platformunun kuzeydoğu köşesinde bir alt yapı üzerinde bağımsız ve fevkani olarak inşa edilmiştir. Yapının üzerinde oturduğu altyapı, doğu yönünde Vezir Hanı Caddesine, kuzeyde Kılıçlar Sokağı'na kemerlerle açılan tonozlu dükkânlar, dükkânların gerisinde ise tonozlu bir galeri ve duvar yüzeylerinde tuğla kemerli derin nişler bulunan poligonal planlı, tonoz örtülü yüksek ve geniş hacme sahip bir bodrum katından oluşmaktadır. Bu alt yapı, külliye avlusunun zemininden de yüksek tutulduğundan kütüphaneye iki yönden merdivenlerle çıkılmaktadır.

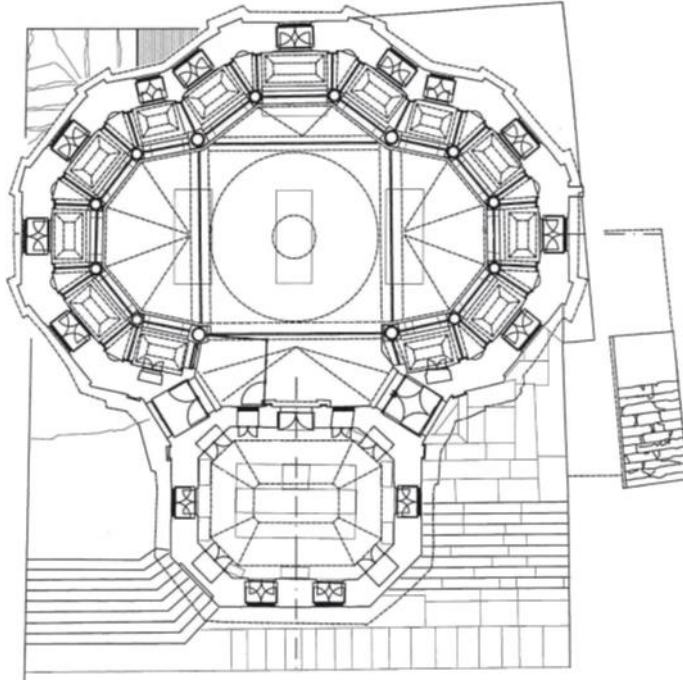
Nuruosmaniye Kütüphanesi, biri büyük, diğeri küçük birbirine bitişik iki hacimden meydana gelmektedir. Okuma salonu olarak düzenlenmiş olan büyük hacim üzeri merkezi kubbeli bir örtü sistemiyle kapatılmış, kuzey-güney aksında gelişen eliptik formlu, poligonal bir plan şemasına sahiptir. Hazine-i kütüb (kitaplık) olarak işlevlendirilmiş küçük hacim ise ana hacmin batı yönünde öne çıkma yapan duvarına eklenmiş, üzeri daha alt seviyede aynalı tonozla örtülmüş köşeleri kesik bir dikdörtgendir (Plan 8.19).

Ana hacmin plan şeması, Barok üslubun karakteristik biçimlerinden biri olan elipsin, ana yönlerde iç açılı kırıklarla dışa çıkıntı yapan, ara yönlerde ise dış açılı kırıklarla içe girinti yapan çok kenarlı bir form şeklinde deforme edilmesiyle elde edilmiştir. Eliptik poligonal şema, kuzey ve güney taraflarında yarım ongenler şeklinde beş kenarlı, doğu ve batı yönlerinde ise yarım altıgenler şeklinde üç kenarlı birer çıkma yapmaktadır. Batı yönündeki yarım altıgenin iki yan kenarına girişler açılmış, önüne ise köşeleri kesik dikdörtgen şeklinde bir form ortaya koyan, tonoz örtülü kitaplık hacmi eklenmiştir.

Ana hacmin hareketli plan şemasının düşey strüktürünü dışta, köşelerinde muntazam kesme taşla örülmüş payeler bulunan kırıklı beden duvarları, içte ise duvarların hemen gerisine yerleştirilmiş bir sütun dizisi oluşturmaktadır. Toplam 14 bağımsız sütun, kitaplık hacminin önü hariç beden duvarlarının kırılma noktalarına karşılık gelecek şekilde, duvarların 1,70 m gerisine dizilmiştir. Duvarların iç ve dış açılı kırılmalarını tekrar eden 14 sütunun yanlarda birbirine, geride duvara bağlı plastirlara kemerlerle bağlanmasıyla, kitaplık önü hariç iç mekânın bütün çevresini dolanan 1,70 m

genişliğinde revaklı bir galeri elde edilmiştir. Galeriden geriye kalan alanda ise ortada birbirine karşılık gelen dört sütunun, dört büyük askı kemerleriyle birbirine ayrıca bağlanmış, böylece merkezde bir kare, merkezi karenin etrafında sütunların dizilişlerine bağlı olarak kuzey ve güney yönlerinde birbirine eş iki yarım ongen, doğu ve batı yönlerinde ise yarım altıgenler oluşturulmuştur.

Merkezdeki kare alan, 6 x 6 m ebadındadır ve dört büyük askı kemerine pandantiflerle oturan, yüksek kasnaklı bir kubbeye örtülmüştür. Kuzey ve güney yönündeki yarım ongenler 3 m çapında beş dilimli yarım kubbelerle, doğu ve batı yönündeki yarım altıgenler ise yarım tonozlarla kapatılmıştır. Batı yönündeki tonoz geride kitaplık hacminin duvarına oturduğundan, simetrisindeki tonozdan daha geniştir ve beş dilimli bir yarım aynalı tonoz formundadır. Doğudaki yarım tonoz ise merkezi kubbeye gerideki üç kemer arasında oldukça dar bir açıklığı kapatmaktadır ve üç dilimlidir. Merkezi üst örtülü orta mekânın etrafını kuşatan revaklı galerinin dikdörtgen birimleri aynalı tonozlarla, dış açılı köşelerde duvarlara V şeklinde atılmış çifte kemerlerin oluşturduğu üçgen açıklıkların ise düz tavan şeklinde kapatılmıştır.

Plan 8.19 Nuruosmaniye Kütüphanesi Planı (Başbaydar, F. 2008).

Nuruosmaniye Kütüphanesi merkezi kubbeli üst örtüsüyle birlikte, oldukça hareketli heykelsi bir dış kütleye sahiptir. Kütüphanenin heykelsi dış kütle biçimlenişi, üzerinde yer aldığı külliye platformun kuzey ve doğu cepheleri hafif çıkma yapacak şekilde tam köşede yer aldığından Vezirhanı Caddesi ile Kılıççılar Sokağının kesiştiği noktadan;

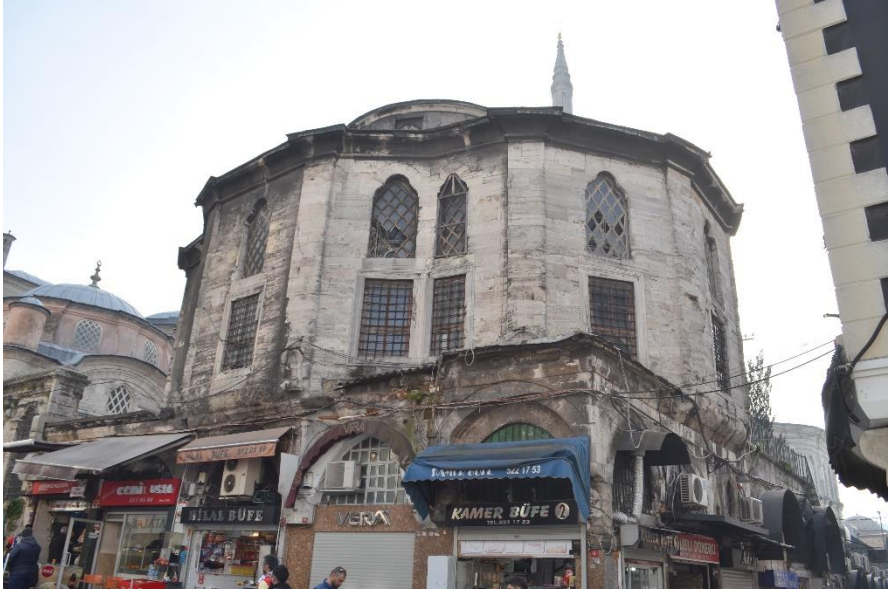
yapının üzerine oturduğu altyapının külliye avlu zemininden yüksek tutulması nedeniyle de avlu yönünden bir bütün olarak algılanabilmektedir.

Yapı bodrum katı ve önündeki okuma salonuyla birlikte dıştan muntazam kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Asıl kütüphane hacmi on beş, okuma salonu beş cephelidir. Ana hacmin dışa çıkma yapan cepheleri, duvarların daha geride örülmesinden dolayı geniş dikdörtgen kesitli payelerle vurgulanmıştır. Her iki hacmin de beden duvarlarının üst bitiminde plastik etkisi yüksek geniş bir saçak yer almaktadır. Saçağın hemen üzerinden başlayan ve merkeze doğru kademelenerek yükselen üst örtü elemanları kurşun kaplıdır. Merkezi kubbe basık küre formuyla oldukça yüksek dairesel planlı bir kasnağa oturmaktadır. Kasnak yüzeyinde dikdörtgen nişler içine yuvarlak kemerli, alçı revzenli sekiz pencere yer almaktadır. Yapının dört köşesinden kasnak gövdesine atılan eğrisel hatlara sahip dört payanda kubbeyi ayrıca desteklemektedir (Şekil 8.49).

Şekil 8.49 Nuruosmaniye Kütüphanesi Üst Örtü Biçimlenişi (Özyürek, K. 2019).

Kütüphanenin ana hacmi iki katlı pencere düzenine sahiptir. Yapının girişlerinin yer aldığı güneybatı ve kuzeybatı cepheleri hariç bütün cephelerinde altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır. Zeminin hemen üzerinde açılmış olan alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, yüzleri kademeli profilli mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklılıdır. Üst pencereler ise kesme taştan olup Barok karakterlidirler. Üstte dar yuvarlak kemerlerin, altta yanlara doğru iç bükey hatlarla genişletilmesiyle oluşturulmuş bir forma sahiptirler ve baklava dilimi şeklinde gözleri olan alçı revzenli dışlıkları bulunmaktadır (Şekil 8.50).

Şekil 8.50 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kuzeydoğu Yönünden Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Ana hacmin batısında yer alan ve kitap deposu olarak kullanılan hacmin ise külliye avlusuna dönük beş cephesi bulunmaktadır. Kitaplığın, ana hacimde olduğu gibi üstte heykelsi Barok bir saçakla taçlanmış cepheleri, ana hacimden farklı olarak tek katlı pencere düzenine sahiptir. Camiye bakan geniş batı cephesinde iki, kuzey ve güney cephelerinde birer dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Pencere kesme taştan sivri hafifletme kemerler altında mermer söveli, madeni şebekelidir. Batı cephesindeki pencerelerin üzerindeki hafifletme kemerlerinin alınlıkları kırmızı renkli Horasan sıvalı, kuzeydekinin alınlığı tuğla, güneydekinin ise taştır. Pahlı cephelerden kuzeybatı cephesi sağırdır. Güneydoğu cephesinde ise alt seviyede bodrum katına açılan, kenarları iç ve dış bükey hareketli üçgen kemerli bir pencere yer almaktadır (Şekil 8.51).

Şekil 8.51 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kuzeybatı ve Güneybatı Yönünden Görünümü (Özyürek, K. 2019).

Kütüphanenin, kitaplık hacmini ana hacme bağlayan kuzeydoğu ve güneydoğu duvarlarında açılmış iki kapısı, genel hatlarıyla birbirine benzer bir düzende ve mermer malzemeyle ele alınmışlardır. Kapıların iki renkli mermerden yuvarlak kemerli giriş açıklıkları, yanlarda diğer duvarlara bağlanmış olan dikdörtgen kesitli, üçgenimsi başlıkları olan iki plastırla, üstte ise aynı genişlikte bir lentoyla çerçeve içine alınmıştır. İki plastırın başlıklarına aynı tarz kaideleriyle oturan üst seviyedeki iki plastır ise üstte profilli silmeler halinde kademelenerek genişleyen başlıklarıyla üstteki saçağı taşımaktadırlar. İçte profilli dar bir silme kuşakla çerçevelenmiş olan kapılardan kuzeydoğudakinin kemer üzerinde "beşikten mezara kadar ilim talep ediniz" anlamında Arapça bir kitabe yer almaktadır.⁷²³ Güneydoğu kapısının kitabelik kısmı boştur ancak bu kapının kilit taşı üzerinde, diğerinden farklı olarak içi hatla dolgulanmış mermer bir palmet motifi bulunmaktadır. Ayrıca kemerin üzerine oturduğu ayakların ön yüzlerinde ise birer dikey kartuş içine, vazodan çıkan çiçek motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Her iki kapıda da kemerler, ayakların iç yüzüne yerleştirilmiş mukarnaslı konsollara oturmaktadır. Konsolların altında aşağı doğru sarkan birer palmet motifi yer almaktadır (Şekil 8.52).

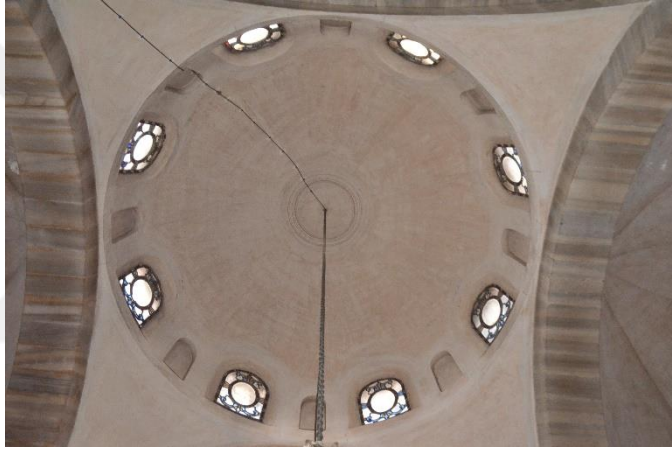
Şekil 8.52 Nuruosmaniye Kütüphanesi Güneybatı ve Kuzeybatı Kapıları (Özyürek, K. 2019).

Kütüphane girişlerinin iki kanatlı demir kapıları, 1,50 x 1,50 m ebadında, 2,65 m yüksekliğinde düz tavanlı giriş mekânına açılmaktadır. Giriş mekânlarının gerisinde

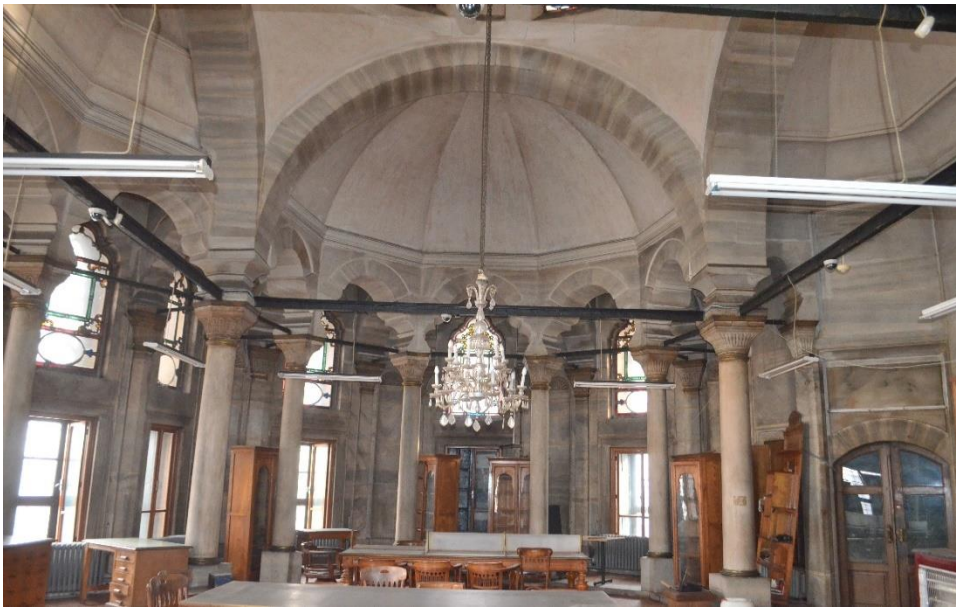
⁷²³ KOÇ, H. (1994). Nuruosmaniye Kütüphanesi. DBİA, Cilt VI, s 104

yer alan dikdörtgen formlu, basık kemerli, iki ahşap kanatlı kapılar ise kitaplık mekânının iki yanından ana hacme açılmaktadır.

Ana hacmin merkezini örten kubbe ve pandantiflerinin sıvalı yüzeyleri hariç, iç mekândaki bütün unsurlar, ya mermerdendir ya da mermerle kaplanmıştır. Bütün duvar yüzeyleri, büyük askı kemerleri, merkezi kubbeyi dört yönde destekleyen iki yarım kubbe, iki yarım tonoz ve bütün zemin mermer kaplıdır. Okuma salonunun iç mekânı, kubbe kasağında açılmış sekiz pencereyle birlikte toplam 30 pencereden ışık almaktadır. Kubbe kasağındaki pencerelerle, üst duvar pencerelerinin vitraylı içlikleri vardır. Pencere sayısının çokluğuna rağmen, mekânın sütun ve kemerlerden oluşan kalabalık strüktürel öğeleri gölge-ışık etkisi yaratarak Barok iç mekân etkisini hissettirmektedir (Şekil 8.53, Şekil 8.54).

Şekil 8.53 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Merkezi Kubbesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.54 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Güney Tarafı (Özyürek, K. 2019).

Altta üst örtüyü taşıyan aynı zamanda mekânın etrafında revaklı bir galeri oluşturan sütun ve kemerler mermerdendir. Kırıklı duvarların köşelerine karşılık gelecek şekilde 1,70 m geriye sıralanmış olan 14 mermer sütun, bu sütunları duvarlarda karşılayan mermer plastırlar ve bu sütunları yanda birbirine, geride plastırlara bağlayan kemerler, bir yandan Barok üslubun dekoratif özelliklerini yansıtırken, diğer yandan da yapının Barok plan şemasına vurgu yapmaktadırlar. Yapının plan şemasını tekrar eden bir düzende sıralanmış olan sütunlar yivli başlıklara sahiptir ve oldukça yüksek mermer kaidelere oturmaktadırlar. Sütunlardan büyük askı kemerlerini taşıyan dört tanesinin kaideleri ve başlıkları merkezi alanın şemasına uygun olarak kare kesitlidir. Diğer sütunların başlık ve kaideleri ise çokgen kesitlidirler ve buldukları noktada plan konturlarına uygun olarak iç bükey veya dış bükey açılar yapmaktadırlar. Sütunları birbirine ve duvarlardaki plastırlara bağlayan revak kemerleri, üstte küçük bir yuvarlak kemerlerin yanlara doğru bir dış bir de iç bükey hareketlerle genişletildiği Barok üslubunda forma sahiptir. (Şekil 8.55).

Şekil 8.55 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Düşey Taşıyıcıları (Özyürek, K. 2019).

Plastırların sütunlarda olduğu gibi kahverengi mermerden yivli başlıkları bulunmaktadır. Dış açılı duvar köşelerinde olanlar yarım çokgen, diğerleri dikdörtgen formludurlar. İç açılı kırılma yapan köşelerde plastırlar köşe yanlarında olacak şekilde iki tanedirler ve aralarında yuvarlak kemerli nişler bulunmaktadır. Bu nişlerin kemerli üst kısımları istiridye kabuğu biçiminde yivlendirilmiştir. Bu dekoratif nişlerden başka

girişlerin hemen yanındaki duvarlarda, içinde kalın mermer bloktan rafı olan, iki ahşap kanatlı derin dikdörtgen nişler bulunmaktadır (Şekil 8.56).

Şekil 8.56 Nuruosmaniye Kütüphanesi Okuma Salonu Sütun-Plastır-Kemer Detayı (Özyürek, K. 2019).

Kitap deposuna, duvarın merkezinde yer alan heykelsi bir mermer kapıyla geçilmektedir. Kapının Barok kemerli açıklığı zengin profilli silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Kapının üzerinde ikinci bir çerçeve içinde üç bölüm haline on iki satırlık bir kitabe yer almaktadır. Bu iki dikdörtgenin yanlarında yükselen altta yüksek kaideli birer sütünce, üstte ise yüzeyi yivli plastırlardan oluşan bir düşey taşıyıcılar, kitabenin üstündeki Barok motiflerle dolgulanmış bir taca destek olmaktadır. Açıklığın gerisinde iki kanatlı madeni bir kapı yer almaktadır (Şekil 8.57).

Şekil 8.57 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kitap Deposu Girişi (Özyürek, K. 2019).

Kitap deposu, 6,25 x 4,90 m ölçülerinde bir dikdörtgenin köşelerinin pahlanmasıyla elde edilmiş sekiz kenarlı bir plan şeması ortaya koymaktadır. Üzerini örten aynalı tonoz da duvarlara oturduğundan sekiz yüzlüdür (Şekil 8.58).

Mekânın ortasında, aralarında koridor boşluğu bırakacak şekilde yerleştirilmiş ahşap kitap dolapları bulunmaktadır. Mekânın, köşelerde pah yapan duvarlarının yüzeyinde açılmış nişler içinde de kitapların konulduğu dolaplar yer almaktadır (Şekil 8.59).

Şekil 8.58 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kitap Deposu Aynalı Tonozu (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.59 Nuruosmaniye Kütüphanesi Kitap Deposu Ahşap Kitap Rafları ve Dolap Nişi (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Nuruosmaniye Külliyesi, Osmanlı Mimarisinin 18. yüzyıl kültürünün yeniyi özümseme ve yaratma potansiyelinin varlığını kanıtlayan özgün bir Barok yorumu olarak değerlendirilmektedir.⁷²⁴ Osmanlı Mimarisinde Lale Devri ile başlayan ve bazı mimari detaylar ile süsleme unsurlarıyla sınırlı kalan Batılı etkiler, Nuruosmaniye Külliyesi'nde tasarım ölçeğine yansıtılmış Batı etkili tasarım kalıplarının klasik şemalarla birlikte kullanıldığı ilk örnek olmuştur.⁷²⁵ Dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesi "Osmanlı Baroğu" olarak nitelendirilen üslubuyla Osmanlı mimarlık tarihinde bir dönüm noktası ve yeni bir kültür döneminin simgesi sayılmıştır.⁷²⁶

Bünyesinde barındırdığı yeniliklere rağmen yapı programında medreseye yer verilmesi 18. Yüzyılda inşa edilmiş nadir sultani külliyeler içinde Nuruosmaniye Külliyesi'ni klasik sultani külliyelere yakınlaştırır.

Külliyenin güneydoğusunda imaretle organik bütünlük içinde tasarlanan medrese, dörtgen şema içinde, dört yönde revaklı bir avlunun bütün kenarlarını kuşatan medrese hacimleriyle klasik bir şemayı tekrar eder. Klasik düzenden farklılaşan özelliği, dersane mekânının önde veya geride herhangi bir çıkma yapmamasıdır.

Helaların güneydoğu köşede şema içinde yer alması, güneybatı köşenin imarete bağlanan bir alan olarak düzenlenmesi, medrese hücre düzeninin simetrisini bozmuştur. Öte yandan girişle dersane hacminin aynı eksende konumlanması, önlerindeki revakın karşılıklı vurgulanması, revakların avluya karşılıklı simetrik açılması yapıdaki asimetriyi dengeleyen unsurlar olmuştur.

Medresenin klasik plan şeması, külliyenin Barok Üslubunu yansıtan karakteristik unsurlarıyla kaynaştırılmıştır. Özellikle ana giriş ve dersane kapısı, revakların, sütun başlığı ve kaideleri, revak kemerleri Barok Üslubu yansıtan öğeler olarak kullanılmıştır.

Revak kemer ve cephe yüzeyinde mermer malzemenin kullanılması, revak ön ve yan kemerlerinin dar yuvarlak formu, buna bağlı olarak revakların yatayda dar, düşeyde

⁷²⁴ KUBAN, D (2007) agk, s 526

⁷²⁵ ALİOĞLU, E.F., AYDEMİR, O. (2012) Nuruosmaniye Camisi ve 2010-2012 Yılları Restorasyonu, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı: 5, ss 77-90. S 78

⁷²⁶ KUBAN, D (1994), agm, s 104

yüksek tutulmaları, ve her hücre kapısının üstünde eğitimle ilgili bir yazıt yerleştirilmesi bu yapıya özgüdür.⁷²⁷

Nuruosmaniye Külliyesi'nin oval planlı şadırvanlı cami avlusunun dışında plan ölçğinde Barok Üslubu yansıtan tek yapısı, kütüphanesidir. Yapının çok kenarlı eliptik planı, bütün Osmanlı mimarlığı içinde tek örnektir. Ancak merkezi üst örtü biçimlenişi açısından merkezi kubbenin dört yönde yarım kubbelerle desteklendiği klasik dönemin camilerine benzemektedir.

Külliye içinde tek başına ele alınmış olan kütüphane, külliye setinin üstünde yer almasına rağmen yoğun ticari dokunun içinde kalmasından olsa gerek ayrıca yükseltilmiş böylece genel tavra uygun olarak okuma ortamı çevre gürültüsünden koparılmıştır.

⁷²⁷ ŞAHİN, S. (2009). a.g.t. s.338

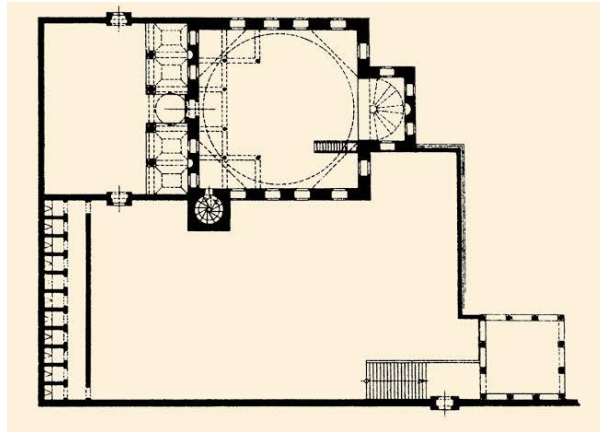
8.7 Zeynep Sultan Külliyesi

Zeynep Sultan Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı Alemdar Mahallesi'nde, Divan Yolu Caddesi'nin devamı olarak Sirkeci semtine ulaşan Alemdar Caddesi'nin üzerinde Gülhane Parkı'nın karşısında yer almaktadır.

Külliye'nin banisi Sultan III. Ahmed (1703-1730)'in kızı Zeynep Sultan'dır. Zeynep Sultan camii, türbe, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan külliyesini 1769 yılında dönemin baş mimarı Mehmed Tahir Ağa'ya inşa ettirmiştir. Sebil ve türbe, 1871 yılında atlı tramvay yolunun yapımı sırasında yıktırılmıştır. Sebilin yerine 1913 yılında Hamidiye Külliyesi'nin sebil ve çeşmesi yerleştirilmiştir.⁷²⁸

Zeynep Sultan Külliyesi, batı-doğu yönünde eğimli bir topografyada, üçgenimsi geometrisi olan bir köşe arsası üzerinde yer almaktadır. Doğu, güney ve batı yönlerinde bir avlu duvarıyla çevrili olan külliye'yi, batı yönünde Zeynep Sultan Camii Sokağı, güney ve doğu yönlerinden Alemdar Caddesi, kuzey yönünde ise komşu yapı adası sınırlamaktadır. Külliye avlusunun doğu yönünde Alemdar Caddesi'ne, batı yönünde Zeynep Sultan Camii Sokağı'na açılan iki kapısı bulunmaktadır.

Külliye'nin merkezinde ve orta kotunda önünde beş birimli son cemaat yeri revakı olan kare planlı, kubbeli camii yer almaktadır. Sebil ve çeşme, arsanın en alt kotuna sahip güneydoğu köşesindedir. Sıbyan mektebi ise külliye'nin en yüksek kotuna sahip güneydoğusunda, külliye'nin sokak kapısıyla avlu duvarı arasında yer almaktadır. Caminin mihrap duvarıyla, sıbyan mektebi arasındaki alan, hazire olarak değerlendirilmiştir.

Plan 8.20 Zeynep Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (Açıkgözoğlu, A. S. 2013).

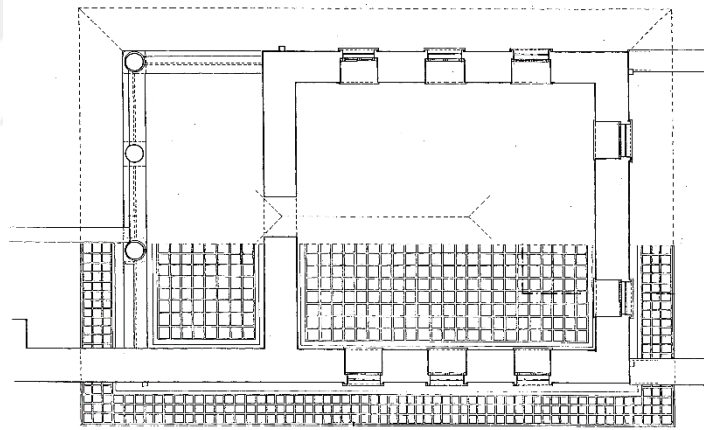
⁷²⁸ GÜLTEKİN, G.(1994) Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi. DBİA, Cilt 7, 550-551. s.550

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

Sıbyan Mektebi

Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi, külliye'nin güneydoğusunda, Zeynep Sultan Camii Sokağı'na açılan avlu girişinin hemen yanında, bir alt yapı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiştir. Sokak yönünde girişin sağından kolayca ulaşılabilen yapıya külliye avlusu yönünden merdivenle çıkılmaktadır.

Sıbyan mektebini sokak kotuna yükselten alt kat, birbirine büyük ve geniş bir kemerle açılan, girişe göre art arda enlemesine uzanan dikdörtgen planlı, çapraz tonozlu iki hacimden meydana gelmektedir. Sıbyan mektebi ise kareye yakın ölçülerde dörtgen bir derslik mekânı ile kuzey yönünde mekâna ekli yatık dikdörtgen planlı bir revaklı giriş mekânından oluşmaktadır. Dikdörtgen plan şemasına sahip yapının üzerini, dört yöne eğimli, dört yönde geniş saçaklı ve üzeri kiremit kaplı ahşap bir çatı örtmektedir (Plan 8.21).

Plan 8.21 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Planı, (Kılıç, N. 2012).

Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi, taş ve tuğlaların düzensiz kullanıldığı taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde kaba yonu ve moloz taşlar kullanılmıştır. Sokağa doğrudan cephe veren batı duvarı ile külliye avlusuna bakan doğu duvarında altlı üstlü açılmış altışar pencere yer almaktadır. Alemdar Caddesi'ne dönük Güney duvarında ise altlı üstlü açılmış iki alt, iki üst pencere bulunmaktadır. Alt pencereler dikdörtgen açıklıklı, lokmalı parmaklıklı, üst pencereler yuvarlak kemerli alçı revzenlidir (Şekil 8.60).

Şekil 8.60 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Batı, Güney ve Doğu Cepheleri (Özyürek, K. 2019).

Yapının kuzey cephesini biçimlendiren giriş revakı, önde üç sütunu birbirine, yanlarda ise duvarlara bağlayan kemerlerden oluşmaktadır. Sokak yönünde duvarla kapalı olan revak, külliye girişinin olduğu kuzey yönüne üç, doğuda külliye avlusuna bir kemer açıklığıyla açılmaktadır. Giriş revakının kemerleri tuğla örgülü olup yuvarlak kemer formundadır. Doğuda girişin önündeki kemer diğerlerinden daha geniş açıklığa sahiptir. Kemerleri taşıyan sütunların süslemesiz tabla şeklinde başlıkları bulunmaktadır. Sütun aralarında alt seviyede alçak birer korkuluk yer almaktadır (Şekil 8.61).

Şekil 8.61 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Kuzey Revaklı Giriş Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Günümüzde Osmanlı Vakfı'na tahsis edilmiş olan sıbyan mektebinin giriş revakı, içten ahşap çerçeveli bir camekânla kapatılmıştır. 2,25 m derinliği olan revakın düz ahşap tavan örtüsü kasetlidir. Revak iç cephesi ve derslik duvarı sıvalı ve boyalıdır. Zemini ise parke döşelidir.

Şekil 8.62 Zeynep Sultan Sibyan Mektebi Giriş Revakı (Özyürek, K. 2019).

Derslik mekânının girişi cephenin merkezindedir. Mekâna muhdes dikdörtgen bir kapıyla girilmektedir. Derslik mekânı, 6,90 x 6,25 iç ölçülerinde kareye yakın bir dikdörtgendir. Bütün duvarları sıvalı ve boyalı olan mekânın düz ahşap tavanı ince çıtalarla kasetlidir. Dersliğin revaka açılan penceresi yoktur. Diğer üç cephede açılmış toplam 10 pencere, mekânı yeterince aydınlatmaktadır. Mekânın mevcut durumda, yuvarlak kemerli üst pencerelerin renkli camlı içliklerinden başka bir süsleme ögesi olmayan sibyan mektebinin ocağı ve dolap nişi bulunmamaktadır (Şekil 8.63, Şekil 8.64).

Şekil 8.63 Zeynep Sultan Sibyan Mektebi Kuzey ve Güney Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.64 Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Doğu ve Batı Duvarları (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Zeynep Sultan Külliyesi, Türk-Osmanlı Barok üslubunun etkisini sürdürdüğü bir dönemde inşa edilmiş küçük ölçekli bir külliye. Özgün yapıları olan sebil ve türbesi günümüze ulaşamayan külliyenin, Barok özellikli unsurlarını bünyesinde taşıyan yapısı camisidir. Külliyenin eğitim yapısı sıbyan mektebinin üst pencereleri ve revak kemerlerinin yuvarlak formu dışında herhangi bir özelliği bulunmamaktadır.

Sıbyan mektebi giriş revaklı, kapalı tek derslikli mektep tipindedir. Sıbyan mektebinin külliyenin sokak tarafında, külliye girişinin yanında konumlanması genel ilkelere uygun bir tavidir. Alt yapısı, kot farkından dolayı yapıyı ancak sokak kotuna yükseltebilmiştir. Üst pencerelerinin ve revak kemerlerinin yuvarlak formları dönem özelliğini yansıtmaktadır.

8.8 Hamidiye Külliyesi

Hamidiye veya Hamid-i Evvel olarak da bilinen Sultan I. Abdülhamid Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesi'nin Eminönü semtinde, Bahçekapı olarak anılan mevkide yer almaktadır. Külliye'nin üzerinde yer aldığı alan Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, İstanbul'un en yoğun ticari dokuya sahip semtlerinden birisi olmuştur.

Külliye'nin banisi Sultan I. Abdülhamid, mimarı ise Mehmed Tahir Ağa'dır.⁷²⁹ I. Abdülhamid'in saltanat yılları (1774-1789), imparatorluğun duraklama devri olarak kabul edilen zaman dilimi içinde, ilk kurumsal yenileşme hareketlerinin görülmeye başlandığı bir dönem olmuştur.⁷³⁰ Bu dönem, Osmanlı Sanatında Batılılaşmanın etkisiyle gelişen Batı kaynaklı üslupların uygulandığı, aynı zamanda bu üslupların geleneksel şemalarla kaynaştırıldığı bir ara kesittir.⁷³¹

Hamidiye Külliyesi'nin yapı programı medrese, mescit, türbe, kütüphâne, arasta, hazîre, imâret, sebîl ve çeşmelerden oluşmaktadır. Tarih-i Cevdet'e göre: Sultan Abdülhamid, başta ecdadı gibi bir cami ve imaret inşa ettirmek istemiş ancak bölgede çok sayıda cami ve mescit olduğu gerekçesiyle camisini buraya yapmaktan vazgeçerek ihtiyaca binaen başta imaret olmak üzere medrese, kütüphane, sebîl, türbe ve çeşmelerden ibaret bir külliye'nin yapılmasına karar vermiştir. Böylece Ekim 1176 yılında imaretin temelini atılmasıyla külliye'nin inşasına başlanmış, Aralık 1777'de imaret, sıbyan mektebi, sebîl ve çeşmelerin, bütün devlet ricalinin hazır olduğu bir törenle açılışı yapılmıştır.⁷³² 1780 yılında ise dersane-mescidiyle birlikte medrese, kütüphâne ve türbe yapıları bitirilmiştir.⁷³³ I. Abdülhamid esas camisini ise 1777-1778 yıllarında Beylerbeyi'nde inşa ettirmiştir. Bu yüzden Hamidiye Külliyesi, son dönemde cami ile külliye'nin diğer unsurlarının farklı yerlerde yapıldığı selatin külliye'leri uygulamalarının bir örneği olarak değerlendirilmiştir.⁷³⁴

Sultan I. Abdülhamid Külliyesi'nin oluşturan yapılardan bazıları günümüze ulaşamamıştır. Bu yapılardan imaret ve sıbyan mektebi, günümüzde IV. Vakıf Han

⁷²⁹ EYİCE, S. (1997). Hamidiye Külliyesi, TDVİA, Cilt 15, 465-468. s.465

⁷³⁰ CUMBUR, M. (1964). Hamidiye Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi. Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 17-68 s.17

⁷³¹ KÖŞKÜ, Z. (1993). I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s III

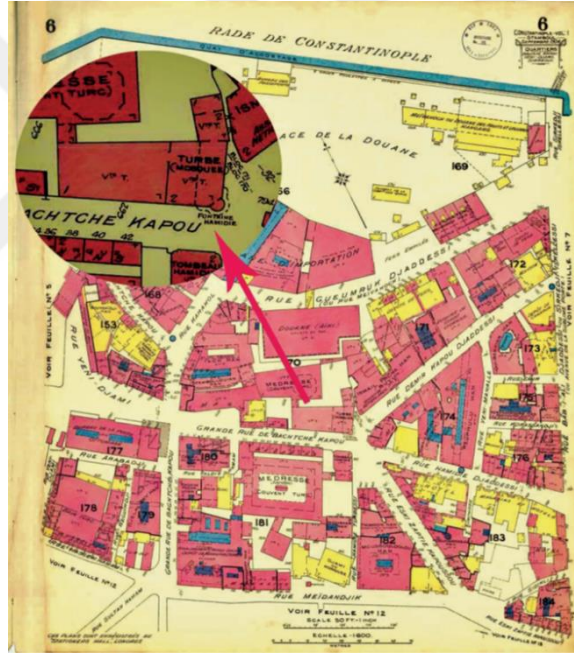
⁷³² Cevdet Paşa,(1972). Cevdet Târihi. Cilt 2. İstanbul: Sabah Gazetesi Yay. s. 64, 65, 109, 110.

⁷³³ EYİCE, S. (1997). a.g.m. s 465; HASKAN, M. N. (2018). Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi. İstanbul: İSTİB Yay. s 26

⁷³⁴ MÜLAYİM, S. (1992). Beylerbeyi Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 6, 75-77. s.75

binasının olduğu alanda yer almaktaydı ancak 1913 yılında IV. Vakıf Han binasının inşa edilebilmesi için yıkılmıştır. Barok üslubundaki sebil ve çeşme ise bitişik oldukları imaret ve sıbyan mektebi yapılarından alınarak Sirkeci'deki Zeynep Sultan Külliyesi'nin köşesine taşınmıştır.⁷³⁵

Çeşitli kaynaklardan ve eski fotoğraflardan anlaşıldığına göre: İmaret, mektep, sebil ve çeşmeler bütünlük bir grup halinde Hamidiye Caddesi'nin kuzey kenarında, külliyenin diğer parçası olan arasta, türbe, hazire, medrese, dershnae-mescit ve kütüphaneden oluşan yapı grubunun karşısında yer almaktaydılar. Revaklı iç avluya açılan hücrelerden müştekil bir yapı olduğu anlaşılan imaret batıda, fevkani sıbyan mektebi ise doğuda, caddeye kuzeyden bağlanan bir sokağın köşesinde bulunmaktaydı. Sebil ise iki yanında iki çeşmeyle birlikte, mektebin pahlanmış güneybatı köşesinde yer almaktaydı (Plan 8.22).

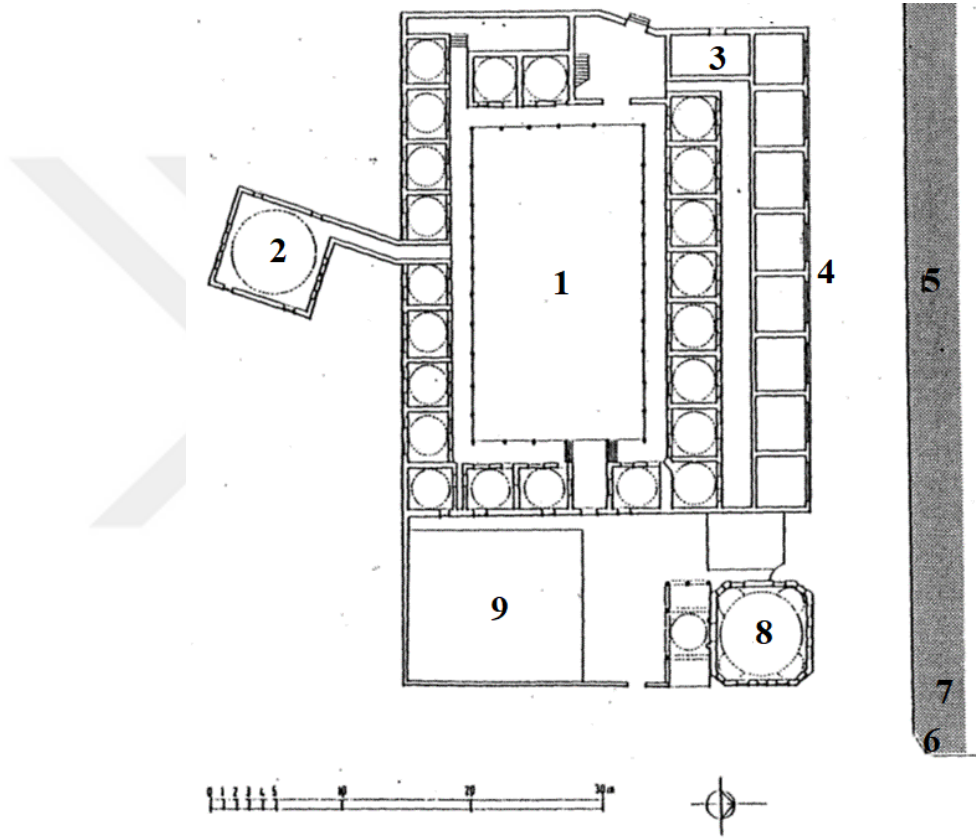

Plan 8.22 1904 tarihli Charles Edouard Goad haritasında Hamidiye İmaret, Sıbyan Mektebi ve Sebili. (F.A.A.E.Arşivi, Plan D'Assurance de Constantinople-Vol.I, Stamboul, Pafta no: 6. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2012, Sayı: 4)

Külliyenin günümüze ulaşabilmiş yapıları olan medrese, dershne-mescit, kütüphane, ve dükkanlar (arasta) ise ayrı bir grup olarak Hamîdiye Caddesi'nin güney kenarında, caddeye güney yönünde bağlanan Hamîdiye Türbe Sokağı ile Zahir Borsası Sokağı arasında kalan yapı adasında yer almaktadırlar. Külliyenin banisi Sultan I.

⁷³⁵ EYİCE, S. (1997). a.g.m. s.467; ALPAY, İ. B. (1993). Abdülhamid I Külliyesi. DBİA, C I, 36-37. s.36

Abdülhamid'in yattığı türbe, güneyindeki hazireyle birlikte Hamîdiye Türbe Sokağı ile Hamidiye Caddesi'nin kesiştiği köşede yer almaktadır. Özgünlüklerini büyük oranda yitirmiş olan dükkânlar, türbe ile Şeyhülislam Sokağı arasında Hamidiye Caddesi'ne dönük bir şekilde sıralıdır. Medrese, dükkân sırasının gerisinde türbe-hazire ile Zahir Borsası Sokağı arasında uzanmaktadır. Dershane-mescit ayrı bir yapı olarak medresenin güney duvarının merkez aksında konumlanmıştır. Medreseyle sıkı bir organik bağı bulunan kütüphane ise arastanın batısındaki son dükkânın üzerinde yer almaktadır (Plan 8.23).

Plan 8.23 Hamidiye Külliyesi Vaziyet Planı (PAPİLA, A. 2000). 1- Medrese, 2- Dershane-Mescit, 3- Kütüphane, 4- Arasta, 5- İmaret, 6- Sebil, 7- Sıbyan Mektebi, 8- Türbe, 9- Hazire.

I. Abdülhamid Külliyesi içinde yer aldığı semtin özellikle XX. yüzyılın başlarında geçirdiği hızlı kentsel dönüşüm sürecinde, fiziki bütünlüğünü kaybetmiş ve günümüze eksik olarak ulaşmıştır. Ancak eksik yapılarının sınırlı da olsa belgelenmiş olması külliye'nin bütünü hakkında değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır. I. Abdülhamid Külliyesi, bir dış avlu duvarı içinde olmaksızın mevcut sokak dokusunun üzerine kurulmuş bir yapılar topluluğudur. Külliye yapıları bugünkü ismiyle Hamidiye Caddesi'nin iki kenarında, caddenin uzanışına bağlı olarak kuzey-güney doğrultulu

gelişen iki ayrı arsada konumlandırılmışlardır. Her iki arsada yer alan yapıların birbirleriyle organik bağları vardır ve medrese hariç diğer bütün yapılar, Hamidiye Caddesi'yle doğrudan ilişkilendirilmişlerdir. Dershanesiyle birlikte medrese ise külliyenin güney ekseninde yer alan diğer yapılar tarafından üç yönden kuşatılarak, işlevi gereği ihtiyaç duyduğu sakin bir ortamda inşa edilmiştir.

Külliye Yapı Programında Yer Alan Eğitim Yapıları:

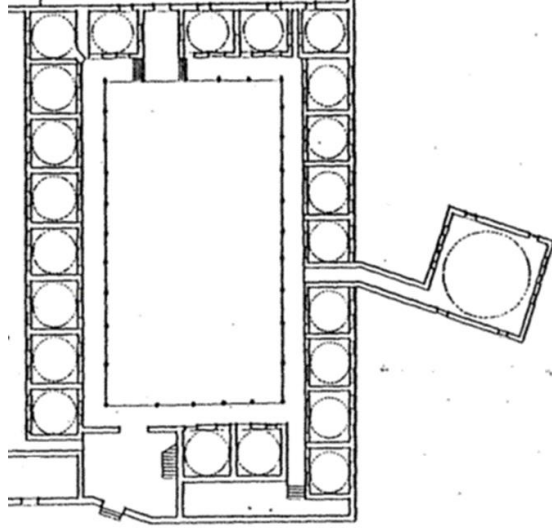
Medrese:

Kapı kitabesinden 1780 yılında inşa edildiği anlaşılan Hamidiye Medresesi, 1926 yılında yıkılması şartı ile İstanbul Ziraat Borsası'na verilmiştir. Ancak Borsa yöneticileri yapıyı yıkmak yerine, üzerinde kurumun kullanımına uygun bazı değişiklik ve eklemeler içeren bir onarımdan geçirecek, kütüphaneyle birlikte medresenin günümüze ulaşabilmesini sağlamışlardır. Yapı, günümüzde İstanbul Ticaret Borsası tarafından kullanılmaktadır.⁷³⁶

Külliye bütünlüğü içinde güney eksenindeki yapı grubunun içinde yer alan medrese, yoğun bir ticari dokunun içine kurulmuş olan külliyenin çevre gürültüsünden mümkün olduğunca koparılmış tek yapısıdır. Güney yönünde komşu yapılarla çevirli düzensiz bir bahçe içinde yer alan medreseyi doğu yönünden türbe ve önü bir dış duvarla kapalı olan hazire, kuzeyden bir aydınlık boşluğu gerisinde arasta, batı yönünde ise alt yapısıyla birlikte kütüphane ve aynı zamanda kütüphaneye de ulaşım imkânı veren bir giriş mekânı kuşatmaktadır.

Hamidiye Medresesi, kuzeybatı yönündeki girişine göre uzunlamasına gelişen dikdörtgen planlı bir şema içinde, dört yönde revaklı bir iç avlunun gerisine asimetrik bir şekilde yerleştirilmiş iki katlı hücrelerden oluşan bir küttedir. Bu küttelin güneyinde, kible eksenine bağlı olarak çapraz yerleştirilmiş kare-kubbeli bir dershane-mescit yapısı bulunmaktadır. Ana hatlarıyla klasik medrese plan şemasına sahip olan ana kütle, iki katlı hücre düzeni ve buna bağlı olarak zemini avlu kotundan alışılmadık biçimde yükseltilmiş revakları ile klasik şemanın farklı bir varyasyonu olarak tasarlanmıştır (Plan 8.24).

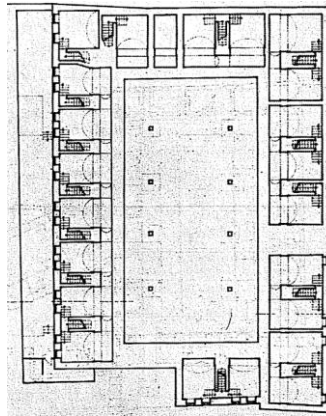
⁷³⁶ HASKAN, M. N. (2018). a.g.e. s.59

Plan 8.24 Hamidiye Medresesi Planı (Papila, A. 2000).

Medresenin iç avlusu 31,30 x 16 m ölçülerindedir. Avlunun etrafını dört yönde çevreleyen revak dizisi, avlu zemin kotundan 1,40 m yüksektedir ve bu yüksek zemine oturan 30 bağımsız sütunu yanlarda birbirine, geride ise medrese hacimlerine bağlayan yuvarlak kemerlerin oluşturduğu çapraz tonoz örtülü 34 birimden meydana gelmektedir. Gerisinde medrese ve kütüphanenin ortak giriş mekânının olduğu kuzeybatı revakının zemin kotu avlu seviyesindedir. Bu revak, kemer altından avluya, iki yanındaki merdivenlerle de revaklara ulaşım sağlamaktadır. Giriş revakının karşı aksındaki kuzeydoğu revakının yanındaki revak da aynı düzenlemeye sahiptir ve gerisinde yer alan bir hacimle medrese avlusunu türbeye bağlamaktadır.

Revakların gerisinde değişik ebatlarda toplam 21 kubbeli öğrenci hücreleri vardır ve bu hücreler, alt katta inşa edilmiş beşik tonozlu 22 hücrenin üzerinde yer almaktadır. Bu hücrelere öğrenci hücrelerinin arasında yer alan yuvarlak kemerli kapıların gerisindeki beşik tonozlu merdiven sahanlıklarıyla inilmektedir (Plan 8.25).

Plan 8.25 Hamidiye Medresesi Bodrum Katı Planı (Alpay, B. 1979).

Öğrenci hücrelerinin yerleşim düzeni, kuzeybatı yönünde giriş mekânının araya girmesi, kuzey doğu yönünde türbeyle bağlantı kurulması, güney batı köşede beşik tonozlu bir koridor açılarak helalar hacmine ulaşım sağlanması, aynı şekilde güneydoğuda da simetrik beşik tonozlu bir koridor açılarak köşe hücrelerinin bu koridorlara döndürülmesi ve son olarak güney tarafında derslane-mescit mekânına ulaşımı sağlamak amacıyla beşik tonozlu bir geçit oluşturulması nedeniyle asimetriktir. Medresenin batı kenarında iki, güney kenarında dokuz, doğu kenarında üç, kuzey kenarında ise kuzeydoğu köşe hücresiyle birlikte sekiz öğrenci hücresi bulunmaktadır.

Batı yönündeki iki hücre, kuzeydeki giriş mekânıyla, güneyde hücreler arasına açılmış, helalara uzanan beşik tonozlu koridorun arasında bulunmaktadır. Güney yönündeki dokuz hücrenin uzanışını, derslane-mescit mekânına ulaşım sağlayan geçit kesintiye uğratmaktadır. Derslane geçidi eksenden kaymış olduğu için batısında dört, doğusunda beş hücre yer almaktadır. Bu kolda yer alan iki köşe hücresi önlerindeki beşik tonozlu koridorlara açılmaktadır. Avlunun doğusundaki üç hücreyi, türbeyle medrese arasında bağlantı kuran hacim bölmektedir. Türbe bahçesine geçit veren ancak günümüzde kapatılmış olan bu hacmin güneyinde iki hücre, kuzeyinde ise bir hücre yer almaktadır. Medresenin kuzey kenarında yer alan sekiz öğrenci hücresi ise hiçbir kesintiye uğramadan sıralanmaktadır. Kuzeydoğudaki köşe hücresi diğerlerinden farklı olarak diyagonal bir kapıyla köşe revakına açılmaktadır.

Hamidiye Medresesi dıştan taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde kullanılan taşlar bir yüzü düzeltilmiş kabayonu şeklindedir. Tuğla hatıllarda genel olarak iki sıra tuğla kullanılmıştır ancak düzensizdirler. Üstten iç bükey formlu geniş bir saçak kornişini ile sınırlanmış olan medrese cepheleri, tek sıra pencere düzenine sahiptir. Batı cephesinin büyük bir bölümü kütüphane ve giriş mekânı ile kapatılmaktadır. Her hücrenin ikişer penceresi, güney cephesinde, içinde derslane-mescit hacminin bulunduğu düzensiz geometrisi olan bir bahçeye, doğu cephesinde türbe ve hazirenin dış avlusuna, kuzey cephede ise arastayla medrese arasında bırakılmış bir aydınlık boşluğuna açılmaktadır. Pencereler tuğla örgülü hafifletme kemerleri alından dikdörtgen açıklıklı, geniş taş söveli ve madeni şebekelidirler. Hafifletme kemerlerinin alınlıkları bazılarında tuğla, bazılarında almaşık örgülüdür (Şekil 8.65, Şekil 8.66).

Şekil. 8.65 Hamidiye Medresesi Güney Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Şekil. 8.66 Hamidiye Medresesi Kuzey Cephesi (Özyürek, K. 2019).

Medreseyle birlikte aynı zamanda kütüphaneye giriş sağlayan ana kapı, sokağa doğru hafif açılı yapmaktadır. Bütünüyle taş malzemedeki inşa edilmiş olan kapı yanlarda ve üstten iç bükey yüzeyli geniş sövelerle dikdörtgen içine alınmış, yuvarlak kemerli bir giriş açıklığına sahiptir. Kapının yuvarlak kemeri yanlardaki ayaklara dış bükey formlu konsollar vasıtasıyla oturmaktadır. Kemer köşelikleri dışa taşkındır ve hemen üzerinde medresenin inşa yılı olan 1780 tarihini de veren Yahyâ Tefvik Efendi tarafından kaleme alınmış 16 mısralık manzum bir kitabe yer almaktadır (Şekil 8.67).⁷³⁷

⁷³⁷ HASKAN, M. N. (2018). a.g.e. s.56

Şekil 8.67 Hamidiye Medresesi Ana Giriş Kapısı (Özyürek, K. 2019).

Ana girişin yenilenmiş iki kanatlı madeni kapısı, düz tavan örtülü bir hazırlık mekânına açılmaktadır. Hazırlık mekânı ise geride duvarlara, köşede bağımsız bir mermer sütuna oturan birer yuvarlak kemerle, önde medrese giriş sofasına, yanda ise kütüphane katına çıkışı sağlayan merdiven boşluğuna açılmaktadır. Medrese giriş sofası çapraz tonoz örtülüdür. Mekânın solundaki duvarın köşesinde açılmış bir kapı, medrese ile dükkanlar arasındaki aydınlık boşluğuna ulaşım sağlamaktadır. Aynı duvarın merkezinde ve kütüphane merdivenlerinin altında külliye'nin diğer yapılarına ait olduğu düşünülen⁷³⁸ Barok üslubunda iki mermer çeşme yer almaktadır (Şekil 8.68).

Şekil 8.68 Hamidiye Medresesi ve Kütüphanesinin Giriş Sofası (Özyürek, K. 2019).

⁷³⁸ EYİCE, S. (1997). a.g.m. s.466

Giriş sofasından medrese iç avlusuna geçişi sağlayan revak birimine, yuvarlak kemerli bir açıklıkla geçilmektedir. Sofadan bir basamak yüksekte olan revakın, iki yanında yer alan ve üst kottaki revaklara çıkışı sağlayan merdivenler ise sekiz basamaklıdır (Şekil 8.69).

Şekil 8.69 Hamidiye Medresesi Giriş Revakı (Özyürek, K. 2019).

31,30 x 16 m ölçülerinde olan iç avlunun, zemini kare formlu mermer döşemelerle yenilenmiş, üzeri ise merkezinde aydınlatma pencereleri olan bir çatı sistemiyle kapatılmıştır. Merkezinde var olduğu bilinen şadırvan, günümüzde mevcut değildir. Avlunun dört tarafında kullanıcı kuruma ait ahşap malzemeyle yapılmış odalar ve bankolar bulunmaktadır. Bu yüzden yüksek kote sahip revakların alt duvarları görünmemektedir. Revakların avluya dönük yuvarlak kemerli cepheleri sıvalı ve boyalıdır. En üstte revak cephesini sınırlayan saçak ise geniş iç bükey yüzeylidir (Şekil 8.70).

Şekil 8.70 Hamidiye Medresesi İç Avlusu (Özyürek, K. 2019).

Revakların zemin döşemesi de avluda olduğu gibi özgün değildir. Çapraz tonoz örtüleri ve kemerler sıvalı ve boyalıdır. Hücre duvarlarından 1,95 m açığta doğrudan zemine oturan revak sütunları ve volütlü başlıkları mermerdir. Sütun başlıklarının farklı kompozisyonları, simit formu bir başlığının üzerine yerleştirilmiş kare yastıkların, altta çıkma yapan dört köşesinden volüt formu konsollarla dekteklenmesiyle oluşturulmuştur.

Hücrelerin revaklara bakan duvarları da diğer unsurlar gibi sıvanmış ve boyanmıştır. Duvarlarda öğrenci hücrelerine ait birer kapı ve birer pencere dışında, hücrelere alt yapı teşkil eden beşik tonozlu hacimlere ulaşım sağlayan beşik tonozlu dar merdiven sahanlıklarının da kapıları bulunmaktadır. Taş malzemedeki dikdörtgen formu, yuvarlak kemerli olarak düzenlemiş bu kapılar, genel olarak ikili bazen de üçlü gruplar halinde yan yana açılmışlardır (Şekil 8.71, Şekil 8.72).

Şekil 8.71 Hamidiye Medresesi Güney Revakları (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.72 Hamidiye Medresesi Kuzey Revakları (Özyürek, K. 2019).

Hücrelerin iç ölçüleri birbirinden farklı olmakla birlikte (sıralı hücrelerde: 3,95 x 3,50 - 3,85 x 3,45 – 3,95 x 3,65 m, güneydoğu köşe hücrede 4,50 x 3,95 m kuzeydoğu köşe hücrede 4,45 x 4,55 m), hepsinin üzeri kubbelidir ve kubbeye geçişlerde pendentifler kullanılmıştır. Hücrelerin, bazıları kapatılmış olmakla birlikte dışarıya açılan ikişer, revaklara açılan birer dikdörtgen açıklıklı pencereleri bulunmaktadır. Kapılar ve pencereler içerde yuvarlak kemerli nişler içine alınmıştır. Hücrelerin ocakları bazıları kapatılmış bazıları dolaba dönüştürülmüştür. Dolap nişleri ise genellikle duvarların birleştikleri taraflarda açılmıştır (Şekil 8.73).

Şekil 8.73 Hamidiye Medresesi Öğrenci Hücreleri (Özyürek, K. 2019).

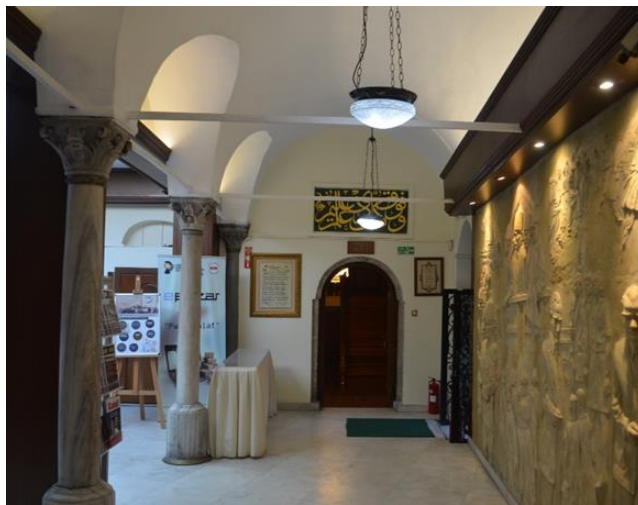
Hamidiye Medresesi'nin güneyinde çapraz bir şekilde konumlanmış olan dersane mescit mekânı, ana hacimde olduğu gibi bir sıra kabayonu taş, iki sıra tuğla hatıl kullanılarak inşa edilmiştir. İçten içe 10 x 10 m ölçülerinde bir yapıdır. Yapının üzerini sekizgen kasnaklı, kurşun kaplı bir kubbe örtmektedir.

Dershane-mescit hacminin üstte geniş iç bükey bir saçakla sınırlanmış dört cephesi de, bazıları kapatılmış olmakla birlikte altı üstlü dörder pencereden oluşan iki katlı bir pencere kompozisyonuna sahiptir. Alt pencereler yuvarlak formu tuğla hafifletme kemerleri altında, geniş taş söveli, dikdörtgen açıklıklı ve lokmalı demir parmaklıklıdır. Alt pencerelerin üstündeki hafifletme kemerlerinin alınlık kısımları örülmeyerek yarım ay şeklinde pencerelere dönüştürülmüştür. Üst pencereler ise tuğla örgülü sivri kemer açıklıklı olmakla birlikte ortada ikisi yüksek, yanlardakiler daha alçak tutulmuş dolayısıyla ritmik bir pencere kompozisyonuyla cephelere hareketlilik kazandırılmıştır. (Şekil 8.74).

Şekil 8.74 Dershane Mescit Hacmi Kuzeybatı Köşesinden Görünüşü (Özyürek, K. 2019).

Dershane-mescit mekânının girişi, medreseye dönük cephesinin batı kenarındadır. Medrese hücreleri arasındaki beşik tonozlu geçitle, dershane girişi arasında, üstü beşik tonozla örtülü revaklı bir geçit daha oluşturulmuştur. Revaklı geçit, batı yönünde iki yapıyı arasında örülmüş bir duvarla, doğu yönünde ikisi iki kütleli duvarına gömülmüş, ikisi bağımsız dört mermer sütun tarafından taşınan dört yuvarlak kemerli cephenin, üstten birbirine beşik tonozla bağlanmasıyla elde edilmiştir. Revakın sütunları ve başlıkları mermerdir. Sütun başlıkları Barok üslubunda olup köşelerinde akant yaprakları, yüzlerinde C kıvrımlar arasında kartuş motifleri ve volütler bulunmaktadır. Revakın açıldığı iki kütle arasındaki düzensiz alan, üstü örtülerek kapalı bir hacme dönüştürülmüş ve günümüzde meclis salonu olarak kullanılan dershane mekânının lobisi olarak işlev görmektedir (Şekil 8.75).

Şekil 8.75 Hamidiye Medresesi ve Dershanesi Arasındaki Geçit (Özyürek, K. 2019).

Dershane-mescit mekânına üzerinde bir kitabe olan yuvarlak kemer açıklıklı basit bir kapıyla girilmektedir (Şekil 8.73). Mekân günümüzde yatayda ikiye bölünmüş, iki katlı olarak kullanılmaktadır. Girişin önünde yer alan iki kollu bir merdivenle üst kata çıkılmaktadır. Mekânın duvar, kubbe ve pandantif yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Kubbe eteğini çevreleyen bir kuşağın iç bükey yüzeyinde üzeri yıldızlı ve kabartma olarak işlenmiş, dalları kıvrılarak iki yana açılan palmet motifleri birbirini takip etmektedir (Şekil 8.77).

Şekil 8.76 Hamidiye Medresesi Dershane Girişi (Özyürek, K. 2019).

Şekil 8.77 Hamidiye Medresesi Dershane-Mescit Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Sıbyan Mektebi:

Hamidiye Külliyesi'nin sıbyan mektebi, IV. Vakıf Han'ın inşası nedeniyle 1913 yılında bitişğinde olduğu imaretle birlikte yıkılmış olmakla birlikte, yazılı ve görsel bazı belgelerden yeri, konumu ve dış kütle biçimlenişi, cephe özellikleri vs. hakkında bir değerlendirme yapabilmeye imkân verecek veriler mevcuttur.

Hamidiye Sıbyan Mektebi, söz konusu belgelerden biri olan 1904 tarihli Goad Haritası'nda, Bahçekapı-Hamidiye Caddesi ile Demir Kapı Caddesi'nin kesiştiği köşede, batısında imaret, güneydoğusunda sebille birlikte gösterilmiş ancak hatalı bir şekilde "Turbe Mosque, FontaineHamidie" olarak isimlendirilmiştir.⁷³⁹

Yapıların henüz yıkılmadan çekilmiş fotoğrafları ise sıbyan mektebinin dış görünüşünü ayrıntılı biçimde göstermekle birlikte yapının ana hatlarıyla plan şemasını ve diğer yapısal özelliklerinin tespit edilmesine olanak sağlamaktadır. Fotoğraflardan anlaşıldığına göre: Hamidiye Sıbyan Mektebi, içinde sebil haznesinin, mektebe çıkışı sağlayan merdiven sahanlığının ve bazı hacimlerin olduğu bir alt kat üzerinde, düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiş fevkani bir yapıydı (Şekil 8.78). Mektep, alt katıyla birlikte güneydoğu köşesi pahlı dikdörtgen bir plan şemasına sahipti ve üzeri kurşun kaplı bir aynalı tonozla örtülüydü. Yapı, sekizgen kesitli taş gövdeli bacası olan bir ocakla ısıtılıyordu (Şekil 8.79). Derslik katı doğu yönünde konsollar vasıtasıyla genişletilmişti. Yapının pahlı cephesinde sebil yer alırken, sebinin iki yanın bitişik olarak yerleştirilmiş iki çeşme, doğu ve güney cephelerine bağlanmıştı. Sıbyan mektebinin giriş kapısı, doğu cephesindeki çeşmenin hemen yanındaydı. İç bükey silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alındığı anlaşılan kapının, giriş açıklığı iki renkli taştan yuvarlak kemerliydi. Yuvarlak kemerin üzerinde bir kitabelik bulunmaktaydı. Mektebin Hamidiye Caddesi'ne bakan güney cephesinde üç, sebinin olduğu pahlı güneydoğu cephesinde iki, doğu cephesinde iki olmak üzere toplam yedi pencere ile aydınlanıyordu. Pencereler, yuvarlak formlu hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli ve lokmalı parmaklıklılıydılar. Hamidiye Caddesi'ne bakan cephesinde, pencerelerin yanlarında ve aralarında yüzeysel nişlerler bulunmaktaydı. Ayrıca hafifletme kemerlerinden ışınlar şeklinde çıkan daha sonra bazıları çapraz ya da dik açıyla kırılarak ortada diğer kemerlere bağlanan, bazıları

⁷³⁹ BÜLBÜL. A. H. (2012). IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser; Hamidiye İmaret. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı 4, 6-16. s.10

yanlarda ve üstte cephe kenarlarına kadar uzanan kırıklı çizgilerle cephe hareketlendirilmişti (Şekil 8.78).

Şekil 8.78 Hamidiye Mektebi ve Köşesindeki Sebili (Emil Römler Jonas, Y.A.90479/24 nolu albüm, Vakıf Restorasyon Yıllığı, 2012/4).

Şekil 8.79 Türbe, mektep ve imaretin Hamidiye Caddesi'nden görünüşü (Abdullah Freres, İ.Ü.K.90819/62/, Vakıf Restorasyon Yıllığı, 2012/4).

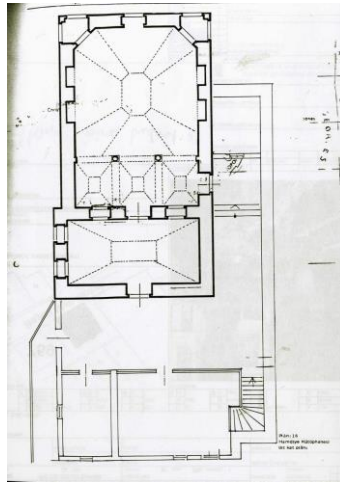
Kütüphane:

Hamidiye Kütüphanesi, külliye'nin günümüzdeki bakiyesinin, kuzeybatı köşesinde yer alan dükkân ile bu dükkânın gerisinde külliye'ye aynı zamanda duvar vazifesi gören bazı hacimleri olduğu bir alt yapı üzerinde yer almaktadır (Şekil 8.80).

Şekil 8.80 Hamidiye Kütüphanesi (Özyürek, K. 2019).

Hamidiye Kütüphanesi, 6,45 x 5, 50 m iç ölçülerinde bir kitaplık, 2,15 x 5,50 m ölçülerinde bir okuma salonu ve cilthane olarak nitelendirilen dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülü bir hacimden oluşmaktadır (Plan 9.26). Kuzeyde caddeye cephe veren büyük hacimli kitaplığın dıştan dik açılı olan köşeleri içten pahlamış ve bu yönde üç kenarlı bir iç cephe oluşturulmuştur. Plan üzerinde Barok etkisi veren bu hacmin üzeri, duvarın hareketini devam ettiren bir aynalı tonozla örtülüdür. Güney yönündeki okuma salonu ise ortadaki geniş, yanlardaki dar üç aynalı tonozla örtülüdür. Birbirine açık olan iki mekân, iki sütunun taşıdığı düz atkılarla taşıdığı bir kirişle birbirinden ayrılmıştır (Plan 8.26).

Plan 8.26 Hamidiye Kütüphanesi Planı (Ünsal, E. 1984).

Kütüphaneye ulaşım, Zahire Borsası Sokağı'na açılan taçkapının gerisindeki giriş sofasının sağında bulunan merdivenlerle sağlanmıştır. Merdivenlerin sonunda 8,05 x

5, 60 m ölçülerinde, aynalı tonoz örtülü bir sofa, sofanın batısında sonradan oluşturulduğu anlaşılan dikdörtgen planlı bir oda yer almaktadır. Duvarları sıvanmamış olan sofanın güneyde merdiven sahanlığına bir, doğuda medrese tarafına iki, batıda ise dışarıya açılan üç penceresi bulunmaktadır (Şekil 8.81).

Şekil 8.81 Hamidiye Kütüphanesi Merdivenleri ve Kütüphane Sofası (Özyürek, K. 2019).

Sofanın kuzeyinde dikdörtgen formlu, dalgalı kemerli mermer bir açıklıkla girilen 5,68 x 185 m ölçülerinde, üzeri iki çapraz tonozla örtülü bir koridor uzanmaktadır. Koridorun kuzeyinde helalar hacmine açılan bir kapı yer almaktadır. Koridorun batısında cilhane mekânına, kuzeybatı köşesinde ise kütüphane hacmine giriş sağlayan yuvarlak kemerli kapılar bulunmaktadır. Kütüphane mekânına yuvarlak kemerli kapısının gerisinde yer alan, giriş mekânı olarak düzenlenmiş 2,20 x 1,35 m ebadında aynalı tonoz örtülü bir hacim vasıtasıyla girilmektedir. Küçük giriş hacminden kütüphanenin okuma salonuna dalgalı kemerli mermer bir açıklıkla ulaşılmaktadır (Şekil 8.82).

Şekil 8.82 Koridor ve Okuma Salonu Giriş Mekânı (Özyürek, K. 2019).

Okuma salonu ve kitaplık hacminin duvarlarında toplam beş adet kenarları profilli mermer sövelerle çerçevelenmiş niş bulunmaktadır. Okuma salonunun caddeye açılan kuzey yönünde üç, batı yönünde iki penceresi mekânı aydınlatmaktadır. İki hacmi ayıran iki sütun mermerdendir ve volütlü başlıkları bulunmaktadır. Kütüphanenin tonoz aynaları ve yan yüzeyleri, pencere ve nişlerin üzerleri dönemin üslubunu yansıtan bitkisel karakterli kalemişi kompozisyonlarla süslenmiştir. Zeminler sonradan döşendiği anlaşılan mermer kaplıdır (Şekil 8.82).

Şekil 8.82 Hamidiye Kütüphanesi Kitaplığı ve Okuma Salonu (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

I. Abdülhamid Külliyesi, Osmanlı külliye mimarisi içinde külliye öğeleri ayrı ayrı yerlerde inşa edilmiş olan, bütünlüğü parçalanmış külliyelerin ön örneklerden biri olarak değerlendirilmiştir. Parçalanmış külliye geleneğinin ortaya çıkmasına gerekçe olarak ise İstanbul'da özellikle Suriçi'nde büyük ölçekli sultani külliye inşa edebilecek büyüklükte arazinin kalmaması ve bütün önemli noktaların zaten külliyelerle doldurulmuş olması gösterilir. Nitekim Hamidiye Külliyesi'nin hemen yanı başında Yeni Cami ve Külliyesi yer almaktadır.

Hamidiye Külliyesi, önceki sultani külliyelerden farklı bir yönü de, kurulduğu bölgede bir odak teşkil etmeyip doğrudan mevcut olan yerleşim ve sokak dokusuna oturtulmasıdır. Diğer bir ifadeyle kendisini kente dayatan değil, kente organik biçimde uyum sağlayan bir yerleşim düzeni gösterir.

Hamidiye Külliyesi, yüzyıllarca ticari dokusuyla önem kazanmış bir semtte, üç önemli eğitim yapısıyla yer alması ayrıca dikkati çekmektedir. Bu yönüyle bir bakıma Yeni Cami Külliyesi'nin tamamlayıcısı sayılır.

Hamidiye Medresesi, şehrin önemli bir aksının iki yanında, birbirine paralel eksenlerde gelişen iki ayrı arsa içinde kurulmuş olan külliyesinin, güney yönündeki parçasının odağındadır. Güney yönünde komşu yapılarla çevrili bir bahçe içinde yer alan yapı, doğu yönünden türbe ve önü bir dış duvarla kapalı olan hazireyle, caddeye bakan kuzey yönünde arada bir aydınlık boşluğu bırakılacak şekilde arastayla, batı yönünde ise alt yapısıyla birlikte kütüphane ve aynı zamanda kütüphaneye de ulaşım imkânı veren bir giriş mekânıyla kuşatılarak dış çevrenin yoğun gürültüsünden izole edilmiştir.

Medrese plan şeması bakımından dört yönde revaklı bir avlu etrafında sıralanmış hücreleriyle klasik medrese düzeninin devamcısı niteliğindedir. Ancak girişin ve dersane hacminin ayrı eksenlerde yer alması nedeniyle asimetriktir. Öte yandan topografik hiçbir zorlama olmamasına karşın, öğrenci hücrelerinin tonozlu hücrelerden oluşan bir alt katın üzerinde iki katlı inşa edilmesi, buna karşılık revakların avlu zemininden sıra dışı bir şekilde yükseltilerek tek katlı düşünülmesi bir farklılıktır ve bu yapıya özgüdür.

Hamidiye Medresesi, döneminde birçok örnekte görüldüğü gibi taş-tuğla-derz kullanılarak inşa edilmiş bir yapıdır. Süsleme programı açısından mevcut durumu itibarıyla oldukça sade bir örnektir. Revak kemerlerinde, kapılarda ve bazı pencerelerde yuvarlak kemer kullanımı, revak sütunlarında volüt, akant yaprağı, kıvrımlı formlar gibi Barok motifli başlıkların bulunması, içte ve dışta bütün saçakların geniş iç bükey formları gibi uygulamalar dönem özelliklerini yansıtmaktadır.

Külliyenin diğer bir eğitim işlevli yapısı olan kütüphane yapısı, bir alt yapı üzerinde inşa edilmiş, fevkani kütüphane örneklerinden biridir. Kütüphane esas olarak içten sütunlu bir düzenlemeyle ikiye bölünmüş dikdörtgen hacimle, bu hacmin güneyinde yer alan aynalı tonoz örtülü ikinci bir hacimden meydana gelmektedir. Asıl kütüphane hacminin kuzey köşelerinin iç mekânda pahlanmış olması ve buna bağlı olarak aynalı tonoz örtünün hareketlenmesi iç mekânda bir Barok etkisi oluşturmaktadır. Mekânı bölümleyen ince sütunların volütlü başlıkları, giriş kapısının S ve C kıvrımlı dalgalı kemeri ve yoğun kalemişi süslemeleri dönemimin üslubunu yansıtan diğer unsulardır.

8.9 İstanbul Selimiye Külliyesi

Selimiye Külliyesi, İstanbul'un Üsküdar İlçesi'ne bağlı Selimiye Mahallesi'nde yer almaktadır.

19. Yüzyılın başında Sultan III. Selim'in inşa ettirdiği külliye, gerek yapı programı, yapı çeşitliği ve alansal boyutları açısından klasik külliye anlayışından bütünüyle farklı bir şekilde, Nizâm-ı Cedid (Yeni Düzen)'i simgeleyen bir kentsel tasarımıdır.⁷⁴⁰

Sultan III. Selim, kurduğu Nizam-ı Cedid Ocağı için inşa ettirdiği Selimiye Kışlası'nın yanına, camisiyle birlikte müstemilatı ve akarları ile adeta kentsel ölçekte ve ızgara planında yeni bir yerleşim yeri kurmuştur.⁷⁴¹

Sultan III. Selim'in 1805 tarihli vakfiyesi'ne göre külliye Selimiye Camisi, Selimiye Kışlası, Tulumbacı Kışlası, hankah, mektep, mutfak, erzak deposu, değirmen, fırın, cami görevlileri ve subaylar için konutlar, kiralık konutlar, çarşı, sekiz ayrı han, kumaş ve kadife imalathaneleri, hamam, matbaa, hastane, su deposu, dört ayrı çeşme, taş bir iskele, liman ve birçok hizmet biriminden oluşmaktaydı. Ayrıca Harem İskeleyi ticari bir alana dönüştürülmüş çok sayıda kayıkçı ve hamal odaları yaptırılmıştır. Külliye yapılarından sadece Selimiye Cami, Selimiye Kışlası, muvakkithane, sıbyan mektebi, hamam günümüze ulaşabilmiştir.⁷⁴²

Cami, Selimiye Kışla Sokağı, Şerif Kuyusu Sokağı, Selimiye Camii Sokağı ve Çeşme-i Kebir Sokağı ile çevrili, dört yönde girişi olan geniş dörtgen bir avluda yer almaktadır. Sıbyan mektebi, muvakkithane, şadırvan, su deposu ve helâ, Şerif Kuyusu Caddesi'ne bakan avlu duvarı boyunca sıralanmıştır (Plan 8.27). Selimiye Kışlası Sokağı'na açılan avlu kapısının iki tarafında hazire oluşmuştur. Avluda kitabesiz bir sandık şadırvan bulunmaktadır. Selimiye Kışlası'nın Nizamiye Kapısı (kuzey kapısı) tarafındaki köşesinde, köşeyi tanımlayan duvarların dış yüzlerinde, 1919 yılına tarihlenen birer çeşme yer almaktadır.⁷⁴³

⁷⁴⁰ RAMAZANOĞLU, G. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 36, 434-436. s.434

⁷⁴¹ AVUNDUK, A. (2010). Üsküdar Selimiye Camii ve Külliyesi. Mimarist, 2010/38, 84-92. s.84

⁷⁴² RAMAZANOĞLU, G. (2009). a.g.m. s.434

⁷⁴³ EKİMCİ, B. G. (2011). Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler. Doktora Tezi, İTÜ, FBE, Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul. S.215

Plan 8.27 Selimiye Külliyesi Cami Avlusu Vaziyet Planı (Avunduk, A. 2010).

Külliye Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

Sıbyan Mektebi:

Günümüzde Selimiye Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılan sıbyan mektebi, Selimiye Camisi'nin merkezinde yer aldığı avlunun kuzeydoğusunda, Selimiye Kışlası Sokağı ile Şerif Kuyusu Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Mektep, uzun kenarı Şerif Kuyusu Sokağı'na, kısa kenarı Selimiye Kışlası Sokağı'na doğrudan cephe veren 21,70 x 7,60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı, iki katlı ve üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülü bir yapıdır.

Mektebin alt katı muntazam kesme taştan inşa edilmiş, üst katı ise dıştan ahşap cephelidir. Yapıyı üstte dört yönde oldukça geniş iç bükey bir saçak dolanmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının kuzey cephesinin batısında Şerif Kuyusu Sokağı'na güney cephesinde ise avluya açılan üç kapısı bulunmaktadır. Günümüzde kullanılan düz atkılı kapı ise doğu cephesinde Selimiye Kışlası Sokağı'na açılmaktadır (Şekil 8.79).

Şekil 8.79 Selimiye Sıbyan Mektebi Sokak ve Avlu yönünden Görünümleri (Özyürek, K. 2019).

Değerlendirme:

Üsküdar Selimiye Külliyesi, 19. Yüzyıla gelindiğinde geleneksel sultani külliye anlayışının değiştiğini ortaya koyan kentsel ölçekli bir külliye örneğidir. Cami dışında yapı programının bütünüyle değiştiği külliye eğitim işlevli tek yapı olarak sıbyan mektebi yer almaktadır. Ancak sıbyan mektebi olarak bilinen yapının alışılmışın dışında ebatta bir kütleyle sahip olması, küllenin farklı yönlerde çok sayıda kapısının bulunması ve ihtiyacın üzerinde mekâna sahip olması, yapının bütünüyle mektep olarak kullanıldığı düşüncesini kuşkulu hale getirmektedir. Yapının 1915 yılında karakol binası olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁴⁴ Muhtemelen bu kullanım sırasında yapının iç planına müdahale edilmiş dolayısıyla özgün durumunu kaybetmiş olmalıdır.

Selimiye Külliyesi ile birlikte, Sultan III. Selim tarafından 1801- 1804 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı yapı moloz taş bir zemin kat üzerine ahşap inşa edilmiştir. Mektebin üst kat duvarları, içeride bağdadi sıvalı dışarıda ahşap kaplıdır. Zemin kat, batıda dikdörtgen açıklıklı bir kapı ile Selimiye Kışlası Sokağı'na açılmaktadır. Meşruta olarak kullanılan asıl mektep kısmının, kesme taştan yapılmış kemerli kapısı batıda cami avlusuna açılır. Her iki kapı üzerinde de kitabe yoktur. 1915 yılında karakol olarak kullanılan yapı birçok onarım geçirmiş olmalıdır. Günümüzde alt katı çocuk kütüphanesi üst katı meşruta olarak kullanılmaktadır.

⁷⁴⁴ EKİMCİ, B. G. (2011). a.g.t. s.371

9. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

9.1 Erken Dönem Külliye Örnekleri İçindeki Eğitim Yapıları

Tez çalışması kapsamında erken dönem külliyesi örnekleri olarak, eğitim yapıları günümüze ulaşabilmiş olan Bursa Hüdavendigâr Külliyesi, Bursa Yıldırım Külliyesi, Bursa Yeşil Külliye ve Bursa Muradiye Külliyesi ile eğitim yapıları günümüze ulaşamamış ancak ilk Osmanlı külliyesi olması nedeniyle Bursa Orhan Gazi Külliyesi ele alınmıştır.

Erken dönem Osmanlı külliyelerinin en temel özellikleri, merkezlerinde zaviyeli veya tabhaneli cami olarak da nitelendirilen Ters T planlı yapı tipinin yer alması, diğer fonksiyonel yapıların topografyaya ve arsa koşullarına göre organik bir şekilde ve bağımsız yapılar olarak yerleştirilmesidir.⁷⁴⁵ Dönem külliyelerinin öne çıkan fonksiyonları ise Bizans'tan fethedilmiş şehirler olan Bursa ve Edirne'de kentin çeperlerini sur dışına genişletmek ya da inşa edildikleri bölgede yeni yerleşim nüveleri meydana getirmek olmuştur.⁷⁴⁶ Bursa'nın fethinden sonra inşa edilmiş ilk külliye olan Orhan Gazi Külliyesi, şehrin kalesinin dışında şehrin yeni yerleşim alanını ve ticari merkezinin yerini belirlerken, Hüdavendigâr ve Muradiye Külliyesi bu merkezin batısında, Yıldırım ve Yeşil Külliyesi ise doğu tarafında şehrin gelişim yönlerini belirlemişlerdir.

Erken dönem külliyelerinin yerleşim düzenleri hakkında "rastlantısal" ya da "dağınık" değerlendirmeleri peşin hükümler gibi görünmektedir. Vaziyet planları incelendiğinde Bursa'daki külliyelerin bir yola bağlı belirgin bir saflaşmayla tasarlanmış oldukları görülür. Orhan Gazi Külliyesi'nde han ve hamam yapıları, Yeşil ve Muradiye Külliyelerinde cami ve medrese, birbirine paralel eksenlerde yola teğet

⁷⁴⁵ CANTAY, G. (2002). Türk Mimarisinde Külliye. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 836-853

⁷⁴⁶ KAFESÇİOĞLU, Ç. (2007). Osmanlı Şehirciliğinde dönüşüm ve Devamlılık: Onbeşinci Yüzyıl İstanbul'unda Külliye ve Mahalleler. 550. Yılında Fetih ve İstanbul, Ankara: TTK Yayınları, 177-187. s.178

olarak yerleştirilmiştir. Orhan Gazi Külliyesi'nde cami, medrese, zaviye ve imaret yapıları, ticari yapılardan koparılarak arsanın diğer tarafında caminin kıble eksenine bağlı olarak birbirine paralel konumlanmışlardır. Diğerlerinden daha engebeli bir topografyada kurulan Yıldırım Külliyesi'nde ise en üst kota cami, bir alt kota ise caminin son cemaat yeri önünde bir V oluşturacak şekilde türbe, medrese ve imaret konumlandırılmıştır.

Erken dönemde tamamını sultanların inşa ettirdiği beş külliye'nin hepsinde, eğitim yapısı olarak birer medrese inşa edilmiştir. Bursa Orhan Gazi ve Bursa Hüdavendigâr Külliyyelerinde birer de sıbyan mektebi inşa edildiği bilinmektedir. Söz konusu külliyelerde kütüphane yapısı ise inşa edilmemiştir. Orhan Gazi Külliyesi'nin her iki yapısı, Hüdavendigâr Külliyesi'nin sıbyan mektebi günümüze gelememiştir. Bursa Yıldırım Külliyesi'nin ise 1400 tarihli vakfiyesinden mevcut medresesinden başka günümüze ulaşmamış bir medresesinin daha olduğu bilinmektedir. Bu medresenin bir tıp medresesi olduğu düşünülmektedir (Çizelge 9.1).⁷⁴⁷

Çizelge 9.1 Erken Dönem Külliye Örneklerinin Programında Yer Alan Eğitim Yapıları

✓ : Var ○ : Günümüze gelememiş X: Yok

Külliyeler	Tarih	Medrese			Sıbyan Mektebi	Kütüphane
		Genel	Tıp	Darülkurra		
Bursa Orhangazi Külliyesi	1339-1340	✓	X	X	○	X
Bursa Hüdavendigâr Külliyesi	1366-1367	✓	X	X	○	X
Bursa Yıldırım Külliyesi	1394-1395	✓	○	X	X	X
Bursa Yeşil Külliye	1419	✓	X	X	X	X
Bursa Muradiye Külliyesi	1425-1426	✓	X	X	X	X
Toplam		5	1	0	2	0

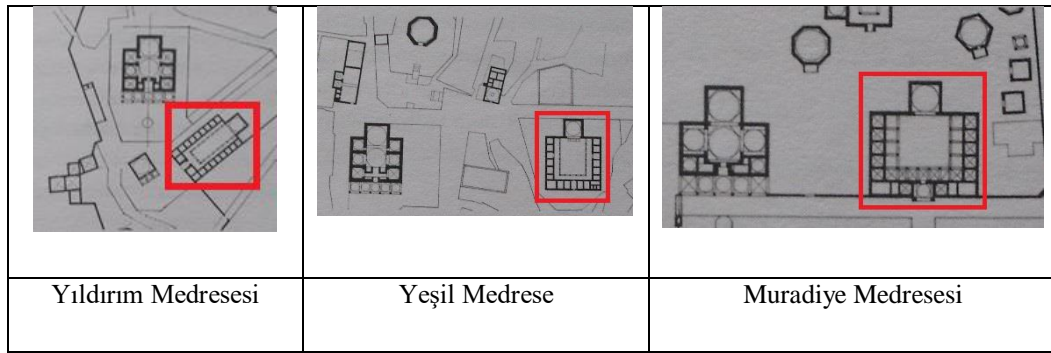
⁷⁴⁷ CANTAY, G. (1992) Bursa'da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu, Bursa Tıp Tarihi Günleri Sempozyumu (14-15 Mayıs 1992) Konferans ve Bildiri Özetleri, İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayınları. s 499-509

9.1.1 Medreseler

Konum Özellikleri:

Bursa’da inşa edilmiş ilk külliye medresesi olan Orhan Gazi Medresesi’nin ne zaman ortadan kalktığı, nasıl bir plana sahip olduğu ve diğer yapısal özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapı, E.H. Ayverdi’nin vaziyet planında zaviye ve imaret yapılarıyla birlikte caminin doğusunda yer almaktadır.

İncelenebilen erken dönem külliyelerinde yer alan medreselerden Yıldırım, Yeşil ve Muradiye medreseleri, başka herhangi bir yapıyla organik bağı olmayan tekil yapılar olarak inşa edilmiştir. Ters T planlı yapının üst katında inşa edilen Hüdavendigâr Külliyesi’nin medresesi bu değerlendirmenin dışında ünik bir örnektir. Diğer üç medrese, külliye arazisi içinde ibadet yapıları olan camilere en yakın konumlandırılan külliye unsurları olmuşlardır. Aralarında katı bir geometrik ilişkiden bahsedilemeyeceği de genellikle bir yol üzerinde camiyle birlikte çizgisel bir saf oluşturdukları görülür. Üç medrese de camilerinin girişlerine göre sağda yer almaktadır. Yeşil Medrese ve Muradiye Medresesi camilere belli aralıklarla paralel eksende, camiden bir alt kotta yer alan Yıldırım Medresesi ise dar bir açıyla çapraz eksende uzanmaktadır (Şekil 9.1).

Şekil 9.1 Erken Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.

Plan Özellikleri:

Bursa’da inşa edilmiş ilk külliye medresesi olan Orhan Gazi Medresesi’nin ne zaman ortadan kalktığı, nasıl bir plana sahip olduğu ve diğer yapısal özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bursa Hüdavendigâr Medresesi, alt katı dönemin karakteristik yapısı ters T plan şemasında zaviyeli cami, üst katı ise medrese olarak tasarlanmış anıtsal bir kütle

parçası olarak inşa edilmiştir. Yapı gerek iki fonksiyonlu tasarımıyla, gerekse dış kütle biçimlenişi ve cephe düzenlemesiyle Osmanlı mimarisi içinde tek örnek olarak kalmış ve bir daha tekrar edilmemiş bir örnektir.⁷⁴⁸ Hüdavendigâr Medresesi, literatürde üzeri kapalı avlulu medreselerden doğduğu olduğu ileri sürülen ters T planlı yapı tipinin⁷⁴⁹ çizdiği dış konturlara uymakla birlikte, mekân organizasyonu açısından alt kattan bağımsız uygulanmış U düzeninde bir medrese plan şemasına sahiptir. Avlusu, zaviyeli caminin orta sofası olarak alt seviyede kalmış olan yapı, sütunlu/payelikemerli revaklar yerine sofa boşluğunu U şeklinde çevreleyen bir koridorun gerisinde dizilmiş medrese hacimlerinden oluşmaktadır. İki merdiven sahanlığı arasında yer alan büyük hacmin dersane mekânı olduğu önerisi⁷⁵⁰ doğru kabul edilecek olursa, dersanesi taban kenarında konumlanmış simetrik, bir U plan şeması ortaya koymaktadır. Öte yandan alt kat orta sofasının üzeri medrese katının üst seviyesine kadar yükseltilecek kubbeye örtülmesi, medreseyi Selçuklu dönemi kapalı medrese tipolojisiyle ilişkilendirmektedir. Dikkati çeken diğer bir husus ise medrese hacimlerinin U düzeni ile alt yapısının ters T plan şemasını tekrar eden dış plan konturları, hemen ardından inşa edilen diğer sultan külliye medreselerinde dersane hacminin bütünüyle ana kütlede taşınmasıyla uygulanmış olmasıdır (Şekil 9.2).

Hüdavendigâr Medresesi'nin ardından inşa edilen diğer üç medrese, iç avlulu dörtgen ana kütle ile ana kütlede bütünüyle çıkma yapan dersane hacimleriyle, Hüdavendigâr Medresesi'nin ters T şemasını dış konturları itibarıyla tekrar ederler. Bu medreselerden Yıldırım Medresesi dış konturları itibarıyla uzunlamasına dikdörtgen, Yeşil Medrese kareye yakın dikdörtgen, Muradiye Medresesi ise daha farklı olarak enine yatık dikdörtgen ana kütleyle sahiptir. Üç medresenin ortak özellikleri, avlularının U düzeninde revaklarla çevrili olması, girişlerinin U'nun taban kenarının merkezindeki revak biriminin gerisine, dersane hacminin girişin karşı aksına ana kütlede bütünüyle çıkma yapacak şekilde konumlandırılması, öğrenci hücreleri ve diğer işlevsel hacimlerin ise girişin iki yanına birer L şeklinde dizilerek U medrese düzeninin tamamlanmış olmasıdır (Şekil 9.2).

Erken dönem medreselerinin dersane hacimleri avluya büyük bir kemerle açılan avlu zemininden yükseltilmiş eyvan formundadır. Bu yönleriyle Selçuklu dönemi

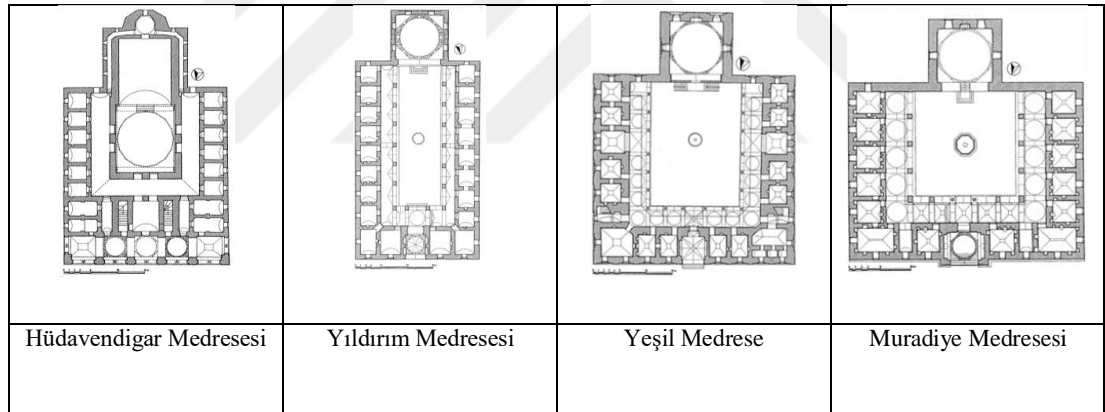
⁷⁴⁸ KUBAN, D. (1978). 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi. s.159-160

⁷⁴⁹ KURAN, A. (1964). a.g.m. s.63

⁷⁵⁰ PEKER, A. U. (2007). a.g.m. s.19

medreselerine bağlansalar da ilk olarak Yıldırım Medresesi'nde, sonrasında Yeşil ve Muradiye medreselerinde kubbeli birer hacme dönüşmüşlerdir. Dershane eyvanlarının ana kütlede dışa taşırılması yine Selçuklu medreselerinde görülmeyen bir özelliktir.⁷⁵¹

Erken dönem Osmanlı medreselerini Selçuklu medreselerinden ayıran diğer bir özellik, dershane eyvanının dışındaki eyvanların sınırlı ve esnek kullanımındır. Hüdavendigâr Medresesi dışındaki dört medresede girişler, dışarıya sivri kemerlerle birer eyvan şeklinde tasarlanmıştır. Yıldırım Medresesi'nde yan eyvana yer verilmemiştir. Yeşil Medrese'nin dershane eyvanından başka, yan kenarlarının merkezinde iki eyvan daha bulunmaktadır. Yeşil Medrese, dershane eyvanı, giriş eyvanı ve çapraz eksende yer alan yan eyvanlarıyla Selçuklu dönemi dört eyvanlı medrese geleneğine bağlanmaktadır.⁷⁵² Muradiye Medresesi'nin de giriş ve dershane eyvanından başka iki küçük eyvanı vardır ancak bu eyvanlar girişin de olduğu kuzey kenarının iki yanında olduklarından çapraz eksen oluşturmazlar (Şekil 9.2).

Şekil 9.2 Erken Dönem Külliye Medreselerinin Tarih Sırasına Göre Planları.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Bursa'da erken döneme ait külliye örneklerinin medreseleri, Selçuklu döneminin taş duvarlı medreselerinden farklı olarak taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Taş duvar tekniği yalnızca Yıldırım Medresesi'nin giriş cepesinde kullanılmıştır. Yıldırım Medresesi'nin muntazam kesme taşla örülmüş giriş cephesi

⁷⁵¹ DEMİRALP, Y. (1997). a.g.t. s.181

⁷⁵² KUBAN, D. (2007). a.g.e. s.102

hariç diğer bütün beden duvarları ile Hüdavendigâr Medresesi'nin dış beden duvarları üç sıra tuğla, bir sıra taş tekniği muntazam bir şekilde uygulanmıştır. Yıldırım Medresesi'nde kesme taşlar, aralarına dikey tuğlalar yerleştirilerek ayrıca kasetlenmiştir. Yeşil Medrese ve Muradiye Medreselerinde ise dış beden duvarları düzensiz bir taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle örülmüştür. Almaşık örgüde kullanılan taşlar, kimi yerlerde kaba yonu taş, kimi yerlerde moloz taştır. Tuğla hatıllar ise bazen bir, bazen de iki sıra halindedir. Muradiye Medresesi'nin giriş ve dersane eyvanlarının kubbe kasnakları ise tuğla örgülüdür. Tuğlanın kullanıldığı bir başka alan ise saçaklardır. Hüdavendigâr Medresesi haricinde diğer medreselerin duvar üst bitimleri üçgen tuğlaların iki veya üç sıra halinde dizilmesiyle oluşturulmuş kirpi saçıklıdır.

Almaşık örgü tekniği ve tuğla malzeme, iç avlulu örneklerin revak kemer ve cephelerinde de kullanılmıştır. Yıldırım Medresesi ile Muradiye Medresesi'nin revak kemerlerini, almaşık örgülü kalın payeler taşımaktadır. Muradiye Medresesi'nde giriş revakının iki taşıyıcısı diğerlerinden farklı olarak devşirme kaidelere oturan mermer sütunlardır. Bu iki yapıdan Yıldırım Medresesi'nin revak cephesi ve kemerleri almaşık örgülü, Muradiye Medresesi'nin revak cepheleri almaşık örgülü, kemerleri tuğladandır. Yeşil Medrese'de ise revak cepheleri ve kemerleri almaşık örgülüdür ancak düşey taşıyıcılar diğerlerinden farklı olarak devşirme başlıkları olan mermer sütunlardan oluşmaktadır. Devşirme malzemenin en yoğun olarak kullanıldığı yapı Hüdavendigâr Medresesi'dir. Dış revakın sütun ve sütun başlıklarında, medrese hacimlerinin kapı sövelerinde devşirme mermer malzeme kullanılmıştır.

Erken dönem medreselerinin hücre ve revak örtülerinin büyük çoğunluğu tonoz örtülüdür. Bu yönleriyle Selçuklu dönemi medreselerine benzemektedirler. İncelenen dört Bursa medresesinde dersane eyvanlarının dışında kubbe örtü kullanımının sınırlı olduğu, bununla birlikte sayılarının giderek arttığı görülmektedir. Hüdavendigâr Medresesi'nin üç birimi kubbe örtülü dış revakı ve mihrap nişi üzerindeki medrese için işlevsel olmayan kubbeli hücresi dışında bütün hacimlerinin üzeri beşik tonozludur. Yıldırım Medresesi'nde giriş eyvanı ve önündeki revak kubbeli, diğer hacimler beşik tonoz örtülüdür. Yeşil Medrese'nin bütün hücreleri aynalı tonoz örtülüdür. Eyvan önündeki üç birim ile uçtaki iki biriminin dışında bütün revak birimleri kubbelidir. Muradiye'de ise kubbe, yan revaklarda ve giriş eyvanında

kullanılmıştır. Diğer bütün hacimler tonoz üst örtüye sahiptir. Kubbeli hacimlerde üst örtüye geçiş elemanı pandantifler kullanılmıştır. Dershane ve giriş eyvanlarının kubbeleri poligonal kasnaklıdır. Pandantifler, giriş ve dershane eyvanlarında petekli dolgularla, kubbe kasnakları prizmatik Türk üçgenleriyle dolgulanmıştır.

9.1.2 Sıbyan Mektepleri

Erken dönemde bir külliye bütünlüğü içinde inşa edilmiş ilk sıbyan mektebi Bursa Orhan Gazi Sıbyan Mektebi'dir. Günümüzde mevcut olmayan yapıyla ilgili en önemli bilgiye, Hicri 1038 (1628) tarihli Bursa kadı sicil kaydından ulaşılmıştır. Belgeye göre mektep, caminin yakınında bir su maksemi ile bitişik, kubbeli ve kubbesi kiremitle kaplı bir yapıydı.⁷⁵³ Hakkında başka bir bilgi bulunmayan mektebin kubbeli basit bir yapı olduğu anlaşılrsa da bir su unsuruyla ilişkilendirilmesi, sonraki dönemlerde bir tip olarak ortaya çıkacak olan mektep-sebil tasarımlarına kaynaklık etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Hüdavendigâr Külliyesi'nde bir mektebin varlığı ise 1385 tarihli vakfiyenin, 1400 tarihinde yapılmış bir suretinde medresenin müderris ve öğrencileriyle birlikte, sıbyan mektebinin hocasına da bir ücret tayin edildiği ifadelerden anlaşılmıştır.⁷⁵⁴ E. H. Ayverdi, mekteple ilgili en çarpıcı bilgiye tamir kayıtlarından ulaşıldığını belirterek 1619 tarihinde medrese, mektep, tabhane ve caminin kurşunları 59100 akçe ile tamir edildiği bilgisinden mektebin kubbeli bir yapı olduğunu, 1635 yılına ait bir kadı hükmündeki ifadelerden ise tabhane ile sıbyan mektebinin birbirine bitişik olduğunu anlaşıldığını söylemiştir.⁷⁵⁵

⁷⁵³ AYVERDİ E. H. (1966). a.g.e. s.95

⁷⁵⁴ Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s.233

⁷⁵⁵ Kadı hükmündeki ilgili ifade şöyledir: "Hüdavendigâr Cami-i kurşunları ve cami-i şerif mukaabelesinde vaki birbirine muttasıl ve mülâsık mu'allimhane ve tabhane sakfları tuğla kiremidleri 125241 akçe ile ta' miri.." Ayverdi, E. H. (1966). a.g.e. s.234

9.2 Erken Klasik Dönem Külliye Örnekleri İçindeki Eğitim Yapıları

Klasik öncesi olarak da nitelendirilen bu dönem, Osmanlı siyasi tarihinde devletten imparatorluğa, Osmanlı mimarisinde ise erken dönemden klasik döneme geçiş veya hazırlık süreci olarak değerlendirilmektedir. Fetihden önce bu süreç ilk olarak, revaklı-şadırvanlı avlusu, hiyerarşik üst örtü biçimlenişi, tek kubbe altında geniş ve bütüncül iç mekân tasarımı, merkezi kubbeli üst örtü ile geometrik alt yapının sorunsuz bütünleşmesi gibi çözümlenmelerle Edirne Üç Şerefeli Cami ile başlamıştır.

İstanbul'un alınmasından sonra, IV. Haçlı Seferi (1204-1261) yağmasının ardından bir daha eski ihtişamına dönemeyen ve gittikçe ölü bir şehir haline gelen İstanbul'un yeniden iskânı, iskâna koşut olarak da imarı amacıyla, birçok inşa faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda öncelikle harap durumdaki Bizans yapıları onarılmış ve yeniden işlevlendirilmiştir. Bir süre sonra ise şehre yeni kimliğini kazandıracak yapılaşma çalışmalarına başlanmıştır.⁷⁵⁶ Fatih Sultan Mehmed, 1459 yılında dönemin ileri gelenlerinden şehrin çeşitli yerlerine külliye yapıtırmalarını istemiş, kendisi için de bir saray ve büyük bir caminin inşa edilmesini emretmiştir.⁷⁵⁷

1463 yılında başlanan Fatih Külliyesi'yle önceki dönemlerde inşa edilen külliye kuruluşların yerleşim düzenlerinden bütünüyle farklı olarak, dik açılı katı geometrik bir külliye tasarımı ortaya konulmuştur. Külliyenin bütüncül tasarımının ana ilkesini, külliye öğelerinin belli bir işlevsel sistematik içinde birbiriyle ve çevre yerleşim dokusuyla kurulmak istenen ilişkiler oluşturmuştur. Bu tasarım düşüncesinin kaynağı, devleti mutlak merkezîyetçi bir yapılanmayla imparatorluğa dönüştüren, fatihliğinin yanında kanun yapıcı, düzenleyici ve imar edici kişiliğiyle öne çıkan Sultan II. Mehmed'in düşünsel dünyasıyla ilgili olmalıdır. Külliyenin ana ögesi caminin merkezîliği nettir. Diğer bütün unsurlar belli bir sistematik hiyerarşiyi yansıtır. Bu sistem içerisinde şüphesiz ki en önemli halkayı eğitim yapıları teşkil etmektedir. Dolayısıyla Fatih Külliyesi'nin geometrik tasarımının yanında en önemli özelliği, ilk, orta ve yüksek düzeyde kademeli eğitimin verildiği bir eğitim kompleksi şeklinde tasarlanmış olmasıdır.

⁷⁵⁶ CANTAY, G. (2013). Tarihi Topografyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı 7, 7-14. s.10

⁷⁵⁷ İNALCIK, H. Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası. <http://www.inalcik.com/images/pdfs/59215982FATiHiSTANBULUYENiDENiNSASI.pdf>

Fatih Külliyesi'nin ardından II. Bayezid döneminde inşa edilen büyük külliyeler ise mimaride belirlenen standart ölçüler, eski plan şemalarına getirilen yorumlar ve Edirne Darüşşifası'nda olduğu gibi farklı plan kullanımları gibi özellikler klasik dönemin yaratıcılığına katkı sağlamıştır.⁷⁵⁸

Tez çalışması kapsamında Erken Klasik Dönem örnekleri olarak, fiziki bütünlüğü içinde eğitim yapısı olan Edirne Üç Şerefeli Cami Külliyesi, Fatih Külliyesi, Edirne II. Bayezid Külliyesi ve İstanbul II. Bayezid Külliyesi ele alınmıştır. Edirne Üç şerefeli Cami Külliyesi'nin özgün yapı programında bir medrese, bir sıbyan mektebi bulunmaktadır. Medrese günümüzde mevcutken, sıbyan mektebi bilinmeyen bir tarihte ortadan kalkmıştır. Fatih Külliyesi'nde, sekizi Tetimme, sekizi Sahn-ı Seman olmak üzere toplam on altı medrese, bir sıbyan mektebi, bir de kütüphane inşa edilmiştir. Tetimme Medreseleri, sıbyan mektebi ve kütüphane külliyenin bugün yerinde olmayan eğitim yapılarıdır. Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin eğitim işlevli tek yapısı medresesidir. II. Bayezid Medresesi'nin tıp medresesi olduğu düşünülmektedir. İstanbul II. Bayezid Külliyesi'nde bir medrese, bir de medrese inşa edilmiş, her iki yapı da günümüze ulaşabilmiştir. Dönem külliyesi içinde darülkurra yapısı ise inşa edilmemiştir (Çizelge 9.2).

Çizelge 9.2. Erken Klasik Dönem Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapılarının Durumu

✓ : Var ○: Günümüze gelememiş X: Yok

Külliyeler	Tarih	Medrese			Sıbyan Mektebi	Kütüphane
		Genel	Tıp	Darülkurra		
Edirne Üç Şerefeli Külliyesi	1437-1447	✓	X	X	○	X
Fatih Külliyesi	1463-1470	✓ 16 adet	X	X	○	○
Edirne II. Bayezid Külliyesi	1488	X	✓	X	X	X
İstanbul II. Bayezid Külliyesi	1505-1507	✓	X	X	✓	X
Toplam		18	1	0	3	1

⁷⁵⁸ YENİŞEHİRLİOĞU, F. Klasik Dönem Osmanlı Sanatı, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 11, 825-839

9.2.1 Medreseler

Konum Özellikleri:

Erken Klasik Dönem başlığı altında incelenen külliyelerde yer alan medreseler, Erken Osmanlı döneminde olduğu gibi külliye fiziki bütünlüğü içinde tekil olarak ele alınmış bağımsız yapılardır.

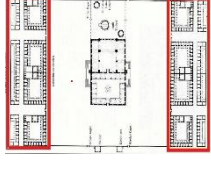
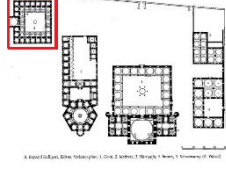

Bu yapılardan Edirne Üç Şerefeli Külliyesi'nin medresesi, caminin doğusunda kible aksına paralel ekseninde uzanan bağımsız bir kütle olarak konumlandırılmıştır. Camiyle arasında bir sokak genişliği mesafe bulunan medresenin ana girişi, caminin önündeki şadırvanlı avlunun doğu kapısıyla aynı eksendedir (Şekil 9.3).

Fatih Külliyesi'nin sekizi Tetimme, sekizi Sahn-ı Seman olmak üzere toplam 16 adet inşa edilen medrese grubu, merkezinde şadırvanlı avlulu caminin yer aldığı büyük külliye avlusunun doğu ve batı kenarlarına konumlandırılmıştır. Yapılar, avlunun iki yanına önde Sahn medreseleri, arkada Tetimmeler olmak üzere birbirine paralel eksenlerde ikişer sıra, üçer blok halinde son derece simetrik bir düzende yerleştirilmişlerdir. Medrese bloklarından ortadakiler, birbirine bitişik iki medreseden oluşmaktadır. Sahn Medreselerinin camiyle aralarında yaklaşık 70 metre, Tetimmelerle yaklaşık 7 metre, bloklar arasında ise yaklaşık 14 metre mesafeler bulunmaktadır. Külliye avlusunun iki yanında birbirini hata paysız tekrar eden medreselerin külliye içindeki geometrik kurguları ve oluşturdukları alan simetrisi Osmanlı mimarisi içinde tek örnek olarak kalmış, bir daha tekrarlanmamıştır (Şekil 9.3).

Edirne II. Bayezid Medresesi, külliyenin birbirine paralel üç eksenli yerleşim düzeni içerisinde, darüşşifa yapısıyla birlikte külliyenin batı yönünde ayrı bir alan içinde ele alınmıştır. Darüşşifa yapısı avlunun güneyinde diğer yapılarla birlikte kible ekseninde uzanırken, medrese darüşşifanın kuzey cephesi hizasından batı yönünde geri çekilerek darüşşifaya dik bir açıyla konumlanmış böylece her iki yapının önünde geniş bir avlu elde edilmiştir. Medrese güneydoğu köşesinden içinde bazı hacimlerin bulunduğu bir kolla, darüşşifanın gerisinde helaların bulunduğu kuzeybatı köşesine bağlanmaktadır (Şekil 9.3).

İstanbul II. Bayezid Medresesi, Edirne II. Bayezid Külliyesi'nde olduğu gibi, kible yönünde birbirine paralel iki ekseninde yerleştirilmiş diğer külliye yapılarına dik bir

açıyla konumlanmıştır. Önünde Edirne’de olduğu gibi bir darüşşifa olmadığı için külliye kopuk gibi algılanmaktadır (Şekil 9.3).

			
Edirne Üç Şerefeli Külliyesi	Fatih Külliyesi	Edirne II. Bayezid Külliyesi	İstanbul II. Bayezid Külliyesi

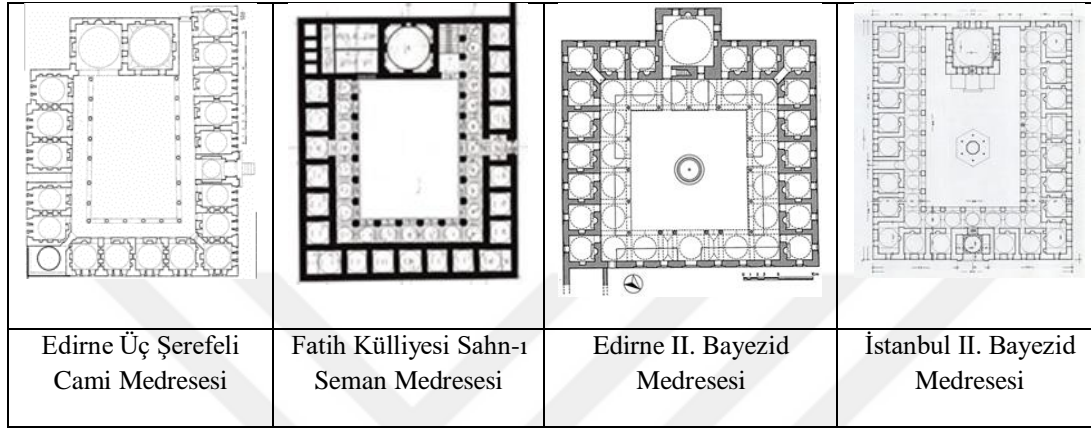
Şekil 9.3 Erken Klasik Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.

Plan Özellikleri:

Erken klasik dönemde inşa edilen medreseler, erken dönem medreselerinin dörtgen şema içinde U medrese düzenini genel hatlarıyla tekrar etmekle birlikte aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. En büyük fark ise dersane hacimlerinde görülmektedir. Erken dönemin kubbeli eyvan formlu dershanesi, Saatli Medrese’de Selçuklu dönemi medreselerine benzer bir şekilde kapalı bir dershaneye birlikte son kez kullanılmış sonraki örneklerde ise tamamen kubbeli kapalı hacimlere dönüşmüştür. Dönem medreselerinin ortaya koyduğu diğer bir farklılık ise önceki örneklerde ana şemadan bütünüyle dışarı çıkma yapan dersane hacimlerinin, avlu içine doğru çekilmesidir. Bu uygulamanın ilk denemesi yine Saatli Medrese’de gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Saatli Medrese’de U’nun açık tarafında yan yana konumlanmış olan dersane hacimlerinden kapalı olanı, U’nun doğu kolunun diğerinden uzun tutulmasıyla avlu içine çekilmiş, yazlık dersane ise çıkma yapmıştır. Dersane hacminin bütünüyle ana şema içine çekilmesi ise Fatih Sahn-ı Seman Medreselerinde gerçekleşmiş, aynı uygulama İstanbul II. Bayezid Medresesi’nde tekrar edilmiştir (Şekil 9.4).

Edirne II. Bayezid Medresesi, dersane hacimlerinin avlu yönünde taşırılmasıyla, saf dikdörtgen kütlelere dönüşen diğer medreselerden farklıdır. Yapı, erken dönem medreselerinin simetrik U şemasının yön değiştirilmesiyle elde edilmiş medrese düzenine sahiptir. Erken dönem medreselerinde giriş daima U’nun taban kenarının merkezinde, dersane hacmi ise simetri ekseninde U’nun karşısındadır ve önünde revak yoktur. Edirne II. Bayezid Medresesi’nde ise avlu dört yönde revaklarla

çevrilmiş, girişle derslane yer değiştirmiş, derslane U'nun taban kenarının merkezinde hücrelerin arasında; giriş, U'nun karşısındaki revaklı kenarın merkezindeki revakın gerisinde konumlanmıştır. Derslane iki yanındaki hücrelerle avlu yönünde hem yüz tutulduğu için erken dönem ve dönem medreselerinden farklı olarak yarısı dışarıya çıkma yapmıştır (Şekil 9.4).

Şekil 9.4 Erken Klasik Dönem Külliye Medreselerinin Tarih Sırasına Göre Planları.

Fatih Sahn-1 Seman ve İstanbul II. Bayezid Medreselerinin Selçuklu Dönemi medreselerini anımsatan geometrileri bozulmamış dikdörtgen formları, derslane hacimlerinin iç avlunun işlevselliğini kesintiye uğratmasından olsa gerek bir dönem özelliği olarak kalmış ve sonradan tekrar edilmemiştir. Öte yandan söz konusu saf dikdörtgen şema, Sahn-1 Seman Medreselerinde bir plan tercihindan çok külliyenin geometrik tasarımı ve yapılar arasında ve çevreyle kurulmak istenen dik açılı ulaşım ağıyla ilgili bir çözümlenme gibi görünmektedir. Dershanelerin avlu içine çekilmesi, her iki sırada da saf dikdörtgen kütlelerin üçer bloklar halinde aralarında düzgün, kesintisiz ve birbirini dik açılarla kesen yollar oluşturulabilmesine imkân sağlamıştır.

Edirne II. Bayezid Medresesi ise ana ilkeleri erken dönem medreselerinde ortaya konulan iç avlulu dörtgen şema içinde simetrik U medrese düzeninin, bütün unsurlarıyla klasik normlara ulaştığı önemli bir örnektir. Derslane hacminin girişle aynı aks üzerinde U'nun simetri eksenine konumlanması ve derslane hacminin yarısı ana kütlede dışa taşacak şekilde yerleştirilmesi esasında ilk olarak Edirne II. Bayezid Medresesi'nden üç yıl önce 1485 yılında Sultan II. Bayezid'in veziri Davud Paşa'nın inşa ettirdiği külliyenin medresesinde denenmiştir. Ancak şemanın oransal olgunlaşması Edirne II. Bayezid Medresesi'nde gerçekleşmiştir. Birim modül olarak kare planlı hücreler, hücreleri tam olarak karşılayan eş ebatlı revak birimleri, hücre ve

revak birimlerinin üstlerinin tonoz yerine kubbe ile örtülmesi, dersane hacminin dört hücre büyüklüğünde kubbeli ve kapalı bir hacim olarak formunu bulması, aynı zamanda iki yanındaki hücrelerle hem yüz edilip, önüne revak getirilmesi, medrese girişi, şadırvan ve dershanenin aynı ekseninde konumlanması gibi klasik uygulamaların hepsinin birden uygulandığı ilk örnektir. Nitekim medresenin plan şeması ve tasarımındaki diğer hususlar, sonraki dönemlerde özellikle de Mimar Sinan tarafından küçük farklılıklarla birçok yapıda tekrar edilmiştir.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Tez kapsamında incelenen erken klasik dönem medreselerinde, önceki dönem medreselerinden farklı olarak taş malzeme kullanımının yaygınlaştığı görülür. Erken klasik dönem medreselerinin öğrenci hücreleri, erken dönem örneklerinden farklı olarak pandantifli kubbelerle örtülmüştür. Hücrelerde kubbenin yaygınlaşmasına karşın, revaklarda tonoz örtü kullanımı devam etmiştir. Bu dönemde dikkati çeken diğer bir gelişme ise revakların düşey strüktürlerinde sütun kullanımının yaygınlaşmasıdır.

Dönemin ilk örneği olan Saatli Medrese'nin yan ve arka duvarları almaşık duvar örgüsüne sahipken, taç kapısıyla birlikte uzun giriş cephesi, kubbe kasnakları, dersanelerin ve öğrenci hücrelerinin avluya dönük duvarları ile revak kemer ve cephelerinin örgüsünde muntazam kesilmiş taş malzeme kullanılmıştır. Bütün kapalı hacimleri kubbeli olan yapının, revak kemerlerini önde mermer sütunlar taşımaktadır.

Toplam sekiz adet olan Sahn-ı Seman Medreselerinin tamamının dış beden duvarlarında farklı ebatlarda ancak çok büyük olmayan kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Medreselerde uygulanmış olan duvar örgü tekniği, muntazam kesilmemiş taşların Horasan harcından geniş derz dolgularla birbirine bağlanması şeklindedir. Dış beden duvarlarını üstten sınırlayan saçak kornişleri ve taç kapılar muntazam kesilmiş taşların kullanıldığı yerlerdir. Taş-tuğla almaşık örgü ise dış duvarlarda yalnızca hafifletme kemerlerinde kullanılmıştır. Sahn-ı Seman Medreselerinin revak strüktürleri kubbeli olmalarının dışında erken dönem medreseleriyle benzerlik göstermektedir. Bütün medreselerde revak kemerlerinin oturduğu düşey taşıyıcılar, bir set üstüne kesme taşla örülmüş kare planlı payeler şeklindedir. Bazı medreselerde paye taş örgüleri arasında tuğla sıraları bulunmaktadır. Revakların avluya açılan kemerleri, Akdeniz Ayak Kurşunlu'da bütünüyle tuğla örgülüdür. Diğerlerinde ise giriş revakı kemeri üç sıra

tuğla, bir sıra taş almaşık örgülü, diğerleri tuğla örgülü olmakla birlikte kilit taşları kesme taştandır. Karadeniz tarafındakilerden Baş Kurşunlu almaşık örgülü, diğerleri bütünüyle tuğla örgülüdür. Revak cephelerinde ise yine erken dönem örneklerinde olduğu gibi almaşık duvar tekniği kullanılmıştır.

Edirne II. Bayezid Medresesi, plan şemasıyla olduğu gibi malzeme kullanımı ve kubbeli strüktürüyle de Osmanlı mimarisi içinde farklı bir yere sahiptir. Bütünüyle muntazam kesme taşla inşa edilmiş olan yapının, giriş revakının yanındaki tonoz örtülü iki revak birimi hariç bütün revak birimleri, öğrenci hücreleri ve dersane birimi, dıştan poligonal kasnaklara içte pandantiflere oturan kubbelerle örtülüdür. Revak kemerlerini ise farklı renk ve dokularda mermer ve granit sütunlar taşımaktadır.

Bütün birimleri pandantifli kubbelerle örtülü olan İstanbul II. Bayezid Medresesi'nin dersane hacmi hariç bütün beden duvarları muntazam kesme taşla inşa edilmiştir. Dersane ise taş-tuğla-derz almaşık örgülü duvarlara sahiptir. Yapı, planı yanında revak strüktürüyle de Sahn-ı Seman Medreselerine benzemektedir. Kubbeli revakların tuğla örgülü kemerlerini, Sahn Medreselerinde olduğu gibi bir set üstüne oturtulmuş kesme taş örgülü payeler taşımaktadır. Revak cephelerinde ise Sahn medreselerinden farklı olarak kesme taş kullanılmıştır.

9.2.2 Sıbyan Mektepleri

Dönem külliyelerinde inşa edilen üç sıbyan mektebinden sadece İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi günümüze ulaşabilmiştir. Edirne Üç Şerefeli Külliyesi'nin sıbyan mektebi hakkındaki bilgiler E. H. Ayverdi'nin külliyyeye ait tamir belgelerinden aktardıklarından ibarettir. Bu belgelerden sıbyan mektebinin, bağdadi tavan ve çatı ile örtülü bir sofasının olduğu ve bir ihata duvarı içerisinde yer aldığı bilgilerine ulaşılmıştır. Hakkında başka bilgi olmamakla birlikte, mevcut bilgidен yapının iki birimli sıbyan mektebi tipinin ön örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Fatih Külliyesi'nin vakfiyesinde "Cami'i şerifin garbe mail olan kapısı tarafında bir Darutta'lim bina buyurdular ki..." şeklinde tarif edilen mektebe, bir muallim, bir kalfa, iki de kayyım atandığı, S. Ünver tarafından tespit edilmiştir.⁷⁵⁹ E. H. Ayverdi ise Evliya Çelebi'nin Ali Kuşçu'nun yaptığı güneş saatini tarif ederken kullandığı

⁷⁵⁹ ÜNVER, A. S. (1946). a.g.e. s.38

"Boyacılar Kapısı cenbinde sıbyan-ı müslim'in için Dâr'üt-talîm-i Kur'an bina olunan kubbe-i 'aliye önünde..." ifadelerinden sıbyan mektebinin kubbeli bir yapı olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir.⁷⁶⁰

İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi, başkent külliyesi içinde günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli örnektir. Yapı, külliye diğer yapılarından tamamen koparılmış bir şekilde, çevre yerleşim dokusuna en yakın köşesinde yer almaktadır. Bütünüyle muntazam kesme taştan inşa edilmiş yapı, eş ölçülerde biri kapalı, diğeri eyvan şeklinde yarı açık kubbeli iki hacmiyle, iki birimli sıbyan mektebi tipolojisi içinde yer almaktadır. Yapıyı önündeki bahçeye bağlayan revaklı sundurmalı yarı açık mekân ise muhtemelen çocukların oyun veya teneffüs alanı olarak düşünülmüştür. Mektep, bilinen ilk örneği Bursa'daki Sitti Hatun Sıbyan Mektebi olan, biri eyvan şeklinde yarı açık, diğeri kapalı iki birimli mektep tipolojisinin bir külliye içinde inşa edilmiş bilinen ilk örneğidir.

9.2.3 Kütüphaneler

Erken klasik dönemde külliye bütünlüğü içinde inşa edilmiş tek kütüphane yapısı Fatih Külliyesi'nde inşa edilmiştir. Özgün Fatih Kütüphanesi'nin ne zaman ve nasıl ortadan kalktığı hususunda herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Yapıyı vaziyet planı üzerinde Çörekçiler Kapısı'nın yanına yerleştiren E.H. Ayverdi, vakfiyede geçen "...Cami'i şerifin canibi garbisinde bir buk'ai latife dahi inşa buyurdular, ta ki medarisi şerifelerinde ifazayi ulum eden müderrisin ve iktibası ulumu aliye eden talibini mustaidin belki ulemai mustahakkinden sair muhtacin için vakf buyurdıkları kitaplar için mahzen ola..." ifadelerine dayanarak bu konumlandırılmayı yaptığını beyan etmiştir.⁷⁶¹

⁷⁶⁰ AYVERDİ, E. H. (1973). a. g. e. s.403

⁷⁶¹ AYVERDİ, E. H. (1973). a.g.e. s.403-404

9.3 Klasik Dönem Külliye Örnekleri İçindeki Eğitim Yapıları

Osmanlı klasik dönemi genel olarak on altı ve on yedinci yüzyıllar olarak tanımlanır. Ancak bu süreç içerisinde özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın tahtta olduğu dönem, Osmanlı mimarlığında klasik ilkelerin belirlendiği, kurumsallaştığı ve kalıcı kılındığı bir ortam olmuştur.⁷⁶² 16. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin sadece sınırlarının yüzölçümü bakımından değil aynı zamanda siyasi, toplumsal ve ekonomik bakımlardan zirvede olduğu dönemdir. Doğuda ve batıda yeni ülkelerin fethedilmesiyle birlikte, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun birçok coğrafyasında yeni menzil ve şehir külliyesi inşasının ivme kazandığı görülür. Mevcut kentlerin nüfuslarında görülen belirgin artış da yeni külliyelerin yapılmasını ve yaygınlaştırılmasını etkilemiştir.⁷⁶³ Dönemin, sadece büyük ölçekli yeni inşaatlar için değil, bunları yaşatmak ve işletmek için gereken ekonomik kaynakların zenginliği bakımından da ortamın müsait olması, külliyelerin yaygınlaşmasında önemli bir etken olmuştur.⁷⁶⁴ Artan ekonomik zenginliğe koşut olarak bani ve yapı çeşitliliği artmış, başta padişahlar, hanedanın hanım sultanları -ki bu dönemde ilk defa padişah kızları da külliye inşa ettirmiştir- vezir-i azamlar, vezirler ve reayadan diğer önemli kişiler çok sayıda külliye inşa ettirmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid dönemlerinde başkent İstanbul'un imarına yönelik gerçekleştirilen inşa faaliyetleri bu dönemde de sürmüş, baniler prestij yapıları olarak düşündükleri en önemli külliyelerini İstanbul'da inşa ettirmişlerdir. Bu genel eğilimin istisnası hiç şüphesiz bütün Osmanlı Mimarisinin taç yapısını da içeren Edirne Selimiye Külliyesi olmuştur.

Osmanlı mimarlığında klasik dönem, "Mimar Sinan Dönemi" olarak algılanır. Mimarbaşı olduktan sonra (1538) ilk külliyesini 1539'da Haseki Hürrem Sultan için inşa eden Mimar Sinan, 16. yüzyılın sonuna kadar imparatorluğun farklı coğrafyalarında çeşitli ölçeklerde ve özelliklerde tasarladığı külliyelerle Osmanlı mimarisine damgasını vurmuştur. Mimar Sinan'ın tasarladığı külliyelerin yer seçimleri, seçilen araziye yerleşim biçimleri, alan düzenlemeleri kısacası bütüncül tasarımlarıyla özgün çözümler içerir. Mimar Sinan özellikle yüksek kot farklarının bulunduğu eğimli arazilerde inşa ettiği külliyelerle, büyük mimar

⁷⁶² YENİŞEHİRLİOĞU, F. a.g.m. s.825

⁷⁶³ AHUNBAY, Z. (1989). a.g.m. s.136

⁷⁶⁴ CEZAR, M. (1985). a.g.e s.398

kimliğinin yanında, yetkin bir mühendis ve şehir planlamacısı olduğunu da başarıyla ortaya koymuştur.

Tez çalışması kapsamında klasik dönem başlığı altında, fiziki bütünlüğü içinde eğitim yapısı olan 15 Mimar Sinan külliyesi incelenmiştir. Bu külliyelerden yalnızca Sultan II. Selim'in inşa ettirdiği Selimiye Külliyesi Edirne'de, diğerleri Suriçi ve Sur dışı olmak üzere İstanbul'da yer almaktadır. Bu külliyelerden Üsküdar ve Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi, Şehzade Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi, Üsküdar Atik Valide Külliyesi ve Edirne Selimiye Külliyesi buldukları noktadan şehre hâkim tepeler üzerinde, hanedan üyeleri tarafından inşa ettirilmiş örneklerdir. İmparatorluğun en güçlü sadrazamlarından Sokollu Mehmed Paşa'nın Kadırga'daki Külliyesi bir tepenin yamacında inşa edilmiştir ve külliyelerin kent içindeki hiyerarşik konumlanışlarının en önemli göstergesidir. İstanbul'da yer alan tepe külliyesi kentin tarihi silüetini oluştururken, Edirne Selimiye Külliyesi şehrin merkezinde, kent silüetinin en önemli ögesi konumundadır.

Sinan Paşa Külliyesi Beşiktaş'ta, Kılıç Ali Paşa Tophane'de, Zal Mahmud Paşa Eyüp'te, Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi ise Üsküdar'da, Sur dışının sahil şeridinde sıralanmış, önemli devlete adamlarının külliyesidir. Beşiktaş Sinan Paşa ve Tophane Kılıç Ali Paşa Külliyesi, banilerinin denizci kimlikleri dikkate alındığında şehrin iki önemli limanına yakın konumlarıyla dikkat çekicidir.

Tez çalışması kapsamında incelenen Klasik Dönem külliye örneklerinin tamamında eğitim yapısı olarak medrese inşa edilmiştir. Fatih Külliyesi'nde olduğu gibi bir eğitim kompleksi olarak tasarlanmış olan Süleymaniye Külliyesi'nde dört genel, bir tıp, bir darülhadis, bir darülkurra olmak üzere yedi medrese bulunmaktadır. Edirne Selimiye Külliyesi'nde biri darülhadis, diğeri darülkurra olmak üzere iki medrese, Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nde ise bir genel medrese, bir darülhadis, bir de darülkurra inşa edilmiştir (Çizelge 9.3). Atik Valide Külliyesi'nin darülhadis ve darülkurrası ile Süleymaniye Külliyesi tıp medresesinin zaman içinde başka ek yapılarla birlikte farklı işlevlere tahsis edilmesi nedeniyle günümüzde özgün durumlarını yansıtmamaktadırlar.

İncelenen 15 dönem külliyesinden dokuz tanesinde birer sıbyan mektebi inşa edilmiştir. Dokuz sıbyan mektebinden yalnızca Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi'nin sıbyan mektebi günümüze ulaşmamıştır (Çizelge 9.3).

İncelenen 15 klasik dönem külliyesinin hiç birinde ayrı bir yapı halinde inşa edilmiş kütüphane örneği bulunmamaktadır (Çizelge 9.3).

Çizelge 9.3. Klasik Dönem Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapılarının Durumu

✓ : Var ○: Günümüze gelememiş X: Yok

Külliye	Tarih	Medrese				Sıbyan Mektebi	Kütüphane
		Genel	Tıp	Darülhadis	Darülkurra		
Haseki Külliyesi	1539-1540	✓	X	X	X	✓	X
Şehzade Külliyesi	1544-1548	✓	X	X	X	✓	X
Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi	1544-1548	✓	X	X	X	✓	X
Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi	1550-1555	✓	X	X	X	○	X
Süleymaniye Külliyesi	1550-1557	✓ 4 adet	✓	✓	✓	✓	X
Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi	1568-1569	✓	X	X	X	✓	X
Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi	1571-1572	✓	X	X	X	✓	X
Edirne Selimiye Külliyesi	1569-1575	X	X	✓	✓	✓	X
Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi	1568-1579	✓	X	X	✓	X	X
Atık Valide Sultan Külliyesi	1570-1579	✓	X	✓	✓	✓	X
Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi	1572	✓	X	X	X	X	X
Eyüp Cafer Paşa Külliyesi	1575	✓	X	X	X	X	X
Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi	1574-1580	✓ 2 adet	X	X	X	X	X
Kılıç Ali Paşa Külliyesi	1578-1581	✓	X	X	X	X	X
Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi	1580-1581	✓	X	X	X	X	X
Toplam		18	1	3	4	9	0

9.3.1 Medreseler

Konum Özellikleri:

Mimar Sinan'ın tasarladığı külliyelerin içerisinde yer alan medrese yapılarının konumlarını belirleyen asli unsur, külliye arazisinin fiziki özellikleri olmuştur. Diğer bir ifadeyle medreselerin külliyeler içindeki konumlandırılışlarını arazinin topografik yapısına bağlı olarak düz veya eğimli oluşu, mülkiyet haklarının belirlediği alan ölçüleri, çevre yerleşim ve sokak dokusunun sınırlamasıyla biçimlenmiş geometrisi belirlemiştir.

Mimar Sinan, dar alanlara sahip bir grup külliye alanının ekonomik kullanılması adına medrese ve cami yapılarını organik bir bütünlük içinde aynı şadırvanlı avlunun etrafında tasarlamıştır. İncelenen dönem külliyeler içerisinde Beşiktaş Sinan Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Topkapı Kara Ahmed Paşa, Kadırga Sokollu Mehmed Paşa ve Eyüp Zal Mahmud Paşa I. Medreseleri bu grupta yer almaktadır (Şekil 9.5).

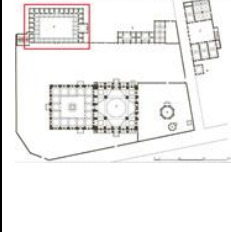
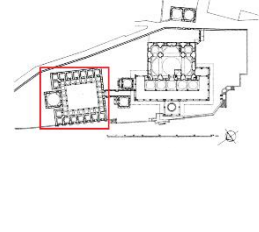
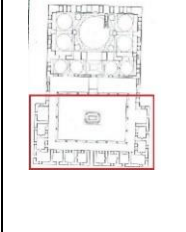
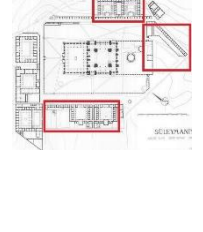
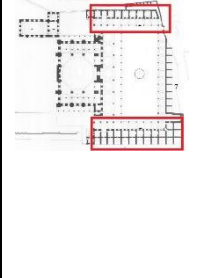
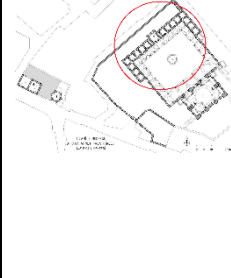
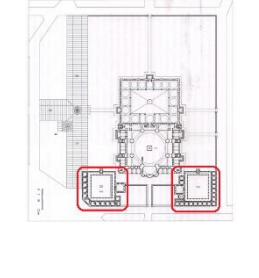
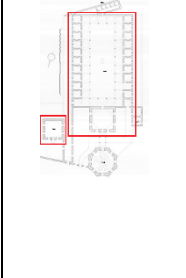
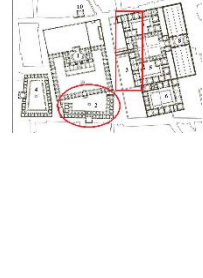
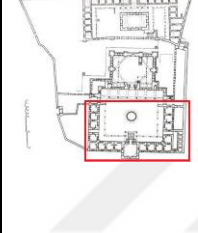

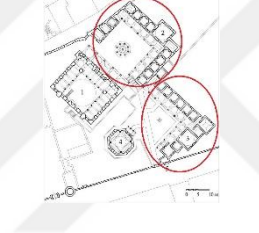
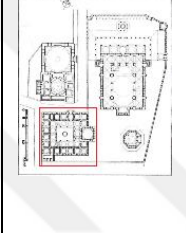
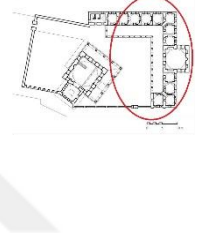
Birden fazla medresenin inşa edildiği geniş kapsamlı külliyelerde medreseler, merkezinde caminin yer aldığı külliye avlusunun etrafında, birbirleriyle güçlü veya zayıf organik ilişkileri bulunan bitişik kütleler veya ikiz yapılar şeklinde dizilmişlerdir. Osmanlı Mimarisi içinde en geniş kapsamlı inşa faaliyetinin gerçekleştirildiği Süleymaniye Külliyesi'nde, toplam yedi medrese Fatih Külliyesi'ndeki yerleşim düzenine benzer bir yaklaşımla külliye bütünlüğüne katılmışlardır. Süleymaniye'de üzerinde külliyenin merkezi yapısı caminin bulunduğu büyük külliye platformunun batısına Evvel, Sani ve Tıp medreseleri, doğusuna Salis ve Rabi medreseleri sokak aşırı yerleştirilmiştir. Darülkurra, caminin güneyindeki hazirenin sınırına mihrap ekseninde konumlandırılmışken, Darülhadis Medresesi külliye platformunu güney yönünde istinat eden dükkân dizilerinin üzerinde inşa edilmiş ve külliyenin bu yöndeki sınırı vurgulanmıştır. Edirne Selimiye Külliyesi'nin darülkurra ve darülhadis medreseleri, caminin güneyindeki hazirenin iki yanına simetrik konumlarıyla farklı bir uygulamadır ancak her iki yapının da girişleri külliye avlusuna dönüktür. Birden fazla medresenin bulunduğu diğer bir örnek olan Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nde darülhadis ve darülkurra medreseleri caminin batısındaki sokağın gerisinde, girişleri camiye dönük bir şekilde; genel medrese ise caminin kuzeyindeki şadırvanlı avlunun gerisine bitişik vaziyette yerleştirilmiştir (Şekil 9.5).

İncelenen diğer medreselerden Haseki Hürrem Sultan Medresesi, camiden ayrı olarak içinde bulunduğu külliye arsasının güneydoğusunda bağımsız bir yapı olarak yer almaktadır. Batısındaki sıbyan mektebiyle birlikte güney yönünden Haseki Caddesi'ne, doğu yönünde Sami Paşa Sokağı'na cephe vermektedir. Yapı, Haseki Caddesi'nin içe doğru açılmasıyla ilgili olarak imaret ve darüşşifanın çizdiği eksene hafif çapraz bir şekilde konumlanmıştır. Batı kenarının merkezindeki tonozlu bir geçitle diğer külliye yapılarıyla, Haseki Caddesi'ne açılan ana girişiyle de caddenin karşısındaki camiyle dolaylı olarak ilişkilendirilmiştir (Şekil 9.5).

Külliye bütünlüğü içinde kuzeydoğu köşede bağımsız bir yapı olarak yer alan Şehzade Medresesi, tabhane ve kervansaray yapılarıyla birlikte külliye avlusunu doğu yönünde sınırlayan külliye dış avlu duvarının gerisinde cami ve türbelerin oluşturduğu ana eksene paralel ikinci bir eksen oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Kible ekseninde uzanan dikdörtgen yapının girişi, dershanenin karşı aksındaki kenarının yerine batı cephesine açılmış ve yapı külliye avlusuna dolayısıyla camiye yönlendirilmiştir (Şekil 9.5).

Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi, Sultan Tepe'nin sahile dönük yamacında camiyle birlikte bir set üzerinde ele alınmıştır. Batısındaki camiyle birlikte doğu-batı doğrultulu bir eksen oluşturan medrese, bu eksenden kuzeye doğru dar açılı bir sapmayla da olsa kible aksına dik bir uzanışla konumlanmış, batı kenarının merkezine açılan ana girişiyle camiyle ilişkilendirilmiştir (Şekil 9.5).

Mimar Sinan'ın inşa ettiği küçük ölçekli Eyüp Sokollu, Eyüp Cafer Paşa ve Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa külliyelerinde yine birbirinden farklı yerleşim özellikleri görülmektedir. Eyüp Sokollu Külliyesi'nde medrese yapısı, Selçuklu dönemi medrese-türbe birlikteliğine yapılan bir göndermeyle türbeyle aynı eksende, birbirleriyle organik bir ilişki içinde konumlandırılmış, darülkurra ise bu ikilinin doğusunda ayrı bir avlu içinde ele alınmıştır. Eyüp Cafer Paşa Külliyesi'nde medrese arsının en gerisine, Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nde külliye'nin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi'nin caddeye kapalı, camiye çapraz buna karşılık denize dönük konumu, yapının doğaya bilinçli bir şekilde açıldığını düşündürecek niteliktedir (Şekil 9.5).

				
Haseki Külliyesi	Şehzade Külliyesi	Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi	Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi	Süleymaniye Külliyesi
				
Edirnekapi Mihrimah Sultan Külliyesi	Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi	Selimiye Külliyesi	Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi	Atik Valide Külliyesi
				
Kadırga Sokollu Mehmed Külliyesi	Eyüp Cafer Paşa Külliyesi	Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi	Kılıç Ali Paşa Külliyesi	Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi

Şekil 9.5 Klasik Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.

Plan Özellikleri:

Mimar Sinan, mimarbaşılığı sürecinde (1538-1588) inşa ettiği bütün külliyelerde belli bir şemaya bağlı kalmayıp, külliyein üzerinde yer aldığı arsanın sınırlarına, geometrisine ve topografyasına bağlı olarak değişen farklı plan şemalarına sahip medreseler tasarlamıştır. Revaklı bir avlu etrafında dizilmiş mekân dizilerinden oluşmayan ve kubbeli tek hacimler olarak tasarlanmış olan Süleymaniye, Eyüp Sokollu ve Atik Valide Darülcerrahileri dışında bırakılacak olursa, incelenen 15 külliye de medrese yapılarının kendi içlerinde farklı hücre düzenleri olmakla birlikte, dış konturları itibarıyla temelde üç tipte inşa edildikleri görülür. Bunlar külliye içindeki konumlarına, arsalarının geometrisine ve diğer yapılarla ilişkilerine bağlı olarak tasarlanmış, avlularının özerkliğine göre biçimlenmiş medreselerdir. Bu

medreseleri avlularının dışarıyla ilişkisi bakımından: avlusu dört yönde kapalı medreseler, camiyle aynı avluyu paylaşan yarı açık medreseler ve avlusu bir veya iki yönde açık medreseler ana başlıkları altında sınıflandırmak mümkündür.

1) Avlusu Dört Yönde Kapalı Medreseler:

Kapalı medreseler ifadesi ile avlusunun etrafı dört yönde dışarıya kapatılmış olan, diğer bir ifadeyle iç avlulu medreseler tanımlanmıştır. Kapalı medreseler, dış konturları itibarıyla kare, kareye yakın dikdörtgen veya uzun dikdörtgen kütleler halinde inşa edilmiş, avluları özerk olduğundan işlevsel mahremiyetleri tam olan yapılardır.

Avlusu dört yönde kapalı olan medreseler, hücre dizilişleri açısından farklı düzenlere sahiptirler. Bu medreseler içinde klasik medrese düzeninde veya klasik şemanın farklı yorumları olduğu gibi, Mimar Sinan'ın medrese mimarisine kazandırdığı plan şemaları da bulunmaktadır. İncelenen dönem külliyesi içinde inşa edilmiş 15 kapalı medrese örneği bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla: Haseki Hürrem Sultan Medresesi, Şehzade Medresesi, Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi, Süleymaniye Evvel, Sani, Salis, Rabi, Darülhadis ve Tıp Medreseleri, Edirne Selimiye Darülhadis ve Darülkurra Medreseleri, Eyüp Sokollu Medresesi, Üsküdar Atik Valide Medresesi, Atik Valide Darülhadis Medresesi ve Kılıç Ali Paşa Medresesi'dir. Bu örnekler medrese hacimlerinin iç avlu etrafına dizilişleri bakımından sınıflandırıldığında, **U**, **L**, **□**, **I** ve **II** şeklinde olmak üzere beş farklı plan şemasında inşa edildikleri söylenebilir.

a) "U" plan şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

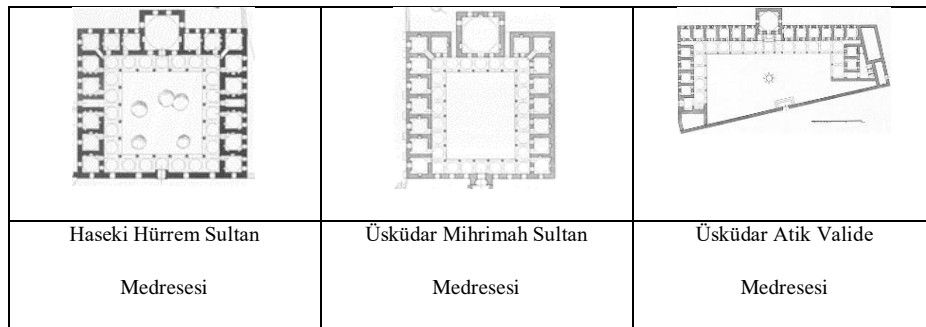
Medrese hacimlerinin, dört yönde revaklı bir iç avlunun üç kenarına U oluşturacak şekilde dizildiği plan şemasıdır. İncelenen 15 kapalı medrese örneğinin içinde U medrese düzeninde inşa edilmiş örnekler sırasıyla şöyledir: Haseki Hürrem Sultan Medresesi, Şehzade Medresesi, Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi, Süleymaniye Salis ve Rabi Medreseleri, Edirne Selimiye Darülhadis Medresesi ve Üsküdar Atik Valide Medresesi. U planlı kapalı medreseler, dersane hacimlerinin konumlanışları bakımından ise üç farklı tip ortaya koymaktadırlar. Bunlar: Dershane hacminin U'nun simetri ekseninde konumlandığı, dersane hacminin U'nun karşısında ki kenarda konumlandığı ve dersane hacminin yan kollarından birinin üzerinde konumlandığı plan şemalarıdır.

a-1) Dershane hacminin "U"nun simetri ekseninde konumlandığı "U" plan şeması

Dershane hacminin U'nun taban kenarının merkezine yerleştirildiği, öğrenci hücrelerinin ise dershanenin iki yanına birer L şeklinde dizildiği medrese tipidir. İncelenen dönem örnekleri içinde Haseki Hürrem Sultan Medresesi, Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi ve Üsküdar Atik Valide Medresesi dershane hacminin U'nun simetri ekseninde konumlandığı kapalı medrese örnekleridir (Şekil 9.6).

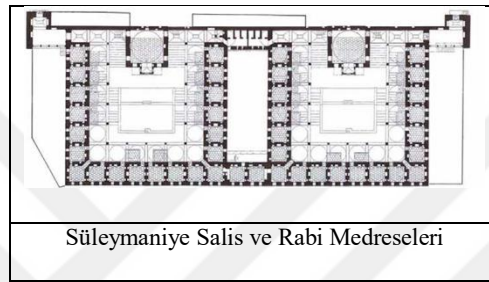
Mimar Sinan, mimarbaşı olduktan hemen sonra inşa ettiği Haseki Hürrem Sultan Medresesi ve ardından Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ni, dört yönde revaklı iç avlulu dörtgen ana şema içinde, dershane hacminin taban kenarının merkezine yerleştirildiği, simetrik U medrese düzeninde tasarlayarak geleneksel şemaya bağlı kalmıştır. Atik Valide Medresesi'nde aynı şemayı, yol ve yön sınırlaması nedeniyle avlusunu geometrisi bozuk, kollarından biri kısa bırakarak yamuk planlı olarak uygulamıştır (Şekil 9.6).

Haseki Hürrem Sultan ve Üsküdar Mihrimah Sultan Medreselerinin plan şemaları, Edirne II. Bayezid Medresesi'nde olgunlaşan simetrik medrese plan şemasının küçük bir farkla benzeridir. Her iki medresede de dershane hacmi, Edirne II. Bayezid Medresesi'nde olduğu gibi yarısı dışa taşmış vaziyette U'nun taban kenarının merkezinde, giriş ise U'nun karşısındaki revaklı duvarın ortasında dershane hacmiyle aynı eksendedir. Mimar Sinan, son derece simetrik şemaya sahip bu iki medrese farklı olarak hacimlerinin arasına tonozlu geçitler yerleştirmiş, yapıları içindeki buldukları dış avlularla ilişkilendirmiştir (Şekil 9.6).

Şekil 9.6 Dershanesi "U"nun Simetri Ekseninde Konumlanmış "U" Plan Şemasına Sahip Kapalı Medreseler.

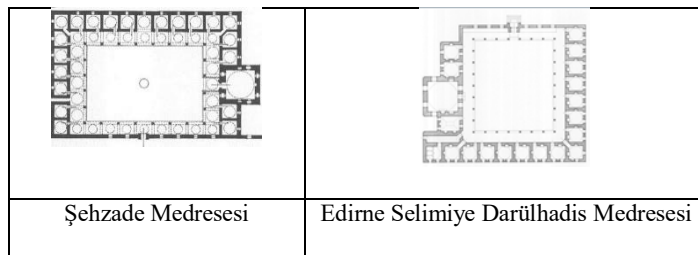
a-2) Dershane hacminin "U"nun karşısındaki kenarda konumlandığı "U" planşeması Süleymaniye Salis ve Rabi medreselerinin ikiz planları, dershane hacminin U planlı hücrelerin karşısındaki kenarın merkezinde, dışa çıkma yapmadan bütünüyle avlu içinde ele alınması bakımından Fatih Sahn-ı Seman Medreselerinin simetrik birer yorumu gibidir. Bu yapıları özgün kılan, söz konusu şemanın son derece eğimli arsaya kademeli bir şekilde aplikasyonu, kademeli avlunun en üst kotuna fevkanı yerleştirilerek önündeki cumbasıyla, altındaki duvara bağlı şadırvanıyla Haliç manzarasına nazır kubbeli bir köşk gibi tasarlanmış dershane hacmidir (Şekil 9.7).

Şekil 9.7 Dershanesi "U"nun Karşısında Konumlanmış ‘‘U’’ Plan Şemasına Sahip Kapalı Medreseler.

a-3) Dershane hacminin yan kollarından birinin üzerinde konumlandığı U plan şeması

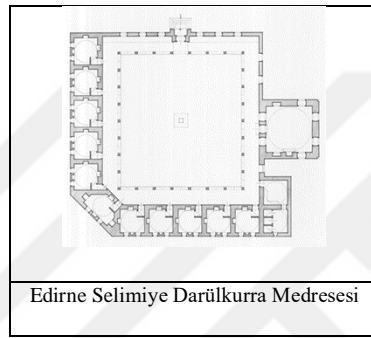
Şehzade ve Edirne Selimiye Darülhadis Medreseleri, U şemanın asimetric uygulamalarıdır. Her iki medresede de dershane hacmi, U'nun kollarından birinin üzerinde, girişle çapraz eksendedir. Selimiye Darülhadisi, minareye yakınlığından dolayı olsa gerek bir kolu kısa bırakılmıştır. Şehzade Medresesi'nde ise U'nun karşısında olan girişin simetri ekseninde olması gereken kapalı dershane hacminin çapraz eksene kaydırılmasıyla ortaya çıkan asimetri, girişin karşısına bir eyvan yerleştirilmesiyle dengelenmeye çalışılmışsa da, dershane hacminin çapraz eksende bir karşılığı olmaması nedeniyle asimetricdir. Dershane hacminin aynı zamanda bir mescit olarak düşünülmüş olması nedeniyle kıbleye dönük kenara konumlanması, tasarımda işlevsellik uğruna simetriden ödün verildiğini düşündürmektedir (Şekil 9.8).

Şekil 9.8 Dershanesi Yan Kollarından Birinin Üzerinde Konumlanmış U Plan Şemasına Sahip Kapalı Medreseler.

b) ‘‘L’’ plan Şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

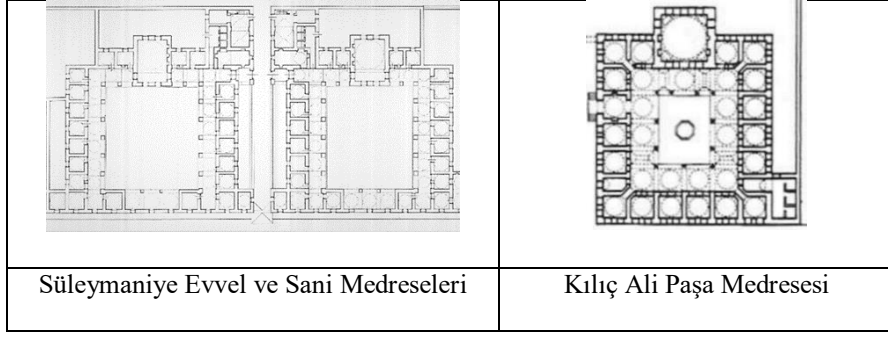
Hücrelerin dört yönde dışarıya kapalı iş avlunun sadece iki kenarına L oluşturacak Şekilde dizildiği medreselerdir. Edirne Selimiye Darülkurra Medresesi, incelenen kapalı medreseler iÇinde bu tipin tek örneğidir. Hücreler, dört yönde revaklı kareye yakın dörtgen iş avlunun güney ve batı kenarlarına dizilmiş, kuzey kenarın merkezine girişi, Çapraz eksende doğu kenarına ana kütleden bütünüyle dışa Çıkma yapacak Şekilde dersane, güneydoğu köşesine ise iki birimli helalar hacmi konumlandırılmıştır. Medrese aynı zamanda revaklı avlulu ve Ğrenci hücreli medrese düzeninde tasarlanmış tek darülkurra medresesidir (Şekil 9.9).

Şekil 9.9 ‘‘L’’ Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese rneği.

c) Dörtgen (□) plan Şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

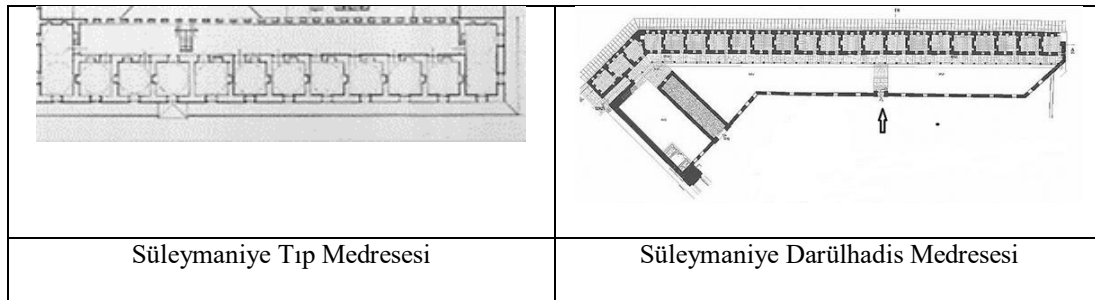
Medrese hacimlerinin iş avlunun drtkenarına dizildiği plan Şemasıdır. Dörtgen plan Şemasının dönem kllyeleri iÇindeki örnekleri olarak KılıÇ Ali Paşa Medresesi ve Mimar Sinan’a özgü mekân tasarımlarıyla kesintili bir hücre dizilimine sahip olan Süleymaniye Evvel ve Sani Medreseleri verilebilir. Süleymaniye Kllyesi’ndeki her iki medresede de toplam 21 hücre, iş avlunun drtkenarına farklı sayılarda yerleştirilmiştir. Merkezinde dersane hacminin olduğu batı kenarında dörder, doğu ve batı kenarlarından birinde sekiz, diğerinde yedişer, doğu kenarında ise Ő birimli eyvan düzenlemesiyle birlikte ikişer hücre yer almaktadır. Evvel ve Sani Medreseleri, geride ana Şemadan Çıkma yapmalarına rağmen, nde de revakların arasından avluya doğrudan cephe veren dersaneleri, doğu kenarındaki iki hücrenin arasında oluşturulmuş Ő revak birimli eyvanımsı mekân tasarımlarıyla, Osmanlı medrese mimarisi iÇinde başka rneği olmayan Mimar Sinan’a özgü uygulamalardır (Şekil 9.10).

Plan 9.10 □ (dörtgen) Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örnekleri.

d) "I" (Tek sıra) plan şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

Etrafı kapalı bir avlunun bir kenarına tek kol halinde sıralanmış hücrelerden oluşan medrese tipidir. Ön örneği Fatih Külliyesi'nin Tetimme Medreseleri olması muhtemel bu tipin dönem örnekleri, Süleymaniye Darülhadis ve Süleymaniye Tıp Medreseleridir. Süleymaniye Tıp Medresesi özgün plan şemasını yansıtan kesin bir rölovesi olmamakla birlikte, mevcut haliyle önündeki dikdörtgen avluya revaklarla açılan tek sıra hücre dizisinden oluşmaktadır. Süleymaniye Darülhadis Medresesi ise külliye ana platformunu güney ve doğu yönünde istinat eden dükkân dizisinin üzerinde tek kol halinde dizilmiş 22 öğrenci hücresi ve kolun ucunda fevkani olarak inşa edilmiş bir dersane hacminden oluşmaktadır. Kol boyunca uzanan dar avlusunun önü, üzeri harpuştalı, yüzeyi pencere açıklıklı bir duvarla kapatılmış böylece yapının işlevsel mahremiyeti korunmuştur (Şekil 9.11).

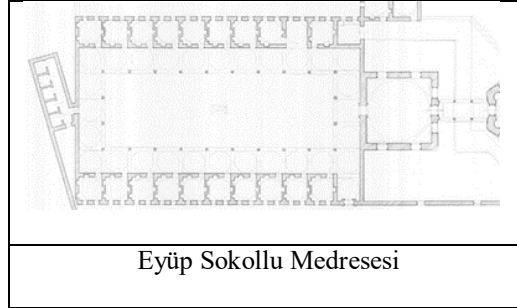

Şekil 9.11 "I" (tek sıra) Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örnekleri.

e) "II" (Karşılıklı iki sıra) plan şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

Etrafı dört yönde kapalı bir avlunun karşılıklı iki kenarına sıralanmış hacimlerden oluşan medrese tipidir. Bu tipin tek örneği Eyüp Sokollu Medresesi'dir. Uzunlamasına dikdörtgen plan şemasına sahip bir ana kütle ile dikdörtgenin kuzey kenarının

ortasında tamamıyla dışa taşırılmış kare planlı, kubbeli derslane hacminden meydana gelen ve bu yönüyle Bursa Yıldırım Medresesi'ni anımsatan yapı, dört yönde revaklı iç avlusunun sadece iki uzun kenarında sıralanmış hacimleriyle farklı bir tasarımdır (Şekil 9.12).

Şekil 9.12 ‘‘II’’ (Karşılıklı iki sıra) Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.

2) Camiyle Aynı Avluyu Paylaşan Yarı Açık Medreseler

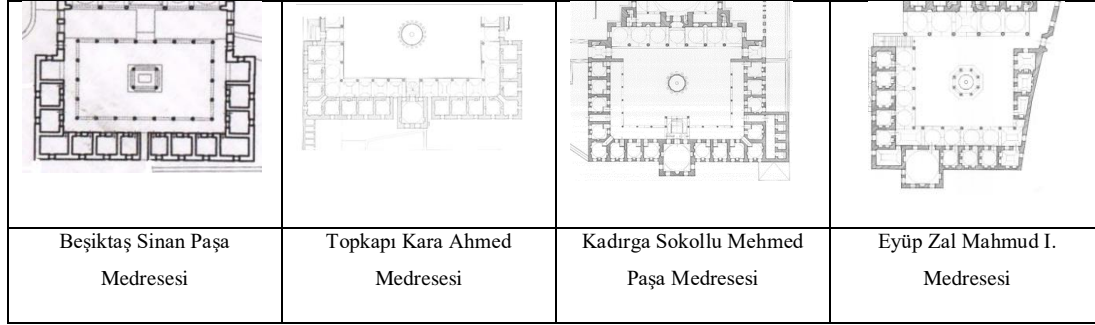
Yarı açık medreseler, kendi iç avluları olmayan, medrese hacimlerinin caminin önündeki şadırvanlı avlunun etrafına dizildiği örneklerdir. Bu tipte camiyle ortak kullanılan avlu, dördüncü kenarda son cemaat yeri revakıyla çevrelenmiş olsa da en azından cami cemaatine açıldıklarından, işlevsel mahremiyetleri sınırlanmış dolayısıyla avlular yarı özerk alanlara dönüşmüşlerdir.

Bu tipin Mimar Sinan tarafından ortaya konulan ilk örneği, Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi'dir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi, Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi, Kadırga Sokollu Medresesi ve Eyüp Zal Mahmud Paşa I. Medresesi aynı tipte inşa edilmiş diğer örneklerdir. Söz konusu medreseler, mekân dizilişleri açısından U ve II (karşılıklı iki sıra) düzeninde olmak üzere iki plan tipi ortaya koymaktadır.

a) ‘‘U’’ plan şemasına sahip yarı açık medreseler

Medrese hacimlerinin cami önündeki şadırvanlı avlunun üç kenarının da medrese hacimleriyle çevrelendiği medreselerdir. İncelenen dönem külliyesi içinde bu tipte dört medrese örneği bulunmaktadır. Bu medreseler belirgin bir derslane hacimlerinin olup olmamasına bağlı olarak iki grup oluşturmaktadırlar. İncelenen U düzenindeki yarı açık medrese örneklerinden Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi'nin belirgin bir dershanesi bulunmamaktadır. Dershanesi olan örnekler ise Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi, Kadırga Sokollu Medresesi ve Eyüp Zal Mahmud Paşa I. Medresesi'dir. Topkapı Kara Ahmed Paşa ve Kadırga Sokollu Medreselerinde derslane hacimleri,

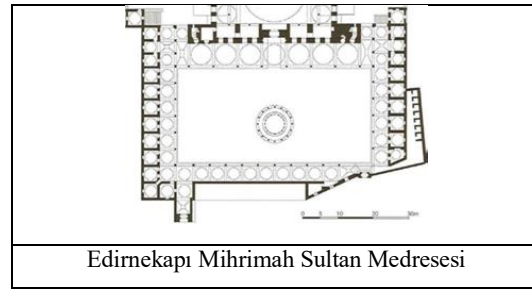
cami cümle kapısı ve şadırvanın çizdiği merkez ekseninde, Eyüp Zal Mahmud Paşa I. Medresesi'nde arsanın batı yönünde daralması nedeniyle ise eksenenden doğu yönüne kaymış vaziyettedir. Aynı sınırlılık nedeniyle batı kolundaki hücreler yamuk planlıdır ve önlerinde revak bulunmamaktadır (Şekil 9.13).

Şekil 9.13 ‘‘U’’ Plan Şemasına Sahip Yarı Açık Medrese Örnekleri.

b) "I I" (Karşılıklı iki sıra) plan şemasına sahip yarı açık medreseler

Medrese hacimlerinin şadırvanlı, revaklı ortak avlunun iki yan kenarına karşılıklı olarak dizildiği medrese tipidir. İncelenen örneklerde bu tipin tek örneği, Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi'dir. Medrese kolları, batı yönünde yol tarafından sınırlandırıldığından eşit uzunlukta değildir. Kısa batı kolunda 10, doğu kolunda 12 kubbeli hacim bulunmaktadır. Doğu kolunun kuzey ucundaki son hücre avlunun bu yöndeki girişiyle son hücre arasına dik açıyla yerleştirildiğinden bu kolun ‘I’ formu bozulmuştur (Şekil 9.14).

Şekil 9.14 ‘‘I I’’ (Karşılıklı iki sıra) plan şemasına sahip yarı açık medrese örneği.

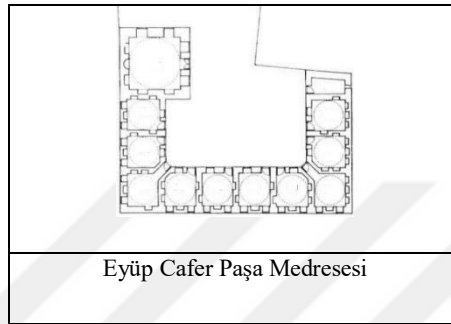
3) Avlusu Bir veya İki Yönde Dışa Açık Medreseler:

Açık medreseler, medrese hacimlerinin, bir veya iki yönde önünün kapatılmayıp, doğrudan külliye avlusuna açıldığı örneklerdir. Bu tip medreseler daha çok küçük ölçekli külliyelerde inşa edilmiştir. Eyüp Cafer Paşa Medresesi, Eyüp Zal Mahmud Paşa II. Medresesi ve Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi klasik dönem içinde inşa

edilmiş örneklerdir. Bu tipte inşa edilmiş medrese örnekleri içinde U ve L olmak üzere iki farklı plan şeması uygulanmıştır.

a) "U" plan şemasına sahip açık medreseler:

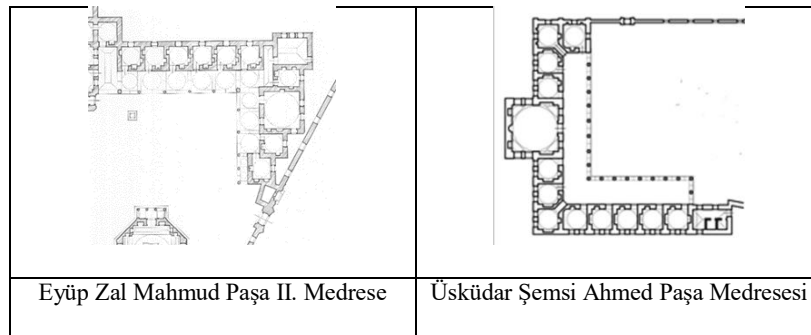
U planlı açık medrese tipinin incelenen yapılar içindeki tek örneği Eyüp Cafer Paşa Medresesi'dir. Medresemın kısa kollarında ikişer, geniş taban kenarında altı öğrenci hücreci bulunmaktadır. Kuzey kolunun ucuna eklenmiş derslane hacmi, geride hücre duvarlarıyla hemyüz tutulmuş olup önde çıkma yapmaktadır (Şekil 9.15).

Şekil 9.15 "U" Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örneği.

b) "L" plan şemasına sahip açık medreseler:

Eyüp Zal Mahmud Paşa II. Medresesi ve Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi L planlı olarak inşa edilmiş dönem örnekleridir. Eyüp Zal Mahmud Paşa II. Medresesi içinde bulunduğu külliye arsasının, önündeki yol tarafından açılı bir şekilde sınırlanması nedeniyle doğu kolundaki hacimleri birbirinden farklı ebatlarda ve asimetriktir. Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi ise birbirine yakın uzunlukta iki koldan oluşmaktadır ve bu tipin en olgun örneklerinden biridir. Derslane hacimleri Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medresesi'nde kollardan birinin merkezinde iken, Eyüp Zal Mahmud Paşa II. Medresesi'nde eksenden kaymış vaziyettedir (Şekil 9.16).

Şekil 9.16 "L" Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örnekleri.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Klasik dönemde külliyeler içerisinde yer alan medreseler, muntazam kesme taş veya taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı almaşık duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiş kâgir yapılardır. Bu dönemde taşıyıcı dış beden duvarları, revak kemer ve payeleri bütünüyle kesme taş veya taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğinde örülmüş örnekler olduğu gibi, her iki tekniğin birlikte kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Dikkati çeken özellik, banileri hanedana mensup olan külliye medreselerinin büyük bir kısmının inşasında taş malzemenin kullanılması, vezir ve reayadan kişilerin yaptırdığı medreselerde ise taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğinin kullanılmış olmasıdır.

Hanedana ait külliyelerden Haseki Külliyesi Medresesi, Şehzade Külliyesi Medresesi, Süleymaniye Külliyesi'nin Rabi, Salis, Darülkurra medreseleri ve Atik Valide Sultan Külliyesi'nin medresesi bütünüyle taş malzemeye inşa edilmiş örneklerdir. Büyük kısmı taş malzemeye inşa edilmiş olan Süleymaniye Evvel, Sani ve Tıp medreselerinin dıştan kolaylıkla algılanamayan bazı duvarlarında taş-tuğla-derz almaşık örgü kullanılmıştır. Edirne Selimiye Darülkurra ve Darülhadis medreselerinin avlu revak cephelerinde ve külliye avlusuna dönük beden duvarlarında kesme taş, diğer beden duvarlarının tamamında taş-tuğla-derz almaşık örgü tekniği kullanılmıştır. Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi'nin medresesi dış beden duvarları bütünüyle taş-tuğla-derz almaşık örgüye sahipken, avlu revak cepheleri muntazam kesme taşta inşa edilmiştir.

Klasik dönem medrese örneklerinin dersane hacimleri, Süleymaniye Darülhadis Medresesi'nin dört yöne eğimli kırma çatılı dershanesi haricindekilerin hepsi kubbe ile örtülüdür. Süleymaniye Evvel, Sani, Salis ve Rabi medreselerinin dersaneleri revak yönünde genişletildiklerinden kubbe ve kemerli tonozun birlikte kullanıldığı farklı örneklerdir. Dersane hacimlerinde beden duvarlarından kubbelere geçiş ögesi olarak pandantif (Haseki Medresesi, Süleymaniye Evvel, Sani, Salis, Rabi ve Darülkurra medreseleri, Edirne Selimiye Darülhadis ve Darülkurra medreseleri, Eyüp Cafer Paşa Medresesi, Eyüp Zal Mahmud Paşa Medreseleri) veya tromp (Şehzade, Üsküdar Mihrimah, Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi, Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesi ve Darülkurrası, Atik Valide Medresesi, Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Medresesi, Kılıç Ali Paşa Medresesi, Şemsi Ahmed Paşa Medresesi) kullanılmıştır.

Klasik dönem medrese örneklerinin öğrenci hücreleri genellikle pandantifli kubbelerle örtülmüştür. Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi ve Süleymaniye Darülhadis Medresesi'nin öğrenci hücreleri düz tavanlı, ahşap çatılı üst örtüleriyle farklı uygulamalardır. Tonoz örtü ise (Eyüp Zal Mahmud Paşa Medreselerinin bazı hücrelerinde) sınırlı kullanılmıştır.

Klasik dönem medreselerinin revak örtülerinde çeşitlilik söz konusudur. Beşiktaş Sinan Paşa Medresesi, Süleymaniye Darülhadis, Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Medresesi ve Şemsi Ahmed Paşa Medresesi'nin revakları içten düz tavanlı, dıştan tek yöne eğimli düz çatılı; Edirne Selimiye Darülhadis ve Darülkurra medreselerinin revakları içten uzunlamasına beşik tonozlu dıştan tek yöne eğimli düz çatılıdır. Haseki, Şehzade, Üsküdar Mihrimah, Süleymaniye Evvel, Sani, Salis ve Rabi, Edirnekapı Mihrimah, Eyüp Sokollu, Atik Valide ve Kılıç Ali Paşa medreselerinde revak birimleri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Topkapı Kara Ahmed Medresesi revaklarının üst örtüsünde kubbenin yanında aynalı tonozlar da kullanılmıştır. Tonoz örtü ayrıca Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi'nde eyvan önlerinde, Atik Valide ve Kılıç Ali Paşa medreselerinde ise dersane önünde mekânların vurgulanması amacıyla sınırlı uygulanmıştır.

Revakların avlu yönünde payelerle taşınması uygulaması klasik dönemde de sürdürülmüştür. Süleymaniye Evvel, Sani ve Darülhadis medreseleri ile Edirne Selimiye Darülhadis ve Darülkurra medreselerinde avluya açılan revak kemerleri kesme taştan payelere oturmaktadır. Salis ve Rabi medreselerinde ise kesme taş payelerin yanında sütunlar da kullanılmıştır. Haseki-Şehzade -Üsküdar Mihrimah, Beşiktaş Sinan Paşa, Edirnekapı Mihrimah, Topkapı Kara Ahmed, Eyüp Sokollu, Atik Valide, Kadirga Sokollu, Eyüp Zal Mahmud, Kılıç Ali Paşa ve Şemsi Ahmed Paşa medreselerinde ise bağımsız revak taşıyıcıları sütunlardan oluşmaktadır.

9.3.2 Sıbyan Mektepleri

Tez çalışması kapsamında incelenen 15 dönem külliyesi içinde toplam dokuz sıbyan mektebi inşa edilmiştir. Bu yapılardan Beşiktaş Sinan Paşa Sıbyan Mektebi günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde mevcut olan sekiz tanesi sırasıyla şunlardır: Haseki Hürrem Sultan, Şehzade, Üsküdar Mihrimah Sultan, Süleymaniye, Edirnekapı

Mihrimah, Topkapı Kara Ahmed Paşa, Edirne Selimiye ve Atik Valide Sıbyan Mektebi.

Konum Özellikleri:

Klasik dönemde külliyeler içinde inşa edilmiş sıbyan mektepleri, külliyelerinin genel vaziyet planlarındaki farklılıklar nedeniyle birbirinden değişik noktalarda konumlandırıldıklarından bu bağlamda bir sınıflandırma yapmak mümkün görünmemektedir. Ancak genel eğilim sıbyan mekteplerinin külliye avluları içinde veya dışında çevre sokak ve yerleşim dokusuyla ilişkilendirilmesi olmuştur.

Haseki Hürrem Sıbyan Mektebi, iki parçalı külliye düzeninde caminin karşısındaki arsada diğer fonksiyonel yapılarla birlikte ele alınmıştır. Dört yönde sokaklarla çevrili arsanın kuzeyinde darüşşifa ve imaret yapıları konumlandırılmışken, sıbyan mektebi, medreseyle yan yana ancak bağımsız bir şekilde arsanın güneyindeki sokağa cephe verecek şekilde yerleştirilmiştir. Diğer bütün yapıların girişleri, önlerindeki sokağa doğrudan açılırken, sıbyan mektebi külliye avlusuna yönlendirilmiş, yapıya ulaşım, avlu duvarı üzerinde açılmış bir dış kapıyla dolaylı olarak sağlanmıştır.

Şehzade Külliyesi Sıbyan Mektebi, imaret yapısıyla birlikte külliye dış avlusunu güney yönünde sokak aşırı konumlandırılmıştır. Doğusunda imaret olduğu halde köşe başında, ayrı bir bahçe içinde inşa edilmiştir. Bahçe özgün durumunu yitirmiş olmakla birlikte, özgün girişinin imaretle arasında yer alan basık kemerli dış kapı olduğu, yapıya ulaşımın dolaylı sağlandığı anlaşılmaktadır.

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, içinde cami ve medresenin yer aldığı külliye platformunun güneyinde sokak aşırı konumlanmasıyla Şehzade Sıbyan Mektebi'ne benzemektedir. Çevre yerleşim dokusuyla ilişkilendirilen yapı, sokağa dik açıyla yönlendirilmiş, önündeki bahçenin dış kapısı vasıtasıyla mektebe dolaylı giriş sağlanmıştır.

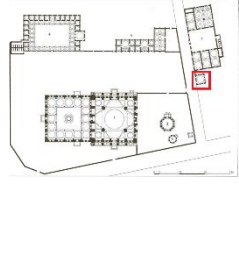
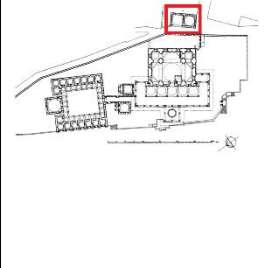
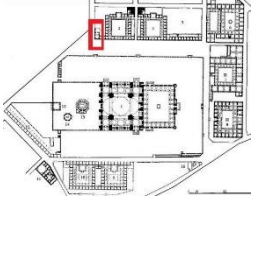
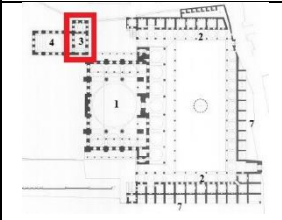
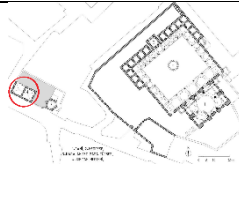
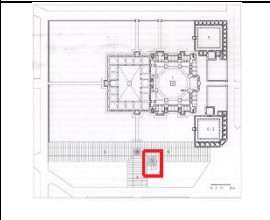
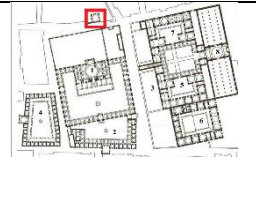
Süleymaniye Sıbyan Mektebi, bir dükkân dizisinin üzerinde Tıp, Evvel ve Sani Medreselerinin oluşturduğu batı ekseninin en güneyinde, Evvel Medresesi'yle birlikte aynı set üzerinde yer almaktadır. Söz konusu setin güneydoğusunda köşe başına konumlanmış olan sıbyan mektebi, ayrı bir avlu içerisinde ancak kuzeydoğusundan Evvel Medresesi'nin çıkma yapan hücresiyle bitişik olarak inşa edilmiştir. Sıbyan mektebine, güneydeki sokağa açılan dış avlu kapısıyla dolaylı olarak ulaşılmaktadır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, külliye avlusu içinde, avlunun batı girişinin güneyinde, caminin ise güneybatısı köşesinde, aykırı bir tutumla, türbe yapısıyla bitişik bir şekilde konumlanmıştır.

Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi, türbeyle birlikte külliye avlusunun dışında, çevre sokak dokusuyla ilişkilendirilerek konumlandırılmıştır. Mektep, külliye avlusunun kuzey batısında, Topkapı Caddesi ile Bayezid Ağa Yağhane Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Giriş cephesi bahçeye yönlendirilmiş olan yapıya, bahçe kapısı vasıtasıyla dolaylı ulaşılmaktadır.

Edirne Selimiye Sıbyan Mektebi, külliye avlusunun batı kenarı boyunca camiye paralel şekilde uzanan T planlı arastayla birlikte, külliye'nin batı eksenini oluşturmaktadır. Mektep, arasta kollarının kesiştiği noktanın güney tarafında, arastaya bitişik olarak yer almaktadır. Bir alt yapı üzerinde yer alan mektebe kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş küçük bir merdiven eviyle çıkılmaktadır.

Atik Valide Sıbyan Mektebi, külliye'nin güneyinde, caminin mihrap ekseninden batıya kaymış vaziyette bir bahçe içinde sokak aşırı konumlanmıştır. Çinili Cami Sokağı'yla, Kartal Baba Sokağı'nın kesiştiği köşede yer alan ve girişi doğuya yönlendirilmiş olan mektebe, önündeki bahçe kapısından geçtikten sonra ulaşılmaktadır.

			
Haseki Sıbyan Mektebi	Şehzade Sıbyan Mektebi	Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi	Süleymaniye Sıbyan Mektebi
			
Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi	Topkapı Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi	Edirne Selimiye Sıbyan Mektebi	Atik Valide Sultan Sıbyan Mektebi

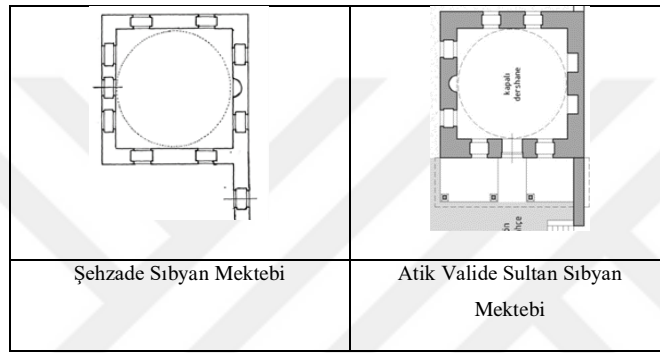
Şekil 9.17 Klasik Dönem Sıbyan Mekteplerinin Külliye İçindeki Konumları.

Plan Özellikleri:

Klasik dönem külliyesi içinde yer alan sıbyan mektepleri, tek ve iki birimli olmak üzere iki tipte inşa edilmişlerdir.

Tek birimli sıbyan mektepleri:

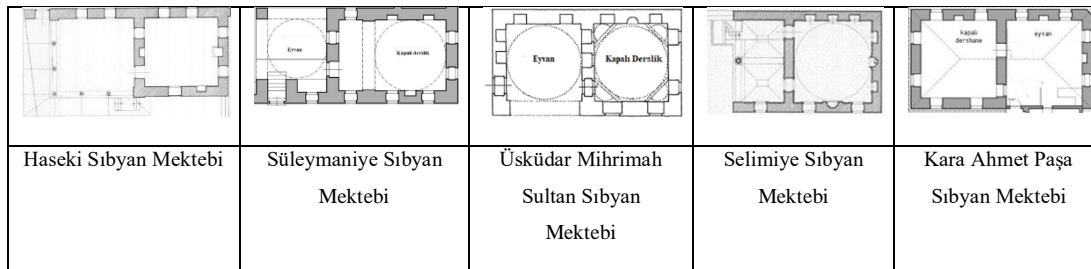
İncelenen külliyeler içinde Şehzade ve Atik Valide külliyelerinin sıbyan mektepleri, tek birimli mektep tipinde inşa edilmiş örneklerdir. Her iki yapı da üzeri kubbeye örtülü, kare planlı bir derslik mekânına sahiptir ve önlerinde ahşap konstrüksiyonlu giriş revakları bulunmaktadır (Şekil 9.18).

Şekil 9.18 Tek Birimli Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örnekleri.

İki birimli sıbyan mektepleri:

Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi, Süleymaniye Sıbyan Mektebi, Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi, Selimiye Sıbyan Mektebi ve Kara Ahmet Paşa Sıbyan Mektebi biri kapalı, diğeri yarı açık iki birimden oluşmaktadır. Edirnekapı Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi ise türbeyle ortak kullanılan giriş mekânı nedeniyle sofa işlevi gören mekânı da kapalı birim durumundadır (Şekil 9.19).

Şekil 9.19 Çift Birimli Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örnekleri.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Klasik dönem külliye örnekleri içinde yer alan sıbyan mektepleri, taş veya taş ve tuğlanın almasıık olarak kullanıldığı kâgir yapılar olarak inşa edilmişlerdir. İncelenen yapılardan Şehzade Sıbyan Mektebi bütünüyle muntazam kesme taşla inşa edilmiş tek örnektir. Haseki Hürrem Sultan Sıbyan Mektebi'nin beden duvarlarında muntazam olmayan kesme taş, revak kemer ve cephelerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi'nin sokaklara bakan iki cephesi muntazam kesme taşla, diğer iki cephesi ise moloz taş ve kabayonu taşlarla örülmüştür. Süleymaniye Sıbyan Mektebi'nin sokağa bakan iki ve avluya açılan bir cephesi muntazam kesme taş, arka cephesi ise taş-tuğla-derz almasıık duvar örgülüdür. Edirnekapı Mihrimah, Topkapı Kara Ahmed Paşa, Edirne Selimiye ve Atik Valide sıbyan mektepleri bütünüyle taş-tuğla-derz almasıık duvar tekniğiyle inşa edilmiş klasik dönem örnekleridir.

İki birimli mekteplerden Haseki Hürrem Sultan ve Topkapı Kara Ahmed Paşa sıbyan mekteplerinin üst örtüleri, dört yöne eğimli ahşap konstrüksiyonlu çatıdır. Üsküdar Mihrimah Sultan ve Süleymaniye sıbyan mekteplerinin her iki birimi de kubbelidir. Süleymaniye Sıbyan Mektebi'nin dersliğı giriş yönünde bir kemerle genişletilmiş olduğundan, kubbenin yanında bir de tonoz kullanılmıştır. Edirnekapı Mihrimah Sıbyan Mektebi'nin derslik mekânı aynalı tonozla, sofası kubbe ile örtülüdür.

Önlerinde birer giriş revakı bulunan tek birimli mekteplerden Şehzade, Edirne Selimiye ve Atik Valide sıbyan mekteplerinin derslikleri kubbelidir. Şehzade Sıbyan ve Atik Valide sıbyan mekteplerinin giriş revakları ahşap çatılı, Selimiye Sıbyan Mektebi'nin aynalı tonozludur.

Klasik dönem sıbyan mekteplerinin kubbeli birimlerinde kubbeye geçiş öğeleri olarak pandantif (Şehzade Sıbyan Mektebi, Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi eyvan birimi, Süleymaniye her iki birimi, Edirnekapı Mihrimah Sultan sofası. Atik Valide Sıbyan Mektebi) ve tromp (Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi dersliğı, Selimiye Sıbyan Mektebi dersliğı) kullanılmıştır.

9.4 Geç Klasik Dönem Külliye Örnekleri İçindeki Eğitim Yapıları

Osmanlı mimarlığında Mimar Sinan'ın ölümüyle (1588), XVIII. yüzyıl başları arasındaki süreç genel olarak Klasik Sonrası, Geç Klasik Dönem veya Sinan Sonrası Dönem olarak nitelendirilmektedir.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gün yüzüne çıkmaya başlayan siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal aksaklıklar, mimari üretim faaliyetlerinin niteliğini ve niceliğini de doğal olarak etkilemiştir. Uzun yıllar süren Osmanlı-İran, Osmanlı-Avusturya savaşları, bu savaşlarda yaşanan başarısızlıklara bağlı olarak Osmanlı ekonomisinin bozulması, hazinede ortaya çıkan açıkların halk üzerinden toplanan ağır vergilerle karşılanmak istenmesi ve nihayetinde yönetici zümrenin zulme varan kimi uygulamaları sonucu Celali İsyanları adı verilen sosyal patlamanın yaşanması XVII. yüzyıl boyunca Osmanlı mimarlığını etkileyen ve belirli bir değişimin yaşanmasına sebep olan faktörler olmuştur. Ayrıca başkentte ortaya çıkan Kadızadeliler-Sivasîler çekişmesi bağlamında yapılan israf-haram tartışmaları, sarayda yaşanan politik güç mücadeleleri, padişahların önceki dönemlerdeki gibi etkin olmayıp geri planda kalmaları, sık sık değiştirilen sadrazamlar, liyakat kavramının gözardı edilişi, rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, öte yandan bütün bu olumsuzluklara karşı çözüm arayışları bu dönemin siyasi, toplumsal, kültürel ve iktisadi genel karakterini belirleyen gelişmeler olmuştur.⁷⁶⁵

XVII. yüzyılda yaşanan tüm bu olumsuzlukların külliye mimarisine yansımaları oldukça dramatik olmuştur. İnşasına 1597 yılında başlanan Yeni Cami Külliyesi 1663'te ancak bitirebilmiş, bu arada inşa edilen Sultan Ahmed Külliyesi'nden başka büyük ölçekli bir sultani külliye inşa edilmemiştir.

Dönem içinde inşa edilmiş olan iki sultani külliye de yapı programlarına kattıkları hünkâr kasırları dışında bir yenilik içermezler. Bu külliyeler gerek yapılarının planimetrik özellikleri, gerekse bütüncül külliye tasarımlarıyla Mimar Sinan ekolünün devamcısı niteliğinde kompleksler olarak inşa edilmişlerdir.

XVII. yüzyılda külliye tipolojisi büyük oranda ilk örneklerini XVI. yüzyılda yine Mimar Sinan'ın ortaya koyduğu, küçük ölçekli külliyeler ekseninde gelişmiştir. Bu

⁷⁶⁵ NAYIR, Z. (1975). a.g.e. s.3-4

dönemde cami merkezli külliye inşası birkaç örnekle sürmekle birlikte, külliyelerin merkezi yapı konumuna çoğunlukla medreseler geçmiş ve yapı programlarına sebinin de eklenmesiyle, medrese-türbe-sebil üçlüsünün karakterize ettiği bir külliye modeli yaygınlaşmıştır. Genel olarak medrese merkezli küçük ölçekli külliyeler olarak nitelendirilen bu yapı toplulukları, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda özellikle de başkent İstanbul'da gerçekleştirilen mimari faaliyetlerin karakterini oluşturmuştur.

Tez çalışması kapsamında Geç Klasik Dönem başlığı altında fiziki bütünlüğü içinde eğitim yapısı olan toplam 12 külliye incelenmiştir. Tamamı İstanbul'da inşa edilmiş olan bu külliyelerden sultani külliye örneği olarak yalnızca Sultan Ahmed Külliyesi konuya dâhil edilmiş, özgün eğitim yapıları günümüze ulaşamadığı için Yeni Cami Külliyesi ise kapsam dışı bırakılmıştır. İncelenen diğer 11 külliye ise başta sadrazamlar olmak üzere vezirlerin ve ricalden diğer önemli kişilerin inşa ettirdiği küçük ölçekli külliye örnekleridir. Bu külliyelerden yapı programında cami olan yalnızca Çinili Cami Külliyesi ve Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'dir. Çinili Cami Külliyesi klasik cami merkezli bir külliye kompozisyonu ortaya koyarken, Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nin öne çıkan yapısı, camiden ziyade medresesidir.

Yapı programında cami bulunmayan külliyelerden Bayram Paşa Külliyesi'nin merkezi konumunda tekke yapısı öne çıkarken, Koca Sinan Paşa, Gazanfer Ağa, Ekmekçizade Ahmed Paşa, Kuyucu Murad Paşa, Köprülü, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi Külliyesi merkezi yapıları medrese olan yapı toplulukları olarak tasarlanmıştır.

Dönem başlığı altında incelenen 12 külliye tamamlanmış birer medrese yapısı inşa edilmiştir. Sultan Ahmed Külliyesi'nde medreseden başka bir de darülcerra yapısı bulunmaktadır. İncelenen külliyelerin altı tanesinde sıbyan mektebi inşa edilmiştir. Bu sıbyan mekteplerinden yalnızca, Bayrampaşa Külliyesi Sıbyan Mektebi günümüze ulaşamamıştır. Bu dönemde dikkati çeken diğer bir gelişme ise kütüphane yapılarının külliye yapı programlarına girmesi olmuştur. İlk bağımsız kütüphane örneği sayılan Köprülü Kütüphanesi'nin Köprülü Külliyesi'ne tamamlanmasından kısa bir zaman sonra eklenmesinin ardından, sonraki üç külliye de kütüphane yapısı inşa edilmiş, böylece külliyeler içinde kütüphane yapımı gelenke haline almıştır (Çizelge 9.4).

Çizelge 9.4. Geç Klasik Dönem Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim

✓ Yapıları. : Var ○: Günümüze gelememiş X: Yok

Külliye	Tarih	Medrese			Sıbyan Mektebi	Kütüphane
		Genel	Darülkurra	Tıp		
Koca Sinan Paşa Külliyesi	1592-1593	✓	X	X	X	X
Gazanfer Ağa Külliyesi	1593-1596	✓	X	X	X	X
Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi	17. yy ilk çeyreği	✓	X	X	X	X
Sultan Ahmed Külliyesi	1609-1620	✓	✓	X	✓	X
Kuyucu Murad Paşa Külliyesi	1610	✓	X	X	✓	X
Bayrampaşa Külliyesi	1635	✓	X	X	○	X
Çinili Cami Külliyesi	1640	✓	X	X	✓	X
Köprülü Külliyesi	1660-1661	✓	X	X	X	✓
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi	1681-1691	✓	X	X	✓	X
Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi	1697-1702	✓	X	X	✓	✓
Fezullah Efendi Külliyesi	1700-1701	✓	X	X	X	✓
Çorlulu Ali Paşa Külliyesi	1707-1709	✓	X	X	X	✓
Toplam		12	1	0	6	4

9.4.1 Medreseler

Konum Özellikleri:

Klasik sonrası dönemde inşa edilen külliyelerin içerisinde inşa edilmiş olan medreselerin konumları, içinde buldukları külliyelerin başta tipolojilerine olmak

üzere ölçeklerine, yapı programlarına ve arsalarının fiziki durumlarına bağı olarak değişkenlikler göstermektedir. Yapı programında cami yapısı bulunan külliyelerde medreseler ikincil konumlarını korumuşlar ve külliye içerisinde camiye en yakın yerleştirilmiş ögeler olarak konumlandırılmışlardır.

Dönemin en geniş kapsamlı yapım faaliyeti ve aynı zamanda eğitim yapıları günümüze ulaşabilmiş tek sultani külliyesi olan Sultan Ahmed Külliyesi'nde medrese ve darülcürra yapıları, külliyenin diğer fonksiyonel ögeleri türbe ve sebil yapılarıyla birlikte geniş külliye arazisinin kuzeydoğusunda ele alınmıştır. Bu yapılar külliye avlusunun dışında ancak bu yöndeki külliye tali girişine uzanan bir yolun iki yanında yer almaktadırlar. Darülcürra, türbe yapısıyla ilişkili bir şekilde yolun kuzeyindedir. Medrese ise bağımsız bir kütle halinde külliye tali kapısı ve önündeki yolun güneyinde kible eksenine dik açılı bir konumlanışla uzanmaktadır. Cami merkezli diğer bir dönem külliyesi olan Çinili Cami Külliyesi'nde iki arsalı bir yerleşim düzeni söz konusudur ve medrese iki ayrı arsa üzerinde kurulmuş külliye kurgusunun, içinde caminin bulunduğu avlunun dar açılı güneydoğu köşesinde camiye yönelmiş vaziyette yer almaktadır. Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nde ise merkezde bir cami bulunmakla birlikte, gerek konumu gerekse yapısal özellikleriyle öne çıkan yapısı medresesi olmuştur. Köşesinden camiyle fiziki bağı kuran L planlı medrese kütleleri hem külliyenin hem de medresenin yarı özerk alanlarının sınırlarını belirlemiştir.

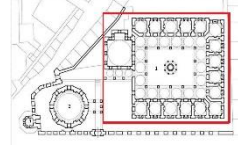
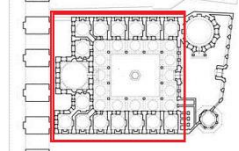

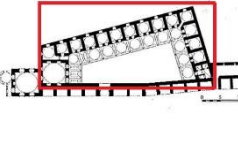

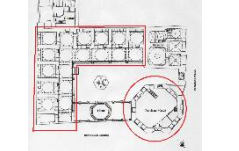
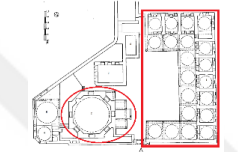
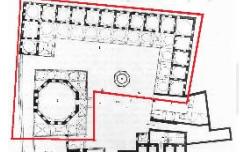
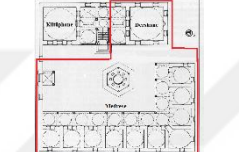

16. Yüzyıl sonlarından başlayarak, 17. ve 18. Yüzyıllarda özellikle başkent İstanbul'da yaygın bir şekilde inşa edilen küçük ölçekli külliyelerin bir kısmında tekkeler, önemli bir kısmında ise medreseler külliyelerin merkezi yapıları olmuştur. Tez çalışması kapsamında incelenen ve yapı programında cami bulunmayan dokuz külliye yalnızca Bayram Paşa Külliyesi'nde tekke yapısı ön plandadır. İki parçalı külliye olan Bayrampaşa Külliyesi'nde medrese yapısı sıbyan mektebiyle birlikte türbe, sebil ve tekke yapılarından ayrı bir arsa içinde ele alınmıştır.

Diğer sekiz külliye ise medrese yapısı etrafında organize edilmiş yapılar topluluğu şeklinde tasarlanmıştır. Bu külliyelerin diğer ortak özellikleri ise içinde buldukları semtin önemli aksları üzerinde çoğunlukla da dar köşe arsaları üzerinde kurulmuş olmalarıdır. Arsalarının darlığı ve çoğunlukla geometrilerinin bozukluğu, yapıları birbirine yakınlıklarına, birçoğunda ise bütün külliye unsurlarının medreselere bitişik konumlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde incelenen

medrese merkezli sekiz külliyyede, iki farklı külliye yerleşim düzeninin uygulandığı, bu yerleşim düzenleri içinde medreselerin konumlarının, plan şemalarının ve diğer yapılarla olan ilişkilerinin farklılaştığı tespit edilmiştir.

İlk grupta (Divan Yolu Koca Sinan Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi Külliyesi) fonksiyonel yapı öğeleri, külliye arsasının çeperlerine ortada ortak bir avlu bırakacak şekilde dizilmiş, yapılar hem ortak avluya hem de çevre sokak dokusuyla yöneliş ve ulaşım bakımından ilişkilendirilmişlerdir. Bu grubun ve aynı zamanda medrese merkezli külliyelerin klasik sonrası dönemde inşa edilmiş ön örneklerinden biri olan Koca Sinan Paşa Külliyesi'nde medrese yapısı iç avlulu klasik medrese şemasında kapalı bir kütleli biçimlenişe sahiptir. Dar ve yamuk planlı külliye arsasının dik açılı kuzeydoğu köşesinde doğu-batı aksında uzan medresenin diğer diğer külliye yapılarıyla arasında organik bir bağ yoktur. Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi Külliyyelerinde ise medreseler açık tiptedir içinde buldukları arsanın bir köşesinde külliye avlusunu iki veya üç yönde kuşatacak şekilde konumlandırılmışlardır. Aynı zamanda mescit olarak kullanılan bağımsız dersane hacimleri de dâhil diğer külliye yapıları ise arsanın medreseden arta kalan kenarlarına birbirleriyle zayıf veya güçlü organik bağlarla eklenmiş bir şekilde sıralanmışlardır.

Gazanfer Ağa, Ekmekçizade Ahmed Paşa ve Kuyucu Murad Paşa külliyelerinin meydana getirdiği ikinci grupta ise medrese yapıları iç avluları olan kapalı medrese şemasına sahiptirler. Bu medreseler içinde buldukları arsanın büyük bir kısmını kaplamaktadırlar ve diğer fonksiyonel öğelerle arsanın geri kalan küçük kısımlarında diğer yapılarla bitştirilmişlerdir. Medrese-türbe-sebil kompozisyonuna sahip Gazanfer Ağa Külliyesi'nde medrese, arsanın yaklaşık 3/2'lik bir kısmında doğu-batı aksında konulanmış, kuzeydoğu köşesine türbe yapısı doğrudan, güneydoğu köşesine ise sebil avlu duvarı aracılığıyla dolaylı olarak bağlanmıştır. Aynı kompozisyona sahip Ekmekçizade Ahmed Paşa ve Kuyucu Murad Paşa Külliyyelerinde ise medrese, türbe ve sebil yapıları arasındaki ilişki daha güçlüdür. Her iki külliyyede de türbeler medresenin dersane hacimlerine, sebiller ise türbelere bitişik düzendedir ve yapılar dışardan bütünleşik tek yapı gibi algılanmaktadır (Şekil 9.20).

			
Koca Sinan Paşa Külliyesi	Gazanfer Ağa Külliyesi	Ekmekçizade Ahmed Paşa	Sultan Ahmed Külliyesi
			
Kuyucu Murad Paşa Külliyesi	Bayram Paşa Külliyesi	Çinili Cami Külliyesi	Köprülü Külliyesi
			
, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi	Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi	Feyzullah Efendi Külliyesi	Çorlulu Ali Paşa Külliyesi

Şekil 9.20 Geç Klasik Dönem Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.

Plan Özellikleri:

Klasik sonrası dönemde inşa edilmiş ve tez çalışması kapsamında incelenmiş olan 12 külliye medresesinden altı tanesi avlusu dört yönde kapalı medrese tipinde, altı tanesi bir önceki dönemde Mimar Sinan eliyle yaygınlık kazanan avlusu bir veya iki yönde açık medrese tipinde inşa edilmiştir. Yine önceki dönemde yaygın olarak kullanılan camiyle aynı şadırvanlı avluyu paylaşan yarı açık medrese tipi ise bu dönemde inşa edilmemiştir.

1- Avlusu Dört Yönde Kapalı Medreseler:

Daha önce de belirtildiği gibi “kapalı medrese” ifadesi, dıştan dörtgen bir ana şemaya sahip, bir iç avlusu olan diğer bir ifadeyle avlusu dört yönde kapalı medrese tipini tanımlamak için kullanılmıştır. Tez çalışması kapsamında incelenen altı Geç Klasik Dönem külliyesinde (Koca Sinan Paşa, Gazanfer Ağa, Ekmekçizade Ahmed Paşa, Sultan Ahmed, Kuyucu Murad Paşa ve Bayram Paşa) yer alan altı medrese yapısı, dört yönde revaklı iç avlusu olan, medrese tipinde inşa edilmiştir. Bu medreseler hücre

dizilişleri açısından ‘‘U’’, ‘‘L’’ ve ‘‘□’’ (dörtgen) olmak üzere üç farklı plan şemasında tasarlanmışlardır.

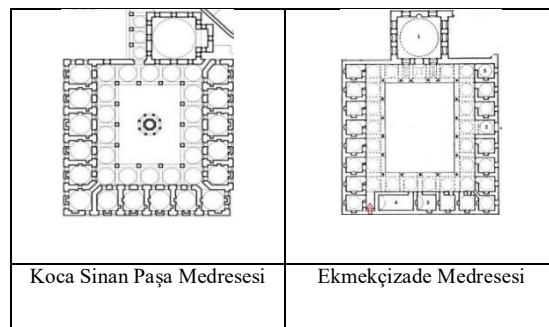
a) ‘‘U’’ plan şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler:

Kapalı medrese tipinde inşa edilmiş altı geç klasik dönem medresesinden dört tanesi (Koca Sinan Paşa, Gazanfer Ağa, Ekmekçizade Ahmed Paşa ve Bayram Paşa), klasik medrese şeması haline gelmiş U düzeninde plan şemasına sahiptir. Bu yapılardan Koca Sinan Paşa ve Ekmekçizade Ahmed Paşa Medreseleri dersane hacimlerinin U’nun karşısındaki kenara yerleştirildiği tipte, Gazanfer Ağa ve Bayram Paşa medreseleri ise dersane hacimlerinin, U’nun simetri ekseninde konumlandığı tiptedir.

a-1) Dersane hacminin ‘‘U’’nun karşısındaki kenara konumlandığı ‘‘U’’ planlı kapalı medreseler:

Bu tipte inşa edilmiş medreselerden Koca Sinan Paşa Medresesi, klasik U planlı kapalı medrese plan şemasının özgün bir yorumudur. Yapıyı özgün kılan, dersane hacminin doğu-batı doğrultusunda uzanan ana kütleyle dik açıyla bir yönelişle konumlandırılması ve külliye avlusuna üç birimli bir revak düzenlemesiyle açılan tasarımıdır. Yönelişi açısından başka bir örneği bulunmayan dikdörtgen planlı dersane hacminin kuzey yönünde bir çıkma yapması bakımından ise Süleymaniye Salis ve Rabi Medreselerinin dersane hacimlerine benzemektedir (Şekil 9.21).

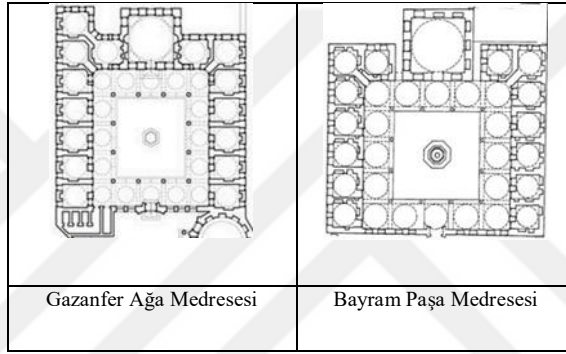
Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi ise U’nun karşısında yer alan dersane hacmi, ana kütlede bütünüyle dışa çıkma yapmasıyla erken dönemin külliye medreselerini hatırlatmaktadır. Ancak bu durumun bir tasarım tercihi olmadığı, dar arsada bütünleşik külliye tasarımı içinde türbe yapısının eş bir kütle olarak dershanenin batısına bitişik yerleştirilmesi çözümlenmesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 9.21).

Şekil 9.21 Dersane hacminin U’nun Karşısındaki Kenara Konumlandığı U Planlı Kapalı Medrese Örnekleri.

a-2) Dershane hacminin ‘‘U’’nun simetri eksenine konumlandığı ‘‘U’’ planlı kapalı medreseler:

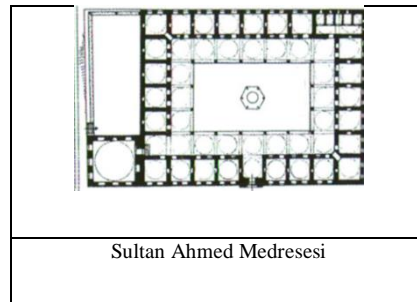
Dershane hacminin U’nun taban kemarının merkezinde konumlandığı kapalı medrese örneklerinden Gazanfer Ağa ve Bayrampaşa Medreseleri, medrese girişlerinin de dershaneyle aynı aksta yer alması, iç avlularının dört yönde revaklarla çevrili olması bakımından simetrik yapılardır. Gazanfer Ağa Medresesi’nde Doğu kenarının güneyine eklenen son bir hücre, medresenin ana şemasının simetrisini bozan tek unsurdur. Bayram Paşa Medresesi ise dershane hacminin iki yanında yer alan tonozlu geçitleriyle Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi’nin daha küçük ebatla inşa edilmiş bir benzeridir (Şekil 9.22).

Şekil 9.22 Dershane Hacmi ‘‘U’’nun Simetri Eksenine Konumlandığı ‘‘U’’ Planlı Kapalı Medrese Örnekleri.

b) ‘‘□’’ (dörtgen) plan şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

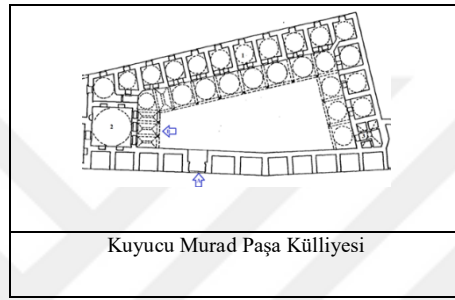
Geç Klasik dönem başlığı altında incelenen 12 külliye medresesi içinde medrese hacimlerinin dört yönde revaklı iç avlunun dört kenarına da dizildiği dörtgen planlı tek örnek Sultan Ahmed Medresesi’dir. Sultan Ahmed Medresesi, doğu-batı aksında uzanan dikdörtgen planlı ana kütlelerinin kuzeybatı köşesinde bütünüyle dışa çıkma yapar vaziyette konumlanmış dershane hacmiyle bu tipin asimetric bir yorumudur (Şekil 9.23).

Şekil 9.23 ‘‘□’’ Dörtgen Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.

c) ‘L’ Plan şemasına sahip avlusu dört yönde kapalı medreseler

Tez kapsamında incelenen dönem örnekleri içinde L plan şemasına sahip tek kapalı medrese yapısı olan Kuyucu Murad Paşa Medresesi, dar ve çevre sokak dokusunun uzanışına bağlı olarak geometrisi bozuk bir arsa üzerinde, tamamıyla arsa sınırlarının biçimlenişine uydurulmuş bir tasarımdır. Yapının L planlı ana kütle ile dersane hacminin, arsanın daralan kenarında dik açılı bir kaynaştırmayla birbirine eklenmesi medrese düzenini asimetrik U’ya, U’nun önüne ise bir sıra dükkân sırası yerleştirilerek avlusunun dört yönden kapatılmasıyla da kapalı bir şemaya dönüştürülmüştür (Şekil 9.24).

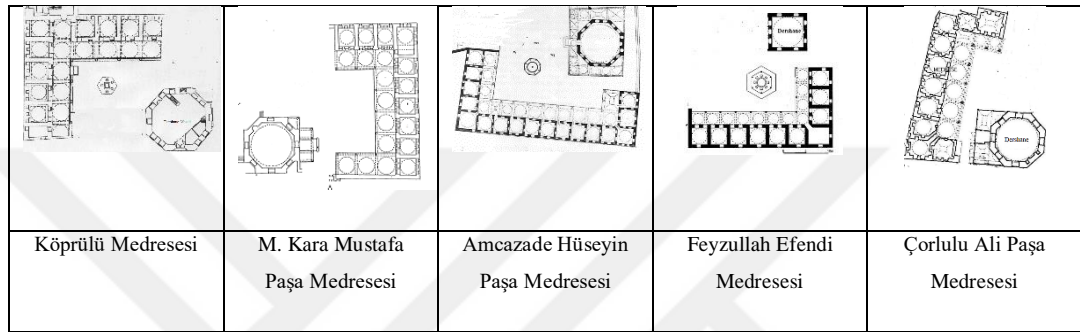
Şekil 9.24 ‘L’ Plan Şemasına Sahip Kapalı Medrese Örneği.

2- Avlusu Bir veya İki Yönde Açık Medreseler:

Erken örneklerinin klasik dönemde inşa edildiği (Eyüp Cafer Paşa ve Eyüp Zal Mahmud Paşa ve Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Medreseleri), avlusu bir veya iki yönde külliye avlusuna açık medrese tipinin, bu dönemde medrese merkezli küçük külliyelerde yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, nispeten dik açılı geometrileri olan dar arsalara sahip külliyelerde, yapıların ortada bir külliye avlusu bırakacak şekilde kenarlara dizilmesi düşüncesine uygunluğu açısından açık medrese tipinin tercih edildiğini düşündürmektedir. Geç Klasik Dönem başlığı altında incelenen 12 külliye den altı tanesinde (Çinili Cami, Köprülü, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi ve Çorlulu Ali Paşa Külliyesi) medrese yapıları açık medrese tipinde inşa edilmiştir.

Dikkati çeken dönem özelliği ise açık medreselerin, Klasik dönemdeki örneklerden farklı olarak dersane hacimlerinin medrese ana külesinden koparılmış olması ve çoğunlukla poligonol yapılar olarak inşa edilmesidir. Bu uygulama ilk defa Köprülü Medresesi’nde denenmiş, hemen ardından inşa edilen dört medresede de (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi, Çorlulu Ali Paşa)

uygulanmıştır. Böylece 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren medrese mimarisinde yeni bir tip ortaya çıkmıştır. Söz konusu medreselerden yalnızca Feyzullah Efendi Medresesi'nin dershanesi kubbeli kare planlı; Köprülü, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Çorlulu Ali Paşa medreselerinin dershaneleri ise sekizgen planlıdır. Osmanlı mimarisinde genellikle türbe yapılarında kullanılan sekizgen plan, dersane hacimlerinde yine ilk olarak Köprülü Medresesi'nde denenmiş, sonraki örneklerde önüne revak düzenlemeleri eklenerek yapı tasarım açısından zenginleştirilmiştir (Şekil 9.25).

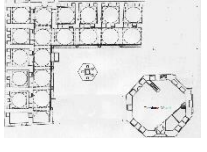
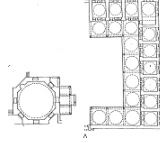
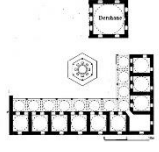

Şekil 9.25 Dershaneleri Ana Kütlede Koparılmış Açık Medreseler.

Geç klasik dönem açık medrese örnekleri üç farklı plan şemasında inşa edilmişlerdir. Köprülü, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Feyzullah Efendi ve Çorlulu Ali Paşa Medreseleri L planlı, Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi U planlı, Çinili Medresesi ise V planlıdır.

a) ‘L’ plan şemasına sahip açık medreseler:

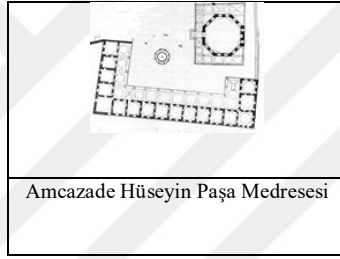
Geç Klasik Dönem başlığı altında incelenen açık medrese örnekleri içinde hücrelerin iki kol halinde dizildiği L plan şeması en yaygın kullanılan tiptir. Köprülü, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Feyzullah Efendi Medreselerinde L planlı kütleler biri diğerinden uzun iki kolu birbirine dik açıyla bağlanmaktadır. Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde ise kollar arasında açısız sapma, her iki kol üzerindeki hacimler arasında belirgin boyut farkları bulunmaktadır. Köprülü, Merzifonlu ve Çorlulu Ali Paşa Medreselerinin sekizgen planlı dershaneleri bağımsız veya diğer unsurlarla zayıf bağlara sahipken, Feyzullah Efendi Medresesi'nin kare planlı dershanesi, eş planlı kütüphaneyle birlikte dokuz birimli bir sofa düzenlemesinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir (Şekil 9.26).

			
Köprülü Medresesi	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi	Feyzullah Efendi Medresesi	Çorlulu Ali Paşa Medresesi

Şekil 9.26 ‘L’ Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örnekleri.

b) ‘U’ plan şemasına sahip açık medreseler:

Geç Klasik Dönem başlığı altında incelenen açık medreseler içinde U plan şemasına sahip tek örnek Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi’dir. Medresenin kollarından birinin önünde sekizgen planlı dersane hacmi konumlandığından diğerinden kısa tutulmuştur (Şekil 9.27).

Şekil 9.27 ‘U’ Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örneği.

c) ‘V’ Plan şemasına sahip açık medrese:

Çinili Medresesi, bulunduğu köşenin dar açısına uyum sağlayacak şekilde köşesi pahlanmış V şeklinde bir plan şemasıyla özgün bir örnektir. Esasında L şemanın arsa koşullarına bağlı olarak derforme edilmesiyle ortaya çıkmış bir tasarım olduğu anlaşılan V’nin güney kolunda üç, doğu kolunda dört kubbeli hacim bulunmaktadır. İki kolun birleştiği köşede daha dersane hacmi yer almaktadır. Medrese hacimlerinin önünde mermer sütunlarla taşınan ahşap çatılı bir revak bulunmaktadır (Şekil 9.28).

Şekil 9.28 ‘V’ Plan Şemasına Sahip Açık Medrese Örneği.

Malzeme ve Strüktür Özellikleri:

Geç klasik dönem içinde ele alınan medreselerde taş malzeme kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Klasik dönemde genellikle hanedan üyelerinin inşa ettirdiği külliye medreseleri kesme taş malzemeyle inşa edilirken, klasik sonrası dönemde küçük ölçekli şahıs külliyelerinin medreselerinde de kullanılmıştır. Ancak bu yapılarda genel eğilim, çevre sokak yönünde algılanabilen cephelerde kesme taş duvar örgüsünün, arkada kalan veya dışardan doğrudan algılanamayan cephelerde ise taş-tuğla almaşık duvar örgüsünün uygulanması şeklinde olmuştur. Diğer bir farklı uygulama ise bağımsız dersane mekânlarına sahip medreselerde, öğrenci hücrelerinden oluşan ana kütle almaşık duvar tekniğiyle, dersane hacimleri ise muntazam kesme taşlarla inşa edilmiştir.

Sultan Ahmed, Kuyucu Murad Paşa ve Bayram Paşa medreselerinin beden duvarları bütünüyle kesme malzemeyle inşa edilmiş dönem örnekleridir. Divan Yolu Koca Sinan Paşa, Gazanfer Ağa, Ekmekçizade Ahmed Paşa medreselerinin sokağa dönük cepheleri kesme taş, diğer duvarları taş-tuğla almaşık tekniğinde örülmüştür. Köprülü, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Çorlulu Ali Paşa külliyelerinde öğrenci hücrelerinden oluşan ana kütle almaşık, dersaneler muntazam kesme taş duvar örgüsüne sahiptir. Çinili Cami Külliyesi ve Feyzullah Efendi Külliyesi'nde medreseler almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Dönem medreselerinin revak cepheleri genel olarak kesme taş malzemenin kullanıldığı diğer alanlardır. Sultan Ahmed Medresesi'nin mermer kaplı revak cepheleri farklı bir örnektir.

Geç Klasik dönem başlığı altında incelenen medrese örneklerinin tamamında dersane hacimlerinin üzeri kubbe örtülüdür. Kare veya kareye yakın ölçülere sahip dersanelerde kubbelere geçiş ögesi olarak pandantif (Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi, Sultan Ahmed Medresesi, Kuyucu Murad Paşa Medresesi, Bayram Paşa Medresesi, Çinili Medresesi, Feyzullah Efendi Medresesi) veya tromp (Koca Sinan Paşa, Gazanfer Ağa) kullanılmıştır. Sekizgen planlı dersanelerde ise kubbelere, aynı formda poligonal kasnaklar vasıtasıyla alt yapıyla kaynaştırılmıştır.

Dönem medreselerinde öğrenci hücreleri ve revaklar pandantifli kubbeyle örtülmüştür. Ahşap çatı örtülü tek revak örneği Çinili Medresesi'ndedir. Tonoz örtüler

genellikle helalar, gusülhaneler gibi mekânlarda ve dersane hacimlerinin önündeki revaklarda sınırlı olarak kullanılmıştır. Bağımsız revak taşıyıcıları olarak sütun kullanılmış, paye örneğine rastlanmamıştır.

9.4.2 Sıbyan Mektepleri

Geç Klasik Dönem başlığı altında incelenen 12 külliye içerisinde altı tanesinde (Sultan Ahmed, Kuyucu Murad Paşa, Bayram Paşa, Çinili Cami, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Amcazade Hüseyin Paşa) sıbyan mektebi inşa edilmiştir. Bu yapılardan Bayram Paşa Külliyesi'nin sıbyan mektebi günümüze ulaşamamıştır.

Konum Özellikleri:

Geç Klasik Dönemde külliyeler bünyesinde inşa edilmiş olan sıbyan mektepleri, külliyelerinin arsa şartlarına bağlı olarak değişen genel vaziyet planlarındaki farklılıklar nedeniyle birbirinden değişik noktalarda konumlanmışlardır.

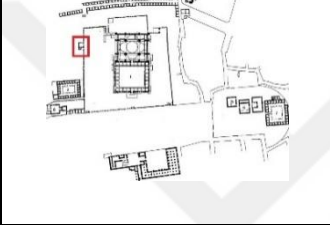
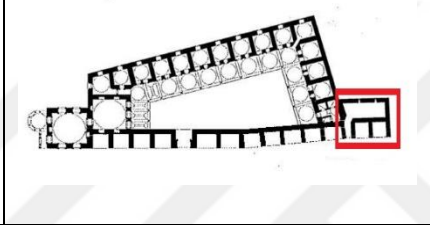
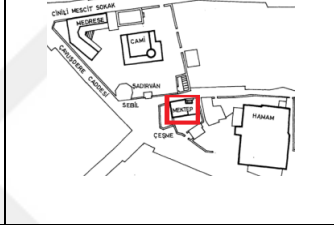
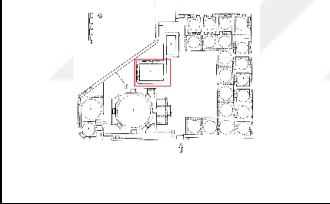
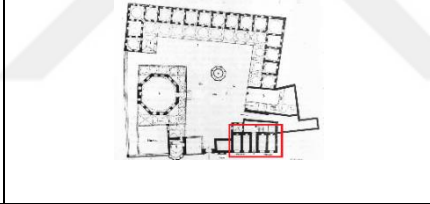
İncelenen yapılar içinde tek sultani külliye olan Sultan Ahmed Külliyesi'nin sıbyan mektebi, doğu yönündeki külliye dış avlu duvarının güneyinde yer alan tali avlu kapısının solunda, batı cephesi ile avlu duvarını kesintiye uğratacak, bütün kütlesi ise avlu dışında kalacak şekilde tek başına konumlandırılmıştır. Tonozlu bir alt yapı üzerinde zeminden yükseltilmiş olan yapıya kuzeydoğu köşesine bitişik bir merdiven evi hacminden girilmektedir. Merdiven evinin kapısı, tali külliye kapısıyla aynı akstardır. Dolayısıyla yapıya külliye avlusundan doğrudan, külliye dışından ise dolaylı girilmektedir.

Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi, bütün yapılarının merkezi yapı konumundaki medreseye bitişik yerleştirildiği yerleşim düzeni içinde medresenin kuzeydoğu köşesine bitişik, şehrin önemli akslarından biri olan Şehzadebaşı Caddesi'ne dönük bir şekilde yer almaktadır. İki tonozlu dükkân hacmi üzerinde zeminden yükseltilmiş olan mektebe giriş caddeye açılan tonozlu dar bir koridor vasıtasıyla sağlanmıştır. Yapı her ne kadar cadde seviyesinden yükseltilerek aksın yoğun gürültüsünden izole edilmiş olsa da, külliye gerisindeki mahalle ve sokak dokusu yerine işlek caddeye dönük konumlanması genel tutumla bağdaşmamaktadır.

Çinili Cami Külliyesi'nin sıbyan mektebi, içinde cami ve medresenin yer aldığı etrafı duvarla çevrili külliye parçasını kuzey yönde sınırlayan sokağın diğer kenarındaki

köşe arsada yer almaktadır. Doğu yönündeki bahçeye dönük olarak konumlandırılmış olan yapı, bir alt yapı üzerinde zeminden yüksekte yer aldığından derslik mekânına tek kollu bir merdivenler çıkılmaktadır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi, şehrin merkezi aksı niteliğindeki Divan Yolu'nun güney kenarında yer alan külliyein, gerisinde çevre yerleşim sokak dokusunun olduğu tarafında, külliye arsasıyla sınırlı ilişki kuracak şekilde doğu-batı doğrultulu konumlandırılmıştır. Yapı genel tavra uygun olarak yoğun ticari dokuya sahip caddenin gürültüsünden ve külliyein hedef kitlesi farklı ortamından izole edilmiş, avlu duvarından açılan küçük bir kapıyla mahalle dokusuyla külliye ana girişinden ayrı olarak ilişkilendirilmiştir (Şekil 9.29).

		
Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi	Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi	Çinili Cami Sıbyan Mektebi
		
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi	Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi	

Şekil 9.29 Geç Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.

Plan özellikleri:

Geç Klasik Dönemde inşa edilmiş beş külliye sıbyan mektebinden dördü (Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi, Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi, Çinili Cami Sıbyan Mektebi) tek birimli, yalnızca bir tanesi (Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi) iki birimli mektep tipinde olarak inşa edilmiştir.

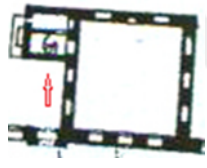

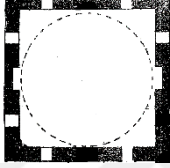
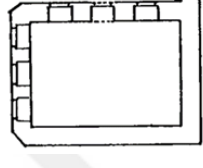
1- Tek birimli sıbyan mektepleri

Dönem içinde tek birimli olarak inşa edilmiş sıbyan mekteplerinden Sultan Ahmed, Kuyucu Murad Paşa ve Çinili Cami sıbyan mektepleri kare planlı derslik

mekânlarından oluşmaktadır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi ise dikdörtgen planlı bir derslik mekânına sahiptir.

Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi, tonozlu iki hacmin üzerinde yer almaktadır. Kare planlı mektebin kuzeydoğu köşesinde fevkani mektebe çıkış sağlayan dikdörtgen planlı bir merdiven evi bulunmaktadır. Muhtemelen kubbe olan üst örtüsü 1912 yangınında çökmüş, sonrasında yapılan bir restorasyonda yapının üzeri dört yöne eğimli bir çatıyla kapatılmıştır.

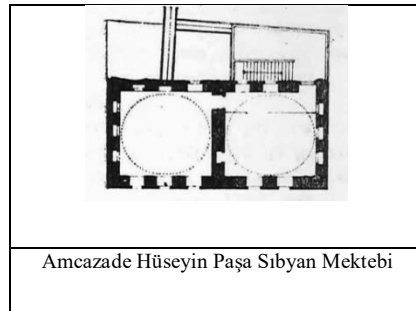
Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi, tonozlu dükkân hacimlerinin üzerinde inşa edilmiştir. Kare planlı yapının üzeri kubbeyle örtülüdür. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi, bir su basman üzerinde inşa edilmiş dikdörtgen planlı kütesinin üzeri kurşun kaplı, ahşap konstrüksiyonlu bir çatıyla örtülüdür (Şekil 9.30).

			
Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi	Kuyucu Murad Paşa Sıbyan Mektebi	Çinili Cami Sıbyan Mektebi	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi

Şekil 9.30 Tek Birimli Geç Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örnekleri.

2- Çift birimli sıbyan mektepleri

Geç Klasik Dönem başlığı altında incelenen külliye örnekleri içinde çift birimli olarak inşa edilmiş tek mektep yapısı Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi'dir. Bir dizi tonozlu dükkân hacmi üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş olan mektep, her ikisi de kubbeyle örtülü kare planlı iki kapalı hacimden meydana gelmektedir (Şekil 9.31).

Şekil 9.31 Çift Birimli Geç Klasik Dönem Sıbyan Mektebi Örneği.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Geç Klasik dönem başlığı altında incelenen sıbyan mektebi örneklerinin tamamı, kâgir yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Sultan Ahmed, Kuyucu Murad Paşa, Bayram Paşa ve Çinili Cami sıbyan mektepleri kesme taş malzemeyle inşa edilmiş örneklerdir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi'nin külliye avlusundan görülebilen iki cephesi kesme taş, diğer iki cephesi almaşık örgülüdür. Amcazade Hüseyin Paşa Sıbyan Mektebi'nin ise külliye avlusuna dönük bir cephesi kesme taş, diğer üç cephesi almaşık duvar tekniği kullanılarak inşa edilmiştir.

Özgün durumu hakkında bilgi bulunmayan Sultan Ahmed Sıbyan Mektebi mevcut durumda düz tavanlı, dört yöne eğimli bir ahşap çatıyla örtülüdür. Günümüze ulaşmamış dönem örneği Bayram Paşa Sıbyan Mektebi'nin de ahşap konstrüksiyonlu bir çatıyla örtülü olduğu bilinmektedir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi aynı şekilde düz tavanlı ahşap çatılı bir yapıdır. Kuyucu Murad Paşa, Çinili Cami ve Amcazade Hüseyin Paşa sıbyan mektepleri ise dönemin kubbeli örneklerdir. Kubbeli yapılarda kubbeye geçiş unsuru olarak pandantifler kullanılmıştır.

9.4.3 Kütüphaneler

Osmanlı külliye mimarisinde ayrı bir yapı halinde ilk kütüphane, Fatih Külliyesi'nde inşa edilmiştir. Ancak günümüze gelememiş olan bu yapı sonrasında bir gelenek oluşturamamıştır. Kütüphanelerin külliye yapı programlarına çoğunlukla tercih edilen bir öge olarak katılması, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından babasının inşa ettirdiği Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi'ne dâhil ettirdiği Köprülü Kütüphanesi'nden sonra gerçekleşmiştir. (1667-68). Bu tarihten sonra Osmanlılarda, dönemin sosyo-kültürel ortamına da bağlı olarak müstakil ya da bir külliye ögesi olan kütüphane yapısı inşa ettirmek gelenek halini almıştır. Tez kapsamında incelenen geç klasik dönem külliyesi içinde Köprülü Kütüphanesi'nden başka Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi ve Çorlulu Ali Paşa Külliyelerinde birer kütüphane yapısı bulunmaktadır.

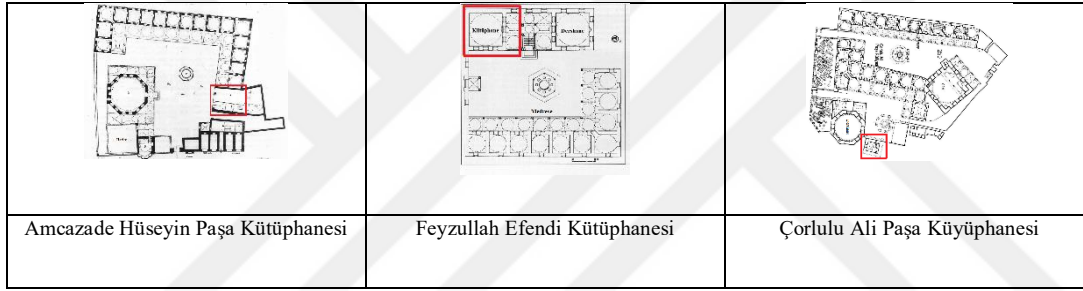
Konum Özellikleri:

Tez kapsamında incelenen kütüphane örnekleri bu dönemde külliye kütüphanelerinin ağırlıklı olarak medrese öğrencilerine yönelik inşa edildiklerini düşündürmektedir.

Nitekim külliyeyle birlikte tasarlanmayıp, sonradan ayrı bir arsa üzerinde inşa edilen Köprülü Kütüphanesi haricindeki üç kütüphane de külliyeleri içinde medreselerle ilişkili bir vaziyette konumlandırılmışlardır.

Bir alt yapı üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş olan Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi, L planlı medresenin kuzey koluna bitişik vaziyettedir ve güney yönünden külliye avlusuna cephe verecek şekilde konumlandırılmıştır. Kütüphaneye, avlu duvarının sağında açılmış yuvarlak kemerli bir kapının gerisindeki tonozlu geçidin sonunda yer alan tek kollu bir merdivenle çıkılmaktadır.

Feyzullah Efendi Kütüphanesi, L planlı medrese kütesinin karşısında dersane hacmiyle birlikte dokuz birimli bir sofa düzenlemesinin iki yanına yerleştirilmiş, dolayısıyla dersane gibi medresenin bir ögesi konumunda tasarlanmıştır (Şekil 9.32).

Şekil 9.32 Geç Klasik Dönem Kütüphane Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.

Plan Özellikleri:

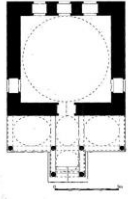
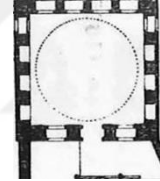
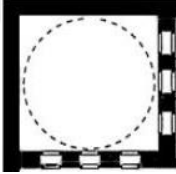
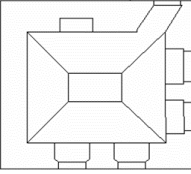
Geç klasik dönemde inşa edilen ve tez kapsamında incelenen dört külliye kütüphanesinin tamamı tek hacimlidir. Hem hazine-i kütüb, hem de okuma salonu işlevi gören bu hacimler Köprülü, Amcazade ve Feyzullah Efendi kütüphanelerinde üzeri kubbeyle örtülü kare planlı, Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi'nde ise üzeri aynalı tonozla örtülü dikdörtgen planlıdır.

Dönem içinde inşa edilmiş ilk örnek olan Köprülü Kütüphanesi'nin kare planlı ana hacminin üzerini örten kubbe, sekizgen planlı bir kasnağa oturmaktadır. İç mekânda kubbeye geçiş ögesi olarak pandantifler kullanılmıştır. Kütüphanenin önünde, altı bağımsız sütunu önde ve yanlarda birbirine, geride ise kütüphane duvarına bağlayan sivri kemerlerin oluşturduğu, biri merkez eksende önde, üçü geride olmak üzere kubbeli dört birimden oluşan bir revak düzenlemesi bulunmaktadır.

Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi'nin de kubbesi dıştan sekizgen kasnaklıdır. İç mekânda kubbeye geçişlerde iki kademeli pandantifler kullanılmıştır. Yapının giriş cephesinin önünde, üzeri tek yöne eğimli çatıyla örtülü üç kemer açıklıklı bir revak yer almaktadır.

Feyzullah Efendi Kütüphanesi diğer örneklerden farklı bir tasarıma sahiptir. Kütüphane, medresenin dersane hacmiyle birlikte, dokuz birimli revaklı bir sofa düzenlemesinin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmesiyle elde edilmiş dikdörtgen planlı bir kütle parçasıdır. Birbirine yakın ölçülere sahip kare planlı kubbeli iki fonksiyonel yapının ortasında yer alan sofanın, aynı zamanda okuma salonu olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi, iki avlulu külliye yerleşim düzeni içinde medreseyle aynı avlunun sokak tarafına, bağımsız dersane hacminin kuzeyine konumlandırılmıştır. Girişi avlu yönünde olan mektep bir alt kat üzerinde fevkani bir yapıdır ancak mevcut durumda sokak yönünden algılanamamaktadır (Şekil 9.33).

			
Köprülü Kütüphanesi	Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi	Feyzullah Efendi Kütüphanesi	Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi

Şekil 9.33 Geç Klasik Dönem Kütüphane Örnekleri.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Geç Klasik dönem külliye mimarisinin belirgin öğeleri olan kütüphaneler, yapısal olarak sıbyan mekteplerinde olduğu gibi basit planlı kâgir yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Köprülü Kütüphanesi'nin beden duvarları bütünüyle almaşık duvar tekniğiyle örülmüştür. Amcazade Hüseyin Paşa ve Çorlulu Ali Paşa kütüphanelerinin külliye avlusuna bakan cepheleri muntazam kesme taş, diğer cepheleri taş-tuğla-derz almaşık örgülüdür. Feyzullah Efendi Kütüphanesi'nin ise külliye giriş cephesi kesme taş, diğer cepheleri taş-tuğla almaşık duvar örgüsüne sahiptir.

İncelenen dör kütüphane örneğinden üçü (Köprülü, Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi kütüphaneleri) pandantifli kubbe ile biri (Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi) aynalı tonoz örtülüdür.

9.5 Batılılaşma Dönemi Külliye Örnekleri İçindeki Eğitim Yapıları

Osmanlı tarihinde XVIII. yüzyıl başları ile Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) arasındaki süreç, genel olarak Batılılaşma Dönemi'nin ilk safhası olarak kabul edilir. Önceki dönemlerin aksine bu dönemde gerçekleştirilen pragmatik diplomasi, siyasi, askeri, toplumsal ve kültürel bağlamda Batı ile öykünmecî ilişkilerin kurulmasına sebep olmuştur. XVI. yüzyıl boyunca askeri ve siyasi gücünü Doğu ve Batı dünyasına kabul ettiren Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyıldan itibaren iç ve dış etmenlere bağlı olarak özellikle Batı karşısında güç kaybetmeye başlamış ancak yüzyılın sonuna kadar göreceli olarak güç dengesini belli bir oranda korumayı başarmıştır. Başta ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok alanda sorunların gün yüzüne çıktığı XVI. yy. sonları ile XVII. yy arasındaki süreçte, II. Osman (1618-1622) ve IV. Murad (1623-1640) gibi padişahların saltanatlarında; Köprülüler (Köprülü Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa) gibi bazı sadrazamların sadaret dönemlerinde çözüm odaklı bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu girişimler, Batı'nın kaydettiği ilerlemelerden bağımsız gerçekleşen, geleneksel düzenin ıslahına yönelik yüzeysel adımlar olmaktan öteye gidememiş, sınırlı olumlu etkileri olsa da Avrupalı devletlerle aradaki makasın gittikçe açılmasına engel olamamıştır. II. Viyana Kuşatmasının hezimetle sonuçlanması ve sonrasında imzalanan Karlofça Antlaşması (1699), güç dengelerinin Avrupa devletleri lehine değiştiğinin Osmanlı yöneticileri tarafından farkına varılmasına, akabindeki süreçte ise Batı'yla ilişkilerin, "Batı'nın üstünlüğü" ön kabulü ile gerçekleşmesine bunun sonucunda ise "Batılılaşma" olarak nitelendirilen bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlıların Batı ile kurmak istediği geniş kapsamlı ilişkiler fiilen Sultan III. Ahmed'in saltanatı, Damat İbrahim Paşa'nın sadreti sırasında Pasarofça Antlaşması'nın (1718) imzalanmasının ardından başlamıştır. Dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın barış yanlısı politik kişiliği, bir süreliğine de olsa Venedik, Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlara ara vermiş, devletin içeride sosyal ve ekonomik sorunlara eğilmesine imkân vermiştir. Yaşanan ekonomik sorunlara bir dizi önlemler almaya yönelen Damat İbrahim Paşa, bir yandan da Avrupa'daki gelişmeleri öğrenmek, bazı yenilikleri ülkeye getirmek amacıyla Yirmisekiz Mehmed Efendi'yi Fransa'ya elçi olarak göndermiştir.

Yirmisekiz Mehmed Efendi'nin diplomatik Fransa ziyareti, Fransızların da yoğun ilgisiyle kültürel bir nitelik kazanmış, bu esnada yaşananlar Fransızların Osmanlılara,

Osmanlıların Batı'ya bakış açılarında menfi değişimlere neden olmuştur. Ziyaretin Osmanlı cephesindeki asıl etkisi ise Yirmisekiz Mehmed Efendi'nin dönüşü sonrasında kişisel gözlemleri ile beraberinde getirdiği çizim ve resimlerin katkısıyla mimaride, ziyaret mahiyetinde yer alan oğlu Said Efendi'nin, İbrahim Müteferrika ile birlikte kurduğu matbaa ile de kültürel alanda olmuştur.⁷⁶⁶ Lale Devri olarak nitelendirilen bu dönemin 1730-1731 Patrona Halil İsyanı ile sona ermesinin ardından I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde özellikle Batı'nın askerî kaidelerinin uygulanmasına ağırlık verilmiş, Batı ile olan temaslar sıklaşmış ve daimî elçiliklerin kurulması yaygınlaşmıştır.⁷⁶⁷ Nihayetinde ise III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yapılan köklü ıslahatlarla, Batı kaynaklı kurumsallaşmanın gerçekleştiği Batılılaşma sürecinin ikinci safhasına geçilmiştir.

Lale Devri (1718-1730), Osmanlı Sanatında Batılılaşmanın başlangıcı ve geçiş dönemi olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde klasik dönemin ana ilkeleri devam etmiş, Batılı etkiler daha ziyade bezeme repertuvarında, Batı kaynaklı süsleme unsurlarının kullanılmasıyla kendisini göstermiştir. Klasik üslupta son derece ölçülü olan süsleme, giderek aşırı bir durum almıştır. Sultan I Mahmud döneminde (1730-1754) ivmelenen sanatta Batılılaşma eğilimi, klasik üslubun belli başlı unsurlarının yerlerini Barok formlara bırakmasıyla sonuçlanmıştır. "Türk Baroğu" olarak nitelendirilen bu üslubun etkisi Tanzimat'a kadar sürdürmüştür.⁷⁶⁸

Batılılaşma Dönemi'nde külliye mimarisi, XVIII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında birbirinden farklı seyirlerde devam etmiştir. Yüzyılın ilk yarısında külliye inşası, ağırlıklı olarak başta sadrazamlar olmak üzere üst düzey yöneticilerin banılığında orta ve küçük ölçeklerde gerçekleştirilmiştir. Ön örnekleri XVI. yüzyılda inşa edilen, sonrasında XVII. yüzyılın karakteristiği haline gelen medrese merkezli küçük külliyelerin inşasına bu dönemde de devam edilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise uzun bir aranın ardından büyük ölçekli sultani külliyelerin (Nuruosmaniye Külliyesi, Laleli Külliyesi, I. Abdülhamid Külliyesi, III. Selim Külliyesi) inşasına yeniden başlanmıştır. Nuruosmaniye ve Laleli külliyesi klasik külliye anlayışını genel olarak devam ettiren, I. Abdülhamid ve

⁷⁶⁶ ARIKAN, Z. (2013). Yirmisekiz Çelebi Mehmed. TDVİA, Cilt 43, 551-552. s.551

⁷⁶⁷ EYİCE, S. (1999). Batılılaşma. TDVİA, Cilt 3, 171-181. s.171

⁷⁶⁸ EYİCE, S. (1999). a.g.m. s.171

III. Selim külliyesi farklı alanlara dağılmış yapılarıyla külliye anlayışının değiştiğinin birer göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Dönemin külliye mimarisinin tez çalışmasının konusu açısından en önemli özelliği ise külliye yapı programlarında darülkurra, darüttıb gibi yapılara hiç yer verilmemesi, genel medrese yapılarının ise özellikle orta ve büyük ölçekli külliyelerde sayılarının giderek azalmasıdır. Buna karşılık kütüphane sayıları gittikçe artmış, sıbyan mekteplerinin ise başta hanım sultanların külliyelerinde olmak üzere inşasına devam edilmiştir.

Tez çalışması kapsamında Batılılaşma Dönemi başlığı altında dokuz külliye ele alınmıştır. Tez kapsamına alınan dokuz külliye toplam beş medrese (Damat İbrahim Paşa, Ahmediye, Seyyid Hasan Paşa, Nuruosmaniye, ve Hamidiye), beş sıbyan mektebi (Yeni Valide Sultan, Seyyid Hasan Paşa, Zeynep Sultan ve III. Selim), beş tane de kütüphane yapısı inşa edilmiştir. Bu yapılardan yalnızca Hamidiye Külliyesi'nin sıbyan mektebi günümüze gelememiştir (Çizelge 9.5).

Çizelge 9.5. Batılılaşma Dönemi Külliye Örneklerinin Yapı Programlarındaki Eğitim Yapılarının Durumu

✓ : Var ○ : Günümüze gelememiş X: Yok

Külliye	Tarih	Medrese			Sıbyan Mektebi	Kütüphane
		Genel	Tıp	Darülkurra		
Üsküdar Yeni Valide Külliyesi	1708-1711	X	X	X	✓	X
Damad İbrahim Paşa Külliyesi	1720	✓	X	X	X	✓
Üsküdar Ahmediye Külliyesi	1722	✓	X	X	X	✓
Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi	1734-1735	X	X	X	X	✓
Seyyid Hasan Paşa Külliyesi	1745-1747	✓	X	X	✓	X
Nur-u Osmaniye Külliyesi	1748-1755	✓	X	X	X	✓
Zeynep Sultan Külliyesi	1769	X	X	X	✓	X
Hamidiye Külliyesi	1776-1780	✓	X	X	○	✓
III. Selim Külliyesi	1802-1805	X	X	X	✓	X
Toplam		5	0	0	5	5

9.5.1 Medreseler

Konum Özellikleri:

İncelenen beş dönem medresesi, parçası buldukları külliye kuruluşları içinde arsanın fiziki koşullarına bağlı olarak değişen farklı noktalarda konumlandırılmışlardır. Ancak genel yaklaşım medreselerin ve diğer yapıların külliye arsasının çeperlerine birbiriyle ilişkili bir şekilde yerleştirilmesi olmuştur.

Medrese merkezli küçük bir yapı topluluğu olan Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nde öğrenci hücrelerinden oluşan medrese kütlesi diğer bazı hacimlerle birlikte kuzey-güney doğrultulu gelişen dikdörtgen arsanın yaklaşık yarısını üç kenardan kuşatacak şekilde güneyine yerleştirilmiştir. Medresenin ana kütlede koparılmış dershanesi ise Feyzullah Efendi Külliyesi'ndekine benzer bir düzenlemeyle, arsanın kuzeydoğu köşesindeki dershane hacminin simetrisine konumlandırılmıştır. Önlerindeki L planlı revaklarıyla hem medreseye hem de birbirlerine yönelmiş olan ikiz yapılar, revaklarının külliye girişinin gerisindeki revakla kaynaştırılması sonucu aralarında organik bir ulaşım bağı kurulmuştur.

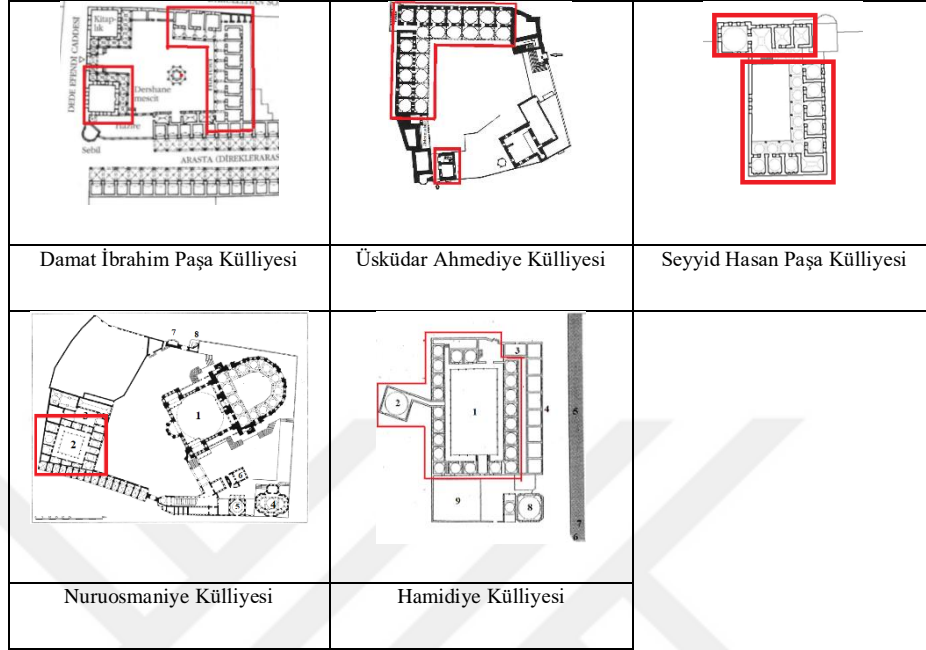
Üsküdar Ahmediye Külliyesi'nin L planlı medrese kütlesi külliye arsasının en derini olan güneybatı köşesinde, ana kütlede ayrı dershanesi ise arsanın güneydoğu köşesinde sebil, tonozlu bir külliye girişi ve bazı mekânlardan oluşan bir alt yapı üzerinde fevkani olarak konumlanmıştır.

Seyyid Hasan Paşa Medresesi, arsanın darlığı ve eğimli topografyası nedeniyle bütün yapıların bütünleşik ele alındığı külliye içerisinde, sıbyan mektebiyle birlikte fevkani inşa edilmiştir. Dershane hacmi medresenin sokağa bakan kısa kenarının köşesinde yer almaktadır. Külliye'nin sıbyan mektebi ise dershanenin simetrisinde diğer köşeye yerleştirilmiştir.

Nuruosmaniye Külliyesi'nde ise medrese sıkı bir organik bütünlük içinde ele alındığı imaretle birlikte külliye avlusunu güneydoğu köşesinde dir. Ayrı bir bahçe içine alınarak külliye avlusundan izole edilmiştir.

Hamidiye Medresesi, külliye'nin çevre gürültüsünden mümkün olduğunca koparılmış tek yapısıdır. Güney yönünde komşu yapılarla çevirli düzensiz bir bahçe içinde yer alan medreseyi, doğu yönünden türbe ve önü bir dış duvarla kapalı olan hazire,

kuzeyden bir aydınlık boşluğu gerisinde arasta, batı yönünde ise alt yapısıyla birlikte kütüphane ve aynı zamanda kütüphaneye de ulaşım imkânı veren bir giriş mekânı kuşatmaktadır (Şekil 9.34).

Şekil 9.34 Batılılaşma Dönemi Külliye Örneklerinde Medreselerin Konumları.

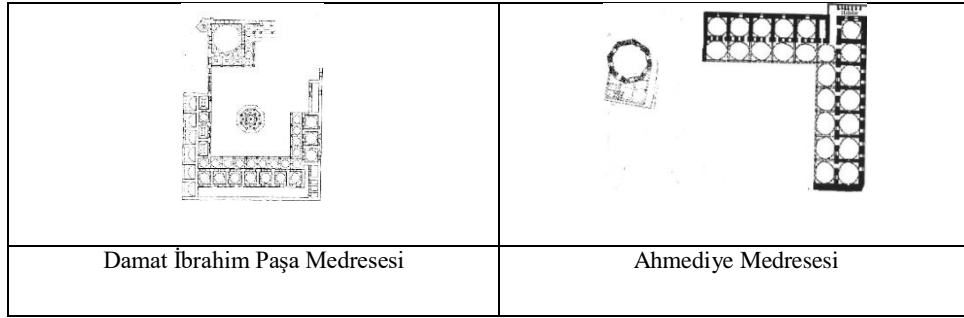
Plan Özellikleri:

Tez kapsamında incelenen beş külliye medresesinden ikisi (Damat İbrahim Paşa, Üsküdar Ahmediye) açık, üçü (Seyyid Hasan Paşa, Nuruosmaniye ve Hamidiye) kapalı medrese tipinde inşa edilmiştir.

1) Avlusuz bir veya İki Yönde Açık Medreseler:

Klasik ve Geç Klasik dönemlerde daha çok küçük ölçekli medreselerde karşılaştığımız külliye avlusuna bir ya da iki yönde açılan medrese tipi, Batılılaşma Dönemi külliyelerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Damat İbrahim Paşa, Üsküdar Ahmediye Medreseleri külliye avlusuna iki yönde açık, L planlı medrese tipinde inşa edilmiş dönem örnekleridir. Her iki medrese de öğrenci hücrelerinden oluşan ana kütlede koparılmış dersane hacimleriyle, Geç Klasik dönemde Köprülü Medresesi'yle birlikte ortaya çıkan tasarım düşüncesinin XVIII. yüzyıla özgü uygulamalarıdır. Üsküdar Ahmediye Medresesi'nin dersanesi, XVII. yy. örneklerinde olduğu gibi önü revaklı sekizgen planlı bir yapıdır ancak farklı olarak

fevkanidir. Damat İbrahim Paşa Medresesi'nin dershanesi ise kare planı ve konumuyla Feyzullah Efendi Medresesi'ni anımsatmaktadır (Şekil 9.35).

Şekil 9.35 Batılılaşma Dönemi Açık Medrese Örnekleri.

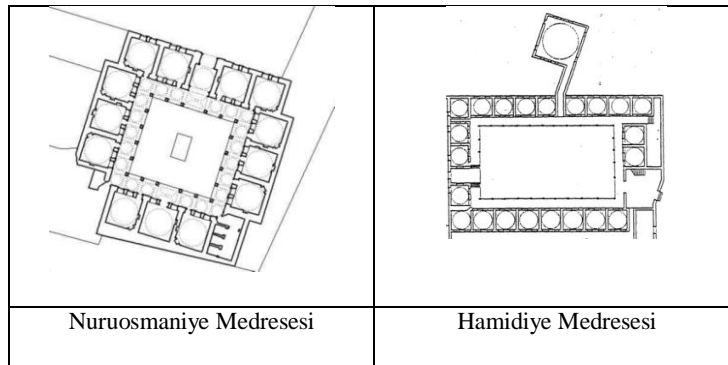
2) Avlusunun Etrafı Dört Yönde Kapalı Medreseler:

İç avlulu medreseler olarak da nitelendirebileceğimiz olan kapalı medrese tipinin dönem örneklerinden Seyyid Hasan Paşa Medresesi hücre düzeni bakımından L planlı, Nuruosmaniye ve Hamidiye Medreseleri □ (dörtgen) planlıdır.

a) "□" (dörtgen) Planlı Kapalı Medreseler

Nuruosmaniye Medresesi, dört yönde revaklı kare planlı bir avlunun bütün kenarlarını kuşatan medrese hacimleriyle klasik şemayı tekrar eder. Girişi ve dersane hacmi aynı eksendedir. Yapının klasik düzenden farklılaşan özelliği, dersane mekânının önde veya geride herhangi bir çıkma yapmamasıdır.

Hamidiye Medresesi ise dershanesinin konumuyla dörtgen planlı şemanın farklı bir tasarımıdır. Kare planlı kubbeli dersane, uzunlamasına dikdörtgen planlı ana medrese kütesinin güneyinde çapraz konumlanmıştır. Aynı zamanda mescit olarak işlevlendirildiği anlaşılan yapı revaklı bir geçitle medreseye bağlanmıştır (Şekil 9.36).

Şekil 9.36 Batılılaşma Dönemi Dörtgen Planlı Kapalı Medrese Örnekleri.

2-b) "L" Planlı Kapalı Medreseler

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin fevkani medresesi, bütünleşik külliye düzeni içinde inşa edilmiş farklı bir örnektir. L planlı kütle ile bu kütlede kısa güney kolunun karşısına yerleştirilmiş sofalı bir dersane ve hücrelerden farklı özelliklere sahip iki hacimden oluşmaktadır. Dersane kütlede bütünleşik olarak taşınmış, avlu uzun kenarda bir duvarla kapatılmıştır (Şekil 9.37).

Şekil 9.37 Batılılaşma Dönemi L Planlı Kapalı Medrese Örneği.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Batılılaşma dönemi medrese örnekleri malzeme ve yapısal özellikleri bakımından önceki dönem örnekleriyle benzer şekilde inşa edilmiş yapılardır. Bu yapılardan Seyyid Hasan Paşa ve Hamidiye medreseleri bütünleşik olarak taş-tuğla-derz almaşık duvar örgü tekniğiyle, Nuruosmaniye Medresesi muntazam kesme taş duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Damat İbrahim Paşa Medresesi'nin öğrenci hücrelerinden oluşan kütle ile dersane hacminin külliye avlusu içinde kalan duvarları taş-tuğla almaşık düzende inşa edilmişken, dershanenin külliye giriş cephesini teşkil eden duvarında muntazam kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ahmediye Medresesi'nde ise öğrenci hücrelerinin oluşturduğu kütle kabayonu taşlarla, bağımsız dersane hacmi bütünleşik olarak muntazam kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir.

İncelenen beş medrese örneğinde de dersane hacimlerinin ve öğrenci hücrelerinin üzeri kubbeyle örtülüdür. Kare veya kareye yakın planları olan dersanelerden Damat İbrahim Paşa ve Seyyid Hasan Paşa medreselerinde kubbe geçişi olarak tromp, Nuruosmaniye, ve Hamidiye medreselerinde pandantif kullanılmıştır.

Dönem medreselerinin revaklarını avlu yönündeki taşıyıcıları sütunlardır. Damat İbrahim Paşa Medresesi'nin öğrenci hücreleri önündeki revak birimleri kubbeli, dersane hacminin revakları aynalı tonoz örtülüdür. Ahmediye Medresesi'nin hücre revaklarında kubbe, dersane revakında kubbe ve aynalı tonoz birlikte kullanılmıştır. Seyyid Hasan Paşa Medresesi'nin hücre önü revakları kubbeli, dersane ve diğer hacimlerin önündekiler aynalı tonozludur. Nuruosmaniye Medresesi'nde giriş ve dersane önü revakları aynalı tonoz, diğerleri kubbe örtülüdür. Hamidiye Medresesi'nde ise bütün revak birimleri farklı bir uygulamayla çapraz tonozlarla örtülmüştür.

9.5.2 Sıbyan Mektepleri

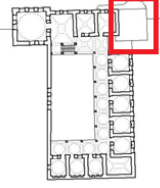

Batılılaşma dönemi başlığı altında incelenen dokuz külliye'nin beş tanesinde (Yeni Valide, Seyyid Hasan Paşa, Zeynep Sultan, Hamidiye ve III. Selim Külliyesi) birer sıbyan mektebi inşa edilmiştir. Bu yapılardan Hamidiye Mektebi günümüze ulaşmamıştır.

Konum özellikleri:

Batılılaşma dönemi sıbyan mektebi örneklerinin hepsi, içinde yer aldıkları külliye arsalarının çevre sokak dokusuna yakın noktalarda bir alt kat üzerinde yükseltılarak konumlandırılmıştır. Seyyid Hasan Paşa, Zeynep Sultan ve Hamidiye mektepleri külliye arsalarının köşesinde yer alırken, Yeni Valide Mektebi külliye'nin kuzey avlu duvarının yaklaşık merkezinde yer alan külliye girişinin üzerindeki konumuyla farklı bir örnektir.

Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi başka herhangi bir fonksiyonel yapıyla ilişkisi olmayan, bağımsız bir yapıdır. Külliye'nin tali sokak kapısının yanında, kapıya yönelik durumdaki yapı, sokağa ve külliye arsasına pencerelerle açılmaktadır.

Seyyid Hasan Paşa ve Hamidiye ve III. Selim sıbyan mektepleri başka yapılarla organik ilişkisi olan yapılardır. III. Selim Sıbyan Mektebi, bitişikteki meşruta yapılarıyla bir eksen çizmektedir. Bütünleşik külliye tasarımları içinde medreseyle aynı kotta ve bitişik olarak inşa edilmiş Seyyid Hasan Paşa ile imaret yapısına bitişik Hamidiye mektepleri, doğrudan sokağa açılan giriş katlarının köşesindeki sebilleriyle birbirine benzemektedir (Şekil 9.38).

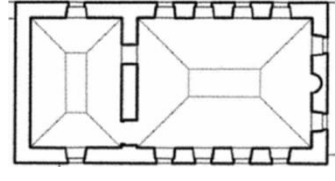
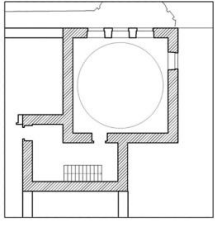
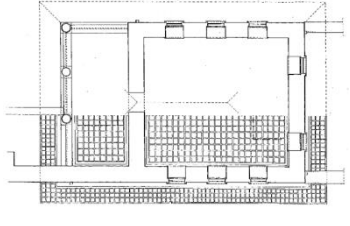
			
Yeni Valide Sıbyan Mektebi	Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi	Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi	III. Selim Sıbyan Mektebi

Şekil 9.38 Batılılaşma Dönemi Sıbyan Mektebi Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.

Plan Özellikleri:

İncelenen Batılılaşma dönemi mektepleri içinde Yeni Valide, Seyyid Hasan Paşa ve Zeynep Sultan Mektepleri iki birimli, Hamidiye ve III. Selim Sıbyan mektepleri tek birimli yapılar olarak inşa edilmişlerdir.

Çift birimli yapılardan Yeni Valide ve Seyyid Hasan Paşa Mektepleri, bir derslik ve içinde merdiven açıklığı bulunan bir giriş mekânından oluşmaktadır. Zeynep Sultan Mektebi'nin ise önünde giriş revakı bulunmaktadır. Yeni Valide ve Zeynep Sultan sıbyan mekteplerinde her iki birim de dikdörtgen planlıdır. Yeni Valide Mektebi'nin birimleri aynalı tonozla, Zeynep Sultan Mektebi'nin birimleri ahşap konstrüksiyonlu çatıyla örtülmüştür. Seyyid Hasan Paşa mektebinin derslik mekânı kubbeli kare planlı, giriş mekânı ise dikdörtgen planlı ve üzeri tonoz örtülüdür (Şekil 9.39).

		
Yeni Valide Sıbyan Mektebi	Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi	Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi

Şekil 9.39 Batılılaşma Dönemi Sıbyan Mektebi Örnekleri.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Batılılaşma dönemi sıbyan mektebi örneklerinden Yeni Valide, Seyyid Hasan Paşa ve Zeynep Sultan sıbyan mektepleri taş-tuğla-derz almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiş

kâgir yapılardır. III. Selim Sıbyan Mektebi ise bağdadi duvar tekniğiyle inşa edilmiş duvarlarıyla konut mimarisine yaklaşan farklı bir örnektir.

İncelenen örnekler içinde kubbeli tek örnek Seyyid Hasan Paşa Sıbyan Mektebi'dir. Yeni Valide Mektebi'nin birimleri aynalı tonozla, Zeynep Sultan ve III. Selim Sıbyan mekteplerinin ise düz tavanlı, dört yöne eğimli ahşap çatıyla örtülüdür.

9.5.3 Kütüphaneler

XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmaya başlayan kütüphane inşası 18. Yüzyılda artarak devam etmiştir. Batılılaşma Dönemi başlığı altında incelenen dokuz külliye'nin beş tanesinde (Damat İbrahim Paşa, Üsküdar Ahmediye, Hekimoğlu Ali Paşa, Nuruosmaniye ve Hamidiye külliyesi) kütüphane yapısı örneği bulunmaktadır. Bu yapıların tamam günümüze ulaşabilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde Batılılaşma Dönemi kütüphanelerinin, önceki dönem örneklerinden daha gelişkin yapılar olduğu görülmektedir.

Konum Özellikleri:

İncelenen Batılılaşma Dönemi kütüphane örneklerinin parçası oldukları külliye'lerin içerisindeki yer seçimleri, külliye sıbyan mekteplerinin konumlarıyla benzerlik göstermektedir. İncelenen örneklerin beşi de külliye arsalarının sokağa yakın köşelerinde, zeminden yükseltilerek yerleştirilmiştir.

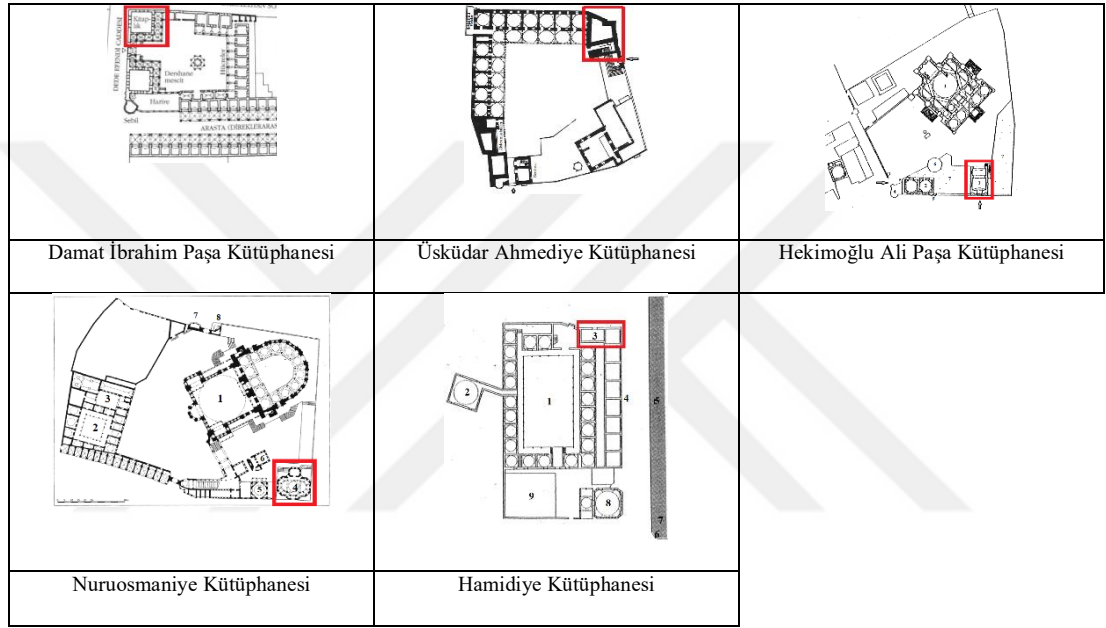
Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Külliyesi'ndekine benzer bir düzenlemeyle, medresenin karşısındaki köşelerden birine dersane hacmiyle simetri oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Önlerindeki revakları birbirine giriş revakı vasıtasıyla bağlanmış olan eş kütleli yapıların girişleri de birbirine dönüktür.

Üsküdar Ahmediye Kütüphanesi, külliye'nin sokağa dönük köşesinde medreseyle bitişik vaziyette yer almaktadır. Tonozlu bir alt yapı üzerinde fevkani inşa edilmiş olan yapı, külliye avlusuna üç birimli revakıyla açılırken, sokağa bakan cephesi konsollar vasıtasıyla dışa taşırılarak ve yüzeyinde pencereler açılarak sokakla ilişkilendirilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, Yeni Valide Sıbyan Mektebi'nde olduğu gibi caminin kuzeyindeki külliye girişinin üzerinde konumlanmıştır. Yapıya külliye avlusuna dönük duvarının önündeki üç birimli revaka bağlanan merdivenlerle çıkılmaktadır.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, külliye platformunun kuzeydoğu köşesinde, önde dükkânlardan, geride tonozlu bir bodrum katından oluşan bir alt yapı üzerinde bağımsız ve fevkani olarak inşa edilmiştir. Bu alt yapı, külliye avlusunun zemininden de yüksek tutulduğundan kütüphaneye iki yönden merdivenlerle çıkılmaktadır.

Hamidiye Kütüphanesi, külliyenin günümüzdeki bakiyesinin, kuzeybatı köşesinde, bir dükkân ile bu dükkânın gerisindeki bazı hacimlerin oluşturduğu bir alt yapı üzerinde yer almaktadır. Kuzey yönünden caddeye pencerelerle açılan yapıya, medrese giriş sofasından merdivenle çıkılmaktadır (Şekil 9.40).

Şekil 9.40 Batılılaşma Dönemi Kütüphane Örneklerinin Külliye İçindeki Konumları.

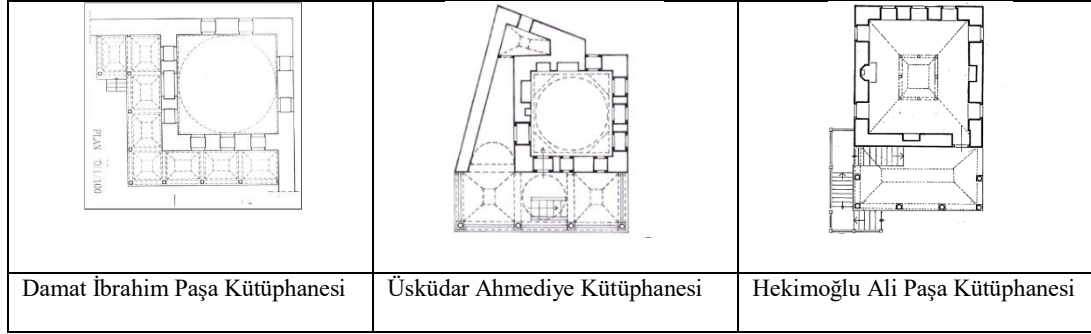
Plan Özellikleri:

Önceki dönemde ilk olarak Köprülü Kütüphanesi'nde ortaya konulan önünde bir giriş revakı bulunan, tek birimli kütüphane şeması, dönem kütüphanelerinde uygulanmaya devam edilmiştir. Bu dönemin yeniliği ise hazine-i kütübün yanında okuma salonuna da yer verildiği kütüphane tipidir. İncelenen örnekler içinde bu tipin iki varyasyonu bulunmaktadır. Bunlar: hazine-i kütüb yanında okuma salonu olan ve hazine-i kütüb ve okuma salonun birbirinden ayrı hacimler olarak ele alındığı kütüphane tipidir.

1) Önü revaklı tek birimli kütüphane tipi

İncelenen dönem kütüphanelerinden Damat İbrahim Paşa, Üsküdar Ahmediye ve Hekimoğlu Ali Paşa kütüphaneleri önü revaklı, tek hacimli örneklerdir. Damat İbrahim

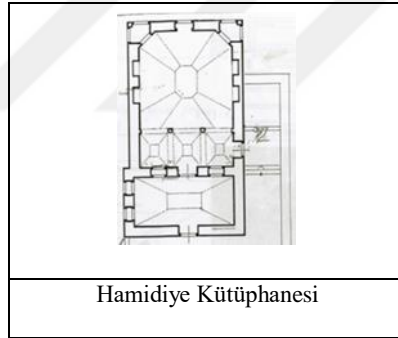
Paşa ve Ahmediye kütüphaneleri kubbeli kare planlı, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi üzeri aynalı tonozla örtülü, dikdörtgen planlıdır (Şekil 9.41).

Şekil 9.41 Batılılaşma Dönemi Önü Revaklı Tek Birimli Kütüphane Örnekleri.

2) Hazine-i kütüb ve okuma mekânından oluşan kütüphane tipi

Hamidiye Kütüphanesi'nin hazine-i kütüb ve okuma mekânı, dikdörtgen planlı bir mekânın içinde oluşturulmuştur. Kütüphanenin dikdörtgen planlı ana hacmi, iki sütunun taşıdığı bir kirişle 3/2 oranında ikiye bölünmüş, büyük mekân dilimli aynalı tonozla, küçük mekân ise üç küçük aynalı tonozla örtülmüştür (Şekil 9.42).

Şekil 9.42 Batılılaşma Dönemi Hazine-i kütüb ve Okuma Mekânından Oluşan Kütüphane Örneği.

3) Hazine-i kütüb ve okuma salonu mekânları ayrı olan kütüphane tipi

Nuruosmaniye Kütüphanesi, planı açısından dönemin Batılı etkilerini yansıtan tek örnek olarak ayrı bir yere sahiptir. Yapının birbirine eklemlenmiş iki biriminden küçük olanı hazine-i kütüb olarak işlevlendirilmiştir. Hazine-i kütüb, köşeleri pahlanmış bir dikdörtgendir ve üzeri dilimli aynalı tonozla örtülüdür. Okuma salonu ise Barok Üslubun karakteristiklerinden biri olan eliptik formun, dört yönde kırıklarla hareketlendirilmesiyle elde edilmiş plan şemasına sahiptir. Yapı eliptik formu, dört yönde yarım kubbe ve tonozlarla desteklenmiş merkezi kubbeli üst örtüsüyle ve bu

merkezi üst örtüyü taşıyan strüktürüyle Osmanlı kütüphane mimarisinin taç yapısı niteliğindedir (Şekil 9.43).

Şekil 9.43 Batılılaşma Dönemi Hazine-i kütüp ve Okuma Salonu Mekânları Ayrı Kütüphane Örneği.

Malzeme ve Strüktürel Özellikleri:

Batılılaşma dönemi kütüphane örnekleri taş veya taş-tuğla malzemenin alması olarak birlikte kullanıldığı kâgir yapılardır. İncelenen yapılar içinde bütünüyle kesme taştan inşa edilmiş örnekler Ahmediye ve Nuruosmaniye kütüphaneleridir. Hamidiye Kütüphanesi ise bütünüyle taş-tuğla alması duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi'nin külliye giriş cephesi kesme taş, diğer cepheleri alması duvar örgülüdür.

Önü revaklı tek birimli örneklerden Damat İbrahim Paşa ve Ahmediye kütüphaneleri kubbeli, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi aynalı tonoz örtülüdür. Damat İbrahim Paşa ve Ahmediye kütüphanelerinin kubbeleri köşelerde tromplara oturmaktadır. Hamidiye Kütüphanesi'nin ise kitaplık ve okuma salonu olarak kullanılan birimini örten tonozlar kenarlarda duvarlara, ortada iki sütunun taşıdığı bir kirişe oturmaktadır. Dönemin en gelişmiş plan ve strüktürüne sahip kütüphanesi Nuruosmaniye Kütüphanesi'dir. Yapıda kırıklı eliptik formun plan şemasını içerde tekrarlayan bir sütun dizisi ile bu sütunları birbirine ve duvarlara bağlayan bir kemer sistemi, dört yönde yarım kubbe ve tonozlarla desteklenmiş merkezi kubbeli üst örtü sistemini taşımaktadır.

9.5.4 Sonuç

1299-1839 yılları arasındaki süreç, hemen her alanda olduğu gibi Osmanlı mimarlık ve eğitim tarihi açısından da 'geleneksel' olanı ifade eder. Osmanlılar, gelişim, değişim ve nihayetinde dönüşüm aşamalarının yaşandığı bu süreçte, mimari üretim modeli olarak Selçuklulardan devraldıkları külliye fikrini, eğitim kurumları olarak da yine aynı

kaynaktan aldıkları medrese, sıbyan mektebi, darülkurra ve kütüphaneler gibi yapı tiplerini kuruluştan Tanzimat'ın ilanına kadar süreçte benimsemişlerdir.

Külliye kuruluşlarının uzun bir tarihçesi olmakla birlikte, geniş anlamda birer dini, sosyal, kültürel ve ticari kuruluşlar olarak ele alınması, Osmanlılar zamanında olmuştur. Önceki dönemlerde sınırlı olan fonksiyonel yapı çeşitliliği, Osmanlılar döneminde külliye yapı programlarına katılan çok sayıdaki yapı türüyle zenginleştirilmiştir. Böylece kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla yapılmayan ibadet, eğitim, barınma, beslenme, temizlik, sağlık ve su ihtiyaçları gibi amme hizmetleri, vakıf eser olarak inşa ettirdikleri külliyeler eliyle gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı döneminde medreseler, sıbyan mektepleri ve kütüphaneler külliye bütünlüğü içinde tasarlanmayıp birer müstakil yapı olarak da inşa edilmişlerdir. Ancak genel eğilim, vakıf sistemi içerisinde dini, sosyal ve ticari işlevleri olan diğer yapılarla aralarında fiziki ve işlevsel ilişkiler kurularak, bir bütün içinde inşa edilmeleri yönünde olmuştur. Bu sayede eğitim hizmeti alan öğrenciler ile bu etkinliği yöneten öğretim görevlilerinin, külliye imareti vasıtasıyla beslenme, hamam, çeşme gibi su yapılarıyla temizlik gereksinimleri, ticari yapıları ve diğer akarları aracılığı ile de maddi ihtiyaçları sistematik olarak karşılanmıştır.

Osmanlı külliye kuruluşları içerisinde yer alan eğitim işlevli yapılar, umumi medreseler, ihtisas medreseleri (darülhadis, darülkurra, tıp medreseleri), sıbyan mektepleri ve kütüphaneler olmuştur. Bu yapılardan bir ya da ikisi veya tamamının bulunduğu külliyeler inşa edilmiştir. Böylece külliyeler diğer fonksiyonlarının yanında, inşa edildikleri yerlerde bir yandan halkın temel eğitim ihtiyacını diğer yandan da devletin merkez veya taşra teşkilatında görevlendirmek üzere ihtiyaç duyduğu yetişmiş eleman talebini karşılayan kurumlar olmuşlardır.⁷⁶⁹

Osmanlılar, bilinen ilk eğitim yapısı örneklerini Orhan Gazi Medresesi (1330) ve hemen ardından Süleyman Paşa Medresesi (1334-35) ile İznik'te inşa etmişlerdir. Osmanlıların inşa ettiği ilk eğitim yapıları İznik örnekleri olmakla birlikte bunların tekil yapılar olduğu, bir külliye içerisinde yer almadıkları görülür. Eğitim yapılarının bir külliye organizasyonu içinde inşa edilmesi, 1326'da fethedilip başkent yapılmasından sonra Bursa'da gerçekleşmiş, 1365 yılından sonra yeni başkent Edirne'de devam etmiştir. 1453 yılında İstanbul'un fethiyle birlikte devlet merkezinin İstanbul'a taşınmasının

⁷⁶⁹ CANTAY, G. (2002), a.g.m.

ardından ise programında eğitim yapısı bulunan külliyelerin ağırlıklı inşa alanı İstanbul olmuştur. Her üç başkentte gerçekleştirilen inşa faaliyetlerinin önemi ise Osmanlı Mimarisinin genel karakterini ortaya koyması olmuştur.

Bu tez çalışmasında söz konusu süreç içerisinde başkentlerde inşa edilmiş külliyeler içindeki eğitim yapılarından bazı örnekler incelenmiş, eğitim yapılarının külliye mimarisi içindeki gelişimleri ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen verilerden, eğitim yapısı tiplerinin (medrese, sıbyan mektebi, kütüphane) inşasında, aykırı örnekleri bulunmakla birlikte plan şeması, konumlanışları ve diğer yapısal özellikleri bakımından, genel manada belli ilkelerin gözetildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilkelerin en başında eğitim yapılarının tasarımında işlevselliğin öncelenmesi; konumlandırılmalarında ise işlevsel mahremiyetlerinin sağlanması ve işlevleri gereği ihtiyaç duydukları sükûnet ortamının sağlanması gelmektedir.

Yapı tipleri üzerinden ifade edilecek olursa Osmanlı eğitim sisteminin ana unsuru olan medreseler, erken dönemden Tanzimat'a kadar her dönemde birçok külliyenin programına alınmış, bu süreçte inşa edilen medreseler plan şeması ve yapı öğeleri bakımından kadim geleneği sürdürmüşlerdir. Öğrenci hücreleri, dersane mekânları, eyvanlar ve diğer bazı hacimlerin bir avlu etrafında dizilmesi esasına dayanan bu gelenek, ana hatlarıyla Osmanlı medrese mimarisinde sürekliliğini devam ettirmiş, bununla birlikte dönemler içinde ortaya çıkan şartlara bağlı olarak farklılaşan yeni tasarım anlayışlarıyla değişime uğramışlardır. Selçuklu dönemine kıyasla en belirgin değişimler, kütselliklerinde, malzeme kullanımlarında, başta dersaneler olmak üzere medrese hacimlerinin formlarında ve üst örtü tercihlerinde olmuştur.

Medreseler külliye içindeki konumlanmaları bakımından dönemsel bazı eğilimlere bağlı olarak değişmiştir. Erken dönemde bağımsız birer yapı olarak camilerin bir yanına çoğunlukla eş kütleler olarak yerleştirilen medreseler, erken klasik dönemden başlayarak özellikle çok kapsamlı külliyelerde aksenal külliye yerleşim düzenlerinin hiyerarşik açıdan ikincil öğeler olarak tasarlanmışlardır. Özellikle Fatih Külliyesi, geometrik düzen içerisinde medreselerin konumlarını ve önemlerini ortaya koyan en önemli külliye tasarımı olmuştur.

Medreselerin külliye içinde konumlanışlarına ilişkin yaklaşımlar, Klasik dönemde Mimar Sinan'ın çok yönlü kişiliğinin ürünü olan külliye tasarımlarıyla çeşitlenmiştir. Mimar Sinan'ın arazinin topografyasına, sınırlarına ve geometrisine bağlı olarak ortaya

koyduğu çözümlerden bazıları özgün olmakla birlikte, eski bazı uygulamaları tarihselci bir tutumla ve her yapıya özgü bir yorumla yeniden ele almıştır. Bu uygulamalardan en dikkat çekenini ise özellikle dar arsalara sahip külliyyelerde dendiği, caminin şadırvanlı avlusunu medreseyle paylaştığı uygulamalardır. Öte yandan eğimli arazilerde medreseleri başta dükkân dizileri olmak üzere tonozlu hacimler üzerinde yükseltilmesi, eğimin daha fazlaştığı arsalarda yapıyı zemine uydurulması, sokak cephelerinin önlerine dükkân dizileri yerleştirilerek çevreden soyutlaması gibi uygulamalar da yine Mimar Sinan eliyle medrese mimarisine kazandırılmış özelliklerdir.

Medreselerin külliyyeler içindeki hiyerarşik önemlerine ilişkin değişim yine Klasik dönemde Mimar Sinan külliyyelerinde ortaya çıkmıştır. Mimar Sinan'ın Eyüp Cafer Paşa, Eyüp Sokollu Mehmed Paşa ve Üsküdar Ahmed Paşa Külliyyeleri gibi örneklerde gerçekleştirdiği küçük ölçekli külliye tasarımları, sonraki dönemde öğrencileri tarafından farklı yorumlarla devam ettirilmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda başkent İstanbul'da mevcut cami sayısının ihtiyacı karşılayacak düzeyde olması, şehrin önemli noktalarının üzerinde zaten külliyyelerin bulunması, bozulan ekonomi, siyasi karmaşa ve diğer bazı sorunlar, büyük ölçekli külliyyelerin sınırlı inşasına, küçük ölçekli külliyyelerin de daha çok medrese merkezli küçük ölçekli külliye tipinde tasarlanmalarına neden olmuştur.

İlk düzeyde eğitim veren sıbyan mektepleri de medreseler gibi başlangıçtan itibaren birçok külliyyenin yapı programında yer almışlardır ancak örnekleri günümüze ulaşamadığından erken dönem mektepleri tez çalışması kapsamında değerlendirilememiştir. Günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli örnek olan İstanbul II. Bayezid Sıbyan Mektebi'nden itibaren ise mektep yapılarının basit planlı bir veya iki birimli yapılar olarak tasarlandığı, genellikle külliyyelerin sokağa yakın kenar veya köşelerine fevkani konumlandırıldıkları, bu yolla külliyyenin diğer yapılarından ve çevre sokak gürültüsünden koparılmaya çalışıldıkları görülmüştür.

Benzer yaklaşımlar, Köprülü Kütüphanesi'nden sonra külliyyelerin yapı programına giren kütüphanelerde de uygulanmıştır. Bir alt yapı üzerinde yükseltilerek sakin ve rutubetsiz ortamlara kavuşturulan kütüphaneler, genel olarak bir yandan sokakla ilişkilendirilirken, külliyyeler içinde ise çoğunlukla medreselerle ilişkili ele alınmışlardır.

10. KAYNAKÇA

ABUŞOĞLU, M. M. (1995). Sadr-ı A'zam Çorlulu Ali Paşa'nın Vakıfnamesi. (Yüksek Lisans Tezi) İÜ, İktisat Fakültesi, Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

AĞAOĞLU, M. (2018) Arşiv Belgeleri Işığında Mimarbaşı El-Hac İbrahim Ağa'nın Baş Mimarlığı Döneminde İstanbul'daki İmar Faaliyetleri. Ekev Akademi Dergisi Yıl: 22 Sayı: 73, 1-24.

AHUNBAY, Z.(1994). Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi DBİA, III. Cilt, 146-147. Tarih Vakfı, İstanbul.

AHUNBAY, Z. (1988). Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, 239-309. İstanbul.

AHUNBAY, Z. (1989). Mimar Sinan'ın Şehirci Yönü. VI Vakıf Haftası, Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık 1988) 134. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/view/5000001319/5000002010>
Erişim: 21. 04. 2018

AHUNBAY, Z. (1994). Feyzullah Efendi Medresesi. DBİA, Cilt III, 308-309. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

AHUNBAY, Z. (1994a). Sultan Ahmed Külliyesi. DBİA, , Cilt VII, 55-61. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

AHUNBAY, Z. (1994b). Medreseler. DBİA, Cilt V, 320-326. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

AHUNBAY, Z. (2000). Eyüp'teki Osmanlı Eğitim Yapıları ve Korunmalarıyla İlgili Öneriler. Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, Cilt: IV, 132-141. İstanbul.

AHUNBAY, Z. (2004). Osmanlılar' da Mektep Mimarisi. DBİA, Cilt 29, 7-9. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

- AKÇIL, N. Ç. (2012). Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 42, 277-280.
- AKKUTAY, Ü. (1999). Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi. (Ed: Güler Eren). Ankara: C. 5.
- AKOZAN, F. (1969). Türk Külliyesi. Vakıflar Dergisi, Sayı: 8, 303-308.
- AKSOY, Ö. (1967). Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme. (Doktora Tezi). İTÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- AKTEPE, M. (1993). Çorlulu Ali Paşa. TDVİA, Cilt: VIII, 370-371.
- AKTEPE, M. (1993). Nevşehirli Damad İbrahim Paşa. TDVİA, Cilt: VIII, 441-443.
- AKYÜZ, Y. (2007). Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- ALİOĞLU, E. F. ve AYDEMİR, O. (2012). Nuruosmaniye Camisi ve 2010-2012 Yılları Restorasyonu, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı: V, 77-90.
- ALİOĞLU, E. vd (2012). Haseki Hürrem Sultan Külliyesi 2010-2012 Yılları Restorasyonu. Restorasyon Yıllığı, Sayı: 4, 18-29.
- ALPAY, B. (1979). I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi. İÜ Sanat Tarihi Yıllığı VIII, 1-22. İstanbul: Edb. Fak. Matbaası.
- ALPAY, İ. B. (1993). Abdülhamid I Külliyesi. DBİA, C I, 36-37.
- ALTINTAŞ, Z. (2008). Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler. (Yüksek Lisans Tezi). ÇOMÜ, SBE, Çanakkale.
- ALTUN, A. (1988). Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I. (Editör: Sadi Bayram). İstanbul: VGM Yayınları
- ALTUN, A. (1988). Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana hatları İçin Bir Özet. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- APAYDIN, A. (2012). Vefa Semt Tarihi. İstanbul'un Kitabı Fatih III, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul. 485-507.
- ARABACI, C. ve KÜÇÜKDAG, Y. (1999). Selçuklular ve Konya. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- ARSLAN, M. (2009). Eğitim Bilimlerine Giriş. Ankara: Gündüz Yayıncılık.

ASLANAPA, O. (1988), Mimar Sinan'ın Medreseleri. Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul.

ASLANAPA, O. (2002). Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devri Kültür Sanatı. Türkler Ans. Cilt 7, 705-723.

ÂŞIK, M. (2007). Menâzırü'l-Avâlim. Haz. Mahmut Ak, Ankara.

AŞKIN, D. (2017). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 977-995.

AVUNDUK, A. (2010). Üsküdar Selimiye Camii ve Külliyesi. Mimarist, 2010/38, 84-92

AYDIN, N. G.(2017). Bursa Orhan Gazi Külliyesi. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa

AYDIN, Ş. (1991). Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt III, 9-10

AYVANSARAYI, H. H. (1987). Hadikatü-l-Cevami Camilerimiz Ansiklopedisi, C I, Haz. İhsan Erzi, Tercüman Yayınları, İstanbul

AYVERDİ E. H. (1966). İstanbul Mimari Çağının Menşei - Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

AYVERDİ E. H. (1969). Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfı ve Bir İstibdalnâmesi. Vakıflar Dergisi, 8, 37-47.

AYVERDİ, E. H. (1950). Orhan Gazi Devrinde Mimari. Yıllık Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, 115-197.

AYVERDİ, E. H. (1957) Gazanfer Ağa Manzumesi. İstanbul Enstitisi Dergisi, Sayı 3, 85-96.

AYVERDİ, E. H. (1959). Amucazade Hüseyin Paşa Külliyesi. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt II, 792-799.

AYVERDİ, E. H. (1971). Gazanfer Ağa Medresesi, Türbesi ve Sebili. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, Sayı 161.

AYVERDİ, E. H. (1972). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II, 806-855 (1403-1451). İstanbul: Baha Matbaası.

- AYVERDİ, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri [855-886 (1451-1481)]. İstanbul: Baha Matbaası
- AYVERDİ, E. H. (2014). Osmanlı Mimarisinde I. Murad - Çelebi Mehmed - II. Murad ve Fatih Devri Eserleri: Edirne. Yayına Hazırlayanlar: İ. Aydın Yüksel, İ. Numan, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- BALCAN, C. (2018), Mimar Sinan'ın İstanbul Külliyyelerinde Yer Alan Sıbyan Mektepleri ve Koruma Sorunları, (Yüksek Lisans Tezi). MSGSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BALTACI, C. (1976). XV. ve XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası.
- BALTACI, C. (2004). Osmanlılarda Mektep. TDVİA, Cilt 29. 5-6.
- BALTACI, C. (2010). İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- BARKAN, Ö. (2015). Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, sayı 1-2, 239-296.
- BARKAN, Ö. L. Kolonizatör Türk Dervişleri. İstanbul: Hamle Yayınları
- BARKAN, Ö. L. ve MERİÇLİ, E. (1988). Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I. Ankara: TTK Yayınları
- BARTHOLD, V. V. (1975). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BARTHOLD, V. V. (2004). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Hazırlayan: Hüseyin Dağ, Ankara: Çağlar Yayınları.
- BAYAT, A. H. (2002). İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 3, 808-829. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYAT, A. H. (2016). Tıp Tarihi. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- BAYHAN, A. A. (2002). Mısır'da Memlûk Sanatı. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 6, 183-201. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYKAL, K. (1993). Bursa ve Anıtları. Bursa: Hâkimiyet Tesisleri.

- BAYRAKTAR, M. S. (2002) Türk Kütüphane Mimarisi. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, 388-394.
- BEYGU, A. Ş. (1936). Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- BİLGİN, A. T. (1992). Cafer Paşa Tekkesi, TDVİA, C VI, 555.
- BİLHAN, S. (1982). 900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamğaç Medresesi Vakıf Belgesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 15(2), 117-124.
- BİRİNCİ, A. ve KARA, İ. (2005). Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri. İstanbul: Dergah Yayınları.
- BOSTAN, İ. (2002) Kılıç Ali Paşa. TDVİA, Cilt 25, 411-412
- BOZKURT, N. (2003). Medrese. TDVİA, Cilt 28, 338-340.
- BOZKURT, N.(1993). Darülkurra, TDVİA, Cilt 8, 543-545.
- BÜLBÜL. A. H. (2012). IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser; Hamidiye İmaret. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı 4, 6-16.
- CANCA, G. E. (2009). Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lâle Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme, Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler, Cilt I, 192-202.
- CANTAY, G. (2002), Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- CANTAY, G. (2002a). Türk Mimarisinde Külliye. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, 836-853. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- CANTAY, G. (2002b). Türk Mimarisinde Darüşşifalar. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 12, 218-230. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- CANTAY, G. (2013).Tarihi Topografyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı 7, 7-14
- CANTAY, T. (1988). Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı. Editör: Sadi BAYRAM, Mimar Başı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul: VGM Yayınları.

- CENEZ, D. S. (2017). XVIII. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706-1710). (Yüksek Lisans Tezi). İÜ, SBE, İstanbul.
- CEYLAN, İ. (2012). Türklerde Cerrahinin Gelişimi, Ankara: Türk Cerrahi Derneği Yayınları.
- CEZAR, M. (1977). Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- CEZAR, M. (1985). Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.
- CEZAR, M. (2002). Osmanlı Başkenti İstanbul. İstanbul: Ekav Vakfı Yayınları.
- CİHAN, A. (2007). Osmanlıda Eğitim. İstanbul: 3F Yayınevi.
- CRESWELL, K. A. C. (1952). The Muslim Architecture of Egypt. Oxford.
- CUMBUR, M (1964). Hamidiye Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 17-68 .
- CUNBUR, M. (1963). Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 12(3-4), 105-116.
- ÇAKAN, V. (2006). Orhun Uygur Devleti Ordusunun Silahlanması ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, (1-2).
- ÇAKIRTAŞ, A. (2012). Kadirga Semt Tarihi. İstanbul'un Kitabı, Cilt:III. Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2003). İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÇELEBİ, A. (1976). İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi. Çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi.
- ÇELİK, T. ve YILDIRIM, S. Ö. (2012) İstanbul Fatih Külliyesi Binalarında Yapısal Sorunlar ve Nedenleri. Beykent Universty Journal of Science and Engineering, Volume 5(1-2), 1-26.
- ÇETİNTAŞ, S. (1952). Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da Murad I ve Yıldırım Bayezid I Binaları. İstanbul: MEB Yayınları.

ÇOBANOĞLU, A. V. (1987). Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, İÜ, SBE, İstanbul.

ÇOBANOĞLU, A. V. (1993). Gazanfer Ağa Külliyesi. DBİA, III. Cilt, 375-377.

ÇOBANOĞLU, A. V. (1998). Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt: XVII, 169-173

ÇOBANOĞLU, A. V. (2002). Kuyucu Murad Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt 26, 509-510

ÇOBANOĞLU, A. V. (2002a). Köprülü Külliyesi. TDVİA, Cilt:26, İstanbul, 255-257.

ÇOBANOĞLU, A. V. (2004), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt 29, 249-250.

ÇOBANOĞLU, A. V. (2009). Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt 37, 60-62

ÇOBANOĞLU, A. V. (2013). Yeni Cami Külliyesi. TDVİA, Cilt: 43, 439-442.

ÇOBANOĞLU, A.V. (1993). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt I, 236-239

ÇOBANOĞLU, A.V. (1993). Çinili Külliyesi. DBİA, Cilt II, 519-522

ÇOBANOĞLU, A.V. (1994). Köprülü Külliyesi. DBİA, Cilt V, 89-90

ÇOBANOĞLU, A.V. (2002). Köprülü Külliyesi. TDVİA,Cilt:26, 255-257

ÇOLAK, M. O .(1997). Arşiv Belgelerinin Işığı Altında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcraatı ve Hayratı. (Yüksek Lisans Tezi) İÜ, SBE, İstanbul

ÇORUHLU, Y. (2007). Erken Devir Türk Sanatı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DEMİR, N. ve YILMAZ, E. Uygurlarda Nesir

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~eminey/makaleler/yilmazkboll1.pdf>

Erişim:

15.01.2017

DEMİRALP, Y. (1990). Erken Dönem Osmanlı Medreselerinde Dershane Mekânının Yeri ve Mimari Özellikleri. (Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

DEMİRALP, Y. (1997). Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500). (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- DEMİRALP, Y. (2006). Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma. Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XV/2, 29-48.
- DEMİREL, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25 (2), 507-530.
- DEVELLİOĞLU F. (1978.) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,3. Baskı, Ankara: Doğu Matbaası.
- DİKMEN, Ç. B. ve TORUK, F. (2017). Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği. Vakıflar Dergisi, sayı 48, 35-72.
- DOĞAN, İ. (2010). Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri. Kurumlar, Kişiler ve Söylemler, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- DOĞAN, K. (1994a). Eminönü. DBİA, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, Cilt III, 158-163.
- DOĞAN, K. (1994b). Bahçekapı. DBİA, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, Cilt I, 541-542.
- DOĞAN, N. Ş. (2013). Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(2), 429-443.
- DOĞAN, R. Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/782/10066.pdf>
- DOĞAN, S. (1997). Haseki Külliyesi. TDVİA. Cilt 16, 370-372.
- DÜZENLİ, H. İ. (2015) XVI-XVII. Yüzyıllarda İstanbul Mimarisi, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt VIII, İstanbul: İBB Kültür Aş. Yayınları.
- EKİMCİ, B. G. (2011). Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler. (Doktora Tezi) İTÜ, FBE, Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- ERARSLAN A. (2011). Mimar Sinan'ın Şehirciliği Üzerine Panoramik Bir Analiz. Toplumsal Tarih Dergisi, Eylül 2011, Sayı 213, 86-92.
- ERARSLAN A. (2012). Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi, Megaron Dergisi 2012;7 Sayı 3 145-160.
- ERGİN, O. (1939). Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

- ERGİN, O. (1977). Türkiye Maarif Tarihi, I. Cilt. İstanbul: Eser Matbaası
- ERSOY, B. (1990). Bursa Muradiye Türbeleri. TİB Kültür ve Sanat Dergisi, Yıl 2, Sayı 7, Eylül 1990, 27-34
- ERTÜRK, S. (1984). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Yelkentepe Yayınları.
- ERÜNSAL, İ. (1988). Türk Kütüphaneleri Tarihi II. Ankara: AKM Yayınları.
- ESİN, E. (1993). “Muyanlık” Uygur “Buyan” Yapısından (Vihâra)Hakanlı Muyanlığına (Ribât) Ve Selçuklu Han İle Medresesine Gelişme”, Malazgirt Armağanı, II. Baskı, Ankara
- ESKİ Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/28/176.pdf>
- EYİCE, S. (1964). İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme. Türkiyat Mecmuası, XIV, İstanbul, 199-216.
- EYİCE, S. (1971). Mescid. MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt: VIII, s.1-118.
- EYİCE, S. (1988). Hüdavendigâr Külliyesi, TDVİA, cilt: 18, 290-295
- EYİCE, S. (1989). Mimar Sinan'ın Külliyesi. VI. Vakıf Haftası: Türk Vakıf Haftası Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 169-173.
- EYİCE, S. (1992). Beyazıt II Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 6, 45-49
- EYİCE, S. (1993). Damat İbrahim Paşa Külliyesi, TDVİA, Cilt: VIII, 443-445.
- EYİCE, S. (1993). Kılıç Ali Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt IV, 557-559
- EYİCE, S. (1994). Kara Ahmed Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt IV.
- EYİCE, S. (1996). Gazanfer Ağa Külliyesi. TDVİA, cilt: 13, 432-433
- EYİCE, S. (1997). Hamidiye Külliyesi. TDVİA, Cilt XV, 465-468.
- EYİCE, S. (1998). Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi. Eyüpsultan Sempozyumu II, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 12-37.
- EYİCE, S. (2007). Nuruosmaniye Külliyesi. TDVİA, Cilt XXXIII, 264-266.
- EYİCE, S. (1962) İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, XXI, İstanbul, 1-80.

FİCHTER, Joseph (2011). Sosyoloji Nedir? (Çev : Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayınları.

GENÇEL, Z. (2000). The Morphological Character of Ottoman Urban Külliye. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.

GENİM, S. Üsküdar Mihrimah Sultan Kervansarayları
<http://www.sinangenim.com/tr/articles.asp?ID=7&Y=2017&AID=222&do=detail>
Erişim:18.10.2018

GÖKBİLGİN, T. (1951).Murad I Tesisleri ve Bursa İmâreti Vakfiyesi, XXII. Müsteşrikler Kongresi Tebliğler

GÖKBİLGİN, T. (1953). Murad I Tesisleri ve Bursa İmâreti Vakfiyesi. Bursa: Osman Yalçın Matbaası.

GÖKBİLGİN, T. (1953).Murad I Tesisleri ve Bursa İmâreti Vakfiyesi. Osman Yalçın Matbaası.

GÖKTÜRK, H. (1960). Bayrampaşa Medresesi, Mektebi, Sebili, Tekkesi, Tekke Mescidi ve Türbesi. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: IV, İstanbul, 2306-2308.

GÖMEÇ, S. (1997). Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

GÖNCÜOĞLU, S. F. (2003). Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı. Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler, Cilt I, 517-540.

GÖNCÜOĞLU, S. F. (2013). İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt. İstanbul'un Kitabı, Fatih I, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul

GÖZELLER, A. (2012). Süleymaniye Semt Tarihi. İstanbul'un Kitabı Fatih, Cilt III, 392-431.

GÖZELLER, A. (2013). Topkapı Semti. İstanbul'un Kitabı Fatih, Cilt I, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 332-337.

GÖZÜTOK, Ş. (2006). İslam Eğitim Tarihinde Müesseseseleşme. Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık, Cilt 9, 17-44.

GÖZÜTOK, Ş. (2013). Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler. Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Editör Fikret GEDİKLİ. Muş: MŞÜ Yayınları, Cilt 1, 199-216.

- GUMİLEV, L. N. (2005). Hunlar. İstanbul: Selenge Yayınları.
- GÜLTEKİN, G.(1994) Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi. DBİA, Cilt 7, 550-551
- GÜNDOĞDU, H. (2014). Osmanlı Klasik Dönem Sonu Külliye Anlayışı Bağlamında Üsküdar Yeni Valide Külliyesi. Üsküdar Sempozyumu VII, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını.
- GÜNDÜZ, F. (2009). Sinan Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt 37, 232-234
- HALAÇOĞLU, Y. (1994). Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 12, Konya: Kombassan Yayınları.
- HASKAN, M. N. (2001). Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Osmanlı Dönemi, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, Cilt II, 28-46
- HASKAN, M. N. (2001a). Ahmediye Camii. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, Cilt I, 63-68.
- HASKAN, M. N. (2018). Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi. İstanbul: İSTİB Yay.
- HASKAN, M.N. (2001b). Yüzyıllar Boyunca Üsküdar. Osmanlı Dönemi. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, Cilt II, 28-46.
- HATTSTEİN. M. Ve DELİUS P. (2007). İslam Sanatı ve Mimarisi. Literatür Yayıncılık.
- HIZLI, M. (2001). Bursa'da Selatin İmaretleri. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 33-62.
- HOCA, Nafiz, (1986) "Yeni Pazar", İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul: MEB Yayınları: 395-399
- İHSANOĞLU, E. (2002). Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu. Belleten Dergisi, Cilt LXVI, Sayı.247, Ankara.
- İHSANOĞLU, E. (1995). Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi! İstanbul Armağanı I. Fetih ve Fatih, 105-136
- İHTİFALCİ, M. Z. (2003). İstanbul ve Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası, Cilt II. İstanbul: Bilka Kültür Kitaplığı.

İhtisas Medreseleri. <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/ihtisas-medreseleri/>

Erişim: 03.05.2018

İLGEN, A. (1999). İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İçtimai Yapı, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 2.

İLGÜREL, M. (1988). Acemi Oğlanı, DBİA, Cilt 1, 324-325.

İLGÜREL, M. (2002). Köprülü Mehmed Paşa. TDVİA, Cilt 26, 258-260.

İNALCIK, H. Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası. <http://www.inalcik.com/images/pdfs/59215982FATiHiSTANBULUYENiDENiNSA SI.pdf>

İNBAŞI, M. (2005). Şemsi Paşa Vakfiyesi. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:27, Erzurum, 257-270.

İŞBİLİR, Ö. (2002). Kuyucu Murad Paşa. TDVİA, Cilt 26, 507-508.

İŞPİRLİ, M. (1995). Enderun. DBİA, Cilt XI, 185-187.

KAFESÇİOĞLU, Ç. (2007). Osmanlı Şehirciliğinde dönüşüm ve Devamlılık: Onbeşinci Yüzyıl İstanbul'unda Külliye ve Mahalleler. 550. Yılında Fetih ve İstanbul, Ankara: TTK Yayınları, 177-187.

KAFESOĞLU, İ. (2007). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KAHRAMAN, S.A.ve DAĞLI, Y. (2004). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, Cilt I, 2. Kitap (haz.), İstanbul: YKY.

KÂHYA, E. (2006). Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Bilim. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I Sosyal ve Siyasal Hayat. (Ed. Ahmet Yasar Ocak), Ankara.

KALAN, Ekrem, (2012). İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış, Türkbilig, Sayı: 24: 1-19 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/143251>

KAN, T. (2014), İstanbul Süleymaniye Külliyesi Örneğinde Külliye İçin Bir Yönetim Modeli Yaklaşımı, (Doktora Tezi). MSGSÜ, FBE Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul.

KARA, H. K. (1999). Bir Dünya Kenti İstanbul ve İlk Türk (Osmanlı)-İslam Yerleşmesi Eyüp Üzerine. Eyüpsultan Sempozyumu III, 102-121.

KARA, İ. (2013). Osmanlı Mahallesinin Dinamiklerinden Biri Mahalle/Sıbyan Mektebi. 1453 Dergisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, Sayı 16, 20-25.

KARACAOSMAN, S. ve EREN, İ. Ö. (2004). Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşimine Etkisi. Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, Cilt I, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 342-360.

KARAKAYA, E. (2010). Şemsi Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt: 38, 529-530.

KATIPOĞLU, C. (2006). "Sinan'ın Üsküdar'ı ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Üzerine Bir Yorum". Ed.: Coşkun Yılmaz. Üsküdar Sempozyumu IV. C. 1, İstanbul: Üsküdar Belediyesi: 89-102.

KAYAR, E.(2013). Davutpaşa Senti. İstanbul'un Kitabı Fatih I, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 220-239.

KILIÇ, N. (2002). 18. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme. (Yüksek Lisans Tezi). MSGSÜ, SBE, İstanbul.

KIRPIK C. (2010). II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim. SDÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2010, Sayı:21, 99-130

KIZILABDULLAH, Y. (2012). Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim – Öğretim ve Mekan Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17:2, 171-190. Elazığ.

KİMCİ, B. G. (2011). Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler. (Doktora Tezi) İTÜ, FBE, İstanbul.

KOÇ, H. (1994). Nuruosmaniye Kütüphanesi. DBİA, Cilt VI.

KOÇU, R. E. (1958). Feyzullah Efendi (Erzurumlu Seyyid). İstanbul Ansiklopedisi, Tan Matbaası, İstanbul. 5739-5740.

KOLAY, İ. A. (2016). Haseki Külliyesi. Mimar Sinan'ın İstanbul'u. Yayın Koordinatörü. Tülay Taşdemir. İstanbul: TTOK. 124-127.

KONYALI, İ. H. (1950). Mimar Koca Sinan'ın Eserleri, İstanbul.

KONYALI, İ. H. (1976-77). Üsküdar Tarihi. İstanbul: Yeşilay Cemiyeti Yayınları.

- KONYALI, İ.H.(1976).Üsküdar Tarihi,Yeşilay Cemiyeti Yayınları,İstanbul, Cilt: I
- KÖKTAŞ Yavuz, Hadislerde Geçen “Sultan” Kelimesine Dair, [http://www.usuldergisi.com/img/2230431552013 .pdf](http://www.usuldergisi.com/img/2230431552013.pdf) Erişim: 21. 04. 2018
- KÖMÜRÇİYAN, E. Ç. (1988). XVII Asırda İstanbul. (Ter. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- KÖPRÜLÜ, F. (1991). Osmanlı Devletinin Kuruluşu. Ankara: TTK Yayınları.
- KÖSE, F. (2012). Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii İnşâsı-Tamirleri ve Onarımları. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı V, 26-41.
- KÖŞKLÜ, Z. (1993). I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi. (Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum.
- KÖŞKLÜ, Z. (1999), 17. 18. yy. Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi I (Doktora Tezi) AÜ, SBE, Erzurum.
- KÖŞKLÜ, Z. (2000). 18.Yüzyıl Kütüphanelerinden İki Örnek İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Feyzullah Efendi Kütüphanesi. AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:15, Erzurum,15-29.
- KÖŞKLÜ, Z. (2002) XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 162-168.
- KÖŞKLÜ, Z. (2014). İstanbul Feyzullah Efendi Medresesi ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisindeki Yeri, Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu, Tebliğler, 2014, Erzurum
- KUBAN, D. (2007) Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, D. (1965). Anadolu Türk Mimarisi Tarihi, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KUBAN, D. (1965). Anadolu Türk Mimarisi Tarihi. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KUBAN, D. (1978). 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- KUBAN, D. (1993). Batıya Göçün Sanatsal Evreleri. İstanbul: Cem Yayınevi.
- KUBAN, D. (1993). Fatih. DBİA, Cilt III, 261-263
- KUBAN, D. (1993). Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt IV, 43-46.

- KUBAN, D. (1994) Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt VII, 31-32.
- KUBAN, D. (1994), Mihrimah Sultan Külliyesi DBİA Cilt: V, 454-456.
- KUBAN, D. (1994). Damat İbrahim Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt II, 547-549.
- KUBAN, D. (1994). Nuruosmaniye Külliyesi. DBİA, Cilt: VI. 100-103.
- KUBAN, D. (1994). Sinan Paşa Külliyesi, DBİA, Cilt 4, 2-4.
- KUBAN, D. (1994). Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt: VII, 31-32.
- KUBAN, D. (1994). Süleymaniye Külliyesi. DBİA, Cilt 7, 96-104.
- KUBAN, D. (1994). Şehzade Külliyesi,.DBİA, Cilt VII, 152-155.
- KUBAN, D. (1997). Haseki Külliyesi. DBİA, Cilt 4, 4-6.
- KUBAN, D. (1998). İstanbul Yazıları. İstanbul: Yem yayınları.
- KUBAN, D. (2007). Yeni Cami Külliyesi. Türkler Ansiklopedisi, Cilt VII, 464-467.
- KUBAN, D. (2012). Şehzade Külliyesi. Fatih'in Kitabı Fatih, Cilt III, 380-389.
- KUBAN, D. (2017). Sinan'ın Sanatı ve Selimiye. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KUMBARACILAR, İ. (1937). Türk Mimarları. Arkitekt, , Sayı:2, İstanbul.
- KUNTER, H. B. ve ÜLGEN, A. S. (1938). Fatih camii. Vakıflar Dergisi, Cilt 1, 91-102
- KURAN, A. (1964). İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KURAN, A. (1969). Anadolu Medreseleri I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- KURAN, A. (1978). Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Sayı 6, 175-198.
- KURAN, A. (1986). Mimar Sinan, İstanbul: Hürriyet Yayınları
- KURAN, A. (1996). Osmanlı Külliyelerinde Yerleşme Düzeni. Prof. Doğan Kuban'a Armağan, Yayına Haz.: Zeynep Ahunbay, ve diğerleri, İstanbul: Eren Yayıncılık. 39-44.
- KURAN, A.(1997). Haseki Külliyesi, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Sayı 2, 57-86.

KUŞÇU, A. D. (2008). Ortadoğu'da Şii-Sünni Mücadelesinde Selçuklu ve Zengi Medreseleri. Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: II, Sayı 4, 17-38.

KUTLU, İ. (1992). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Medreseleri. (Yüksek Lisans Tezi) S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

KÜÇÜKKAYA, G. A. (1987). Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, FBE, İstanbul.

KÜRKCÜOĞLU, K. E. (1962). Süleymaniye Vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

KÜTÜKOĞLU, M. S.(2000). XX. Asra Erişen Osmanlı Medreseleri. Ankara: TTK Yayınları.

MAKDİSİ, G. (2009). İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî İlimler (Ter: Hasan Tuncay Başoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.

MANTRAN, R. (1990). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, I-II çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, İstanbul: TTK Yayınları.

MAZAK, F.O. (2009) Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan ve Çinili Külliyesi, Üsküdar Sempozyumu IV, 361-376.

MAZLUM, D. (1994). Üsküdar. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, VII. Cilt, Tarih Vakfı, İstanbul, 344-346.

MEFAİL, H. (1987). Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:2, 273-281.

MERİÇ, R. M. (1957). Bayezid Camii Mimarı. Ankara İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Tarihi Araştırma Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi, Fasikül 2, İstanbul.

MOMİNOV. K. (2013). Orta Asya'da Medreselerin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Temelleri, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler. Cilt 1. (Editör Fikret GEDİKLİ) Muş: MŞÜ Yayınları.

MÜDERRİSOĞLU, F. (1991). Edirne II. Bayezid Külliyesi. Vakıflar Dergisi, Sayı 22, 151-198.

MÜLAYİM, S. (1989). Sinan ve Çağı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

- MÜLAYİM, S. (1992). Beylerbeyi Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 6, 75-77
- MÜLAYİM, S. (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi. TDVİA, Cilt 38, 114-119.
- MÜLÂYİM, S. ve ÇOBANOĞLU, A. V. Selimiye Camii ve Külliyesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, C 36, 430-434
- NAYIR, Z. (1975). Osmanlı Mimarlığı'nda Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690), (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.
- NAYIR, Z. (1976). İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, TTK Yayınları, Ankara, 397-410
- NAYIR, Z. (1980) İstanbul Medreseleri, Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme, (Doçentlik Tezi). İTÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- NECİPOĞLU, G. (2013.) Sinan Çağı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür. (Çev. Gül Çağalı Güven) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- NEŞRİ, M. (1987). Neşrî Tarihi (Kitâb-ı Cihannümâ) I, (haz. UNAT F.R. ve KÖYMEN, M. A.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Orhun Alfabetesi, http://abs.cu.edu.tr/Dokumanlar/2015/TES202/271048685_orhun_alfabetesi.pdf
- ORMAN, İ. (2010). Şehzade Külliesi. TDVİA, Cilt 38, 483-485.
- OZANKAYA, Ö. (1984). Toplumbilimine Giriş. Ankara: S Yayınları.
- ÖDEKAN, A. (1997) Külliye mad. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 1075-1077.
- ÖGEL, B. (1981). Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi. C I-II, Ankara: TTK Basımevi
- ÖGEL, B. (1984). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: TTK Basımevi.
- ÖNEY, G. (2002). Anadolu Selçuklu Sanatı, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 807-819.
- ÖNEY, G. ve ÜNAL, R. H. (2000). Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖNGE, Y. ve YÜCEL, E. (1966). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (Saraçhanebaşı) Arkitekt, S. XXXV, İstanbul, 184-186.

- ÖNGÜL, A. (1994), Tarih-i Cami-i Nuruosmani, Vakıflar Dergisi, Sayı:24.
- ÖNGÜL, A. (2003). Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı: 2, 67-78.
- ÖZ, T. (1997). İstanbul Camileri, TTK Basımevi, Ankara,.
- ÖZAY, S. (2003). Köprülü Külliyesi Restorasyon Projesi. İTÜ, FBE, YL Tezi, İstanbul.
- ÖZAYDIN, A. (2001). Karahanlılar. TDVİA, Cilt 24, 404-412.
- ÖZCAN, A. (2004), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, TDVİA, Cilt 29, ss 246-249
- ÖZCAN, A. (1986). İstanbul'un Eminönü Semti XVII. Yüzyılda mı İslamlaştırıldı? Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, XXXVII (2011), 206-213
- ÖZEL, M.K. (2004). Tapınma Mekânının Çözümlemesinde Bir Metot Önerisi Olarak Yol Kurgusu ve Sinan Dönemi Osmanlı Şehir Külliyesi Örneği (Doktora Tezi). MSGSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZGÜLEŞ, M. (2016). Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'nin Bilinmeyen Yönleri, Üsküdar Sempozyumu IX, Bildiriler, Cilt III. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını, 307-324.
- ÖZKAN, S.H. (2011). Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Kütüphaneleri İçerisindeki Yeri. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler II, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, İstanbul, 739-752.
- ÖZMENLİ, M. (2012). Ortaçağ'da Türklerde Bilginin Varlığı. International Journal of Social Science, Volume 5, Issue 3, ss 183-192.
- ÖZÖN, M. N. (1997). Osmanlıca Türkçe Sözlük. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ÖZTEKİN, S. (2013). Elhac Süleyman Halife Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi. Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı. İstanbul.
- ÖZTURNA, F. (1991). Sinan Dönemi Sıbyan Mektepleri. Yüksek lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.

- ÖZYALVAÇ, A. N. (2011). Bir Müfettiş Raporunda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri. *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Bahar, 345-373.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C III. , İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PAPİLA, A. (2000), 18. Yy Osmanlı Külliyelerindeki Üslup Değişiklikleri, (YL Tezi) Mimar Sinan Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- PARLAK, S.(2009), Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi. *TDVİA*, , Cilt: 37,358-359.
- PEKAK S. (1993). *Arkadios Forumu. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*.Cilt.I.
- PEKER, A. U. (2006). Hunad Külliyesi. *Tasarım Merkezi Dergisi*, Haziran, 22-27.
- PEKER, A. U. (2007). Bursa Hüdavendigâr Külliyesi. *Tasarım Merkezi Dergisi*, Mart 2007, 16-21.
- PEKER, A. U. (2007). Edirne II. Beyazıd Külliyesi. *Tasarım Merkezi Dergisi*, Haziran Sayısı, 19-27.
- PEKER, A. U.(2009). Anadolu Selçuklu Mimari Tasarımını Etkileyen Evren ve Estetik Anlayışı, *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu*, Bildiriler, 7-8 Ekim 2008, Konya (Ed. Adem ESEN, Haşim KARPUZ, Osman ERAVŞAR) Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- POLAT, S. (2015). Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 42-52
- RAMAZANOĞLU, G. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi. *TDVİA*, Cilt 36, 434-436
- RASONYI, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SAKAOĞLU, N. (1991).*Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAKAOĞLU, N. (1994) *Darü't-tıb*. İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, s 4.
- SAKAOĞLU, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SAKAOĞLU, N. (2012). *Şehzadebaşı Semt Tarihi*. İstanbul'un Kitabı, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları. Cilt III, 335-351.

- SARICAOĞLU, F. (1997). Hasan Paşa, Seyyid. TDVİA, Cilt 16, 339-340.
- SAV, M. (2011). Süleymaniye Camii Çevresinin Arkeotopografyası ve Mimar Sinan'ın Alan Seçimi. Restorasyon Yıllığı Dergisi, Sayı: 3,62-79.
- SAV, M. (2011). XIV. Bölgenin (Regio) Arkeotopografik Özellikleri Dâhilinde Mihrimah Sultan Külliyesi ve Devşirme Malzeme Kullanımı, Restorasyon Dergisi, 94-114.
- SEÇKİN, S. (2016). Osmanlı Dönemi Sıbyan Mekteplerinin Mimari Özellikleri ve Şehir Hayatındaki Yeri. [www.canik.bel.tr 78 IN5Y18FK gecmisten-gunumuze-sehir-ve-cocuk-2.-cilt-uluslararası-yayın-pages-1-8,594-610](http://www.canik.bel.tr/78-IN5Y18FK-gecmisten-gunumuze-sehir-ve-cocuk-2.-cilt-uluslararası-yayın-pages-1-8,594-610)
- SEFER, N. AHUNBAY, Z. (2015). Eminönü'nün Haliç Kıyı Bölgesindeki Vakıf Kültür Mirasının 1920- 2015 Arasında Geçirdiği Onarımlar ve Uğradığı Kayıplar. Restorasyon Dergisi, 78-120.
- SERTKAYA, O. F. (2008). Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, 7-34.
- SONGUR, H. ve SAYGIN, T. (2014). Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2014/1, Sayı:19. 199-212. Isparta.
- SÖNMEZ, M. Z. (1988). Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler. MSGSÜ Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZ, V. (2008) Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri. <http://www.sfusd.edu/schwww/sch618/Literature.%20Poetry/pageantTurkminyat.gif>
- SÖNMEZ, Z. (1997) Eyüp Zal Mahmud Paşa ve Külliyesi'nin Tarihendirme Sorunu ve Sinan'ın Mimarlığındaki Yeri. I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 90-98.
- SÖNMEZER, Ş. (1996). 17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri. (Yüksek Lisans Tezi). İTÜ, FBE, İstanbul.
- SÖZEN, Metin. (1970) Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri, Cilt I, İstanbul: İTÜ Basımevi.
- SÖZEN, Metin. (1975). Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan,
- SUNA, U. M. (2010), Selimiye Vakıf Müzesi (Selimiye Dar'ül Kurra Medresesi), Vakıflar Dergisi, Sayı 33,169-174. S.164-165

- ŞAFAK, N. (2013) İstanbul Yeni Cami (Yeni Valide) Külliyesi ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler. Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyum, 87-94.
- ŞAHİN, A. (1997). İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, (Yüksek Lisans Tezi). YTÜ. İstanbul.
- ŞAHİN, S. (2009). Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703–1754). (Doktora Tezi). İTÜ, FBE, İstanbul.
- ŞAHİN, S. (2012) Üsküdar'da III. Ahmet Dönemine Ait Dört Çeşme ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi Üzerine. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, 2-4 Kasım, İstanbul.
- ŞAHİN, Ş. (2012). Türk İstanbul'un Simgesi: Fatih Camii. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 12, 133-138.
- ŞEHSUVAROĞLU, B. (2002). Edirne II. Bayezid Dârüşşifası. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 10, 510-513.
- ŞENGÜL, E. (2014). Müzikle Tedavinin Tarihi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- ŞENGÜL, E. (2008). Kültür Tarihi İçinde Müzikle Tedavi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne.
- TALAS, M. A. (2000). Nizamiyye Medresesi ve İslam'da Eğitim Öğretim. Samsun: Etüt Yayınları.
- TANMAN, B. H. (1994). Cafer Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt: II, İstanbul, 367-369.
- TANMAN, M. B. (1992). Bayram Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt: V, 267-268.
- TANMAN, M. B. (1993). Darülhadis, TDVİA, Cilt 08, 533.
- TANMAN, M. B. (1993a). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, DBİA, Cilt II. 527-529 .
- TANMAN, M. B. (1993b). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt VIII, 371-373.
- TANMAN, M. B. (1993c). Darülkurra, Mimari. TDVİA, Cilt 8, 545-548.
- TANMAN, M. B. (2009). Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi. TDVİA, Cilt 37, 360-363.
- TANMAN, M. B. (2012). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, İstanbul'un Tarihi Fatih, Cilt III, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları, 76-81.
- TANMAN, M.B. (1991) Atik Valide Sultan Külliyesi. TDVİA, Cilt 4, 68-73.

TANYELİ, U. (1990). Sinan Mimarlığında Dış Mekânın Biçimlendirilmesi. Mimarlık Dergisi, Sayı 90/2, 68-71.

TAŞAĞIL, A. (1996). Bilge Kağan'ın Vasiyeti. İstanbul: Turan Yayıncılık.

TAŞAĞIL, A. (2003). Göktürkler I. Cilt. Ankara: TTK Yayınları.

TAŞAĞIL, A. (2012). Türk. TDVİA, Cilt 41, 467-474.

TAŞDEMİRCİ, E. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma. Doktora Tezi. A. Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara.

TAŞDEMİRCİ, E. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma. Doktora Tezi. A. Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara.

TAŞKIRAN, N. (1972). Hasekinin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi, Cami-Medrese-İmaret-Sübyan Mektebi Darüşşifa ve Yeni Haseki Hastanesi. İstanbul: Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği Yayınları.

TAYŞI, M. S. (1983). "Şeyhü'l İslam Seyyid Feyzullah Efendi ve Feyziyye Medresesi" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23, İstanbul.

TEKİNDAĞ, Ş. (1975) XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yeni Cami Külliyesi. Tarih Dergisi, Sayı: 28-29 .

TERZİOĞLU, A. (1984). Orta Asya, Çin ve Hindistan'da Türk Tababeti ve Hastaneleri. Bifasko, Sayı 13, İstanbul.

TERZİOĞLU, A. (1992). Bimaristan. TDVİA, cilt: 06, 163-178.

TORUK, F. (2002). Çankırı Darülhadiisi. Vakıf ve Kültür Dergisi, Yıl 5, C.2, Nisan, Ankara.

TOSYAVİ-ZADE, R. O. (1999). Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi. Cilt I, Camiler ve Mescidler. Sadeleştiren: Ülkü Ayan Özsoy. Ankara: VGM Yayınları.

TURAN, O. (1947). Selçuklu devri vakfiyeleri I: Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı. Belleten 11(41-44), 197-221.

TÜFEKÇİOĞLU, A.(2003). Üsküdar ve Şam Arasındaki Köprü: Şemsi Ahmed Paşa ve Mimari Eserleri. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, Cilt II, 9-25

- ULUÇAM, A. (1995). Feyzullah Efendi Medresesi. TDVİA, Cilt XII, 528-529.
- ULUDAĞ, S. (1997). Hankah. DBİA, Cilt XVI, 42-43.
- UNAN, F. (1999). İstanbul'un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 83-91.
- UNAN, F. (2006). Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Eğitim. (Ed.Ahmet Yasar Ocak), Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasal Hayat), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- UNAN, F. (2008) Sahn-ı Seman. TDVİA, Cilt 35, 532-534.
- USTA, A. (1994). Anadolu Türk Mimarlığında Form Analizi. (Doktora Tezi). KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Programı, Trabzon.
- ÜLGEN, A. S. (1942). Topkapı'da Ahmed Paşa Hey'eti. Vakıflar Dergisi, 2 169-171.
- ÜLGEN, A.S.(?).Yeni Cami. Vakıflar Dergisi, Cilt:II, 387-398 .
- ÜLGENER, S. F. (1981). Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı. İstanbul: Derin Yayınları.
- ÜNAL, M. A. (2012). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- ÜNAL, T. (2008). Klaisk Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S 1/3, 343-366 www.sosyalarastirmalar.com.>taskin_unal.pdf
- ÜNALAN, H. S (2010). Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi. Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XIX/2, Ekim, 55-84.
- ÜNSAL, B. (1969). İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II, İDGSA, TSTE Yayınları, İstanbul.
- ÜNSAL, B. (1984). Türk-Vakfi İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi. Vakıflar Dergisi, C 18, 95-114.
- ÜNSAL, Behçet (1968). İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II, Ankara: İDGSA, TSTE Yay.
- ÜNVER, A. S. (1946). Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı. İstanbul: İÜ Yayınları.
- ÜNVER, S. (2010). Selçuklular Zamanında Kütüphaneler Üzerine Yeni Örnekler ve Bazı Mülahazalar. Üçüncü Türk Tarih Kongresi Tebliğleri içinde (642-646). Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.

- WIENER, W. M. (2001). İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Çeviren Ülker Sayın, YKY, İstanbul.
- Yakut, Irşâd, IV, 322, Aktaran: TALAS, M. A. (2000). Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim Öğretim. Samsun: Etüt Yayınları.
- YALTKAYA, Ş (1993), "Kara Ahmed Paşa Vakfı", VD, II (1942), 83-168.
- YARDIM, A. (1993). Darülhadis. TDVİA, Cilt 08, 529-532.
- YASİN, Y. (2014). 8-13. Yüzyıllarda Uygurlarda Eğitim, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, 151-159.
- YAVAŞ, D. (1994). Seyyid Hasan Paşa Külliyesi. DBİA, Cilt VI, 503-504.
- YAVAŞ, D. (2007). Orhan Gazi Külliyesi. TDVİA, cilt 33, 387-389.
- YAVAŞ, D. (2013). Yıldırım Külliyesi. TDVİA, cilt: 43, 532-534.
- YAVAŞ, D. (2013a). Bursa Yıldırım Külliyesi. TDVİA, cilt 43, 532-534.
- YAVAŞ, D. (2013b). Yeşil Cami Külliyesi, TDVİA, cilt: 43, 492-495.
- YAVUZTÜRK, Ş.P.(2013), Edirnekapı Sementi, İstanbul'un Kitabı, Fatih I, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 340-367
- YEDİYILDIZ, M. A. (1995). Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami. Hacettepe Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Ankara.
- YETKİN, S. K. (1955). Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı. AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 3. 39-43.
- YETKİN, S. K. (1984). İslam Ülkelerinde Sanat. İstanbul: Cem Yayınevi
- YILDIZ, H. D. (1988). Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 7, İstanbul: Çağ Yayınları.
- YILDIZ, M. (2011). Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı, Vakıflar Dergisi, Yıl: 73, Sayı: 35, Ankara . 81-106.
- YILDIZ, S. T. (2001). Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, SBE, İzmir.
- YILMAZ, B. (2004). Türkiye'de Eğitim Politikası ve Kütüphane. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği

YILMAZ, C. (2015). Fatih Sultan Mehmed'in İstanbulu İmarı. Düşten Fethe İstanbul. Ed. C. YILMAZ. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.151-163

YILMAZ, H. (2016). Medrese Nedir? XII. Ve XIII. Yüzyıllarda Dimaşk Medreseleri Üzerine Bir İnceleme, Dîvân Dergisi, Cilt 21, sayı 40, 33-70.

YILMAZ. S. (2016). Altın Şehir Üsküdar Kitabı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

YILMAZYAŞAR, H. (2017). Bursa'dan Kosova'ya Hüdavendigâr Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi, Anadolu Üniversitesi, SBE, STAD, Doktora Tezi, Eskişehir.

YÜCEL, E. (1958). Feyzullah Efendi Medresesi ve Kütüphanesi ve Fatih Millet Kütüphanesi. İstanbul Ansiklopedisi(Koçu, R. E.), C 10, 5741-5743, İstanbul

YÜCEL, E. (1965). Bursa Yeşil Külliyesi. Arkitekt Dergisi, Cilt 1965-1, Sayı 318, 31-35.

YÜCEL, E. (1968). Ekmekçizade Ahmet Paşa Medresesi, Arkitekt, Sayı:1968-03-331, 132-134

YÜCEL, E. (1969). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Vakıflar Dergisi, Sayı: 8, 249-266.

YÜCEL, E. (1969). Şemsi Paşa Külliyesi. Arkitekt, İstanbul, Sayı:39, 157-160

YÜKSEL, İ. A. (1993). Ahmediye Külliyesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul, 136-137

YÜZEROĞLU, U. ve DEMİR, N. (2013). Atik Valide Sultan Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu ve Uygulamaları. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı: 6, 100-114.

ZİLLİOĞLU, M. (1971). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 1-2, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1256/G%FCnd%FCz.pdf?sequence=1>

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1035/12523.pdf>

<http://egitimvebilim.ted.org.tr//index.php/EB/article/download/5632/1773>

<http://www.cografyabilimi.gen.tr/turk-kulturu/>

<http://www.fatih.bel.tr/icerik/6964/sinan-pasa-medresesi/>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430244.pdf>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a2ac7d2ba2244.10463698

<http://www.usuldergisi.com/img/2230431552013.pdf>

<https://circlelove.co/kultur-nedir-kultur-ozellikleri-kultur-cesitleri/>

11. ÖZGEÇMİŞ

Kenan ÖZYÜREK,

11.01.1973 tarihinde Erzurum'da doğmuştur. İlköğrenimini İstanbul Küçükçekmece Dr. İffet Onur İlköğretim Okulu'nda, ortaöğrenimini Söğütluçeşme Ortaokulu ve Söğütluçeşme Lisesi'nde tamamlamıştır. 2008 yılında başladığı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü lisans eğitimini 2012 yılında bitirmiştir.

